

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР
АКАДЕМИЯСИ МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ АХБОРОТНОМАСИ

Ахборотнома ОАК Раёсатининг 2016-йил 29-декабрдаги 223/4-сон қарори билан биология, қишлоқ хўжалиги, тарих, иқтисодиёт, филология ва архитектура фанлари бўйича докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган

2024-1/4

**Вестник Хорезмской академии Маъмуна
Издается с 2006 года**

Хива-2024

Бош муҳаррир:*Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.***Бош муҳаррир ўринбосари:***Ҳасанов Шодлик Бекпўлатович, к.ф.н., к.и.х.***Таҳрир хайати:**

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.
Абдуллаева Муборак Махмудовна, б.ф.д., проф.
Абдуҳалимов Баҳром Абдурахимович, т.ф.д., проф.
Агзамова Гулчехра Азизовна, т.ф.д., проф.
Аимбетов Нағмет Қаллиев, и.ф.д., акад.
Аметов Яқуб Идрисович, д.б.н., проф.
Бабаджанов Хушнуд, ф.ф.н., проф.
Бобожанова Сайёра Хушнудовна, б.ф.н., доц.
Бекчанов Даврон Жуманазарович, к.ф.д., проф.
Буриев Хасан Чутбаевич, б.ф.д., проф.
Ганджаева Лола Атаназаровна, б.ф.д., к.и.х.
Давлетов Санжар Ражабович, тар.ф.д.
Дурдиева Гавҳар Салаевна, арх.ф.д.
Ибрагимов Бахтиёр Тўлаганович, к.ф.д., акад.
Исмаилов Исҳақжон Отабаевич, ф.ф.н., доц.
Жуманиёзов Зоҳид Отабаевич, ф.ф.н., доц.
Жуманов Мурат Арпбаевич, д.б.н., проф.
Қадирова Шахноза Абдухалиловна, к.ф.д., проф.
Қаландаров Назимжон Назирович, б.ф.ф.д., к.и.х.
Қаримов Улғабек Темирбаевич, DSc
Қурбанбаев Илҳом Жуманазарович, б.ф.д., проф.
Қурбанова Саида Бекчановна, ф.ф.н., доц.
Қутлиев Учқун Отабаевич, ф-м.ф.д.
Ламерс Жон, қ/х.ф.д., проф.
Майкл С. Энжел, б.ф.д., проф.
Махмудов Рауфжон Баходирович, ф.ф.д., к.и.х.
Мирзаев Сирожиддин Зайниевич, ф-м.ф.д., проф.
Мирзаева Гулнара Саидарифовна, б.ф.д.
Пазиллов Абдуваеит, б.ф.д., проф.

Раззақова Сурайё Раззоқовна, к.ф.ф.д., доц.
Раматов Бакмат Зарипович, қ/х.ф.н., доц.
Рахимов Раҳим Атажанович, т.ф.д., проф.
Рахимов Матназар Шомуратович, б.ф.д., проф.
Раҳимова Гўзал Юлдашовна, ф.ф.ф.д., доц.
Рўзметов Бахтияр, и.ф.д., проф.
Рўзметов Дилишод Рўзимбоевич, г.ф.н., к.и.х.
Садуллаев Азимбой, ф-м.ф.д., акад.
Салаев Санъатбек Комилов, и.ф.д., проф.
Сапарбаева Гуландам Машиариповна, ф.ф.ф.д.
Сапаров Қаландар Абдуллаевич, б.ф.д., проф.
Сафаров Алишер Қаримджанович, б.ф.д., доц.
Сирожов Ойбек Очилов, с.ф.д., проф.
Собитов Ўлмасбой Тожаҳмедович, б.ф.ф.д., к.и.х.
Сотипов Гойипназар, қ/х.ф.д., проф.
Тожибаев Қомилжон Шаробитдинов, б.ф.д., акад.
Холлиев Аскар Эргашевич, б.ф.д., проф.
Холматов Бахтиёр Рустамович, б.ф.д.
Чўпонов Отаназар Отожонович, ф.ф.д., доц.
Шакарбоев Эркин Бердикулович, б.ф.д., проф.
Эрматова Жамила Исмаиловна, ф.ф.н., доц.
Эшчанов Рузумбой Абдуллаевич, б.ф.д., проф.
Ўразбоев Ғайрат Ўразалиевич, ф-м.ф.д.
Ўрозбоев Абдулла Дурдиевич, ф.ф.д.
Ҳажиева Мақсуда Султоновна, фал.ф.д.
Ҳасанов Шодлик Бекпўлатович, к.ф.н., к.и.х.
Худайберганаева Дурдона Сидиқовна, ф.ф.д.
Худойберганаев Ойбек Икромович, PhD, к.и.х.

Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№1/4 (110), Хоразм Маъмун академияси, 2024 й. – 225 б. – Босма нашрнинг электрон варианты - <http://mamun.uz/uz/page/56>

ISSN 2091-573 X

Муассис: Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси минтақавий бўлими – Хоразм Маъмун академияси

МУНДАРИЖА ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

Abdurashidova N.A. Determining the development of fiction through its main stages of development	5
Abduraximova M.R. PRda neyromarketing qoidalarining qo'llanilishi	8
Akhmedova S.H., Mizrobova V.R. The problem of gender characteristics in modern language and discourse	10
Akhmedova S.H., Shokulova L.B. Lexical semantic analysis of virtual communication in english written discourse	13
Allayarova G.N. Ingliz va o'zbek tillarida harakat yo'nalishini ifodalovchi vositalarning leksik-semantik va funksional tahlili	15
Alimova K.M. Kampus romani janr sifatida: shakllanish tarixi	17
Artikova D.A. O'zbek tilida fitonimlarning lingvistik xususiyatlari	20
Axmedova M.M. O'zbek va rus tarixiy nasr janrlarining pragmatik xususiyatlariga doir	22
Axmedova S.H., Rakhimova N.B. Ingliz va o'zbek lingvomadaniyatida stereotiplarning pragmatik tahlili	25
Bekbergenov H.U. Abstrakt otlarning kognitiv ta'rifi	28
Berdiyeva D. Halima Xudoyberdiyeva lirikasida muhabbat va ayriliq motivi	31
Bobojonova N.J. Murojaat kategoriyasining tuzilishi va uni ifodalovchi leksik biriklarining kognitiv mazmuni	34
Boboyorova M.R. Jane Austen and her influence on society	37
Boltayeva N.R. The basic concepts and factors of political discourse	40
Burxonova G. O'zbek va rus tillarida agrar terminlarning o'zaro tarjimasini va leksikografik talqini	44
Djabbarova K.A. Cognitive mechanism of hyperbole in the english language	46
Do'smatov S.T. Badi' az-Zamon al-Hamadoniyy va uning maqomlari	49
Dustmamatova N.P. Graduonimiya va unga yondosh tushunchalar tavsifi	51
Egamberdiyeva M.G'. Madaniyatlararo muloqotda nutqiy etiketning antoposentrik paradigmasi	54
Eshkobilova F.U. Ingliz va o'zbek xalq bolalar o'yinlarining o'rganilish hamda tasniflanish tamoyillari	57
Gadayshaev B.A. Ingliz, fransuz, nemis va boshqa tillaridan o'zlashgan harbiy va ijtimoiy so'zlarning o'zbek va rus tilshunosligidagi o'rni	61
Gafurova G.B. Publisistik uslubdagi matnlar elektron tarjimasini funksional pragmatik muvofiqligi	63
Gulyamova M.A. Xalqaro ekologik tashkilotlarning jamoatchilik bilan aloqalari mexanizmlari	65
Jalilova L., Ergasheva F. The pearls of irony in Ernest Hemingway's novel "The sun also rises"	68
Jumaniyozova S.Sh. Ingliz frazeologizmlarida tarixiy xotiraning aks etishi	71
Haydarov A.A., Barnoyeva M. So'zlararo ma'naviy munosabat turlari	73
Haydarov A.A., Yadgorova M. Inson tuyg'ulari ifodalanishining konseptual-chog'ishtirma tadqiqi	77
Khidirova M.A., Temirova M.A. Linguocultural analysis of animal names in english and uzbek languages	79
Kobilova A.B., Akhmedova M. Political discourse and periphrases used in this field	82
Kobilova A.B., Ruziyeva D. Advertising as a special type of text	85
Kudratov A.A. O'zbekistonda tarjima jarayoni	88
Majitova A. Comparative analysis of equivalences of phrasemes in english, russian and uzbek languages	92
Masharipova Yu.O. Linguocultural analysis of the uzbek culture cradle named beshik	94
Maxmudova N.M. Ispan tilida quvonchni ifodalovchi so'zlarning tasnifi	98
Maxmudova Sh.M. The role of common phrasal verbs to organize more effective ESL classes	100
Nematova I. Reklama matnlaridagi imperativnin qo'llanilishining o'ziga xos jihatlari	103
Odilova G., Xamidova M. Olam milliy lisoniy manzarasida glyuttonik diskursning o'rni	106
Qo'ymuradova G.M. Holat fe'llarini tahlil qilishda assotsiativ metoddan foydalanish	111
Qurbonova F. A. Mifologik tafakkur va ijodkor badiiy olami	114
Qurbonova G.A. Qadimgi ingliz gidronimlarining kelib chiqish tarixi va yasalishi	116
Raximboyeva S.F. Xudoyberdi To'xtaboyevning "Sariq devni minib" romanida bolalar ruhiyatining ifodalanishi	119
Rustamov I.T., Amirova N.B. Anekdot janrining diaxronik-sinxronik tahlili	122
Sabirova N.E. Poetik ramzlar genezisi va o'ziga xos xususiyatlari	125

Safarova Z.T., Narzulloyeva M.N. Ch.Dikkensning “Dombi va o‘g‘li” asarida bola obrazining ifodalanishi	129
Safarova Z.T., Saidova D.B. Ingliz tarbiya romanlarida tarbiyachi va tarbiyalanuvchilar obrazlari tahlili	132
Safoyeva S. Tilshunoslikda pragmatik belgilarini tadqiq qilish	134
Saidova M.U., Kosimova N.Sh. Typology of non-verbal means of communication based on the novel “The alchemist” by Paulo Coelho	137
Sharipova M. Onomatopoeia as a literary device	141
Tkachenko A.V. Oybekning "Navoiy" romanida Alisher Navoiy obrazi	145
Usarova N.Ya. Winged words in english and uzbek literature	147
Xo‘jayeva S.S. O‘zbek folklori materiallarining lingvistik jihatdan o‘rganilishiga doir mulohazalar	150
Xudoynazarova O‘A., Mexmonaliyeva G.J. Ingliz tilida Qur‘oni Karim iboralarining leksikografik xususiyatlari	152
Yunusova M.Sh. Polisemiya hodisasining o‘rganilishi va nazariy asoslari	157
Аминова М.А. Теоретическое понятие коммуникативно-прагматических особенностей русских фразеологизмов	160
Акифьева О.О. Роль цвета и коннотаций цвета в поэтическом и прозаическом тексте	163
Ачилова О.Ф. Мақол ва маталларда императивликнинг прагма – дискурсив талқини	166
Байниязова Т.Қ. Қорақалпоқ адабиётшунослигида «адабиёт – бу илм» концепциясининг ифода этилиши	170
Бахтиярова Ф.С., Бахтияров М.Я. Астрономия соҳасига оид бир ва кўп маъноли терминларнинг тавсифи	173
Бобо-Ходжаева А.Л. О происхождении и значении слова “казак” в разных информационных источниках	176
Икрамова Ш. Типология значений слова как лингвистической категории	179
Краева В.Ю., Худайберганов Ш.Э. Индивидуально-авторская идиоматика в художественном тексте как микрофрагменты национальной языковой картины мира	182
Мажидова Ш. Методы анализа стилистической и семантической структуры слова	185
Мамасолиев И.У. Оммавий ахборот воситалари тилининг функционал-услубий характеристикасининг айрим жиҳатлари ҳақида	188
Норбекова Г.Х., Мирсанов Ғ.К. Инглиз тилида афсун семантик майдонини ташкил этувчи воситалар таҳлили	191
Очилов Н.С. Америкалик Юджин Найданинг динамик эквивалентлик назарияси ва унинг бадий таржима амалиёти учун аҳамияти	194
Сайфуллаев Б.Н. Қозоқ адиблари асарларидаги ўзбек тили лексикасининг семантик хусусиятлари	197
Тургунова Д.Р. “Сайрамоқ” лексемаси ва қушларнинг овоз ҳаракатини ифодаловчи сўзлар тадқиқи	200
Хамракулов Т.П. Интертекстуальность романа д.брауна «инферно» и его гипертекст	203
Худоёрва Н.Н. "Девони Фоний"да татаббуълар талқини	207
Худайберганов Ш.Э. О переводе крылатых выражений с русского языка на узбекский	210
Шавилова Н.С. Сопоставительное исследование классификации паронимов русского и узбекского языков	214
АРХИТЕКТУРА ФАНЛАРИ	
Бабаева М.Ш., Мирзаев Ш.Р., Сулайманова М.Н. Бухоро шаҳри маҳаллалари меъмортичилигининг ўзига хос томонлари	220

UDC 808.3

DETERMINING THE DEVELOPMENT OF FICTION THROUGH ITS MAIN STAGES
OF DEVELOPMENT

N.A.Abdurashidova, teacher, Tashkent University of Technology, Tashkent

Annotatsiya. Badiiy adabiyot tarixini o'rganish adabiyotshunoslikning murakkab va ko'p qirrali sohasi bo'lib, turli talqin va tasniflarni qamrab oladi. Y. Kagarlitskiy ham, G. Gurevich ham ilmiy fantastika intellektual elita uchun ham, keng kitobxonlar uchun ham jozibali intellektual romanlarning eng ilg'or shaklini ifodalaydi, deb ta'kidlaydilar. Olimlar ilmiy fantastikani uch guruhga ajratadilar: ilmiy fantastika, haqiqiy ilmiy fantastika va ilmiy elementlardan chetga chiqadigan adabiyot. 20-asrda ilmiy fantastika mashhurligi sezilarli darajada oshdi, bu asosan Gyugo Gernsbakning 1920-yillarda janrni ommalashtirishga qaratilgan sa'y-harakatlari tufayli. 1930 va 1950 yillar Robert Xaynlayn, Rey Bredberi, Klifford saymak va Frederik Pol kabi taniqli mualliflar ishtirokidagi turli xil ilmiy fantastika janrlarining gullab-yashnashiga guvoh bo'lishdi. 1960-yillarda "yangi to'lqin" deb nomlanuvchi adabiy harakat paydo bo'ldi va bu sohada taniqli muallif Artur Konan Doylning taniqli hissasi tufayli janrni shakllantirdi. Ushbu maqola ilmiy fantastikaning kelib chiqishi va uning rivojlanishining turli bosqichlarini o'rganadi.

Kalit so'zlar: ilmiy-fantastika, adabiyot, bosqich, janr, an'anaviy fantastika, tahlil.

Аннотация. Изучение истории художественной литературы - сложная и многогранная область литературоведения, охватывающая различные интерпретации и классификации. И Ю.Казарлицкий, и Г.Гуревич утверждают, что научная фантастика представляет собой наиболее продвинутую форму интеллектуальных романов, привлекательную как для интеллектуальной элиты, так и для широкой читательской аудитории. Ученые подразделяют научную фантастику на три группы: донаучную фантастику, настоящую научную фантастику и литературу, которая отклоняется от научных элементов. Популярность научной фантастики значительно возросла в 20 веке, во многом благодаря усилиям Хьюго Гернсбэка по популяризации этого жанра в 1920-х годах. 1930-е и 1950-е годы стали свидетелями расцвета различных жанров научной фантастики с участием таких известных авторов, как Роберт Хайнлайн, Рэй Брэдбери, Клиффорд Саймак и Фредерик Пол. В 1960-х годах возникло литературное движение, известное как "новая волна", сформировавшее жанр благодаря заметному вкладу Артура Конан Дойла, хорошо зарекомендовавшего себя автора в этой области. В этой статье исследуются истоки научной фантастики и различные этапы ее развития.

Ключевые слова: научная фантастика, литература, сцена, жанр, традиционная фантастика, анализ.

Abstract. The study of fiction's history is a complex and multifaceted field within literary studies, encompassing various interpretations and classifications. Both Yu.Kagarlitsky and G.Gurevich argue that science fiction represents the most advanced form of intellectual novels, appealing to both the intellectual elite and the general readership. Scholars categorize science fiction into three groups: pre-science fiction, true science fiction, and literature that deviates from scientific elements. The popularity of science fiction experienced a significant rise in the 20th century, largely due to Hugo Gernsback's efforts in popularizing the genre during the 1920s. The 1930s and 1950s witnessed the flourishing of diverse science fiction genres, featuring renowned authors like Robert Heinlein, Ray Bradbury, Clifford Simak, and Frederick Pohl. In the 1960s, a literary movement known as the "new wave" emerged, shaping the genre with notable contributions from Arthur Conan Doyle, a well-established author in this field. This article explores the origins of science fiction and its various stages of development.

Keywords: science fiction, literature, scene, genre, traditional fiction, analysis.

The history of science fiction holds a significant place in the field of literary studies, as it encompasses distinct stages of emergence and development. Scholars have long grappled with the analysis of this history, which is closely intertwined with the interpretation of the term itself. Different interpretations of science fiction have given rise to diverse systems of thought regarding its position in world literature. Notably, Yu.Kagarlitsky, a renowned researcher in the field, offers a fresh perspective on the definition of science fiction. Kagarlitsky argues that science fiction represents the most advanced form of intellectual novels, appealing not only to the intellectual elite but also to a vast readership of millions [1,349 p].

Similarly, G.Gurevich follows a comparable approach, giving due consideration to the unique aspects of the subject matter and plot of the literary piece. Within his monograph "Conversations about Science Fiction" (1991), he dedicates a chapter to J. Swift's work and provides commentary on Goethe's "Faust". G.Gurevich's definition can be succinctly stated as follows: "Fantasy, in its current evolution, should be expansively characterized as a genre in which extraordinary, unfamiliar, and intentionally devised events hold substantial importance" [3,158b].

The classification of the history of science fiction by scholars encompasses distinct periods, despite certain variances. These stages include: 1. "Pre-science" fiction 2. Authentic science fiction. 3. Literature that has deviated from scientific elements and ceased to be "Scientific" by broadening its problematic aspects and descriptive scope.

The aforementioned "system of views" demonstrates the progression of fiction towards "other" forms of literature, while failing to provide a comprehensive understanding of the historical development of science fiction within the broader context of world fiction literature. The close correlation between the advancement of science and the evolution of science fiction throughout various epochs of human history is a well-established fact.

Jules Verne, widely regarded as the pioneer of realistic fiction, holds a significant place in the literary world. However, it is important to note that this claim is only partially true. The emergence of social science fiction can be traced back to Thomas Moore's renowned work, *Utopia*, which was written during the Renaissance period. In fact, various utopian narratives, such as Francis Bacon's "New Atlantis," Emilio Bellani's "Looking Back," and William Morris's "News from Nowhere," can be categorized under the umbrella of science fiction. It is crucial to acknowledge that the term "science" encompasses more than just technology. In the realm of science-fiction literature, social conjectures can also be artistically portrayed. Moreover, the roots of science fiction can be found in ancient literature, where signs of scientific theories were reflected and described. For instance, classical Greek drama, as exemplified by the works of Aristophanes, and medieval literature, including the writings of Dante, showcased elements of scientific theory. Even renowned American classic writer Edgar Poe incorporated elements of science fiction in his works, such as "The Strange Adventures of Hans Pfall." However, it was Jules Verne who elevated science fiction to the level of a distinct genre and achieved remarkable success through his literary contributions.

During the 20th century, there was a significant increase in the prominence of science fiction literature. It is worth noting that Hugo Gernsback, a writer and scientist, played a crucial role in the establishment and growth of the science fiction genre in the 1920s. Through the publication of science fiction magazines and the creation of literary works, Gernsback popularized this genre, earning him the title of "the father and founder of the science fiction genre" by many researchers. Each year, awards are bestowed upon fantasy writers, aptly named "Hugo" awards. The period between the 1930s and 1950s witnessed the development of various science fiction genres, with renowned authors such as Robert Heinlein, Ray Bradbury, Clifford Simak, and Frederick Pohl producing their notable works.

During the 1960s, numerous researchers have observed the emergence of writers associated with the "new wave" (Novaya volna) in literature. When focusing specifically on the development of science fiction, rather than fiction as a whole, it becomes evident that various literary scholars hold differing and even contradictory views regarding the historical stages of its evolution. N. Chernaya juxtaposes "traditional" fiction with "modern" fiction. The period encompassing the latter is considered to span from the latter half of the 19th century to the early 20th century. According to N.

Chernaya, this type of fiction is characterized by its commitment to "scientific truthfulness" and its ability to effectively convey theories and assumptions. Consequently, N. Chernaya argues that the fiction produced during this period lacks distinct artistic value, as its primary objective is not to achieve artistic representation. Although certain works within this category may possess some artistic qualities, they are not solely focused on addressing the main scientific-fantasy problem presented by the author. Instead, they promptly and clearly depict the circumstances of real-life or fantastical fictional events, describing the unexpected, miraculous, and peculiar situations faced by the characters, as well as their psychologically realistic and emotionally captivating reactions to these events. [2, 228b]. This finding can serve as a foundation for categorizing flawed artistic literary correspondence and segmenting it into distinct phases. This finding can serve as a foundation for categorizing flawed artistic literary correspondence and segmenting it into distinct phases. Nevertheless, the latter portion of N.Chernaya's conclusion delves into notable instances of science fiction during the 19th and 20th centuries, which significantly shape the nature of the genre during this era. The works of Arthur Conan Doyle fall within this period of "traditional" science fiction and warrant acknowledgement for their considerable artistic merit.

In the chapter dedicated to literary works within this study, we made an effort to elucidate this matter. Simultaneously, it is undeniable that the concept of "traditional" science fiction holds a certain modernity. The writers of that era possessed the foresight to anticipate the themes and issues of contemporary science fiction, thereby producing artistic breakthroughs that could serve as a blueprint for fantasy writers in the latter half of the 20th century and the early years of the 21st century. Presently, we do not wish to delve into the ideas of socialism, which have lost their positive connotations and stand in opposition to the pessimistic sentiments prevalent in Western fiction, as well as the harsh social perspectives of the Soviet era that are gradually transitioning towards optimism. Furthermore, it is important to acknowledge that such scientific viewpoints have become outdated. Due to the limited scope of this scientific endeavour, we are unable to extensively explore each stage of science fiction's development and provide comprehensive information about them. This is a distinct issue that warrants dedicated research. Our focus lies on the works of Arthur Conan Doyle, the esteemed English classic writer, who occupies a significant position in the evolution of science fiction within the science fiction genre itself ("Lost World," "Marakot Gorge," "Poisoned Belt," etc.). Science fiction plays a crucial role in the realm of world literature. Scholars specializing in literature have engaged in numerous debates and discussions in order to elucidate this term owing to its diverse interpretations. It is imperative to differentiate between the notion of fiction, which encompasses a framework of imagery, and science fiction, which falls under the genre category.

In the categorization of science fiction literature, it is imperative to acknowledge the presence of an artistic representation of a scientific hypothesis, rather than a thematic principle, as the primary characteristic.

Given that science fiction falls under the category of fiction, it becomes imperative to employ the standards of general literature while considering the distinctive features of this particular genre. During the era of "traditional" science fiction, numerous literary works were produced. Notably, Arthur Conan Doyle, a renowned author in the genre, contributed to this period with science fiction works that possessed a distinct artistic merit.

FOYDALANILGAN ADABUYOTLAR RO'YXATI:

1. Кагарлицкий Ю. "Что такое фантастика" Москва.: "Художественная литература". 1974,с.349
2. Черная Н. В мире мечты и предвидения. – Киев: Наукова думка, 1972, с.228.
3. Гуревич Г. "Беседа в научной фантастике" М.: "Просвещение".1991,с.158
4. Смелков Ю. Фантастика – о чем она. "Знание", 1974, с.63

PRDA NEYROMARKETING QOIDALARINING QO'LLANILISHI

M.R. Abduraximova, o'qituvchi, O'zbekiston jurnalistikasi va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Neyromarketing, nevrologiya va marketingni uyg'unlashtirgan soha, so'nggi yillarda iste'molchilarning xatti-harakatlari va afzalliklarini tushunish uchun kuchli vosita sifatida mashhur bo'ldi. Ushbu ilmiy maqola neyromarketing tamoyillarining Jamoatchilik bilan aloqalar (PR) sohasiga integratsiyalashuvini o'rganadi. Inson miyasining kognitiv va hissiy jarayonlariga kirish orqali PR mutaxassislari yanada samarali kampaniyalarni yaratishlari, brendni idrok etishni yaxshilashlari va maqsadli auditoriyalari bilan uzoq muddatli munosabatlar o'rnatishlari mumkin. Ushbu maqola PRda neyromarketingning turli xil qo'llanilishini o'rganadi, uning potensial afzalliklari va axloqiy jihatlarini muhokama qiladi.

Kalit so'zlar: Neyromarketing, Jamoatchilik bilan aloqalar (PR), iste'molchilarning xatti-harakatlari, nevrologiya, hissiy ishtirok, hikoyalar, oksitotsin, vizual murojaatlar.

Аннотация. Нейромаркетинг, область, сочетающая нейробиологию и маркетинг, в последние годы приобрела известность как мощный инструмент для понимания поведения и предпочтений потребителей. В этой научной статье исследуется интеграция принципов нейромаркетинга в сферу связей с общественностью (PR). Используя когнитивные и эмоциональные процессы человеческого мозга, специалисты по связям с общественностью могут создавать более эффективные кампании, улучшать восприятие бренда и строить долгосрочные отношения со своей целевой аудиторией. В этой статье рассматриваются различные применения нейромаркетинга в PR, обсуждаются его потенциальные преимущества и этические соображения.

Ключевые слова: Нейромаркетинг, связи с общественностью (PR), поведение потребителей, нейронаука, эмоциональное взаимодействие, рассказывание историй, окситоцин, визуальные обращения.

Abstract. Neuromarketing, a field that blends neuroscience and marketing, has gained prominence in recent years as a powerful tool for understanding consumer behavior and preferences. This scientific article explores the integration of neuromarketing principles into the realm of Public Relations (PR). By tapping into the human brain's cognitive and emotional processes, PR professionals can create more effective campaigns, enhance brand perception, and build lasting relationships with their target audiences. This article delves into the various applications of neuromarketing in PR, discussing its potential benefits and ethical considerations.

Key words: Neuromarketing, Public Relations (PR), Consumer Behavior, Neuroscience, Emotional Engagement, Storytelling, Oxytocin, Visual Appeals.

Kirish. Doimiy rivojlanib borayotgan aloqa va marketing dunyosida Jamoatchilik bilan aloqalar (PR) tashkilotning imidji, obro'si va uning manfaatdor tomonlari bilan munosabatlarini shakllantirish va boshqarishga bag'ishlangan hayotiy intizom sifatida turadi. Texnologiyaning rivojlanishi va iste'molchilarning xatti-harakatlari tobora murakkablashib borar ekan, PR mutaxassislari o'zlarining maqsadli auditoriyalarini jalb qilish va rezonansli xabarlarini etkazish uchun doimiy ravishda innovatsion yondashuvlarni qidirmoqdalar. Bunday innovatsion yondashuvlardan biri jamoatchilik bilan aloqalar sohasida neyromarketing tamoyillarini qo'llashdir. Neyromarketing, nevrologiya, psixologiya va marketingni birlashtirgan fanlararo soha bo'lib, inson qarorlarini qabul qilishga undaydigan kognitiv va hissiy jarayonlarni chuqurroq tushunish imkonini beradi. Neyromarketing tushunchalaridan foydalangan holda, PR amaliyotchilari yanada samarali va ta'sirli kampaniyalarni yaratishi mumkin, shu bilan brendni idrok etish, sodiqlik va manfaatdor tomonlarning ishtirokini kuchaytiradi. PRda neyromarketing tamoyillarini qo'llashga kirishar ekanmiz, biz samaradorlik va ta'sirning yangi o'lchovlarini ochishga, PR landshaftini qayta shakllantirishga va auditoriyani jalb qilish chegaralarini qayta belgilashga tayyormiz.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Neyromarketing tamoyillari PR-mutaxassislarining o'z kompaniyalariga yondashuvlarini qayta shakllantira boshladi. Smit va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqotda. (2018), mualliflar samaraliroq PR xabarlarini yaratishda fMRI kabi neyroimaging usullaridan foydalanish ta'sirini ta'kidlaydilar. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, miyada o'ziga xos hissiy reaksiyalarni qo'zg'atadigan xabarlar eslab qolish ehtimoli ko'proq va tomoshabinlarning idrokiga chuqurroq ta'sir qiladi.

Hissiy triggerlar kontseptsiyasiga asoslanib, Tompson va Uoker (2019) PRda hikoya qilishning rolini o'rganishdi. Ularning tadqiqoti tomoshabinlar jozibali hikoyalar bilan shug'ullanganda oksitotsinning chiqarilishiga qaratilgan. Ular oksitotsin chiqarilishini qo'zg'atuvchi hikoyalarni o'z ichiga olgan PR kompaniyalari ishonch va ijobiy brend assotsiatsiyasining oshishiga olib kelganligini aniqladilar.

Garsiya va Martines (2020) tadqiqoti PR kompaniyalarining vizual va hissiy jihatlarini o'rganib chiqdi. Neyromarketing tushunchalaridan foydalangan holda, ular miya vizual va hissiy stimullarni qanday qayta ishlashini ko'rsatdi, bu esa vizual jihatdan jozibali va hissiy jihatdan jozibali PR kontentini loyihalash bo'yicha tavsiyalarga olib keldi. Ushbu tadqiqot PRda multisensorli tajribalarni yaratish muhimligini ta'kidlaydi.

Neyromarketing PRda neuro-targeting amaliyotiga ham ta'sir ko'rsatdi. Anderson va Foster (2017) PR xabarlarini muayyan neyrokognitiv profillarga moslashtirish samaradorligini o'rganib chiqdi. Ular xabarlarini maqsadli auditoriyaning kognitiv va hissiy xususiyatlariga moslashtirish ishtirok etish va rezonansning kuchayishiga olib kelishini aniqladilar.

PRda neyromarketing tamoyillarini qo'llashning axloqiy oqibatlari muhokama mavzusi bo'ldi. Jonson va Smit (2018) neyroimaging va neyroma'lumotlardan foydalanishda PR amaliyotchilarining axloqiy tashvishlarini sifatli tahlil qilishdi. Tadqiqot neyromarketing usullaridan mas'uliyatli va hurmatli foydalanishni ta'minlash uchun shaffoflik, xabardor rozilik va axloqiy ko'rsatmalar zarurligini ta'kidladi.

Neyromarketing tushunchalari ham PR kompaniyalarini optimallashtirishda rol o'ynadi. Simmons va Lyuis (2019) real vaqtda fikr-mulohazalar uchun EEG ma'lumotlaridan foydalangan holda PR kompaniyasi bo'yicha amaliy tadqiqot o'tkazdilar. Ular neyromarketingning PRda amaliy qo'llanilishini ta'kidlab, neyroma'lumotlarga asoslangan tuzatishlar ishtirok etish va xabar samaradorligini oshirishga qanday olib kelganini ko'rsatdi.

Neyromarketing - bu nevrologiya, psixologiya va marketing chorrahasida rivojlanayotgan soha. U iste'molchilarning xulq-atvori, qaror qabul qilish va imtiyozlarni qo'zg'atuvchi asosiy omillarni ochish uchun inson miyasining murakkab ishlarini o'rganadi. Nevrologik va psixologik jarayonlarni tushunish yanada jozibali va ta'sirli kompaniyalarni yaratish uchun Jamoatchilik bilan aloqalar (PR) ning turli jihatlarida qo'llanilishi mumkin bo'lgan qimmatli tushunchalarni beradi.

Neyromarketing miyaning reklama, mahsulotlar yoki xabarlar kabi marketing stimullariga qanday javob berishini aniqlashga intiladi. Funktsional magnit-rezonans tomografiya (fMRI), elektroansefalografiya (EEG) va boshqa neyroimaging usullari odamlar ushbu ogohlantirishlarga duchor bo'lganda miya faoliyatini kuzatish uchun qo'llaniladi. Neyron javoblarini tahlil qilish orqali PR mutaxassislari tomoshabinlar e'tiborini tortadigan va ushlab turadigan narsalarni chuqurroq tushunishlari mumkin.

Tuyg'ular qaror qabul qilishda markaziy rol o'ynaydi. Neyromarketing tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, hissiy jalb qilish iste'molchi xatti-harakatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Muayyan PR kompaniyalari qaysi his-tuyg'ularni qo'zg'atayotganini aniqlab, amaliyotchilar maqsadli auditoriya bilan chuqurroq aks-sado beradigan strategiyalarni ishlab chiqishlari mumkin. Ushbu bilim esda qolarli va ishonarli PR kontentini yaratish uchun bebahodir.

Neyromarketing, shuningdek, miya ma'lumotni qanday qayta ishlashni o'rganadi. Diqqat, xotira va idrok kabi turli xil kognitiv jarayonlar odamlarning PR xabarlarini qanday izohlashi va ularga javob berishiga ta'sir qiladi. Ushbu jarayonlarni tushunish PR mutaxassislarga kontentni maksimal darajada ta'sir qilish uchun optimallashtirish imkonini beradi, bu esa asosiy xabarlar nafaqat e'tiborga olinishi, balki saqlanishini ham ta'minlaydi.

PRda neyromarketingning eng kuchli qo'llanilishidan biri hikoyalar sohasida. Inson miyasi rivoyatlarga javob berish uchun simli. Neyromarketing tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, odamlar hikoya bilan shug'ullanishganda, ularning miyasi empatiya va ishonch bilan bog'liq bo'lgan oksitotsin gormonini chiqaradi. PR amaliyotchilari o'z tinglovchilari bilan hissiy jihatdan bog'langan, xabarlarini esda qolarli va ishonarli qiladigan jozibali hikoyalarni yaratish orqali bundan foydalanishlari mumkin.

Miya vizual ma'lumotni matnga qaraganda tezroq va samaraliroq qayta ishlaydi. Neyromarketing tamoyillari diqqatni jalb qilish va xabarlarini etkazish uchun vizual vositalardan foydalanishga urg'u beradi. Bundan tashqari, jozibali vizuallar, hidlar yoki musiqa kabi sensorli elementlar PR kampaniyalarining ta'sirini kuchaytiradigan multisensorli tajriba yaratishi mumkin.

Neyromarketing PR mutaxassislariga o'zlarining neyrokognitiv profillari asosida o'z xabarlarini muayyan auditoriya segmentlariga moslashtirishga imkon beradi. Ushbu segmentlarning kognitiv va hissiy xususiyatlarini tushunish ko'proq maqsadli va tegishli tarkibni yaratishga, jalb qilish va konvertatsiya qilish ehtimolini oshirishga imkon beradi.

Neyromarketing vositalari, masalan, EEG va ko'zni kuzatish, odamlarning PR kampaniyalariga qanday munosabatda bo'lishlari haqida real vaqtda fikr-mulohazalarni taklif qiladi. Ushbu ma'lumotlarga asoslangan yondashuv PR guruhlariga auditoriyani yaxshiroq jalb qilish va xabarlar samaradorligini oshirish uchun strategiyalarini optimallashtirish orqali xabardor tuzatishlar kiritish imkonini beradi.

Neyromarketing tamoyillarini tushunish PR mutaxassislariga o'zlarining strategiyalarini yaxshilashlari mumkin bo'lgan noyob ob'ektivni taqdim etadi. Iste'molchi xulq-atvorining nevrologiyasiga kirish orqali PR kampaniyalari yanada hissiy rezonansli, vizual jozibali va kognitiv jihatdan samarali bo'lishi mumkin. Biroq, bu afzalliklarni axloqiy mulohazalar bilan muvozanatlash, neyromarketing usullarining PR sohasida mas'uliyatli va shaffof qo'llanilishini ta'minlash juda muhimdir.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, PRda neyromarketing tamoyillarini qo'llash PR amaliyotchilari uchun o'z auditoriyalari bilan yanada chuqurroq bog'lanish, yanada qiziqarli va esda qolarli kampaniyalarni yaratish va oxir-oqibat brendni idrok etish va manfaatdor tomonlar bilan munosabatlarni yaxshilash uchun istiqbolli yo'lni ifodalaydi. Biroq, PR sohasida ishonch va ishonchlilikni saqlab qolish uchun neyromarketing usullaridan mas'uliyatli va shaffof foydalanishni ta'minlash uchun axloqiy masalalarni birinchi o'ringa qo'yish kerak. PRda neyromarketing integratsiyasi rivojlanishda davom etar ekan, u sanoatni inqilob qilish va samarali auditoriyani jalb qilish chegaralarini qayta belgilash potentsialiga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Smith, J. A., & Brown, M. R. (2018). Neuromarketing and Public Relations: Understanding the Cognitive and Emotional Impact of Storytelling. *Journal of PR Research*, 30(3), 101-116.
2. Thompson, L., & Walker, R. (2019). Oxytocin and Trust in Public Relations: Exploring the Neural Mechanisms of Trust-Building Narratives. *Communication Studies*, 70(4), 423-439.
3. Garcia, S., & Martinez, P. (2020). Visual and Sensory Appeals in Public Relations: Leveraging Neuromarketing Insights. *Journal of Visual Communication*, 19(2), 145-160.
4. Anderson, E., & Foster, S. (2017). Neuro-Targeting in Public Relations: Adapting Messages to Cognitive and Emotional Profiles. *PR Journal*, 45(1), 35-52.
5. Johnson, K., & Smith, R. (2018). Ethical Considerations in Neuromarketing-Driven Public Relations: Insights from PR Practitioners. *Journal of Media Ethics*, 24(3), 145-162.

UDC 81.23

THE PROBLEM OF GENDER CHARACTERISTICS IN MODERN LANGUAGE AND DISCOURSE

S.H.Akhmedova, doc., PhD, Bukhara state university, Bukhara
V.R.Mizrobova, master student, Bukhara state university, Bukhara

Annotatsiya. Maqolada muhokama qilinadigan muammo global masalaga aylangan eng muhim, zamonaviy lingvistik muammolardan biri hisoblanadi. Til o'rgatishda, nutqda, adabiyotda gender masalasining roli hatto bir qator tilning tuzilishini, kontekstini, semantikasini va nutq

shakllarini o'zgartirish mumkin. Ayni paytda nutqda u yoki nu kontekstga ma'no berishdan oldin bir qancha masalalar, jumladan, gender masalasini ham e'tiborga olish kerak.

Kalit so'zlar: *paradigma, gender tilshunosligi, nazariy tushuncha, o'ziga xosliklar, madaniyatlararo o'zgaruvchanlik, oilaviy holat, jinsga mos tildan foydalanish.*

Аннотация. *В статье рассматривается одна из наиболее существенных современных лингвистических проблем, которая уже стала глобальной темой для обсуждения. Роль гендера в преподавании языка, в дискурсе, в литературе может даже изменить структуру, контекст, семантику ряда языковых и дискурсивных моделей. В настоящее время необходимо принять во внимание несколько вопросов, включая гендерную проблему, прежде чем придавать смысл тому или иному контексту дискурса.*

Ключевые слова: *парадигма, гендерная лингвистика, теоретическая концепция, идентичности, межкультурная изменчивость, семейное положение, гендерно-соответствующее использование языка.*

Abstract. *The article deals with one of the most essential, modern linguistic problems that has already become the global issue to discuss. The role of gender in language teaching, in discourse, in literature may even change structure, context, semantics of a number of language and discourse patterns. At present time several matters including gender issue should be taken into consideration before giving the sense to this or that context in discourse.*

Key words: *paradigm, Gender linguistics, theoretical conception, identities, cross-cultural variability, marital status, gender-appropriate language use.*

The concept of "gender" entered the canon of today's language more than any other human discipline in the second half of this century. Initially, work in this area took place in the West, where the first descriptions of the characteristics of male and female speech and language were based on the German language and Romanticism. The first research on my country's local dialects began in the late 1980s and early 1990s.

The relationship between language and gender has long been a cultural and disciplinary issue. Linguistic anthropological research in the early 20th century looked at differences between men and women who spoke many languages, expressed in different genders and men's languages. Gender linguistics focuses on various aspects of gender representation in language. These can be divided into two groups: how to talk (or write) gender and how to talk (or write) gender. "Similarly, gender as a social category is seen as neither as elegantly nor as ill-defined as it once was. Following a more gendered perspective, specialist research such as language and gender has focused more on women, Gender and women's use of language, and gender is well is to do something – something that is 'full' in context rather than a fixed character. This is the difficulty when the whole concept of gender and identity is seen as fluid, like language itself, depending on the situation. This is another theoretical idea, often related to gender, but also the individual It is also argued that it is looser, so that many people now have a broader experience of personal choice.

One of the earliest linguists who examined gender ways of speaking was the Dane Otto Jespersen, in his article "The Woman". His analysis dates from 1925 and is therefore to be interpreted with caution. Nevertheless, it serves as a useful starting point in this exploration of the study of gendered language and its ideologies and to a certain degree anticipates Cameron's deficit framework. According to Jespersen, women's speech is clearly deficient to men's. Reasons for this value judgment could be that there was no adequate record of the speech of both genders produced in comparable situations or that his analysis is the result of pre-conceived stereotypes.[1] What is clear, however, is that Jespersen's article is extremely judgmental and it has been cited by many feminists to cover "a whole tradition of patronizing and gender commentary by male linguists before feminism". Linguists agree that the way we speak is gendered, and that women and men do talk differently from each other. The speech of men is usually considered the norm, and women's speech to be deviant from the norm. An example of this can be seen in the frequently encountered stereotypical opinion that women talk a lot, but never that men talk little. Linguists' opinions differ as to the extent to which these distinctions exist. Also the interpretations as to why the differences

exist are based on widely different theories. Three generally accepted approaches also referred to as frameworks, have been established for analyzing female speech; these can be explained broadly by concepts of deficit, dominance, and difference.[2]

A central characteristic of gender and language research is that it has been dominated by a single major theme. There are the topics of gender differences in verbal ability and gender differences in voice, which have primarily been subjects of psychological research. There is an underlying assumption common to much psychological work is that essential biological characteristics are the cause, or at least the foundation, of the verbal ability or voice differences observed between men and women. However, at best, research has provided equivocal support for the idea that biological, anatomical or structural brain differences between men and women are the cause of any gender differences in voice or verbal ability.

The narrow definition of women in language refers to the observation that women are more often discussed in terms of their appearance and their family relationships, whereas men are more often discussed in terms of what they do. The power to define women in terms of their marital status is seen starkly in cultural traditions of naming.[3]

Naming and naming practices have been an important aspect of the study of languages because of the insights they provide into the world view and social hierarchies of a culture. The types of names given, the systems through which they are bestowed, and the ways they are used in social interaction vary widely from society to society. In the case of Anglo-American-influenced cultures, naming practices reject the patriarchal nature of society, where a male is the head of the family, and descent, kinship and title are traced through the male line. Another feature of the patronymic Anglo-American tradition is that boys are commonly named after their fathers. A significant aspect of naming practices is that they constitute cultural conceptions of the self and the self's relation to others in society. Typically in English-speaking societies, individuals are distinguished at birth by an individual name; this practice supports dominant notions of the importance of individual identity for a sense of self. So the name represents an important aspect of self, an anchor to selfhood.

Generally the bestowed name also identifies an individual as male or female. Butler argued that personal naming at birth is a performative act, one that 'initiates the process by which a certain girdling is compelled'. The labeling and naming of gender at birth can be understood to be performative because it requires the referent and people responding to that referent to act in accordance with relevant gender norms and expectations.[4] Consistent with Butler's argument are studies that show that adults respond to the same infant differently, and interpret the behavior of that infant differently, depending on whether they are told that the child is a girl or a boy. Differential treatment of boys and girls even occurs when the adult feels that their behavior towards the child is independent of their gender.

Lakoff argued that the semantic derogation of female words could be seen occurring in America in the early 1970s because the once neutral term 'woman' had been developing negative connotations. Lakoff argued that the terms 'lady' and 'girl' were more commonly used than 'woman' because they seemed more polite. In some speech communities 'girl' is used positively to show a kind of sisterhood, but using 'girl' can seem patronizing and demeaning, especially if the speaker is a man.

REFERENCES:

1. Ann Weatherall, Gender, language and discourse. The Taylor & Francis e-Library, 2005
2. Гурарева, Н. Ю. The problem of gender linguistics, Молодой ученый. - 2015.
3. Basow S. A. Gender stereotypes and roles. Oxford: Pacific Grove, 1998.
4. Holmes J., Meyerhof M. The Handbook of Language and Gender. Oxford: Blackwell Publishing, 2005.
5. Freeman R. & McElhinny B. Language and Gender.// Sociolinguistics and Language Teaching, Cambridge: Cambridge University Press.1996.
6. Gulbakhor, N., & Umurova, K. (2018). Advantages And Disadvantages Of Using Materials, Textbooks And Coursebooks. Интернаука,(9), 28-29.
7. Taylor J., John R. Cognitive Grammar. Oxford: Oxford University Press, 2002.
8. Key M.R., Male / Female Language (New Jersey, Metuchen, Scarecrow Press, 1975).
9. Lakoff R., Language and Woman's Place (New York, Harper, 1975).
10. Rasulov, Z. (2021). Reduction as the way of the language economy manifestation. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 1(1). извлечено от http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/2943
11. Tannen D. You just don't understand. Women and men in conversation. N. Y., 1990.

12. Erkinovna, Y. F. (2021). Politeness and Culture. International conference on multidisciplinary research and innovative technologies, 2, 82–86.

13. Erkinovna, Y. F. (2022). The Principle of Politeness in the English and Uzbek Languages. *Eurasian Research Bulletin*, 6, 65-70.

14. Yuldasheva, F. (2023). Исследования вежливости в современной лингвистике. *Farg 'ona davlat universiteti ilmiy jurnali*, (1), 480-483.

UDC 808.5

LEXICAL SEMANTIC ANALYSIS OF VIRTUAL COMMUNICATION IN ENGLISH WRITTEN DISCOURSE

S.H.Akhmedova, PhD, Bukhara state university, Bukhara

L.B.Shokulova, master student, Bukhara state university, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tili yozma nutqida virtual muloqotning leksik semantik tahlili muhokama qilinadi. Tadqiqot leksik tanlovlar onlayn kontekstda yozma nutqning umumiy semantik tuzilishiga qanday hissa qo'shishiga e'tibor qaratgan holda virtual muloqotda so'zlarning ishlatilishini va ularning ma'nolarini o'rganishga qaratilgan. Xulosalar virtual muloqotning o'ziga xos xususiyatlarini yoritib beradi va raqamli muhitda ma'noni yetkazish uchun tildan foydalanish usullari haqida tushuncha beradi. Maqola virtual aloqa mavzusi va uning zamonaviy jamiyatdagi ahamiyati bilan tanishishdan boshlanadi. Maqolaning asosiy qismida aniq leksik elementlar va ularning virtual aloqadagi semantik funktsiyalari ta'kidlangan holda tahlil natijalari keltirilgan. Muhokama bo'limi topilmalarning sharhlarini taklif qiladi va ularning onlayn kontekstlarda tildan foydalanishni tushunishimizga ta'sirini o'rganadi. Maqola tadqiqotdan olingan asosiy fikrlarni umumlashtirib, ushbu sohadagi kelgusi tadqiqot yo'nalishlarini taklif qilish bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: Virtual aloqa, Leksik semantika, Yozma nutq, Tildan foydalanish, Onlayn muloqot, Semantik tahlil, Raqamli muhit.

Аннотация. В данной статье рассматривается лексико-семантический анализ виртуального общения в письменном английском языке. Целью исследования является изучение использования слов и их значений в виртуальном общении с акцентом на то, как лексический выбор влияет на общую семантическую структуру письменного дискурса в онлайн-контексте. Результаты проливают свет на уникальные характеристики виртуального общения и дают представление о том, как язык используется для передачи смысла в цифровой среде. Статья начинается с знакомства с темой виртуального общения и ее значением в современном обществе. В основной части статьи представлены результаты анализа, выделены конкретные лексические единицы и их смысловые функции в виртуальном общении. В разделе обсуждения предлагаются интерпретации результатов и исследуются их последствия для нашего понимания использования языка в онлайн-контексте. Статья завершается обобщением ключевых выводов, полученных в результате исследования, и предложением направлений будущих исследований в этой области.

Ключевые слова: виртуальное общение, лексическая семантика, письменная речь, использование языка, онлайн-коммуникация, семантический анализ, цифровая среда.

Abstract. This article discusses lexical semantic analysis of virtual communication in English written discourse. The study aims to investigate the use of words and their meanings in virtual communication, with a focus on how lexical choices contribute to the overall semantic structure of written discourse in online contexts. The findings shed light on the unique characteristics of virtual communication and provide insights into the ways in which language is used to convey meaning in digital environments. The article begins by introducing the topic of virtual communication and its significance in contemporary society. The main body of the article presents the findings of the analysis, highlighting specific lexical items and their semantic functions in virtual communication. The discussion section offers interpretations of the findings and explores their implications for our understanding of language use in online contexts. The article concludes by summarizing the key insights gained from the study and suggesting directions for future research in this area.

Key words: *Virtual communication, Lexical semantics, Written discourse, Language use, Online communication, Semantic analysis, Digital environments*

Virtual communication has become an integral part of contemporary society, revolutionizing the way individuals interact, collaborate, and exchange information. Its significance is evident in various aspects of modern life, spanning from personal relationships to professional endeavors, and it has fundamentally transformed the dynamics of human communication.

One of the key areas where virtual communication holds immense significance is in facilitating global connectivity. Through digital platforms such as social media, instant messaging, and video conferencing, individuals can transcend geographical barriers and engage in real-time interactions with people from diverse cultural backgrounds. This has led to the formation of virtual communities, where individuals can share experiences, ideas, and perspectives, fostering cross-cultural understanding and solidarity on a global scale.

Furthermore, virtual communication has transformed the landscape of education and learning, offering access to a wealth of knowledge and resources through online courses, educational platforms, and virtual classrooms. It has democratized learning opportunities, allowing individuals to acquire new skills and expertise regardless of their physical location or socioeconomic background.

When conducting an analysis of virtual communication, it is crucial to examine the specific lexical items and their semantic functions that play a significant role in shaping the dynamics of digital interactions. Here are some key findings related to lexical items and their semantic functions in virtual communication:

1. Emojis and Emoticons: In virtual communication, emojis and emoticons serve as essential lexical items that convey emotions and tone. These graphical elements provide a nuanced layer of expression, allowing individuals to express sentiments such as happiness, sadness, humor, or sarcasm. Their semantic function lies in adding emotional context to text-based messages, thereby enhancing the clarity of communication and fostering empathy in digital interactions.

2. Acronyms and Abbreviations: Virtual communication is characterized by the widespread use of acronyms and abbreviations, such as "LOL" (laugh out loud), "BRB" (be right back), and "FYI" (for your information). These lexical items serve the semantic function of condensing language and facilitating efficient communication within the constraints of character limits in messaging platforms. They also contribute to the development of a shared digital vernacular among users.

3. Hashtags: In the context of social media platforms, hashtags represent a prominent lexical item with the semantic function of categorizing and organizing content. By using hashtags, individuals can associate their posts with specific topics or trends, enabling them to participate in broader conversations and reach a wider audience. Hashtags also serve as navigational tools, allowing users to discover related content and engage with like-minded individuals.

4. Internet Slang: The prevalence of internet slang, such as "trolling," "meme," and "viral," reflects the semantic function of linguistic innovation within virtual communication. These lexical items often originate from online communities and subcultures, serving as markers of digital identity and shared cultural references. Internet slang contributes to the evolution of language in the digital age and fosters a sense of belonging among participants in virtual spaces.

5. Phatic Expressions: Phatic expressions, including greetings, small talk phrases, and acknowledgments (e.g., "Hi," "How are you?," "Thanks!"), play a crucial semantic function in establishing rapport and maintaining social cohesion in virtual interactions. These lexical items serve as social lubricants, signaling politeness, attentiveness, and engagement, thereby contributing to the smooth flow of communication in digital contexts.

6. Memes: Memes represent a distinctive form of visual communication that has gained prominence in virtual spaces. These images or videos accompanied by humorous or relatable captions serve the semantic function of conveying cultural references, humor, and social commentary. Memes have become integral to internet culture, shaping online discourse and reflecting the collective sentiments of virtual communities.

By analyzing a diverse range of virtual communication platforms, including social media, online forums, and instant messaging applications, the research aims to uncover the underlying mechanisms through which lexical choices contribute to the construction of meaning in digital discourse. It investigates how linguistic resources such as slang, neologisms, and emotive language are employed to imbue written messages with nuanced semantic layers that reflect the communicative goals and interpersonal relationships of participants. Furthermore, the study explores the interplay between lexical semantics and contextual factors in virtual communication. It scrutinizes how the constraints of digital platforms, such as character limits and multimedia affordances, influence the selection and interpretation of words, thereby shaping the overall semantic structure of written discourse. Additionally, it examines how the dynamic nature of online interactions, characterized by rapid exchanges and evolving conversational threads, impacts the semantic coherence and cohesion of lexical choices within virtual communication.

In summary, the analysis of virtual communication reveals the diverse lexical items and their semantic functions that underpin digital interactions. From emojis and acronyms to internet slang and memes, these linguistic elements contribute to the richness and complexity of communication in virtual spaces, reflecting the evolving nature of language and social interaction in the digital age. Through a combination of qualitative analysis and computational linguistic methods, the research seeks to unravel the intricate interrelationships between lexical choices and semantic structures in online contexts. It aims to shed light on the complex dynamics of language use in virtual communication, offering insights into the evolving nature of written discourse in digital environments.

REFERENCES:

1. Alexander, G. (1988) „How not to be confused about Linguistics“, In Alexander G. (ed) Reflections on CHOMSKY, pp 90-107, Basil Blackwell Ltd, Oxford, UK.
2. Donna, J.N. (1996) Linguistics. Oxford: Oxford University Press.
3. Hakimovna, U. X. (2022). Linguacultural features of weddings in Uzbekistan and United Kingdom. *O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali*, 2(14), 111-117.
4. www.wikipedia.com

UO'K 808.3

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA HARAKAT YO'NALISHINI IFODALOVCHI VOSITALARNING LEKSIK-SEMANTIK VA FUNKSIONAL TAHLILI

G.N.Allayarova, o'qituvchi, Navoiy davlat pedagogika institute, Navoiy

Annotasiya. Ushbu ilmiy maqolada ingliz va o'zbek tillarida harakat yo'nalishini ifodalovchi vositalarning leksik-semantik va funksional tahlil qilingan. Til materialini leksik-semantik guruhlariga ko'ra sohalarda til materialini o'rganish olib boriladi. Birinchi holda biz tinglovchining ehtiyojlariga asoslangan grammatika haqida gapiramiz, ikkinchisida - so'zlovchining ehtiyojlaridan.

Kalit so'zlar: funksional, tahlili, ingliz tili, o'zbek tili, harakat yo'nalishini ifodalovchi vositalar, leksik-semantik tahlil.

Аннотация. В данной научной статье произведен лексико-семантический и функциональный анализ средств выражения направления действия в английском и узбекском языках. Языковой материал изучается по направлениям согласно лексико-семантическим группам. В первом случае речь идет о грамматике, основанной на потребностях слушающего, а во втором – на потребностях говорящего.

Ключевые слова: функционал, анализ, английский язык, узбекский язык, средства выражения направленности действия, лексико-семантический анализ.

Abstract. In this scientific article, the lexical-semantic and functional analysis of means of expressing the direction of action in English and Uzbek languages is made. Language material is studied in areas according to lexical-semantic groups. In the first case, we are talking about grammar based on the needs of the listener, and in the second - based on the needs of the speaker.

Key words: functional, analysis, English language, Uzbek language, means of expressing the direction of action, lexical-semantic analysis.

Mamlakatimiz xalq ma'naviyatida milliy-madaniy qadriyatlarning tiklanishi munosabati bilan adabiy o'zbek tilini yangilash jarayonlari faol kechmoqda. Shunda lingvistik holatidagi o'zgarishlar ro'y berishi, davlat va millatlararo tillarning rasmiy miqyosdagi roli tobora kuchayib, ayni paytda ingliz-o'zbek tillari o'zaro ta'sirining ijtimoiy-siyosiy ahamiyati va tushunchasi orqada qolmoqda, garchi bu ikki til turli tillarda yaqin va keng tarqalgan aloqada bo'lsa-da, respublikada jamiyatning turli qatlamlari vakillari, xususan, xususiy tadbirkorlar, fermerlar, madaniyat arboblari va boshqalar o'rtasida rivojlangan ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar tufayli.

Shu munosabat bilan ingliz va o'zbek tillarining leksik tizimini qiyoslash va milliy tillardagi lug'at muammolarini o'rganishda milliy tilshunoslik o'zaro ta'siri, ayniqsa, umumiy tipologik va qiyosiy-tipologik jihatlarida alohida ahamiyat kasb etadi. Bu masalalar doirasi ilgari A.Olimova, X.Hamroqulovlar kabi tilshunos olimlar tomonidan ko'rib chiqilgan bo'lsa-da, lekin bu mualliflarning asarlarida o'zbek tillarining lug'aviy tizimdagi o'zaro ta'siri bilan bog'liq jihatlar muhokama qilinmagan. Ingliz va o'zbek tillarida harakat yo'nalishini ifodalovchi vositalarning leksik-semantik va funksional tahlili jihatidan o'rganilayotgan til birliklarining tarkibiy-tizimli va funksional-semantik xususiyatlarini hisobga olish zarurligini taqozo etadi. Lingvistik materialni organish tilshunoslikda mavjud bolgan funksional yonalishga asoslanadi:

1) semasiologik (lingvistik shakldan mazmunga), unga kora til birliklarining organish chiziqli tuzilishga ega boladi, ya'ni, ma'no tahlili alohida grammatik birliklar, ularning kategoriyalari va shakllari doirasida jamlangan;

2) onomasiologik (tarkibdan lingvistik shaklgacha), u materialning chiziqli qurilishini istisno bo'ladi. Til materialni mantiqiy-semantik guruhlariga ko'ra sohalarida til materialini o'rganish olib boriladi. Birinchi holda biz tinglovchining ehtiyojlariga asoslangan grammatika haqida gapiramiz, ikkinchisida - so'zlovchining ehtiyojlaridan.

Dastlab, biz asosan lingvistika jihatdan leksik-semantik va funksional tahlili haqida gapiragan bo'lsak, shunga o'xshash yo'nalish tarixda ham mavjud edi. Integratsiyalashgan yondashuvning taqdim etilishi: birinchi navbatda, lingvistik shakllarning ma'nolari orqali funktsional-semantik (kontseptual) maydon o'rnatiladi, keyin semasiologik - ma'lum bir sohaga tegishli lingvistik vositalar bilan ifodalangan ma'nolarni tekshiradi. Ikki funktsional-semantik yo'nalish doirasida tilning alohida tuzilishi sifatida "funktsiya" tushunchasi va funktsional grammatika uchun asosiy tushunchalar bo'lgan funktsional-semantik maydon nazariyasi alohida ahamiyatga ega. Til funktsiyasi tushunchasi tilshunoslikning eng muhim qoidalaridan biri bo'lib, uni lingvistik doira kontseptsiyasida batafsil ko'rib chiqish mumkin va tilshunoslar orasida til funktsiyasi tushunchasi tilshunoslik g'oyasiga asoslanadi. Bu funktsiyalar bayonning uch turiga mos keladi - bayon, undov va motivatsiya. Kommunikativ funktsiya intellektual fikrlash va muloqot usuli bilan bog'liq. Leksik-semantik maydon- bu ma'lum bir tilning ko'p darajali vositalari tizimi (morfologik, sintaktik, so'z yasovchi, leksik, shuningdek, birlashtirilgan - leksik-sintaktik, ularning funktsiyalarining umumiyliigi asosida o'zaro ta'sir qilish; ma'lum bir semantik kategoriyaga asoslanadi. Aspektuallik, vaqtinchalik, garov, lokativlarning leksik-semantik maydon lingvistik toifalarning navlari. Leksik-semantik maymon atamasi o'zaro ta'sir qiluvchi lingvistik vositalarni guruhlash va ularning tizimli-strukturaviy tashkil etilishi g'oyasi bilan bog'liq. Leksik-semantik maydon tushunchasi til birliklarini nafaqat shakldan ma'noga, balki ma'noni shaklga o'tkazish yo'nalishi bo'yicha o'rganadigan grammatika tushunchalari va terminlari tizimiga kiradi. Har bir leksikal-semantik soha ma'lum bir semantik kategoriyaga - o'sha semantikaga asoslanadi. heterojen lingvistik vositalarni birlashtirgan va ularning o'zaro ta'sirini aniqlaydigan o'zgarmas.

Shunday qilib, yo'nalishini ifodalovchi vositalarning vaqt bo'yicha borishi va taqsimlanishining tabiatini etkazishdan iborat bo'lgan aspektuallikning semantik o'zgarmasligi mazmunli variantlar tizimida, shu jumladan harakatning munosabati kabi xususiyatlarda namoyon bo'ladi. chegara, bosqich (harakatning boshlanishi, davomi va tugallanishini belgilash), mukammallik, ya'ni. harakat oqibatlarining dolzarbligini belgilash (aspektuallik va vaqtinchalik sohalarining kesishishi). Berilgan leksik-semantik jihatdan har bir semantik variant ma'lum rasmiy ifoda vositalari bilan bog'langan. Leksik-semantik jihatdan ikki tomonlama (tarkib-rasmiy) birlik bo'lib, ma'lum bir tilning o'ziga xos

vositalarini ularning shakli va mazmunining barcha xususiyatlari bilan qamrab oladi. Leksik-semantik ikkita asosiy turi mavjud:

1) vaqtinchalik, modallik, ovoz kabi funktsional-semantik kategoriyalarga o'xshash morfologik yadroga ega.

2) faqat bitta daraja yordamida ifodalangan funktsional-semantik invariantga ega. Bular grammatik va leksik sohalardir. Grammatik sohalar tilning bir tomonini ko'rib chiqadi, bir til darajasiga taalluqlidir va leksik-semantik jihatdan kengroq til sohasini qamrab oladi. Tilning semantik makonini tuzish usullaridan biri bo'lib, u ma'lum bir ma'noni ifodalashning markaziy va periferik lingvistik vositalar tizimini o'rganishga imkon beradi. Xuddi shu semantik toifaga asoslangan, lekin ko'p tilli materialga asoslangan tahlillar o'zlarining tuzilishida sezilarli darajada farq qilishi mumkin. Shunday qilib, agar slavyan tillarida aspekt sohasining markazi aspektning grammatik kategoriyasi bo'lsa, grammatik kategoriya sifatida aspekt bo'lmagan nemis tilida turli xil leksik va grammatik ifodalash vositalari markaziy rol o'ynaydi. harakatning cheklanganligi/cheklanmaganligi; ingliz tilida ovoz toifasi katta rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. О.А.Алимурадов, М.Н.Лату Особенности моделирования семантики термин единиц. Терминологические оппозиции (на материале англоязычной военной терминологии)//Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. 2010. № 3 (11). С. 6-15.
2. K.D. Shamsitdinovna Lexicographic Study of Mining Terms in Uzbek, English and Russian Languages - Eurasian Journal of Academic Research, 2022 - in-academy.uz
3. Proverbs and Sayings as reflection of National Character (In the Context of Tatar and English Proverbs and Sayings) Revista Publicando, 4 No 13. (1). 2017, 626-633. ISSN 1390-9304.
4. Beryl Ehondor. (2017). The concept of proverbs as a theoretical category in communication in Africa. Pan-Atlantic University.
5. Mieder, Wolfgang. (1993). Proverbs are never out of season: Popular Wisdom in the Modern Age. Oxford. Oxford University Press.
6. Kramsch, C. (1998). Language and culture. New York: Oxford University Press.
7. Jane Bottomley, Richard Haill. (2008) Using Films to Teach Language and Culture. Jane.Bottomley@manchester.ac.uk.
8. Richards, J. (1997) Films and British National Identity. Manchester: MUP

UO'K: 821.111(73)'06 + 808.1

KAMPUS ROMANI JANR SIFATIDA: SHAKLLANISH TARIXI

K.M.Alimova, katta o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada kampus romani atamasiga mustaqil janr sifatida ta'rif berish bilan bir qatorda uning kelib chiqish omillari va asosiy xususiyatlari tasvirlanadi. Shuningdek, kampus romanlarining evolutsiyasida muhim ahamiyat kasb etgan ijtimoiy va siyosiy jarayonlar ham muhokama qilinadi. Maqolada mazkur janrning atoqli namoyandalari asarlari sanab o'tiladi va ularning tipologiyasi va qisqa syujeti bayon qilinadi.

Kalit so'zlar: kampus, kampus romani, akademik roman, Batler akti meritokratiya, O'pkalangan yoshlar.

Аннотация. В статье термин «кампусный роман» описывается как самостоятельный жанр, а также рассматриваются факторы его возникновения и основные особенности. В нем также обсуждаются социальные и политические процессы, которые сыграли важную роль в развитии академических романов. В статье перечислены произведения известных представителей этого жанра, описана их типология и краткий сюжет.

Ключевые слова: кампус, кампусный роман, академический роман, акт Батлера, меритократия, Рассерженные молодые люди.

Abstract. The article describes the term "campus novel" as an independent genre, and also discusses the factors of its origin and main features. It also discusses the social and political processes that played an important role in the development of academic novels. The article lists the works of famous representatives of this genre, describes their typology and a brief plot.

Keywords: campus, campus novel, academic novel, Butler Act, meritocracy, Angry Young Men.

Kirish. Yozuvchilar odatda, o'z asarlarida ish faoliyatlari bilan bog'liq bo'lgan voqealarni alohida mehr va mahorat bilan tasvirlaydilar. Rus adibi A. Chexov shifokorlar, amerikalik yozuvchi Лопен Байсбепrep jurnalistlar, yoki rus yaponshunos tarixchisi B. Akunin Yaponiya tarixi haqida yozganidek, bir qator o'qituvchi adiblar ham universitetlar hayoti, ta'lim jarayoni, ustozlar va talabalar munosabatlarini o'z asarlarini mohirona aks ettirganlar. O'tgan yarim asrlik davr mobaynida bu mavzuda talaygina asarlar yozildi va bu esa o'z navbatida yangi janr – kampus romanining yaratilishiga asos bo'ldi.

Mavzuning dolzarbligi. Ingliz tilida *campus novel* atamasi bilan yuritiluvchi kampus romani janri, XX asr o'rtalarida yuzaga kelgan zamonaviy romanchilikning yangi janrlaridan biri hisoblanadi. Rus tilida *университетский роман* yoki *университетская/академическая проза* shakllarida qo'llaniladigan bu atama, mazkur maqolada *kampus romani* deb yuritiladi. Kris Baldik, britaniyalik adabiyotshunosning ta'rifiga ko'ra universitet kampus romani asosan universitet hududida sodir bo'ladigan va universitet yoki boshqa o'quv maskani hayotini, shuningdek akademik kontekst bilan bog'liq muammolarni aks ettiruvchi roman turidir. [2] Bu janr yo'nalishida ijod qilgan Devid Lodjning fikriga ko'ra kampus romani universitetda faoliyat yurituvchi professor va o'qituvchilar hayotini bevosita tasvirlashga asoslanadi va universitet yoki kollej voqealarini aks ettiradi. [7.597]

Tajriba. *Kampus* so'zi XVIII asrning boshlarida Nyu Djeri Kolleji hududini (hozirda Princeton Universiteti) ta'riflashga ishlatilgan bo'lib, keyinchalik boshqa Amerika kollejlari bu so'zni o'z sohalarini belgilash maqsadida qo'llashgan. XX asrga kelib, bu atama butun universitet hududi va mulkini ifodalay boshladi. Lotincha *campus* so'zining asl lug'aviy ma'nosi *soha* bo'lsa-da, bu so'z universitet yoki kollejning geografik va jismoniy hududini ham ifodalay boshladi. Bundan xulosa qilib, bu atama amerikaliklar tomonidan kiritilgan deyish mumkin. Britaniyada bu atama 1950 yillardan qo'llanila boshlandi. Ilk bora *campus* atamasi ingliz tilining Oksford lug'atida 1958 yilda, Ist Angliya universitetini ta'riflash uchun ishlatilgan. Bunga asosiy sabab, Ist Angliya universitetining amerikancha model asosida qurilganligi va universitet hududi xushmanzara, istirohat bog'iga monand hududda joylashganligidir. *Kampus romani* esa alohida atama sifatida Oksford lug'atida 1968-yilga kelib paydo bo'ldi. Bu atamaga muqobil sifatida *akademik roman* iborasi ham ishlatila boshlandi va tanqidchilarning fikrlariga ko'ra bu atama akademik hayotning ko'proq jabhalarini o'z ichiga olgan degan fikr ilgari surildi. Biroq, *kampus* atamasi bevosita hududiy bog'liqlikni ham aks ettirgani uchun ekspressivlik jihatidan birmuncha ustunlikka ega.

Kampus romanlarining alohida janr sifatida e'tirof etilishi 1950 yillarda chop etilgan Meri Makkartning *Akademiya bog'lari* (*The Groves of Academe*, 1952), Kingsli Emisning *Omadli Djim* (*Lucky Jim*, 1954), Uilyam Goldingning *Passhalar xo'jayini* (*Lord of the Flies*, 1954) Ayris Merdokning *To'r ostida* (*Under the Net*, 1954) va Vladimir Nabokovning *Pnin* (*Pnin*, 1957) kabi romanlari bilan xarakterlanadi. Shu o'rinda haqli e'tiroz tug'iladi. Nega kampus romani aynan 1950 yillardan boshlab alohida janr sifatida e'tirof etiladi? Romanchilik tarixiga qisqacha nazar solsak, tarixda bevosita ta'lim jarayoni, shu jumladan o'qituvchi va talaba munosabatlariga asoslangan asarlarni talaygina keltirish mumkin. Xususan, Sharlotta Brontyening *Djen Eyr*, (*Jane Eyre*, 1847), L.N. Tolstoyning *Bolalik* (*Детство*, 1852), Tomas Hyuzning *Tom Braun Oksfordda* (*Tom Brown at Oxford*, 1861), Rashod Nuri Guntekinning *Yashil Kecha* (*Yeşil Gece*, 1928), Evelin Uafning *Pasayish va yuksalish* (*Decline and Fall*, 1928), Doroti L. Sayersning *Yorqin kecha*, (*Gaudy Night*, 1935) kabi asarlarini misol qilish mumkin. Shuningdek, universitetlarning yaratilishi ham necha asrlar ilgariroq sodir bo'lgan. Jumladan, Yevropada Italiyaning Bolognya universiteti tarixi uzoq 1088 yil, Angliyaning Oksford universiteti 1096, Ispaniyaning Salamanka universiteti 1134 yillarga borib taqaladi. Shunday ekan, kampus romanining mustaqil janr sifatida e'tirof etilishi aynan 1950 yillardan boshlab belgilanishining sabablarini tahlil qilib chiqaylik.

Olingan natijalar tahlili. 1960-yillarda yozilgan, Malkolm Bredberining *G'arbiga yuzlanib* (*Stepping Westward*, 1965) va Bernard Malamudning *Yangi hayot* (*A New Life*, 1961), romanlari yosh o'qituvchining universitet hayoti va shaxsiy kechinmalari bilan bir qatorda jamiyatdagi mavjud muammolar ham bayon qilingan. *G'arbiga yuzlanib* (*Stepping Westward*) romani bosh qahramoni

o'qituvchi bo'lish bilan bir qatorda ijod ham qiladi va *O'pkalangan yoshlar* oqimining namoyandasi qiyofasida gavdalanadi.

Devid Lodjning *Makonlarni o'zgartirib: Ikki kampus hikoyasi (Changing Places: A Tale of Two Campuses, 1975)* romani o'rta yoshlardagi professorning oiladagi muammolari bilan bir qatorda 1960-yillarning oxirlarida sodir bo'lgan talabalar qo'zg'oloninini ham tasvirlab beradi. Asar voqealari rivojida siyosiy va shaxsiy qarashlarning parallel tarzda kelishini kuzatish mumkin. Don DeLilloning *Oq shovqin (White Noise, 1985)* romanida asar bosh qahramoni ayol bo'lgan ingliz adabiyoti professori tasvirlanadi. A. S. Byattning *Egalik: romans (Possession: A Romance, 1990)* va Maykl Dorris va Luiz Erdrixning *Kolumbning toji (The Crown of Columbus, 1991)* romanlari detektiv janrni eslatadi. Zadiye Smitning *Go'zallik haqida (On Beauty, 2005)* va Filip Rotning *Inson obro'sining to'kilishi (The Human Stain, 2000)* Kampus romanlarida madaniyatlararo muloqot mavzusi doirasida liberal va konservativ qadriyatlar o'rtasidagi ziddiyatlar bayon qilinadi.

Rus adabiyotshunos olimasi O.Y. Antsiferova zamonaviy kampus romanlarini bir necha turlarga: detektiv shaklidagi qotillik va mistika, universitet trilleri va muhabbat mavzusidagi asarlarga bo'lish bilan bir qatorda ularni birlashtiruvchi mavzularning bir xilligini e'tirof etib o'tadi. [1.264-295] Uning fikricha mavzularning takrorlanishi va bir xilligi bu janrda yaratilgan asarlarning saviyasini tushirish bilan bir qatorda bu janrga bo'lgan qiziqishning susayishiga olib kelmoqda. Shuningdek, Britaniyalik sotsiolog Lori Teylor, Maykl Uildingning *Universitet tentaklari (Accidentia Nuts, 2002)* romanini tahlil qilib, asar 90-yillar talabalar gazetasida chop etilgan komikslar mavzularini takrorlashini, va bu janrda yoritish mumkin bo'lgan yangi mavzularning qolmaganligini ta'kidlab o'tdi. [7] Bildirilgan tanqidlarga qarshi o'laroq, Amerikalik yozuvchi, Emili Templ kampus romanlari kitobxonlar qalbidan chuqur joy olganligini ta'kidlab, o'z fikrining isboti sifatida 1990 yillardan boshlab chop etilgan va keng omma diqqatiga sazovor bo'lgan romanlarni sanab o'tadi. [8] Bu o'rinda so'nggi yillarda yaratilgan, turli sovrinlar olgan Elif Batumanning *Tentak (The Idiot, 2017)*, Zadiye Smitning *Go'zallik haqida (On Beauty, 2005)*, Djulia Mey Djonasning *Vladimir (2022)* bestseller romanlarini keltirib o'tish mumkin.

Britaniyalik jurnalist, Djon Dugdeyl *The Guardian* dagi maqolasida Britaniyada kampus romani janriga bo'lgan e'tiborning sustlashganini ta'kidlab, bu jarayonni yoshlarning oliy ta'lim dargohlariga kirish ko'rsatkichlarini pasaygani bilan izohlaydi. Suningdek, bu janrda asosan Lodj va Byatt ijod qilayotganligini va yosh ijodkorlardan faqatgina Zadi Smit kampus romani janrida faoliyat yuritayotganligini aytib o'tadi. [4.37] Bu jarayonning aksini AQSH kontekstida ko'rish mumkin. AQSH universitetlarida o'qish ishtiyoqini kuchayishi barobarida parallel tarzda kampus romani janriga bo'lgan qiziqish ham ortib bormoqda. Chad Harbak, Zadi Smit, A.S. Byatt, Richard Russo kabi yozuvchilar samarali ijod qilib, kampus romanlari ko'plab tirajlarda bosib chiqarilmoqda.

Garchand kampus romani asosan ingliz-amerika janri hisoblansa-da, bu janr elementlari o'zbek adabiyotida ham mavjud. Xususan, Pirimqul Qodirov (1928-2010) qalamiga mansub "Uch ildiz" (1958) romani mazkur janrning yorqin namunasi sifatida tilga olinishi mumkin. Roman uch asosiy g'oyaga asoslanadi, ya'ni mustahkam bilim olish, chinakam inson bo'lish va muhabbatga asoslangan oila qurish. Sanab o'tilgan g'oyalar o'zbek xalqiga xos bo'lgan qadriyatlarga hamohang bo'lib, insonni ma'naviy barkamollikka yetkazuvchi uch asosiy ildizlar hisoblanadi. Asarda talaba va professorlar hayotini tasvirlash bilan bir qatorda shaxsga sig'inish davrining bir qator muammolari ham yoritib o'tiladi. Bu dolzarb mavzu, atoqli adib Odil Yoqubovning "Muqaddas" (1960) qissasida ham o'z ifodasini topgan. Mazkur asar ta'lim muammolari bilan bir qatorda chin muhabbat qissasi sifatida ham e'tirof etilgan.

O'tkir Hoshimovning "Ikki eshik orasi" romani ham murakkab syujetli bo'lib, Samad muallim va uning oilasining taqdiri tasvirlanadi. Mazkur roman 1986-yilda yozilgan bo'lib, asardagi Samad muallim turli tahqiqatlarga uchrab xalqning farzandini o'qitadi. Yozuvchi odamlarning o'qituvchilarga bo'lgan past nazar bilan qarashini o'ziga xos mahorat bilan, ba'zan esa o'qituvchi-qahramon tilidan kitobxon qalbini larzaga soladigan voqealar asosida tasvirlangan.

Xulosa. Maqolaning xotimasi sifatida shuni ta'kidlash joizki, kampus romanlari zamonaviy romanchilikda nisbatan yangi va kam tadqiq etilgan va kelajagi biroz mavhum janr sifatida e'tirof etilsa-da, bu sohada e'tiborga molik talaygina asarlar yaratildi va hanuz yaratilmoqda. Mazkur janrni

har tomonlama, ya'ni biografik, tipologik, psixologik, tarixiy-madaniy va matn jihatdan chuqur tahlil qilish zarurdir. Bu orqali nafaqat adabiyotshunoslik fanining rivojiga hissa qo'shish, shuningdek bu janrdagi yangi asarlarning yaratilishiga zamin hozirlash va ta'lim sohasidagi mavjud muammolarga yechim topish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Анцыферова, О. Ю. *Университетский роман: Жизнь и законы жанра* Вопросы литературы. 2008, № 4. Июль-август. С. 264– 295
2. Baldick, Ch. *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*. 1990, London: Oxford UP.
3. Edemariam, A. *Who's afraid of the campus novel?* In: The Guardian, 2005 London: Guardian Media Group, Available on:
4. <https://www.theguardian.com/books/2004/oct/02/featuresreviews.guardianreview37>
5. Hoshimov, O'. *Ikki eshik orasi*. Toshkent: Adabiyot va san'at, 2016
6. Lambertsson Bjork, E. *Campus clowns and the canon: David Lodge's campus fiction*. Umeå: Univ, 1993. ISBN 91-717-4831-8. P. 10
7. Taylor L. *Laugh? I nearly signed up for early retirement* The Times Higher Education Supplement. 2004. Feb. 13.
8. Great Contemporary Campus Novels: Proof the Genre Is Still Kicking (flavorwire.com)
9. Что такое меритократия и в каких странах она есть (Аникеев Александр Борисович) / Проза.ру (proza.ru)

UO'K 8.81:81-2

O'ZBEK TILIDA FITONIMLARNING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

D.A.Artikova, o'qituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. *O'zbek tilshunosligida fitonimlarga doir qilingan ilmiy tadqiqotlar sanoqli. Fitonimlar tilshunoslikning onomastika bo'limida o'rganilib, o'simliklarning nomlari fitonimlar, ularning yig'indisi fitonimiya deb yuritiladi. Tilimizda mavjud fitonimlarning izohli lug'atda termin sifatida berilishini yaxlit monografik tadqiq qilish tadqiqotchi olimlar oldida turgan muhim vazifalardandir. Mazkur maqolada fitonimlarning lingvistik xususiyatlari xususida so'z yuritiladi.*

Kalit so'zlar: fitonim, termin, terminologiya, o'simlik, so'z, onomastika.

Аннотация. *В узбекском языкознании мало научных исследований по фитонимам. Фитонимы изучаются на кафедре ономастики языкознания, названия растений являются фитонимами, а их сумма называется фитонимией. Комплексное монографическое изучение фитонимов, существующих в нашем языке в качестве терминов Толкового словаря, является одной из важных задач, стоящих перед учеными-исследователями. В данной статье рассматриваются лингвистические особенности фитонимов.*

Ключевые слова: фитоним, термин, терминология, растение, слово, ономастика.

Abstract. *In Uzbek linguistics, there are few scientific studies on phytonyms. Phytonyms are studied in the onomastics department of linguistics, the names of plants are phytonyms, and their sum is called phytonymy. A comprehensive monographic study of phytonyms existing in our language as terms in the Explanatory Dictionary is one of the important tasks facing research scientists. This article deals with the linguistic features of phytonyms.*

Key words: phytonym, term, terminology, plant, word, onomastics.

Til va millatning rivojlanishi o'zaro bog'liq jarayon ekanligi ma'lum. Millat millat sifatida rivojlangani sari uning tili ham takomillashib boradi. Bu rivoj tilning o'sha millat turmush tarziga qanchalik chuqur kirib borganligi, undan foydalanishning qulayligi bilan ham izohlanadi. Tilning boyligi lug'atlarda aks etadi. Lug'atlarda turli til birliklari qatori fitonimlar ham alohida o'rin egallagan bo'lib, ularni o'rganish lug'atshunoslik va terminshunoslik uchun zaruriy masalalardan biridir. Avvalo, fitonim terminiga to'xtalsak. Fitonimlar (yun. Phytón – o'simlik) o'simlik nomlaridir. Fitonimiya – o'simlik nomlarining majmui, fitonimika esa fitonimlarni o'rganuvchi tilshunoslikning bir sohasi.

Hayotimizni o'simliklarsiz tasavvur qilish qiyin. Yer yuzida o'simliklarning 500 000 dan ziyod turi mavjud bo'lib, O'zbekistonda ulardan 4500 dan ortiq turi uchraydi. O'zbek tilida o'simlik nomlarini turli davrlarda turli asarlarda uchratish mumkin. Xususan, Beruniyning "Saydana", Ibn Sinoning "Tib qonunlari", "Kitob ush-shifo", Boburning "Boburnoma" va boshqa shu kabi asarlarida

turli o'simlik nomlari uchraydi. Fitonim termini ilmiy neologizm sifatida rus tilshunosligida XX asrning 70-yillarida yuzaga kelgan.

Ma'lumki, fitonimlar til tarkibining qadimiy qatlamini saqlab qolgan holda, xalqning tarixiy shakllanishi, mentaliteti bilan chambarchas bog'liq. Asrlar davomida ko'chmanchi turmush tarzini olib borgan turkiy qabilalarning umumiy dunyoqarashida o'simliklar nomining o'rni turkiy xalqlar tilining tarixiy rivojlanishiga ta'sirini aniqlash chuqur tahlilga loyiqdir. O'zbek tilidagi fitonimlarni kelib chiqishiga ko'ra quyidagi guruhlarga bo'lib o'rganish mumkin:

- Umumturkiy fitonimlar – mazkur fitonimlar eng qadimdan mavjud bo'lib, hozirgacha qo'llanilmoqda: *otquloq, qizilcha, shuvoq, isiriq, zubtutum* kabi.

- Fors-tojik tilidan o'zlashgan fitonimlar: *olcha, sedana, atirgul, gulgayri* kabi.

- Arab tilidan o'zlashgan fitonimlar: *zanjabil, na'matak, za'faron* kabi.

- Rus tili va u orqali boshqa g'arb tillaridan o'zlashgan fitonimlar: *kaktus, malina, jenshen, aloe, astra, smorodina* kabilar.

Fitonimlar orasida qo'shma so'z shakldagilari ham mavjud bo'lib, ular orasida ikki til yordamida hosil bo'lganlari ham uchraydi: *limono't* (*Ruscha+o'zbekcha*), *tirnoqqul* (*o'zbekcha+forscha*), *kungaboqar* (*arabcha+o'zbekcha*) kabi.

O'zbek tilidagi fitonimlarning hosil bo'lish usullari quyidagilardir:

- Morfologik;

- Sintaktik;

- Semantik.

- **Morfologik usul** bilan yasalgan fitonimlarga *sachratqi, olcha, yulg'un* kabilar kiradi.

- **Sintaktik usul** bilan yasalgan fitonimlarga *otquloq, ituzum, moychechak, bo'tako'z* kabilar kiradi. Bunday fitonimlarning qismlari talaffuz va grammatik jihatdan birikib, yaxlit so'zga aylanib ketgan bo'ladi

- **Semantik usul** bilan yasalgan fitonimlarga *ayiqto'von, itburun, sigirquyruq, tillabosh* kabilar kiradi. Mazkur usulda tilda mavjud bo'lgan so'zning ma'nosi o'zgarishi natijasida so'z tarkibidagi ma'nolar o'rtasida aloqa uziladi.

Shuningdek, fitonimlar tuzilishiga ko'ra *sodda, qo'shma* va *takror* fitonimlar bo'linadi. Tuzilishiga ko'ra, sodda fitonimlar ham ikki xil: *sodda tub* va *sodda yasama*. Sodda tub shaklidagi o'simlik nomlariga *o'rik, qovoq, turp, archa, anor, behi, sabzi, shaftoli* kabilar kirsa, sodda yasama o'simlik nomlari *sachratqi, maymunjon, shuvoq, qichitqi, olcha, sebarga* kabilardir. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, hozirgi o'zbek adabiy tilida tub so'z hisoblangan ayrim o'simlik nomlari tarixan yasama so'z bo'lgan bo'lishi mumkin. Masalan, *zanjabil, zubtutum, isiriq, sedana* kabi o'simlik nomlari tarixan yasama so'z bo'lsa-da, bugungi kunda qismlarga ajralmaydi.

Qo'shma so'z shaklidagi fitonimlar bir turkum doirasida ham, turli so'z turkumlarining qo'shilishidan ham hosil bo'lgan. Masalan, *ot+ot, son+ot, sifat+ot, ot+fe'l* kabi.

Ot+ot: *moychechak, tirnoqqul, arslonquyruq, makkajo'xori* kabilar;

Sifat+ot: *achchiqmiya, semizo't, qoraterak, ko'knori* kabilar;

Son+ot: *qirqbo'g'im, uchbarg* kabilar;

Ot+fe'l: *kungaboqar, qushqo'nmas* kabilar.

Xulosa qilib aytganda, ma'lum bir tilning leksikasidagi so'zlarni guruhlarga bo'lish ularning semantik yaqinligini aniqlashni sezilarli darajada osonlashtiradi. Inson turmush tarzining bir qismi hisoblangan o'simliklarning nomlarini tadqiqi kelgusida ham davom etadi. Fitonimlarning o'zbek tilining izohli lug'atida egallagan o'rni, yo'l qo'yilgan kamchiliklar va ularni bartaraf etish usullarini o'rganish ham tilshunos tadqiqotchilar oldida turgan vazifalardandir. O'simlik nomlari tilimizda turli shakllarda: tub so'z, sodda yasama, qo'shma hamda boshqa tillardan o'zlashgan atamalar shaklida uchraydi. O'zbek tilida fitonimlarni o'rganish jarayonida o'simlik nomlarining ilmiy asoslarini o'rganish, ularning maxsus atamalar lug'atini yaratish lozimligiga amin bo'ldik. O'zbek adabiy tilining izohli lug'atidagi fitonimlarni o'rganish jarayonida esa, lug'atda o'simliklar nomlarini izohlashda ayrim hollarda turlichalikka yo'l qo'yilganligiga guvoh bo'ldik. Masalan, O'TILda "ANOR[f.1Anordoshlarga mansub, kichikroq daraxt yoki buta shaklidagi subtropik o'simlik. ..har joy-har joyda ko'milgan anor tuplari do'mbayib yotibdi. S. Zunnunova, Olov.2 Shu daraxtning ichi

qizil donalar bilan liq to'la yumaloq mevasi. *Achchiq anor. Chuchuk anor. Anor suvi. Uchinchik kuni Hafiza olma, asal.. anorlar bilan to'la setkani.. bir qizdan Umidga kiritib yubordi.* Mirmuhsin, Umid.3 Anor (erkaklar va xotin-qizlar ismi). [5] tarzida berilgan bo'lib, "ANJIR [f.anjir] Tutdoshlar oilasiga mansub, sutsimon shirador, shapaloq bargli o'simlik. 2.Shu daraxtning serurug', yeyishli mevasi. Anjir shaftoli" [5] izohlarini qiyoslaganimizda anorni ham anjirni ham o'simliklarning qaysi oilasiga mansub ekanligi berilsa-da, anor mevasining rangi va shakli aytilgan, biroq anjir mevasini "2. Shu daraxtning serurug', yeyishli mevasi" deb ta'rif berib qo'ya qolingan. Demak, fitonimiyada hali hal qilinishi kerak bo'lgan masalalar talaygina.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Dadaboyev H. O'zbek terminologiyasi.-Toshkent, 2019.
2. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati.-Toshkent: Fan, 2002.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati. A.Madvaliyev tahriri ostida. Toshkent, 2007.
4. Rahmatullayev Sh., O'zbek tilining etimologik lug'ati, 1-jild, 2000-yil.
5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. В жилдли. И жилд. – Тошкент. ЎЗМЕ. 2020.

UO'K 821.161.1.09 «18»

O'ZBEK VA RUS TARIXIY NASR JANRLARINING PRAGMATIK XUSUSIYATLARIGA DOIR

M.M.Axmedova, dots.v.b., Toshkent amaliy fanlar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o'zbek va rus tarixiy nasr janrlarining pragmatik xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Xalq tafakkuri va mahsuli bo'lgan afsona hamda miflar asosan aniq tarixiy sharoit va voqealardan kelib chiqib, ularda doimo ikki yoki uchta personaj ishtirok etib ezgulik va yovuzlik o'rtasida kurash talqin qilinadi.*

Kalit so'zlar: tarixiy nasr, folklor, pragmatik, tarixiy shaxslar, obraz va personaj.

Аннотация. *В данной статье рассматриваются прагматические особенности жанров узбекской и русской исторической прозы. Мифы и легенды, являющиеся продуктом народного мышления, основаны главным образом на конкретных исторических обстоятельствах и событиях, в которых борьба добра и зла интерпретируется с участием двух-трех персонажей.*

Ключевые слова: историческая проза, фольклор, прагматика, исторические личности, образ и характер.

Abstract. *This article examines the pragmatic features of Uzbek and Russian historical prose genres. Myths and legends, which are the product of folk thinking, are mainly based on specific historical circumstances and events, in which the struggle between goodness and evil is interpreted with the participation of two or three characters.*

Key words: historical prose, folklore, pragmatics, historical figures, image and character.

Ma'lumki folklor asarlari qadimdan tinglovchilarning ongiga ta'sir ko'rsatish, ularni turli maqsadlar sari birlashtirish, boshqarish, tarbiyalash kabi vazifalarni bajarib kelgan. Jahon folklorshunosligida folklor asarlarining nazariy masalalari borasida asrlar davomida jiddiy fundamental tadqiqotlar yaratildi. Biroq, folklorning asl mohiyati va mazmunining asosiy vazifasi – pragmatik xususiyati borasida u qadar jiddiy tadqiqotlar yaratilganicha yo'q. Bu borada G'arb va rus olimlarining ba'zi bir tadqiqotlarida folklor asarlarining hayotiy o'rni borasida aytib o'tilgan. O'zbek folklorshunoslari H.Zaripov, T.Mirzaev, K.Imomov, O.Safarov, A.Musaqulov, M.Jo'raev, U.Jumanazarov, Sh.Turdimov, D.O'raeva, J.Eshoqulov, O.Qayumov kabi olimlarning tadqiqotlarida folklor asarlarining tarbiyaviy xususiyatlari, xalq ommasining dardu – hasrati, quvonchu – tashvishlari badiiy ifoda etilganligi qayd etilgan. Biroq bu tadqiqotlar o'zbek folklorining pragmatik xususiyatlarini to'liq ochib bergan – degani emas. Balki bizning mazkur masalani tadqiq etishimizga turtki bo'lgan ishlardir. Xalq nasri matnining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda "adabiy asar emas, balki og'zaki ijro etish va uni aniq bo'lgan muhitda idrok etish uchun mo'ljallangan xalq og'zaki ijodi namunasi ekanligini unutmaslik kerak" [1]. Bu mulohazalar folklor asari tahlilini pragmatik darajaga olib chiqadi.

Xalq og'zaki ijodidagi pragmatikaning predmeti pragmatik vaziyatdagi folklor matni, ya'ni uning jonli faoliyat ko'rsatishi, ijrochi va tinglovchi o'rtasidagi jonli muloqotidir. Folklor matnining semantikasi, eng avvalo, u ijro etilayotgan vaziyatga (ya'ni, xuddi shu pragmatikaga) bog'liq [2]. Bundan tashqari, matnning janrga tegishliligi uning pragmatikligi bilan belgilanadi: ijro uchun hozirgi vaziyatga eng mos keladigan janr tanlanadi. Misol tariqasida marosim folklorining bir turini ko'rishimiz mumkin: dafn marosimida maxsus ayollar (shuni kasb qilgan) yig'laydi, motam qo'shig'ini kuylab, ammo marosim qo'shiqlarining boshqa turi ruslarda "chastushka", o'zbeklarda to'y qo'shiqlari (kelin salom) esa xushchaqchaq kayfiyatda hazil tariqasida kuylanadi. Shunday qilib, folklor matnining pragmatik va semantikasi vaziyatga, umuman olganda, matn vazifasini bajaruvchi muhitga, ya'ni folklorshunoslikda an'ana, marosim deb ataluvchi ijro o'rniga qarab belgilanadi [4].

Ertaklarning pragmatikasi va afsonalarning pragmatikasi ijrochilarni garchi ularning qahramoni bir xil tarixiy shaxs bo'lsa ham o'z og'zaki matnlarini – bayonlarini turlicha taqdim etishga majbur qiladi. Pragmatik nuqtai nazardan, tinglovchilar tomonidan folklor matnini talqin qilish muhim — haqiqiy, ob'yektiv (rivoyatlar) yoki yolg'on, uydirma (ertaklar) sifatida. Lekin shunday matnlar ham borki, ular pragmatik va janr nuqtai nazaridan noaniq bo'lib, ularni tasniflashda qiyinchiliklar tug'diradi. Bunday matn turiga 1956 yilda Buryatiya Respublikasi hududida yozib olingan va podshoh Pyotr I ning notanishlik motivini o'z ichiga olgan matn kiradi [3]. Turli xalqlar folklorlarida podshohning, hukmdorning, rahbarning obrazlari notanish shaxs qiyofasida namoyon bo'lishi bilan bog'liq tipologik o'xshash motivlar mavjud. Rus folklorida notanish hukmdor obrazi ma'rifiy janrlarda (hikoyalar, afsonalar) ham, ertaklarda ham qahramon sifatida namoyon bo'ladi. Hukmdorni tanimaslik motivi, hamisha, ushbu janrlarda "adolatli" hukmdor obrazi bilan bog'liqdir. Ivan IV Grozniy, Yekaterina II, Aleksandr I, ba'zi hollarda – Boris Godunov va Ivan III an'anaviy rus folklorida "adolatli" hukmdor obrazida uchraydi [2]. Ammo xalq og'zaki ijodida asosan "adolatli" qahramon sifatida Pyotr I obrazi ishlatilgan rus folklorida, uning timsolida xalqning mehribon va adolatli hukmdor haqidagi orzusi mujassamlashgan. O'zbek folklorida bunga Amir Temur obrazi teng kelishi mumkin, undan tashqari o'zbek xalq afsonalari sirasida tarixiy voqea va hodisalar haqidagi afsonalar katta o'rin egallaydi. "Devqal'a", "Shirin qiz", "Kalta minor", "Ilon buzgan" kabilar shunday afsonalardandir. Ular insoniyatning Beqiyos kuchi va go'zalligini madh etadi. Bu afsonalar ma'lum bir tarixiy joylar, qal'alar haqida yaratilgan bo'lsa ham, ularning syujeti ko'proq xayoliy epizodlardan tashkil topadi. Tarixiy joylar, qal'alar bilan aloqador afsonalarning ayrimlari esa xalq orasida mashhur bo'lgan afsonalar bilan bog'liq holda yaratilgan. Masalan, Qoraqum sahrosida "Yorbakir", "Shirvon", "Shmaxa", "Xalaf" nomi bilan mashhur bo'lgan qal'alarning xarobalari mavjud bo'lib, ular haqidagi afsonalar "Shohsanam va G'arib", "Devqal'a" afsonasi esa Sharqda mashhur bo'lgan "Farhod va Shirin" afsonasi bilan bog'lanadi [4].

Misol tariqasida, quyidagi hikoyani ko'rib chiqamiz: "Bu Pyotr I davrida edi. Rotaga yangi askar keldi. Rota komandiri ashaddiy karta o'yinchisi edi. Hamma pulimni yutqazgan edi. Uning hayoliga yangi kelgan askar keldi, ehtimol uni puli bordir degan fikr paydo bo'ldi. U xizmatkorini jo'natadi: "Bor, yangi kelgan askardan besh rubl so'ra" deb. Yangi askar xizmatkorga besh rubl pul berdi. Shunga o'xshash holat uch marta takrorlandi: komandir qaytib berishga va'da berib, askardan pul oldi: "Har safar yigirmanchi sanada qaytarib berishini aytib", ammo o'n besh rubl o'rniga, unga o'n besh marta qamchi hadya etdi. Askar shikoyat qilish uchun polk komandiriga bordi. U yerda hukm qilishib, unga yana yigirma qamchi hadya etdilar. Undan so'ng u korpus komandirining oldiga bordi va arz qildi, u yerda ham unga — yigirma besh qamchi hadya etdilar. U Pyotr I ning oldiga boraman, deb yo'lga otlandi...". Kelajakda Pyotr I obrazining shakllanishi uchta asosiy yo'nalishda (vektor) rivojlandi: Ijobiy. Afologetik an'analar doirasida tasvirni yaratish, shu jumladan tasvirni sakralizatsiya qilish. Salbiy. Pravoslav ruhoniylarining ma'lum bir qismi, shuningdek, qadimgi imonlilar o'rtasida mavjud bo'lgan norozilikka asoslangan salbiy imijni yaratish; tarixiy obrazni qayta tiklash. Tanqidiy. Pyotr I ning tarixiy jihatdan ham ijobiy, ham salbiy obrazini yaratish.

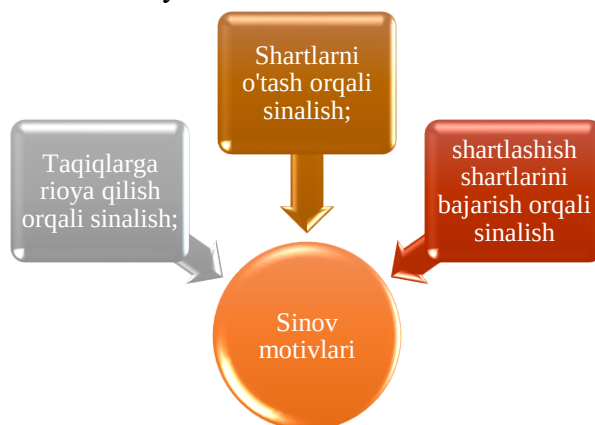
Ammo Pyotr I ga bag'ishlangan juda ko'p tadqiqotlarga, uning mifologik va tarixiy obrazlariga, mamlakatimiz tarixidagi ahamiyati va roliga qaramay, u avvalgidek, A.S. Pushkin, "... biz uchun juda katta. Va biz hali ham unga yaqinmiz, lekin men uni tuyg'u bilan tushunaman; Men uni qanchalik ko'p o'rgansam, shunchalik hayrat va xizmatkorlik meni erkin fikrlash va hukm qilish vositalaridan

mahrum qiladi". Shuningdek, tasvirning o'ziga xos shakli — Pyotr I obrazini mifologiklashtirishning eng yorqin ifodasi bo'lgan badiiy tasvirni eslatib o'tmaslik mumkin emas. Rassomchilikda bir qator asarlar (I. Nikitin, A. Antropov, A.N.Benua, N.Ge, V.I.Surikov, V.A.Serov, S.Kirillov va boshqalar) turli davrlarda islohotchi podshohning g'ayrioddiy qiyofasini tasvirlashga harakat qilib, Pyotr I mifologik obrazlarining butun bir galereyasini yaratdilar. Uning obrazga bag'ishlangan me'moriy yodgorliklar Rossiyaning turli burchaklarida va Yevropa mamlakatlarida qurilgan. Pyotr I ning badiiy qiyofasi adabiyot, teatr va kinoda bir necha bor ishlatilgan. Bunday mualliflar I. Nikitin, K.B. Rastrelli va, albatta, Ye.M. Falykone, Pyotr I ning tarixiy va mifologik obrazlarining xususiyatlarini tushunarsiz tarzda bog'lashga muvaffaq bo'ldi, shu bilan birga ular ushbu asarlarni yaratuvchilar tomonidan Petr I obrazini mifologik idrok etishiga misol bo'la oladi.

Ajablanarlisi shundaki, Petr I ning mifologik qiyofasi va undan olingan barcha miflar, mif yaratuvchilarning ular o'rtasida aniq chegara chizish istagiga qaramay, idrok etishda tengdir. Taxmin qilish mumkinki, haqiqiy Petr I o'zining aks ettirish-tasvirlarining qarama-qarshi qutblaridan bir xil darajada chetlashtiriladi. Petr I ning afsonaviy qiyofasini idrok etish nafaqat uning tashqi ko'rinishi va uning tarjimai holi syujetlarining dastlabki xususiyatlariga, balki tasvirning turli tarkibiy qismlarining hajmi va sifatiga ham bog'liq bo'lib, ularning maqsadi shaxsning ongiga ta'sir qilishdir. Petr I obraziga berilgan birinchi ijobiy baholarning realizmi uning obrazining keyingi yaratilgan modellari qaraganda kamroq shubha tug'diradi, ular "asl" dan uzoqlashib, tobora afsonaviy obrazga aylanib bormoqda.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Pyotr I ning mifologik qiyofasi ma'lum bir ob'yektivlikni saqlab qolgan holda, rus tarixida bunday hukmdorning paydo bo'lishining eksklyuzivligini asoslashda metafizik yaxlit bilimlarda ham amalga oshiriladi, uning mifologik qiyofasi, shaxsning his-tuyg'ulari va kechinmalariga asoslangan afsonani idrok etishning yaxlitligi va birligi tuyg'usini shakllantirishda qo'llaniladi. Shunday qilib, matn pragmatikasi asarning boshlanishi afsona janri chegaralarida davom etib, quyidagilarni belgilaydi: Zamonaviy daxldorlik, muayyan vaqt bilan bog'liq ("Pyotr I davri"); ishonchli so'zlovchi (erkak) aniq harbiy xizmat bilan tanish bo'lgan shaxs bo'lib, u voqeani xayoliy emas, haqiqatan ham sodir bo'lgandek so'zlab bermoqda, (so'zlovchi o'zi gapirayotgan narsaga ishonadi va tinglovchilar ham bunga ishonishlari kerak); matnda "ushlab turuvchi" – kundalik hayotda uchraydigan real elementlar va tafsilotlar talqini.

Shunday qilib, hikoyalarda podshohning asosiy vazifasi insofsiz sarkardalarni jazolash, mohir va ziyrak askarni taqdirlash orqali adolatni tiklashdan iboratdir. Va bu vazifani bajarish uchun shoh saroyini tark etib, hikoya qahramoni bilan uchrashishi kerak. Folklorda podshoh/hukmdorning saroy tashqarisida paydo bo'lishiga turli xil motivlar xizmat qilishi mumkin: inkognito (noma'lum shaxs sifatida) o'zining qirolligini ko'zdan kechirib o'tadi (Petr I); qaroqchilar to'dasiga qo'shilib oladi va ularni qirolni g'aznasini (xazinasini) talon-taroj qilishga undaydi (Boris Godunov); kechalari shahar bo'ylab sayr qiladi va aqlli askarlarni qidiradi, keyin ularga ta'lim berib, general unvonini beradi (Petr I), hunarmandchilik, xususan, temirchilik va boshqalar kasblarni o'rganadi [1]. Bundan tashqari o'zbek va rus tarixiy nasrlarida uchraydigan sinov motivi ham mavjud. Sinov motivlari epik asarlar tarkibida uch yo'nalishda namoyon bo'ladi:

Shu jihatdan sinovni taqiq, shart, shartlashishdan iborat motivlar kompleksi deya baholash mumkin. “Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-o‘zbekcha izohli lug‘ati”da “Motiv syujet tarkibidagi halqalardan biri”, deyilgan. Syujet asar mazmunini tashkil etgan voqealar tizimi bo‘lsa, motiv shu voqelikni yuzaga keltiruvchi asosiy unsur hisoblanadi. Ya’ni epik asar qurilma-strukturasini motivlarsiz tasavvur etish mumkin emas. Ushbu fikrga qo‘shimcha qilib M.Jo‘rayevning fikrini keltirish mumkin: “Motiv” (fr. motif — kuy, ohang so‘zidan) — syujet tarkibidagi, uni yuzaga keltiruvchi asosiy halqalardan biri. Motivlar o‘zaro birlashib syujetni yuzaga keltiradi. Motiv termini xalq og‘zaki ijodida, xususan, doston, ertak kabi katta epik janrlarni o‘rganishda ishlatiladi”[4]. Badiiy asarlarning syujet va motivi haqida mutaxassis olimlarning qarashlari turlicha. Biroq ko‘pchilik olimlar rus olimi A. N. Veselovskiyning bu boradagi fikrlariga asos sifatida tayanishadi. Mazkur olim motivlarning syujetni yuzaga keltiruvchi eng asosiy bo‘g‘in ekanini ta’kidlab, “Motivlar birlashib, syujet halqasini yuzaga keltiradi” [3], – deydi. U motivlarni syujetning eng kichik bir bo‘linmas bo‘lagi sifatida tahlil etadi

V.Ya. Proppning “Sehrli ertaklarning tarixiy ildizlari” asarida yozishicha, “Ularning (shohlar) har bir harakati butun bir nizom (kodeks) asosida tartibga solingan bo‘lib, bajarilishi juda qiyin edi. Ushbu nizomning qoidalaridan biri hech qachon saroyini tark etmaslik edi. <...> Ko‘p joylarda shoh sirli mavjudot bo‘lib, uni hech kim ko‘rmagan” [2]. Vaholanki, har qanday taqiq uning buzilishiga olib keladi va podshoh yuqoridagi sabablardan biriga ko‘ra saroyini tark etadi, shoh saroydan tashqarida ko‘rinmasligi kerak va shuning uchun uni tanimaslik motiv vujudga kelgan. Shunday qilib, tan olinmaslik motivi mifologiyada ham, tarixiy hikoyalarda ham chuqur ildizlarga egadir. Yuqorida aytib o‘tilganidek, afsonaning asosiy pragmatikasi bosh qahramonning boshqa qahramonlar bilan o‘zaro munosabatlarda ham namoyon bo‘ladi. Bundan tashqari, bu belgilar, bosh qahramonning ijtimoiy hayotdagi mavqeyi kabi butun hikoyaga ishonchlilik kategoriyasini yuklaydi. Natijada tinglovchi og‘zaki hikoyadagi matnning haqiqatga yaqinligiga ishonadi.

Xullas, o‘zbek rus tarixiy nasr namunalari pragmatikasidagi mushtaraklik ham bosh qahramon sarguzashtlarining real hayotiy voqelikka yaqinligi, tasvirlayotgan uydirmaning hayotiyliigi, talqinda xayoliylik uslubi mavjudligi, tinglovchining eshitganlaridan o‘ziga xulosa chiqarishga undashi, so‘zlovchining guvoh sifatida ishonchli bayon qilishi kabilarda ko‘rinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Базилишина М. 1997. Устный народный рассказ: функциональная природа жанра: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Улан-Удэ: РАН, Сиб. отд-ние, Ин-т обществ. наук.
2. Пропп В. Я. Фольклор и действительность. Избранные статьи. – М.: Наука, 1976.
3. Рахмонова, Д. Ш. Qadimiy afsonalar / Д. Ш. Рахмонова, Н. С. Матъязова. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2016. — № 9.5 (113.5). — С. 96-99. — URL: <https://moluch.ru/archive/113/29733/>
4. Қаюмов О. С. The Tails About Uzbek Shaman Miracles// International Virtual Conference on The Ways of Innovative Approach on the Deployment of Science and Education. 2019. №5. – P. 12-19.
5. Қаюмов О. С. Об образе мифологической покровительницы матери Анбар/материалы I международного нахского научного конгресса “Этногенез и этническая история народов Кавказа”. – Грозный. 2018. – 560-565.

UO‘K 808.3

INGLIZ VA O‘ZBEK LINGVOMADANIYATIDA STEREOTIPLARNING PRAGMATIK TAHLILI

S.H.Axmedova, dots., PhD, Buxoro davlat universiteti, Buxoro
N.B.Rakhimova, magistrant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Mazkur maqola ingliz hamda o‘zbek lingvomadaniyatlarida mavjud bo‘lgan stereotiplarning umumiy tavsifi, ularning o‘ziga xos xususiyatlari hamda belgilari tahliliga bag‘ishlangan. Stereotiplarning kognitiv, pragmatik qo‘llanilishiga oid tahlillar ham taqdim etilgan. Ikki til madaniyatidagi umummilliy, ma’lum bir guruhga tegishli ijtimoiy stereotiplarning o‘ziga xos jihatlari ham tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: stereotip, kommunikatsion kontekst, diskursiv markerlar, mentalitet, yuzaki stereotiplar, etnodiferensial ma’no.

Аннотация. Данная статья посвящена общему описанию стереотипов, существующих в английской и узбекской лингвокультурах, анализу их особенностей и признаков. Также

представлен анализ когнитивного, прагматического применения стереотипов. Проанализированы также специфические аспекты общенациональных, принадлежащих определенной группе социальных стереотипов в двуязычных культурах.

Ключевые слова: стереотип, коммуникативный контекст, дискурсивные маркеры, менталитет, поверхностные стереотипы, этнодифференциальный смысл.

Abstract. This article is dedicated to the general description of stereotypes in English and Uzbek linguoculturologies, their specific characteristics and analysis of signs. Analysis of the cognitive and pragmatic use of stereotypes are also presented. Specific aspects of national social stereotypes belonging to a certain group in two language cultures are discussed as well.

Keywords: stereotype, communicative context, discursive markers, mentality, surface stereotypes, ethno-differential meaning.

Barchamizga ma'lumki, har bir millat o'zining stereotiplariga ega, ular jamiyatdagi kishilarning yashash tarzi, an'analari, qadriyatlar, rituellari, madaniyati, tarixi va hokazolarga bog'liq. Stereotiplar har bir millatda turlicha bo'ladi va turli kommunikatsion kontekstlarda turlicha anglashiladi. Quyida biz ingliz hamda o'zbek lingvomadaniyatlarida qo'llaniladigan stereotiplarning pragmatik tahlilini olib boramiz.

Umuman olganda u yoki bu stereotiplarning pragmatik tahlilini amalga oshirar ekanmiz, diskursiv markerlar yoki pragmatik markerlarning kontekstual kommunikatsiyadagi o'rni beqiyos ekanligiga amin bo'lamiz. Diskursning strukturasini belgilovchi so'zlardan tashqari (masalan, qachon, chunki, lekin va hokazo), diskurs belgilariga yana bir nechta guruhlar kiradi: ma'ruzachining aqliy jarayonlari markerlari (mana shunaqa, shunaqa, shunday qilib aytganda), adresat psixik jarayonlarini boshqarish belgilari (tushunyapsanmi, ko'ryapsizmi kabi so'zlar) va boshqalar. Xorijiy tilshunoslar nutq belgilari guruhiga zarralar, birlashmalar, modal so'zlar, undovlar, qo'shimchalar kabi ko'plab morfologik - sintaktik birliklarni kiritadilar. Ushbu birliklar doimiy o'rganish ob'ektlariga aylantiriladi, bu esa nutq belgilarini ishlab chiqishga bag'ishlangan bir qator tadqiqotlarga olib keldi. Shu boisdan ham diskursiv markerlar o'zlarining evolyutsion rivojlanish davrida gap semantikasiga asoslanib, butun matnga (hatto metamatnga) ta'sir qilish darajasi bo'yicha vazifalar sohibiga aylanadi. "Diskursiv belgilar, birinchi navbatda, hozirgi nutq va nutqning oldingi qismi o'rtasidagi munosabatni bildiradi ("matnning uyg'unligini ta'minlaydi"), shuningdek, muloqot jarayonida ma'ruzachi va qabul qiluvchining o'zaro ta'siri jarayonini aks ettiradi. Lug'aviy birliklar va konstruktiviyalardan nutq belgilarini ishlab chiqishga va zamonaviy "grammatiklashtirish nazariyasi" apparatidan foydalanishga bag'ishlangan bir qator tadqiqotlar mavjud (birinchi navbatda, bular ingliz tilidagi materiallar bo'yicha iboralar yordamida), axir, garchi, aslida, haqiqatdan ham, bundan tashqari va hokazo". Kishini yoki suhbatdoshni tushunishda juda ko'plab omillarni hisobga olish zarur bo'ladi. Ingliz xalqiga tegishli stereotiplarni nutqda qo'llash va ularni tushunishda "like", "know" kabi diskursiv markerlar keng qo'llanilishini ta'kidlab o'tishimiz mumkin. *Could you, like, loan me 100 dollars, please?* "Like" pragmatik markerining qo'llanilishi ushbu kommunikativ holatning tinglovchiga yanada tushunarli bo'lishi mumkin. "Like" hamda "know", shunga yaqin bo'lgan so'zlarning inglizlar tomonidan ko'p ishlatilishi bu inglizlarning ba'zi bir stereotipik xususiyatlarini ochib berishi mumkin. Ulkan tarixga, yuksak madaniyatga ega bo'lgan inglizlar turli kommunikatsiyalarda bosiqlik bilan, o'ylab keyinchalik bir aniq qarorga kelishi borasidagi stereotiplar mavjud. *Like, innit* yoki *eh* kabi pragmatik belgilar og'zaki nutqning ajralmas tarkibiy qismidir, chunki ular keng doiradagi suhbat funktsiyalarini bajaradi. Ma'ruzachilar ulardan kommunikatsiyadagi pozitsiyani ifodalash, xushmuomalalikni kodlash, suhbatlarni tuzish va nutq talqinini boshqarish uchun foydalanadilar. Biroq, pragmatik belgilarni rasmiy mezonlar nuqtai nazaridan aniqlash qiyin, chunki ular sintaktik jihatdan ixtiyoriydir, faqat gapning sintaksisi bilan erkin bog'lanadi, ko'pincha qisqa va deyarli hech qanday propozitsion ma'noga ega emas [5].

O'zbek madaniyatidagi turli stereotiplarni tahlil qilar ekanmiz, ulardan eng ko'p ishlatilgani bu kiyim-kechak bilan aloqador stereotiplardir. Ularni pragmatik jihatdan tahlil qilar ekanmiz bir nechta qiziqarli masalalarga duch keldik. O'zbekiston bugungi kunda dunyo hamjamiyatida o'ziga xos o'ringa ega bo'lib kelayotgan mamlakatlardan biri hisoblanadi. Turizm sohasida ham mamlakatimiz

yetakchi davlatlar bilan raqobatlasha olayapti. O'ziga xos tarix, madaniyat hamda mentalitetga ega O'zbekiston va unda istiqomat qiladigan xalqlar haqida umummilliy stereotiplardan biri bu aksariyat o'zbeklarning milliy kiyimlarda ish joylariga borishlariga oid hisoblanadi [1].

Har qanday stereotipning tushunilishi, anglanishi xalq madaniyati va mentalitetiga ham bog'liq hisoblanadi. Xalqning milliy o'ziga xosligi – mentaliteti bu uning madaniyatidir. O'zbekiston milliy ensiklopediyasida mentalitet tushunchasi shunday izohlanadi: "Mentalitet (lot. mentalis — aqliy) — ayrim kishi yoki ijtimoiy guruhga xos aqliy qobiliyat darajasi, ma'naviy salohiyat. Jamiyat, millat yoki shaxsning mentaliteti ularning o'ziga xos tarixiy an'analari, urf-odatlar, diniy e'tiqodini ham qamrab oladi. Masalan, go'zal ko'zlar o'xshatiladigan etalonlarni qiyoslab ko'raylik: o'zbek tilida munchoqdek, charosdek, ba'zida osmondek, quralay (kiyik bolasi) ko'z, qozoq tilida bo'taloq ko'zidek, qirg'iz tilida sigir ko'zidek; rus tilida qorag'atdek (kak smorodina), osmondek (kak nebo), tumandek (kak tuman) ko'z o'xshatishlari milliy mentalitetda, bir tomondan, go'zal ko'z haqidagi tasavvurlarning o'ziga xosligini, ikkinchi tomondan esa, etalon vazifasidagi narsa-hodisalarning ahamiyatini ko'rsatadi. Turg'un o'xshatishlar millatning tafakkuridagi olamning lisoniy manzarasini yaqqol namoyon etadi. Bundan tashqari, to'lin oy sovuqlik, mistik tasavvurlar bilan ham bog'lanadi, lekin bu tasavvurlar turkiylar lingvomadaniyati uchun xos emas. Demak, baho ifodalovchi mantiqiy operatsiyalar uchun milliy, madaniy va mental belgilar muhim omildir [3]. Shu o'rinda yuzaki stereotiplar haqida fikr yuritish zaruriyati paydo bo'ladi. Yuzaki stereotiplar - bu ma'lum bir xalq haqidagi tarixiy, xalqaro, ichki siyosiy vaziyat yoki boshqa vaqtinchalik omillar bilan bog'liq bo'lgan g'oyalar. Bu stereotiplar dunyodagi va jamiyatdagi vaziyatga qarab o'zgaradi. Ularning mavjud bo'lish muddati jamiyatning umumiy barqarorligiga bog'liq. Bular, qoida tariqasida, aniq tarixiy voqelik bilan bog'liq tasvir-tasvirlardir [4].

Izlanishlarimiz davomida ham ingliz ham o'zbek xalqlarida azaldan mavjud bo'lgan chuqur stereotiplarning pragmatik xususiyatlarini o'rganib, chiqib ular ushbu millat kishilarining, jamiyat a'zolarining doimiy orzu-ixtiyori, tarixiy va madaniy asosi, urf-odati ekanligiga guvoh bo'ldik. Inglizlar hamda o'zbeklarga o'xshagan uzoq tarixga ega, kuchli madaniy, ijtimoiy munosabatlarga ega xalqlargina hech qachon o'zining asosiy madaniy g'oyalaridan voz kechmaydi. Bunday stereotiplar har ikkala tilda, madaniyatda mavjud. Inglizlarning har yili Rojdestvo (*Christmas*) bayramini butun oila bilan o'tkazishi, bayram arafasida Boksing Deyda (*Boxing Day*) oila a'zolari uchun sovg'alar tayyorlashi, bolalarni Santa Klausning mo'ridan oshib tushib ularga sovg'alarni archa tagiga qo'yib ketishiga oid qadimiy, madaniy, chuqur stereotiplar hech qachon o'zgarmaydi. O'zbeklarning esa katta kishilarni, ota-onalar hamda yoshi kata kishilarga hurmatda bo'lish, ularga ko'maklashish, to'y marakalarda, marosimlarda butun oilaning birga bo'lishi kabi chuqur, uzoq tarixdan, kuchli madaniy asoslardan so'zlovchi chuqur stereotiplar hech qachon o'z ahamiyatini yo'qotmaydi.

Ingliz hamda o'zbek lingvomadaniyatlaridagi stereotiplarni pragmatik tadqiqini amalga oshirish orqali umummilliy stereotiplarning, ya'ni butun xalqqa tegishli bo'lgan madaniy belgilarning turli kontekstlarda qo'llanilishidan qat'iy nazar to'g'ri ma'noda qabul qilinadi. Ba'zi bir ma'lum ijtimoiy guruhga tegishli stereotiplar esa ijobiy hamda salbiy ottenkaga ega, ularning qanday qabul qilinishi so'zlovchi yoki tinglovchining fikrlariga, kommunikatsion maqsadlariga bog'liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Воробьев В.В. "Лингвокультурология в кругу других гуманитарных наук. "Русский язык за рубежом 3" (1999): – С. 77.
2. Воробьев В.В. Лингвокультурология. – 2008: – С. 32.
3. Kobilova Aziza Bakhridinovna. Some considerations about periphrases // *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal*. ISSN (Online): 2249-7137, Vol.11, Issue 2, 30-February 2021. –P. 1637-1640. (Impact Factor (SJIF. 2021) – 7.492).
4. Красных V.V. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология: курс лекций – М.: Гнозис, 2002. – С. 12.
5. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений – М.: Академия, 2001. – С. 32.
6. Craig McGarty, Vincent Y. Yzerbyt va Russell Spears. Stereotypes as explanations. Cambridge university press, 2002
7. Lawrence Blum. Stereotypes and Stereotyping: A Moral Analysis. *Philosophical Papers*, vol. 33, No. 3, November 2004: 251-289

8. Rasulov, Z. (2022). Об объекте исследования когнитивной семантики. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 8(8). извлечено от http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/4346
9. Umurova, K. (2019). Communicative Approach In Listening. Мировая наука, (2), 59-61.
10. Yuldasheva Feruza Erkinovna. (2023). Cross-Cultural Variation and Distribution of Politeness Strategies . American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769), 1(8), 31–34. Retrieved from <http://grnjournal.us/index.php/STEM/article/view/864>

UO'K 81'367.622.14

ABSTRAKT OTLARNING KOGNITIV TA'RIFI

H.U.Bekbergenov, doktorant, Qoraqalpoq Davlat Universiteti, Nukus

Annotatsiya. Maqolada abstrakt otlarning kognitiv ta'rifi bayon etilgan. Abstrakt otlarning lisoniy va ekstralingvistik xususiyatlariga konkret otlar bilan qiyoslangan holda ta'rif berilgan. Shuningdek, abstrakt otlarni semantik tasniflashdagi asosiy tamoyillari va grammatik xususiyatlari har tomonlama tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: ot, abstrakt otlar, konkret otlar, kognitiv ta'riflash, semantik tasniflash.

Аннотация. В данной статье речь идет о когнитивном описании абстрактных существительных. Сравниваются лингвистические и экстралингвистические особенности абстрактных существительных с конкретными существительными. Кроме того, проанализированы основные принципы классификации и грамматическая характеристика отвлеченных существительных.

Ключевые слова: имя существительное, абстрактные существительные, конкретные существительные, когнитивное описание, семантическая классификация.

Abstract. This article deals with the cognitive description of abstract nouns. Linguistic and extralinguistic features of abstract nouns have been compared with concret nouns. Furthermore, the main principles of the classification and the grammatical characteristics of abstract nouns have been analyzed.

Keywords: noun, abstract nouns, concrete nouns, cognitive description, semantic classification.

Kirish. Abstrakt otlar dunyoning barcha tillarida ot so'z turkumining ma'no turlarining biri hisoblanadi. Abstraktsiya so'zi lotin tilidan (abstractio) olingan bo'lib *ajratib olish* degan ma'noni anglatadi. Mavhum otlar bevosita konkret otlarga bog'liq bo'ladi. Ular konkret predmetlarning o'zlariga xos belgi, xususiyat, hol, harakat va munasabatlarini ulardan ajratib olib inson ongida o'z oldiga predmet yoki substantsiya kabi shakllantirish orqali namoyon bo'ladi va ularga yuqoridagi belgilariga qarab nomlar qo'yiladi. Konkret otlar konkret predmetlarning jismoniy tanasi hisoblansa, mavhum otlar esa ushbu predmetlarning har xil xususiyatlari ko'rsatadi. Masalan, har qanday konkret narsaning *chiroyli* qiyofasi ulardagi *go'zallik* sifatini bildirsa, izlanish –harakatni, do'stlik –munosabatni, baxt va quvonch –holni, jasurlik, mardlik, saxiylik –belgini anglatadi. M.K. Hakimovning yozishicha, ajratilgan mohiyatlar gnoseologik xarakterda bo'lib, ayiruvchi abstraktsiya natijasida mantiqiy sathda abstrakt predmet, tilda esa abstrakt nom shakllanadi [3:30]. Konkret predmetlar –odamlardagi besh sezgi a'zolari orqali aniqlasa bo'ladigan, kenglikda ma'lum bir ko'lam va makonga ega bo'lgan, vaqt bo'yicha davomiylikka (hatto manguilik) ega predmetlarni anglatga, mavhum otlar esa obyektiv voqelikda bevosita moddiy denotatlari bo'lmagan, ma'lum bir makoni yo'q, faqat ongimizda predmet tariqasida shakllanadigan fikrlash unumlari hisoblanadi. Shuning uchun ham konkret otlar denotativ (ma'lum bir obyektini bildiradigan) ma'noli so'zlar, abstrakt otlar esa signifikativ (obyektning mohiyatini bildiruvchi) ma'no beruvchi so'zlar deb ataladi. Ya'ni abstrakt so'zlar obyektlar yoki moddiy predmetlar sinfini nomlay olmaydi va denotatsiz so'zlar qatoriga kiradi. [3:31]. Demak, konkret leksemalarni sezishga bog'liq, abstrakt otlarni esa bilishga taalluqli so'zlar deb hisoblashimiz mumkin.

Metodlar. Tilshunoslikda abstrakt otlarni o'rganishda semantik va morfologik prinsiplarga katta ahamiyat beriladi. Z.H. Verdиеva abstrakt otlarni quyidagi leksik –semantik guruhlariga ajratadi: hol otlari, sifat, munosabat, son, vaqt, kenglik, qobiliyat, harakat va sistema otlari [1]. Givon semantik

–morfologik abstrakt otlar guruhlarini tavsiya qiladi. Bular sifat–otlar ya'ni sifatlardan yasalgan abstrakt otlar, fe'ldan yasalgan hodisa –otlar va bularga kirmaydigan boshqa mavhum otlar. T.B. Sokolova abstrakt otlarning darajalanish shkalasini ishlab chiqqan bo'lib, unda abstrakt otlar quyidagicha tasniflanadi: 1) past darajadagi abstrakt leksemalar (art, reason, war) 2) o'rta darajadagi abstrakt otlar (fear, grief, love) va 3) yuqori darajadagi abstrakt so'zlar (admiration, courage, imagination). M.K. Hakimova o'zining tuzgan konkretlik/abstraktlik shkalasida to'liq konkret emas va to'liq abstrakt bo'lmagan oraliqdagi otlarni ham keltirib o'tadi. Oraliqdagi otlarga keng ma'noli so'zlar (narsa, harakat, belgi), o'lchov otlari (balandlik, pastlik) va jismoniy holat nomlarini (tashnalik, xastalik) kiritadi. Abstrakt otlarga esa estetik tushuncha otlari (go'zallik, nazokat, did), ruhiy holat nomlari (sevinch, sog'inch, baxt), abstrakt belgi otlari (botirlik, ezgulik), munosabat otlari (do'stlik, dushmanlik), vaqt nomlari (o'tmish, davr), mental tushuncha va holat otlari (fikr, g'oya, aql, ong), ijtimoiy –siyosiy tushuncha otlari (siyosat, mafkura), etik tushunchalar (hayo, nomus, oriyat), diniy tushunchalar (immon, savob, gunoh) va metatushunchalar (hayot, umr, haqiqat) kiradi [3:14]. M.N. Bashkueva shkalasida abstraktsiya darajasi harakatlaridan tortib psixo-jismoniy holat, qobiliyat, sifat, munosabat, etik –estetik tushunchalar, madaniy kontseptlar va metatushunchalar kabi yuqori darajaga o'sib boradi. Bu izlanishlar shuni ko'rsatadiki, abstrakt otlarning abstraktsiya darajalari bir xil bo'lmay, konkretlikdan abstraktlikka qarab o'sib borish tendentsiyasini kuzatishimiz mumkin. Abstrakt otlar inson ongida obraz holida emas, balki tushunchalar holida shakllanadi va faqat tillik ko'rinishda bayon qilinadi. Shuning uchun ham bir biriga yaqin bo'lmagan madaniyatlarda ba'zi bir abstrakt tushunchalarni insonlarning anglashi uchun katta kontekstga ehtiyojlik seziladi. Konkret otlar esa uch tomonlama bo'lib – tillik, inson ongida obraz shaklida va obyektiv voqelikda real predmetlar hisoblanadi va ular odamlar ongida abstrakt otlarga nisbatan oson yodlanadi. Hayotda uchramaydigan insonlar tomonidan sun'iy yaratilgan mifologik va ertak qahramonlari (shayton, jin, dev, suv parisi va h.k) ham konkret otlar hisoblanadi. Chunki ular diskret formalarga ega bo'lib, rasmlarda jismoniy konkret predmetlar singari aks etmoqda va filmlarda harakatlanmoqda. Ammo *jasurlik, yovuzlik, ezgulik* kabi tushunchalarni obrazga va shaklga keltirib bo'lmaydi. Konkret va abstrakt otlarning yana bir farqli jihatlaridan biri, abstrakt otlar ko'p ma'noli so'zlar sirasiga kirib, ular sinonim va antonimlarga boy bo'ladi. Konkret otlar esa giponimik (bir tomonlama) xarakterga ega. Masalan, ingliz tilidagi *anger* so'zining o'rniga *annoyance, exasperation, indignation, infuriation* va *outrage* kabi so'zlarni kontekstga qarab qo'llanish mumkin. Qoraqalpoq tilida ham *erkinlik* so'zini *azatliq, g'arezsizlik* so'zlari bilan almashtirsa bo'ladi. Biroq *apple, book, hammer, alma, kitap, shokkish* singari konkret predmetlarni bildiradigan sinonim so'zlarni topish qiyin.

Natijalar. Otlarning konkretlik va abstraktlik belgilarini ot so'zlarning morfologik parametrlari orqali ham ko'rishimiz mumkin. Masalan, abstrakt otlarning aksariyati ko'plik affikslerini, sanoq so'zlarni va noaniq artikllarni qabul qilmaydi. Ba'zi olimlar (G.N. Voronsova 1960, M. Newson 1952) abstrakt otlarni son kategoriyasiga ega emas deb hisoblaydi va konkretlik/abstraktlik juftligini sanaladigan/sanalmaydigan otlar oppozitsiyasiga tenglashtiradi [4]. Abstrakt otlar umumiy ma'nolarida kelganida ko'plik formalariga ega bo'lmaydi. Umumiy ma'no –qandaydir abstrakt tushunchaning hamma odamlarga nisbatan qo'llanilishi hisoblanadi. Bunday hodisalar tilshunoslikda umumiy referentsiya deb nomlanadi. *Azatliq, tinishliq, g'arezsizlik* so'zlari umumiy holatni ifodalaydigan yuqori darajada abstraktsiyalangan otlar bo'lib, inson ongida bularning real obrazini shakllantirib bo'lmaydi. Ular faqat tushuniladi va lokal xususiyatlarga ega leksemalarni qabul qilmaydi. *Mustaqillikning o'rne, tinchlikning orqasida* kabi so'z birikmalaridagi *o'rin* va *orqa* leksemalari o'zlarining tub ma'nolarida emas balki *ahamiyat, sabab* ma'nolarida ishlatiladi. [3:22]. Ya'ni abstrakt otlar bilan lokal xarakterdagi so'zlar sintagmatik tuzilmalarda to'g'ri ma'nolarida emas, balki abstraktsiyalangan ko'chma ma'nolarida qo'llaniladi. Aksincha, konkret otlar bilan yuqoridagi *o'rin/orqa* singari lokallik xarakterdagi leksemalar to'g'ri va ko'chma ma'nolarida kela oladi. Masalan, *Azamatning o'rne* degan so'z birikmasi *Azamatning o'tiradigan o'rne* kabi konkret va shuningdek *Azamatning ahamiyati/roli* kabi ko'chma ma'nolarni ifodalayotgan bo'lsa, *Azamatning orqasida* degan gapda *Azamatning orqa tomonida* va *Azamatning yordami bilan* ma'nolarini ko'ramiz. *Tinchlik bor yerda* degan gapdagi *tinchlik* leksemasi qandaydir makonda insonlar tomonidan seziladigan, ko'zga tashlanadigan konkret ko'rinishni aks ettirgani bilan, bizga konkret

predmetni ko'rsatib bera olmaydi. Odamlarning va boshqa borliqlarning harakatsizlik belgisini, shovqinning yoki urushning yo'qligini aks ettiradi va yo'qlik belgisi predmet bo'la olmaydi. Ammo, *hayqiriq, urush, jang* harakat, voqea –hodisa nomlari umumiy ma'noda sanalmaydigan, diskret predmetlik xususiyatga ega bo'lmagan otlar qatoriga kirgani bilan, ma'lum bir vaqt ichida qandaydir kenglikda yoki makonda sodir bo'lganda, kenglik va makon chegaralariga ega bo'ladi va ko'plik qo'shimchalarini qabul qiladi: *urush-urushlar, jang-janglar, war-wars, battle-battles*. Urush tinchlikning ichidagi konkret jarayon. Sababi, tinchlikning emas, urushning aniq vaqtini belgilay olamiz, tinchlikning esa vaqti noma'lum, hatto cheksizlikka qadar davom etishi mumkin bo'lgan jarayon. Urush uzliksiz va cheksiz davomiylikka ega bo'lmagan, pauzalariga ega, har xil paytlarda sodir bo'ladigan hodisalardan biri hisoblanadi. Agar urush statik tus olsa, unda tinchlik bilan urushning o'rinlari almashib tinchlik gohi gohida sodir bo'ladigan urushning ichidagi bo'lak hodisaga aylanadi. Biroq real hayotda bunday bo'lishi mumkin emas. Chunki, tinchlik azaldan bor narsa, hayqiriq, shovqin, urushlar esa predmetlar harakatlaridan hosil bo'ladigan va tinchlik ichida ro'y beradigan jarayonlar hisoblanadi. Tinchlik statik, urush esa dinamik xarakterga ega bo'ladi. Har bir urush abstrakt urush tushunchasining konkret instantsialari hisoblanadi. Instantsiya –abstrakt tushunchalarning har xil vositalar orqali harakatga keltirilishi, ma'lum bir vaziyatlarda sodir bo'lishi yoki takrorlanishidir. Ushbu konkret instantsiyalar sanaladi, ko'plikka aylanadi. G. Radden *war, attack, protest, problem, disease, idea, doubt, desire* kabi so'zlarni episodlik xarakterga ega abstrakt otlar deb keltiradi. Ular cheklangan davomiylikka ega bo'lib, diskret epizodlar hosil qiladi. *Peace, knowledge, happiness, information, help, advice* singari otlar esa bir qolibda turuvchi (statik) otlar [6:81]. Epizodli otlar sanaladigan otlarga aylanadi, epizodli emas otlar esa abstrakt sanalmaydigan otlar hisoblanadi. Abstrakt otlar uchun yana eng muhim bo'lgan narsalarning biri bu abstrakt tushunchalarning antropotsentristlik g'oyalarga asoslanganligi, ya'ni asosan odamlarga bog'lik bo'lgan belgi, sifat, hol, harakat, xarakter, jismoniy, ijtimoiy va mental faoliyatlarning insonlar ongida shakllanishi hisoblanadi.

Munozaralar. Abstrakt otlarning xususiyatlari so'z o'zgartiruvchi morfemalardan tashqari so'z yasovchi qo'shimchalar orqali ham aniqlanadi. Aksariyat abstrakt otlar maxsus suffikslar orqali asosan ot, sifat va fe'llardan yasaladi. Espersen ot va sifatlardan yasaladigan abstrakt otlarni predikatli neksus so'zlar, fe'llardan yasaladiganlarini esa fe'lli neksus so'zlar deb ataydi. N.D. Arutyunova konkret otlarni predmetlik-identifikatsiyalovchi leksikaga kiritib, sintaktik tuzilmalarda mantiqiy subyekt sifatida ega xizmatini bajaradi, abstrakt otlar esa predikatlik (belgi, xarakter) leksika sifatida gapda kesim vazifasida (mantiqiy predikat) bo'ladi deb yozadi [2]. Masalan, *Sening bilan uyimga quvonch kirib keldi* degan gapda quvonch ega vazifasida turganiga qaramay, mantiqiy kesim ma'nosini ifodalaydi. Chunki quvonch predmet sifatida kirib kelgani yo'q, balki sening kirib kelishing mendagi psixik holatni o'zgartirdi, uyimdagi atmosferani o'zgartirdi, men xursand bo'ldim, sen meni quvontir kabi ma'nolarni ko'rishimiz mumkin. Bu abstrakt otlarning o'rniga konkret otlarni qo'llanib *Azamat, o'qituvchi, yoki shifokor kirib keldi* deb o'zgartirsak, unda bu gapni yuqoridagi kabi transformatsiyaga uchrata olmaymiz. Ya'ni abstrakt tushunchalar hech qachon harakatning bevosita egasi bo'la olmaydi. Ingliz tilidagi *She doesn't give her any thought to her appearance* jumlasini *She doesn't think about her appearance (thought-think)* transformatsiyasiga uchratishimiz mumkin [4]. Ingliz tilida *-tion -ity -ety -ism -ing* va *-ness* ot yasovchi affikslari, qoraqalpoq tilida *-liq/lik* qo'shimchalari eng unumdor abstrakt ot yasovchi suffikslar hisoblanadi. *Toza* sifati orqali *toza* leksemasining qandaydir predmetga bog'liqligini va shu narsaning belgisini ko'rsak, *tozalik* abstrakt sózida esa endi predmet bilan aloqaning uzilib, erkin so'zga aylanganini ko'ramiz.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, abstrakt otlar quyidagicha asosiy belgilarga ega: 1) semantik belgilari: moddiy denotatining yo'qligi, aniqlovchi so'zlar orqali identifikatsiyalanishi, sinonim va antonimlarining bo'lishi; 2) grammatik belgilari: son paradigmasining bo'lmasligi, noaniq artikllar bilan ishlatilgandagi o'ziga xos xususiyatlari, maxsus so'z yasovchi suffikslariga egaligi, gapda transformatsiyaga uchray olishi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Вердиева З.Н. Семантические поля в современном английском языке. М., «Высш. школа», 1986. 120 с.
2. Калинина Л.В. К вопросу о критериях выделения и отличительных приметах лексико-грамматических разрядов имен существительных // ВЯ. 2007. №3.

3. Хакимова М.К. Ўзбек тилида абстракт номлар семантикаси: Филол. фан. номз. ...автореф. –Тошкент, 2019. – Б. 68.
4. Хохлова Н.В. Абстрактные имена существительные в речи англичан (социолингвистический аспект). Дисс. канд. филол. наук. М., 2015. –217 с.
5. Langacker, Ronald W. 2008. Cognitive Grammar. A Basic Introduction. Oxford University Press.
6. Radden, Günter., René Dirven. 2007. Cognitive English Grammar. Amsterdam: John Benjamins.
7. Randolph Quirk, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech, and Jan Svartvik. 1985. A Comprehensive Grammar of the English Language. London and New York: Longman.

UO'K:463.012:94(576.271)

HALIMA XUDOYBERDIYEVA LIRIKASIDA MUHABBAT VA AYRILIQ MOTIVI***D.Berdiyeva, tadqiqotchi, Qarshi davlat universiteti, Qarshi***

Annotatsiya. *Ushbu maqolada adabiyot olamida muhabbat va ayriliq motivining o'ziga xos o'rni, inson intim hislarini aks ettirishi, vafo va sadoqat, hijron tuyg'ulari tarannumi, drammatizmi, ijodkor kechinmalari psixologiyasi O'zbekiston xalq shoirasi H.Xudoyberdiyeva lirikasi misolida ochib berilgan.*

Kalit so'zlar: *lirik qahramon, hajr va visol, vafo va sadoqat, ijodkor ruhiyati, kechinmalar drammatizmi, Alkey, Sapfo, Zulfiya, H.Xudoyberdiyeva*

Аннотация. *В данной статье на примере раскрывается особое место мотива любви и разлуки в мире литературы, отражение сокровенных человеческих чувств, песни верности и верности, чувства эмиграции, драматизма, психологии творческих переживаний. на стихи народной поэтессы Узбекистана Х. Худойбердиевой.*

Ключевые слова: *лирический герой, хаджр и взвешенный, верность и верность, творческий дух, драматизм переживаний, Алкей, Сапфо, Зулфия, Х. Худойбердиева.*

Abstract. *In this article, the special place of the motive of love and separation in the world of literature, the reflection of intimate human feelings, the song of fidelity and loyalty, the emigration feelings, dramatism, the psychology of creative experiences are revealed on the example of the lyrics of the national poetess of Uzbekistan H. Khudoyberdiyeva*

Key words: *lyrical hero, hajr and visal, faithfulness and loyalty, creative spirit, dramatism of experiences, Alkey, Sappho, Zulfiya, H. Khudoyberdiyeva*

Jahon va milliy adabiyotda olam va odam, urush va tinchlik, haq va haqsizlik, zulm va adolat, erk va tengsizlik kabi insoniyatning abadiy paradoksial muammo va kurashlaridek muhabbat va ayriliq motivi ham ko'hnadir. Ma'lumki, dunyo adabiyotida, xususan, lirikada muhabbat va ayriliq motivi bugunga qadar yetakchi mavzular qatorida bo'lib kelgan. Aslida, qadimgi antik adabiyoti davrlaridan buyon lirikaning vazifasi shaxsning ichki dunyosi – intim olami, hamda lirik qahramonning tuyg'u va ehtirosalarini namoyon qiluvchi so'z san'ati turi bo'lib kelgan.

Miloddan avvlgi VII-VI asrlarda ijod qilgan Yunon shoiri Alkey va Yunon shoirasi Sapfo ijodining asosiy qismini aynan shu motivlar tashkil qiladi. Demak, tabiatan his-tuyg'u kishilari bo'lgan ayol shoiralar she'riyatidagi muhabbat va ayriliq mavzusi ming yillar ilgari Sapfo ijodida paydo bo'lgan. Sapfo lirikasi barcha ayol shoiralar qatori intim kechinmalar tug'yoni o'laroq vujudga kelgan:

So'yla menga, istaging nadir?
 Ishq yo'lida bo'ldingmi gado?
 Ayt, kim seni qilmadi qadr,
 Kim ranjitdi, so'yla, ey Sapfo?
 Mayli seni sevmas bukun ul,
 Ammo erta bo'lg'usi shaydo.
 Senga mangu bog'lagay ko'ngil,
 Sen kechsang ham, u kechmas Sapfo! [1.B.84]

(Erkin Vohidov tarjiması)

Jahon va mumtoz adabiyotining javhar mativlaridan biri bo'lgan muhabbat va ayriliq mavzusi insoniyat uchun hamisha hayot va mamot masalasi bo'lib kelgan hamda odamzodning baxti va

baxtsizligining ma'lum bir ma'noda mezoni hamdir. Shoir tabiri bilan aytganda: "Muhabbatdin muhabbat bo'ldi paydo, Muhabbatsiz kishidin qoch, Huvaydo". Hijron motivlari o'zbek mumtoz adabiyotida muhabbat va ayriliq mavzularida samarali ijod qilgan Nodirabegim lirikasida ham alohida o'rin tutadi. Shoira ijodida muhabbatga to'la onlar va ayriliq lahzalari bu mavzudagi nodir asarlar sirasidandir. Mohlaroyim vafo va sadoqatni zo'r berib kuylaydi, she'rlarida ishq-muhabbatni tashviq qiladi. Shoira o'z she'rlarida bu tuyg'ularni qalamga olar ekan, vafo va muhabbatni insonning eng oliyjanob fazilati, deb biladi:

Kuyib, ey Nodira, olam eliga
Muhabbat shevasin oshkor et.[2.B.110]

Nodira o'zi sevib sevilgani boisidan ishq-muhabbat mavzusida to'lib-toshib she'r bitardi. Muhabbatni chuqur angalagan, o'z shaxsiy hayoti bilan boshqa qizlarga namuna bo'lgan Nodira bugungi kun ayollari uchun ham oilaviy hayotda vafo va sadoqatning timsoli bo'lib qoldi. Shoira g'azallarida vafodor, sadoqatli yor sifatida g'aydalanadi. Uning she'rlarida ayollar ruhiyati, ayollarga xos ishq, va muhabbat, visol ayyomi, vafo tuyg'ulari teran va jonli aks etgan. Ayniqsa, shoira hayotining keyingi davrlarida yaratilgan she'rlarida ayriliq, hajr, sog'inch motivlari alohida o'rin tutadi. Ayol shoirlar ruhiyati o'zining intim tuyg'ular ustuvorligi, ehtirolarning kuchliligi bilan boshqa shoirlardagi ruhiyat chizgilaridan tamoman farq qiladi. Ijodining asosiy qismini muhabbat va ayriliq motividagi she'rlar tashkil qilgan Zulfiya Isroilova lirikasi ham ayol shoirlar lirikasida o'ziga xos o'rin tutadi. Hayotining ilk avvalida Mohlaroyim kabi muhabbatdan sarmast bo'lib ijod qilgan bo'lsa, juda oz fursat o'tib, endigina o'ttiz yoshni qarshilagan vaqtlaridayoq, har ikki shoira ijodida ham ayriliq motivi yetakchi o'rin egalladi:

Baxtiyor sevgini kuylardi sozim,
O'lim xanjariga tegdi-yu, sindi.
Hijron faryodiday sovuq ovozim,
Nahot, lirikaning yolqini tindi?[5.B.140]

Muhabbat va ayriliq motivi hamma ayol shoirlar qatori an'anaviy bir tarzda Halima Xudoyberdiyeva ijodida ham mavjudligi, albatta, tabiiy hol. Ammo bu jarayon bog'liq ruhiy holatlarning akslanishi turlichadir. Ba'zi o'rinlarda bu motivlar ijtimoiy-falsafiy ahamiyat kasb etadi. Shoira she'rlarida ruhiyat manzaralari, lirik qahramon psixologiyasini namoyon etuvchi imkoniyat va vositalar rang-barangdir. "Lirika, aslida, tuyg'ular, kechinmalar tahlili asosiga quriladi. Bu – uning ustuvor bosh xususiyati. Shoira she'riyatidagi psixologizm – bu lirik qahramon ongi -tafakkurida yarq etib nurlangan, taxi buzilmagan o'y-fikrlarning holatlar, kayfiyatlar tarzidagi tasvirini, tabiat, ijtimoiy voqelik va hayot hodisalari ta'sirida ko'ngilda tug'ilgan, kechgan va junbushga kelgan tuyg'ular to'foni, kechinmalar qasirg'asining oniy-hissiy manzaralari tarzida anglash joiz".[3.B.45]

H. Xudoyberdiyevaning 1968-yilda chop etilgan "Ilk muhabbat" to'plamiga kiritilgan she'rlarning aksariyat qismida muhabbat va hijron motivlari ustuvorlik qiladi:

Sen kulasan, qotib-qotib kulasan,
O'tgan-ketganlarga qilasan hazil,
Yo meni g'ashimga tegmoq bo'lasan,
Axir, qilmishingdan zil ketaman, zil.
Sen ba'zan yig'laysan-qattiq o'kinib,
O'tgan-ketganlarning gap-so'zlaridan.
Men-chi, maftun bo'lib senga termulib,
Boshqani ko'rmayman sho'x ko'zlarindan.[4.B.27]

Shoiraning ushbu "Senga maftun bo'lib..." she'ri ilk to'plamga kiritilgan 20 yoshlar atrofida yozilgan she'rdir. Yosh shoiraning ilk muhabbat onlari tasvir etilgan bu she'rda yoshlarga xos go'zal, samimiy, beg'araz ishq tasvirlanadi. Lirik qahramon, ya'ni oshiq qiz mashuqini zimdan kuzatar ekan, unga maftun bo'lib butun dunyoni, sho'x ko'zlariga termulib boshqalarni unutadi. She'r har bir insonning o'tmishlarda qolib, unutilgan ilk muhabbatini, oshiqlik iztiroblarini yodga soladi. Shoiraning bu yillarda yozgan "Bu zamonda kuylar bir shoir...", "Yel bo'lib betoqat qoqdim-u, lekin...", "Kimningdir boshiga qo'ndi baxt qushi...", "Faqt sevgi" kabi she'rlari ham ayni shu ruhda yozilgan. Ayni shu she'rlar qatoridan o'rin olgan quyidagi she'r ham yoshlikka xos bo'lgan armonli

muhabbat haqida:

Shart uzildi sevgining tori
U bir toshga urilib sindi.
Tegmadi hech kimga ozori,
Faqat ma'yus ovozi tindi.
Nigohlarni qilmadi ham jalb,
Sezmay qoldi yiroqdagilar.
Faqat yonib ketdi ikki qalb,
Ikki yonda oh chekib ular.[4.B.70]

Mazkur she'rda shafqatsiz taqdir sabab bir-biriga ko'ngil qo'ygan ikki yoshning chilparchin bo'lgan qalbi tasvirlanadi. Ikki sevrishgan qalbning poyoniga yetgan muhabbati "Shart uzildi sevgining tori" deya tasvir etilganidan anglash mumkinki, bir-biriga ko'ngil qo'ygan ikki qalb har qanday vaziyatda ham o'rtadagi muhabbat rishtalarini "Shart" uzib tashlay olmaydi. Bu, albatta, boshqalarning qo'li bilan amalga oshirilgan shafqatsizlikdir. Hattoki, biror kimsa bu ikki oshiqning qismatiga achinmadi, e'tibor-da qilmadi. Aslida, inson umri ilk muhabbatdan iborat emas, hayoti davomida bir necha marta ko'ngil berib, ko'ngil oladi. Bu sababdan ham katta yoshli tajribali kishilar, yoshlardagi bu ma'sum muhabbatga e'tibor bermaydilar, ilk muhabbatning qismatiga achinmaydilar ham. Shoiraning 1973-yilda nashr etilgan "Oq olmalar" to'plamiga kiritilgan quyidagi "Endi u..." she'rda o'ziga bino qo'ygan mag'rur va qaysar bir qizning sof muhabbati aks etadi:

Bir o'tda, bir o'tda oh yondim.
Va lekin
Hissimni yashirmoq istayman.
Qadrimni oshirmoq istayman.
Qanday baxt, inondim, inondim.
U meni sevadi, oh, ortiq
Izlarim o'pguday, o'pguday.
Bir gunoh qilsam, bas, men tortiq
Izimdan go'dakday chopguday.
Chopdi u, kuyladi serjarang,
Men loqayd ko'rsatdim o'zimni.
Asabi tortildi ko'p tarang,
Goh yoshlar to'ldirdi ko'zini.
"Yigit ham yig'larmi dunyoda?", –
To'nimni teskari kiyardim... [4.B.98]

Shoira sevib qolgan lirik qahramonning oshiqlik holatini "O'tda yondim", deya tasvirlaydi. O'tda yonish va oshiqlik holatida ro'y beruvchi tabiiy jarayon o'rtasida oqibat nuqtayi-nazaridan, albatta, bog'liqlik bor. Shoira "bir o'tda" so'z birikmasini ikki marta takrorlab, undan so'ng "yondim" harakat fe'lidan oldin "oh" undov so'zini qo'llashidan ("Bir o'tda, bir o'tda oh yondim") ayon bo'ladiki, lirik qahramon "o'tda yondim" – kul bo'ldim, deya qadardan yozg'irmay, aksincha, o'zidagi bu holdan lazzatlanayotganini, "olov"ning ya'ni otashin muhabbatning taftida erib borayotgan butun vujudidagi oshiqlik iztirobarining qay darajada yoqimli ekanligini badiiy ko'chimlar, takror va undov so'zlar vositasida ifoda etadi. Ammo lirik qahramon muhabbat otashida qanchalik yonmasin, jism-u joni huzurlanmasin, o'z qadrini oshirmoq uchun hissiyotlarini oshig'idan sir tutadi. Yorning o'ziga nisbatan tuygan haqiqiy ishqidan masrur bo'lgan ma'shuqa o'ziga yanada bino qo'yadi, go'yoki oshiqning o'ziga bo'lgan ishqini yanada alangalatmoqchi bo'lgandek o'zini befarq ko'rsatadi. Lirik qahramonning nazarida ortiq bu yor endi uning izmida, uning uchun har nega tayyor, yorning izidan telbalaracha chopmoqdan charchamaydi. Yorning iztiroblari kundan kun ortib borar, ba'zida ko'zlariga yosh to'lgan yigitning holatidan ensasi qotardi:

Va g'urur kundan kun ziyoda,
U bo'lsa kuyardi, kuyardi.
Shu alfoz o'tarkan kundan kun
U bir kun "bas", dedi bariga.

Endi men kuyarman, oh, dilxun,
 U loqayd yuragim zoriga.
 Qalqimas ko'zida hatto mung,
 Bu qanday bedodlik ishqdan so'ng!
 Endi u...
 Hissini yashirmoq istaydir,
 Qadrini oshirmoq istaydir.[4.B.98]

She'ning ikkinchi qismida ayriliq motivi birinchi o'ringa chiqadi. Endi yor vaslidan umidini uzgan, uning muhabbatini qozonish ishtiyoqidan voz kechgan u loqayd yor ko'yida lirik qahramon o'rtanar, jism-u joni hijron otashida kuyib, iztiroblari kundan kun tobora ortardi. Shoir mazkur she'rda yoshlarga xos, yoshlikka xos muhabbat tuyg'usiga ruhiy holat manzaralari, ko'ngil iztiroblari, kechinma va tug'yonlarni juda go'zal chizgilarda musavvirova tasvirlaydi. "Halima Xudoyberdiyeva lirikasida psixologik tahlilning, ruhiyat tasvirining o'ziga xosligi shundaki, fikr – mushohadalarning kechinmalarni yuzaga keltirish lahzalari, tuyg'ularning fikr-o'ylarga aylanish holatlari, hissiy idrok jarayonlari yaxlit bir uyg'unlikda tajassum topadi".[3.B.45] Ayni to'plamga kiritilgan "G'urur", "Kemalar tikkaga yo'l olsin" she'rlari hamda 1974-yilda nashr etilgan "Chaman" to'plamiga kiritigan "Bu she'r", "Begim, sizni Xudoyim...", "Men siz bilan xayrlashgan tun" kabi she'rlarda ham muhabbat va ayriliq motivlariga duch kelamiz.

Yuqoridagi tahlillardan ravshanlashadiki, H.Xudoyberdiyeva she'riyatidagi muhabbat va ayriliq motivlarida o'ziga xos alohidalik mavjud. Bu motivlar ostida bu ikki tuyg'uni boshidan kechirgan ayol ruhiyatidagi o'zgarishlar, individuallik, ichki tug'yon va ehtiroslar ko'zga tashlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Алимухаммедов А. Антик адабиёт тарихи. "Ўқитувчи" нашриёти – Тошкент. 1975. 84-бет.
2. Жалолов Т. Ўзбек шоирлари. – Тошкент. F.F.номидаги бадиий адабиёт нашриёти, 1970. 110-бет.
3. Раҳимжонов Р., Ҳамидова М. Ҳалима Худойбердиева лирикаси. Фан, – Тошкент. 2004. 45-бет.
4. Худойбердиева Ҳ. Сайланма. IV жилдик. биринчи жилд. Фафур Ғулом номидаги НМИУ, – Тошкент. 2018. 27-70-98-бет.
5. Зулфия. Асарлар. Уч жилдик. 1-жилд. Шалола. F.F. номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, – Тошкент. 1985. 140-б.

UO'K 808.5

MUROJAAT KATEGORIYASINING TUZILISHI VA UNI IFODALOVCHI LEKSIK BIRIKLARINING KOGNITIV MAZMUNI

N.J.Bobojonova, tayanch doktorant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Narsalar, hodisalar yoki tushunchalar kabi ongli tajriba elementlarini kontseptual jihatdan farqlash jarayoni turkumlash deb nomlanadi. Guruhlarni xususiyatlar, umumiylik darajasiga yoki boshqa guruh miqyosidagi mezonlarga ko'ra tasniflash va farqlash orqali u tajriba tarkibiy qismlarini mavhumlashtirish va farqlashni nazarda tutadi. Turkumlashtirish, ayniqsa, kognitiv tilshunoslik va psixologiya sohalarida eng asosiy kognitiv funktsiyalardan biri hisoblanadi.

Kalit so'zlar: kognitiv fan, kognitiv psixologiya, neyropsixologiya, kognitiv generativ grammatika, adabiyotshunoslik, ta'lim, sotsiologiya.

Аннотация. Процесс концептуального различения элементов сознательного опыта, таких как вещи, события или концепции, известен как категоризация. Классифицируя и дифференцируя группы в соответствии с характеристиками, особенностями, общностью или другими общегрупповыми критериями, он влечет за собой абстракцию и дифференциацию компонентов опыта. Категоризация рассматривается как одна из самых основных когнитивных функций, особенно в области когнитивной лингвистики и психологии.

Ключевые слова: когнитивистика, когнитивная психология, нейropsихология, когнитивная порождающая грамматика, литературоведение, образование, социология.

Abstract. The process of conceptually differentiating between elements of conscious experience, such as things, events, or concepts, is known as categorization. By classifying and differentiating across groupings according to characteristics, features, commonalities, or other

group-wide criteria, it entails the abstraction and differentiation of components of experience. Especially in the fields of cognitive linguistics and psychology, categorization is examined as one of the most basic cognitive functions.

Key words: cognitive science, cognitive psychology, neuropsychology, cognition generative grammar, literary studies, education, sociology.

Kognitiv lingvistika maxsus soha sifatida nisbatan yaqinda paydo bo'lganligi sababli, bu jihatdagi murojaatlarni ko'rib chiqishga bag'ishlangan asarlar unchalik ko'p emas. Murojaatlarni ma'lum bir sarlavha yoki toifaga joylashtirishga birinchi urinishlar M.A. Olikova (Olikova 1973), P.M.Gaysina (Gaisina 1967), N.M.Firsova va O.S. Chesnokova (Firsova, Chesnokova 1987), V.E. Goldin (Goldin 1977, 1978,1981,1982), O.L. Morova (Morova 1997) va boshqalarning asarlariga tegishli.

Biroq, bu asarlar murojaat muammosini faqat qisman yoritadi, uni nutqiy aloqa vositasi sifatida tasniflaydi, ya'ni ular bu hodisani faqat funktsional nuqtai nazardan ko'rib chiqadilar yoki ma'lum bir shaxsga xos bo'lgan murojaat shakllari majmuini tavsiflaydilar. til, ular uning milliy va madaniy o'ziga xosligini belgilaydi.

O'zining "Leksik kategoriya " asarida V.E. Goldin birinchi marta murojaatni "leksikaning umumiy tarkibida o'zining vazifasi va mazmuni xususiyati bilan ajralib turadigan" so'zlardan tashkil topgan va ijtimoiy-tartibga solish va nominativ ma'nolarning xilma-xilligini aks ettiruvchi "maxsus leksik kategoriya" deb ataydi. "Murojaatning pozitsiyasi" (Goldin 1977:30).

Til hodisalariga kognitiv yondashuv tabiiy tilni samarali tadqiq qilish uchun yangi imkoniyatlar ochadi, chunki u bilim nazariyasida ilgari noma'lum, kam ma'lum bo'lgan va ma'lum bo'lgan lingvistik faktlar va hodisalarni toifalashning yangi darajasida yangi munosabatlarni ochib beradi.

"Kognitiv atamalarining qisqacha lug'ati"da "toifalarga ajratish" tushunchasi haqida shunday deyilgan: "Tor ma'noda turkumlash hodisa, ob'ekt, jarayon va hokazolarni umumlashtirishdir; ma'lum bir tajriba, toifa va uni ushbu toifaning a'zosi sifatida tan olish, lekin kengroq ma'noda - toifalarning o'zlarini shakllantirish va aniqlash jarayoni; shaxsning tashqi va ichki dunyosini bo'lish jarayoni; uning faoliyati va mavjudligining muhim xususiyatlari turkumi ..." (Kubryakova, Demyankov, Pankrats, Luzina 1996:42). Bu ma'noda turkumlashtirish insonning bilish faoliyatini tavsiflashning asosiy vositalaridan biridir. Ko'pgina tilshunoslar turkumlashtirish lingvistik hodisa ekanligini va uni lingvistik turkumlash deb hisoblash kerakligini ta'kidlaydilar.

Kategoriyaning aniqlashda shaxs uning birligi va yaxlitligi haqidagi oddiyroq g'oyalarga asoslanadi, chunki u qaysidir ma'noda narsalarning o'xshashligi bilan birlashtiriladi, bundan tashqari, taqqoslanadigan birliklarning turli darajadagi o'xshashligini ko'rsatadigan o'xshashlik. Bu nazariya prototip nazariyasi deb ataladi.

Bizning ishimizda biz prototip yondashuv prinsipiga asoslanamiz, uning mohiyati shundaki, "kategoriyaning shakllanishi uning atrofida qurilgan konsepsiya yoki tushunchalar guruhining shakllanishi bilan bog'liq, ya'ni birlashtirilgan birliklarning o'xshashligi g'oyasini ifodalovchi xususiyatlar to'plamini tanlash bilan ifodalanadi." (Kubryakova, Demyankov, Pankrats, Luzina 1996: 46). Prototiplar nazariyasiga ko'ra, toifaning yaxlitligi uning a'zolarining eng yaxshi namunasi - toifaning eng aniq belgilarini optimal tarzda jamlagan prototip bilan mos kelishi bilan belgilanadi.

"Tushuncha" kognitiv tilshunoslikning markaziy tushunchalaridan biridir, garchi "u bir ma'noli talqinga ega bo'lmasa-da: tushuncha "alohida yaxlit mazmunga ega bo'lgan va haqiqatan ham kichikroq fikrlarga ajralmaydigan fikrlash birligidir, ya'ni. ichki qatlamning elementar tomoni"; kontsepsiya - "tashkiliy xususiyatlari voqelikni turli sifat jihatlarida aks ettirish imkoniyatini ta'minlaydigan kognitiv aqliy tuzilma"; tushunchalar "fikir va bilimlarning kognitiv jihatdan asosiy quyi tizimlarini tashkil etuvchi ma'nolar" (Babushkin 1996: 15).

Bizning tadqiqotimizda biz Kubryakova tomonidan taklif qilingan "kontsepsiya" ta'rifiga tayanamiz. Kubryakova, chunki u bizga eng to'liq va mazmunli ko'rinadi: "tushuncha" - bu xotira, aqliy leksika, kontseptual tizim va miya tilining operativ mazmunli birligi, inson psixikasida aks ettirilgan dunyoning butun tasviri. Insonning fikrlash jarayonlarida harakat qiladigan va tajriba va bilim mazmunini, insonning barcha faoliyati natijalari va dunyoni bilish jarayonlarining mazmunini

aks ettiradigan ma'nolar" (Kubryakova, Demyankov, Pankrats, Luzina 1996: 90). Kognitiv olimlar dunyoni tushunchalar va kategoriyalarning mohiyatini tashkil etuvchi kognitiv modellar orqali tasvirlash inson tabiati va insonni turkumlashda u boshlanadigan va unga teng bo'lgan qandaydir boshlang'ich birlik bilan harakat qilishi kerak degan xulosaga kelishdi. Uning uchun yangi hodisaning o'rnini aniqlash uchun tadqiqotlar olib bormoqda. (Boldyrev 1998; Kubryakova 19982; Kravchenko 199,7; Lakoff 1986; Seiler 1993 va boshqalar).

Kognitiv tilshunoslikning muhim masalalaridan biri kategoriyalarning kognitiv tuzilishi masalasidir. Shunday qilib, J. Lakoffning fikriga ko'ra, "kognitiv fanning eng muhim maqsadi fikrlash mexanizmlarini aniqlash va shunga mos ravishda kategoriyalar tuzilishini aniqlashdir" (Lakoff 1995: 150).

Ma'lumki, kategoriyalar inson faoliyatining har qanday turi uchun substantiv shartlarni ifodalovchi maxsus tasvirlar xarakteriga ega bo'lib, markaz va periferiya, chegaralar, ichki qism, tashqi qism, tashqi va boshqalarga ega bo'lgan konteynerlar sifatida metaforik tarzda ifodalanadi. Lingvistik kategoriyalar individual kontseptual tuzilmalar va ularni ob'ektivlashtirish shakllarini o'zaro bog'lash, ma'lum bir mazmun uchun uni ifodalashning ma'lum bir usulini topish maqsadida tashkil etilgan. Ularning mazmuni, odatda, nihoyatda umumiy va majoziy shaklda - mazmun jihatdan oldindan ma'lum bo'lgan ma'lum bir tushunchaga murojaat qilish orqali aniqlanadi. Ba'zi murojaatlar bir nechta xarakterli vaziyatlarni va shuning uchun murojaat qiluvchilarning tegishli sonini aks ettirishi mumkin (odoblilikning an'anaviy shakllari aloqachilarning mavqeini va rol munosabatlarini etkazishga qodir; ism bilan murojaat qilish kasbiy, mehnat va kundalik hayotda qo'llaniladi. aloqa). Bunday murojaatlarda bir asosiy tushuncha yangilanadi, aniq vaziyatga qarab, uning u yoki bu konkretlashtiruvchilari boshqa asosiy tushunchalar bilan birgalikda yangilanadi. Murojaat shakllarining bunday ko'p funksiyaliligi tilning so'zlovchining adresatga bo'lgan munosabatini iloji boricha nozik tarzda farqlash, ko'proq hissiy va semantik nuanslarni etkazish qobiliyatidan dalolat beradi.

Til kommunikantlar o'rtasidagi munosabatlarning turli ko'rinishlarini ifodalash uchun cheklangan vositalar to'plamiga ega bo'lganligi sababli, bitta leksik vosita etarli emas, u grammatik vosita bilan chambarchas bog'liqdir. Murojaatning grammatik shakli muhim o'rin tutadi va so'zlovchiga o'zining emotsional holatini, adresatga munosabatini, bahosini, xususiyatlarini yetkazish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Shunday qilib, biz shunday xulosaga keldik: manzil kategoriyasi lingvistik bo'lib, ikkita prototip tushunchalar - "manzillash" va "konnotatsiya" ga asoslanadi, asosiy rol "konnotatsiya" ga beriladi; manzil kategoriyasi funksional-semantik lingvistik makondir. Yaqin atrof - holat ko'rsatkichlari, uzoq chekka - muloqot qiluvchilarning shaxslararo munosabatlarini ko'rsatadigan murojaatlar bilan to'ldirilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Jumaniyozovna, B. N. (2023). Prototype theory in cognitive linguistics. *Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes*, 72–74. <https://www.conferenceseries.info/index.php/online/article/view/967>
2. Jumaniyozovna, B. N. (2023). Aristotelian Model of Categorization in Linguistics. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 2(6), 358–360. <http://www.bjisrd.com/index.php/bjisrd/article/view/343>
3. Jumaniyozovna, B. N. (2023). Cognitive linguistics as the modern direction in linguistics. *Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes*, 1–3. <https://www.conferenceseries.info/index.php/online/article/view/687>
4. Jumaniyozovna B.N. (2023). The Category of Appeal in Cognitive Linguistics. *Conference on Applied and Practical Sciences*, 34–36. <https://openconference.us/index.php/applied/article/view/761>
5. Erkinovna, Y. F. (2021). Politeness and culture. In *International conference on multidisciplinary research and innovative technologies* (Vol. 2, pp. 82-86).
6. Rasulov, Z. (2023). Принципы экономии фонационной энергии. Центр научных публикаций (buxdu. uz), 42(42).
7. Rasulov, Z. (2023). Pedagogika va psixologiyada manipulyatsiya tushunchasi. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 39(39). https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/10487

JANE AUSTEN AND HER INFLUENCE ON SOCIETY

M.R.Boboyorova, teacher, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya. Odamlarda badiiy adabiyot haqiqatan ham o'z o'quvchilariga ta'sir o'tkazish qobiliyatiga egami yoki yo'qmi degan savol tug'iladi va shu tufayli badiiy adabiyotning o'z o'quvchilariga ta'sir etuvchi ta'siri ushbu tadqiqotning asosiy mavzusidir. 1810-yillarda yozgan ayol yozuvchi Jeyn Osten ushbu loyihaning asosi sifatida foydalaniladi. Uning uchta romani: "G'urur va andisha", "Mensfild Park" va "Nortenger Abbatligi" Amerika va Britaniya jamiyatidagi o'rta va yuqori sinf odamlarining o'n to'qqizinchi asr boshlarida ayollar va nikoh, ta'lim va qullik mavzulariga bo'lgan munosabatiga ta'sir qildimi? Yigirmanchi asrlarchi? 1810-yillardan 1910-yillargacha bo'lgan gazeta maqolalari va kitoblarini to'plash orqali, mening farazimga ko'ra, bu kitoblar o'z o'quvchilariga ta'sir qilgan, lekin faqat o'quvchi uchun foydali bo'lgan taqdirdagina sinovdan o'tish mumkin. Ushbu gipoteza o'quvchi ko'rib chiqilayotgan romanlardan qanchalik ta'sirlanganligini nazorat qilishni taxmin qiladi. Ushbu tadqiqotda tarix va ingliz adabiyotining umumiy sohalari bir-biri bilan chambarchas bog'langanligi ko'rsatiladi, bu esa odamlar ikki sohaning o'zaro bog'liqligiga ko'proq e'tibor berish zarurligini tushunishlariga olib kelishi mumkin.

Kalit so'zlar: ijtimoiy hayot, ijtimoiy rollar, realizm, feminizm, ijtimoiy mavqe, stilistik vositalar, metafora, metonimiya, sinekdoxa.

Аннотация. Люди задаются вопросом, действительно ли художественная литература способна оказывать влияние на своих читателей, и поэтому влияние художественной литературы на читателей является основным предметом интереса в этом исследовании. Джейн Остин, писательница 1810-х годов, станет основой этого проекта. Оказали ли ее три романа: «Гордость и предубеждение», «Мэнсфилд-парк» и «Нортенгерское аббатство» влияние на отношение людей среднего и высшего класса в американском и британском обществе к темам: женщины и брак, образование и рабство в девятнадцатом и начале XIX века? двадцатый век? Собрав газетные статьи и книги, датированные 1810-1910-ми годами, можно проверить мою гипотезу о том, что эти книги действительно оказывали влияние на своих читателей, но только тогда, когда это было выгодно читателю. Эта гипотеза предполагает, что читатель контролировал, насколько на него повлияли рассматриваемые романы. В результате этого исследования будет показано, что общие области истории и английской литературы тесно связаны, что может привести к тому, что люди осознают необходимость уделять больше внимания взаимосвязи этих двух областей.

Ключевые слова: общественная жизнь, социальные роли, реализм, феминизм, социальный статус, стилистические приемы, метафора, метонимия, синекдоха.

Abstract. Individuals question whether fiction really can apply impact on its perusers, and in that capacity, fiction's affecting impact on its perusers is the fundamental subject of interest in this review. Jane Austen, who was a female writer writing during the 1810s, will be utilized as the underpinning of this venture. Did her three books: *Pride and Bias*, *Mansfield Park*, and *Northanger Convent* apply effect on the mentalities of center and privileged people in American and English society in regards to the subjects: ladies and marriage, schooling, and bondage in the nineteenth and mid 20th hundreds of years? By incorporating paper articles and books dating from the 1810s to the 1910s, my speculation, that these books applied effect on their perusers, however just when it was valuable for the peruser, can be tried. This hypothesis assumes that the reader was in control of how much the novels in question influenced them. The general fields of history and English literature will be shown to be intricately intertwined by the findings of this study. This may make people realize that the two fields must be more closely intertwined. Moreover, the constraints of fiction's capacity to impact might alleviate fears about fiction's capacity to ruin, indoctrinate, or impact any individual totally.

Key words: social life, social roles, realism, feminism, social status, stylistic devices, metaphor, metonymy, synecdoche.

Introduction. It is common knowledge that the written word has a significant impact on society's ideals, attitudes, and decisions. However, while this is a very much explored perspective for verifiable, the impact that a creator might have through fiction has been less completely inspected. Readers' perspectives on certain concepts are altered by the author's indirect suggestion of concepts, character portrayals, and overarching themes in fiction. This impact is upheld by Companion's (2010) study where she reasons that writing impacts individuals' perspectives toward "genuine individuals, occasions and circumstances," regardless of the nineteenth century conviction that fiction was simple amusement. This ongoing review will zero in on Jane Austen and the impact of three of her works.

Review of Literature The book by Sulloway (2016) looks into the many controversial ideas that Jane Austen promoted in her writings. Especially, Sulloway brings up the way that Austen was in a roundabout way featuring the twofold norm among people when it came to training (2016). Austen, through her champions, frequently showed the aftereffect of instructive disregard when it came to females. What's more, Mansfield Park brings up the cruelty of subjugation, demonstrating Austen to be a lady who wouldn't hesitate to embrace her thoughts in regards to dubious points (Sulloway, 2016). The article by Pollack-Pelzner (2013) compares Shakespeare's works to those by Jane Austen. Particularly in Mansfield Park, Jane Austen writes scenes that are reminiscent of works by William Shakespeare and frequently has her characters respect Shakespeare. Kitsi-Matako's (2013) article explicitly centers around Mansfield Park and Jane Austen's calling out of people's affectation with respect to subjection. While it was practically no for ladies to remark on such issues as bondage, Austen rebelliously reveals the savagery of English white men by the way they treat dark slaves (Kitsi-Matako, 2013). Negatively, this article only addresses Mansfield Park, rendering it unable to fully address the study's research question. White (2006) explicitly centers around high contrast subjugation in Austen's Mansfield Park and *Pride and Prejudice*. Conspicuous individuals in American and English society who read the book didn't want for it to find lasting success, in view of the ethically right, yet monetarily lamentable, illustration of the book. Indeed, even the distributor of Mansfield Park, John Murray, dropped Jane Austen after the principal release of the book, since her book was excessively politically troublesome. Her influence on the structure of novels and English education really started to grow in the 1890s, and she was praised for her extraordinary writing style by famous novelists like Sir Walter Scott and Sir Walter Raleigh (Mazzeno, 2011). This book discusses Austen's influence on education, but it does not go into depth on the other subjects, which is a limitation. Todd's (2005) book gathers numerous early reactions to Jane Austen's work, addressing a general inclination among center and-privileged people of American and English society towards Austen's books. Especially, reactions to *Pride and Prejudice* showed that numerous men in the public arena utilized the novel to help existing convictions about lady and marriage, while different parts were skimmed over when it was not advantageous for them (Todd, 2006). The middle- and upper-class people seemed to agree with Austen's arguments for the advantages of female education in her novels. In addition, Todd mentions that Austen was compared to Shakespeare in the *Quarterly Review*. This can be taken as evidence that many people believed that Austen's novels should be included in a new literature-focused educational curriculum. The novel looks at how Jane Austen's books affected people's attitudes about education, but it skips over other topics that are important to this study. Mooneyham White's (1998) book, which is a gathering of papers composed by various people, goes into what Northanger Monastery meant for people's convictions that in the event that the main schooling that females got was through understanding books, misconception and calamity would follow. Likewise, another exposition contends that *Pride and Prejudice* was Austen's generally famous novel, since it upheld broadly acknowledged thoughts regarding ladies and marriage (Mooneyham White, 1998). Although this collection of essays discusses the general ways in which Jane Austen's novels affected people's views on education, women, and marriage, it does not much discuss the topic of slavery in Austen's works. The book by Harman (2011) discusses the initial reactions to Austen's works. Quite, when Austen's clever *Pride and Prejudice* was first distributed, upper working class people viewed at it as notable due to the recent trend of composing. However, in contrast to the conclusions that have been drawn from other sources, Harman claims that Mansfield Park was the book that readers were most influenced by because it preached an idealized moral lesson. Likewise, Northanger

Nunnery was the book that changed upper working class perspectives on female schooling and composing (Harman, 2011). The collection of private letters and diary entries that Bautz compiled in 2007 sheds light on how Jane Austen's readers responded to her works in the middle to late nineteenth century. There isn't a lot of exploration that unites Jane Austen's effect on center and upper-class people's mentalities in American and English society concerning subjects like ladies and marriage, schooling, and bondage in the nineteenth and mid 20th hundreds of years.

Davis (1987) maintains that fiction novels influence readers to the point where they blur fact from fiction, regardless of whether the reader wishes to be influenced. As indicated by Davis (1987), fiction affects its perusers. This theory asserts that fiction has an overwhelming ability to influence that outweighs the reader's resistance, in contrast to the conventional view that readers ultimately control fiction's influencing power. Without the appropriate perspective on what writing meant for people's mentalities previously, individuals today might misinterpret this connection among fiction and its impact on its perusers, making individuals be unfortunate of perusing fiction because of the danger of being unexpectedly or totally affected. Going through essential and auxiliary sources, some written in the nineteenth 100 years, and some in the mid 20th hundred years, I had the option to search purposefully for notices of what the three Austen books under assessment meant for perspectives of center and high society people with respect to the subjects of interest. Materials: To acquire significant outcomes, numerous essential source reports were counseled. As much as possible, the databases JSTOR and Reader's Guide Retrospective:1890-1932 were accessed to assist in this. For significantly more sources, books in the CSU Stanislaus library's 'Jane Austen' segment were used, notwithstanding essential sources and articles which were gotten through CSU+. Newspaper articles from Littell's Living Age and Harper's Weekly Magazine, as well as books written in the nineteenth and early twentieth centuries about Jane Austen's novels, comprise a significant portion of the primary source documents used in this study.

Furthermore, the finding that Austen likewise impacted people's perspectives about ladies and marriage through her books additionally checks out inside the proposed speculation, on the grounds that that ladies were best made for marriage kept society stable by keeping a central ideal alive, and it additionally reaffirmed men's strength in the public eye. It was not beneficial for people to embrace the thought advanced by Austen in her books that bondage was/is corrupt in light of the fact that numerous people actually created an attractive gain from Caribbean slave work. Conversation From this review, extra information has been acquired in regards to explicit imperative parts of life and history. With respect to, these outcomes can assist people with better comprehension one more part of why the research of books became normal, and why training was changed around the late nineteenth and mid 20th hundreds of years. Additionally, these findings may help people gain a better understanding of the fact that, unlike in the nineteenth and twentieth centuries, women are not automatically required to marry. Yet again this study demonstrates that the composed word is strong, yet that it doesn't have an ability to allencompassing to impact. Additionally, these findings provide important insight into a significant historical period due to the lack of conclusive research on Jane Austen's influence on members of the middle and upper classes in the nineteenth and twentieth centuries.

REFERENCES:

1. Bautz, A. (2007). "Early Nineteenth-Century Readers of Jane Austen." *Literature Compass*, vol. 4, no. 5, pp. 1412–1427.
2. Brewer, C. (2015). "'That Reliance on the Ordinary': Jane Austen and the Oxford English Dictionary." *The Review of English Studies*, 66(276), 744-765.
3. Davis, L. (1987). *Resisting novels: Ideology and fiction*. New York: Methuen.
4. Friend, S (2010). "Getting carried away: Evaluating the emotional influence of fiction film." *Midwest Studies in Philosophy* 34 (1):77- 105. Doi: 10.1111/j.1475-4975.2010.00196.x
5. Harman, C. (2011). *Jane's fame: How Jane Austen conquered the world*. New York, N.Y.: Picador.
6. Kitsi-Mitako, K. (2013). "Narratives of Absolutism in Jane Austen's *Mansfield Park*." *Papers on Language & Literature*, 49(2), 116-140.
7. Mazzeno, L. W. (2011). *Jane Austen: Two centuries of criticism*. Rochester, N.Y.: Camden House.
8. Pollack-Pelzner, D. (2013). Jane Austen, the Prose Shakespeare. *SEL Studies in English Literature 1500-1900*, 53(4), 763-792.
9. Sulloway, A. (2016). *Jane Austen and the Province of Womanhood*. University of Pennsylvania Press.

10. Todd, J. (2005). *Jane Austen in context* (Austen, Jane, 1775-1817. Works. 2005). Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press.

11. White, L. (1998). *Critical essays on Jane Austen* (Critical essays on British literature). New York: London: G.K. Hall; Prentice Hall International.

UDC 811.111

THE BASIC CONCEPTS AND FACTORS OF POLITICAL DISCOURSE

N.R.Boltayeva, researcher, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya. Siyosiy nutqlar, ayniqsa, globallashuv jarayonida dunyo tinchligiga ko'maklashish va mustahkamlashda muhim o'rin tutadi. Bu, ayniqsa, barcha ommaviy munosabatlar uchun to'g'ri keladi. Siyosiy nutqlarning noto'g'ri talqin qilinishi millionlab odamlarning hayotiga ta'sir qilishi mumkin. Ushbu maqolaga ko'ra siyosiy nutq o'ziga xos ramziy tizimni ifodalaydi, unda har xil turdagi til birliklari va standart nutq harakatlarning semantikasi va vazifalari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Siyosiy tilshunoslik, siyosiy nutq, madaniyatlararo muloqot, nutq, siyosiy nutq, siyosiy madaniyat

Аннотация. Политические выступления, особенно в процессе глобализации, играют важную роль в содействии и укреплении мира во всем мире. Это особенно справедливо для всех отношений. Таким образом, ненадлежащая интерпретация политических речей может повлиять на жизнь миллионов людей. В данной статье развивается концепция, согласно которой политический дискурс представляет собой своеобразную символическую систему, в которой модифицируются семантика и функции разных типов языковых единиц и нормативных речевых актов.

Ключевые слова: Политическая лингвистика, политическая речь, межкультурная коммуникация, дискурс, политический дискурс, политическая культура, политическая концепция.

Abstract. Political speeches, especially in the process of globalization, play an important role in aiding and boosting world peace. This is particularly valid for in all relations. Inappropriate renditions of political speeches might thus influence on the lives of million people. This article develops the concept according to in which political discourse represents a kind of symbolic a system in which modification of the semantics and functions of different types of linguistic units and standard speech acts.

Keyword: Political linguistics, political speech, intercultural communication, discourse, political discourse, political culture, political concept

Introduction. It is true that the politicians' targeted struggle and control of whatever resources, values and norms there are cannot be achieved without the use of language. Speech is not limited to the text itself, but includes the processes of production and perception of speech, taking into account the social context of communication, the basic knowledge of its participants. The study of the political text and its elements in speech is, first of all, to study the level of influence on this text and the perception of various linguistic, cultural, social, economic, political, national and other factors by its recipient.

Aristotle makes a connection between man's political nature and the power of speech, the text seems to imply that the 'purpose' of the human power of speech (see the second sentence) is to do with man's political nature. He characterizes speech as 'serving to indicate what is useful and what is harmful, and so also what is just and what is unjust [1].

Political discourse is a phenomenon that everyone experiences daily. The struggle for power is the main theme and driving motives this sphere of communication. The more open and democratic the life of society, the more emphasis is placed on policy language. Political discourse are interested in how political professionals, including journalists and political scientists and the broadest masses of citizens.

In recent decades, this area of knowledge has become the object close attention of linguists. If the West has problems of language and power, language and ideology, linguistic manipulation, the role of myth in political communications, etc. were the focus of research interest quite a long time ago - approximately since the post-war years, then in our country linguists began to actively develop this issue mainly with the beginning of global age, when political communication ceased to carry purely ritual in nature.

Materials and methods. A. Chudinov, a Russian scientist who studied the field of political linguistics, emphasized that political linguistics is closely related to other areas of linguistics and especially with the study of journalistic style, it shows the relationship with classical and modern rhetoric, cognitive linguistics and text linguistics [3].

In political linguistics, the term "political discourse" requires special attention. In this sense, let's dwell on this concept. The term "discourse" is not only an object of linguistics, but also serves as an object of research in the fields of sociology, cultural studies, pedagogy, and jurisprudence. The original dictionary meaning of the term "discourse" comes from the Latin word "discursus" and means "movement", "turn", "conversation", "dialogue". "Discourse" as a linguistic term was first mentioned in 1952 in the book "Discourse analysis" by the American scientist Z. Harris [8].

The formation of modern discourse theory as an independent field of science mainly dates back to the mid-60s of the 20th century. The desire of scientists of this period to consider language as an indispensable means of communication was manifested in the study of texts. In the course of linguistics gradually leaving the form, formal-functional framework, and studying the language meaningfully, holistically, consistently, the term discourse began to be actively used.

By the end of the 90s of the 20th century, a number of noteworthy works appeared in this direction. It was these studies that brought great changes in the further development of political linguistics. In 2003, the first manual on this subject in Russian was written - the book "Political Linguistics" by A.P. Chudinov. This book was later republished. E.I. Sheygal's scientific work "Семиотика политического дискурса" is among the recent scientific works on political linguistics.

The term "discourse", which is most important for political linguistics, does not yet have a single definition. As shown by Patrick Serio, the term discourse in French linguistics can mean speech activity, text, context, and sentence in relation to a communicative situation. A similar situation exists in Russian, English science: speech is "current speech activity in a certain area", "a coherent text created in speech", "interaction of participants of communication through oral texts and other speech is defined as a complete communicative event consisting of a secret. Define complexes in a specific situation and in a specific socio-cultural relationship. "Discourse" has a linguistic and social nature and is the subject of study of linguo culturalism, sociolinguistics and political linguistics. Discourse analysis in political linguistics allows us to establish bridges between sociological, cultural, interpersonal and cognitive aspects of power. The main task of linguistic analysis of political discourse (Political Linguistic Discourse Analysis) – to reveal the mechanism of complex relationships between power, cognition, speech and behavior , explained Hacker [7; 51].

On the one hand, studies have appeared that comprehend our linguistic existence in the past, on the other hand, is active analyzes language changes associated with political changes in our society. The agenda includes questions of theoretical modeling political discourse - identifying mechanisms of generation and the functioning of political texts, analysis of political metaphors as ways of understanding the world of politics, characteristics of speech behavior politics the study of verbal and rhetorical strategies in politics activities.

Many problems in the study of political discourse are interdisciplinary and are considered from the perspective of text linguistics and discourse, cognitive linguistics, pragmalinguistics, however, from the standpoint sign relations, political discourse has not yet been analyzed.

Results and discussion. In this part we see the notions and concepts of political discourse:

1. Political discourse is a sign formation, having two dimensions - real and virtual, while in real dimension it is understood as a text in a specific political situation communication, and its virtual dimension includes verbal and non-verbal signs aimed at serving the political sphere communications,

thesaurus of precedent statements, as well as models typical speech acts and an idea of typical genres of communication in this area.

2. The intentional basis of political discourse is the struggle for power, which predetermines its main functions: a) integration and differentiation of group policy agents; b) development of the conflict and establishing consensus; c) implementation of verbal political actions and information about them; d) creation of a “linguistic reality” of the field policies and their interpretation; d) manipulation of consciousness and control over actions of politicians and the electorate.

3. Among the system-forming characteristics of political discourse include the following: a) the predominance of the mass addressee; b) dominant the role of the factor of emotionality and the significant share of the phatic communication; c) semantic uncertainty associated with the phantom nature of the series denotations deliberate evasiveness, hints and references to rumors; e) indirectness political communication factor of mass media; e) theatricality, the need for politicians to “work for the public”, attracting them with their image; g) the dynamism of the language of politics, due to topicality reflected realities and the variability of the political situation.

4. The basic concepts of political discourse include the concepts "Power" and "Politician". Content minimum of the concept “Power” in linguistic culture consists of the components “dominance”, “right”, “ability”, “influence”, “control”, “authority”. In the metaphor of power two contradictory images are combined: a mechanism and a living being. In evaluative characteristics of power are dominated by negative moral ethical assessment of this phenomenon. Verbalization of the concept “Politician” characterized by optional expressive assessment, often with comic connotation.

5. The typology of signs of political discourse is based on the following reasons: a) opposition in terms of expression (verbal - non-verbal signs); b) opposition according to connotative marking; c) opposition to the nature of the reference. The main organizing principle of semiotic space of political discourse is the basic semiotic triad “integration – orientation – agonality”, this functional triad is projected onto the basic semiotic opposition “friends - strangers”.

6. Each of the three functional types of signs has specialized and transposed units. Specialized signs of orientation are the names of political institutions and

institutional roles, names of politicians, etc., specialized signs of integration - state symbols and emblems expressing group identity, lexemes of unity and togetherness, specialized signs of aggression – markers of “foreignness”.

7. The basic semiotic triad of political discourse finds expression in specific speech acts of this discourse: in particular, slogan assertives – orientation, toasts – integration, volitions exile - agony. A specific feature of speech act representation of political discourse is the presence in it of a special type performatives – political performatives that represent statements, the very utterance of which is a political action. The most significant of them include performatives of trust and distrust, support, choice, demand, promise, as well as emotive performative indignation.

8. In relation to the basic semiotic triad, it is structured and genre space of political discourse. By the nature of the leader intentions are differentiated: a) ritual genres (inaugural speech, anniversary speech, traditional radio address), which is dominated by phatics of integration; b) orientation genres, which are texts

informational and prescriptive nature (party program, manifesto, constitution, presidential message on the state of the country, reporting report, decree, agreement); c) agonal genres (slogan, advertising speech, election debates, parliamentary debates).

9. The multidimensionality and complexity of political discourse are manifested in the possibility of differentiating its genre space according to a number of parameters: a) gradation of institutionality; b) subject-address relationship; c) event localization; d) sociocultural variability; d) prototypicality – the marginality of the genre in the field structure of discourse.

10. A set of primary and secondary discourse formations different genres, concentrated around a specific political events, forms a political narrative - a kind of super text, united by common content and characters (for example, political scandal). The political narrative is characterized by social significance of the plot, two-dimensionality (denotative prototype as political event and the narrative

itself as a communicative event), length of time, multiplicity of narrators and related this is the ambiguity of modal attitudes and role ambivalence characters [5,20-35].

In legal and scientific discourse the referent function dominates, for scientific discourse, except referential, metalinguistic is also significant; for media discourse in referent and regulatory are equally important; in artistic in discourse, poetic and expressive language comes to the fore, and in everyday life communication is dominated by the phatic function. Political discourse, along with religious and advertising, is included in the group of discourses for which the leading is a regulatory function.

The main function of political discourse (or the language of politics – in is its use as an instrument of political power (struggle for power, mastery of power, its preservation, implementation, stabilization or redistribution). However, this function in relation to the language of politics is as global as it is communicative the function is all-encompassing in relation to the language as a whole. Therefore, according to analogy with the fact that all basic functions of language are considered as aspects manifestations of its communicative function, we will talk about the functions the language of politics as aspects of the manifestation of its instrumental function.

R. Denton and G. Woodward emphasize the inconsistency of functions, characteristic of political communication: "Political communication outlines the function of an intermediary link, often replacing the actual physical violence and makes possible changes in society towards ordering, paves the way for compromises, making facts and arguments are made public [6; 14-15]. At the same time it is a language factionalism (division), opposition of society into friends and enemies. It can exacerbate differences to the point of irreparability or, on the contrary, smooth them out. His ability to transform society into the best side is encouraging, but widespread its abuse causes despair. So, political rhetoric has many faces: it can inform, inspire, calm, divide and sow hostility" explained, Denton, Woodward.[6]

Dissemination of information about the state of affairs in the political community is one of the most significant functions of political discourse in attitude towards the masses. This is due to the fact that people in most cases do not directly come into contact with the world of politics, and the base their knowledge in this area is formed mainly on the basis verbal "pictures" offered by him, and not based on his own experience political participation. Messages about the state of affairs can take the form descriptions, opinions, comparisons, conclusions and generalizations. They may be implemented in a wide variety of genres - informal conversation, interview, press conference, message to Congress, etc.

In addition to explicit, explicit information, these messages can include an implicit connotative layer of information (emotive colored keywords expressing basic political orientations and values, patriotic symbols, euphemisms, etc.). Implicit information can also be obtained inferentially, by "reading between lines": what may be significant is where and when, under what circumstances a message is being made, the manner of presenting information (intonation, facial expressions, gestures). The audience can infer the level of culture and the speaker's intelligence, about his political preferences (although he himself talks about this will not speak directly), about his honesty and sincerity, aggressiveness or tendency to compromise [5].

Conclusion. We can face more political speeches on a daily basis. But I can outline that the role of language in politics is more crucial and actual. In this case political discourse analyses can assist us for outlining and analyzing the speeches which are spoken by well-known politicians. Politicians do not deliver speeches as individuals, but rather as representatives of political parties, governments, or nations. In these conditions, they are limited as political actors as to what they can do and say and how. This article presents a framework for analyzing and evaluating speeches in a sufficiently clear and explicit way for students and researchers to be able to use it as a model for carrying out analysis of argumentation in their own work. Thus, it can be concluded that political speech refers to the sphere of politics, is carried out orally and non-verbally, is updated in the context of a certain situation, and is aimed at the implementation of specific pragmatic semantics (oral or written). It is understood as argumentative communication makes it possible to determine the position

of the politician, to establish methods of influencing the audience, and to observe the structure of the construction of arguments in order to influence the minds of the listeners in a certain way.

REFERENCES:

1. Аристотель. Политика. Афинская политика. – М.: Мысль, 1997. – 458 с.
2. Аристотель. Риторика. Книга 1 // Античные риторик. – М.: Изд-во МГУ, 1978. – С.15–69.
3. П. Чудинов Современная политическая коммуникация: Учебное пособие / Отв. Ред. А / Урал. гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 2009. – 292 с.
4. Чудинов А.П. Политическая лингвистика: — М: Флинта : Наука, 2006. — 256 с.
5. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса. М.; Волгоград, 2000.
6. Denton, R. E. Jr., Woodward G.C. Political Communication in America.–New York: Praeger, 1985.-366 p.
7. Hacker K. L. Political Linguistic Discourse Analysis // The Theory and Practice of Political Communication Research. – New York: State University of New York Press, 1996. – P. 28–55.
8. Harris Z. "Discourse" Mouton & Co., Publishers, The Hague, The Netherlands, Copyright. 1963
9. Lakoff, G. Moral Politics: How Liberals and Conservatives Think, Chicago: University of Chicago Press, 2002.
10. Raxmatovna, B. N. Specific Features of Political Speech. Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture, 3(12), 2022,80-87. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/93U2T>
11. Wodak, R. The Discourse of Politics in Action, London: Palgrave Macmillan, 2009.
12. Wodak, R. 'Language and politics', in Culpeper, J., Katamba, F., Kerswill, P., Wodak, R. and McEnery, T. *English Language: Description, Variation and Context*, London: Palgrave Macmillan, 2009, 576–593.
13. Wodak, R. and de Cillia, R. 'Politics and language: Overview', Brown, K. (ed.) *Encyclopaedia of Language and Linguistics* vol. 9, 2nd edition, Oxford: Elsevier, 2006.

UO'K 808.3

O'ZBEK VA RUS TILLARIDA AGRAR TERMINLARNING O'ZARO TARJIMASI VA LEKSIKOGRAFIK TALQINI

G.Burxonova, dots., Toshkent davlat agrar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada o'zbek va rus tillarida agrar terminlarning o'zaro tarjimasi va leksikografik talqini roli ko'rsatilgan. Har bir sohaning maxsus termin tushunchalarni nomlash tizimi sifatida qaralib, va ushbu ilmiy maqola agrar terminlarining ifodalash vositasi sifatida ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: lug'at, termin, rus tili, o'zbek tili, ta'lim, talqin, tarjima, leksikografik talqin

Аннотация. В статье показана роль взаимного перевода и лексикографического толкования аграрных терминов в узбекском и русском языках. Специальный термин каждой области рассматривается как система наименований понятий, а в данной научной статье показан как средство выражения сельскохозяйственных терминов.

Ключевые слова: словарь, термин, русский язык, узбекский язык, образование, устный перевод, письменный перевод, лексикографический перевод.

Abstract. The article shows the role of mutual translation and lexicographical interpretation of agrarian terms in Uzbek and Russian languages. The special term of each field is considered as a system of naming concepts, and this scientific article is shown as a means of expression of agricultural terms.

Key words: dictionary, term, Russian language, Uzbek language, education, interpretation, translation, lexicographic interpretation

Leksikografiya - lug'atlar tuzish, amaliy lug'atchilik ma'nolarida ifodalanib, amaliy lug'atchilik, lug'atlar tuzish barobarida bir qator ijtimoiy muhim vazifalarni bajaradi: o'z va o'zga tillarni o'rganish; ona tilini tavsiflash va me'yorlashtirish (izohli, imlo va boshqa turdagi lugatlar yordamida); tillaro aloqa-munosabatni ta'minlash (ikki va ko'p tilli lug'atlar, so'zlashgichlar); muayyan til leksikasini ilmiy o'rganish (etimologik, tarixiy lug'atlar) va boshqa leksikografiya lug'at tuzish ishi sifatida turli xalqlarda yozuv taraqqiyotining ilk bosqichlarida u yoki bu tushunarsiz (eskirgan, dialektal, maxsus yoki chet tilga mansub) so'zning qanday ma'no anglatishini bilish ehtiyoji natijasida paydo bo'lgan. Dastlabki tuzilgan lug'atlar umumlashgan, universal xususiyatga ega bo'lgan (lug'atlarning turli shakllari, ko'rinishlari keyingi davrlarda yuzaga kelgan). O'zbek leksikografiyasi tarixi Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asaridan boshlangan deb aytish mumkin. Ushbu lug'at faqat so'zlar va ularning ma'nolarini tavsiflab

qolmasdan, turkiy xalqlar tarixi, urf-odatlar, geografik joylashuvi kabi keng ma'lumotlar manbai hisoblanadi.

Termin chegaralangan leksik qatlamga mansub lug'aviy birlik sifatida terminologik tadqiqotlarning asosiy obyekti, terminologik lug'atlar yaratishning muhim manbai hisoblanadi. Barcha tillarda mavjud bo'lgani kabi o'zbek tilida ham "O'zbek tilining izohli lug'ati"ga hozirgi o'zbek adabiy tilida keng iste'molda bo'lgan 80 mingdan ortiq so'z va so'z birikmalarini, fan, texnika, san'at va madaniyat sohalariga oid terminlarni, bir necha shevada qo'llanadigan so'zlarni, ba'zi tarixiy va eskirgan terminlarni o'z ichiga oladi.

Zamonaviy ilm-fan, texnika va ishlab chiqarishning biron bir sohasi ham ularning holati va rivojlanishini bevosita aks ettiruvchi terminologiyasiz muvaffaqiyatli rivojlana olmaydi. Terminologiyada aniqlik ilmiy yondashuvning elementar talabi, olim va amaliyotchi terminologik madaniyatining elementidir. Agar terminlarda aniqlik bo'lmasa, nazariyalarni samarali ishlab chiqish va ular asosida amaliy faoliyatni amalga oshirish mumkin emas. So'nggi paytlarda terminologik tadqiqotlar zanjirining kengayishi va ularning ahamiyatining oshishi terminlar sonining sezilarli darajada ko'payishi bilan bog'liq. Dunyoning ko'plab mamlakatlari olimlari o'rtasidagi hamkorlik kuchayib borayotgan bir davrda ilmiy terminologiya tilning boshqa sohalariga qaraganda beqiyos ko'proq kommunikativ funktsiyani bajaradi va nafaqat milliy, balki xalqaro munosabatlarda ham muloqot qilish uchun mo'ljallangan. Maxsus tushunchalarni nomlash tizimi sifatida qaraladigan har qanday bilim sohasi terminlari inson qaysi tilda gaplashishidan qat'i nazar, odamlar ongida mavjud bo'lgan kasbiy xarakterdagi g'oyalarni ifodalashning moddiy vositasidir. Lingvistik terminologiya terminologiyaning eng murakkab sohalaridan biridir.

Biz fonetik terminlarni ketma-ket ikki nuqtai nazardan ko'rib chiqamiz:

- 1) tilning leksik tizimiga mansubligi sifatida;
- 2) fonetik tushunchalar tizimiga mansubligi sifatida.

Terminologiyaning mohiyatini o'rganish va kuzatish natijalarini umumiy adabiy til qonuniyatlari bilan solishtirish terminologiya tilning umumiy tizimiga maxsus quyi tizim sifatida, ularning asosiy birliklari – termin va so'z o'rtasida esa – degan xulosaga kelish imkonini beradi.

So'nggi yillarda terminologiya ilmiy nazariyaning ajralmas elementi va amaliyotchilar faoliyatining chambarchas bog'liqligi sifatida haqli ravishda tan olindi. Bir xil fonetik tushunchani nomlash vazifasini bajaradigan terminlarni turli tillarda tahlil qilish va taqqoslash lingvistik terminologiyaning tizimli tabiatini o'rganish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Tizimlilik muammosi nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham egadir. Xususan, termin tizimlarini taqqoslash tarjima lug'atlarini yaratish bo'yicha leksikografik ishlarda, shuningdek, rus va o'zbek tilini o'qitishning uslubiy maqsadlari uchun terminologik birliklarni tanlashning maqsadga muvofiqligini hal qilishda muhim ahamiyatga egadir. Bu termin texnik terminning asl kontseptsiyasi va fan va texnika tilining asosiy elementi bo'lib, kasbiy tushunchaning aniq nomi uchun qabul qilingan professional tilning nominativ maxsus leksik birligi (so'z yoki ibora) sifatida belgilanadi. Qolaversa, termin til birligi bo'lib, murakkab shakllanish bo'lgan terminning qo'llanish shartlari va o'ziga xos maqsadiga qarab tilga mansub bo'lib, uning qonuniyatlariga bo'ysunadi. Terminning tuzilishi - bu uning tashqi va ichki tomonlarini tashkil etish, maxsus tushunchaning munosabati va uning moddiy lingvistik ifodasidir.

Til birligi sifatida termin ham har qanday lisoniy belgi kabi ikki tekislikka ega: mazmun tekisligi va ifoda tekisligi. Bu termin voqelikning ma'lum bir sohasiga qaratilgan va insonning kasbiy faoliyati sohasidagi real ob'ektlar va hodisalar bilan bog'liq. Termin lingvistik birlik sifatida terminlar tizimida paradigmatic va sintagmatic aloqalarga ega. Terminologiyada paradigmatica deganda terminologik mikrotizimlarning ierarxik tuzilishi tushunilishi kerak, uning elementlari umumiy bog'lanish turi bilan birlashtirilgan.

Terminlar tizimidagi paradigmatic munosabatlar quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak: semantikaning noaniqligi (polisemiya, ambisemiya, evresemiya), terminlarning ekvivalentlik munosabatlari (variatsiya: sinonimiya yoki dublet, tor ma'nodagi variatsiya), qarama-qarshilik munosabatlari (antonimiya), kesishish (tizimlararo). omonimiya) va bildirilgan terminlar orasidagi turli xil assotsiativ munosabatlar. Aynan terminlarning paradigmatic xossalari terminlarni semantik

xususiyatlariga ko'ra tematik guruhlarga birlashtirish imkoniyatini hamda ularning shakllanish usullarini tahlil qilish natijasida olingan bir qator terminlarning mavjudligini tushuntiradi.

Rus va o'zbek tillarining so'z yasash apparati umumiy adabiy tilda so'z yasash uslub va usullariga asoslanadi. Termin yasalishi terminologik lug'atga qo'yiladigan umumiy talablarni va uning faoliyat ko'rsatish xususiyatlarini aks ettiradi, bu esa so'z yasovchi vositalarning muayyan terminologik ma'nolarni ifodalash uchun ixtisoslashuviga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Franz Kafka. Process. Tashkent., "Yangi asr avlodi", 2016-448 pages.
2. M.F. Khakimova, M.Sh. Kayumova. Factors that increase the effectiveness of hybrid teaching in a digital educational environment.-Proceedings of the 6th International Conference on Future Networks & Distributed Systems, 2022
3. Yusupova M.A. Linguistic and cultural problems in literary translation and their solution// International Journal of Early Childhood Special Education (INT-JECSE) DOI:10.48047/INTJECSE/V15I1.22 ISSN: 1308-5581 Vol 15, Issue 01 2023
4. Bakhtiyarovna Y.G. Degree and relationship of increasing the creative activity of students of technical higher education in the process of teaching foreign languages //American Journal of Interdisciplinary Research and Development. – 2022. – T. 10. – C. 152-156.

UDC 81' 42

COGNITIVE MECHANISM OF HYPERBOLE IN THE ENGLISH LANGUAGE

K.A.Djabbarova, senior teacher, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Giperbola - bu urg'u yoki ta'sir uchun bo'rttirishni o'z ichiga olgan ritorik vosita. U tilshunoslik va ritorika sohasida keng o'rganilgan bo'lsa-da, uning kognitiv mexanizmlari qiziqish va bahs mavzusi bo'lib qolmoqda. Ushbu ilmiy maqola ingliz tilidagi giperbola asosidagi kognitiv mexanizmlarni kognitiv lingvistika, psixologiya va nutq tahlilidan kelib chiqib o'rganadi. Kognitiv jarayonlarni tahlil qilish orqali ushbu maqola giperbolaning inson ongida qanday ishlashini va uning muloqotdagi ahamiyatini chuqurroq tushunishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: giperbola, ertaklar, kognitiv mexanizm, hissiy ifoda.

Аннотация. Гипербола – это риторический прием, использующий преувеличение для акцентирования или эффекта. Хотя он широко изучается в области лингвистики и риторики, его когнитивные механизмы остаются предметом интереса и дискуссий. В этой научной статье на основе когнитивной лингвистики, психологии и анализа дискурса исследуются когнитивные механизмы, лежащие в основе гипербол в английском языке. Посредством анализа когнитивных процессов эта статья призвана обеспечить более глубокое понимание того, как гипербола действует в человеческом сознании и ее значение в общении.

Ключевые слова: гипербола, сказки, познавательный механизм, эмоциональная окраска.

Abstract. Hyperbole is a rhetorical device that involves exaggeration for emphasis or effect. While it has been widely studied in the field of linguistics and rhetoric, its cognitive mechanisms remain a subject of interest and debate. This scientific article explores the cognitive mechanisms underlying hyperbole in the English language, drawing from cognitive linguistics, psychology, and discourse analysis. Through an analysis of cognitive processes, this article aims to provide a deeper understanding of how hyperbole operates in the human mind and its significance in communication.

Keywords: hyperbole, fairy tales, cognitive mechanism, emotional coloring.

Introduction. Hyperbole, a rhetorical device characterized by extravagant exaggeration, has long held a prominent place in the English language and beyond. Its usage permeates literature, everyday conversation, and persuasive discourse. While hyperbole's role in communication is widely recognized, its cognitive underpinnings remain a topic of intrigue and scholarly interest. This scientific article embarks on a journey to delve deeper into the cognitive mechanisms that enable the comprehension and production of hyperbole in the English language.

The word "hyperbole" itself originates from the Greek word "hyperballein," meaning "to throw beyond." In essence, hyperbole involves stretching the truth or surpassing reality to emphasize a point or convey intensity. Whether it's a speaker proclaiming that they have "a million things to do" or a

writer describing a scene as "the most beautiful place on earth," hyperbole serves as a linguistic tool to amplify and dramatize the ordinary.

Understanding the cognitive processes behind hyperbole is not only intellectually captivating but also pragmatically valuable. It holds implications for linguistics, psychology, rhetoric, and communication studies. By shedding light on how our minds engage with hyperbolic expressions, we can gain insight into the intricate interplay between language and cognition.

This article will explore hyperbole's cognitive dimensions through the lenses of cognitive linguistics, psychology, and discourse analysis. We will examine how hyperbole functions as a cognitive shortcut, provokes emotional responses, and shapes discourse. Additionally, we will consider the role of culture and societal norms in influencing hyperbole's interpretation and effectiveness.

As we venture into the cognitive realm of hyperbole, we aim to not only deepen our comprehension of this linguistic phenomenon but also appreciate its significance in human communication. By unraveling the cognitive mechanisms at play, we hope to contribute to a more comprehensive understanding of language and cognition, paving the way for future research and insights in this fascinating field.

Literature Review: Hyperbole, as a prominent rhetorical device in the English language, has been the subject of considerable scholarly inquiry from various disciplines, including linguistics, psychology, rhetoric, and communication studies. This literature review provides an overview of key findings and insights from existing research on the cognitive mechanisms and functions of hyperbole.

Cognitive Mechanisms: 1.1. Cognitive Linguistic Perspective: Cognitive linguistics offers a valuable framework for understanding hyperbole's cognitive mechanisms. Researchers in this field argue that hyperbole operates as a cognitive shortcut, drawing attention to specific information by exaggerating it. Langacker (1987) suggests that hyperbolic expressions create a "cognitive profile" that highlights the intended message, making it more salient and memorable.

1.2. Psychological Mechanisms: Psychological research emphasizes the emotional and attentional responses evoked by hyperbole. Coulson and Van Petten (2002) conducted EEG studies that indicated heightened brain activity when processing hyperbolic language, particularly in areas associated with emotion and attention. These findings suggest that hyperbole engages cognitive processes beyond literal language comprehension.

Pragmatic Functions: Hyperbole plays a pivotal role in discourse and pragmatics. Pecorari (1998) explored the pragmatic functions of hyperbole, highlighting its use in mitigating potential misunderstandings, conveying politeness, and creating humor. This perspective underscores that hyperbole serves as more than just exaggeration; it aids in effective communication within specific contexts.

Cultural and Societal Influences: The interpretation and acceptability of hyperbole are heavily influenced by cultural norms and social context. Zibin and Garnham (2015) conducted cross-cultural studies, revealing variations in the interpretation of hyperbolic expressions. Social factors, such as the speaker's credibility and the context of communication, also impact the effectiveness of hyperbole (Gibbs, 1980).

Language Acquisition: Hyperbole emerges early in language development, suggesting its significance in language acquisition. Clark (2003) examined how children acquire hyperbolic expressions and proposed that this process contributes to their understanding of figurative language, context, and the pragmatics of communication.

Cognitive Processing in the Brain: Neurocognitive studies employing functional MRI (fMRI) have provided insights into the brain regions involved in processing hyperbole. Carston and Wearing (2011) used fMRI to investigate the neural mechanisms underlying figurative language, including hyperbole. Their research highlighted the role of the prefrontal cortex and emotional processing areas in hyperbole comprehension.

In conclusion, the literature reviewed here demonstrates that hyperbole is a multifaceted linguistic phenomenon with cognitive, emotional, and pragmatic dimensions. Its cognitive mechanisms involve attentional and emotional processes, while its pragmatic functions encompass

communication strategies beyond mere exaggeration. Cultural and societal influences shape how hyperbole is understood, and it plays a crucial role in language acquisition. Advances in neurocognitive research have also begun to unveil the neural underpinnings of hyperbole comprehension. Future research in this area may further explore the interplay between cognitive processes, culture, and context in the understanding and use of hyperbole in language and communication.

Conclusions: The cognitive mechanisms of hyperbole in the English language are a multifaceted and fascinating subject of study that draws from various disciplines, including linguistics, psychology, and discourse analysis. This literature review has highlighted several key findings and insights:

Cognitive Mechanisms: Hyperbole operates as a cognitive shortcut, enhancing the salience and memorability of specific information. Cognitive linguistics provides a valuable framework for understanding how hyperbole exaggerates to draw attention to a particular message.

Psychological Mechanisms: Hyperbole elicits heightened emotional and attentional responses in the brain, as evidenced by EEG studies. This suggests that hyperbole engages cognitive processes beyond literal language comprehension, invoking emotional reactions that contribute to its memorability and impact.

Pragmatic Functions: Hyperbole plays a crucial role in discourse by serving various pragmatic functions. It can mitigate potential misunderstandings, convey politeness, and create humor. Understanding the speaker's intention and the context of communication is essential for interpreting hyperbolic expressions accurately.

Cultural and Societal Influences: The interpretation and effectiveness of hyperbole are heavily influenced by cultural norms and societal context. Cross-cultural studies have revealed variations in how hyperbolic expressions are understood, emphasizing the importance of considering cultural factors in communication.

Language Acquisition: Hyperbole emerges early in language development and contributes to children's understanding of figurative language, context, and communication pragmatics. Its presence in early language acquisition highlights its fundamental role in language development.

Cognitive Processing in the Brain: Neurocognitive studies using functional MRI (fMRI) have begun to unveil the neural mechanisms behind hyperbole comprehension. Brain regions associated with emotional processing and the prefrontal cortex play a role in understanding hyperbolic language.

In summary, hyperbole in the English language is not merely an embellishment of communication but a complex cognitive and communicative phenomenon. It influences the way we perceive and process information, engages our emotions, and shapes the dynamics of discourse. Additionally, cultural and societal factors contribute to its interpretation and effectiveness.

As we continue to explore the cognitive mechanisms of hyperbole, future research could delve deeper into the interplay between cognitive processes, cultural context, and the impact of hyperbole in various domains of communication. By gaining a more comprehensive understanding of hyperbole, we can enhance our appreciation of its significance in language and cognition, both in everyday communication and in the broader context of human interaction.

REFERENCES:

1. Arnold, I. V. Stylistics. Modern English: textbook. for universities / I. V. Arnold. – M.: Flinta, 2006.
2. Halperin, I. R. Essays on the stylistics of the English language: textbook. I.R. Halperin - M.: Publishing house of literature in foreign languages, 1958
3. Gurevich, V.V. English Stylistics: Stylistics of the English language. 1999.
4. Kubryakova, E. S. Brief dictionary of cognitive terms / Kubryakova, E. S. Brief dictionary of cognitive terms / E. S. Kubryakova, V. Z. Demyankov, Yu. G. Pankrats. - M.: Moscow State University named after. Lomonosova, 1997.
5. Nikishina, I. Yu. The concept of "concept" in cognitive linguistics / I. Yu. Nikishina // Language, consciousness, communication. – M.: MAKSS Press, 2002. – No. 21

BADI' AZ-ZAMON AL-HAMADONIY VA UNING MAQOMALARI*S.T.Do'smatov, katta o'qituvchi, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi, Toshkent*

Annotasiya. Ushbu maqolada o'rta asrlarda arab adabiyotida vujudga kelgan maqoma janrining paydo bo'lishi tarixi, rivojlanishi, bu janrda ijod qilgan va bu janrning asoschisi hisoblanadigan Badi' az-Zamon al-Hamadoniyni hayoti, uning qalamiga mansub maqomalarining tahlili amalga oshirilgan. Hamadoniylar maqomalarining o'ziga xosligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Hamadoniylar, maqoma, badiiy nasr, roviy, tilanchi.

Аннотация. В данной статье рассматривается история возникновения и развития жанра макама, возникшего в арабской литературе в средние века, жизнь Бади аз-Замона аль-Хамадани, творившего в этом жанре и ставшего основоположником этого жанра. Проведен анализ макама, освещается уникальность макама Хамадани.

Ключевые слова: Хамадани, макама, художественная проза, рассказчик, нищий.

Abstract. This article discusses the history of the emergence and development of the maqam genre, which arose in Arabic literature in the Middle Ages, the life of Badi al-Zamon al-Hamadani, who worked in this genre and became the founder of this genre. An analysis of the maqam is carried out, highlighting the uniqueness of the Hamadani maqam.

Key words: Hamadani, maqama, fiction, narrator, beggar.

Qadim zamonlardan arablar notiqlik san'ati bilan faxrlanib kelgan va bu o'rta asrlarda, arab madaniyatining gullagan davrida (VIII-XII asrlar) ellinistik falsafaning ta'sirisiz rivojlangan san'at alohida e'tiborga molik. O'rta asr arab olimlarining fikricha, nutq aql ifodasi bo'lib, birinchi navbatda, insoniyat jamiyatining rasional asosda rivojlanishiga yordam beradi. Bu g'oya nafaqat notiqlik san'atiga, balki arab adabiyotiga ham ta'sir ko'rsatdi.

Yozma adabiyotning ma'lum bir janrini ifodalash uchun "maqoma" atamasi birinchi marta Badi' az-Zamon laqabini olgan Abu-l-Fadl Ahmad ibn al-Husayn al-Hamadoniylar (969-1008) tomonidan ishlatilgan. Bu "arab madaniyatining eng yuqori gullashi" davriga [1, 171], taxminan ikki asrga (IX-XI asrlarga) to'g'ri keladi. Bu davrda xilma-xil bilim sohalari va zabt etilgan xalqlar hamda xalifalikka qo'shni davlatlarning estetik qadriyatlari bilan boyitilgan arab badiiy adabiyoti ulkan muvaffaqiyatlarga erishdi.

Badi' az-Zamon Eronning Hamadon shahrida "o'qimishli va oliy martabali" oilada tug'ilgan. Ko'pgina mualliflar uni fors deb ataydilar, lekin Badi' az-Zamonning o'zi risolalarining birida o'zining kelib chiqishini shimoliy arab qabilasi Mudar bilan bog'laydi, boshqa bir risolasida esa arablarni eng sodiq, eng ulug' zot sifatida ulug'laydi. [2, 44] Biroq, uning kelib chiqishi haqidagi savol, ehtimol, unchalik muhim emasdir. ma'lumki, arab tilida so'zlashuvchi musulmon forslar - shoirlar, yozuvchilar, olimlar - arab-musulmon madaniyatiga salmoqli hissa qo'shgan, uni yaratishda arablar bilan teng ravishda ishtirok etgan.

Badi' az-Zamon Hamadonda yashab ijod qilgan olimlardan tahsil olgan, ular orasida birinchi o'rinni, albatta, mashhur filolog Ahmad ibn Foris (vaf. 1005) egallaydi. U fors va arab tillarini yaxshi bilgan, qadimgi va zamonaviy shoirlarning ko'plab she'rlarini yoddan o'qigan, yuksak adabiy uslubning barcha nozik tomonlarini mukammal egallagan, berilgan mavzuda qasida yoki risola yozishni bilgan [3, 167].

Ismoililar davrasida Badi' az-Zamon o'z ta'limini sezilarli darajada kengaytirdi [3, 168]. Ammo bu erda ham u uzoq qolmadi. 993 yilda biz uni Nishopurga bordi. Bu erda olimlar, yozuvchilar va shoirlarning diqqat markazida Banu Mikal oilasi bo'lib, ular Nishopurning o'sha paytdagi madaniy hayotida juda katta rol o'ynar edi [2, 55]. Nishopur saroyida ishlagan ko'plab yozuvchilar [2, 56-58] orasida mashhur shoir va stilist, epistolyar janr ustasi Abu Bakr al-Xorazmiy (934-993) ham bor edi, uni yosh va jasur al-Hamadoniylar adabiy musobaqaga da'vat etgan.

Al-Hamadoniylar Nishopurda ikki yilga yaqin vaqt o'tkazdi va yana sayohatga chiqdi. Shahar-madina kechib yurib, bir necha yil G'aznada qo'nim topgan, u yerda Sulton Mahmud uni juda samimiy kutib oladi va u yerda sultonning vaziri Abul Abbos al-Fadl ibn Ahmad bilan do'stlashadi. Badi' az-

Zamonning oxirgi panohi Hirot shahri edi. Bu yerda u mustahkam o'rnatilib, zodagon oiladan bo'lgan qizga uylangan, farzand ko'rgan, boylik orttirgan, yer sotib olgan. Badi' az-Zamon qirq yoshga yetmasdan vafot etdi. Bir taxminga ko'ra, u zaharlangan; boshqa, keng tarqalganiga ko'ra, u chuqur hushidan ketib, o'lik deb hisoblangan va tiriklayin ko'milgan [4, 69].

Yuqorida aytib o'tganimizdek, Badi uz-Zamon al-Hamadoniylar maqomalar yaratuvchisidir. Har bir maqoma bir butun asar bo'lishiga qaramay, ularning har biri faqatgina uslubning yakkaaligi bilan boqliq emas, ularning har biri kompozitsion bir xil shaklga ega va 2 ta umumiy qahramonga ega.

Al-Hamadoniylar maqomalarining kelib chiqishiga ta'sir ko'rsatgan omil, yuqorida zikr qilinganidek, arab nasrining yorqin vakili Ibn Durayd al-Azdining ijodi bo'ldi. [5, 182]

Ba'zan al-Hamadoniylar o'z maqomlariga qahramonlarni o'zidan oldin o'tgan adiblar ijodidan, xususan Ibn Durayd kitoblaridan tanlab olgan. Masalan, «al-Asvadiyya» maqomasining qahramoni al-Asvad ibn Kinon – mashhur badaviy shayxi – banu Kinon qabilasidan edi. U haqda Ibn Durayd o'zining «Kitob al-ishtiyoq» kitobida zikr qilib o'tgan.

Al-Hamadoniylar maqomalarining murakkabligi o'sha davr maishiy munosabatlaridan kelib chiqadi. Maqomalarining kompozitsion qurilishi haqida gapirsak, bir roviy tomonidan hikoya qilingan maqomani bir necha ko'rinishga bo'lish mumkin: 1) an'anaviy isnod; 2) roviy biron bir muhitga tushib qoladi; 3) muhitning tasviri (ekspozitsiya); 4) roviyning daydi bilan uchrashuvi; 5) daydi notiqning adabiy imkoniyatlarini namoyish etish; 6) tilanchi sadaqa so'raydi; 7) roviy daydini mukofotlaydi; 8) daydini tanib qolish; 9) roviyning tanbehilari; 10) daydining o'zini oqlashi (ko'pincha she'riy yo'l bilan). Bu sxema ko'pgina maqomalarda uchraydi.

Badi' az-Zamon al-Hamadoniylar o'z fikrlarini bayon etishning eng qulay usuli deb dialogni hisoblagan.. Dialog maqomada katta rol o'ynab, uning taxminan 60%ini tashkil etadi, shuning uchun maqoma klassik arab adabiyotining dramaturgiyaga eng yaqin janri bo'lib namoyon bo'ladi. Maqomalarda ishlatiladigan dialoglar o'ziga xos dramatik janrning ko'rinishiga ega.

Shunday qilib, faqat monolog va dialoglar orqali bayon etish bu maqomalar kompozitsiyasining asosiy janr xususiyatidir. Har bir maqoma tugal ma'noga ega va odatda nasr va nazmning uyg'unligini namoyon etadi. Maqomalar to'plami 100 dan ortiq she'riy parchalarni o'z ichiga olgan. Odatda maqoma she'r bilan yakunlanib, u orqali qahramon kimgadir murojaat qiladi yoki o'zining hatti-harakatini sharhlaydi. She'rlar maqomadagi fikrlarni sharhlab to'ldirib keladi. Lekin barcha maqoma she'riy parchalarga ega emas, ularning hammasi ham she'r bilan yakunlanmaydi.

Maqomalarining 2 asosiy qahramoni har doim turli vaziyatlarda uchrashib qoladilar. Ularning birini muallif Iso ibn Hishom, ikkinchisini Abul Fatx al-Iskandariy deb ataydi. Iso ibn Hishom – barcha maqomalarining qahramoni bo'lib, u roviy vazifasini o'taydi. Har bir maqomaning birinchi satridan, isnodidan, biz Iso ibn Hishom nomini ko'ramiz. Roviylar obrazi arab klassik adabiyotining an'analariga ergashishdir.

Asosiy qahramonlardan ikkinchisi – Abu-l-Fatx al-Iskandariydir. U «Bani Sasan» qabilasining tipik vakilidir. Ular tilanchilik va makr-hiyla bilan hayot kechirganlar. Shu bilan birga Abu-l-Fatx she'riyatning nozik bilimdoni, so'zamol notiqdir.

Yevropa firibgarlik romanlari qahramonlari bilan al-Hamadoniylarning Abu-l-Fatx al-Iskandariy obrazining taqqoslaganimizda, u faqat tilamchi emas, balkim shu bilan bir qatorda mohir adabiyotchi, shoir, so'zamol notiq, zukko suhbatdosh [5, 200].

Al-Hamadoniylar maqomalariga shu narsa xoski, u o'z qahramonini shahar daydisi sifatida tasvirlagan. Bunda uning demokratik didi ko'rinadi va bu muallifga shahar quyi qatlamining yashash tarzini ko'rsatishga imkon beradi [5, 201].

Abu-l-Fatx al-Iskandariy al-Hamadoniylardan avval o'tganlardan, ya'ni al-Joxiz va Ibn Duraydning asarlari qahramonlaridan ajralib turadi. Maqoma qahramoni o'zida avvalgilarga o'xshab faqat chiroyli so'z bilan tilamchilik qilmaydi. U firib ishlariga ham qo'l uradi: ko'r qilib o'zini ko'rsatadi, tumorlar sotadi, maymun o'ynatadai. Qiyin hayot Abu-l-Fatxni doim maqomdan maqomga o'tgan sari ijtimoiy hodisa va voqealarga moslashishiga majbur qiladi. Chunki u shu jamiyat mevasidir.

Bosh qahramonlardan tashqari maqomalarda boshqa shoxlar ham qatnashadi va ular ham syujetning rivojlanishida o'zlariga xos rolni o'ynashadi. Roviylar Iso ibn Hishom va Abu-l-Fatx sayohat

qilib, turli qahramonlar bilan uchrashadilar. Ularni 2 guruhga bo'lish mumkin: 1) tarixiy shaxslar; 2) o'ylab to'qilgan personajlar.

Maqomalarda Sijiston amiri Xalaf ibn Ahmad, olim Abu Dovud, Abu-l-Anbas as-Saymariy nomi bilan mashhur Muhammad ibn Is'hoq kabi tarixiy shaxslar mavjud. Bu shaxslar ham suhbatlarda, dialoqlarda qatnashadilar, shuning bilan birga o'zlari ham turli qiziq hikoyalar aytib beradilar.

Al-Hamadoniylar maqomalarining mazmuni keng geografik xududdagi voqealarni yoritadi. Ular turli davlat va shaharlarda: Basrada, Baqdodda, Mosulda, Damashqda, Jurjonda, Hamadonda va boshqa shaharlarda bo'lib o'tadi. Shunday qilib, muallif o'quvchini Abu-l-Fatx al-Iskandariy va Iso ibn Hishom sarguzashtlari soyasida bu shaharlarning urf-odatlarini, yaxshi-yomon kunlari bilan tanishtiradi.

Maqomalarda al-Hamadoniylar arab adabiyotida keng tarqalgan so'z o'yinidan mohirlik bilan foydalangan. Bu esa maqomalar tilini tushunishni yanada qiyinlashtiradi. Shu bilan bir qatorda ularning badiiy qiymatini oshiradi [5, 208].

Biz al-Hamadoniylar maqomalarining adabiy uslubining ba'zi xususiyatlarini ko'rib chiqdik. Shunday xulosa qilsa bo'ladiki, Badi uz-Zamon al-Hamadoniylar faqat yangi janr asoschisi emas, balki o'rta asr arab adabiyotida nasrning yangi uslubi asoschisi hamdir. Al-Hamadoniylar maqomalarini uslubining o'ziga xos xususiyati badiiy san'atlardan o'z o'rnida qo'llanishidir. Uning nasrida ornamental usullar kuchaygan, u sintaktik parallelizmdan keng foydalanadi, ko'pincha sinonim va o'xshatishdan foydalanadi. Al-Hamadoniylarning sevgan bezaklaridan biri tashbeh va istioradir. Maqomalar qofiyali nasrda yozilgan. Maqomalarda otlar, ba'zida sifat va fe'llar qofiyalanadi. Maqomalarda gaplar qisqa va lo'ndadir.

XX asrgacha arab adabiyotida maqoma sifatiga ega bo'lgan asarlar paydo bo'lgan, ammo bu janrning chinakam yorqin namunalari faqat al-Hamadoniylar va al-Haririylar kabi iste'dod egalarigina yozishi mumkin edi. Aynan ular tufayli "maqoma" atamasi qisqa hikoyaning maxsus turini belgilashni boshladi. Biroq, maqoma janrining bu ikki klassikidan keyin hech kim ularning darajasiga erisha olmadi: taqlidchilar yo sof didaktik ohangga tushib, yolg'onchini qoraladilar yoki uslubni yanada bezashga intildilar, shunda fitna fonga o'tib ketdi yoki hatto butunlay chiqarib tashlangan. Asta sekin, XII asrdan boshlab (az-Zamaxshariylar), sarguzashtli element butunlay yo'qoladi; Maqomaning majburiy sifatlaridan faqat nutq yoki suhbat kulminasiya nuqtasi sifatida, bezakli uslub, tashbeh va so'z o'yinlariga boy, she'riy qo'shimchalar bilan sajd'dir. Boshqacha aytganda, arab adabiyoti tarixida qayd etilgan maqomalarining aksariyati o'rganilgan, zeb-ziynatlangan nasr namunalari bo'lib, umuman pikaresk qissalar emas, odatda tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lib qoldi. Faqat XIX asrning o'rtalarida va XIX-XX asrlar oxirida pikaresk maqomani qayta tiklash uchun urinish bo'ldi, ammo endi ularning davomchilari yo'q edi. Hozirgacha "maqoma" tushunchasi al-Hamadoniylar va al-Haririylar nomlari bilan mustahkam bog'langan.

FOYDALANILGAM ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Krachkovskiy I.Yu. Izbranniye sochineniya. T. I-VI. M.; L., 1955-1960. – IV.
2. Ash-Shaq'a Mustafa. Badi' az-Zaman al-Hamadaniylar ra'id al-qissa al-arabiyya va-l-maqala as-sahafiyya. Bayrut, 1971.
3. As-Sa'alibiylar Abu Mansur. Yatimat ad-dahr fi mahasin ahl al-asr. Qohira, 1956. – IV.
4. Ibn Hallikon. Vafayat al-a'yan va anba' abna az-zaman. Bayrut, 1978.
5. Muxtarov T.A. Sattiyev L.I. Shamusarov Sh. G. Ocherki srednevekovoy arabskoy prozi. – Toshkent, 1992.

UO'K 81'373.21

GRADUONIMIYA VA UNGA YONDOSH TUSHUNCHALAR TAVSIFI

N.P.Dustmamatova, katta o'qituvchi, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada tilshunoslikda XX asr oxirlarida kuzatilgan graduonimiya hodisasiga oid ma'lumotlar tahlili keltirilgan bo'lib, bu hodisa kategoriya zahiriga sig'masligi, maydon sifatida o'rganilishi hamda graduonimiya bilan bog'liq atamalar, unga yondosh tushunchalar tavsifi xususida so'z yuritiladi. Graduonimiya hodisasining ilk bora Alisher Navoiy asarlarida aniqlanishi,

kontseptual jihatlar ta'siri ostidagi graduallikning kognitiv ko'rinishi, graduallik kategoriyasining tipologiyasi, ushbu hodisa o'z zahirida belgi, miqdor, o'lchov kabi dialektik qonuniyat hamda falsafiy kategoriyalar miqdoriy o'zgarishlarining sifat o'zgarishlariga o'tib borishi kabi jihatlari maqolada o'z aksini topgan.

Kalit so'zlar: gradatsiya, graduonimiya, gradual munosabat, gradual shkala, gradotativ, gradosema, graduator, oppozitsiya, kognitiv diskurs, me'yor.

Аннотация. В статье представлен анализ данных, относящихся к явлению градуонимии, наблюдавшемуся в лингвистике в конце XX века с учетом того, что это явление не вписывается в категорию, а рассматривается в качестве поля, также приводится описание терминов, связанных с градуонимией и сопутствующих ему понятий. В статье обоснованы факты по поводу выявления явления градуонимии в работах Алишера Навои, когнитивного проявления градуонимии под влиянием концептуальных аспектов, типологии категории градуальности, переходу термина градуонимия на признаковые изменения диалектических закономерностей как качество, количество, мера, количественные изменения философских категорий.

Ключевые слова: градация, градуонимия, градуальное отношение, градуальная шкала, градосема, градотатив, градуатор, оппозиция, когнитивный дискурс, норма.

Abstract. The article presents an analysis of studies of the phenomenon of graduonymy observed in linguistics at the end of the twentieth century, considered not as a category, but as a field, and also provides a description of terms related to graduonymy, concepts accompanying this phenomenon. The article discusses the first identification of the phenomenon of graduonymy in the works of Alisher Navoi, cognitive manifestation of graduonymy under the influence of conceptual aspects, typology of the category of graduality, transition of the term graduonymy to qualitative changes in dialectical laws such as quality, quantity, measure, as well as quantitative changes in philosophical categories.

Keywords: gradation, graduonymy, gradual relation, gradual scale, gradoseme, gradative, graduator, opposition, cognitive discourse, norm.

Kirish. Jahon tilshunosligida XIX asr oxiri XX asr o'rtalarida tilshunoslikning empirik jihatidan dialektik tomonga o'tishi kuzatilgan. N.S.Trubetskoy tomonidan fonologiyada oppozitsiya munosabatlari tadqiq etilgan bo'lib, hozirgi kunda qo'llanayotgan graduallik tushunchasi olim tomonidan kiritilgan[2]. Bunda belgining u yoki bu darajasiga e'tibor qaratilgan, struktur-semantik yondashuvda graduallik mantiqiy-semantik, lug'aviy-sintaktik kategoriya sifatida talqin etilgan hamda kuchaytiruvchi kategoriya toifasiga kiritilgan (Kiryan, 1980, Sepir, 1983, Xalina, 1998, Kolesnikova, 1999, Bondarenko, 2000 va b.)[2]. Bunda semantik (ba'zi til birliklarining lug'aviy semantikasi), sintaktik (til birliklarining graduator bilan munosabatga kirisha olishi) omillarning gradual ma'nolarni faollashtirishga xizmat qilishiga ahamiyat berilgan. Graduonimiya beixtiyor yuzaga kelmaydi, aksincha, u insonning baholash-talqin etish, ya'ni modus faoliyatining natijasi hisoblanadi.

Graduallashishda me'yor va ularning qutblarini tadqiq etgan E.Sepir graduonimiya hodisasini psixologik jarayon sifatida o'lcham va miqdoriy xususiyatlarga bog'liqligini ta'kidlagan hamda hissiyotlarning ortishi/kamayishiga ko'ra mantiqiy, psixologik, lingvistik graduallashishni ajratgan. U graduallashishdagi boshlang'ich nuqta, gradual shkala, gradual chiziqning mavjud qutblari hamda graduonimiyani psixologik jarayon sifatida o'lcham va miqdordan oldin inson tafakkurida shakllanishini asoslab bergan[6].

Zamonaviy tilshunoslikda graduallik, graduonimiya hodisalari o'lchov/daraja, belgining katta/kichikligi va mavjudligi/mavjud emasligini tasvirlab beruvchi so'z, so'z birikmasi, frazeologik birikma yoki gapdagi shu funktsiyani ifodalovchi ko'p ma'noli so'zni darajalanishning birligi sifatida ko'rsatib o'tilgan. Graduonimiya hodisasi va belgining miqdoriy ifodalanishining o'zaro bog'liqligiga ishora qilingan[4] hamda tilshunoslikda graduonimiyaga oid bir qator atamalar shakllantirilgan.

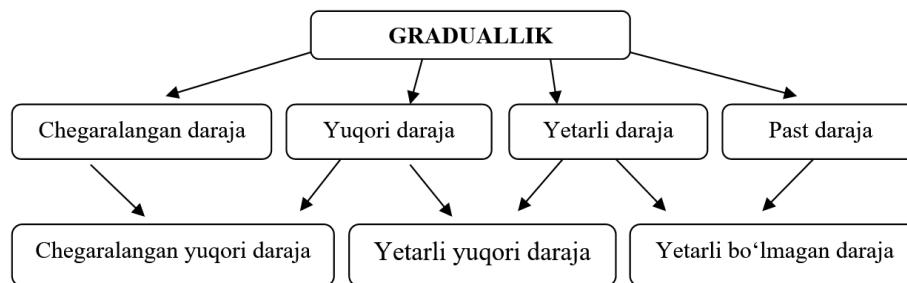
Graduallik – keng qamrovli tushuncha, uning ikki ma’nodosh shaklini farqlash zarur; graduallikning funksional-semantik maydoni “tizim” hamda o‘rab olgan muhitda gradual mulohazalarni ongli ravishda tizimli-strukturaviy mazmun bilan ifodalashning gradual ifodalash vositalarini bog‘lab turadi. Rus tilida graduallikning funksional-semantik maydonini o‘ziga xos ravishda tashkil etishda quyidagi qonuniyatlar aks etadi:

- gradual ma’no zahirida sifat va miqdorni anglatmaydigan so‘zlar (bog‘lovchilar, ko‘makchilar) roli;
- iboralaridagi gradual ma’no (yuqori/past daraja) yetkazib beradigan o‘tuvchi holatlarda kontekstning roli;
- gradual maydonda va baholash, miqdor, inkor semantik dominantalari maydonlarida o‘tuvchi holatlar mavjudligi.

Gradual kategoriya zahirida graduallik va quyidagi jihatlar mujassam:

- voqeaning rivojlanish bosqichlari va ob’jekt belgilarining darajalari mavjudligi;
- belgi va harakatlardagi xususiyatni taqqoslashda me’yoriylik;
- belgidagi miqdoriy xususiyatlarni ajratish.

Quyidagi chizmada graduallikning to‘rt xil (chegaralangan, yuqori, yetarli, past) darajalarda aks etishini ko‘rishimiz mumkin.

1-chizma. Graduallik kategoriyasining tipologiyasi

Gradual munosabat – grammatik ko‘lamda subyekt va obyektning o‘zaro munosabatlari bilan bog‘liq tushuncha, u belgining sifati, darajasi, miqdorini me’yorga nisbatan ifodalab beradi; graduonimiya koordinatalar tizimiga ega va me’yor bu holatda hisobning neytral nuqtasi bo‘lib, umumiy belgilarini ko‘rsatuvchi ijobiy va salbiy minimum/maksimum nuqtalariga ega. Kuzatishlarimizga ko‘ra, antonimlar, sinonimlar, giponimlar gradual munosabatlarga kirishadi, bu esa graduonimiya hodisasini iyerarxik, baholash, o‘lchov kabi tushunchalarsiz tasavvur etish qiyinligidan dalolat beradi.

Gradual munosabatlar til universalialari sirasiga kiradi va tilning muhim leksik qatlamini o‘z ichiga oladi, miqdor tushunchasi ustuvor bo‘lib “kam/ko‘p” belgilariga ko‘ra o‘zaro oppozitsiyaga kirishadi. Gradual munosabatlar shaxsning ruhiy va fiziologik xususiyatlariga ko‘ra milliy mentalitetga asosan shakllanadi. Bunda graduonimiya uzvlari ikkitadan to‘qqiztagacha bo‘lishi kuzatilgan.

Gradual munosabatlarga nafaqat o‘lchanadigan jismoniy belgilar, balki qiyoslash jarayonidagi subyektiv belgilar ham kirishadi. Rus tilining lug‘at tizimida turli gradual maydonlar mavjudki, ularning tipologiyasi tematik va struktur prinsiplarga asoslanadi. E.Divina ranglar, O.Kuznetsova atmosfera yog‘ingarchiliklari, N.Trubeskoy, L.Novikov, L.Kuznetsovalar antonim va sinonimlarning gradual munosabatlarini tadqiq etishgan. Belgi darajasi semasi asosiy (so‘zning asosiy semantik belgisi graduallashayotgan bo‘lsa) va ikkinchi darajali (agar ikkinchi darajali semantik belgisi graduallashayotgan bo‘lsa) bo‘lishi mumkin.

Gradual lug‘at – darajalanish ma’nosini beruvchi so‘zlar va so‘z birikmalar; atama ma’nosi zahiriga *gradosema* (belgining o‘lchami/darajasi ma’nosi) mavjud predmet, narsa, buyum, belgi, harakat, holatlarni anglatuvchi so‘zlar yoki so‘z birikmalar kirishini ta’kidlash joiz. Gradual lug‘at yordamida so‘zlovchi predmet, harakat belgisining darajasi, ortiq/kamligi kabi xususiyatlarini ifodalaydi. Lug‘aviy graduonimiya denotativ va konnotativ semantikaga asoslanadi, o‘z zahirida belgi, miqdor, o‘lchov kabi dialektik qonuniyat hamda falsafiy kategoriyalar miqdoriy o‘zgarishlarining sifat o‘zgarishlariga o‘tib borishi, gradual lug‘at atamasi esa *gradosema* (belgining o‘lchami/darajasi ma’nosini anglatuvchi affiks, qo‘shimcha tovush, leksemalar) mavjud predmet,

narsa, buyum, belgi, harakat, holatlarni anglatuvchi soʻzlar yoki soʻz birikmalarini oʻzida mujassam etadi. Shuni ham taʼkidlash joizki, lugʻaviy graduonimiyaning oʻziga xosligi – semantik tuzilishdagi maʼlum semantik kattaligi. Ular, oʻz navbatida, ikki va undan ortiq maʼnoga ega boʻlishi hamda shunga mos ravishda semantik bogʻliqlikni tashkil etishi mumkin. Gradual lugʻat yordamida soʻzlovchi predmet, harakat belgisining darajasi, ortiq/kamligi kabi xususiyatlarini ifodalaydi. Xususan, gradual lugʻatni ikki guruhga ajratish mumkin:

a) asosiy (implitsit va eksplitsit) – mustaqil soʻz turkumlaridan iborat;

b) yordamchi (graduator) – yordamchi soʻz turkumlaridan iborat.

Implitsit graduallashgan soʻzlar, soʻz birikmalar, gaplar *больше, чем .../...dan ortiq, меньше, чем .../...dan kam* graduatorlari yordamida hosil qilinib[5], tildagi koʻp gradual hodisalar kabi muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Graduonimiya umumiy integral belgi semasiga koʻra sinonimiya, antonimiya kabi leksik paradigmalar bilan aloqador. Gradual qatorni hosil qilishda sifat va miqdor koʻrsatkichlari muhim. Gradual paradigma qatordagi dominantaning mavjudligiga, qator uzvlarining iyerarxik joylashuviga asoslanadi. Graduonimiyadagi zidlanish shunchaki oppozitsiyadagi ikki qutbni emas, belgi-xususiyatni ifodalash tadrijiga asoslangan zidlikni namoyon etadi. Bunda qator qutblarining zidlanishi nazarda tutiladi. Graduonimiya psixologik jarayon sifatida oʻlcham va miqdordan oldin inson tafakkurida shakllanadi. Har bir til sohibining borliq belgisiga xos farqlarni oʻz tafakkuri orqali ifodalashi tillararo leksik-grammatik farqlarni yuzaga keltiradi. Graduonimiya gradatsiya, graduallik, gradatsion munosabatlar, graduonimiya, graduator, gradosema, gradotativ, sinonim, antonim tushunchalari bilan aloqadordir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Бондаренко М.В. Градуальность как свойство лексики и основание для построения лексической парадигмы: на материале французского языка. Дисс. ... канд. филол. наук. – Воронеж, 2001. – 138 с.
2. Кирьян А.Д. Градация как способ организации лексико-семантической группы (качественные прилагательные со значением характеристики человека в современном русском языке). Автореф. дисс. канд. филол. наук. – М.: Ун-т дружбы народов, 1981. – 22 с.
3. Колесникова С.М. Градационные отношения в современном русском языке. Дисс. ... канд. филол. наук. – М., 1993. – 225 с.
4. Колесникова С.М. Категория градуальности в современном русском языке. Дисс. ... канд. филол. наук. – М., 1999. – С.3.
5. Колесникова С.М. Функционально-семантическая категория градуальности в современном русском языке. – М.: Высшая школа, 2010.
6. Сэпир Э. Градуирование: семантическое исследование. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 16: Лингвистическая прагматика. – М.: Прогресс, 1985. – С.43-78.
7. Халина Н.В. Категория градуальности в морфологии. Дисс. ... канд. филол. наук.–Барнаул, 1996.–129 с.

UOʻK 811.134.2'271

MADANIYATLARARO MULOQOTDA NUTQIY ETIKETNING ANTOPOSENTRIK PARADIGMASI

M.G'.Egamberdiyeva, tayanch doktorant, O'zbekiston Davlat Jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada madaniyatlararo muloqot jarayonida nutqiy etiketning antroposentrik namunasi haqida soʻz boradi. Shuningdek, ushbu tushunchaning pragmalingsvistik doirada oʻrganilishi, pragmalingsvistik xususiyatlari haqida maʼlumot beriladi. Madaniyatlararo muloqot jarayonida etiketning yuzaga kelishi va namoyon boʻlish tarzi ham talqin qilingan.

Kalit soʻzlar: sotsiolingsvistika, pragmalingsvistika, antroposentrik, obyekt, muloqot, nutqiy etiket, tamoyil, verbal muloqot, psixolingsvistika, sotsiolingsvistika, paradigma, layoqatlar kompleksi.

Аннотация. В данной статье говорится о межкультурных отношениях, культуре речи во взаимном общении, антропоцентрической парадигме речевого этикета. В статье также изучаются особенности речевого этикета, а поскольку межкультурная коммуникация является одним из объектов исследования языкознания и культурологии, анализируются и научные выводы об антропоцентрической парадигме в этих двух дисциплинах.

Ключевые слова: антропоцентрическая парадигма, объект, общение, речевой этикет, принцип, речевое общение, психолингвистика, социоллингвистика, компетентностный комплекс.

Abstract. The current article will consider intercultural relations, speech culture in mutual communication, the anthropocentric paradigm of speech etiquette. The article also studies the specific features of speech etiquette, and since intercultural communication is one of the research objects of linguistics and cultural studies, the scientific conclusions about the anthropocentric paradigm in these two disciplines are also analyzed.

Key words: anthropocentric paradigm, object, communication, speech etiquette, principle, verbal communication, psycholinguistics, sociolinguistics, competence complex.

Kirish. Insoniyat jamiyatini tashkil etishning muhim elementi bo'lgan muloqot jarayoni odamlarning xatti-harakatlarini bildiruvchi ko'plab til birliklari semantikasida u yoki bu shaklda belgilanadi. Madaniyatlararo muloqot me'yoriy kategoriyadir, shuning uchun u orqali yuzaga chiqadigan munosabatlarni o'rganish orqali biz turli millatlar madaniyati va ularning milliy normalariga oid tamoyillarini o'rganamiz. Bu ma'lum bir tilda so'zlashadigan va shunga mos ravishda ma'lum bir jamiyatning baholash me'yorlari tizimini baham ko'radigan odamlar xatti-harakatlarining umumiy va o'ziga xos xususiyatlarini ko'rib chiqish imkoniyatini ochadi. Madaniyatlararo muloqotda shaxsning ijtimoiy mavqeyini, milliy normalarni o'rganishning madaniy jihati shunday.

Muloqot odamlarning hayotida va faoliyatida katta rol o'ynaydi, bu esa shaxsiyatning shakllanishiga ta'sir qiladi. Muloqotning turli shakllari tufayli odamlar faoliyat natijalarini, to'plangan tajribani almashadilar, bilim, g'oyalar, g'oyalar, manfaatlar, his-tuyg'ulami almashadilar. Do'stlar biri-biri bilan o'zaro aloqada bo'lib, cheklangan shaxsiy tajriba yengib o'tadi. Muloqotning bir qismi sifatida madaniyatlararo muloqot inson uchun katta ahamiyatga ega, chunki u o'zining ma'naviy shakllanishi, o'sishi, takomillashishi, yangi madaniy shakllarni izlashga yordam beradi. Bu inson dunyoning yaxlitligini ko'rishga imkon beradi, biroq ayni paytda bu dunyoda boshqa madaniyatlarga qo'shilib, uning bir qismi sifatida o'zini his qiladi. Madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish muammosi globallashtirilgan jamiyatda muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda dunyoda yuz berayotgan jarayonlar juda ziddiyatli va madaniyat, madaniyatlararo muloqot bilan bog'liq masalalar ilmiy doiralarda misli ko'rilmagan keskinlikka erishdi [1]. Dunyoning ochiqdigi insonga boshqa madaniyatlarni bevosita bilish, muloqot qilish imkonini beradi. Shunday qilib, madaniy turizmni madaniyatlararo aloqalarni rivojlantirishga yordam beradigan omil sifatida ko'rib chiqish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

L.Grishaeva va L.V.Surikova kabi mualliflar madaniyatlararo muloqot oddiygina turli lingvistik madaniyat vakillarining o'zaro ta'siri deb ta'riflaydi. Turli madaniyatlarning tashuvchisi bo'lgan va o'z til kodi, xatti-harakatlar konvensiyasi, qadriyatlar nuqtai nazarlari, urf-odatlar va urf-odatlariga ega bo'lgan shaxslar o'rtasidagi muloqot jarayoni ostida mualliflar madaniyatlararo muloqotni tushunadilar. Madaniyatlararo muloqot fenomeni tadqiqotchisi Sadoxin madaniyatlararo muloqotni turli madaniyatlarning ikki yoki undan ortiq vakillari o'rtasida muloqot qilishning maxsus shakli sifatida belgilaydi, unda o'zaro ta'sir qiluvchi madaniyatlarning axborot va madaniy qadriyatlari almashiladi. Shu bilan birga, u madaniyatlararo muloqot jarayoni nafaqat xorijiy tillarni bilish bilan cheklanib qolmasdan, balki boshqa xalqning moddiy va ma'naviy madaniyatini, dinini, qadriyatlarini, axloqiy nuqtai nazarini, dunyoqarashni va boshqalarni bilishni talab qiladigan muayyan faoliyat shaklidir.[3] V.M.Vereshchagin va V.G.Kostomarov madaniyatlararo muloqotni turli xil milliy madaniyatlarga tegishli muloqot (kommunikativ) aktining ikki ishtirokchisi yetarli darajada o'zaro tushunish sifatida belgilaydi. Yu.P.Ten madaniyatlararo muloqotni ikki yoki undan ortiq madaniyat a'zolari o'rtasida muloqot sifatida ko'radi. [4]

Mamlakatimizda ham, chet elda ham tadqiqotchilar orasida madaniyatlararo muloqotning ijtimoiy-madaniy rolini baholashda birdamlik yo'q. Ba'zi tadqiqotchilar mamnuniyat bilan muloqotdan foydalanish usullarining boyligini ro'yxatlashadi, ularni butunlay yangi deb hisoblashadi, ayni paytda odamlar o'rtasidagi muloqot barcha davrlarda mavjud bo'lib, bugungi kunda uni amalga

oshirishning yangi texnik vositalari paydo bo'ldi va bu mutlaqo yangi narsa qilmadi. Boshqalar esa muayyan aloqa turlariga katta e'tibor berishadi, bu esa o'z navbatida madaniyatdagi o'z insoniy omilining rolini kamligini, aloqa mazmuni va masalasini, uning shakli va mexanizmlari bilan almashtirishga olib keladi.

Madaniyat guruhni belgilaydigan e'tiqodlar, til va ijtimoiy odatlarni o'z ichiga oladi. Madaniyat odamlarning muloqot qilish usullariga, bir-birlarini idrok etishga va madaniy yo'nalish asosida targ'ib qilinadigan munosabatlarga ta'sir qiladi. Madaniyat mamlakatning o'ziga xosligini aks ettiradi. Madaniyatlararo muloqot turli madaniy kelib chiqishiga ega odamlar o'rtasida fikr almashishni nazarda tutadi. Til madaniyatlararo muloqotda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Til boshqa odamlarning etnik o'ziga xosligini tushunishga va turli madaniyatlar bir-birini qanday qabul qilishini o'rganishga yordam beradi va til madaniyat uzatiladigan asosiy tomir vazifasini bajaradi. Shu sababli, turli nuqtai nazarlarga asoslanib, til mamlakatni chuqur tushunishni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Shunday qilib, biror mamlakatda o'qish paytida tilni o'rganish zaruratga aylanadi.[2]

Muloqotdagi madaniy farqlar muloqotchilarning bir-biri bilan ma'lumot almashishi o'rtasidagi farqlar bilan bog'liq bo'lib, ular o'zlarining madaniyatlaridagi farqlardan kelib chiqadi. Bu qarama-qarshiliklar har bir muloqotchining fikrlash va o'zini tutish uslubida namoyon bo'ladi, shuning uchun ular muloqotni va uning natijalarini o'zgartiradi. Madaniy farqlar bir necha sabablarga ko'ra muloqotga katta ta'sir ko'rsatadi, masalan: madaniyat shaxsga o'zini qanday tutishini boshqaradi. Dunyodagi har bir mamlakat uzoq vaqt davomida o'ziga xos e'tiqodlar, odatlar va xatti-harakatlarni ishlab chiqdi. Ushbu ijtimoiy xususiyatlar to'plami madaniyat deb ataladi. Madaniyat odamlarning fikrlash tarzini boshqaradi, shuning uchun u ularning xatti-harakatlarini boshqaradi. Shuningdek, kuchli madaniyat shaxsni malakali muloqotchiga aylantira oladi. Muloqot qobiliyatlari faol tinglash, intizom, hamkorlik, jamoada ishlash, og'zaki muloqot va yozma muloqot qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. Ushbu malakalar sizga muloqotingizni turli auditoriyalarga moslashtirish, muammolarni hal qilish va umumiy maqsadlarga erishish imkonini beradi.

Bir-biri bilan geografik yoki tarixiy jihatdan bog'langan ko'plab jamiyatlar o'xshash madaniyatlarga ega bo'lsa-da, uzoq, ijtimoiy jihatdan uzilgan joylarda keskin farq qiluvchi madaniy xususiyatlarga ega bo'lgan boshqalar ham bor. Misol uchun, ba'zi ijtimoiy guruhlar og'zaki va yozma muloqot qobiliyatini o'z ichiga olgan tilni o'rgangan bo'lsa, boshqalari o'z tillarini ming yillar davomida tabiiy ravishda rivojlantirdilar. Binobarin, muloqotga ta'sir etuvchi madaniy xususiyatlarni barcha madaniyatlar o'rtasida taqqoslab bo'lmaydi va bu bevosita yuzaga keladigan jarayondir. Til foydalanuvchining muloqot qilish qobiliyati va barcha ijtimoiy kompetensiyalari tomonidan shakllantiriladi, shuning uchun bularning barchasi kommunikativ kompetensiyaning aspektlari sifatida qaralishi mumkin. Umumiy kompetensiyalarga deklarativ bilimlar (zamonaviy texnologiyalarni qo'llay olish mahorati, ijtimoiy madaniy bilimlar va madaniyatlararo xabardorlik), ko'nikma va nou-xau, amaliy va madaniyatlararo ko'nikma, ekzistensial kompetensiya va o'rganish qobiliyati (tilni bilish va muloqotga kirishish, umumiy fonetik tushuncha va ko'nikmalar, o'rganish qobiliyatlari va ijodkorlik qobiliyatlari) kiradi. Kommunikativ til kompetensiyalariga lingvistik kompetensiyalar (leksik, grammatik, semantik, fonologik, orfografik va orfoepik), sotsiolingvistik kompetensiyalar (ijtimoiy munosabatlarning lingvistik belgilari, xushmuomalalik qoidalari, xalq donoligi ifodalari, farqlarni qayd etish, dialekt va urg'u) va pragmatik kompetensiyalar kiradi.[4]

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, o'rganilayotgan xorijiy tildan ona tilida so'zlashuvchi sifatida foydalanadigan odamlarning madaniyatini til o'rgatishda e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi. Bir qancha tilshunos olimlar xorijiy til o'qitish uslublarini til o'rganuvchilarning mahalliy va xalqaro madaniyatga kirishuvchanlik qobiliyatlari bilan birgalikda hisobga olgan holda ushbu jadvalni yaratishadi. Bu orqali nafaqat chet tili o'rganuvchilarining muvaffaqiyatga erishuv jarayonlari, balki foydali maslahatlar ham berib o'tiladi.

Madaniyatlararo nutqiy etiket normalarini chuqur tahlil qilish madaniyat va uning chet tillarini o'rganish jarayonidagi ahamiyatli jihatlarni yaxshiroq tushunishga hissa qo'shishga qaratilgan. Ma'lum bir tilni o'rganish yoki o'qitish har bir shaxsning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, u faqat o'rganilayotgan chet tilining grammatik, leksik va fonologik xususiyatlarini bilish va tushunish bilan cheklanib qolmasligi, balki o'sha til madaniyatini o'rganish,

shu bilan birga nutqiy muloqotda bo'lishi kerak. Politzer va Brusk kabi olimlarning fikricha, "Til va madaniyat bir xil tushunchalardir". Nutqiy aloqaga kirishuvchi shaxslar nafaqat o'z suhbatdoshlariga madaniyatlararo muloqot qanday sodir bo'lishini taqdim etishlari va tavsiflashlari kerak, balki madaniyatlararo muloqotda amalga oshirilishi mumkin bo'lgan o'yinlar yoki simulyatsiyalar kabi amaliy vositalarni ham qo'llashlari zarur. Madaniyatlararo va shaxslararo (o'zaro) samarali muloqotni ular haqida yetarlicha tushunchaga ega bo'lmasdan amalga oshirish mumkin emas. Xorijiy tilni madaniyat bilan birgalikda o'rganishdan maqsad – muloqot masalalarini asosan til va madaniyatga e'tibor bergan holda tahlil qilishdan, farqli madaniyatlar orasidagi kommunikatsiyani osonlashtirish va to'qnashuvlarni oldini olishdan iborat.[5] Til va madaniyat tushunchalari o'zaro bog'liq bo'lib, bir-biridan ajratilmaydi, chunki tilning o'zi madaniyatdir. Madaniyatni o'qitish o'quvchilarga odamlarning turmush tarzi, qarashlari, e'tiqodlari va qadriyatlarini va til ko'nikmalari haqidagi bilimlarini oshirishga imkon beradi. Dalillar shuni ko'rsatadiki, agar o'qituvchilar til o'qitish metodiga madaniyat tushunchasini targ'ib qilsalar, o'quvchilar til o'rganishda muvaffaqiyat qozonishlari mumkin, ya'ni o'quvchilar bu bilan nafaqat til bo'yicha, balki o'rganayotgan tillari haqida barcha zarur manbaalarga ega bo'ladilar. Zero, madaniyat til yuzaga kelishidan oldin paydo bo'lgan tushunchadir.

Xulosa. Xulosa o'rinda shuni aytish mumkinki, jamiyatda madaniyatlararo nutq va nutqiy axborot shakli sifatining ahamiyati katta. Muloqotda nutqiy etiket ijtimoiy tarbiyaviy mezonining ko'rsatkichidir va uning yordami bilan biz millatlararo muloqot pillapoyalariga ko'tarilish yo'lini sezilarli darajada soddalashtirishimiz, osonlashtirish va qabul qiluvchiga yetkazib beriladigan ma'lumotlar hajmini sifat jihatidan yaxshilashimiz mumkin. Madaniyatlararo muloqot jarayonida nutqiy etiket ko'nikmalarini doimiy ravishda rivojlantirish ahamiyatli hisoblanadi. Turli xil madaniyatga oid qoidalarini eslab qolish nihoyatda muhim, chunki madaniyatlararo nutqda etiket oddiy jarayon emas, ma'lumot uzatish – bu nafaqat bir shaxs, balki butun bir jamiyat haqida mutlaqo hamma narsani ayta oladigan aniq tasvir hisoblanadi va ushbu jarayonda nutqiy etiket normalarini inobatga olish lozimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Aliqulov H. Falsafiy meros va ma'naviy-axloqiy fikr rivoji.-(2009) – Toshkent.: Falsafa va huquq instituti.
2. Byram & Gerundy. Context and Culture in Language Teaching and Learning.-(2003) – P. 57.
3. Dik S.C.- (1968) On the Notion 'Functional Explanation' // Belgian Journal Of Linguistics - P.11-52.
4. Lola Uzakova - O'zbek va ingliz nutqiy etiketlarining qiyosiy tadqiqi- (2017) - «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601, Volume: 1, ISSUE: 3
5. Киселова Л.А.- (1978) Вопросы теории речевого воздействия. –Москва –С.220
6. <https://cyberleninka.ru/article/n/xorijiy-tillarni-o-qitishda-madaniyatlararo-muloqotni-shakllantirish-ahamiyati/viewer>

UO'K 374

INGLIZ VA O'ZBEK XALQ BOLALAR O'YINLARINING O'RGANILISH HAMDA TASNIFLANISH TAMOYILLARI

F.U.Eshkobilova, o'qituvchi, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek bolalar o'yin folklori janrlari har ikkala xalqda ma'lum real belgilarga ega ekanligi yoritilgan. Bu jarayonlarni har tomonlama o'rganish esa umumo'zbek bolalar o'yin folklorini jahon folklorshunosligi kontekstida, shuningdek, uni ingliz bolalar o'yin hodisalari bilan konfrontativ qiyosiy tadqiq qilish asosida o'xshash va o'ziga xos jihatlarini ochish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: folklor, sof harakatdan iborat o'yinlar, harakatni predmet boshqaradigan o'yinlar, harakatni so'z boshqaradigan o'yinlar, mavsumiy o'yinlar.

Аннотация. В данной статье подчеркивается тот факт, что жанры английского и узбекского детского игрового фольклора имеют определенные реалистические особенности у обоих народов. Комплексное изучение этих процессов позволяет выявить сходство и своеобразие общеузбекского детского игрового фольклора в контексте мирового фольклора, а также на основе сравнительного изучения его с английскими детскими игровыми явлениями.

Ключевые слова: фольклор, чисто-действенные игры, предметные игры, словесные игры, сезонные игры.

Abstract. This article highlights the fact that English and Uzbek children's game folklore genres have certain realistic characteristics in both nations. A comprehensive study of these processes allows us to reveal the similarities and unique aspects of all-Uzbek children's play folklore in the context of world folklore, as well as on the basis of a comparative study of it with English children's game phenomena.

Key words: Folklore, pure action games, object-driven games, word-driven games, seasonal games.

Kirish: Bolalar o'yin folklori va bu folklor namunalarining kattalar va bolalar tomonidan yaratilish jarayoni, ma'naviy-ruhiy ehtiyoji, janrlar tizimi va tarkibi, tarixiy-genetik asoslari, areal va lokal, struktural-semantik xususiyatlari, poetikasi, postfolklor tarzida yashashi ilmiy tadqiq etilishi lozim bo'lgan dolzarb, muhim ilmiy vazifalardan birini tashkil qiladi.

Dunyodagi barcha xalqlar kabi ingliz va o'zbek bolalarining o'yin folklori kompozitsiyasida "chorlamalar", "cheklashmachoqlar", "sanamalar", tarqalmachochlar, "arazlamalar", "yarashtirgichlar" singari janrlar alohida o'rin tutadi va o'ziga xos vazifalarda namoyon bo'ladi. Ingliz va o'zbek bolalarining o'yin folkloriga xos janriy tarkib juda boy va rang-barangdir. Ulardagi har bir janr genezisi, an'anaviyligi, mazmuni, ijro tarzi, vaqti, maqsad-vazifalari, badiiyati, obraz va motivlar strukturalari, tili hamda ifoda uslubining soddaligida muayyan yaqinliklar mavjud. Har ikkala xalqda bolalar o'yin folklori namunalari kattalar folklori asosida va ta'sirida yaratilgani seziladi. Shuningdek, ingliz va o'zbek bolalarining o'yin folkloriga xos janriy tarkib juda boy va rang-barangdir. Ulardagi har bir janr genezisi, an'anaviyligi, mazmuni, ijro tarzi, vaqti, maqsad-vazifalari, badiiyati, obraz va motivlar strukturalari, tili hamda ifoda uslubining soddaligida muayyan yaqinliklar mavjud. Har ikkala xalqda bolalar o'yin folklori namunalari kattalar folklori asosida va ta'sirida yaratilgani seziladi. Xalq bolalar o'yinlari turli ko'rinishlarga ega. Jumladan, ular harakat asosiga qurilishi yoki qurilmasligi jihatidan ikkiga bo'linadi.

1. Harakatli o'yinlar.

2. So'z o'yinlar yoki ma'naviy o'yinlar.

Harakatli o'yinlar asosini harakat tashkil qiladi. Shuning uchun ular tarkibiga sport o'yinlari ham kiritiladi. Lekin harakatli o'yinlar sof harakatdan yoki predmet yoki so'z harakatni boshqaradigan o'yinlardan iborat bo'lishi mumkin. Shunga qarab, ularni uchga bo'lish an'anaga aylangan. Jumladan:

a) sof harakatdan iborat o'yinlar;

b) harakatni predmet boshqaradigan o'yinlar;

c) harakatni so'z boshqaradigan o'yinlar.

Bu tipdagi o'yinlarning o'zi so'z ishtirokinining darajasiga qarab yana ikkiga ajratiladi: a) harakatli o'yin-qo'shiqlar; b) so'z o'yinlar yoki ma'naviy o'yinlar.

So'z o'yinlarini so'z boshqaradi. Ular so'z asosiga qurilishi jihatidan o'ziga xoslik kasb etadi. So'zga asoslangan o'yinlar musiqali ohangga ega bo'lishi, ko'pincha o'yin-qo'shiq sifatida namoyon bo'lishi bilan e'tiborni tortadi. Xalq o'yin folklori namunalari bolalarning fiziologik va ruhiy yosh xususiyatiga qarab, avvalo, kichik va katta yoshli bolalar o'yinlariga bo'linsa, ular o'z ichida yana bir necha turlarga bo'linadi. Bular quyidagilardan iborat:

1. Go'dak bolalar o'yinlari. ("Havzak-havzak", "Bor-bordi" kabi).

2. Maktabgacha yoshdagi bolalar o'yinlari.

3. Maktab yoshidagi bolalar o'yinlari.

4. O'smir bolalar o'yinlari.

5. O'spirinlarning o'yinlari va h.k.

Yuqorida ko'rsatilayotgan o'yin turlarida o'yinning xarakteri bolalarning yoshiga qarab mohiyatini o'zgartirib boradi. Masalan, bolaning go'daklik davriga aloqador o'yinlarda bola otasonasi, bobo-buvisi, enagasi, opa-akasi, amma-xolasi, amaki-tog'asi kabilar bilan birga o'ynaydi. O'yin folklori namunalari bolalarning jinsiga qarab ham farqlanadi:

1. O'g'il bolalar o'yinlari.

2. Qiz bolalar o'yinlari.

Ayrim o'yinlar o'g'il va qiz bolalar tomonidan aralash o'ynaladi. Odatda, o'g'il va qiz bolalar birgalikda 3-4 yoshdan to 7-8 yoshgacha o'ynaydi. Ko'pincha 9-10 yoshdan boshlab bolalarning o'yinlari qizlar va o'g'illar o'yinlariga bo'linadi. Agar birorta o'g'il yoki qiz bola adashib bir-birining o'yiniga aralashib qolsa, ularga qarata quyidagi kabi uyaltiruvchi tegishmachoqlar aytiladi:

Samovor-samovar,

Shuncha qizning ichida

Bitta yigitga nima bor?

Bolalar o'yin folklori janrlari ijro xususiyatiga ko'ra uchga bo'lib o'rganiladi:

1. Yakkaxon (individual) ijroga xoslangan o'yin aytimlari).

2. Jo'r (xor) bo'lib aytishga xoslangan o'yin aytimlari.

3. Rolli (syujetli) o'yin aytimlari.

Shuni ham aytish kerakki, xalq bolalar o'yinlari tasnifida ularning xususiyatlari alohida-alohida ko'rsatilsa-da, ba'zilarida bu xususiyatlar sinkretik (aralash) holda kelishi kuzatiladi. Masalan, ingliz bolalarining an'anaviy "Ring A-round Rosie" o'yinini ko'pincha 6-11 yoshdagi 5-6 nafar o'g'il va qiz bolalar bir-birlarining qo'llaridan ushlab, aylana doira hosil qilib o'ynaydilar. O'yin davomida qoshiqqa mos turli harakatlarni ham bajarishadi. "London bridge is falling down" oyini ham rolly syujetli o'yin turi bo'lib, bolalar unda qo'llari bilan ko'priksimon hosil qilishadi, har tortlik qoshiq oxirida bir ishtirokchini ushlab qolishadi, ushlangan ishtirokchi almashib ko'priksimon bo'lib o'yin davom etadi yoki ishtirokchilar barchasi ushlagunga qadar davom etadi.

Ingliz bolalar o'yinlarini yana: a) o'yinchoqlar (qo'ng'iroqchalar, aravachalar, yog'och toychalar) bilan o'ynaladigan o'yinlar; b) harakat (yugurish, sakrash, aylanish) asosiga qurilgan o'yinlar; c) turli predmetlarni (arqoncha, jgut, to'p, cho'p va tayoqcha, tosh kabilarni) vosita qilib o'ynaladigan o'yinlar; d) qishda uy ichida o'ynaladigan o'yinlar ko'rinishida tasniflash mumkin.

Qaroqchilar, qirol, o'rdak-g'ozlar, oqqushlar, bo'ri kabilar qatnashadigan o'yinlarni harakat asosiga qurilishini inobatga olib, "harakatli o'yinlar" qatoriga kiritisa bo'ladi.

Shuningdek, quyuncha, ayiqcha, mushuk-sichqon haqidagi o'yinlarni, umuman aytganda, doira hosil qilib qo'shiq aytish asosida o'ynaladigan o'yinlarni ham "harakatli o'yinlar" sifatida ko'rsatish mumkin.[1]

V.A.Vsevolodskiy-Gerngross "SSSR xalqlari o'yinlari" (1933) to'plamida o'yinlarni milliy xususiyati, maishiy tabiati, ijro shaklidan qat'iy nazar ikki tipologik guruhga bo'ladi: a) dramatik o'yinlar; b) sport va ko'ngilochar o'yinlar kabi. Dramatik o'yinlarni dastlab yana ikkiga bo'ladilar: a) ishlab chiqarish yoki mehnat turlarini aks ettiruvchi o'yinlar (ovchilik, baliqchilik, chorvachilik, qushchilik yoki parrandachilik, dehqonchilik kabi); b) maishiy o'yinlar (jamiyat va oilaviy munosabatlarni aks ettiruvchi o'yinlar).

Oilaviy o'yinlarda, odatda, qizlarning oilaga tayyorgarligi tasvirlanadi. Bunga qiz bolalar o'ynaydigan "Zochak", yoki "Qo'g'irchoq" ("Kukla-kukla"), "Non pishirdi", "Mehmon-mehmon", "Xola-xola" singari o'yinlar orqali bola boqish, mehmon kutish, taom tayyorlash, tozalik yumushlarini bajarish improvizatsiyasiga asoslangan o'yinlarni misol qilish mumkin. Shuningdek, sevishtanlar, uylanish haqidagi "To'y-to'y", "Kelin-kuyov" singari o'yinlar ham maishiylik tabiati bilan ajralib turadi. Sevgi va sevishtanlar mavzusi tegishmachoqlarning bir turi bo'lgan "lirik tegishmachoqlarda alohida o'rin tutadi. H.Ro'zmetov ularni "balog'at qo'shig'i" deydi.[3] O.Safarov ham ularni balog'at sari qadam qo'yayotganda o'smirlar qalbida uyg'onadigan samimiy tuyg'ularning havasdan sevgiga ko'chish jarayonini ifodalashini va bu o'zaro tegishish negizida kechishi bilan xarakterlanishini aytadi.[4]

Lirik tegishmachoqlar ko'pincha sho'xroq o'g'il bolaning birorta qizga tegajolik qilishi sifatida ijro qilinadi.

Suvda olma oqadimi?

Sevgim senga yoqadimi?

O'zbek bolalar o'yinlarini tasniflash ilk bor shu borada ilmiy izlanish yuritgan G'.Jahongirov tadqiqotida uchraydi. Olim o'zbek bolalar o'yinlarining harakatli va ma'naviy tiplarini farqlashga

uringan.[5] O.Safarov o'yinlarni harakat va so'zning nisbatiga ko'ra harakatli va ma'naviy (so'z) o'yinlariga ajratadi hamda harakatli o'yinlarning o'zini yana sof harakatdan iborat, harakatni predmet yoki so'z boshqaradigan o'yinlarga bo'ladi.[6] Bolalar o'yin folklorining aksariyati o'tmishga tegishli, chunki zamonaviy bolalar hayoti eski ingliz va o'zbek qishloqlarining hayotiga o'xshamaydi. Ammo aksariyat o'yinlar o'zgarishsiz qolganini ham inkor qilib bo'lmaydi. Shuningdek, uning yangi namunalari ham yaratilmoqda.

Tahlil natijalari: Ingliz va o'zbek bolalar xalq o'yinlarining har ikkalasi ham uzoq asrlik tarixga ega. Buni ularning tarkibida saqlanib kelayotgan ayrim mifologik tushunchalar, qadimgi marosim va urf-odatlar, e'tiqodiy qarashlar bilan bog'liq badiiy detallar ko'rsatib turadi. Bolalar o'yin folklori o'z badiiy qurilishi, mazmun-mundariyasi, janrlar tarkibi, obrazlar olami jihatidan ham milliy belgilarini namoyon etadi. Bu jihatdan ingliz bolalar o'yinlarini ikkiga bo'lib o'rganish mumkin:

a) sof ingliz bolalar o'yinlari;

b) ingliz bolalar o'yinlari qatoriga o'zlashtirilgan o'yinlar. Masalan, bunga Black man or Bogey man, Tip cat game misol bo'la oladi.

Ingliz va o'zbek bolalari repertuarida aynan bir xil nomda, bir xil qoidalar asosida o'ynaladigan o'yinlar ham bor. Bunga Buck-buck – eshak mindi ; Hacky sack- lanka, Hide-and-seek- yashinmachoq, Tag- quvlashmachoq, Cat and mouse – mushuk va sichqon, Red Rover – oq terakmi ko'k terak kabi o'yinlarni misol qilish mumkin. Bu o'yinlarning aksariyati inson va hayvon personaj ishtirokiga mo'ljallangan. Ingliz va o'zbek bolalar o'yin folklori poetikasiga xos muhim belgilardan biri shuki, ularda shu xalqlar yashaydigan hududning flora va faunasi tasviri yetakchilik qiladi, millat psixologiyasi, madaniy turmush tarzi bilan bog'liq urf-odatlari aks etib turadi. Mana shular ularning milliy xususiyatlarini namoyon qilishga xizmat qiladi. G' .Jahongirov tadqiqotida bolalarning “Meva sayli”, “Qovun sayli”, “Shaftoli pishdi”, “Meva terish”, “Qovunxo'rlik”, “Uzumxo'rlik” singari iboralar bilan aytilib kelinadigan o'yin turlari borligi qayd etilgan. Aslida bu nomda o'zbek xalqining marosim va udumlari mavjud. Ularda kattalar bilan baravar ishtirok etgan bolalar taqlidan o'z repertuarlarida bunday nomdagi o'yinlarni yaratganlar. Bunday o'yinlar, o'z navbatida, “maishiy o'yinlar” tarkibiga kiritiladi. Bolalar o'yinlarining aksariyati hayotdan nusxa ko'chirish, kattalarning kasb-koriga, muomala munosabatiga, marosim va bayramlariga taqlid qilish asosida yaratilgandir. Bunga “Sovchilik”, “Qiz uzatish”, “To'y-to'y”, “Qiz olib qochish” o'yinlarini misol qilish mumkin. Bu kabi maishiy o'yinlarda bolalar kattalar hayotidan bevosita nusxa ko'chirib o'ynaydilar. O'z o'yinlarida to'y, chaqaloq tug'ilishi va uni parvarishlash (yo'rgaklash, beshikka bog'lash, allalab uxlatish, ovqatlantirish, o'ynatish va hokazo singari), dafn marosimiga aloqador ko'rinishlarni dramatik sahnalashtirib namoyish etadilar. Yana shunday o'yinlar borki, ularda har xalqning o'ziga xos madaniy turmush tarzi, an'analari, axloqiy qarashlari aks etib turadi. Masalan, ingliz va o'zbek “mehmon-mehmon”, “to'y-to'y” kabi o'yinlarida bolalarning o'zi mansub millat ruhiyati, odob-axloq qoidalariga tayanib, mehmon kutish, to'y o'tkazish an'analari yoritiladi.

Xulosa: Umuman olganda, dunyo xalqlari folklorida bolalar tomonidan yaratilgan yoxud ular tomonidan kattalar folkloridan o'zlashtirilgan qator o'yin namunalari borki, kattayu kichik, turli janrdagi bunday badiiy-estetik hodisalar alohida e'tiborni tortadi. Har bir xalqning milliy qadriyatlarini tizimida o'yin folklori o'z o'rniga, tarixiga ega. Ular xalqning milliy o'zligini anglatuvchi hodisalardan biridir. Shuning uchun ularni o'rganishga qiziqish qadimdan hozirgacha mavjud bo'lib, kundan-kunga ortib, ilmiy takomilga erishib bormoqda. Zero, inson o'tmishdan to bugungi kungacha yosh avlodni yetuk inson qilib tarbiyalash yo'lida o'yin folkloridan asosiy manba, eng samarali ta'sir vositasi sifatida qo'llanib kelgan. Darhaqiqat, bolalar o'yin folklorida axloqiy-estetik g'oyalar yorqin aks etib turadi. Bunga ularning ijtimoiy hayot talab va ehtiyojlari bilan bog'liqligi zamin yaratgan. Zero, o'yinlar bolalar hayoti, turmush tarzi, ruhiy-fiziologik ehtiyojlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ularning o'tmishi, buguni va kelajagidan darak yetkazadi. Bolalar o'yinlari orqali kichikintoylarning ruhiy olami, borliqqa, yaqinlariga, xususan, bobo-buviga, ota-onaga, aka-opaga, ukaga, tengdosh do'stlariga, yaqin qarindoshlari bo'lgan amma, xola, tog'aga munosabati, olam manzaralarini bilishga qiziqishi, u haqdagi o'y-kechinma, bilim, tasavvur-tushuncha va orzu-intilishlarini anglab olish mumkin bo'ladi. Ko'pincha maishiy o'yinlar kattalar va bolalarning

turmush tarziga, kasb-koriga, marosim va urf-odatlariga, uy-ro'zg'or, mehnat predmetlariga oid ma'lumotlarni o'zida ramziy ifoda etib kelishi jihatidan milliylik ruhi ustuvor bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Виноградов Г. Игры и игрушки // Детский фольклор и быт. Программа наблюдений. Выпуск III. – Иркутск, 1925. – С. 50-71.
2. Капица Ф.С., Колядич Т. – М.: Инглизский детский фольклор. Учебное пособие для студентов вузов. – М.: Флинта: Наука, 2002. – С.210.
3. Рўзметов Х. Хоразм болалар фольклори: Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2005. – Б. 82.
4. Сафаров О. Ўзбек болалар поэтик фольклори. – Тошкент: Ўқитувчи, 1985. – Б. 225-237.
5. Жаҳонгиров Ф. Ўзбек болалар фольклори. – Тошкент: Ўқитувчи, 1975. – Б.27-29.
6. Сафаров О. Ўзбек болалар поэтик фольклори. – Т.: Ўқитувчи, 1985. – Б. 134-205.

UO'K 81

INGLIZ, FRANSUZ, NEMIS VA BOSHQA TILLARIDAN O'ZLASHGAN HARBIY VA IJTIMOY SO'ZLARINING O'ZBEK VA RUS TILSHUNOSLIGIDAGI O'RNI

B.A.Gadayshaev, o'qituvchi, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada Rus va O'zbek tillariga chet tillardan asosan ingliz, fransuz va nemis tillaridan kirib kelgan harbiy, ijtimoiy va iqtisodiy o'zlashmalar talaygina. Ushbu horijiy tillardan kirib kelgan harbiy o'zlashmalarining o'zbek va rus tilshunosligidagi o'rni muhim ahamiyat kasb etadi.

Rus va o'zbek tillaridagi harbiy terminologik lug'atlarida, ayniqsa dengiz floti sohasida, 16-asrdan beri mustahkamlangan Rossiya va Buyuk Britaniya o'rtasidagi tarixiy aloqalar bilan bog'liq bo'lgan anglisizmlarning keng misollari keltirilgan.

Kalit so'zlar: Harbiy leksika, anglisizmlar, harbiy terminologiya, genesis, retsipient, alternativ

Аннотация. В статье анализируется состояние исследований по вопросам использования иностранных языков русского языка и военных заимствований, заимствованных в узбекский язык через русский язык. Анализируется история возникновения англицизмов в военной лексике русского и узбекского языков, условия генезиса и конкретные значения этого процесса, а также определяются характер и типы слов, заимствованных из языка-донора в язык-реципиент.

Ключевые слова: Военная лексика, англицизмы, военная терминология, генезис, реципиент, альтернатива.

Abstract. The article analyzes the state of research on the use of foreign languages Russian and military borrowings that entered the Uzbek language through the Russian language. The history of the emergence of anglicisms in the military lexicon of the Russian and Uzbek languages, the conditions of genesis and specific meanings of this process are analyzed, and the nature and types of words adopted from the donor language to the recipient language are determined.

Key words: Military lexicon, anglicisms, military terminology, genesis, recipient, alternative.

Har bir tilning rivojlanishida boshqa tillardan kirib kelgan o'zlashma so'zlarning o'rni beqiyosdir. Ingliz va nemis tillaridan o'zbek va rus tillariga kirib kelgan o'zlashmalar tilshunosligimizdagi mahalliy so'zlar kabi ajralmas qismga aylangan. Bugungi kunda globalashuv jarayonlarining kuchayishi o'zbek va rus tili leksikasidagi xorijiy so'zlarning sonini ko'paytirmoqda. Chet tillaridan xususan ingliz va nemis tillaridan o'zlashgan harbiy, iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy so'zlar o'zbek tilida so'zlashuvchi kishilarga shunchalik odat tusiga kirib qolgan va moslashganki, ular ko'pincha o'zbek yoki rus tili sifatida qabul qilinadi. Yangi zamonaviy xorijiy so'zlar asta-sekin zamonaviy o'zbek leksikasiga ham kirib kelmoqda. Ularning sabablari yangi narsa, yangi kashfiyot va ilm fanga yangi kirib kelgan hodisalarni nomlari bilan bog'liq. Yana bir jihat esa uning kontseptual jihatdan o'xshash, ammo o'z sohasida yangi bo'lgan termin yoki o'zlashma ijtimoiy-psixologik sabablari va omillari tufayli boshqa bir til egalarining butun guruhi yoki uning bir qismi xorijiy so'zni nufuzliroq deb bilishi bilan ham belgilanadi. Chet tillaridan kirib kelgan o'zlashmalar kontseptsiyasining kommunikativ ahamiyati ham muhimdir. Bunda retseptor tilining kognitiv bazasida tegishli tushunchaning yo'qligi, ilmiy jixatdan aytganda horijiy tildan o'zlashgan so'zga

retsipient tilning xorijiy so'zga nisbatan alternativ so'zining mavjud emasligi ushbu o'zlashma so'zlarni to'g'ridan to'g'ri retsipient tilning qabul qilishga olib keladi. Bu esa o'z navbatida retsipient tilning chetdan kirib kelgan boshqa o'zlashma so'zlar orqali boyishiga sabab bo'ladi. Misol cuhun ko'plab chet tillaridan o'zbek va rus tillariga kirib kelgan so'zlarni muqobil variantlari bo'lmagani sabab ularni rus va o'zbek tilshunoslari retsipient til sifatida to'g'ridan to'g'ri qabul qilishgan.

Bular masalan fan, texnika va boshqa sohalardan: astronomiya-астрономия, biologiya биология, matematika математика, internet интернет, atmosfera атмосфера, metr метр, santimeter сантиметр, kilometer-километр, raketa-ракета, yanvar-январь, fevral-февраль, mart-март, kompyuter-компьютер, telephone -телефон, monitor-монитор, film-фильм, jurnal-журнал, shlagbaum-шлагбаум, layk-лайк, dizlayk-дизлайк va ko'plab boshqa so'zlardir. Harbiy atamalar – harbiy terminologiyaning katta qismini egallaydi. Tarixiy va siyosiy mavzular bu tilning asosiy maqsadi ob'ektlar, hodisalar va mudofaa bilan bog'liq tushunchalarni ifodasi hisoblanadi.

XVI asrdan Angliya va Rossiya o'rtasidagi iqtisodiy va harbiy munosabatlarning rus tilshunosligiga bo'lgan ta'siri kabi XX asrning o'rtalari va ikkinchi yarmidan xorijiy tillardan asosan rus tilshunosligi orqali o'zbek tiliga kirib kelgan ilm-fan, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va harbiy sohalarga bog'liq bo'lgan xorijiy so'zlarning o'zbek tilshunosligidagi roli muhim ahamiyatga ega. XX asr o'zbek adabiyotining yorqin namoyandalari bo'lmish Abdulla Qodiriy, Abdulla Qahhor, Musa Toshmuhammad Oybek, Hamid Olimjon, G'afur G'ulom, Said Ahmad, O'tkir Hoshimov kabi ko'pgina adiblarimizning asarlarida ingliz va nemis tilidan o'zlashgan so'zlarni ko'rishimiz mumkin. Harbiy terminologiya o'ziga xos struktur va leksiksemantik xususiyatlar bilan tavsiflanadi. O'zbek tilida harbiy terminologiya sistemasi muayyan struktur modellarning ustunligi bilan ajralib turadi. Tahlil qilingan materiallardan qo'rinib turibdiki, ingliz harbiy professionalizmlari ot, sifat, fe'l, shuningdek, ravishdosh so'z turkumlarida ifodalanadi.

Ilmiy jihatdan olsak, masalan: **Michman** (inglizcha: midshipman) “middle ship man” - “kemadagi o'rta odam” — qator davlatlarda kemadagi harbiy unvon. Bunda bir nechta sozdan foydalanmasdan balki o'ziga mos ma'nosiga ega qisqa xorijdan kirib kelgan so'zidan foydalanilganini ko'ramiz.

Kater (ing . carter) — suv sig'imi kichik (10 dan 400 t gacha), yurish tezligi 70 uzel (130 km/soat) gacha bo'lgan yordamchi yoki jangovar kema.

Shlagbaum (nemischa. Schlagbaum – schlagen – urmoq; yerga qulatib, ag'darib tashlamoq; sindirmoq. Baum – daraxt. O'tish joylarida va nazorat punktlarida yo'llarni ochish va yopish uchun avtomatik ravishda ko'tarib tushiradigan yoki qo'lda tortib ko'tarib tushiradigan qurilma.

Anshlag (nem. Anschlag - afisha, ommaviy e'lon) ; - Teatr, kino sohasida chiptalar sotilib bo'linganligi haqidagi mahsus e'lon.

Shtab (nemischa Stab) – harbiy qo'shinlarning (kuchlarning) kundalik va jangovar faoliyatini boshqarish uchun mo'ljallangan asosiy qo'mondonlik va nazorat organi.

Kovboy (inglizcha, „cow-boy“, cow - sigir, boy – yigit) leksemasi AQShning g'arbiy shtatlarida otliq yigit, jasur, mard podachi ma'nosi sifatida qo'llaniladi.

Gazetalar, jurnallar shuningdek onlayn gazeta va jurnallar ham bizni turli xil iqtisodiy, siyosiy, falsafiy, ilmiy-texnikaviy, ijtimoiy, madaniy yangiliklardan xabardor qiladigan muhim ommaviy axborot vositalaridan biri sifatida xizmat qilib kelmoqda. Jamiyatda sodir bo'layotgan o'zgarishlar zamonaviy gazetalarimizda yangi lug'atlardan ya'ni xorijiy so'zlarni o'zlashtirish - ushbu o'zlashmalarning ko'payishiga olib keldi. Boshqacha aytganda, tadqiqotchilarning fikricha - gazetalar, jurnallar va onlayn yangiliklar saytlari tilining so'zlashuv elementlari, terminologik lug'at va metafora bilan bir qatorda muhim ifoda manbalaridan biri bo'lmish xorijiy so'zlardan faol foydalanish o'chog'i hisoblanib, gazetadagi chet el so'zlari esa gazeta tilining konstruktiv printsiplari sifatida - standart va ifoda almashinuvini amalga oshirishga yordam bermoqda. Bunga misol sifatida gazeta va jurnallarda butun iboralarni bir so'z bilan almashtirib, zamonaviy tilni boyitgan holda retsipient tilni soddalashtirishini ko'ramiz. Masalan: imidj, menejer, grant, pop corn, killer, proyektor, blogger, gid, indikator va brend kabilardir

Shunday qilib, Xorijiy tildan kirib kelgan neologizmlar yoki o'zlashgan so'zlar jamiyat va davr ehtiyoji bilan paydo bo'lib doimiy qo'llanishda davom etadi va shu bilan bir qatorda ularning soni rus va o'zbek leksikalarida ortib boraveradi.

O'zlashgan so'zlar retsipient til tizimiga moslashadi va ko'pincha unga shunchalik singib ketadiki, bunday so'zlarning chetdan kelib chiqishi bu tilda so'zlashuvchilar tomonidan sezilmaydi va faqat etimologik tahlil yordamida aniqlanadi.

Xulosa qilib aytganda, Chet tillaridan kirib kelgan o'zlashmalarning boshqa bir tilga qabul qilinishi quyidagi sabalarga ko'ra amalga oshadi.

Boshqa tillardan kirib kelgan o'zlashma so'zlarning muqobil varianti yo'qligi sababli retsipient tilga hech qanday o'zgarishsiz qo'llaniladi.

Moddiy va ma'naviy borliqdagi yangi narsalar va yangi hodisalarni nomlash zarurati tufayli retsipient tilga to'g'ridan to'g'ri kirib keladi.

Butun iboralarni bir so'z bilan almashtirib, retsipient nutqini soddalashtirgan holda qabul qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Словарь иностранных слов. Москва "Русский язык" Издание девятое. 1982.
2. Толковый словарь иноязычных слов. Л.П. Крысин. Российская Академия Наук. Москва 2006.
3. Oxford Word Power Dictionary. Oxford University Press. 2012

UO'K 812

PUBLISISTIK USLUBDAGI MATNLAR ELEKTRON TARJIMASINI FUNKSIONAL PRAGMATIK MUVOFIQLIGI

G.B.Gafurova, katta o'qituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Maqolada yozma matnlarning elektron tarjima sifatini baholashning keng qamrovli tavsifi berilgan, chunki elektron tarjima tizimlaridan foydalangan holda tarjimani tekshirish muammosi hali ham ochiqlicha qolmoqda. Bu nafaqat ushbu savolga tarjimonlarning turli qarashlari, balki uning qaroriga ta'sir qiluvchi ko'plab omillarga ham tegishli. Sifatni baholashning asosiy usullari tavsiflangan va tahlil qilingan. Muayyan xatoning "og'irligi" va uning umumiy sifatga ta'sirini hisobga olgan holda, tarjimaning elektron tarjima mashinalarini baholashga o'ziga xos yondashuv taklif etiladi.

Kalit so'zlar: elektron tarjima, baholash, elektron tarjima tizimi, foydalanuvchilar lug'ati, sifat

Аннотация. В статье ставится задача дать комплексное описание оценки качества машинного перевода письменных текстов, поскольку проблема исследования перевода с использованием систем машинного перевода остается открытой. Речь идет не только о различных взглядах переводчиков на данный вопрос, но и о большом количестве факторов, влияющих на его решение. Описаны и проанализированы основные методы оценки качества. Учитывая «вес» конкретной ошибки и ее влияние на общее качество, предлагается специфический подход к оценке электронных переводческих машин.

Ключевые слова: машинный перевод, оценка, система машинного перевода, словарь пользователя, качество.

Abstract. The article is dedicated to provide an understanding drawing of e-translation quality analysis of written texts, as the problem of exploration of the translation dealing with machine translation systems remains still open. This comprehension not only with different perspectives of translators on the given question, but also with great size of elements, which impact its decision. The special style of evaluating the quality is described and analyzed. Taking into account the "weight" of a particular misunderstanding and its influence on the general quality, a specific approach to the evaluation of e-translation machines of translation is suggested.

Key words: machine or e-translation, evaluation, machine translation system, dictionary, quality, understanding.

Kirish. Zamonaviy jamiyat rivojlanishining xarakterli tendentsiyalarida globallashuv va axborotlashtirish jarayonlarining kuchayishi kuzatilmoqda, bu esa xalqaro aloqalarni o'sish va

soddalashtirishga olib keladi. So'nggi yillarda tilshunoslarning Internet maydoni yangi ko'p qirrali til faoliyatining tarmoqlarini amalga oshirishdi. Kengayish global tarmoq bo'lgan Internet barcha sharoitlarini ta'minlash bilan birga xalqaro aloqa - an'anaviy yozishmalardan tortib ovoqli va video aloqagacha. Bu yo'lda yagona to'siq til to'siqi bo'lib qolmoqda, uni an'anaviy tarjima yordamida yengib o'tish muammoni to'liq hal eta olmaydi, chunki dunyoda tarjimalar hajmi oshib bormoqda. Doimiy ravishda o'sib borish tarjimonlar tarjima ehtiyojlarini to'liq qoniqtira olmaydi.

Umumiy kompyuterlashtirish dunyo va uning o'rtasida yangi imkoniyatlarga intilish, ishlab chiqarish, dasturiy mahsulotlarning yangi versiyalarini takomillashtirish va dasturiy ta'minotni iloji boricha moslashtirishga urinishlardan iborat. Bir qator kompyuter vositalari va dasturlari, sanoat va texnologiyaning ixtirolari shular jumlasidandir. Taraqqiyot tufayli bozorga deyarli har kuni yangi mahsulotlar olib kelinmoqda. Muloqot qilish uchun iloji boricha ko'proq tillar foydalanuvchiga imkon yaratilmoqda.

Tilni o'rganish imkoniyatlaridan biri aloqadagi to'siq - tizimlardan foydalanish mashina tarjimasi (MTT) tarjima ishining unumdorligini oshirish vositasi sifatida qo'llaniladi. Lekin mashina tarjimonlari faqat turli profildagi mutaxassislar ishida yordam berishi mumkin va inson tarjimonlarini almashtirish ularni qila olmaydi. Avvalo, bu ko'p hollarda mashina tarjimoni bir tildan ikkinchi tilga to'liq adekvat tarjimani bajara olmasligi bilan bog'liq. Matn tarjimasi tarjimadan sezilarli darajada past bo'lib, qo'shimcha shaxs tomonidan qayta ishlashga muhtoj bo'ladi.

Material va metodlar: Ta'lim jarayonini kompyuterlashtirish jarayonida, bevosita kompyuter tizimidagi axborotlar bazasi, elektron lug'atlar, kompyuter lug'atlari, onlayn tarjima, avtomatik tahrir, til o'qitish dasturlariga ehtiyoj tug'iladi. Bu ehtiyojni qondirish kompyuter lingvistikasi sohasida izlanishlar olib borishni taqozo etadi. Yurtboshimiz farmonlari va hukumat qarorlari ta'lim jarayonini takomillashtirish, milliy g'oya bilan qurollangan yangi avlodni vovaga yetkazish davlat siyosati darajasidagi eng muhim vazifalaridan biri ekanligini asoslaydi. Yosh avlodni bilimli, komil inson va global taraqqiyot, jahon sivilizatsiyasi talablariga javob bera oladigan kadrlar sifatida tayyorlash hozirgi ta'lim tizimi maqsadlaridan biridir. Bu maqsadga erishish uchun, aqli raso yoshlar chet tillarini mukammal bilishlari, kompyuter texnikasi va zamonaviy texnologiyalarni mustaqil o'zlashtirib borishlari lozim.

Elektron tarjimasi g'oyasi, ya'ni bir tildan boshqa tilga tarjima qilish ishini mashinaga ishonib topshirish g'oyasi hozirgacha mavjud bo'lib, taxminan ellik yilni o'z ichiga oladi. Ilmiy tadqiqotlar dunyoning ko'p mamlakatlarida tarjima va mashinasozlik bo'yicha tadqiqotlar taxminan bir xil yillar davomida olib borildi. [2, 245]

Ha, tizimlarni yaratish muammolari 1940 yildan boshlab S.V Frolova hamda D.A Pankova ishlarida mashina tarjimasi shuningdek, zamonaviy mashinali tarjima tizimlarini ishlab chiqishning standart tuzilishi va xususiyatlari ko'rib chiqiladi. I. I. Revzin va V. Yu. Rozenzveyglarning ishlari mashina tarjimasining umumiy masalalariga bag'ishlangan [3]. Yu.M.Marchuk asarida tekshirilgan mashina tarjimasi algoritmlari modellashtirish usullari va ishlab chiqish taqdim etiladi [2].

2014 yil o'zbek tili boshqa tillar qatori Google-tarjimonga kiritildi. O'sha paytlarda tarjima sifati yaxshi bo'lmagan, uning asosiy texnologiyasi lug'at va qoidalar tayanilgan. Istalgan tilning lug'ati nechog'lik boy bo'lmagan, elektron tarjima uchun bu yetarli bo'lmadi. Chunki matn tuzish – bu har bir kishining individual xos tabiatidan kelib chiqadigan hodisa va leksikologiya doimiy ravishda o'zgarib turadi. Shuning uchun bu sohada faqatgina tuzilgan lug'atlar va qoidalar bilan uzoqqa borib bo'lmaydi. Endilikda Google statistikaga asoslangan yoki neyro mashina tarjimasi texnologiyasi bilan tarjimalar qilmoqda. Buning mohiyati shundaki, statistik ma'lumotlar olingan ehtimollik holatidan kelib chiqib, mavjud tarjima adekvatlaridan foydalaniladi. Bu esa o'zbek tilining parallel korpuslar texnologiyasi ustida ham talaygina tadqiqotlar yaratish zaruriyatini ko'rsatadi. Ayon bo'lyaptiki, muammo yana korpus mavzusiga kelyapti, chunki bu – o'zbek tilini rivojlantirish uchun eng kerakli sohalardan biri.

Natijalar tahlili. Hozirgi zamon shuni taqozo qiladiki, tarjimonlarning professionalligi, jasorati va innovatsionligi, sabr-toqati va niyati ko'pincha tan olinmaydi, bu esa qobiliyatli odamlarni yo'qotishdir. Bu ilmiy tarjimonlik kasbi uchun yo'qotishdir. Ilmiy tarjima bilan shug'ullanish uchun eng muhim sifat - bu mustahkam texnik ma'lumotga ega bo'lishdir. Ilmiy va texnik tarjima

yutuqlarini o'ldirish tartibi bo'lishi kerak. Tarjima vazifalari va sifat kafolati talablari tarjima vazifalarini taqsimlash jadvali shaklida yozma ravishda aniq ko'rsatilgan. Belgilangan muddatda terminologiya ma'lumotlar bazasini yaratish, shubhali shartlar bo'yicha tegishli ekspertlar bilan maslahatlashish va xulosalar olish, atamalarning tarjimasini esa loyiha jamoasi birgalikda aniqlashi kerak.

Ilmiy-texnologik tarjimonlardan chuqur ilmiy salohiyat va malakaga, katta madaniy zaxiralarga, tegishli sohalaridagi axborot dinamikasini chuqur bilishga, tarjimaning turli apparat-dasturiy vositalari hamda tarmoq resurs vositalarini bilish, yaxshi til ko'nikmalariga ega bo'lish talab etiladi. Darhaqiqat, bu yerda til shunchaki vositadir. Chet tilini o'rgangan ilmiy-texnologik tarjimonlar uchun chet tilining ilmiy tarjimadagi o'rnini oydinlashtirish juda muhim. Boshqa tomondan, texniklar ilmiy tarjimada yaxshi ish qila oladimi? "O'zingni anglash" va "boshqalar tushunishiga imkon berish" o'rtasida farq bor.

Google Translate tarjima dasturlari tomonidan tarjimalar tahlili natijalari shubhasiz zamonaviydir.

Elektron tarjima tizimida asl matn semantik va sintaktik mos bo'la olmaydi va tahrirlash uchun muharrirga ehtiyoj tug'iladi. Google tarjima sifati taxminan bir xil tarjimalarni yuz foiz bilan bajara oladi. Xatolar tahlili shundan iboratki, tarjima qilishda tarjimon dasturlari asl nusxaning mazmunini 50% ga buzadi, natijada tarjimada oluvchining tegishli ma'lumot qabul qilishdagi talablari to'liq qoniqarli emasligini tasdiqladi.

Xulosa. Biz elektron tarjima tizimlarini rivojlanishning eng istiqbolli yo'nalishi deb hisoblaymiz, grammatik tahlil tizimlarini takomillashtirish va analiz qilish, takomillashtirish shuningdek, matnning konteksti aniqroq bo'lish uchun semantik zanjirlar miqdorini oshirish va so'z ma'nolarini tanlashda keng qamrovli ekanligi tasdiqlangan. Mashina tarjimasi nazariyasi uchun zamonaviy va eng dolzarb masala qo'shimcha ilmiy tadqiqotlar baholanishi kerak, uning fazilatlarini, ko'proq darajada – tadqiqot yangilarini ixtiro qilish uchun uning kamchiliklari mavjudligini tan olish kerak.

Boshqa bir tomondan qaraganda, hatto eng keng qamrovli professionallar muhitida ham foydalanuvchi o'zini baholash muayyan narsaga xos bo'lgan har qanday aniq talabning yo'qligi xavfi ham yo'q emas.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh. Adabiyot va san'at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma'naviy olamini yuklastirishning mustahkam poydevoridir // "Xalq so'zi" gazetasi. Toshkent, 2017 yil, 4-avgust.
2. Марчук Ю.Н. Компьютерная лингвистика: учеб. пособие. М.: Восток-Запад, 2007. 245 с
3. Ревзин И.И., Розенцвейг В.Ю. Основы общего и машинного перевода. М.: Высшая школа, 1964. 255 с
4. G. Gafurova., The concept and specificity of publicistic style. Mental enlightenment scientific – methodological journal. p. 82-86., 2023

UO'K 34

XALQARO EKOLOGIK TASHKILOTLARNING JAMOATCHILIK BILAN ALOQALARI MEXANIZMLARI

M.A.Gulyamova, katta o'qituvchi, mustaqil tadqiqotchi, O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqola xalqaro ekologik tashkilotlar (IEO) tomonidan o'z missiyalari va tashabbuslarini ilgari surish uchun qo'llaniladigan jamoatchilik bilan aloqalarning murakkab mexanizmlarini o'rganadi. IEO global ekologik muammolarni hal qilishda hal qiluvchi rol o'ynaydi va samarali jamoatchilik bilan aloqalar strategiyalari jamoatchilik tomonidan qo'llab-quvvatlash, siyosiy qarorlarga ta'sir ko'rsatish va hamkorlikni rivojlantirish uchun muhimdir. Ushbu maqolada biz IEOning jamoatchilik bilan aloqalar mexanizmlarining ko'p qirrali xususiyatini, jumladan, aloqa strategiyalari, manfaatdor tomonlarni jalb qilish va targ'ibot sa'y-harakatlarini o'rganamiz, ularning zamonaviy ekologik muammolar kontekstidagi ahamiyatini ko'rsatamiz.

Kalit so'zlar: Xalqaro ekologik tashkilotlar, jamoatchilik bilan aloqalar mexanizmlari, aloqa strategiyalari, manfaatdor tomonlarning ishtiroki, targ'ibot harakatlari, atrof-muhitni muhofaza qilish, barqarorlik, iqlim o'zgarishi, biologik xilma-xillikni saqlash, global ekologik muammolar

Аннотация. В этой научной статье рассматриваются сложные механизмы связей с общественностью, используемые международными экологическими организациями (НОО) для продвижения своих миссий и инициатив. НОО играют ключевую роль в решении глобальных экологических проблем, а эффективные стратегии связей с общественностью необходимы для получения общественной поддержки, влияния на политические решения и развития сотрудничества. В этой статье мы исследуем многогранный характер механизмов связей с общественностью НОО, включая коммуникационные стратегии, взаимодействие с заинтересованными сторонами и пропагандистские усилия, подчеркивая их значение в контексте современных экологических проблем.

Ключевые слова: международные экологические организации, механизмы связей с общественностью, коммуникационные стратегии, взаимодействие с заинтересованными сторонами, пропагандистские усилия, экологическая осведомленность, устойчивость, изменение климата, сохранение биоразнообразия, глобальные экологические проблемы.

Abstract. This scientific article delves into the intricate mechanisms of public relations employed by international environmental organizations (IEOs) to promote their missions and initiatives. IEOs play a pivotal role in addressing global environmental challenges, and effective public relations strategies are essential for garnering public support, influencing policy decisions, and fostering collaboration. In this article, we explore the multifaceted nature of IEOs' public relations mechanisms, including communication strategies, stakeholder engagement, and advocacy efforts, highlighting their significance in the context of contemporary environmental issues.

Keywords: International Environmental Organizations, Public Relations Mechanisms, Communication Strategies, Stakeholder Engagement, Advocacy Efforts, Environmental Awareness, Sustainability, Climate Change, Biodiversity Conservation, Global Environmental Challenges

Kirish: Ekologik inqirozlar kuchayib borayotgan va barqaror yechimlar zarurligi to'g'risida global xabardorlik kuchayib borayotgan bir davrda xalqaro ekologik tashkilotlar (IEO) sayyoramiz kelajagini himoya qilish yo'lida asosiy ishtirokchilar sifatida paydo bo'ldi. Atrof-muhitni muhofaza qilish va asrashga bo'lgan sadoqatidan kelib chiqqan ushbu tashkilotlar dunyomiz oldida turgan murakkab va o'zaro bog'liq muammolarni hal qilish uchun ulkan missiyalarni boshladilar. Ushbu missiyalarning muvaffaqiyatida markaziy o'rinni jamoatchilik bilan aloqalar san'ati va ilmi tashkil etadi, bu IEO'larning turli manfaatdor tomonlarni jalb qilish, xabardor qilish va harakatga ilhomlantirish bo'yicha sa'y-harakatlarining asosi bo'lib xizmat qiladi.

Ushbu ilmiy maqola kun tartibini ilgari surish, hamkorlikni rivojlantirish va qaror qabul qiluvchilarga ta'sir o'tkazish uchun IEOlar tomonidan qo'llaniladigan jamoatchilik bilan aloqalarning murakkab mexanizmlarini o'rganadi. Ushbu mexanizmlarning ahamiyati an'anaviy jamoatchilik bilan aloqalar doirasidan ham oshib ketadi, chunki IEOlar atrof-muhitga oid muammolarning doimiy o'zgarib borayotgan landshaftida harakat qilishda millatlar, sanoatlar, jamoalar va shaxslar o'rtasidagi tafovutlarni bartaraf etishga intiladi. Ushbu tadqiqotda biz IEOlarning jamoatchilik bilan aloqalar bo'yicha sa'y-harakatlarini asoslovchi keng qamrovli strategiyalarni yoritishni maqsad qilganmiz, bunda aloqa strategiyalari, manfaatdor tomonlarni jalb qilish va targ'ibot harakatlari kiradi. Shunday qilib, biz barqaror kelajak yo'lida muvofiqlashtirilgan harakatlar dolzarbligini ta'kidlab, dunyomizning ekologik muammolarga munosabatini shakllantirishda samarali jamoatchilik bilan aloqalar muhim rol o'ynashini ta'kidlamoqchimiz.

Aloqa strategiyalari:

Samarali muloqot xalqaro ekologik tashkilotlarning (IEO) o'z xabarlarini yetkazish, xabardorlikni oshirish va atrof-muhit sabablarini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan sa'y-harakatlarining markazida yotadi. Ushbu tashkilotlar o'z tashabbuslari turli auditoriyalarda aks-sado berishi va ijobiy o'zgarishlarga olib kelishi uchun bir qator muloqot strategiyalarini qo'llaydi. Quyidagi bo'lim IEO'larning aloqa strategiyalarining asosiy tarkibiy qismlarini o'rganadi:

Media bilan bog'lanish:

IEOlar o'z xabarlarini kuchaytirish va kengroq auditoriyani qamrab olish vositasi sifatida ommaviy axborot vositalari bilan faol ishtirok etadilar. Ushbu tashkilotlarda jurnalistlar va ommaviy axborot vositalari bilan aloqalarni o'rnatishga bag'ishlangan matbuot ofislari yoki aloqa guruhlar mavjud. Amaldagi strategiyalar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

a. O'z vaqtida ma'lumot berish: IEOlar atrof-muhit masalalari bo'yicha aniq va dolzarb ma'lumot manbalari ekanligini ta'minlaydi. Ular muntazam ravishda jurnalistlar bilan press-relizlar, tadqiqot natijalari va ekspert fikrlari bilan o'rtoqlashadilar.

b. Matbuot konferensiyalarini o'tkazish: IEO muhim tashabbuslar, tadqiqot natijalari yoki siyosat tavsiyalarini e'lon qilish uchun matbuot anjumanlarini o'tkazadi. Ushbu tadbirlar IEO matbuot kotiblari uchun ommaviy axborot vositalari bilan bevosita muloqot qilish uchun platforma taklif qiladi.

c. Ijtimoiy mediadan foydalanish: Ijtimoiy tarmoqlarning kuchini tan olgan holda, IEO Twitter, Facebook va Instagram kabi platformalarda faol profillarni saqlab turadi. Ular ushbu kanallardan ma'lumot tarqatish, jozibali vizual tasvirlarni almashish va jamoatchilik bilan muloqot qilish uchun foydalanadilar.

Ta'lim kampaniyalari:

IEOlar atrof-muhitning dolzarb muammolari to'g'risida jamoatchilikni xabardor qilishga va shaxslarga harakat qilish huquqini berishga qaratilgan ta'lim kampaniyalarini ishlab chiqadi. Ushbu kampaniyalar murakkab muammolarni ochiq va o'zaro bog'lash uchun turli xil vositalardan foydalanadi:

a. Multimedia materiallari: IEOlar ma'lumotni jozibali va vizual tarzda jozibali tarzda etkazish uchun multimedia materiallarini, jumladan hujjatli filmlar, infografika va interaktiv veb-saytlarni ishlab chiqaradi.

b. Nashrlar: Ular atrof-muhit masalalari bo'yicha chuqur tadqiqotlar va tahlillarni taqdim etadigan hisobotlar, kitoblar va jurnallarni chiqaradilar, ko'pincha siyosatchilar, olimlar va keng jamoatchilikka mo'ljallangan.

c. Ommaviy ma'ruzalar va seminarlar: IEOlar atrof-muhit masalalari bo'yicha jamoalar va shaxslarni o'qitish uchun ochiq ma'ruzalar, seminarlar va seminarlar tashkil qiladi. Ushbu tadbirlar to'g'ridan-to'g'ri muloqot qilish va bilim almashish uchun imkoniyatlar yaratadi.

Ommaviy targ'ibot:

An'anaviy aloqa kanallaridan tashqari, IEOlar odamlar bilan bog'lanish va atrof-muhitni boshqarish tuyg'usini rivojlantirish uchun to'g'ridan-to'g'ri jamoatchilik bilan bog'liq tadbirlar bilan shug'ullanadi:

a. Jamiyat ishtiroki: IEO mahalliy hamjamiyat bilan yaqindan hamkorlik qiladi, ular bilan tabiatni muhofaza qilish loyihalari, barqaror rivojlanish tashabbuslari va tabiiy ofatlarga javob berish harakatlarida hamkorlik qiladi.

b. Atrof-muhit tadbirlari: Ular jamoatchilik xabardorligini oshirish va harakatni safarbar qilish uchun Yer kunini nishonlash, iqlim bo'yicha yurishlar va tozalash kampaniyalari kabi tadbirlarni tashkil qiladi yoki ishtirok etadi.

c. Fuqarolarning ilmiy tashabbuslari: Ba'zi IEOlar fuqarolarning ilmiy dasturlarini rag'batlantirish orqali jamoatchilikni ilmiy tadqiqotlarga jalb qiladilar, bu erda shaxslar ma'lumotlarga hissa qo'shishi yoki dala tadqiqotlarida ishtirok etishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, aloqa strategiyalari IEO missiyasining ajralmas qismi bo'lib, ularga murakkab ekologik muammolar va keng jamoatchilik o'rtasidagi tafovutni bartaraf etishga imkon beradi. Ommaviy axborot vositalarini jalb qilish, ta'lim kampaniyalari va jamoatchilikni targ'ib qilish orqali ushbu tashkilotlar barqaror va ekologik mas'uliyatli kelajakka intilishda butun dunyo bo'ylab odamlarni xabardor qilishga, ilhomlantirishga va safarbar etishga intiladi.

Manfaatdor tomonlarning ishtiroki IEOning jamoatchilik bilan aloqalar mexanizmlarining yana bir muhim jihatini ifodalaydi. Hamkorlik o'rnatish, muloqotni osonlashtirish va turli manfaatdor tomonlar bilan maslahatlashish orqali IEO hamkorlik va umumiy mas'uliyatni rivojlantiradi. Ushbu

majburiyatlar yaxlit yechimlarni ishlab chiqishga hissa qo'shadi va atrof-muhitni muhofaza qilish tashabbuslarini qo'llab-quvvatlashni kuchaytiradi.

Siyosat darajasida ham, ommaviy kampaniyalar orqali ham advokatlik harakatlari IEOning jamoatchilik bilan aloqalar strategiyasining ajralmas qismidir. Ular siyosatchilarga ta'sir o'tkazish, ekologik toza qoidalarni himoya qilish va ularning sabablariga jamoatchilik yordamini safarbar qilish uchun tinimsiz ishlaydi. Ushbu advokatlik tashabbuslari ekologik muammolarni samarali hal qilish uchun zarur bo'lgan siyosat o'zgarishlarini va xatti-harakatlarni o'zgartirishga qaratilgan.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, xalqaro ekologik tashkilotlar tomonidan qo'llaniladigan jamoatchilik bilan aloqalar mexanizmlari zamonaviy ekologik muammolarning murakkab manzarasini boshqarishda muhim ahamiyatga ega. Iqlim o'zgarishi, biologik xilma-xillikning yo'qolishi va boshqa global ekologik tahdidlarga qarshi turganimizda, IEOlarning roli va ularning jamoatchilik bilan aloqalar mexanizmlari muhim bo'lib qolmoqda. Ularning muloqot qilish, manfaatdor tomonlarni jalb qilish va o'zgarishlarni himoya qilish bo'yicha tinimsiz sa'y-harakatlari sayyoramiz uchun yanada barqaror va ekologik mas'uliyatli kelajakni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu mexanizmlar rivojlanishda davom etishi va doimiy o'zgarib turadigan global ekologik kontekstga moslashishi juda muhim, bu IEO va jamiyatning birgalikdagi sa'y-harakatlari bizning umumiy muhitimizga ijobiy va doimiy ta'sir ko'rsatishini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Brown, L. R. (2015). The New Geopolitics of Food: Climate Change, Connectivity, and Population Growth. Earth Policy Institute.
2. Gladwin, T. N., Kennelly, J. J., & Krause, T. S. (1995). Shifting Paradigms for Sustainable Development: Implications for Management Theory and Research. *Academy of Management Review*, 20(4), 874-907.
3. Mol, A. P. (2006). Environmental Governance in Multilevel Systems: Theory and Practice. *Global Environmental Politics*, 6(1), 13-24.
4. World Wildlife Fund (WWF). (2020). WWF Annual Report 2019. Retrieved from <https://www.worldwildlife.org/about/annual-report-2019>
5. United Nations Environment Programme (UNEP). (2019). UNEP Annual Report 2018. Retrieved from <https://www.unenvironment.org/resources/annual-reports/unep-annual-report-2018>

UDC 821.111(73)-93

THE PEARLS OF IRONY IN ERNEST HEMINGWAY'S NOVEL "THE SUN ALSO RISES"

L.Jalilova, associate Prof., PhD, Bukhara state university, Bukhara
F.Ergasheva, master degree student, Bukhara state university, Bukhara

Annotatsiya. Ko'pchilik Xeminguey asarlarini o'rganuvchi olimlar uchun "Xemingueydagi kinoya"dan ko'ra oddiyroq mavzu yo'qdek tuyuladi. Ammo istehzo atamasi bilan bog'liq ba'zi farqlar, ayniqsa Xeminguey tadqiqotlarida uning hozirgi holatini hisobga olsak, tadqiq qilishga arziydi. Ushbu maqolada E.Xemingueyning "Quyosh baribir chiqaveradi" ("The Sun Also Rises") asarida kinoyaning qo'llanilishi yoritilgan.

Kalit so'zlar: E.Xeminguey, "Quyosh baribir chiqaveradi" ("The Sun Also Rises"), kinoya, ichki erkinlik, badiiy xususiyat.

Аннотация. Большинству ученых, изучающих работы Хемингуэя, кажется, что нет более простой темы, чем "ирония в Хемингуэе". Но некоторые различия, связанные с термином ирония, стоит изучить, особенно учитывая его нынешнее положение в исследованиях Хемингуэя. В этой статье Э.Хемингуэя "Солнце все равно взойдет" ("The Sun Also Rises") освещает применение иронии.

Ключевые слова: E.Хемингуэй, "Солнце все равно восходит" ("The Sun Also Rises"), ирония, внутренняя свобода, художественная особенность.

Abstract. For most scholars of Hemingway's works, there seems to be no simpler subject than "the irony of Hemingway". But some differences with the term irony are worth researching, especially considering its current state in Hemingway's studies. In this article, E.Hemingway's "The Sun Also Rises" covers the use of irony.

Keywords: E.Hemingway, "The Sun Also Rises", irony, inner freedom, artistic character.

Introduction. I wish to take issue with these approaches by focusing on the communal, interrelational, and linguistic properties of irony—including irony's sources in ambiguity and paradox-properties that do not alienate, exclude, create distances between characters or between the narrator and reader, or necessarily reject idealism. Instead Hemingway's irony in "The Sun Also Rises" asserts the intersubjective nature of identity, which is not based on an a priori individual consciousness but rather on group understanding. For even as irony excludes, while disprivileging the status of personal knowledge and discrete identities, it builds a community of believers. The ironic status of the individual subject requires that the search for self-knowledge be linked to the discovery of how each subject is related to others, and how each subject assumes an intersubjective identity.

Literature review. An elusive and slippery term, irony is one of the key concepts of contemporary critical vocabulary. In its most elemental form, it is derived from an awareness of the discrepancy between reality and appearance. But, as Lilian S. Furst argues, "frequently the processes of irony are more complicated. For the ironist is often conscious of a choice between several possibilities, none of which has complete validity and all of which are exposed to question. After exploring every possibility, he may well find himself (and, incidentally place us) in a labyrinth of doubts". "The Sun Also Rises" sets individual autonomy against the novel's irony, an irony that serves to establish an interpretive relationship (however incomplete and unstable) between the narrator-protagonist, Jake Barnes, the other characters and the reader. Like Jake, the novel's other characters must learn that their freedom is a hybrid of external influences that depends on a willingness not only to open themselves to others, but also to accept the limitations of self-determination. Hemingway presents the various dangers associated with self-determination and self-exposure through the even greater dangers of precluding the possibility of self-exposure. Such exposure, however, is grounded in (and guided by) irony, which is dependent on one's position in a community and, most importantly, in the discourse of that community.

More specifically, the conditions of personal freedom and of recognition cannot be achieved alone: the achievement of "free" subjectivity requires, as I will show, a certain intersubjective relation (and the recognition of such) among subjects. What is also at stake is that such a relation (and its resulting discourse) is susceptible to unironic linguistic mediations and positions. So considered, the absence of irony can point to what security exists in the novel, a security that goes against modernism's general reluctance to adopt a totalizing vision and the large-scale generalizations that seek to distinguish it clearly from other periods. Finally, irony conduces not to transcendence but to a self-consciousness that reveals some of the moral consequences of modernism as they register, for example, in Jake's guilt regarding the bullfighter, Romero. Perceiving his being tragically, operating in the open presence of his readers, Jake feels himself an exile in a phenomenal world.

Discussion. In the novel, irony is indissociable from the problems of individual nature, self-knowledge, and self-expression; it insists on the provisional and fragmentary nature of the individual subject. Subjectivity is therefore not a given but something brought into existence and, in the novel, is firmly linked with ironic language. Because ironic utterances are often partial utterances requiring completion (and thus generally differ from direct, non-ironic explanatory formulations), the partialness of the speaker as subject is one of Hemingway's fundamental premises. Knowledge, therefore, is not a substance but a structural dynamic: it is not contained by an individual but is inevitably produced by an understanding among partially unconscious speakers who say more than they know or know more than they say. Consequently, Hemingway's typical dynamic of understanding is founded on relationship, the novel's most important focus. Personal knowledge ceases to have a privileged status. Hemingway's irony unites subjects in their ignorance, or in their knowledge, and in so doing prepares the way for a recognition of the primacy of intersubjectivity over all individual subjects.

The characters in "The Sun Also Rises" influence nothing. Even though the novel consists entirely of actions they initiate, such actions play a secondary role to the novel's intersubjective relations. Events mostly "happen" to these characters, one result of which is that many scenes in the novel end in a (seemingly) haphazard cataclysm of (illusory) mirth or self-destruction. Decisions per

se on where a character lives or travels do not have a decisive effect on his or her identity. Thus, Robert Cohn's identity cannot be defined by his decision to come to Europe: "He was fairly happy, except that, like many people living in Europe, he would rather have been in America ...".

Whether Bill Gorton's adventures take place in Budapest or Vienna is equally unimportant to his search for "authenticity." Brett's encounters with the Count Mippipopolous, or her decision to marry Mike, or her choice to go to San Sebastian with Cohn are not the most important determinants for her self-actualization. Rather, what guides the novel is an imbrication of communal and relational discourses with irony: every major character, at one time or another, consciously or unconsciously, is an absorption and a definition of the irony of others. Irony can allow a character to develop a relation with him- or herself, and, through contrasting stances and perceptions, to pursue self-exposure, a requisite conduit to self-knowledge.

The ultimate value, above all others, irony dominates, for example, this dialogue between Brett and the Count, which takes place in the presence of Jake:

"What were you doing [in Abyssinia]?" asked Brett. "Were you in the army?"

"I was on a business trip, my dear."

"I told you he was one of us. Didn't I?" Brett turned to me. "I love you, count. You're a darling."

The Count's non-involvement in the fighting in Abyssinia and his general ironic stance align him, or not so much him but his consent to communal ironic codes, with Brett and Jake (the Count is "one of us"). This is so because the knowledge of irony, which contains an internal tension that renders the ironist's way of life unstable and self-undermining, while at the same time serving as a vehicle for partial self-exposure (in the cases of Brett, Jake, Mike, and the Count), is reserved for those who internalize it.

Hemingway's intersubjective irony indicates a way of engaging in public (interpersonal) activity: his characters are defined by what they can say—and most clearly by what they say with irony. Ironic dialogue seems mostly to confirm the fact that, for individual characters, there is no new knowledge to assimilate. Most of the characters, whether renewing a relationship or meeting for the first time, appear to know as much as they ever will about each other. Indeed, the Count's judgment of Brett's "expatriate" life in Paris, or Mike's feeling about Cohn, or Brett's "love" for Jake appears to be established and settled before the novel begins.

To be clear, Jake can know or suspect something is illusory but desires and is loyal to the illusion (or self-delusion), while pulling the reader into his world. Indeed, it is only by speaking to the other, and most often doing so ironically, by alienating/exteriorizing himself in a communal language, that Jake can represent himself "in front of" himself and thus arrive at self-consciousness. It is well to recall, however, that irony is employed not as a momentary expression or desire but as a standpoint and it therefore can only be read in its totality. For Jake Barnes, ironist and narrator, irony, in its fullest operation, is the most satisfying expression of what must suffice.

Conclusion. Irony is also part of something that lies beyond the characters' and narrator's more or less conscious experience, the effect of which is manifest in that experience without being readily (or necessarily) accessible to consciousness.

Critics of Hemingway's *The Sun Also Rises* have neglected the linguistic and epistemological qualities of irony in the novel. This essay explores the communal, interrelational, and linguistic properties of irony while arguing that the ironic status of the individual subject requires that the search for self-knowledge be linked to the discovery of how each subject is related to others, and how each subject assumes an intersubjective identity. At the same time, the absence of irony can point to what security exists in the novel, a security that goes against modernism's general reluctance to adopt a totalizing vision and to register moral consequences.

REFERENCES:

1. Furst, Lilian R. *Fictions of Romantic Irony*. Cambridge: Harvard UP, 1984.
2. Goodman, Paul. "The Sweet Style of Ernest Hemingway." *Five Decades of Criticism*. Ed. Linda Wagner. East Lansing: Michigan State UP, 1974: 153-60.
3. Hemingway, Ernest. *The Sun Also Rises*. [1926]. London: Granada, 1982.

4. Hogan, Patrick Colm. "Structure and Ambiguity in the Symbolic Order: Some Prolegomena to the Understanding and Criticism of Lacan." *Criticism and Lacan*. Eds. Patrick Colm Hogan and Lalita Pandit. Athens and London: The U of Georgia P, 1990.

UO'K 8.1751

INGLIZ FRAZEOLOGIZMLARIDA TARIXIY XOTIRANING AKS ETISHI

S.Sh.Jumaniyozova, o'qituvchi, Urganch Innovatsion Universiteti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqolada tarixiy xotiraning ahamiyati uning ingliz frazeologizmlarida aks etishi haqidagi ma'lumotlar aks ettirilgan. Undan tashqari, *crossing the Rubicon, to meet one's Waterloo, Spartan lifestyle* kabi frazeologik birliklar tahliliga to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Xotira, frazeologizm, maqol, tarixiy kontekst, metafora, xalq madaniy hayot tarzi, ingliz tili, tarixiy shaxslar, gidronimlar.

Аннотация. В данной статье представлены сведения о значении исторической памяти, отраженные в ее английской фразеологии. Кроме того, был затронут анализ таких фразеологизмов, как *crossing the Rubicon, to meet one's Waterloo, Spartan lifestyle*.

Ключевые слова: Память, фразеология, пословица, исторический контекст, метафора, народный культурный быт, английский язык, исторические личности, гидронимы.

Abstract. This article presents information about the importance of historical memory reflected in its English phraseology. In addition, the analysis of phraseological units such as *crossing the Rubicon, to meet one's Waterloo, Spartan lifestyle* was touched upon.

Key words: Memory, phraseology, proverb, historical context, metaphor, folk cultural way of life, English language, historical figures, hydronyms.

Kirish. Xotira – muayyan tajribani qayta ishlash va saqlash tizimi sifatida inson va jamiyat hayotining barcha sohalarida ishtirok etuvchi kognitiv tuzilma bo'lsa, tarixiy xotira - har bir xalq, millat o'zining zamon makondagi o'rnini, nasl-nasabini, o'zligini anglashi, o'zining haqiqiy tarixini, ma'naviyat va madaniyati jihatdan tutgan o'rnini, uning rivojiga qo'shgan hissasini, o'zining maishiy iftixorini, g'ururini mustaqil va xolisona anglab olishidir.

Tarixiy xotiraning ahamiyati va uni rivojlantirish masalalari ko'plab tadqiqotlarning mavzusiga aylangani ham bejiz emas. Xususan, rus olimlari Y.A.Safronova [1], T.E.Ragozina [2], V.N.Badmayev [3], I.V.Polojntseva va T.L.Kashenko [4] tadqiqotlari ushbu konseptnin turli qirralarini yoritishga qaratilgan.

Xorijlik olimlardan A.Megil [5], B.Sandra va M.Ross [6], E.Davislarning [7] ishlarida mazkur masalaning mohiyati yoritib beriladi. Allan Megil tarixiy xotiraning qadrlanishi, tarixiy xotirani tarixiy bilimlarning muqarrar chegaralarini inobatga olgan holda kontseptsiyalash kerakligi haqida so'z yuritadi [5]. J.Korredor va M.Villslar esa, ijtimoiy fanlarni o'qitishda tarixiy xotira ta'limi deb nomlangan yangi tadqiqot sohasini kiritishni taklif qilishadi [8], hamda ushbu sohaning darajalari, pedagogik tamoyillari va xususiyatlarini keltirib o'tishgan.

O'zbek olimlaridan D.S.Abdullajonova [9] o'z dissertatsiyasida milliy tarixiy xotiraning mohiyati va rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlariga to'xtalib o'tadi. Shuningdek, N.Inoqova, O.Avaznazarov [10] hamda A.To'lqunovalar [11] ham o'z maqolalarida mazkur masalaga to'xtalib o'tishgan.

Materiallar va metodlar. Xalqlarga mansub bo'lmish turli frazeologik birliklarda o'sha xalq tarixiga oid bo'lgan turli leksemalar ko'p uchraydi. Ularda muayyan xalqning o'tmishida sodir bo'lgan turli voqea-hodisalar, tarixiy shaxslar, urf-odatlar bilan bog'liq ma'lumotlar aks etgan bo'ladi. Xususan, ingliz tiliga oid frazeologizmlarda ham aynan shu holatni kuzatish mumkin. Ushbu muammoni tahlil qilishga qaratilgan maqolamizda ingliz tiliga oid frazeologizmlarni o'rganishda asosiy manbalar sifatida The Oxford Dictionary of English Idioms (3 ed.), "A Dictionary of English Phraseology" (J.Stevens and A.Stevens), "Dictionary of English Idioms and Idiomatic Expressions" (Phyllis Morduch), "Oxford Dictionary of English Idioms" (John Ayto), "English Idioms in Use" (Michael McCarthy and Felicity O'Dell), "Dictionary of Idioms and Their Origins" (Linda and Roger Flavell), "Cambridge International Dictionary of Idioms" (Ronald Ridout) lug'atlaridan foydalanildi.

Natijalar va muhokama. Mazkur tadqiqot ishi davomida to'plangan materiallar tahlilidan ma'lum bo'ldiki, ingliz tiliga oid frazeologizmlarda tarixiy xotirani aks ettiruvchi asosiy vositalar sifatida onomastik birliklarni, xususan, antroponimlar, toponimlar va gidronimlarni keltirish mumkin. Olingan natijalar tahliliga to'xtalib o'tish maqsadida bir nechta ingliz tiliga doir frazeologizmlarni tahlil qilamiz:

Crossing the Rubicon- Rubikonni kesib o'tish. Mazkur frazeologizmning asl ma'nosi qaytarib bo'lmaydigan, ko'pincha jiddiy oqibatlarga olib keladigan ishni qilishga qadam tashlashni bildiradi. Shuningdek, muqarrar natijalarga olib keluvchi muhim qarorlar qabul qilishda, bir marta shu tomonga qadam tashlansa, ortga yo'l yo'q degan ma'noni bildirishda ishlatiladi.

Tarixiy kontekst nuqtayi nazaridan tahlil qiladigan bo'lsak, bu iboraning kelib chiqishi zamirida miloddan avvalgi 49-yilda Yuliy Sezar bilan bog'liq tarixiy voqea yotadi. O'sha paytda Galliyadagi qo'shiniga boshchilik qilayotgan Sezar ikkilanishga duch keladi, chunki Rim qonunlariga ko'ra, u o'z qo'shinlarini Rubikon daryosi orqali Italiyaga olib borishi taqiqlangan edi. Sezar Senatning buyrug'iga bo'ysunmay, Rubikonni kesib o'tishni tanlaydi. Rubikonni kesib o'tib, Rim Respublikasiga urush e'lon qiladi, bu Rimda fuqarolar urushining boshlanishiga turtki bo'ladi. Bu dadil va qaytarilmas harakat juda katta oqibatlarga olib keladi va oxir-oqibat Sezarning hokimiyat tepasiga kelishiga va Rim respublikasining tugatilishiga va Rim imperiyasining barpo etilishiga zamin yaratadi.

Tahlil: "Crossing the Rubicon" frazeologizmi tavakkalchilik, jasorat va qat'iyat hissini o'z ichiga oladi, u nafaqat tarixiy xotiradan darak beradi, balki qaror qabul qilish, yetakchilik va shaxsiy yoki kasbiy hayotdagi muhim bosqichlarni tan olish haqidagi kuchli metaforadir.

To meet one's Waterloo- Voterlo bilan uchrashish. Ushbu frazeologizm hal qiluvchi va yakuniy mag'lubiyatni boshdan o'tkazganlik holatini tasvirlash uchun metafora sifatida ishlatiladi. Bu shunchaki har qanday muvaffaqiyatsizlikni emas, balki inson yoki biror tashkilotning harakatlari yoki urinishlarining foydasizligini ko'rsatadigan chuqur mag'lubiyatni anglatadi. Mag'lubiyat shunchalik kuchliki, uni qaytarishning iloji yo'q.

Tarixiy kontekst nuqtayi nazaridan tahlil qiladigan bo'lsak, bu frazeologizmning kelib chiqishi 1815-yil 18-iyunda bo'lib o'tgan muhim to'qnashuv –Vaterlo jangi bilan bog'liq. Fransiyaning harbiy va siyosiy rahbari Napoleon Bonapart Britaniya va Prussiya askarlarini boshqarayotgan Vellington gertsogi va Gebxard Leberext fon Blyuxerga qarshi jang qiladi. Jang Napoleonning mag'lubiyati bilan yakunlanadi va uning fransuzlar imperatori sifatidagi hukmronligi tugatiladi.

Tahlil: Voterlo bilan uchrashish frazemasi dramatik ma'noga ega bo'lib, ko'pincha har qanday mag'lubiyatni emas, balki to'liq, hal qiluvchi va qaytarib bo'lmaydigan mag'lubiyatni tasvirlash uchun ishlatiladi. Ushbu kontekstda "Voterlo" toponimidan foydalanish kuchli shaxsning butkul mag'lubiyatga uchrashi timsolini yaratishga xizmat qiladi.

Spartan lifestyle- Spartancha hayot tarzi. Mazkur frazeologizm oddiy, tartibli va tejamkor turmush tarzini anglatadi. U minimalizm va tejamkorlik g'oyasini ilgari suradi, asosiy ehtiyojlarga qaratilgan turmush tarzini ifodalaydi. Bu atama ko'pincha ortiqcha, hashamatli yoki keraksiz dabdabalardan qochishni anglatadi.

Tarixiy kontekst: Bu frazeologizmning ildizlari qadimgi Yunoniston, xususan, Sparta shahar-davlatiga borib taqaladi. Spartaliklar o'zlarining harbiylashgan jamiyati va intizom, jismoniy tayyorgarlik va kuchli burch hissini birinchi o'ringa qo'yadigan turmush tarzi bilan mashhur bo'lishgan. Sparta fuqarolari yoki "Spartaliklar" isrofgarchilikka yo'l qo'ymaydigan va shaxsiy farovonlikdan ko'ra jamoaviy farovonlikni qadrlaydigan turmush tarziga rioya qilganlar. Sparta jamiyatining harbiy tayyorgarlikka, jamoaviy turmush tarziga e'tibor qaratishi, hashamatdan voz kechishi "spartancha turmush tarsi"ni soddalik va o'z-o'zini tarbiyalash namunasi sifatida qabul qilinishiga yordam bergan.

Tahlil: Mazkur frazeologizmning metafora sifatida ishlatilishi soddalik, intizom va asosiy narsalarga e'tibor qaratishni aks ettiradi. Bu minimal moddiy boyliklar bilan yashashni va qat'iy, printsiptial turmush tarziga rioya qilishni ilgari suradi. Ushbu ibora zamonaviy tilda ko'pincha moddiy ortiqcha narsalardan ko'ra muhim ehtiyojlar va o'z-o'zini tarbiyalashni birinchi o'ringa qo'yadigan shaxslar yoki turmush tarzini tasvirlash uchun ishlatiladi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, tarixiy xotira, asosan, xalq madaniy hayot tarzi, turmushi va urf-odatlariga zamiriga singib ketgan bo'ladi. Shu sababdan, xalq og'zaki ijodiga oid manbalarda, xususan, erlk, maqol, matal, mif, ibora va shunidek, frazeologik birliklarda tarixiy xotiraning aks etishi tabiiy holdir. Ingli tili frazeologizmlarini tahlil qilish jarayonida ma'lum bo'ldiki, asosan, tarixiy shaxslar, etnik birliklar va toponimlar bilan bog'liq bo'lgan tarixiy xotiralar ustuvorlik qiladi. Toponimik birliklar qatoriga Vaterlo, Rim bilan bog'liq ma'lumotlar, gidronimlar qatoriga esa, Rubikon daryosi, shunidek, etnik birliklarga Sparta xalqining tarixi asos bo'lganligi ayon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Сафронова Ю. А. Историческая память: введение. – Автономная некоммерческая образовательная организация высшего образования "Европейский университет в Санкт-Петербурге", 2019. – С. 220-220.
2. Рагозина Т. Э. Культурная память versus историческая память //Наука. Искусство. Культура. – 2017. – №. 3 (15). – С. 12-21.
3. Бадмаев В. Н. Ментальность и историческая память //Вестник Калмыцкого университета. – 2012. – №. 1 (13). – С. 78-84.
4. Положенцева И. В., Кащенко Т. Л. Феномен исторической памяти и актуализация личной исторической памяти студентов //Власть. – 2014. – №. 12. – С. 42-46.
5. Megill A. History, memory, identity //History of the human sciences. – 1998. – Т. 11. – №. 3. – С. 37-62.
6. Sahdra B., Ross M. Group identification and historical memory //Personality and Social Psychology Bulletin. – 2007. – Т. 33. – №. 3. – С. 384-395.
7. Davis E. The uses of historical memory //J. Democracy. – 2005. –Т. 16.С.54.
8. Corredor J., Wills-Obregon M. E., Asensio-Brouard M. Historical memory education for peace and justice: definition of a field //Journal of Peace Education. – 2018. – Т. 15. – №. 2. – С. 169-190.
9. Абдуллажанова Д. С. Миллий тарихий хотиранинг моҳияти ва ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари (ижтимоий-фалсафий таҳлил), Диссертация, 2006
10. Inoqova N., Avaznazarov O. Ona tili haqidagi she'rlarda tarixiy xotira talqini (istiqlol davri she'riyati misolida) //Наука и технология в современном мире. – 2023. – Т. 2. – №. 9. – С. 58-62.
11. Tolqunovna A. M. Ma'naviy yetuk shaxsni tarbiyalashda tarixiy xotiraning o'rni //Научный Фокус. – 2023. – Т. 1. – №. 7. – С. 427-429.

UO'K 81-2

SO'ZLARARO MA'NOVIY MUNOSABAT TURLARI

(*sinonimiya hodisasi misolida*)

A.A.Haydarov, prof., f.f.n., Buxoro davlat universiteti, Buxoro

M.Barnoyeva, magistrant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada so'zlararo ma'naviy munosabat turlaridan sinonimiya hodisasi, uning tasnifi masalari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Sinonimiya, denotativ ma'no, absolyut sinonimlar, semantik sinonimlar, ideografik sinonimlar, emotsional-ekspressiv sinonimlar, uslubiy sinonimlar, nafaol sinonimlar, dominant, atash semasi, vazifa semasi.

Аннотация. В данной статье рассматривается явление синонимии по видам смысловых отношений между словами, а также вопросы ее классификации.

Ключевые слова: Синонимия, денотативное значение, абсолютные синонимы, семантические синонимы, идеографические синонимы, эмоционально-экспрессивные синонимы, стилистические синонимы, пассивные синонимы, доминанта, номинативная сема, задача сема.

Abstract. This article discusses the phenomenon of synonymy from the types of semantic relations between words, and issues of its classification.

Key words: Synonymy, denotative meaning, absolute synonyms, semantic synonyms, ideographic synonyms, emotional-expressive synonyms, stylistic synonyms, passive synonyms, dominant, nominative seme, task seme.

So'z tilning asosiy birligi bo'lib, uning o'z ma'nosi va shakli mavjud bo'ladi. So'z paydo bo'lishidayoq o'z tovush qiyofasiga va ma'lum ma'noga ega bo'ladi. "So'z deb" yozadi A.Xojiyev, o'z tovush qobig'iga ega bo'lgan, obyektiv narsa-hodisalar haqidagi tushunchani, ular o'rtasidagi

aloqani yoki o'zaro munosabatni ifodalay oladigan turli grammatik ma'no va funksiyalarda qo'llaniladigan eng kichik asosiy til (nutq) birligidir[1. - B.81.].

Darhaqiqat, so'z shakli nutq tovushlari yoki nutq tovushlari kompleksidan iborat. Narsa yoki hodisa, harakat yoki holat, belgi haqida avval tushuncha paydo bo'ladi, keyin uni ifodalash uchun tovush kompleksi tanlanadi. Shu tovush kompleksi so'z shakli bo'lgani holda, tushuncha o'sha so'zning ma'nosi bo'la oladi. So'zlar o'zaro ikki xil munosabatga kirishadi: paradigmatic va syntagmatic.

Paradigmatic munosabatda ma'lum mavzu jihatdan qaralganda, leksik ma'nosi bo'yicha so'zlar mavzu doirasida guruhlariga ajratiladi. Jumladan, fe'llar harakat-holat, mushohada, muomala, sezgi, taqlid, tasvir mavzu guruhlariga bo'linadi.

So'z leksik ma'nolarida paradigmatic munosabat semantik jihatdan qaralganda, tilshunoslikda so'zlar ma'no bir xilligi va ma'no qarama-qarshiligi nuqtayi nazardan guruhlariga bo'lib o'rganiladi. So'zlarning ma'no jihatdan bir xil bo'lishi sinonimiya, ma'no jihatdan qarama-qarshi bo'lishi antonimiya deb yuritiladi. Sinonimiya grekcha synonymia – bir xil nomga egalik. Til birliklarining (so'zlar, iboralar) bir xil denotativ ma'noga ega bo'lishi[1. -B.75.]. Sinonimiya birdan ortiq so'zning leksik ma'nolari o'rtasidagi munosabatda yuzaga chiqadi. Sinonimlar denotativ ma'nosi bir xil, konnotativ ma'nosi (qo'shimcha ma'no ottenkasi, stilistik bo'yog'i) va boshqa xususiyatari farqli so'zlar.

Masalan: Ingliz tilida: beautiful, handsome, pretty, good-looking; big, large, huge; O'zbek tilida: yuz, aft, bashara, chehra, oraz, jamol, ruxsor.

— *She is so beautiful girl I need.*

— *She is not so beautiful, but she is attractive.*

“Yuqoridagi misolda *“beautiful”* va *“attractive”* so'zlari o'zaro sinonim bo'lib, *“beautiful”* neytral so'z, *“attractive”* so'z esa beautiful ga nisbatan stilistik bo'yoqdor, attractive so'zida konnotativ ma'no ifodalash darajasi kuchliroq. Sinonimlar bir xil yoki bir-biriga o'xshash so'zlar bo'lishi bilan birga, ular tilda ikki xil ekanligi bilan xarakterlanadi:

1. Absolyut sinonimlar 2. Semantik sinonimlar

So'zlarning birdan ortiq ma'no munosabati aynan bir xillikka asoslangan sinonimlar tilshunoslikda absolyut sinonimlar deyiladi, ayrim hollarda bunday sinonimlar semantik sinonimlar deb ataladi.

Masalan: Ingliz tilida: **big** va **large** so'zlari

O'zbek tilida: **checha** va **qadoq** so'zlari

Lingvistik adabiyotlarda semantik sinonimlarni absolyut sinonimlardan farqlash uchun, aynan “bir xil ma'noli so'zlar” deb emas “o'zaro yaqin ma'noli so'zlar” deb yuritiladi. Chunki semantik sinonimlarda so'zlar aynan leksik ma'nolari bilan to'raligicha bir xil bo'lmaydi. Shu leksik ma'nolar emotsional-ekspressiv uslubiy semalari, ularning qaysi uslubga xosligi bilan o'zaro farqlanadi.

Masalan: Ingliz tilidagi *“beautiful”* sifatiga quyidagi so'zlar sinonim deb qaraladi: *nice, sweet, attractive, lovely, bright, fair, pretty, handsome, comely, fine, elegant, graceful, brilliant, magnificent, picturesque, angelic, pure, ideal, heavenly, unearthly, paradisiac, glorified, good-looking*[2]

Sinonimik so'zlar o'zaro semantik qatorni tarkib toptiradi. Lekin bu sinonimik qator bo'la olmaydi. Leksik ma'nosi yadro semalariga ko'ra bir xil bo'lgan ikki va undan ortiq so'zlar guruhi sinonimik qator deyiladi, ulardan leksik ma'noli yadro semalardan iborat dominant hisoblanadi. Yana shuni alohida ta'kidlash lozimki, “birdan ortiq so'zning o'zaro sinonim bo'lishi uchun bir nechta shartlar mavjud. Shulardan biri sifatida birdan ortiq so'zning turli talaffuzga, ya'ni turli fonetik tarkibga ega bo'lishi deb ko'rsatiladi”[3]. Semantik sinonimlar o'zaro qanday farqlanishiga ko'ra bir nechta turlarga bo'linadi:

1. Ideografik sinonimlar shunday semantik sinonimlardirki, ular tarkibidagi so'zlarning leksik ma'nosi bir-biridan ifoda hajmiga ko'ra farqlanadi.

Masalan: *“barg”* va *“yaproq”* so'zlari. Ular leksik ma'nosi o'simlikning nafas olish organi, ifodasiga ko'ra ma'nodagi, ya'ni semantik sinonim. Biroq *“yaproq”* so'zining leksik ma'nosi katta tanali, ko'p yillik o'simlikka nisbatan, *“barg”* so'zining leksik ma'nosi barcha o'simliklarga nisbatan qo'llaniladi. Shuning uchun *“terak”* yaproq'i va terak bargi deyiladi. Lekin rayhon bargi deyilgani

holda, rayhon yaprog'i deyilmaydi[4]. Yaproq so'zi leksik ma'nosiga qaraganda "*barg*" so'zi leksik ma'nosi ifoda hajmi keng.

2. Emotsional-ekspressiv sinonimlar. Bunday sinonimlar ma'lum leksik ma'nosi yadro semalari bo'yicha aynan bir xil bo'lib, pragmatik semasi, ya'ni emotsional-ekspressiv semalari o'zaro farqlanadi.

Masalan: *Ingliz tilida laugh va smile, o'zbek tilidagi jilmaymoq, iljaymoq, ishshaymoq, irshaymoq, tirjaymoq* semantik sinonimlar qatorini keltirishi mumkin.

3. Uslubiy sinonimlar ma'lum leksik ma'nosi yadro semalari bo'yicha aynan bir xil bo'lib, u bilan voqealangan so'zlar muayyan bir ijtimoiy qatlamga mansubligiga ko'ra o'zaro farqlanadi.

Masalan: *yashirin, maxfiy, pinhon, xufiya, bekitiqcha, yopiq* sinonimik qator o'zaro ijtimoiy farqli uslubga xos so'zlardan tarkib topgan. Ular sifat turkumiga xos so'zlar bo'lib, bu sinonimlar qatoridan sinonimlar "kishi bilmas va o'zgaga bildirmaydigan" leksik ma'nosi bo'yicha o'zaro sinonim hisoblanadi.

"*Yashirin*" sifati umumleksikaga oid, barcha tomondan shu leksik ma'nosida voqealanadi.

"*Maxfiy*" sifati faqat zodagon va rasmiy kishilar nutqida uchraydi.

"*Pinhon*" so'zi esa badiiy adabiyotga xos.

"*Xufiya*" so'zi sirli doiraga mansub kishilar leksikasiga oid so'zdir.

"*Bekitiqcha*" so'zi faqat jonli tilda ishlatilib, badiiy yoki rasmiy tilga kirib borgan emas.

"*Yopiq*" so'zi shu leksik ma'nosi bilan ham qo'llanilib, faqat sodda tabiatlilar tili, jonli tilda ishlatiladi.

Yuqorida ta'kidlangan sinonimlardan tashqari, uzvi ta'kidli, nafaol sinonimlar ham mavjud.

Uzvi ta'kidli sinonimlar ma'lum leksik ma'nosi yadro semalari bo'yicha aynan bir xil bo'lib, shu yadro semalardan qaysi biridir ta'kid olishga ko'ra o'ziga xos bo'ladi. Sinonimik qatordagi so'zlar leksik ma'nosi yadro semasi ayni bir xil ekanligi bilan xarakterlanadi, lekin shu yadro sema tarkibidagi semalarga qaratilgan ta'kid turlicha bo'ladi. Masalan: *Ingliz tilida: to look, to stare, to glance, to peep. O'zbek tilida: boqmoq, qaramoq, ko'rmoq* sinonimik qatordagi so'zlar leksik ma'nosi ya'ni sememasi "nigohni obyektga to'g'rilamoq", tutirmoq, sezmoq semalaridan iborat.

Nafaol sinonimlar ma'lum leksik ma'nosi yadro semalari bo'yicha aynan bir xil bo'ladi, lekin sinonimlar tarkibidagi bir so'z ma'lum sababga ko'ra nafaol holatga ko'chadi. Bunga asosiy sabab so'zning eskirganligi, yoki dialektalligi bilan bog'liqligida kuzatiladi. Masalan: iste'moldagi "*piyoz*" so'zining "*so'g'on*", "*nerv*" so'zining "*asab*" semantik sinonimlari mavjud. Bundan tashqari sinonim leksemalar sememalaridan atash va vazifa semalari aynan bir xil bo'lib, ifoda semalari farqlanadi. Masalan: *yuz, aft, bashara, turq* qatoridagi leksemalarning barchasida atash semalari bir xil: "*odam boshi old tomoni*", "*peshonadan iyakkacha*" bo'lgan qismi tushuniladi. Ammo ifoda semalari har xil leksemada o'ziga xoslik kasb etadi. Boshqacha aytganda, shakily munosabat har bir leksemada boshqa-boshqa namoyon bo'ladi. Jumladan, "*yuz*" leksemasida "*shakliy betaraf munosabat*" ko'rinishida bo'lsa, "*turq*" leksemasida "*o'ta kuchli salbiy*" munosabat ifodalanadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ma'nodoshlik qatoridagi leksemalarning ifoda semalari turlicha bo'ladi. Ulardan ayrimlari quyidagilar:

1) ijobiy yoki salbiy baho yoxud munosabat semalari;

2) leksemaning qo'llanish davrini ko'rsatuvchi semalar: "*eskirgan*", "*yangi*", "*o'ta yangi*", "*arxaik*", "*tarixiy*";

3) leksemaning qo'llanilish doirasini ko'rsatuvchi semalar: "*shevaga xos*", "*so'zlashuvga xos*", "*kitobiy*", "*ko'tarinkilik*" va boshqalar.

Har ikkala tilda mavjud ma'nodoshlik qatori tahlil qilinsa, ularning bittasi "dominant" (bosh) leksema bo'ladi. Uning xususiyatlari quyidagicha:

1. Dominanta leksemaning mazmuni boshqa leksemalarnikiga qaraganda kambag'alroq bo'ladi: *Qiyoslang: o'zbek tilida "chiroyli", go'zal va suluv;*

ingliz tilida: beautiful, attractive, pretty

O'zbek tilidagi sinonimik qatordagi **chiroyli** leksemasida “*go'zal*” va “*suluv*” leksemalaridek ko'tarinkilik bo'yog'i yo'q. Xuddi shuningdek, ingliz tilidagi “*beautiful*” leksemasidagi “*attractive*” yoki “*pretty*” dagi ko'tarinkilik bo'yog'ini anglash qiyin.

2. Dominanta leksemaning qo'llanish doirasi va miqdori boshqa ma'nodoshlarnikiga nisbatan keng va ko'p bo'ladi.

Masalan: *terrible, awful, horrible, horried, horror* kabi sinonimik qatordagi dominanta “*terrible*” ma'no jihatdan keng va ko'pligi bilan ajralib turadi.

3. Dominanta leksema belgilanmagan ifoda semasiga ega bo'lganligi sababli istalgan vaqtda o'z ma'nodoshlarini almashtira oladi.

4. Ma'nodoshlik qatori mansub bo'lgan katta tizimga faqat dominanta leksema kiradi. Jumladan, “*kishi tanasi a'zolari*” lug'aviy ma'noviy guruhga “*yuz*” dominanta leksemasi kirib, **quloq, burun, lab, qosh, peshona** leksemalari bilan paradigma hosil qiladi. Boshqa ifoda semasi belgilangan leksemalar “betaraf” bo'lolmaganligi uchun yuqori paradigmaga kira olmaydi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, ma'nodoshlik paradigmasini har doim ochib bo'ladi.

Xulosa qilganda, tahlillar shuni ko'rsatadiki, semantik sinonimlar besh tipga ajratiladi. Ideografik sinonimlarning leksik ma'nosi biri-ikkinchisidan ifodasi kengligi, emotsional-ekspressiv sinonimlarning emotiv yoki ekspressiv semalari turiligi, uslubiy sinonimlarning turli nutqqa xosligi, uzvi ta'kidli sinonimlarning turli semasiga ta'kid tushishi, nafaol sinonimlarning biri arxaik yoki dialektligi bilan o'zaro farqlanuvchi sinonimlardir. Ma'nodoshlik qatoridagi leksemalarning bittasi dominanta leksema bo'lib, uning asosiy xususiyati dominanta leksema sinonimik qatordagi istalgan sinonimni almashtira olish xususiyatiga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A.Xojiyev. Lingvistik terminlarning izohli lug'ati. – T. : 1985.
2. A.Haydarov, “Beautiful” sifatini tushuntirishda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish usullari. // Tilshunoslik va metodika masalalari. – T. “Muharrir”. 2005. – B.112-115.
3. Haydarov A. Konnotativ ma'noning fonetik vositalarda ifodalanishi. Nomzodlik dissertatsiyasi avtoreferati. – T. : 2009. – B.14.
4. M.Mirtojiyev. O'zbek tili semasiologiyasi. – T. : “Mumtoz so'z”. 2010. – B.46.
5. Nazarova, N. (2022). Обучение молодых учащихся через интерактивные игры. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 7(7).
6. Nazarova, N. (2022). Лексико-семантические особенности антропонимов. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 25(25).
7. Nazarova, N. (2022). Лингвистическое исследование антропонимов в лексической системе. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 13(13).
8. Ahrorovna, N. N., & Niginabonu, Y. (2022). English Clubs in Non –Traditional Ways for Young Learners. Miasto Przyszłości, 30, 265–266.
9. Ahrorovna, N. N., & Shaxribonu, A. (2022, January). Chet tilini o'qitishda zamonaviy metodlardan foydalanishning ahamiyati. In Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes (pp. 116-118).
10. Fayzieva, M. (2023). Amerika va o'zbek badiiy diskursida sadoqat va xiyonat g'oyalari talqini. Центр научных публикаций (buxdu. uz), 27(27).
11. Файзиева, М. Ч., & Тوروبова, Г. Ю. (2022). Важность инклюзивного образования в узбекистане. Innovation in the modern education system, 3(25), 49-52.
12. Fayzieva, M. (2021). Students'knowledge observation by the help of informative program tools. Центр научных публикаций (buxdu. uz), 8(8).
13. Fayzieva, M. (2021). The impact of bilingualism and multilingualism in FLT. Центр научных публикаций (buxdu. uz), 8(8).
14. Nazarova, N. (2023). Antroponimlar mohiyati va semantik tahlili. Центр научных публикаций (buxdu. uz), 35(35).
15. Ahrorovna, N. N. (2023). O'zbek tilida antroponimlarning lisoniy tadqiqi. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 11(5), 1687-1692.
16. Erkinovna, Y. F. . (2023). Four Current Approaches to Politeness. Best Journal of Innovation in Science, Research and Development, 2(6), 250–255.
17. Erkinovna, Y. F. . (2023). Grice's Conversational Maxims in Our Everyday Life. Miasto Przyszłości, 32, 151–154.
18. Erkinovna, Y. F. . (2023). Expression of the Modesty Maxim in English. Best Journal of Innovation in Science, Research and Development, 2(6), 333–336.

INSON TUYG'ULARI IFODALANISHINING KONSEPTUAL-CHOG'ISHTIRMA
TADQIQI

A.A.Haydarov, prof., f.f.n., Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro
M.Yadgorova, magistrant, Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Zamonaviy tilshunoslikning dolzarb hamda to'liq o'rganilmagan mavzularidan biri –konseptdir. Bu termin lingvokulturologiya va kognitiv tilshunoslikning eng muhim kategoriyalaridan biri bo'lib, bir qancha olimlar tomonidan o'rganilgan bo'lishiga qaramay ushbu lingvistik tushuncha hamon o'rganilmoqda. Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillarida **muhabbat** hamda **do'stlik** konseptining milliy va madaniy xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Shuningdek, barcha millatlarda asosiy tushunchalaridan biri hisoblangan **muhabbat** va **do'stlik** konseptining milliy o'ziga xoslik jihatlarini yoritishga ham e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: konsept, konseptual, kognitiv tilshunoslik, konseptsfera, lingvomadaniyat, milliy xarakter, muhabbat, do'stlik.

Аннотация. Одной из актуальных и не до конца исследованных тем современного языкознания является концепт. Этот термин является одной из важнейших категорий языкознания и когнитивной лингвистики, и несмотря на то, что его изучают несколько ученых, данное лингвистическое понятие все еще изучается. Данная статья посвящена изучению национально-культурных особенностей концепта любви и дружбы в английском и узбекском языках. Также уделяется внимание выделению национальных особенностей понятия любви и дружбы, которое является одним из основных понятий у всех народов.

Ключевые слова: концепт, концептуал, когнитивная лингвистика, лингвокультурология, национальный характер, любовь, дружба.

Abstract. One of the current and not fully explored topics of modern linguistics is the concept. This term is one of the most important categories of linguistics and cognitive linguistics, and despite the fact that it has been studied by several scientists; this linguistic concept is still being studied. This article is dedicated to the study of the national and cultural characteristics of the concept of **love** and **friendship** in English and Uzbek languages. Also, attention is paid to highlighting the national identity aspects of the concept of **love** and **friendship**, which is considered one of the main concepts in all nations.

Key words: concept, conceptual, cognitive linguistics, national character, conceptsphere, love, friendship.

Zamonaviy tilshunoslikda tilning o'ziga xos an'anaviy xususiyatlarini tadqiq etishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu nuqati-nazardan lingvomadaniy yo'nalishda yuzaga kelgan har xil etnoslar madaniy turmush shakllarining aks ettirilishini tadqiq etish eng muhim vazifalardan sanaladi. Noqardosh tillar- ingliz va o'zbek tillari sohiblarining milliy lisoniy tafakkurida inson tuyg'ularining verballashuvi va qadriyatlarini chog'ishtirma tahlil qilish eng muhim masalalar qatorida turadi. Ushbu masalani o'rganish lingvomadaniyat olami bilan bog'liq bo'lib, lisoniy ifodaga ega va u lingvomadaniy o'ziga xoslik kasb etadi. Konseptga olimlarning yondashuvi va ta'riflari turlichadir, lekin biz qisqa va tushunarli bo'lgan Sh. Safarovning fikrini ma'qul deb bilamiz. Uning fikricha, "Konsept ham tafakkur birligi va uning asosida tushuncha, obraz va lisoniy ma'no umumlashmasi yotadi."

Inson tuyg'ulariga munosabat, inson ma'naviy tushunchalarining mavjudligini aniqlovchi xususiyatlar deb qarash mumkin. Bu esa inson tuyg'ulari konseptining semantik tahlil etilishini taqozo etadi. Inson tuyg'ulari tabiatan turlicha bo'ladi. Masalan, **muhabbat** konsepti shular jumlasidandir. **Muhabbat** konsepti turli lug'atlarda turlicha talqin etiladi. M.M.Makovskiyning "Историко-этимологический словарь современного английского языка" nomli lug'atida **love** muhabbat konseptining etimologik ma'nolari asosan "bog'lanish", qisman "yig'ish, intilish", shuningdek "sehrgarlik, sehr qilish", olov, suv, sugohlik, harakat" kabi ilohiy olamdagi barcha unsurlar bilan bog'langan bo'ladi degan izohlar ham mavjud. Mehr-muhabbat konseptiga xos his-

tuyg'ularning o'zaro munosabati talqinida erkak va ayol munosabatlarining oilaviy munosabat insonga xos tuyg'ularning tipik namunalaridan biri hisoblanadi. "Muhabbat" konseptining izohlari paremiologik va badiiy asarlarda ikki shaxs mehr-muhabbatini aks ettiruvchi hikmatlarda ham o'z aksini topadi. Masalan: Muhabbatda ko'z bo'lmaydi, yurak bo'ladi, muhabbat ko'zda bo'lmaydi yurkada bo'ladi. Ingliz tilida: Love is blind, love is never without jealous. Yuqorida

keltirilgan misollardan shu ko'rinadiki, har ikki tilda paremiologik fondga "do'stlik" bilan bog'liq paremiyalar qatlami umumiylikka, universalikka ega. Bu qatlam asosan maqol shaklidagi hikmatlar bo'lib, ular ko'pincha har ikki til semantikasi, hatto sintaktik strukturasi uchun ham deyarli mos keladi. Kognitiv lingvistika "muhabbat" konseptini ifodalashda turli til vositalari va metaforalardan foydalanadi. Bu so'zlar va ifodalar, muhabbatni tasavvur qilishimiz va uni izohlashimizga yordam beradi. Masalan, o'zbek adabiyotining buyuk namoyondasi Abdulla Qodiriy tomonidan yozilgan "O'tkan kunlar" asariga murojaat qilinadigan bo'lsa, ushbu roman "muhabbat" konseptini an'analar, oilaviy aloqalar va o'sha davrdagi jamiyat ichida hukm surgan munosabatlardan kelib chiqib tahlil qiladi. Ya'ni, asarda faqatgina ikki yosh o'rtasidagi sevgi ifodalanmasdan, balki o'g'ilning ota-onasiga bo'lgan muhabbati, qizning o'z ota-onasiga bo'lgan muhabbati, bir insonning o'z vataniga bo'lgan muhabbati ham keng yoritilgan. Masalan, Otabek va ota-onasi o'rtasidagi suhbatda:

-O'g'lim, hali san eshitdingmi, yo'qmi haytovur biz saning ustingdan bir ish qilib qo'ydiq...

-Aqlli kishilarning o'g'ullari ustidan qilg'an ishlari albatta noma'qul bo'lmas-dedi. Ushbu misolda garchi Otabek ota-onasining qilgan ishi noto'g'riligini bilsada, ularga bo'lgan muhabbati, hurmati sababli, o'rinli javob qaytargan. Yana bir boshqa jumlada esa ikki jins vakili o'rtasidagi muhabbat yozuvchi tomonidan "bebaho dur" deb tasvirlangan: -Muhabbat degan narsa juda oz kishilarga nasib bo'ladirg'an bir durri bebahodir-dedi Yusuf. Qadrdoningiz Yusufbek hojining o'g'li Otabek — bir necha kunlardan buyon pinhoni bir dard bilan og'rir edi. Ingliz adabiyotiga murojaat qilinadigan bo'lsa, Jeyn Ostinning "Andisha va G'urur" asarida Darsining Elizabetga bo'lgan muhabbati quyidagicha tasvirlangan va bu misolda "love" ya'ni "muhabbat" konsepti bilan birdek ma'no ifodolovchi **affection** so'zidan foydalanilgan: - Mr. Darcy: "I understand, Miss Bennet. Take your time, but know that my **affections** for you are sincere and unwavering. I am willing to wait for your heart to incline towards mine." **Do'stlik** konsepti bo'lib, u ham barcha tillarda mavjud muhim konseptlardan biridir. So'nggi paytlarda **do'stlik** konseptini o'rganishga katta e'tibor qaratilmoqda, bu tilshunoslar, faylasuflar, lingvokulturologlar va psixologlarning qiziqishini ham oshirdi. Kuzatishlarga asosanib shuni aytish mumkinki, lingvokulturologiyada ushbu konsept yetarli darajada o'rganilmagan va aniqlanmagan tushunchalardan biridir. Ushbu konsept shaxsning ichki, ma'naviy hayoti, ma'naviy-axloqiy o'lchovlarining murakkab tizimini aks ettiradi. Do'stlik so'zi tor ma'noda ikki inson o'rtasidagi munosabat bo'lsa, keng ma'noda oilalar, qishloqlar, qarindoshlar va yurtlar o'rtasidagi iliqlik munosabatni ham bildiradi. **Do'stlikning** eng muhim fazilatlarini bu samimiylik, rostgo'ylik, vafo va albatta, sadoqat hisoblanadi. Bu to'g'rida tilimizda salmoqli ijod namunalarini uchratish mumkin. Birgina A.Navoiy do'stlikni ulug'lab ko'plab misralar bitgan. Do'stsiz insonni qurigan daraxtga, joni yo'q tuproqqa tenglagan. Do'stlik shunday bir ulug' ne'matki, u insonni ruhiy va jismoniy kamolotga boshlaydi. Chog'ishtirilayotgan tillarda konsept o'rganilayotgan etnosning lisoniy tasavvurida muhim o'rin tutadi, chunki u xalqning etnik xarakterini aks ettiruvchi asosiy konseptlardan biri hisoblanadi. Turli jamiyat va millatlarning ushbu lingvistik tushunchaga o'z qarashlari mavjud.

Do'stlik milliy-madaniy xususiyatlarga ega bo'lib, u "milliy xarakter" kabi tushunchada ifodalanadi. Tilshunos S.Mo'minov milliy xarakter to'g'risida shunday fikr bildiradi: «Milliy xarakterda xalqning "Muloqot xulqi" aks etadi, milliy xarakterni o'rganmay turib, mutlaqo muloqotni o'rganib bo'lmaydi. Milliy xarakter deganda ma'lum ijtimoiy guruh (millat) o'rtasida asrlar mobaynida avlodlardan avlodga o'tib kelgan o'ziga xosliklar majmui tushuniladi. ingliz madaniyatida "Do'stlik" ya'ni "Friendship" konsepti juda chuqur ma'no ifodalab, u nafaqat bir-biriga yordam berish va qo'llab- quvvatlash, balki qalban yaqinlik, oshkoralik, sevgi kabi tushunchalarni ham qamrab oladi. Masalan, quyidagi misollarga e'tibor qaratamiz:

-Friendship is love without wings (Byron)

-A faithful friend is a medicine of life (Bible)

-Friendship makes our life beautiful (Virginia Wolf)

Xulosa qilganda, **muhabbat** bilan bog'liq bo'lgan mehr, sevgi kabi insonga xos mental qadriyatlarning semantik strukturasi jins va tur belgilarining birlashishida muhim asos hisoblanadi. **Do'stlik** tushunchasi esa kognitiv tilshunoslikda metafora, timsol, kontseptual ramkalar, skriptlar, madaniy o'zgarishlar va tilning ko'p ma'nosini tahlil qilish orqali yondashiladi. Bu tilning ijtimoiy munosabatlardagi kognitiv tasavvurlarimizni qanday aks ettirishi va ta'sir qilishini tushunish uchun asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Safarov.Sh.S. Kognitiv tilshunoslik.- Jizzax: Sangzor, 2006.- B.91.
2. Маковский М.М Историко-этиологический словарь современного английского языка. – М.Изаво Диалог. 2000. –С.45.
3. Berdiyev X., Rasulov.R. O'zbek tilining paremiologik lug'ati.-T.:O'qituvchi. 1984.-288b.
4. Кунин А.Б. Англо-русский фразеологический словарь. I том.-М.:СЭ.1984.-С.42.
5. Abdulla Qodiriy 'O'tkan kunlar' www.ziyouz.com 2008-yil
6. Jane Austen 'Pride and Prejudice'. 'Yangi asr avlodi' 2014-yil
7. Atamurodova D.T. (2023) Nemis tilida "do'stlik" konseptining lingvokulturologik xususiyatlari.// Innovative Academy Research Support. Issue 6, Part 2 June 2023, p.87.
8. Mo'minov S.M. O'zbek muloqot xulqining ijtimoiylisoniy xususiyatlari: dissertatsiya avtoreferati, Toshkent: O'zR FA TAI, 2000. – 47 b.
9. Khametova M.F. National-cultural peculiarities of the concept of "friendship" in the English language.// Вестник Южно-Уральского государственного университета, выпуск 10.
10. Nazarova, N. (2023). Onimik leksemalarning o'ziga xos xususiyatlari. Центр научных публикаций (buxdu.uz), 34(34).
11. Ahrorova, N. N. (2022). Study of anthroponyms and their places in the lexical system. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3 (1), 90-96.

UDC 81-115

LINGUOCULTURAL ANALYSIS OF ANIMAL NAMES IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

M.A.Khidirova, senior teacher, Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy, Denau
M.A.Temirova, teacher, Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy, Denau

Annotatsiya. Til - bu madaniy xilma-xillik va o'ziga xos til xususiyatlarini namoyish qiluvchi insoniy muloqotning ajoyib jihati. Tilda tadqiq qilish uchun qiziqarli yo'nalishlardan biri bu turli tillardagi hayvonlar nomlarining ramziy xususiyatlari hisoblanadi. Ushbu maqolada biz ingliz va o'zbek tillarini chuqurroq tahlil qilib o'rganamiz, shuningdek, hayvonlar nomlarining qanday ramziy belgilar ifodalanishini solishtiramiz.

Kalit so'zlar. Antonimik xususiyatlar, hayvon nomlarida simvolizm tushunchasi, madaniy kontekst, lingvistik nuanslar, idiomatic birliklar, madaniy ahamiyat, metaforik ma'no, til ijodkorligi, madaniy nuanslar, madaniy tadqiqot

Аннотация. Язык — это увлекательный аспект человеческого общения, демонстрирующий культурное разнообразие и уникальные лингвистические черты. Одной из интересных областей для изучения является символические характеристики названий животных на разных языках. В этой статье мы подробно анализируем английские и узбекские языки, а также сравним символическое представление названий животных.

Ключевые слова: Антонимные особенности, символизм в животных, культурный контекст, языковые нюансы, идиоматические выражения, культурное значение, метафорическое значение, лингвистическая креативность, культурные оттенки, культурные исследования

Abstract. Language is a fascinating aspect of human communication, showcasing cultural diversity and unique linguistic traits. One intriguing area to explore is the symbolic characteristics of animal names in different languages. In this article, we will analyze the English and Uzbek languages in depth, and also compare the symbolic representation of animal names.

Keywords. *Antonymic features, symbolism in animals, cultural context, linguistic nuances, idiomatic expressions, cultural significance, metaphorical meaning, linguistic creativity, cultural nuances, cultural exploration*

Introduction. Animals, deeply embedded in human culture and language, often serve as linguistic symbols reflecting societal values. In recent years, significant progress has been made in understanding communicative abilities across several species [1]. Animal words have gradually and unconsciously become part of everyday language, especially in describing people's characteristics, attitudes, and behaviors, and this has an established connotative meaning in all human languages. Several animals are conceptualized in the minds of language users as a result of their linguistic and cultural experiences and these created schemas are linguistically translated through sense reference thus, producing language which is metaphorically structured. Animal names do not mean the same to all cultures; some share a meaning, while others vary in the meanings, they give to a given animal [2]. This study explores the symbolic features of animal names in English and Uzbek languages, aiming to understand how linguistic nuances and cultural contexts shape the naming of animals. The objectives are to analyze the symbolic and linguistic aspects of animal names in both languages and to explore idiomatic expressions involving animal names and their cultural implications.

Methods and discussion. The English and Uzbek phraseological units with the zoonym component fund are rich and diverse. The reference to the names of animals is considered natural and normal, since animals, like humans, have their own characteristic habits and peculiar features; each of them has its way of life and has a unique type of behavior. Phraseological units with the zoonym component as the name of a wild animal are also quite common. The main “heroes” of such expressions are hare (quyon), bear (ayiq), monkey (maymun), peacock (tovus), e.g., strut like a peacock (‘to display oneself proudly’) [3]. In English Cultural Context, animal names often reflect cultural perceptions and attitudes. Some names carry positive connotations, symbolizing strength, loyalty, or beauty. For example, “lion” implies bravery, while “dove” suggests peace. In contrast to the Uzbek language, animal names, on the other hand, may be rooted in local folklore, historical events, or geographical features. These names might carry different connotations and significance compared to their English counterparts. “Fish”- (Baliq) - In Uzbek culture, fish are often associated with good luck and prosperity. The name “Baliq” might symbolize abundance and positive fortune. “Dove”- (Kabutar) - Doves are universally recognized symbols of peace. In Uzbek, the name “Kabutar” could evoke tranquility and harmony. “Peacock”- (Tovus) - Peacocks are known for their vibrant plumage and are associated with beauty. In Uzbek, the name “Tovus” might emphasize the aesthetic and artistic qualities of this bird.

These examples illustrate how animal names in Uzbek culture go beyond mere identification; they carry deep cultural and symbolic meanings. The antonymic features can be subtle, embedded in the symbolic roles these animals play within the cultural tapestry of Uzbekistan. If Symbolism and Characteristics are analyzed, animal names in English often focus on the physical attributes or behaviors of the animals. For instance, “swift” for a fast bird or “grizzly” for a bear with gray-tipped fur. Similarly, Uzbek animal names may utilize descriptive features, emphasizing characteristics that distinguish one species from another. This could include size, color, or behavior, contributing to the rich tapestry of the Uzbek language.

Symbolism and Characteristics in English Animal Names:

Lion: Symbolism: Lions are often associated with courage, strength, and majesty in English culture. They symbolize leadership and power. **Characteristics:** The name “lion” itself evokes images of a regal and formidable creature, highlighting its distinctive mane and powerful stature.

Dove: Symbolism: Doves are universal symbols of peace and purity. In English, the dove is often associated with tranquility and harmony. **Characteristics:** The name “dove” suggests gentleness and innocence, emphasizing the bird's white feathers and peaceful demeanor.

Fox: Symbolism: Foxes are known for their cunning and intelligence. In English literature and idioms, they are often portrayed as sly or clever. **Characteristics:** The name “fox” carries connotations of agility and cleverness, highlighting the animal's ability to navigate challenges.

Elephant: Symbolism: Elephants symbolize strength, wisdom, and memory in English culture. They are often associated with positive qualities and endurance. **Characteristics:** The name “elephant” itself reflects the animal's massive size and long trunk, emphasizing its unique features.

Symbolism and Characteristics in Uzbek Animal Names:

“Baliq” – (Fish) Symbolism: Fish in Uzbek culture are symbols of good luck, abundance, and prosperity. They are often associated with positive outcomes and blessings. **Characteristics:** The name “Baliq” might highlight the graceful movement of fish and their presence in rivers, emphasizing the connection to nature.

“Olmaxon” – (Squirrel) Symbolism: Squirrels are symbols of agility and resourcefulness in Uzbek culture. They are appreciated for their ability to navigate trees and gather food. **Characteristics:** The name “olmaxon” may draw attention to the squirrel's bushy tail and quick movements, emphasizing its unique characteristics.

“Kabutar” – (Dove) Symbolism: Doves in Uzbek culture, much like in English, symbolize peace and harmony. They are associated with positive emotions and unity. **Characteristics:** The name “Kabutar” might highlight the bird's ability to soar gracefully in the sky, symbolizing freedom and peace.

These examples illustrate how animal names not only serve as identifiers but also carry deep cultural meanings, reflecting the values and perceptions of the respective societies. The symbolism and characteristics embedded in these names contribute to a rich tapestry of cultural understanding. Linguistic nuances play a crucial role in shaping how animal names are constructed and understood in different languages. English has a diverse vocabulary, allowing for precise and nuanced descriptions of animals. Antonymic features can be conveyed through prefixes, suffixes, or entirely different words. For instance, “cunning fox” versus “innocent lamb”. Uzbek, with its unique linguistic nuances, may employ specific phonetic or morphological elements to convey antonymic features within animal names. Understanding these linguistic intricacies enhances our appreciation of the cultural context. Here, we explore the linguistic nuances in both English and Uzbek languages concerning the naming of animals:

Prefixes and Suffixes: In English, antonymic features in animal names can be expressed through the use of prefixes or suffixes. For instance, the prefix “un-” in “untamed” or the suffix “-less” in “fearless” can convey opposite qualities. Example: “Harmless Snake” vs. “Venomous Snake”. The use of the suffix “-less” in “harmless” emphasizes the lack of harm, while “venomous” conveys the opposite, highlighting danger. **Compound Words:** English often forms compound words to describe animals, combining adjectives and nouns to convey specific characteristics. Example: “Red Fox” vs. “Gray Fox”. The use of different colors in compound words distinguishes between two types of foxes, emphasizing their contrasting physical appearances. **Morphological Elements:** Morphological elements, such as suffixes and infixes, are used in Uzbek to modify the meaning of words. This can be employed to convey antonymic features. Example: “Kuchli Ayiq” (Strong Bear) vs. “Kuchsiz Ayiq” (Weak Bear). The use of the suffix “-siz” modifies the meaning of “kuchli”, creating an antonymic pair highlighting strength and weakness.

Results. English animal names often emphasize physical attributes or behaviors, while Uzbek names may be rooted in folklore and historical context. Both languages utilize symbolism and characteristics in naming animals but with distinct cultural interpretations. The study highlights the cultural significance embedded in animal names, emphasizing how they reflect societal values and perceptions. Cross-cultural comparisons reveal the diverse ways in which animals are linguistically and symbolically represented. The linguistic nuances observed in animal names underscore the connection between language and culture. Understanding these nuances enhances our appreciation of the intricate relationship between language, culture, and nature.

Conclusion. As we conclude our exploration, let us not only appreciate the linguistic creativity encapsulated in the names of animals but also reflect on the broader notion that language, culture, and nature are interconnected. The antonymic features within animal names not only distinguish between opposites but also bridge the gap between languages, offering us a deeper understanding of the worlds these languages represent. In the spirit of linguistic exploration, let these reflections be a

stepping stone to further inquiry. What other linguistic nuances exist in the vast realm of animal names across different cultures? How do these nuances shape our perceptions and connections to the natural world? As we ponder these questions, we embark on a journey of continued exploration into the intricate and fascinating world of language and culture.

REFERENCES:

1. W. A. Searcy (ed.) (2019). Cognition and language [special issue]. *Animal Behaviour* 151, 203–274.
2. Ijeoma Paulette Ezuruike. Cultural Conceptualisations of Animal Names: A Semantics Perspective. *Journal of the Linguistic Association of Nigeria* Volume 20, Number 2 (2017). —P.63
3. Исроилова, Д. И. Comparative analysis of the zoonyms in English and Uzbek. *Молодой ученый*. — 2018. — № 20 (206). — С. 445-446.

UDC 808.5

POLITICAL DISCOURSE AND PERIPHRASES USED IN THIS FIELD

A.B.Kobilova, PhD, associate professor, Bukhara state university, Bukhara

M.Akhmedova, master's student, Bukhara state university, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqolada biz siyosat tili, bu sohaga pragmalingvistik yondashuv va hukumatdagi siyosiy nutqning ahamiyati haqida gapiramiz. Shuningdek, ushbu sohada qo'llaniladigan perifractalarning turlari haqida ma'lumotlar ba'zi misollar bilan birga keltirilgan.

Kalit so'zlar: siyosat, siyosiy nutq, lingvopragmatika, perifraza, pragmalingvistika, lingvopragmatik tahlil, siyosiy perifraza, evfemistik perifraza.

Аннотация. В этой статье мы поговорим о языке политики, прагматическом подходе к этой сфере и значении политического дискурса в правительстве. Также дана информация о типах перифраз, используемых в этой области, и приведены примеры.

Ключевые слова: политика, политический дискурс, лингвопрагматика, перифраз, прагматическая лингвопрагматический анализ, политический перифраз, эвфемистический перифраз.

Abstract. In this article we will speak about the language of politics, pragmalinguistic approach to this sphere and the significance of political discourse in government. Also, the information about types of periphrases used in this field is given along with some examples.

Keywords: politics, political discourse, lingua-pragmatics, periphrasis, pragmalinguistics, lingua-pragmatic analysis, political periphrases, euphemistic periphrases.

Political discourse can be considered as one of the types of professional discourse. There are several different approaches to the definition of political discourse, but they are all based on the idea that the intention of political discourse lies precisely in gaining and maintaining political power. In this regard, the essence of politics is revealed, which is realized through language and is associated with speech activity [4, 299].

This understanding correlates with the pragmalinguistic approach to the analysis of political discourse, according to which political discourse is considered as "the totality of all speech acts used in political discussions, as well as the rules of public policy, illuminated by tradition and verified by experience..." [1, 64]. Political discourse, along with diplomatic, administrative, legal, etc., is traditionally classified as an institutional type of discourse, which is characterized by communication within a given framework of status-role relations [2, 203]. V.A. Maslova considers political discourse as a form of communication that includes at least one aspect. related to the sphere of politics: subject, addressee or content of the message [3, 43].

Linguopragmatics involves the analysis of language use in social and pragmatic contexts. Therefore, to conduct a linguopragmatic analysis of political periphrases, we would examine how politicians use periphrases in their discourse to achieve specific pragmatic goals. Periphrasis refers to the use of multiple words to replace a single word or phrase.

In the political domain, periphrases are often employed strategically to shape narratives, evoke emotional reactions, or manipulate public opinion. Here are a few examples of how periphrases can be analyzed from a linguopragmatic perspective:

Euphemistic Periphrases: Politicians often use euphemistic periphrases to soften or downplay negative events or policies. For instance, instead of saying "war," a politician might use the periphrasis "military engagement" to convey a more positive image.

Distancing Periphrases: Politicians may use periphrases to create distance and avoid responsibility. For example, instead of directly admitting a mistake, a politician could say, "Mistakes were made," thus avoiding personal accountability.

Persuasive Periphrases: Periphrases can also be employed to influence public opinion or enhance persuasive power. By using positive periphrases, politicians can sway audiences to view their policies or actions favorably. For instance, instead of using the term "tax increase," a politician might opt for the periphrasis "revenue enhancement."

Emotional Periphrases: Politicians may employ periphrases to evoke specific emotions from their audience. For example, instead of referring to immigrants as "foreigners," a politician might use the periphrasis "undocumented workers," which could elicit empathy or sympathy.

Vague Periphrases: Politicians may use periphrases to keep their statements intentionally vague or ambiguous, thereby giving themselves room for interpretation or maneuvering. This can be seen in phrases like "alternative facts" or "collateral damage."

A linguopragmatic analysis of political periphrases would seek to understand the communicative intentions behind their usage and the effects they have on the political discourse. It would examine the context, audience, and the social and political implications of these periphrases, ultimately shedding light on how language is strategically employed in the political sphere. Here we can see some political periphrases:

"The Commander-in-Chief" - This periphrasis refers to the head of state or government who also holds the supreme command of a nation's military forces. In the United States, it specifically denotes the President's role as the highest-ranking military officer. For example, *The President exercised his power as commander in chief to deploy forces in the region* [5, 4].

"The Iron Lady" - Coined for former British Prime Minister Margaret Thatcher, this periphrasis highlights her perceived strong-willed, uncompromising leadership style and policies during her tenure.

"The First Lady" - Referring to the wife of a country's President or Prime Minister, this periphrasis is used to describe her unofficial but influential role in political and social causes.

"The Leader of the Free World" - This periphrasis typically designates the President of the United States due to the nation's political and military influence around the world, suggesting their role as a global leader. For example, *The President of the United States, as chief executive of the superpower and its military, was thus described as the "leader of the free world," basically by default of the weakness of the other democratic powers* [6].

"The Supreme Court Justice" - This periphrasis refers to the judges who serve on the highest court in a country's judicial system, responsible for interpreting and applying the law as per the constitution.

"The Opposition Leader" - Used to describe the leader of a political party or coalition that is not in power, this periphrasis denotes their role in presenting an alternative viewpoint and challenging the ruling party's policies.

"The Secretary of State" - This periphrasis indicates the senior government official responsible for the foreign affairs and diplomacy of a country, acting as a representative in international negotiations.

"The Speaker of the House" - Refers to the presiding officer of a legislative assembly, typically the lower house, responsible for maintaining order, managing debates, and determining the legislative agenda.

"The Chancellor" - Commonly used in the context of Germany, this periphrasis represents the head of government, often signifying the most powerful political position in the country. For example, *Chancellors have come forward and announced reductions in income tax* [7].

"The Under Secretary" - This periphrasis denotes a high-ranking official in a government department or ministry who assists the Secretary or Minister in their administrative duties and policy formulation.

"The Great Communicator" - Coined for former US President Ronald Reagan, this periphrasis highlights his exceptional skills in delivering persuasive speeches and connecting with the American public.

"The Bulldozer" - Referring to former Israeli Prime Minister Ariel Sharon, this periphrasis signifies his strong and determined approach in implementing his policies, particularly in relation to the Israeli-Palestinian conflict.

"The Teflon President" - This periphrasis was used to describe former US President Ronald Reagan, suggesting that political controversies and scandals did not stick to him and did not significantly impact his popularity. For example, *He has been perfecting the Teflon-coated presidency: He sees to it that nothing sticks to him* [8].

"The Iron Curtain" - Coined by Winston Churchill, this periphrasis was used to describe the ideological and physical division between the Eastern and Western blocs during the Cold War.

"The Viceroy" - This periphrasis refers to a high-ranking official appointed by a colonial power to govern a colony or territory on behalf of the sovereign. It was commonly used during colonial times, particularly by European powers.

"The Father of the Nation" - This periphrasis is often used to describe a pivotal leader who played a significant role in the independence or establishment of a nation. Examples include Mahatma Gandhi (India) and George Washington (USA).

"The Lame Duck" - This periphrasis typically refers to an elected official, such as a President or Prime Minister, who is approaching the end of their term and has limited power or influence due to their impending departure from office.

"The Shadow Cabinet" - This periphrasis describes a group of senior opposition politicians who mirror the roles and responsibilities of the government's cabinet ministers, providing an alternative policy vision and scrutinizing the actions of the ruling party. For example, *Shadow cabinet ministers representing English seats also want Labour to go further before the poll*.

"The Deep State" - This periphrasis refers to a secret or opaque network of influential individuals, often within the bureaucracy or intelligence agencies, who allegedly exert significant influence over government policies and processes. For example, *But this is a long way from the deep state*.

"The Fourth Estate" - This periphrasis refers to the media, especially newspapers, as an influential and important entity that acts as a check on political power and holds governments accountable. For example, *You're the only member of the fourth estate that I've talked to* [9].

In conclusion, political discourse is one of the developing spheres of linguistics and many researchers are studying it. Political discourse is defined in various ways, yet all of them are grounded in the notion that it aims to secure and preserve political authority. The importance of the language of the politics is not being rude and present unfavorable news in a delicate way. That's why the language of politics is full of periphrases, especially, euphemistic periphrases as politicians mostly address them in order to be polite and not to provoke conflicts during communication.

REFERENCES:

1. Баранов А.Н., Казакевич Е.Г. Парламентские дебаты: традиции и новации. – М.: Знание, 1991.
2. Chilton P. Analyzing political discourse: theory and practice. // Routledge; Taylor & Francis e-Library, 2004.
3. Маслова В.А. Политический дискурс: языковые игры или словесные игры? // Политическая лингвистика. - Том. 1(24). - Екатеринбург, 2008.
4. Третьякова Т.П. Опыт лингвистического анализа аргументации в политических диалог. // Коммуникатсия и образование. - Санкт-Петербург: Санкт-Петербургское философское общество, 2004. – С. 299-320.
5. Kobilova, A. (2022). Lingua-cultural aspects of medical periphrases of English language. *Центр научных публикаций (buxdu. uz)*, 9(9).
6. Bakhridinovna, K. A. (2020). Features of the use of the periphrases of the Uzbek and English languages in journalistic texts. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(7), 8162-8168.
7. Bakhridinovna, K. A. (2020, December). Periphrasis-As A Stylistic Device. In *Archive of Conferences* (Vol. 10, No. 1, pp. 215-216).

8. Bakhridinovna, K. A. (2021). Some considerations about periphrases. *ACADEMICIA: an international multidisciplinary research journal*, 11(2), 1614-1617.
9. Bakhridinovna, K. A. The use of the medical periphrases of the Uzbek and English languages in journalistic texts. *JournalNX*, 7(06), 143-150.
10. Bakhridinovna, K. A. (2022). Semantic and lingua-cultural features of English and Uzbek medical periphrases. *International Journal on Integrated Education*, 5(6), 162-167.
11. Kobilova, A. B. (2021, February). Peryphrases used in medical texts and their characteristics (on the example of English and Uzbek languages). In *Archive of Conferences* (Vol. 15, No. 1, pp. 255-257).
12. Kobilova, A. B. (2021). Some considerations about periphrases. *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal*. ISSN: 2249-7137 Vol. 11, Issue 2, February 2021. Impact Factor: SJIF 2021= 7.492. – Page: 1637-1640. *Impact Factor: SJIF*, 7, 1637-1640.
13. Baxriddinovna, K. A. (2022, January). Voqelik obyektini perifrastik sinonimlar orqali ifodalash. In *Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes* (pp. 71-73).
14. Kobilova, A. B. (2021). Periphrasis used in medical texts. In *Proceeding of International Conference on Research Innovation In Multidisciplinary Sciences, Hosted From New York USA 6th-7th of March* (pp. 261-262).
15. Kobilova, A. B. (2022). Инглиз ва ўзбек лингвомаданиятида тиббий перифразаларнинг хусусиятлари: филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. *Бухоро*, 2022. –148-б.
16. Baxriddinovna, K. A. (2023). The formation of medical periphrases in english and uzbek languages. *Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities*, 11(2), 569-573.
17. Rasulov, Z. (2023). Принципы экономии фонационной энергии. *центр научных публикаций (buxdu.uz)*, 42(42).
18. Rasulov, Z. (2023). Pedagogika va psixologiyada manipulyatsiya tushunchasi. *центр научных публикаций (buxdu.Uz)*, 39(39).
19. Erkinovna, Y. F. (2021). Politeness and Culture. *International conference on multidisciplinary research and innovative technologies*, 2, 82–86.
20. Erkinovna, Y. F. (2022). The Principle of Politeness in the English and Uzbek Languages. *Eurasian Research Bulletin*, 6, 65-70.

UDC 81-2

ADVERTISING AS A SPECIAL TYPE OF TEXT

A.B.Kobilova, Phd, associate professor, Bukhara state university, Bukhara

D.Ruziyeva, master's student, Bukhara state university, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqola reklamanning ta'rifi va uning kelib chiqish manbalariga bag'ishlangan. Asosiy e'tibor reklamanning hayot aylanishi, axborotni idrok etish va reklama uzatiladigan kanallariga ko'ra turli xil turlariga qaratiladi.

Kalit so'zlar: to'g'ridan-to'g'ri aloqa, kelib chiqishi, kommunikativ funktsiyasi, og'zaki reklama, ishontiruvchi muloqot, kommunikant.

Аннотация. Данная статья посвящена определению рекламы и истокам, от которых она берет свое начало. Основное внимание уделено различным видам рекламы в зависимости от их жизненного цикла, восприятия информации и каналов, по которым передается реклама.

Ключевые слова: непосредственный контакт, происхождение, коммуникативная функция, устная реклама, убеждающая коммуникация, коммуникатор.

Abstract. The given article is devoted to the definition of advertising and the roots which it originates from. The main attention is paid to different types of advertising according to their life cycle, perception of information, and the channels through which the advertising is transmitted.

Keywords: direct contact, origin, communicative function, oral advertising, persuasive communication, communicant.

At the present stage of language development, there is a crucial turn from studying language as a whole system to the study of language in its many connections and functions: language and culture, language and politics, language and ideology, language and religion, language and society, language and thinking. This is evidenced by the formation of complex disciplines (lingua-culturology, sociolinguistics, psycholinguistics, pragmalinguistics, anthropocentric linguistics, etc.) and rapidly developing linguistics of speech. Language learning is associated with many areas of social

activities of people including such a popular sphere known as advertising. From a linguistic point of view, advertising is a special sphere of practical activity, the product of which is verbal communication-advertising texts. These texts as a whole are characterized by: 1) features of content and external design, allowing them to be distinguished from other non-advertising texts; 2) own functional characteristics; 3) a special place that they occupy in texts. The relevance of this study can be determined by the need for looking at advertising as a special type of text and defining different types of advertising according to their different features.

Advertising is one of the fields of language use where it serves, first of all, as a tool of persuasive communication, the purpose of which is to induce the addressee who perceives the advertising message to modify their behavior in a certain way. One of the most important differences between advertising and other forms of persuasive communication is that it takes place to some extent in unfavorable and even, one might say, extreme conditions.

Advertising communication most often takes place in the absence of direct contact between communicants, under conditions of exposure to competing with advertising messages, other flows of information, distrust, inattentiveness, and sometimes simply negative attitude on the part of the addressee. Therefore, advertising messages represent a unique material for studying the functioning of linguistic means and methods of influence in rather difficult conditions of speech interaction. In many works devoted to the effectiveness of verbal communication and speech influence, the problem of understanding speech messages occupies an important place.

There is no doubt that understanding signs and language forms the basis of communication, but it is necessary to distinguish between simple communication and effective communication. Let us note that effective targeted verbal communication presupposes the achievement of the effect planned by the subject of speech on the addressee. This can be not only belief, but also belief and compassion. When using speech for pragmatic purpose, the subject of speech cannot help but predict the effect of the generated utterance. The problem of the impact of advertising text on the behavior of the addressee can be solved by studying the linguistic features of the advertising text. Note that in this article we define advertising as a special type of text, formed as a result of a certain social order to solve a communicative problem and, in a competitive environment, influencing any group of people in order to ensure the promotion of a product, service, idea, ideology. It seems that advertising, due to its communicative specifics, allows for a fruitful consideration of the advertising text from the point of view of the model of targeted speech influence.

Firstly, let's find out the origin of the word "advertising". To do this, let's take a short excursion into history. The term "advertising" comes from the Latin word "reklamare", which means "to shout loudly" or "to announce". Even in Ancient Greece and Rome, announcements were loudly shouted or read out in squares and other crowded places.

On the carnival square of Paris, the cries of booth barkers have always been persistently heard which, together with other genres of street advertising ("cries of Paris", the cries of sellers of miracle cures and fair doctors) were played out and parodied, becoming an important element of folk laughter culture.

In Russia in the 10th century, merchants hired a special person (barker) who walked along the street and talked about all the charms and advantages of the product, as well as its location. Advertising texts in those distant times were invented by peddlers, traders with a tray around their necks, selling various women's small items, pies, gingerbread cookies, bagels, etc.

So, initially, merchants and artisans vied with each other to praise their goods, offer all kinds of services, shouting short, bright phrases that attracted the attention of passers-by. In modern linguistics, oral advertising is classified as journalistic non-spoken speech. From history we know that people spoke in different genres even before the advent of written speech, and advertising arose as a manifestation of oral speech. Let us note that the communicative function dominates in the conversational style, while the informative and influencing function dominates in the journalistic style. The advertising text should evoke certain emotions in the consumer, some kind of reaction, provide him with the necessary information about the object of advertising and motivate him to purchase. Therefore, the advertising text has its own characteristics. It performs two main functions:

influencing and informativeness, and oral advertising text also performs a communicative function (there is direct contact between the buyer and the seller). Thus, oral advertising text combines the functions of journalistic and colloquial styles and becomes a special genre of oral colloquial speech.

All advertising is divided into three types: 1) social (supports state and public interests, aimed at charity); 2) political (pre-election period); 3) commercial (information about the product and its sale).

Depending on the life cycle of the product, three different groups of commercial advertising are used: informative advertising (introduction to the product); persuasive advertising (persuasion to purchase); Reminding advertising (aimed at assuring current customers of the correctness of their previous choice).

Advertising according to the perception of information is divided into: 1) auditory (audio); 2) pictorial (visual); 3) audiovisual 4) verbal (oral speech).

Depending on the channels through which advertising information is transmitted, some of its forms are distinguished: - advertising in the press; advertising in magazines; TV advertising; radio advertising; advertising guides; advertising brochures; newsletters; telephone advertising; advertising at points of sale; souvenir advertising; direct advertising (mail, electronic); outdoor advertising (poster, liquid crystal, transport advertising) printable advertisement: leaflets; booklets; prospectuses; catalogs; posters; signs. Internet advertising: banners; microsite; pop-up advertising; paid advertising; joint programs.

In competition in the market, market participants come up with original and unexpected versions of advertising messages: TVs showing advertisements and weather forecasts; loudspeakers; logos and posters on the playing field fence, on the ice rink, on clothing; digital screens on the streets, stadiums; reality show; online journals; interactive television; fax on demand; information on request (via telephone).

To sum up, the means and forms of transmitting advertising text are varied, hence the variety of types of advertising. Vast experience has been accumulated in local and foreign science research to the study of advertising. However not all questions created by the proposed research are equally provided with the necessary sources and literature. This requires, first of all, the entire study of advertising as an objective phenomenon of modern linguistic sphere; lack of concepts that allow for research the influence of advertising comprehensively both on the consciousness of an individual and on formation of a linguistic picture of the world as a whole. These difficulties are objective in nature and, undoubtedly, actualize the problem of research.

REFERENCES:

1. Brierley, S. (1995). *The Advertising Handbook*. Routledge
2. Goddard, A (1998) *The Language of Advertising*. Routledge: New York
3. <http://www.rjelal.com/5.4.17a/309-315%20Dr.%20T.%20RAJA%20SEKHAR.pdf>
4. <https://www.asjp.cerist.dz/en/downArticle/493/5/1/180066>
5. Kobilova Aziza Bakhridinovna. The use of the medical periphrases of the Uzbek and English languages in journalistic texts // *JournalNX: A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal*. ISSN (Online): 2581-4230, Vol.7, Issue 6, 30-June 2021. –P. 143–150. (Impact Factor (SJIF. 2021) – 7.22).
6. Kobilova Aziza Bakhridinovna. Some considerations about periphrases // *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal*. ISSN (Online): 2249-7137, Vol.11, Issue 2, 30-February 2021. –P. 1637-1640. (Impact Factor (SJIF. 2021) – 7.492).
7. Baxridinovna, K. A. (2022). Voqelik obyektini perifrastik sinonimlar orqali ifodalash. *Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes*, 71–73.
8. Kobilova A.B. Periphrasis used in medical texts. *Proceeding of International Conference on Research Innovation In Multidisciplinary Sciences, Hosted From New York USA 6th -7th of March, 2021*. – Page: 261-262.
9. Kobilova, A. (2023). Лингвокультурологические особенности английских и узбекских медицинских перифраз в семантическом микрополе. *Центр научных публикаций (buxdu.Uz)*, 29(29).
10. Baxridinovna, K. A. (2023). The Role of Medical Periphrases in the Semantic Micro-Field of English Language. *Miasto Przyszłości*, 32, 155–160.
11. Kobilova Aziza Baxridinovna (2023). The formation of medical periphrases in english and uzbek languages | *Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities*
12. Kobilova A.B. (2023). Lingua-cultural aspects of medical periphrases of English language/*ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*.

13. Кобилова А.Б. Ўзбек ва инглиз тили тиббий перифразаларининг когнитив-морфологик хусусиятлари | Conferences
14. Kobilova, A. (2021). Классификация перифраз на английском и узбекском языках. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 5(5).
15. Kobilova A.B. (2023). Periphrases used in medical texts | E-Conference Globe
16. Кобилова А.Б. (2021). О эвфемистических перифразах (на примере английского и узбекского языков) | Центр научных публикаций (buxdu.uz)
17. Кобилова А.Б. (2020). Некоторые рассуждения о медицинских перифразах | Центр научных публикаций (buxdu.uz)
18. Kobilova A.B. Инглиз ва ўзбек лингвимаданиятида тиббий перифразаларнинг хусусиятлари: филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси.– Бухоро, 2022. – 148-б.
19. Rasulov, Z. (2023). Принципы экономии фонационной энергии. Центр научных публикаций (buxdu.uz), 42(42).
20. Rasulov, Z. (2023). Pedagogika va psixologiyada manipulyatsiya tushunchasi. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 39(39).
21. Erkinovna, Y. F. (2021). Politeness and Culture. International conference on multidisciplinary research and innovative technologies, 2, 82–86.
22. Erkinovna, Y. F. (2022). The Principle of Politeness in the English and Uzbek Languages. *Eurasian Research Bulletin*, 6, 65-70.

UO'K: 801.7

O'ZBEKISTONDA TARJIMA JARAYONI

A.A.Kudratov, tayanch doktorant, Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Tarjima tarixi juda qadim zamonlardan boshlanadi. Qadim zamonlardan buyon turli tillarda so'zlovchi xalqlar bir-biri bilan muomala qilganda tarjimon orqali ishni bitirganlar. Tarjimonsiz ish bitishi qiyin bo'lgan. Savdo-sotiq ishlarida, diplomatik munosabatlar va madaniy aloqalarda tarjimaga zarurat tug'ilgan. Markaziy Osiyoning dastlabki tarjimonlari Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Mahmud Qoshg'ariy, Mahmud Zamaxshariylar bo'lishgan.

XX asrga qadar «tarjima» so'zi faqat tarixiy, falsafiy, adabiy va badiiy asarlar o'girmasiga nisbatan qo'llanib kelingan. Og'zaki tarjimonga nisbatan esa turkiy xalqlarda «tilmoch», nemis tilida «dolmetechen», ingliz va fransuz tillarida «interpreter» atamallari qo'llanilgan. Tarjima nazariyasi xususida aytilgan fikrlar ham shu yo'sinda umumiy ma'no kasb etgan.

O'zbekistonda ham tarjima nazariyasi xususida dadil fikrlar aytila boshlandi. Asqad Muxtor, Jumaniyoz Sharipov, G'aybulla Salomov, Ninel Vladimirovalarning tarjima nazariyasidan bahs yurituvchi risola va maqolalari nashr qilindi.

Ushbu maqolada bizning asosiy vazifamiz O'zbekistonda tarjima jarayonining rivojlanish bosqichlarini va unga hissa qo'shgan olimlarining tarjimalari va bildirgan fikr va mulohazalarini va jarayonlarini o'rganish va bosqichlarini yoritib berish va ilmiy natijalarga erishishdir.

Kalit so'zlar: O'zbekistonda tarjima tarixidan, tarjima, tarjima nazariyasi, tarjima san'ati, maqol va idiomalar tarjimasi, filologiya.

Аннотация. История перевода уходит корнями в глубокую древность. С давних времен народы, говорящие на разных языках, общались друг с другом через переводчика. Без переводчика было трудно обойтись. Существует потребность в переводе в сфере торговли, дипломатических отношений и культурных связей. Первыми переводчиками Средней Азии были Абу Наср Фараби, Абу Али ибн Сина, Абу Райхан Беруни, Махмуд Кашгари, Махмуд Замахшари.

До XX века слово «перевод» употреблялось только для перевода исторических, философских, литературных и художественных произведений. Термин «тильмоч» используется у тюркских народов, «долметечен» у немецкого языка и «переводчик» на английском и французском языках. Идеи, высказанные в теории перевода, приобрели в этом отношении общий смысл.

В Узбекистане стали высказываться смелые идеи по поводу теории перевода. Асқад Мухтар, Джуманияз Шарипов, Гайбулла Саломов и Нинель Владимировна опубликовали трактаты и статьи, посвященные теории перевода.

В данной статье нашей основной задачей является изучение и освещение этапов развития переводческого процесса в Узбекистане, а также переводов и мнений, высказанных учеными, внесшими в него свой вклад, и достижение научных результатов.

Ключевые слова: *из истории перевода в Узбекистане, перевод, теория перевода, искусство перевода, перевод пословиц и идиом, филология.*

Abstract. *The history of translation dates back to ancient times. Since ancient times, peoples speaking different languages used to communicate with each other through a translator. It was difficult to do without a translator. There is a need for translation in trade, diplomatic relations and cultural relations. The first translators of Central Asia were Abu Nasr Farabi, Abu Ali ibn Sina, Abu Rayhan Beruni, Mahmud Kashghari, Mahmud Zamakhshari.*

Until the 20th century, the word "translation" was used only for the translation of historical, philosophical, literary and artistic works. The term "tilmoch" is used in Turkic peoples, "dolmetechen" in German, and "interpreter" in English and French. The ideas expressed in the theory of translation have acquired a general meaning in this regard.

In Uzbekistan, bold ideas about the theory of translation began to be expressed. Asqad Mukhtar, Jumaniyaz Sharipov, Gaybulla Salomov, and Ninel Vladimirova have published treatises and articles discussing the theory of translation.

In this article, our main task is to study and illuminate the stages of development of the translation process in Uzbekistan and the translations and opinions expressed by the scientists who contributed to it, and to achieve scientific results.

Key words: *from the history of translation in Uzbekistan, translation, translation theory, translation art, translation of proverbs and idioms, philology.*

Kirish. Bugungi O'zbekiston joylashgan zamin qadimdan taraqqiy etgan tamaddun o'choqlaridan biri bo'lgan. Sharqdan g'arbga yo'nalgan Buyuk ipak yo'lining muhim nuqtalarini birlashtirgan bu zaminda tilmoch – tarjimon mehnatiga alohida e'tibor qaratilgan. Tarixdan ma'lumki, Aleksandr Makedoskiy bosqini, Forslar bilan o'tgan bir qancha janglar, arab fothihlarining islomni yoyish maqsadidagi futuhotlari, chingiziylar bosqini va nihoyat chor Rossiyasining mustamlakachilik siyosati og'zaki tarjima jarayonlarini tobladi, deyish mumkin.

O'zbekistonda tarjima tarixi borasidagi izlanishlarda G'.Salomov, N.Komilov, J.Sharipov [1, 481] kabi olimlarning hissalari katta. G'.Salomov tarjimashunoslik, tarjima tarixi bo'yicha jiddiy ilmiy izlanishlar olib borgan. Bu borada yana Anvar Xojiaxmedovni tilga olish mumkin. Uning «Rus klassik adabiyotidan qilingan ilk tarjimalar va ularni o'zbek adabiyoti taraqqiyotidagi ahamiyati» nomli nomzodlik dissertatsiyasini bu boradagi ahamiyatli ishlardan deyish mumkin.

Yosh olim B.Daminovning ta'kidlashicha: Yusuf Po'latov 1963 yilda «O'zbekistonda chet el adabiyoti va Mopassan novellalarining tarjima»si nomli nomzodlik dissertatsiyasini yoqladi. Ushbu dissertatsiya boshqalardan farq qilib, unda nafaqat rus tili, balki ingliz, fransuz va boshqa ko'plab tillardan to'g'ridan to'g'ri o'zbek tiliga tarjima qilish kerakligi ham ta'kidlab o'tiladi. O'zbek adabiyoti borgan sari chet el adabiyoti namunalarining tarjimalari bilan boyib bormoqda. Erkin Vohidov tarjima qilgan Gyotening «Faust», Abdulla Oripov tarjima qilgan Dantening «Ilohiy komediya», Rauf Parpi tarjima qilgan Nozim Hikmatning «Inson manzaralari» epopeyasining birinchi kitobidir. Ulardan tashqari Firdavsiyning «Shohnoma»si, Bayronning «Don-Juan»i tarjimalari buning guvohidir. O'zbekistonda tarjima ming yillik tarixga ega[2, 310].

J.Sharipovning «O'zbekistonda tarjima tarixidan» kitobida ham bu boradagi qimmatli ma'lumotlar keltirib o'tilgan. Taniqli adabiyotshunos va tarjimon I.G'ofurovning tarjima nazariyasiga oid mukammal qarashlari ham yurtimizdagi tarjima nazariyasi taraqqiyotiga xizmat qiladi. Ayniqsa, I.G'ofurovning Qur'on tarjimalari xususida aytgan ilmiy xulosalari fikrimizga dalil bo'la oladi[3, 4].

XX asrga qadar «tarjima» so'zi faqat tarixiy, falsafiy, adabiy va badiiy asarlar o'girmasiga nisbatan qo'llanib kelingan. Og'zaki tarjimonga nisbatan esa turkiy xalqlarda «tilmoch», nemis tilida «dolmetechen», ingliz va fransuz tillarida «interpreter» atamallari qo'llanilgan[4]. Tarjima nazariyasi xususida aytilgan fikrlar ham shu yo'sinda umumiy ma'no kasb etgan.

Tarjima tarixi juda qadim zamonlardan boshlanadi. Qadim zamonlardan buyon turli tillarda so'zlovchi xalqlar bir-biri bilan muomala qilganda tarjimon orqali ishni bitirganlar. Tarjimonsiz ish bitishi qiyin bo'lgan. Savdo-sotiq ishlarida, diplomatik munosabatlar va madaniy aloqalarda tarjimaga zarurat tug'ilgan. Markaziy Osiyoning dastlabki tarjimonlari Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Mahmud Qoshg'ariy, Mahmud Zamaxshariylar bo'lishgan[5, 26].

Asosiy qism. O'zbekistonda ham tarjima nazariyasi xususida dadil fikrlar aytila boshlandi. Asqad Muxtor, Jumanioz Sharipov, G'aybulla Salomov, Ninel Vladimirovalarning tarjima nazariyasidan bahs yurituvchi risola va maqolalari nashr qilindi.

O'tgan asrning 60-yillarida N.Vladimirova, J.Sharipov, G'.Salomov, Yu.Po'latov, J.Bo'ronov, A.S.Aznaurova, A.Abduazizov, Q.Musayev, G.G'afurova, S.Salomova, N.Komilov singari tarjimashunos olimlar tomonidan yaratilgan ilmiy tadqiqotlar O'zbekistonda ham tarjima nazariyasi borasida keng ko'lamda izlanishlar olib borilganidan dalolatdir. Ular orasida tarjima nazariyasining lingvistik tamoyillarini yaratishda professor A.V.Fedorov izlanishlarini davom ettirgan professor G'aybulla Salomovning xizmatlarini alohida ta'kidlab o'tmoq o'rinlidir. Olimning 1966 yil nashr qilingan «Til va tarjima» monografiyasi O'zbekistonda tarjima nazariyasi fanining keyingi ravnaqiga katta hissa qo'shdi. Qolaversa, bu tadqiqot respublikamizda tarjima nazariyasining lingvistik va umumfilologik asoslarini ishlab chiqqan ilk nazariy manba bo'lib, u G.Gachechiladze (Gruziya), B.Tohirbekov (Ozarbayjon), L.Mkrtchyan (Armaniston), M.Avezov (Qozog'iston), Ye.Etkind (Rossiya), V.Koptilov (Belorussiya) kabi nazariyachilarning tadqiqotlari qatorida alohida e'tirof qilindi. Darvoqe, olimning ushbu monografiyasida tarjimaning asosiy «qurilish materiali» bo'lgan so'z, uning fonetik libosi, semantik va uslub xususiyatlari hamda tarjima jarayonida sinonimlardan istifoda etish kabi muammolar mufassal tahlil qilingan edi. Shuningdek, bu yillarda yaratilgan L.Abdullayevaning «Rus tilidan o'zbekchaga tarjimaning stilistik masalalari» (1964), Q.Musayevning «Ingliz tilidan o'zbekchaga badiiy tarjimaning stilistik muammolari» (1967) A.M.Narziqulovning «Fransuz frazeologiyasi va fransuz-o'zbek badiiy tarjimachiligi masalalari» (1969) kabi tadqiqotlari ham tarjima nazariyasining lingvistik muammolariga bag'ishlangan edi[5, 30].

Toshkent Davlat universiteti (hozirgi O'zMU)ning filologiya va jurnalistika fakultetlari huzurida tashkil etilgan Tarjima nazariyasi kafedrasida prof. G'. Salomov rahbarligida bu ishga boshqosh bo'ldi. Ayniqsa, olimning 1973 yilda nashr qilingan «Tarjima tarixi», «Tarjima nazariyasiga kirish», «Umumiy tarjima nazariyasi asoslari» o'quv dasturlari respublikamiz oliy o'quv yurtlarida tarjima nazariyasi kursini o'qitishda asosiy dasturulamal bo'lib xizmat qildi. Shundan so'ng, uning «Tarjima asoslari» (1976) va «Tarjima nazariyasiga kirish» (1978) darsliklari e'lon qilindi. Olim ularda tarjima – lisoniy, adabiy-estetik hodisa, so'z san'ati, tarjimon esa ijodkordir, degan tezis asosida tarjima jarayonini keng miqyosda tadqiq qilib bergan edi.

Xullas, professor G'aybulla Salomovning «Tarjima nazariyasiga kirish» darsligi oliy o'quv yurtlarining filologiya fakultetlarida ta'lim olayotgan talabalar va tarjimashunoslik ilmi borasida nazariy tadqiqotlar yaratishga kirishgan ilmiy xodimlar uchun ham yo'riqnomaga aylandi. Shuningdek, J.Bo'ronov, E.Aznaurova, Q.Musayevlarning darslik va monografiyalari, A.Abduazizov, N.Komilov, M.Sulaymonov, R.Fayzullayeva, Ya.Egamova, I.Mirzayevlarning dissertatsiya va maqolalarida tarjimaning lingvistik nazariyasi xususidagi ba'zi fikrlar davom ettirildi.

Ular izidan tarjimashunoslik ilmiga qadam qo'ygan S.Xaitov, S.Olimov, Z.Isomiddinov, R.Abdullayeva, G'.Xo'jayev, Q.Tojiyev, B.Ermatov, S.Azimov va boshqalar jahon adabiyotidan o'zbek tiliga o'girilgan tarjima asarlarining badiiy jihatlarini o'rgandilar. Ustoz G'aybulla Salomov o'zining tarjima nazariyasi borasidagi izlanishlari natijasi o'laroq 1982 yil «Adabiy an'analar va badiiy tarjima muammolari» mavzusida doktorlik dissertatsiyasini himoya qildi. Tadqiqotda olim asosan tarjimada adekvatlikka erishish prinsiplarini tahlil qilarkan, bu borada Shekspir asarlari

tarjimasida misolida «tarjima-ta'sir-tarjima» tamoyilini keng ma'noda asoslab berdi[6]. Olimning bu ishi uning tarjima nazariyasi bobida yaratgan so'nggi yirik tadqiqoti bo'lib qoldi.

O'zbekistonda tarjima tadqiqotlarining bir muddat susayishi borasida filologiya fanlari doktori professor M.Xolbekov quyudagicha fikrlarni keltiradi: Tarjima nazariyasi va adabiy aloqalar yo'nalishida bir qator ilmiy tadqiqotlar yaratildi. Masalan, Najmiddin Komilov («Xorazm tarjima maktabi», 1987), Qudrat Musayev («Tarjimaning lingvostilistik muammolari», 1988), Muhammadjon Xolbekov («O'zbek-fransuz adabiy aloqalari: tarjima, tanqid va idrok tadorigida», 1991), Q.Jo'rayev («She'riy tarjimalarni xalqaro adabiy kontekstida qiyosiy o'rganish», 1991)ning doktorlik tadqiqotlari yuzaga keldi. Shuningdek, tarjima muammolariga bag'ishlangan o'nlab nomzodlik dissertatsiyalari himoya qilindi. Ammo o'zbek tarjimashunoslari g'arb olimlarining tarjima nazariyasi xususidagi bahs-munozaralarida ishtirok etolmadilar. Ta'bir joiz bo'lsa, bu davrga kelib o'zbek tarjimashunoslik ilmi bir qadar orqada qola boshladi [7, 4].

Bir so'z bilan aytganda, mustaqillik yillari «tarjima amaliyoti bir qadar jonlandi-yu, tarjimaning nazariy asoslari, yo'nalishlari, istiqbollari o'rganish, tadqiq etish birmuncha susaydi» (X.Do'stmuhammad)[7]. Quvonarli tomoni shundaki, oliy o'quv yurtlarida tarjima nazariyasi va amaliyotini o'qitish birmuncha jonlandi. I.G'afurov, A.Abduazizov, Q.Musayev, O.Mo'minov, N.Qambarov, Sh.Sirojiddinov kabi taniqli tarjimon va tarjimashunos olimlarimizning sa'y-harakati tufayli tarjima nazariyasi va amaliyotiga oid darslik hamda o'quv qo'llanmalari chop etildi. «O'zbekiston adabiyoti va san'ati» gazetasi, «Jahon adabiyoti», «Sharq yulduzi», «Zvezda Vostoka», «O'zbek tili va adabiyoti», «Tafakkur», «Filologiya masalalari» jurnallarida tarjima nazariyasi va amaliyotiga oid maqolalar, bahs-munozaralar bosilmoqda. Vaholanki, o'tgan «XX asr – tarjima asri» (P.F.Kaye) tarzida tarixda muhrlangan bo'lsa, XXI asrda tarjima jahon xalqlari va sivilizatsiyasi o'rtasidagi «kommunikativ vosita» (P.M.Toper) sifatida yanada ham muhim ahamiyat kasb etishi turgan gap. Bu fikr FITning so'nggi yillarda London, Moskva, Melburn va Shanxay simpoziumlarida ham olimlar tarafidan takror-takror aytilib o'tildi. Endilikda, «o'zbek adabiyoti asta-sekinlik bilan jahon adabiyoti jarayonlari bilan tutashib borayotgan» (I.G'afurov) ekan, tarjima amaliyoti va uning nazariy jihatlariga ham jiddiy e'tibor qaratmog'imiz lozim bo'ladi[8].

Sho'rolar davri adabiy muhitida tarjimaga bo'lgan e'tibor alohida o'rin tutgan desak, xato bo'lmaydi. Bu yillarda nafaqat badiiy asarlar, balki turli ilm sohalariga oid o'quv qo'llanma va darsliklar ham rus tilidan tarjima qilingan. Mazkur tarjimalar xalqning saviyasini o'stirishda muhim ahamiyat kasb etgan.

Xulosa. O'zbekiston o'z mustaqilligini qo'lga kiritgandan so'ng o'tgan o'ttiz ikki yil davomida badiiy ijodning barcha sohalarida bo'lgani kabi tarjima nazariyasi va amaliyotida ham o'zgarish va yangilanishlar ro'y berdi. Xulosa qilib aytganda, ilk o'rta asrlardan boshlangan tarjima va tarjimashunoslik ilmi o'tgan XX asrda keng taraqqiy etdi, umumfilologik fan tarzida e'tirof qilindi. O'zbekistonda ham tarjima nazariyasi xususida dadil fikrlar aytila boshlandi. Asqad Muxtor, Jumaniyoz Sharipov, G'aybullay Salomov, Ninel Vladimirovalarning tarjima nazariyasidan bahs yurituvchi risola va maqolalari nashr qilindi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Jumaniyoz Sharipov: O'zbekistonda tarjima tarixidan: revolyusiyadan oldingi davr. 1965. 6. 481
2. Hamidov X, Ismatullayeva N, Ergasheva S. Sinxron Tarjima. – Toshkent: Toshkent davlat sharqshunoslik instituti, 2020. – B.26.
3. Daminov, B. Z. O'zbekistonda tarjima nazariyasining shakllanishi // Molodoy ucheniy. — 2020. — № 42 (332). — S. 310-313.
4. I.G'afurov. Qur'on tarjimalari va tajribalar. "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasi. 2009 yil 17 aprel', № 16 (3999) B. 4.
5. Xolbekov M, Tarjima nazariyasi fan sifatida// "Jahon adabiyoti" jurnali, 2013-4.
6. Abduazizov A, XolbekovM. Atoqli tarjima nazariyotchisi// O'zbekiston adabiyoti va san'ati, 2012, 14 dekabr.

COMPARATIVE ANALYSIS OF EQUIVALENCES OF PHRASEMES IN ENGLISH, RUSSIAN AND UZBEK LANGUAGES

A.Majitova, o'qituvchi, O'zbekiston Davlat Jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Frazemalar aniq, so'zma-so'z tarjimani talab qilmaydi, aksincha ular boshqa tilning frazeologik analogini izlashni talab qiladi. Hissiy-semantik va stilistik iboralar frazeologik ma'no bilan birga keladi. Ingliz tilida to'liq va qisman frazeologik ekvivalentlar mavjud. To'liq frazeologik ekvivalentlar konnotativ ma'noning bir xil sub'ektiv-baholovchi, funktsional, stilistik, emotsional va ekspressiv tarkibiy qismlariga, shuningdek bir xil grammatik va tarkibiy tuzilmalarga ega. Qisman ekvivalentlar bir komponentga qarab farq qilishi yoki turli xil ma'nolarga ega bo'lishi mumkin, masalan, hissiyot miqyosida, biri boshqasidan kattaroq bo'lishi mumkin va aksincha.

Kalit so'zlar: frazemalar, frazeologik birliklar, to'liq va qisman frazeologik ekvivalentlar.

Аннотация. Фраземы не допускают точного дословного перевода; вместо этого они требуют поиска фразеологического аналога на другом языке. Эмоционально-семантические и стилистические выражения идут рука об руку с фразеологическим значением. В английском языке существуют полные и частичные фразеологические эквиваленты. Полные фразеологические эквиваленты имеют одинаковые субъективно-оценочные, функциональные, стилистические, эмотивные и экспрессивные компоненты коннотативного значения, а также одинаковые грамматические и компонентные структуры. Частичные эквиваленты могут варьироваться по одному компоненту или иметь разные коннотации, например, по шкале эмоциональности один может быть больше другого, и наоборот.

Ключевые слова: фраземы, фразеологизмы, полные и частичные фразеологические эквиваленты.

Abstract. Phrasemes do not allow exact, word-for-word translation; instead, they require the search for another language's phraseological counterpart. Emotional-semantic and stylistic expressions go hand in hand with phraseological meaning. In English language, there are full and partial phraseological equivalents. Full phraseological equivalents have the same subjective-evaluative, functional, stylistic, emotive, and expressive components of connotative meaning, as well as the same grammatical and componential structures. Partial equivalents may vary by one component or have different connotations, such as on an emotiveness scale, one may be greater than the other, and vice versa.

Keywords: phrasemes, phraseological units, full and partial phraseological equivalents.

Introduction. Foreign language education is concerned with social and personal values. In Uzbekistan, dynamic processes in all spheres necessitate the learning of one or two foreign languages. Human resources, the most important factor in economic and social progress, can contribute to the country's wealth in the context of a market economy and the development of information technologies. Foreign language education helps to achieve this important goal. The young generation should understand not only the practical but also the theoretical aspects of foreign language knowledge. Uzbek linguists and scientists are currently working on a variety of fundamental and applied research projects in a variety of fields of modern science.

Literature review. The majority of western scholars refer to phraseological units-also known as idioms-as the most scenic, colorful, and expressive component of the language's vocabulary. If synonyms are the metaphorical tints and colors of the vocabulary, then phraseology is related to a picture gallery that gathers lively and humorous illustrations of the country's traditions, customs, and prejudices as well as memories of its past and bits of folklore and fairy tales. The meanings of the word phraseology in English and American dictionaries support that Charles Bally included it in the section of linguistics that studies connected phrases. In his books "Article on Stylistics" and "French Stylistics", Bally was the first to systematize word combinations. In his books on stylistics, Bally includes a section on phraseology [2]. He identified four groupings of sentences in his first book:

1) free phrases (les groupe ments libres), that is, unstable combinations that decompose after formation;

2) habitual combinations (les groupe mentu suels), that is, phrases with a relatively free connection of components that allow for some changes, such as une grave maladie - a serious disease (une dangereuse, sérieuse maladie - a dangerous, serious disease);

3) phraseological series (les series phraseologiques), i.e. groups of words in two adjacent

Scientists from the United Kingdom and the United States did not dedicate nearly works to the study of phraseology. Phraseology was mostly studied from the perspectives of semantics and grammar, as well as in the introductions to phraseological dictionaries.

RESEARCH METHODOLOGY. The scientific investigation of the major issues in Uzbek phraseology began in the mid-nineteenth century. Phraseology was not recognized as a separate discipline of Uzbek linguistics until the 1950s. In works devoted to grammar and stylistics, as well as the examination of the artistic abilities of some Uzbek poets and writers, the first information about phraseology and the first theoretical concepts concerning stable compounds were considered during this period. The earliest studies on Uzbek phraseology were published in the early 1950s. The dissertations of Sh. Rahmatullaev, B. Yuldoshev, K. Bozorboyev and A. Mamatov are among them [4]. These publications study phrases in the Uzbek language adopting scholar V.V. Vinogradov's structural-semantic categorization, which divides phrases into:

1. phraseological fusion,
2. phraseological unity,
3. phraseological combination.

There are also metaphorical expressions consisting of single words in Uzbek language in these works. Sh. Rakhmatullayev has made a significant contribution to the scientific study and enhancement of Uzbek phraseology. With a series of studies, he founded Uzbek phraseology. The scientist considerably reduced the range of Uzbek phraseology, focusing solely on stable units with a figurative meaning.

Analysis and results. Furthermore, phrasemes do not allow exact, word-for-word translation; instead, they require the search for another language's phraseological counterpart. Emotional-semantic and stylistic expressions go hand in hand with phraseological meaning. In English language, there are full and partial phraseological equivalents. Full phraseological equivalents have the same subjective-evaluative, functional, stylistic, emotive, and expressive components of connotative meaning, as well as the same grammatical and componential structures. Partial equivalents may vary by one component or have different connotations, such as on an emotiveness scale, one may be greater than the other, and vice versa.

Full phraseological equivalents		
English	Uzbek	Russian
Play with fire	olov bilan o'ynashmoq	играть с огнём
Walls have ears	devorning ham qulog'i bor	и у стен есть уши
To strike while the iron is hot	temirni qizig'ida bosmoq	куй железо пока горячо

Partial phraseological equivalents		
English	Uzbek	Russian
Measure three before you cut	yetti o'lchab bir kes	семь раз отмерь, один раз отрежь
As red as a rose	qirmizi olmaday	с румянцем во всю щёку
A bull in a China shop	ayiqday qo'pol	слон в посудной лавке

Complete phraseological equivalents are ready-made English equivalents that are semantically, lexically, figuratively, stylistically, and grammatically equivalent to Russian or Uzbek equivalents:

English	Uzbek	Russian
A golden key opens any door	qalovini topsag qor ham yonadi	золотой ключ открывает любую дверь

When pigs fly	tuyani dumi yerga tekqanda	когда рак на горе свистнет
to play with fire	olov bilan o'ynashmoq	играть с огнем

There are three types of partial phraseological equivalents. The first category contains phraseological units that are comparable in figurativeness but differ in lexical composition yet share the same meaning and stylistic coloring:

English	Uzbek	Russian
East or west home is best	O'z uying o'lan to'shaging	в гостях хорошо, а дома лучше
To have a good time	Vaqt chog'lik qilmoq	Хорошо провести время

Some of these words are translated utilizing antonymic translation, in which the interpreter passes the negative value through affirmative construction or vice versa, for example:

English	Uzbek	Russian
Don't count your chickens before they are hatched	jo'jani kuzda sanamoq	цыплят по осени считают

The second category contains phraseological units that are similar in meaning, figurativeness, lexical composition, and stylistic coloring but differ in formal aspects, such as word count and order:

English	Uzbek	Russian
To fit like a glove (number)	Uzukka ko'z qo'ygandek	Как по сенька шапка
Never look a gift horse in the mouth (word order)	Uzumini yegin-u bog'ini surishtirma	Даренному коню в зубы не смотрят

The third type consists of phraseological units that are identical in a way except for figurativeness:

English	Uzbek	Russian
to go to bed	uyquga ketmoq	отправиться на боковую
to go around the bush	aravani quruq olib qochmoq	хвастать-не колеса мазать

Conclusion. Hence, based on the aforementioned notions of phraseological units, we can deduce that a phraseological unit refers to a stable turnover that integral meaning is not derived from the meanings of its constituent words. They are the only ones which truly express the socio-ethnic community's national and cultural identity while living in specific economic, cultural, and natural development conditions.

REFERENCES:

1. Mirziyoyev Sh. M. "Erkin va farovon demokratik O'zbekiston Davlatini birgalikda barpo etamiz", Toshkent-"O'zbekiston". 2016. -15p
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Пер. с фр. - М.: Изд-во иностр. лит., 1955. 416с
3. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. // Академик А.А. Шахматов (1864-1920). -М.,1974.-p243
4. Yuldashev B. Issues of Uzbek phraseology. - Tashkent: Editor. 2013.-p 24
5. Yo'ldoshev B. Frazelogik uslubiyat asoslari. - Samarqand, SamDU nashri, 1999. – 200 b.
6. Mamatov A. Frazelogik stilistika masalalari, - Toshkent, 1991. – 120 b
7. Khojiev A. Explanatory Dictionary of Linguistic terminologies. Tashkent: "Fan", 2002

UDC 811

LINGUOCULTURAL ANALYSIS OF THE UZBEK CULTURE CRADLE NAMED BESHIK

Yu.O.Masharipova, PhD student, Urgench state university, Urgench

Annotatsiya. Madaniy birliklardan tarkib topgan matn tarjimonlar uchun bir qancha qiyinchilik tug'diradi. Madaniyat tilning murakkab jihatini o'zida aks ettiradi. Madaniyatga xalqning madaniy ma'lumotlarini beruvchi tilning muhim bir elementi sifatida qaraladi. Ushbu tadqiqotda o'zbek madaniyatiga xos lingvokulturemalar lingvomadaniy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek,

tarjima va madaniyat chambarchasligi borasida ayrim tilshunos olimlarning fikr-mulohazalari keltirilgan. Mazkur maqolada Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanining ingliz tiliga tarjima variantlaridan olingan madaniyatga oid so'zlar lingvomadaniy tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *lingvomadaniy tahlil, madaniy birliklar, beshik, beshik to'yi, aqiqah*

Аннотация. Текст культуры вызывает трудности у переводчиков. Как культура показывает сложную основу языка. Культуру рассматривают как важнейший элемент языка, который дает культурную информацию нации. В настоящем исследовании собрана группа типичных слов, характерных для узбекской культуры, и проведен их лингвокультурный анализ. В качестве примера приводятся мнения некоторых лингвистов о лингвокультурах, процессе перевода и начинается с лингвокультурологического анализа культурологических слов, взятых из переводных вариантов «Откан кунлар». Продолжается некоторый анализ отрывков из переводных версий «Минувшие дни» Абдуллы Кадири.

Ключевые слова: лингвокультурный анализ, культурно-специфические предметы, бешик, бешик тойи, акика

Abstract. The text of the culture causes difficulties for the translators. As culture shows the complex background of the language. Culture considers as an essential element of the language that gives the cultural information of the nation. The present study collects a group of typical Uzbek culture-specific words and analysed them linguoculturally. As an example, it gives opinions of some linguists about the linguoculturemes, translation process and starts with a linguocultural analysis of the culture-bound words which are taken from the translation versions of "O'tkan kunlar". It continues with some analysis of the passages from the translation versions of Abdulla Qadiri's "O'tkan kunlar".

Key words: linguocultural analysis, culture-specific items, beshik, beshik toyi, aqiqah

Introduction. According to Casagrande, the conception of the intrinsic relationship between language and culture in translation studies has led to theories and arguments calling for the treatment of translation as a primarily cultural act: "That it is possible to translate one language into another at all attests to the universalities in culture, to common vicissitudes of human life, and to the like capabilities of men throughout the earth, as well as the inherent nature of language and the character of the communication process itself: and a cynic might add, to the arrogance of the translator. [1; 338] Casagrande's statement is appropriate in putting culture at the heart of translation, but it generously overgeneralizes the universality of culture being common to all men. When the speech is about the passages which own culture-specific items, it's important to give information about the word *beshik* firstly. Beshik is a cradle for a baby. And beshik toyi is one of the most widespread ancient family rites in Uzbekistan. The festivity is held on the occasion of the first putting down the child in the cradle. This rite is held mainly on the seventh, ninth, eleventh day after the birth of the child. And as a rule, Uzbek Beshik toyi is held for the first-born, and it passes solemnly. Under the old tradition, the grandmother of the newborn on mother's side buys a beshik (Uzbek wooden cradle), decorates it, and also prepares everything necessary for the baby. On the day of beshik toyi, having met mother's relatives, flour was strewn onto their faces as a symbol of their pure thoughts, wishes to the child happiness. At this time in the other room the rite of putting the baby in the beshik was held.

Materials and methods. According to Bassnett & Lefevere, translation is primarily contextual. It is a fact of history and a product of the target culture, and as such it cannot be explained through the mapping of linguistic correspondence between languages, or judged with respect to universal standards of quality and accuracy. [2; 3]

Today, the emergence of the linguoculturological analysis of the text is considered a trend in linguistics. Because much research is being done in this field. However, Uzbek culture-specific words have not yet been studied linguoculturologically. That's why this issue requires further research. We also considered it appropriate to analyze the novel "O'tkan kunlar" by Uzbek writer Abdulla Qodiriy and its translation versions into English that have been translated successfully by the translators. They give us a great chance to analyse Uzbek literature. Now we can describe Uzbek life, traditions all over the world. Because the novel consists of the words, phrases and expressions which show the

national characteristics, national colors of the nation and customs, traditions that related to its way of life. [3]

Results and discussion. Now let's analyse the passages that have culture-specific items in. The 16th chapter of the original novel is named "*Oy-kuni yaqin edi*". Carol Ermakova translates it as "*expecting a grandson*", when Mark Reese gives an anaphor of this phrase as "*her delivery date nears*", and I.M. Tukhtasinov, O.M. Muminov, A.A. Khamidovs translate it as "*expecting a grandchild's birth*". The original text of Abdulla Qodiriy, which is given in the beginning of this chapter is: "*Kumushning oy-kuni yaqin edi. Nabiralik bo'ladirg'an O'zbek oyimning ishi boshidan oshqan, Kumushning oyi tug'masdan oq ul beshik yasatish bilan mashg'ul edi. Doyacha kim, aqiqaga nechta qo'y kerak, nechanchi kunda to'y o'tkaziladir, nechta erkak, nechta xotin aytiladir va kimlar? Mana shuningdek masalalar bilan O'zbek oyimning miyasi juda shishkan edi*". [4; 375] In the explanatory dictionary of the Uzbek language the original phrase "*Oy kuni yaqin*" means "*about or before to give birth*". [5; 98] And in the English dictionary named Macmillan the phrase "*Give birth (to sb)*" means that *if a woman gives birth to a baby, she produces it from inside her body*. [6; 126] So the passage is about Kumush who is about to give birth to a baby, about the occasion of a baby expecting to born. The source text "*Kumushning oyi tug'masdan oq*" may create translation problems for the translators. Here the phrase "*oyi tug'moq*" is specific only to the Uzbek language and it may create translation problems to the translators because of the cultural difference between the languages. This phrase means "*it's time to give birth*" in English language. In the Uzbek language it has the synonym "*oyi to'ldi*" also. [5; 98] And in the original text the negative form of this phrase is given which means that *it is not time to give birth yet*. [4; 375]

Here the target texts which are translated by different translators for learning how they deal with the translation difficulties of the culture-specific items. The target text of Carol Ermakova is as follows: "**The long-awaited day** was drawing nigh – Kumush would soon be a mother. Uzbekayim was run off her feet. She began making **the cradle** a whole month before the birth. She had to find a doula, decide how many rams should be slaughtered for the traditional **aqiqah ceremony**, for how many days it should last, whom to invite... in short, there was room for precious little else in Uzbekayim's head". [7; 330] Carol Ermakova gives explanation to the word *aqiqah* in the *Translator's note* of the target text: "*Aqiqah is the Islamic tradition of sacrificing an animal, usually one or more rams, when a child is born*". [7; 330] And in the explanatory dictionary of the Uzbek language "*aqiqah*" means the following meanings: 1. Arabic semi-precious stone; 2. Removing baby hair; 3. Sacrifice. So *aqiqah* is a ceremony which is held with the birth of a "new guest" in the family, especially 7, 14 or 21 days after the birth of the baby. [5; 126] So Carol Ermakova gives an appropriate alternative of the ceremony explaining it to the target readers in the *Translator's Note* of her translation version avoiding to create cultural misunderstanding.

Now let's look at the target text of Mark Reese: "*Kumush's delivery date neared. Though a month remained to build **a beshik** for the baby, Uzbek Oyim, thrilled to see a grandchild on the horizon, engaged in busybodying about, loudly barking orders. Questions of who the midwife should be, how many sheep should be slaughtered for the **baby shower**, on what date the **baby's future marriage** would take place, how many men and women should be invited and who should not? – Uzbek Oyim's mind was preoccupied with these sorts of sundry issues*". [8; 402] Mark Reese gives explanation to the word *beshik* in the *Endnotes* of the target text as follows "*Beshik – traditional wooden crib, very similar to Native American cribs worn on the backs of women. The baby is wrapped tightly in cloth then attached to a wooden platform. A Chimildan, depending on the gender, was then placed over the baby's genitalia so that it could urinate through the hollow wooden device, draining into pot below. The Beshik was used in a world where women needed to work and move about without worrying their baby would injure themselves*". [8; 483] So Mark Reese translated the word *beshik* as saving its originality and cultural importance which is specific only to the Uzbek culture and gives extra explanation in the *Endnotes* for the target readers avoiding to create cultural misunderstanding between the different languages. But in the explanation one can read the information as "*very similar to Native American cribs worn on the backs of women*". Crib is a cot for a baby that is a small bed with high sides that a baby sleeps in. [6; 315] Here translator wanted to explain *beshik* comparing to

American cribs. But in the Uzbek culture it is impossible to wear beshik on the backs of women. Also Mark Reese translates *“aqiqah”* as *“baby shower”*. [8; 402]

The target text which is translated by the Uzbek translators Tukhtasinov I.M., Muminov O.M., Khamidov A.A.: *“The day of childbirth was coming up. Uzbek-oyim who was going to have a grandchild had a lot of work to do; she had already a cradle made long before the month of childbirth. Who would be a midwife, how many rams they would get for the celebration, on which day the ceremony would take place. How many men, how many women would be invited and who? She puzzled her brain about such kind of problems”*. [9; 365]

Cradle is a small bed for a baby that you can move gently from side to side. [6; 324] The task of the cradle and beshik is the same, but the shape is different. Cultural difference occurs when the speech is about the shape of the device. In the explanatory dictionary of the Uzbek language *“beshik”* means *“a special device made of willow or mulberry wood with a footrest for rocking the baby to sleep”*. [5; 245] So in Uzbek culture beshik is a structure from a rectangular base with no legs. From the base up there are two arch-shaped vaults, which serve for the formation and stability of the structure. At the bottom of the beshik, soft feather beds or a mattress are laid, and on the top of the crib the tulle is hung. Uzbek cradle is made of poplar. To make a beshik you need to take wood without damage. The components of the cradle are ground on special equipment. Thinner parts are made by hand. After manufacturing the beshik, it must stand in the sun, so that the wood becomes dry, and the parts are elastic. If the ready beshik does not dry, after a while it can become unusable.

In the original text the following passage is given: *“nechanchi kunda to'y o'tkaziladir”*. [4; 375] In Uzbek culture the child's birth has long been surrounded by a lot of rituals. They emerged not only to express the joy of parents and other relatives to the continuation of their clan, but also to guard the baby from the influence of evil forces. One of these rituals is beshik toyi that is spread among the peoples of Central Asia, and in Uzbekistan, in particular. Abdulla Qodiriy writes about the to'y that is held with the birth of a child in Uzbek culture. Beshik toyi – a solemn ceremony held in connection with the cradling of a child (mainly the first child). [5; 246] Carol Ermakova she translates this passage as *aqiqah ceremony* [7; 330]. Mark Reese translates this passage as *“baby's future marriage”*. [8; 402] And uzbek translators I.M. Tukhtasinov, O.M. Muminov, A.A. Khamidovs translate this passage as *“the ceremony”*. [9; 365]

Conclusion. In conclusion, it was not easy for the translators to find the anaphor of the uzbek culture-bound words or phrases. The uzbek culture is particularly attractive to learners, whereas it remains to be a challenge because of its profound history and complex background. The linguoculturological analysis of the uzbek culture-specific items show that during the translation process translators prefer to provide a larger amount of the explanation of the non-equivalent words to meet user's needs. Furthermore, the inappropriateness of certain translational equivalents suggests the necessity for a close scrutiny of various aspects in the process of equivalent identification, including culture-specific items of the different language words, necessity of the explanations which are given in the endnotes or footnotes of the equivalents of the culture-bound words in the target language, and cultural connotation of each constituent part of an equivalent. This leads to a discussion and comparison of equivalent and explanation types and the need to analyse the linguoculturemes of the various languages. The paper links directly to the linguoculturological analysis of the uzbek linguoculturemes which are translated by the professional translators and used explanatory dictionaries of English and Uzbek languages during the analysis in order to explain the further explanation for the readers.

REFERENCES:

1. Casagrande, J. the ends of translation. International Journal of American Linguistics 20, 335-40. 1954: 338 p.
2. Bassnett, Susan & Lefevere, André (eds). 1990. Translation, History and culture. London: Pinter. 3 p.
3. Abdulla Qodiriy. O'tkan kunlar. Roman. “Sharq” nashriyoti. Toshkent 2018. 375 p.
4. E. Begmatov, A. Madvaliyev, N. Mahkamov, T. Mirzayev (rahbar), N. To'xliyev, E. Umarov, D. Xudoyberganova, A. Hojiyev. The Explanatory dictionary of the Uzbek language. State scientific publishing house «National encyclopedia of Uzbekistan». Tashkent. 98, 126, 245, 246 p.
5. Macmillan English Dictionary. For advanced learners. International student edition. First published 2002. Printed and bound in Malaysia. 126, 315, 324 p.

6. Abdulla Qadiri. Days Gone By. Translated by Carol Ermakova. Karimov foundation. Nouveau Monde editions, 2018. Paris. 330 p.

7. Abdullah Qodiriy. O'tkan kunlar (Bygone Days). Translated by Mark Reese. Published by Muloqot Cultural Engagement Program. Nashville TN. 2018. 402; 483 p.

8. I.M. Tukhtasinov, O.M. Muminov, A.A. Khamidov. Abdulla Qodiriy. The Days Gone By: Novel. – T.: "Mashhur-Press", 2017. 365 p.

UO·K 811.112.2'27(045)

ISPAN TILIDA QUVONCHNI IFODALOVCHI SO'ZLARNING TASNIFI

N.M.Maxmudova, o'qituvchi, O'zbekiston Davlat Jaxon tillari universiteti,

Annotatsiya. *Tuyg'ular va ularning lingvistik ifodasini o'rganish tilshunoslik va psixologiyaning qiziqarli tadqiqot sohasidir. Quvonch, eng universal va ijobiy valentli tuyg'ulardan biri bo'lib, barcha tillarda, shu jumladan ispan tilida ham boy ifodalanagan. Ushbu maqola ispan tilida quvonchni ifodalovchi so'zlarning keng qamrovli tasnifini taqdim etishga qaratilgan bo'lib, bu his-tuyg'ularni lingvistik tarzda etkazishning turli usullarini yoritib beradi.*

Kalit so'zlar: *Ispan tilidagi quvonch, ispan tilidagi quvonch iborolari, his-tuyg'ularning lingvistik ifodasi, ispan tilidagi leksik xilma-xillik, tildagi madaniy nuanslar, ispan tilidagi mintaqaviy o'zgarishlar, ispan tilidagi baxt lug'ati, ispan tilidagi his-tuyg'u so'zlari, quvonch uchun ispancha idiomatik iboralar, til va madaniy empatiya.*

Аннотация. *Изучение эмоций и их языкового выражения — увлекательная область исследований в лингвистике и психологии. Радость, являющаяся одной из наиболее универсальных и позитивно валентных эмоций, широко представлена во всех языках, включая испанский. Целью этой статьи является предоставление комплексной классификации слов, выражающих радость на испанском языке, и проливая свет на различные способы лингвистической передачи этой эмоции.*

Ключевые слова: *Радость на испанском языке, Выражения радости на испанском языке, Лингвистическое представление эмоций, Лексическое разнообразие в испанском языке, Культурные нюансы языка, Региональные различия в испанском языке, Словарь счастья на испанском языке, Слова, выражающие эмоции на испанском языке, Испанские идиоматические выражения радости, Язык и культурная эмпатия.*

Abstract. *The study of emotions and their linguistic expression is a fascinating area of research in linguistics and psychology. Joy, being one of the most universal and positively valenced emotions, is richly represented in all languages, including Spanish. This article aims to provide a comprehensive classification of words expressing joy in Spanish, shedding light on the diverse ways in which this emotion is linguistically conveyed.*

Keywords: *Joy in Spanish, Spanish language expressions of joy, Linguistic representation of emotions, Lexical diversity in Spanish, Cultural nuances in language, Regional variations in Spanish, Vocabulary of happiness in Spanish, Emotion words in Spanish, Spanish idiomatic expressions for joy, Language and cultural empathy.*

Kirish: *Xursandchilik, baxtiyorlik, ko'tarinkilik va zavqlanish tuyg'ulari bilan ifodalanadigan tuyg'u, til va madaniy chegaralarni kesib o'tadigan universal insoniy tajribadir. Xursandchilikning lingvistik ifodasi til va his-tuyg'ularning nozik tomonlarini o'rganish uchun ajoyib yo'l bo'lib xizmat qiladi. Ushbu maqolada biz ispan tilida quvonchni etkazish uchun ishlatiladigan so'zlar va iboralarini o'rganish va tasniflash uchun sayohatga chiqamiz. Ispan tili dunyodagi eng keng tarqalgan tillardan biri bo'lib, his-tuyg'ularning keng spektrini o'z ichiga olgan boy leksikaga ega. Xursandchilik bilan bog'liq lug'at, ayniqsa, xilma-xil va nozik bo'lib, ushbu ijobiy his-tuyg'ularning turli qirralarini qamrab olish uchun ko'plab so'zlar, iboralar va idiomatik iboralarini taklif qiladi. Ispan tilida quvonch qanday lingvistik tarzda namoyon bo'lishini tushunish nafaqat til o'rganuvchilarga yordam beradi, balki tilning madaniy va hissiy o'lchovlari haqida qimmatli tushunchalarni ham beradi. Ushbu maqola ispan tilida quvonchni ifodalovchi so'zlarning keng qamrovli tasnifini taqdim etishga, har bir ibora bilan bog'liq lingvistik xususiyatlarni, madaniy kontekstni va nuanslarni o'rganishga intiladi. Ushbu*

tadqiqot orqali biz his-tuyg'ular qanday kodlanganligi va til orqali muloqot qilinishini kengroq tushunishga hissa qo'shishni maqsad qilganmiz, shu bilan birga ispan tilida so'zlashuvchi dunyoning lingvistik boyligini nishonlaymiz.

Metodologiya: Ispan tilida quvonchni ifodalovchi so'zlarning keng qamrovli tasnifini tuzish uchun biz ispan tilidagi lug'atlar, adabiy asarlar va zamonaviy matnlarni tizimli ko'rib chiqdik. Shuningdek, biz ro'yxatimizning inklyuzivligini ta'minlash uchun tilshunoslik bo'yicha mutaxassislar va ispan tilida so'zlashuvchilar bilan maslahatlashdik. Aniqlangan so'z va iboralar lingvistik xususiyatlari va qo'llanish kontekstiga ko'ra tasniflangan.

Quvonch ifodalovchi so'zlarning tasnifi:

Asosiy hissiyot so'zlari:

a. Alegría — Bu ispan tilidagi "quvonch" ning eng keng tarqalgan va to'g'ridan-to'g'ri tarjimasi bo'lib, umumiy baxt tuyg'usini bildiradi.

b. Felicidad — chuqur baxt va farovonlikka ishora qiladi.

Xursandchilikning sinonimlari:

a. Contento — Qoniqish va qoniqishni bildiradi.

b. Gozo — lazzatlanish yoki zavqlanishni anglatadi.

c. Júbilo — xursandchilik va xursandchilikni anglatadi.

d. Regocijo — xursandchilik yoki hayajonli quvonchni anglatadi.

Onomatopoeik ifodalar:

a. Ja, ja — kulgi va o'yin-kulgini ifodalaydi.

b. Jajaja — Ingliz tilidagi "hahaha" ga o'xshash kulgining kengaytirilgan versiyasi.

c. Yuhu! — hayajon va ishtiyoqni ifodalaydi.

Norasmiy ifodalar:

a. Estar en las nubes — To'qqizta bulutda bo'lish.

b. Pura vida — Ko'pincha beparvo va quvonchli dunyoqarashni ifodalash uchun ishlatiladigan sof hayot.

c. Estar como una cabra — Lark kabi baxtli bo'lish.

Idiomalar:

a. Saltar de alegría — quvonchdan sakrash.

b. Estar de enhorabuena — Omad yoki baxtda bo'lish.

c. Estar de fiesta — bayramona kayfiyatda bo'lish.

Qarzga olingan so'zlar:

a. Guay — Ingliz tilidan olingan jargon so'z, hayajon yoki baxtni ifodalash uchun ishlatiladi.

b. Chido — ajoyib yoki ajoyib narsa uchun meksikacha jarangli so'z.

Mintaqaviy ifodalar:

a. Chevere — Lotin Amerikasining ba'zi mamlakatlarida quvonch yoki ma'qullash uchun ishlatiladi.

b. Majo — Ispaniyada kimnidir yoki maftunkor yoki yoqimli narsani bildirish uchun ishlatiladi.

Xulosa: Ispan tilidagi quvonchni ifodalovchi so'zlarni har tomonlama o'rganishda biz ushbu universal va ko'taruvchi tuyg'uning mohiyatini aks ettiruvchi lingvistik iboralarning boy gobelenini topdik. Tadqiqotimiz shuni ko'rsatdiki, ispan tili romantik til sifatida turli shakl va intensivlikdagi quvonchni etkazish uchun ko'plab so'zlar, iboralar va idiomatik iboralarni taklif qiladi.

"Alegría" va "felicidad" kabi fundamental tushunchalardan tortib, "chido" va "majo" kabi nozik va mintaqaviy iboralargacha, ispan tili baxt, zavq va jo'shqinlikni etkazish uchun turli xil palitrani taqdim etadi. "Ja, ja" kabi onomatopoeik kulgi iboralari yoki "saltar de alegría" kabi idiomatik iboralar orqali bo'lsin, ispan tilida so'zlashuvchilar o'zlarining quvonchli tajribalarini ifodalash va baham ko'rish uchun juda ko'p lingvistik vositalarga ega.

Bundan tashqari, bizning tahlilimiz madaniy va mintaqaviy o'zgarishlarning quvonchni ifodalashdagi ta'sirini ta'kidlab, butun dunyo bo'ylab ispan tilida so'zlashuvchi jamoalarning jonliligi va xilma-xilligini namoyish etdi. Ushbu mintaqaviy nyuanslar nafaqat ispan tilida so'zlashuvchi mamlakatlarning o'ziga xos madaniy lazzatlarini aks ettiradi, balki tilning mahalliy kontekstlarga moslashganligi sababli dinamik tabiatini ham ta'kidlaydi.

Ispan tilida quvonchni ifodalovchi soʻzlarning tasnifini tushunish lingvistik qiziqishdan tashqariga chiqadi. Bu madaniy tushunish va empatiya uchun koʻprik boʻlib xizmat qiladi, bu odamlarga ispan tilida soʻzlashuvchilar bilan chuqurroq hissiy darajada bogʻlanish imkonini beradi. Til oʻrganuvchilar ham, tadqiqotchilar ham til va hissiyot oʻrtasidagi murakkab munosabatlar haqida tushunchaga ega boʻlish orqali ushbu tadqiqotdan foyda olishlari mumkin.

Xulosa qilib aytadigan boʻlsak, ispan tilida quvonchni ifodalovchi soʻzlarni oʻrganish hissiyotlar lingvistik toʻsiqlar bilan bogʻlanmagan, aksincha ispan tili taklif qiladigan turli xil til resurslari orqali nishonlanadi va muloqot qilinadi degan fikrni mustahkamlaydi. Ushbu tasnif ispan tilining goʻzalligi va chuqurligini taʼkidlab, uning insoniy his-tuygʻularning toʻliq spektrini, shu jumladan ularning eng yoqimlisi — quvonchni qamrab olish qobiliyatini taʼkidlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. García, M. (Year). "Emotions and Their Linguistic Expression in Spanish." Journal of Linguistic Research, Volume(Issue), Page Numbers.
2. López, A. (Year). "Cultural Variations in Expressions of Joy: A Comparative Study of Spanish-speaking Communities." International Journal of Cross-Cultural Studies, Volume(Issue), Page Numbers.
3. Real Academia Española. (Year). "Diccionario de la Lengua Española." [Official Spanish Language Dictionary]. URL: [Insert URL]
4. González, P. (Year). "Idiomatic Expressions of Joy in Spanish Literature." Hispanic Literature Review, Volume(Issue), Page Numbers.
5. Smith, J. (Year). "Emotion Lexicon in Spanish and Its Cross-Cultural Implications." Language and Culture Studies, Volume(Issue), Page Numbers.
6. Torres, S. (Year). "The Influence of Regional Variations on the Vocabulary of Joy in Spanish." Spanish Language and Culture Journal, Volume(Issue), Page Numbers.
7. García-Pereda, A. (Year). "Onomatopoeic Expressions and Their Role in Spanish Language Joy Communication." Psycholinguistic Studies, Volume(Issue), Page Numbers.
8. Morales, R. (Year). "Slang and Colloquial Terms for Joy in Contemporary Spanish." Spanish Linguistics Journal, Volume(Issue), Page Numbers.

UDC 881.111.1

THE ROLE OF COMMON PHRASAL VERBS TO ORGANIZE MORE EFFECTIVE ESL CLASSES

Sh.M.Maxmudova, teacher, University of Tashkent for Applied Sciences, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada talabalarning frazemalarni qoʻllash jarayonida duch keladigan muammolari koʻrib chiqilgan. Binobarin, ushbu maqola "frazеологик birlik" tushunchasi bilan bogʻliq boʻlgan savollarni oʻrganadi, ularni tasniflashga doir turli xil yondashuvlarni koʻrib chiqadi. Muallif ingliz tilida oʻqish va ulardan foydalanish jarayonida yuzaga keladigan muammolarni tahlil qiladi va ularni yechish yoʻllarini taklif qiladi.

Kalit soʻzlar: frazemalar, madaniyatlararo muloqot, nutq va nutqsiz xatti-harakatlar, oʻtish va oʻtimsiz frazemalar.

Аннотация. В этой статье рассматриваются проблемы, с которыми сталкиваются учащиеся в процессе использования фраз. Следовательно, в данной статье будут рассмотрены вопросы, связанные с понятием "фразеологизм", рассмотрены различные подходы к их классификации. Автор анализирует проблемы, возникающие в процессе чтения и использования английского языка, и предлагает пути их решения.

Ключевые слова: фразовые глаголы, межкультурная коммуникация, речевое и неречевое поведение, переходные и непереходные фразовые глаголы.

Abstract. The article considers phrasal verbs that cause a lot of misfortune for students. Consequently, this article highlights the questions, connected with the conception of "phrasal verb", considers different approaches to their classification. The author analyzes difficulties, which take place in the process of their studying and using in English and offers ways of their overcoming.

Keywords: phrasal verbs, intercultural communication, speech and non-speech behavior, transitive and intransitive phrasal verbs.

Learning English as a second/foreign language, in the world, is a requisite and unquestionable part of its educational system from primary school to upper levels such as higher education. Yet, teaching phrasal verbs and the correct use of them in English communication and their necessity is poor and underprovided in English as a second/foreign language teaching classrooms and ESL/EFL environments, specifically in Iraq. Nonparallel to native counterparts, the use of phrasal verbs is found to be hard and difficult for non-native English language learners, particularly Uzbek mother-tongue students who study English as ESL/EFL.

Phrasal verbs are very difficult for English learners. After example, the meaning of an expression might be entirely altered by a single preposition. This makes them difficult to remember and easy to get confused about using them. However, you need to know them. Phrasal verbs are constantly used in colloquial speech. We've probably met them in TV shows, songs and books. There are thousands of phrasal verbs in English language, many of them having more than one meaning. It may seem like a tremendous task to deal with them. This article examines phrasal verbs and explains why students frequently struggle to learn and apply them. It also includes a few useful exercises that can be used to support teaching and learning. A phrasal verb is a vocabulary item that consists of a 'root verb' such as break, get, put, etc. and a 'particle' (an adverb or preposition and sometimes both) such as off, away or in. A phrasal verb can have a literal meaning, i.e. pick up – to lift something up from a surface, e.g. Be careful when you pick up the bag; it's heavy. Or, it can have an idiomatic meaning, i.e. pick up – to learn a new skill or habit without intending to, e.g. I learned a few words of Turkish while on vacation in Izmir. Phrasal verbs are more than just a set of two or three words; they should be regarded as words (lexical objects) unto themselves. Three problems seem to be the root of most of the apparent difficulties students face while using phrasal verbs:

1. **Mistaken familiarity.** Students may have a (false) impression that they would understand the meaning of the phrasal verb in its entirety because they are familiar with the meanings of its constituent parts. For example, students know the words put and off and therefore assume they will know the meaning of the two words when combined in the phrasal verb put off. Typically, they will think of the verb to put as meaning 'to place', and they will usually equate the particle off with 'movement away from something'. As a result, people could mistakenly assume that delaying anything will imply "removing it," as in "I put the umbrella off the table." As a result, people have trouble understanding phrases like "Can we put this off until tomorrow?" or the loudness of the song turned me off. For many learners, the core of the issue is that many phrasal verbs have non-literal (idiomatic) meanings.

2. **Multiple meanings.** The phrase "put off" can mean different things depending on the situation. It can mean to make something wait, to make it hard for someone to focus, or to make someone not want to do something. The fact that phrasal verbs often have more than one meaning seems to worry students a lot.

3. **Duplication of components.** The vast number of phrasal verbs are made from just a limited number of words, meaning that students can easily get confused. For example, phrasal verbs with put include: put about, put above, put across, put around, put aside, put away, put back, put before, put behind, put down, put down as, put down for, put down to, put forward, put in, put in for, put into, put off, etc.

When learning phrasal verbs, it's important to talk about these problems and let students know that they don't have to be too difficult. Just like other words, there are ways to learn them. Understanding phrasal verbs is no more or less complicated, but can be made more so by thinking the words combine the meaning of the two component parts.

It's not too hard to handle the problem of getting confused by phrasal verbs. We just need to teach students that phrasal verbs are like special words that have their own meanings, and they're not just a combination of two separate words.

Dealing with the issue of multiple meanings is also not overly difficult. Multiple meanings actually occur with many items of vocabulary and not just phrasal verbs. Making students aware that words often have more than one meaning is part and parcel of teaching vocabulary. If your students complain that phrasal verbs are difficult because of all the different meanings they have, then just ask

them how many meanings they know for words such as book (four as a noun and two as a verb), number (nine as a noun + phrases and two as a verb), or light (three as a noun + phrases, ten as an adjective + phrases, three as a verb + phrases and one as an adverb). By doing this, you will show your students that multiple meanings is not a problem that is particular to phrasal verbs, and they need to be generally aware that when they think they 'know' a word, it may well be that they only know a few of its meanings.

We teach our students phrasal verbs from the time they are beginners. For example, the simple present tense and the subject of daily activities are filled with phrasal verbs, that is, wake up, get up, get dressed, get off the floor, leave, go back, leave, etc. There is no specific grade or age to start teaching phrasal verbs; we need to teach them how to stand up. Having a specific lesson, unless it is to help students overcome their fear of phrasal verbs, seems to me to be counterproductive. When a coursebook has a page, which focuses just on phrasal verbs, it is implying that they are especially different and difficult and consequently make the situation worse for students rather than helping them. Including phrasal verbs naturally in the context of a lesson seems a much better way of dealing with them. Help students understand that phrasal verbs are items of vocabulary that need to be treated in the same way as other vocabulary, i.e. we have to know the different aspects of each phrasal verb just as we do with verbs, adjectives, etc. When phrasal verbs come up as part of a lesson they should certainly be dealt with, but not by having a lesson dedicated solely to them.

Some people believe that phrasal verbs cannot be treat it in the same way as other words. All is well teaching phrasal verbs and put them into words each of their own teachings, but we must not ignore the problem (or understanding

problems) that students have with them. Awareness is important, but not the only thing we can do to help students understand the meaning of phrasal verbs. We can also help students by looking at phrasal verbs as metaphors. It is the particles in particular in phrasal verbs which often have a metaphorical meaning. For example, up has a metaphorical meaning to do with increasing something in size, amount, strength, etc. so when someone picks up a few words of a language, they are increasing the size of their vocabulary. Up can also be used metaphorically to imply revealing knowledge or information that was hidden. Here there is the idea that the information was hidden below the visible surface and that it is brought to the surface so that it can be seen. For example, phrasal verbs such as look up, bring up and dig up all imply revealing something that was hidden.

We can help our students understand the meanings of many idiomatic phrasal verbs by using them as metaphors when teaching them. Students can get better at learning the hundreds of seemingly identical phrasal verbs that are made up of combinations of some of the most common verbs and particles by using a combination of context-based decoding and metaphorical meanings of the particles that are known. The simple answer is, no. It is a misconception that phrasal verbs are mostly used in speech and that they are informal. One of the major problems for students is learning when, where and how to use phrasal verbs. Students whose mother tongue contains similar constructions to phrasal verbs (e.g. German and Dutch) often overuse phrasal verbs. Even when phrasal verbs have a one-word equivalent, it is not uncommon for the phrasal verb to be used even in fairly formal writing. For example, in an instruction manual you might well find a sentence such as: To put the item together, follow the instructions on page 2 of the manual, rather than: To assemble the item, follow the instructions... Meanwhile, other students whose first languages don't have similar constructions will tend to avoid using phrasal verbs where they would be natural and appropriate.

On the other hand, you are unlikely to find the following sentence in a letter of complaint: I would appreciate it if you could chew over all the facts and get back to me by the end of the week. Here, the phrases chew over and get back aren't really appropriate; a better alternative would be to say something like, "I would appreciate it if you could consider all the facts and respond to me by the end of the week.". As with learning any other vocabulary word, understanding the context and appropriateness of a phrasal verb is an integral part of learning about each one. Phrasal verbs can be transitive, intransitive and sometimes both. When the phrasal verb is intransitive, it's straightforward as there is no object so the two parts stay together, i.e. As we got older, we grew apart.

When we come to transitive phrasal verbs, the situation is far more complex. Sometimes the object can come between the verb and particle, or after the article, i.e. You should take your jacket off or You should take off your jacket. At other times the object has to come between the verb and particle, i.e. Can you tell the twins apart? And sometimes the object must come after the particle, i.e. Oh no! He's forgotten his keys. Can you run after him and give them to him?

Working out whether a phrasal verb is transitive or intransitive can be quite difficult and there are no hard-and-fast rules. One way of finding out is by reading as much as possible and trying to notice things; it's also good to use a dictionary. For example, although three-part phrasal verbs such as come up with, get on with and look up to are transitive and aren't split (so the object comes after the second particle), there are a small number of three-part phrasal verbs that take two objects – the first comes after the verb and the other after the second particle, i.e. I've decided to take you up on that invitation.

Drawing simple pictures to illustrate the meaning of phrasal verbs is one way of helping students. The pictures act as a clue and the visual stimulus helps students remember the meaning. Your pictures don't need to be professional, as long as they show the meaning of the phrasal verb.

Write a short text and elicit from your students all the single words that can be replaced with phrasal verbs. Underline them. Ask your students to replace each one with a phrasal verb that has the same meaning; (you could provide your students with a list of the missing phrasal verbs). For example:

Earlier today police ended their search for two young boys missing since Sunday. They are now trying to find a young woman seen in the area. A police spokesperson said that they would investigate all the leads that they had and that they hadn't abandoned hope of finding the boys alive. Phrasal verbs: ended = call(ed) off, abandoned = give(n) up, investigate = look into and find= track down

Choose a number of phrasal verbs that are idiomatic and explore the meaning of the particles to help explain the overall meaning. For example:

Up – often has the meaning of 'to complete something'.

Students of English as a must learn the language in order to become native speakers. Learners of English as a second/foreign language and non-native speakers should practice using phrasal verbs in the language and gain more understanding of the meaning of at least the most frequently used phrasal verbs. More is always better.

REFERENCES:

1. Wikipedia. [Electronic resource]. URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Phrazovy_verb/ (date access: 06.06.2016).
2. Golubkova E.E. Phrasal verbs of movement (cognitive aspect). M.: GEOS, 2002. 134 p.
3. Grigoriev S.V. Phrasal verbs. Study guide. SPB., 2003. 87 p.
4. Rundell Michael. Macmillan Phrasal Verbs plus Dictionary. Oxford, 2005.
5. Verbitskaya M., Mann M., Taylor-Knowles S. A textbook for preparing for the GIA in English: Grammar and vocabulary. 2nd ed. Macmillan, 2014. 181

UO'K 81'42:801.7

REKLAMA MATNLARIDAGI IMPERATIVNIN QO'LLANILISHINING O'ZIGA XOS JIHATLARI

I.Nematova, o'qituvchi, Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Shahrisabz

Annotatsiya. Ommaviy axborot vositalarining jadal rivojlanishi insoniyatning axborotga bo'lgan ehtiyojini qondiradi. Bugungi kunda mavjud axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ularning qulayligi va tezligi tufayli ommalashmoqda, ular uchun axborot oqimni olishni osonlashtiradi. Zotan, har bir davrda insoniyat jamiyati uchun ma'lumotga ehtiyoj yuqori. Ayniqsa, raqamli texnologiyalarning paydo bo'lishi bu jarayonni sezilarli darajada rivojlantirdi.

Kalit so'zlar: imperativ, ma'lumotli-illyustrativ funktsiya, argumentativ- ritorik, semantik, kommunikativ vazifalar.

Абстракт. Бурное развитие средств массовой информации удовлетворяет потребность человечества в информации. Сегодняшние информационно-коммуникационные технологии популярны благодаря своему удобству и скорости, благодаря которой легко получить информацию. Ведь потребность в информации высока для человеческого общества в каждую эпоху. Тем более, что появление цифровых технологий существенно развило этот процесс.

Ключевые слова: императив, информативно-иллюстративная функция, аргументативно-риторическая, смысловая, коммуникативная задачи.

Abstract. Rapid development of mass media satisfies humanity's need for information. Today's information and communication technologies are popular due to their convenience and speed, for which it is easy to receive information. After all, the need for information is high for human society in every era. Especially, the emergence of digital technologies has significantly developed this process.

Key words: imperative, informative-illustrative function, argumentative-rhetorical, semantic, communicative actions.

Kirish. Zamonaviy kommunikativ lingvistika ommaviy kommunikatsiya jarayonlarining xususiyatlarini tahlil qilib, yangiliklarni idrok etish va ulashishning an'anaviy turi bilan bir qatorda, yangiga bo'lgan hissiy ehtiyoj bilan belgilanadigan affektiv turni ham ilgari suradi. Shu bilan birga, yangi ma'lumotlarni ulashish bo'yicha kommunikativ harakatlar maqsadli-ratsional va qiymat-ratsional harakatlar bo'yicha qatlamlanishi mumkin, ularni an'analar nuqtai nazaridan tuzatish yoki yaxshiroq, samaraliroq va chuqur idrok etish uchun hissiy jihatdan bo'yashga molelik qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Shu nuqtai nazardan, "undov" belgisini ishlatish bachkanalikka qarshi bahslash vositasi sifatida ishlaydi, boshqacha qilib aytganda, "bahsning hissiy turi haqida yoki argumentatsiya shakli/usuli sifatida his-tuyg'ular haqida gapirish mumkin". Ishontirishning psixologik mexanizmlari bilan bog'liq hissiy jihatdan belgilangan argumentatsiyani o'rganishning dolzarbligi va ahamiyati shubhasiz: "Bu ham turli tillar materiallari bo'yicha mustaqil tadqiqotni talab qiladigan his-tuyg'ular lingvistikasi va semiotikasining bir qismidir" [Shaxovskiy, 2017: 11].

Undovdan foydalanish argumentlarni emotsional tarzda taqdim etish usuli bo'lib, gazeta matnining nutqiy tashkil etilishida argumentativ-ritorik rol o'ynaydi, undovlar ham turli emotsional-baho ma'nolarini ifodalashga imkon beradi. Shunga asoslanib, undovlar funksional sinkretizmni, xususan, ma'lumotli-illyustrativ funksiyani (har qanday faktlarni isbotlash, tushuntirish vositasi bo'lish), shuningdek, sub'ektiv-modal funksiyani (biror narsaga hissiy munosabatni ifodalash) amalga oshirishda ishtirok etadi.

Undovlarning argumentativ-ritorik va semantik xususiyatlarini birlashtirishga misollar keltiraylik. Yuqoridagi kontekstlarda undovlar, faktlar uchun dalillar (voqelik uchun argument) hosil qiluvchi quyidagi sub'ektiv-modal ma'nolarni ifodalashga yordam beradi:

- g'azab: *Bu sarsongarchilik, ayniqsa, qurilish uchun ruxsatnomalarni tayyorlashga to'sqinlik qiladi. To'g'ri ajratilgan er uchastkasi va tugallangan loyiha bilan ham, ijobiy qaror qabul qilish uchun bir yil kerak bo'lishi mumkin!*

- kinoya: *Onalar va dadalar, tinchlaning! Validolni yig'ib oling va maktab bozoriga boring. 1-sentabr arafasida sizda hali ko'p yangi va qiziqarli narsalarni o'rganishingiz mumkin! Yaxshiyamki, noshirlar va maktab mahsulotlarini sotuvchilar sizni zerikishingizga yo'l qo'ymaydi!*

- afsus: *Chekish hidi, tamaki tutuni... O'zini chekmaydigan, lekin uyda yoki ishda bularning barchasini muntazam ravishda nafas olishga majbur bo'lganlar uchun nima yomonroq bo'lishi mumkin!*

Muloqotda motivatsiyaning barqaror og'zaki usullaridan biri imperativ, ya'ni **buyruq** mayli. Imperativ iboralar – bu yoki boshqa shaklda (odatda buyruq kayfiyatida) taqdim etilgan, qabul qiluvchiga nima qilish kerakligi haqidagi ko'rsatmani o'z ichiga olgan lingvistik konstruksiyalar. Yuqoridagilar bilan bog'liq holda, reklamada imperativning eng trivial, ammo samarali bo'lgan shakli

bu amerikaliklarning “Just Do It!” uslubida yaratilgan qisqa “klik” iboralar: “Sotib oling!”, “Shoshiling!”, “Tanlang!” va hokazo.

Bunday iboralarni o'ylab topayotganda, harakat kuchi reaksiya kuchiga teng degan qoidani qat'iy eslab qolish kerak. Iste'molchi, xuddi boshqa shaxs kabi, to'g'ridan-to'g'ri buyurtmani bajarishni istamaydi. Imperativ ovozli chaqiruvga javoban, reklamaning o'rtacha manzili odatda o'z fikrlarida “Qaddingizni baland tuting” kabi iboralar bilan javob beradi.

Bundan tashqari, agar konstruksiya muvaffaqiyatsiz bo'lsa, reklama antireklamaga xususiyatini oladi yoki o'zini o'zi bekor qiladi. Masalan, “Duduqlanishga YO‘Q deng!” degan imperativ shior ostidagi reklama matni o'z mazmunini va ta'sir qilish qobiliyatini yo'qotadi.

Murakkabroq va o'ziga xos konstruksiyalarda buyruq imperativ emas, balki boshqa mayil sifatida yashiringan. Misol uchun, iste'mol krediti kabi bank xizmati reklama qilingan matn qarz olgan oilaning quvonchini ifodalaydi: “Biz bankdan kredit olib, uyimizni ko'rkam qildik”. Biroq, BIZ olmoshining yo'qligi bizni matnni ikki xil, jumladan, buyruq shaklida o'qishga majbur qiladi: “[Kelinglar] uni olinglar, [kelinglar] uni qilinglar!” samarali reklama, haqiqiy ijodkorlik.

Imperativ mayili kategoriyasi lingvistik universal bo'lib ko'rinadi, chunki u qadimgi va zamonaviy tillarga, shuningdek, tipologik jihatdan turli guruhlariga tegishli tillarga xosdir. Masalan, lotin tilidagi buyruqni indikativ va subjunktivdan farqlashning turli xil to'plamlari mavjud. Buyruq talab yoki kerakli harakat yoki jarayonni ifodalaydi va so'zlovchining irodasini - uning iltimosini, buyrug'ini, buyrug'ini yoki chaqiruvini ifodalaydi. Buyruqning grammatik zamon shakllari mavjud emas.

Muhokama va natijalar. Imperativ. Buyruqlarni ifodalash uchun ishlatiladigan fe'lining mayili: (Go away - Keting), iltimoslarni (Please sit down - Iltimos o'tiring), ogohlantirishlarni (Look out! - Ehtiyot bo'ling!), gaplarni (Have another piece – Yana oling!) va iltimoslar (Help me! – Menga yordam bering). Buyruq maylida semantik fe'l ishtirok etgan gaplar o'zi murojaat qilinayotgan shaxsdan qandaydir ish-harakatni bajarishni talab qiladi. Binobarin, tipik buyruq gapdagi gapning predmeti 2-shaxs shaxs olmoshi “sen/siz” bo'lib, lekin quyidagi gapdagi kabi odatda tushirib qolinadi: Go away! - Keting!, lekin urg'uli gaplarda namoyon bo'ladi: You do as you are told! (Sizga nima deyilgan bo'lsa, shuni qiling!); You listen to me! (Menga quloq soling!), Don't you do that again (Boshqa bunday qilmang!).

Ingliz tilining aksariyat ma'lumotnomalari va lug'atlarida imperativ buyruq va so'rovlarni ifodalash uchun ishlatilishini aytadi (ularning ba'zilar “buyruqlar yoki komandalar” deb aytadilar), garchi aslida imperativ tomonidan berilgan ma'nolar doirasi juda ko'p. Tom MakArtur, yuqoridagi ta'rifda buyruqlar, so'rovlar, ogohlantirishlar/nasihatlar va iltijolarni sanab o'tadi. Biroq, diqqat bilan o'rganib chiqqach, imperativ zamonaviy ommaviy axborot vositalari tomonidan juda faol foydalaniladigan boshqa ko'plab funksiyalarga ega ekanligi ayon bo'ladi.

Qayd etish mumkin bo'lgan yana bir jihat, Amerika ingliz tilida imperativ Britaniya ingliz tiliga qaraganda ancha keng qo'llaniladi, bu milliy mentalitetning ayrim xususiyatlari bilan bog'liq bo'lishi mumkin bo'lgan taassurotdir.

Va shunga qaramay, buyruq grammatik hodisa bo'lib, uning chastotasi ma'lum bir fikrlash va marosimsiz xatti-harakatni anglatadi. Bu, ehtimol, zamonaviy lingvistik amaliyotdagi eng muhim tushunchalardan biri bo'lib, so'zlovchining hukmronlik qilish, tayinlash va hokazo irodasini ifodalovchi tushunchalardir. Shunday qilib, Amerika ingliz tilida odamlarning kayfiyatini aks ettiruvchi, optimistik, rag'batlantiruvchi chaqiruv **Keep your chin up!** (“Qaddingizni baland tuting!”) yoki dalda beruvchi ibora **“Keep smiling!”** (“Tabassum qiling!”), bu siz doimo boshqalarda o'zingiz haqingizda ijobiy imidjni saqlashingiz yoki ijobiyni ta'kidlashingiz kerakligini anglatadi, **Accentuate the positive!** (Positive tomonlarga qarang!), bu sizni birinchi navbatda yaxshilikka e'tibor berishga undaydi yoki **Get real!** (“Narsalarga real nazar bilan qarang!”), bu narsalarning haqiqiy holatidan boshlashni talab qiladi yoki **Keep on trying!** (“O'zingiz xohlagan narsaga erishish uchun harakat qilishdan voz kechmang!”), Maqsadlaringizga erishishda qat'iyatlilikka chaqiradi. Ularning barchasi dono va ijobiy fikrlarni ifoda etib, imperativ mayil shakliga ega, ya'ni juda kategorik bo'lib, bu amerikaliklarning milliy xarakterining ba'zi xususiyatlariga mos keladi.

Buyruqning turli misollarini ko'rib chiqsak, ayniqsa, bu shakl orqali ifodalangan o'ziga xos ma'no (bu holda, maslahat) nafaqat grammatik shaklga, balki u talaffuz qilinadigan intonatsiyaga, semantikaga ham bog'liqligi ayniqsa seziladi. Buyruqning bildirishi mumkin bo'lgan ma'nolar ro'yxati esa juda keng: iltimos, buyruq, chaqirish, ogohlantirish, nasihat, ko'rsatma, shoshilinch maslahat, tavsiya, dalda, ishontirish, qat'iy iltimos, gijgijlash, rag'batlantirish, va hokazo.

Bu ma'lumot juda muhim ko'rinadi - so'rovlar va buyruqlar berish zarurati ma'lumotni ulashish zarurati kabi muhimdir. Shunda imperativning barcha ko'plab funktsiyalarini uning universalligi va qadimiy ildizlari, til uchun asosiy xususiyatlar, ushbu maqolada tushuntirilganidek, turli xil inson tillari va hatto hayvonlar tillarining qurilish komponenti sifatida uzoq tarixi bilan izohlash mumkin.

Falsafiy dalillar tafsilotlariga kirmasdan, ushbu maqoladan kelib chiqadigan xulosa shuki, imperativ axloqiy hukmlar bilan chambarchas bog'liq. Haqiqatan ham, faqat o'z haqligiga mutlaq ishonch odamga o'z hukmlarini imperativ kayfiyatda shakllantirish uchun asos berishi mumkin.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, imperativni o'z-o'zidan qabul qilmaslik kerak, bu oddiy tuzilma emas, balki madaniy, ijtimoiy va psixologik birlashmalarning massasi bilan to'ldirilgan tuzilmadir. U ongsiz darajasida ishlaydi, chunki biz odatda gapning sintaktik tuzilishiga emas, balki ma'noga e'tibor beramiz. Reklamachilar ushbu vositadan odamlar, ijtimoiy guruhlar va umuman jamiyatning fikrlash va xatti-harakatlariga ta'sir qilish uchun juda faol foydalanishlari tasodif emas. Ular imperativni tez-tez ishlatadilar, chunki ular bu juda samarali qurilish ekanligini bilishadi yoki sezishadi. Ular ushbu grammatik shakldan juda mohirona foydalanadilar va ularning reklama matnlarini oluvchilar bu tuzilmaning ta'siriga javob bermasliklari qiyin bo'lganligi sababli, ular g'azablanishlari mumkin. Instinkt ularga itoat qilishni buyurganda, qabul qiluvchilar g'azablanadilar va aqlning ovozi ularga o'zlari uchun umuman kerak bo'lmagan narsalarni qilishga undashlarini aytadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karen Louise Smith. The Translation of Advertising Texts. Volume 1. – Russian and Slavonic Studies.: University of Sheffield, 2002. – 268 p.
2. Mirzakhmetova Makhmuda. The role of semantics of media texts in the modern life. Journal of integrated education and research. ISSN 2181-3558 VOLUME 1, ISSUE 5, OCTOBER 2022, P. 109-114
3. Кук Ф.А. Языковые средства газетного дискурса: лексико-семантический и прагматический аспекты. Автор. дисс... канд. филол. наук. – Краснодар, 2005.
4. Курбанов Т. Публицистический стиль современного узбекского литературного языка: Автореф. дис... канд. филол. наук. - Ташкент, 1987. – 22 с.
5. Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций: Монография. – М.: Гнозис, 2008. – 416 с.

UO'K 811.411.21

OLAM MILLIY LISONIY MANZARASIDA GLYUTTONIK DISKURSNING O'RNI

G.Odilova, f.f.d., dots., Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, Toshkent

M.Xamidova, mustaqil tadqiqochi, Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada "Diskurs" tushunchasi, uning lingvistik aspektlari o'rganilishi, o'zbek hamda dunyo tilshunosligida diskursning xususiy turlariga oid bir qator tadqiqodlar va unga berilgan ta'riflar haqida so'z boradi. Maqolada glyuttonik diskurs – taom va yeguliklar bilan bog'liqligi haqida ma'lumot berilgan. Shunchaki kommunikatsiya emas balki, muloqot ishtirokchilarining taom va uning iste'moli bilan bog'liq diniy va estetik qarashlari, madaniyati va dunyoqarashini ham qamrab olinishi haqida fikrlar mavjud. Maqolada glyuttonik diskurs milliy etnopsixologiya, tarbiya, ijtimoiy odoblar mahsuli sifatida ham yuzaga kelishi hamda har bir millat madaniyatida taom va tanovvul odobi bolaning yoshlik chog'idanoq tarbiya apparatining bir qismi hisoblanib kelganligi ta'kidlanadi. Shuningdek, taomlanish bilan bog'liq ahloqiy-estetik qoidalarning shakllanishiga, diniy va mifologik qarashlar sabab bo'lganligi kabi tushunchalar ilgari surilgan. Adabiyot – milliy tarbiyaning eng asosiy vositalaridan biri hisoblanadi.

Kalit so'zlar: diskurs, lingvistika, adabiyotshunoslik, glyuttonik diskurs, xalq madaniyati, lingvokulturologik tahlil

Аннотация. В данной статье говорится о понятии «дискурс», изучении его лингвистических аспектов, ряде исследований и определениях конкретных видов дискурса в

узбекском и мировом языкознании. В статье представлена информация о дискурсе глuttonик – еды и съестного. Существуют мнения, что не только общение, но и религиозно-эстетические взгляды, культура и мировоззрение участников диалога связаны с едой и ее потреблением. В статье подчеркивается, что дискурс глuttonик возникает как продукт национальной этнопсихологии, воспитания и социальных обычаев и что в культуре каждого народа еда и этикет приема пищи считаются частью воспитательного аппарата ребенка с детства. Также выдвинуты такие понятия, как религиозно-мифологические воззрения, являющиеся причиной формирования этико-эстетических правил, связанных с приемом пищи. Литература является одним из главных средств национального воспитания.

Ключевые слова: дискурс, лингвистика, литературоведение, глuttonик дискурс, народная культура, лингвокультурный анализ.

Abstract. This article talks about the concept of "discourse", the study of its linguistic aspects, a number of studies and definitions of specific types of discourse in Uzbek and world linguistics. The article provides information about gluttony discourse - food and edibles. There are opinions that not only communication, but also the religious and aesthetic views, culture and worldview of the participants of the dialogue related to food and its consumption. The article emphasizes that the gluttony discourse occurs as a product of national ethno-psychology, upbringing, and social manners, and that in every nation's culture, food and eating etiquette have been considered a part of the child's educational apparatus since childhood. Also, concepts such as religious and mythological views are the reason for the formation of ethical and aesthetic rules related to eating have been put forward. Literature is one of the main means of national education.

Keywords: discourse, linguistics, literary studies, gluttony discourse, folk culture, linguacultural analysis

Kirish. Bugungi kunda Olam Milliy Lisoniy Manzarasi (OMLM)ni turli diskurslar kesimida o'rganish urf bo'lmoqda. "Diskurs" tushunchasi turli ilmiy sohalarni birlashtiradi. Xususan, lingvistika, antropologiya, adabiyotshunoslik, etnografiya, san'atshunoslik, falsafa, sotsiolingvistika, psixolingvistika kognitiv psixologiya va xattoki tibbiyot, huquq, iqtisod va boshqa aniq fanlarga oid yo'nalishlar ham diskurs tahlili bilan uzviy bog'liq. Turli sohalarga oid ilmiy tadqiqodlarning lingvistika bilan yondosh qismida diskurs tahliliga guvoh bo'lish mumkin. Shundan kelib chiqib diskurs nazariyasini ikkiga bo'lish mumkin – umumiy va xususiy. Umumiy nazariyada diskurs tushunchasi, uning lingvistik aspektlari o'rganilsa, xususiy nazariya diskurs+yondondosh dissiplinalarning xususiy jihatlari lisoniy va nolisoniy muammolarini o'rganadi. Muayyan diskurs haqida bahs yuritishdan avval, diskurs tushunchasi izohiga e'tiborimizni qaratsak. V.Z.Demyankovning fikricha diskurs – so'zlovchining ongida hosil bo'layotgan matndir. Diskurs muayyan konseptga aloqador gaplar va tushunchalardan tashkil topgan. [6, 32-43]. T.A.Van Deyk, diskursga quyidagicha ta'rifni keltirib o'tgan: diskurs – kommunikativ hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Muayyan vaqt, zamon va makon kontekstda kommunikativ harakat jarayonida so'zlovchi va tinglovchi o'rtasida yuzaga keladigan nutq. Ushbu kommunikativ harakat og'zaki, yozma bo'lishi mumkin. Shuningdek, og'zaki bo'lmagan komponentlarga ega bo'lishi mumkin. Olim diskursning xususiy ko'rinishlarini "janr" sifatida e'tirof etadi. Diskurs tor doirada qo'llanganda ya'ni diskursning xususiy ko'rinishida muloqot ishtirokchilari uni o'z doirasida interpretatsiya qiladilar [40, 42]. Tilshunoslikka oid tadqiqodlarda – nutq bilan bog'liq matn "diskurs" deyiladi. Tilshunoslik terminlarlari qisqa lug'atida "diskurs" – 1) bog'langan matn; 2) og'zaki uslubdagi matn; 3) dialog; 4) bir-biri bilan o'zaro bog'liq bo'lgan bir guruh tushunchalar yig'indisi; 5) og'zaki va yozma nutq birligidir. Diskursning nazariy tavsifi va turli diskursning xususiy formalari jahon olimlari tomonidan hamon dolzarb tadqiqod obyekti sifatida o'rganilmoqda [2, 136-137], [4, [Electron resurs].URL: <http://frgf.utm.ru/last/No13/text04.htm>], [15, 288], [Deyk, 1989; 308], [46, 781], [18, 5-20], [20, 156], [21, 280], [22, 270], [23, [Electron resurs]. URL: <http://www.philology.ru/linguistics1/kubryakova-01.htm>], [25, 264], [28, 280], [Electron resurs]:URL:<http://ruslang.isu.ru/education/discipline/philology/disrurs/material/13/>], [12, 624], [14, 208], [5, 11-22], [42, 918], [13, 355], [17, 1-30].

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. O'zbek tilshunosligida diskursning xususiy turlariga oid bir qator tadqiqodlar amalga oshirildi [35, 75], [34, 220], [19, 25], [29, 28], [26, 25], [27, 42-45], [44, 20], [16, 25], [38, 114], [30, 24], [36, 161], [1, 25]. O'zbek olimlaridan O'.Q.Yusupov, N.Mahmudov, B.Mengliyev, L.Raupova G.Odilova kabi olimlar diskurs haqida bir qator fikrlar bildirishgan. Diskurs borasida tilshunoslar o'z ilmiy yo'nalishidan kelib chiqib turlicha ta'riflarni keltirishadi [2, 136–137], [7, 25]. Ularning tahlillaridagi umumiy o'xshashlik – diskurs bu nutqning ijtimoiy jarayonlarga bevosita bog'liq shakli bo'lib, diskurs tahlili lisoniy va nolisoniy omillar tadqiqi, ijtimoiy va madaniy munosabatlarni qamrab olishi kerak.

Tilshunos G.Odilova diskurs – nutq va nolisoniy omillar yig'indisi bo'lgan muloqot shakli ekanligini ta'kidlaydi. Olima har qanday matn diskurs bo'la olmasligi, matn tashqi omillar bilan uyg'unlikda qaralganda diskurs sifatida namoyon bo'lishini – o'z xulosalarida keltirib o'tadi [31, 30-31]. D.Mamatova tarjimada tilni o'z iste'molchisidan ajratib qayta yaratish mushkulligini ta'kidlab, til vakilining olam milliy lisoniy manzarasi va muayyan diskursga oid ijtimoiy markerovkalangan ong osti tafakkurini o'rganmasdan turib tarjimani amalga oshirish maqsadga muvofiq emas deb hisoblaydi [32, 60].

V.I.Karasik diskursning siyosiy, diplomatik, ma'muriy, yuridik, harbiy, pedagogik, diniy, mistik, tibbiy, ma'lum ish sohasiga oid, reklama, sport, siyosiy, ilmiy sahna va ommaviy-informatsion turlarga bo'lib o'rganishni taklif qiladi [18, 5-20]. Insoniyat evolyutsiyasining ilk davrlaridanoq, xomo sapiyensning yegulikka ehtiyoji bo'lgan. Dastlab shunchaki qorin to'ydirish uchun yeyilgan hom ozuqalar keyinchalik pishirib iste'mol qilingan. Yegulikning taom darajasiga ko'tarilishi, kulinariyaning vujudga kelishi, insoniyat madaniyatining dastlabki bosqichlaridan edi desak mubolag'a bo'lmaydi. Mashhur biolog Edvard Uilsonning ta'kidlashicha, odamning termik ishlov berilgan sabzavotlar va go'shtning iste'mol qilishga o'tishi, insoniyat evolyutsiyasida muhim ahamiyat kasb etdi. Hom yegulikdan pishgan taom iste'moliga o'tish odamning oshqozon va hazm qilish sistemasini butunlay o'zgarishiga sabab bo'ldi. Taom tayyorlash odamning biologik tur sifatidagi universal xususiyatlaridan biriga aylandi. Shuningdek, taom tayyorlash va uni birgalikdagi iste'moli, odamning ijtimoiylashuviga sabab bo'ldi [11, 25]. Insoniyat taom va uning iste'moli bilan bog'liq jarayonlar bilan kundalik hayotida muntazam yuzlashishi natijasida nutqiy muloqotida yegulik va uning iste'moliga oid lisoniy birliklarning o'rni va soni ortib bordi. Taom haqida har bir madaniyatning shakllanishida nazariy asos bo'lib xizmat qilgan diniy kitoblarda alohida to'htalib o'tilgan. Sababi turli dinlarda "to'g'ri ovqatlanish, tan va rux salomatligini saqlash, tangri bilan yaqinlashuvga sabab bo'ladi" – degan ideologiya mavjud.

Masalan, Qur'onda:

“Alloh sizlarga rizq qilib bergan narsalarning halol va poklarini tanovul qilingiz va o'zlaringiz imon keltirgan Allohdan qo'rqingiz!” – deb marhamat qiladi (Moida surasi, 88-oyat).

“...yeb-ichingiz, (lekin) isrof qilmangiz! Zero, U isrof qiluvchilarni sevmagay” (Al-Araf surasi, 32-oyat). Islomning bosh qomusi hisoblangan Qur'onda musulmonlarni taom tejash, isrof qilmaslik, o'zgalar bilan bo'lishish, yetarlicha iste'mol qilishga undalgan. Shuningdek, muqaddas kitobning beshinchi bobi yegulikka bag'ishlangan bo'lib, halol (ruxsat etilgan) va harom (taqiqlangan) taomlar ro'yxati keltiriladi. Cho'chqa go'shti, spirtli ichimliklar va o'laksa go'shtini iste'mon qilish qat'iyan man qilinadi. To'g'ri va halol yashagan mo'min bandalarga jannat va'da qilinadi. U yerda ular o'zlari istagan noz-ne'matlardan sarxil mevalar, o'zlari xohlagan parranda go'shtlaridan, buloqlarning suvlaridan tatib ko'rish baxtiga musharraf bo'ladilar (Qur'on, 56-sura, 18-21-oyatlar). Meri Duglas ta'qiqlangan taomlar diniy va ilohiy tasavvurlar bilan bog'liqligini o'rganadi. Uning fikricha, qadimiy yahudiy dinidagi taomlanish qoidalari shu din vakillarining e'tiqodi va tafakkurini o'z nazoratida ushlab turgan [10, 36-54].

Har bir madaniyatning o'ziga xos milliy taomlari uning boshqa madaniyatlardan ajratib turadigan vositalardan biri sanaladi. Oziq-ovqat va yegulik bilan bog'liq tabular hamda mazkur mintaqaga xos bo'lgan taomlar qo'shnilarini tavsiflashda qo'l keladi. Bunga misol tariqasida, hindlarga ko'ra, musulmonlarning sigirni qurbonlik qilishlari yoki musulmon va yahudiylarga ko'ra, hindlar va nasroniylarning cho'chqa go'shtini iste'mol qilishlarini keltirish mumkin. “Muqaddas sigirni so'yish” va “iflos cho'chqani yeyish” kabi urf-odatlar va taqiqlar bir tomondan diniy

mansublikni belgilasa, ikkinchi tomondan ijtimoiy ziddiyatlarning sabablaridan biri bo'lishi mumkin [37, 25].

G'arb tilshunosligida XX-asrning yetmishinchi yillarida kulinariya mavzusiga katta e'tibor qaratila boshlandi. Bunga asosiy sabab, Yevropa va Amerikaning rivojlangan mamlakatlarida yo'qolib ketgan milliy retseptlarni tiklash, milliy oshxona an'analari qalamga tushirish, o'zgalarning taom va tanovulga oid urf-odatlariga qiziqishning kuchayishi bo'ldi. Ko'pchilik tilshunoslarning fikricha, taom va tanovulga oid lisoniy birliklar, realiyalar hozirgi kungacha yetarli o'rganilmagan [7, 466-470].

Taom va uning iste'moliga bog'liq jarayonlar zamonaviy diskurs tilshunosligida **glyuttonik diskursda** o'rganiladi. Glyuttonik diskurs istilohi rus tilshunosi A.V.Olyanich tomonidan fanga kiritilgan bo'lib, olim mazkur istiloh institutsional harakterga ega ekanligi va "taom" konsepti bilan bevosita bog'liq ekanligini ta'kidlaydi [33, 397]. A. V. Olyanich o'zining monografik tadqiqotida glyuttonik diskursning aspektlari va kognitiv sistemasini keltirib o'tadi. Bu borada qilinadigan ilmiy ishlar doirasini belgib beradi. Glyuttonik diskursni G'arb olimlaridan K.Levi-Stross, R.Bart va M.Duglas tadqiqotlarida etnomadaniyat mifologiyasi va din nuqtai nazaridan tadqiq etadilar [24, 461], [3, 387], [10, 36-54].

Rus tilshunosligida glyuttonik diskurs, uning aspektlari, til va adabiyot bilan bog'liqligi masalalari bir qator tilshunos olimlar tomonidan o'rganilgan. I.A.Derjaviskaya glyuttonik diskurs tarjimasining leksik muammolarini o'rgangan [7, 466-470]. M.Undritsova esa, glyuttonik diskurs tarjimasining lingvomadaniy masalalarini tahlilga tortgan [39, 20-15]. Rus tilshunosi A.Yu.Zemskova glyuttonik diskursni "gastronomik diskurs" sifatida talqin qiladi. Olimaning fikricha, taom iste'moli jarayoni xalqlarning etnik, diniy qarashlari in'ikosi bo'lsa, "ovqat" shu millatning gastronomik kommunikatsiyasiga xos bo'lgan bir qator semiotik xususiyat, ma'naviy birlikni o'zida mujassam etgan dominant tushuncha sifatida asosiy o'rinni egallaydi [45, 338].

Natijalar va mulohaza. O'zbek tilshunosligida ilk bor glyuttonik diskurs istilohi filologiya fanlari doktori, Gulnoza Odilova tomonidan o'rganilgan. Olima o'z doktorlik dissertatsiyasida glyuttonik diskursning o'zbek olam milliy lisoniy manzarasidagi o'rni, janrlari va ularni tarjima qilish muammosiga mufassal to'xtaladi [31, 282]. Unga ko'ra, "Glyuttonik diskurs ma'lum xalq madaniyati, adabiyoti, yashash tarzi va ijtimoiy hayotida muhim o'rin tutadi. "Glyuttonik" istilohi qadimgi fransuz va o'rta ingliz tillaridagi glutonie, lotincha gluttire ("yutish") so'zidan olingan, bu so'z gula, "tomoq" degan ma'noni anglatadi. "Glyuttoniya" istilohi oziq-ovqat jarayonini yaxlit holda, ya'ni uni topishdan tortib, yarim fabrikatlarni qayta ishlash va iste'molga yaroqli mahsulot tayyorlashgacha bo'lgan jarayonni o'z ichiga oladi" [31, 4].

Glyuttonik diskursning semiotik sistemasida ma'lum bir millatning taom va uning iste'moliga bo'lgan diniy va ijtimoiy qarashlardan tashqari har bir kishining taomga bo'lgan subyekti munosabati ham mavjud. Bizningcha, taom va uning iste'moli bilan bog'liq jarayonlar lisonga ko'char ekan, glyuttonik diskursga oid kontekstlar zahiridagi pragmatik podtekstlarni anglash muayyan bilimni talab qiladi. Glyuttonik diskurs – taom va yeguliklar bilan bog'liq shunchaki kommunikatsiya emas balki, muloqot ijtirokchilarining taom va uning iste'moli bilan bog'liq diniy va estetik qarashlari, madaniyati va dunyoqarashini ham qamrab oladi. Kulinar matnlarni kommunikatsiyaning alohida turi sifatida o'rganilishini rus tilshunosligida E.A.Gashimov, D.Yu.Gulimov, N.N.Danilova, A.V.Zanadvorova, N.Ye.Kamovnikova, Ye.V.Pletneva, V.V.Poxlebkinalar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ko'rish mumkin.

Bizningcha, glyuttonik diskurs milliy etno-psixologiya, tarbiya, ijtimoiy odoblar mahsuli sifatida ham yuzaga keladi. Har bir millat madaniyatida taom va tanovvul odobi bolaning yoshlik chog'idanoq tarbiya apparatining bir qismi hisoblanib kelgan. Taomlanish bilan bog'liq ahloqiy-estetik qoidalarning shakllanishiga, diniy va mifologik qarashlar sabab bo'lgan. Adabiyot – milliy tarbiyaning eng asosiy vositalaridan biri hisoblanadi. U o'quvchiga ma'naviy-estetik zavq berish bilan birga, shaxs tarbiyasida ham muhim o'rin tutadi. Badiiy adabiyotdagi taom va u bilan bog'liq og'zaki va yozma matnlar glyuttonik diskursning reprezentatsion janrlari turkumiga kiradi. Har bir millat adabiyotida turli yosh kategoriyasi uchun yozilgan asarlarda taom va tanovvul syujetlari, glyuttonik kommunikatsiya va fantaziyani talaygina uchratish mumkin. Biroq, milliy dunyoqarash va

diniy tushunchalar in'ikosi bo'lgan glyuttonik diskursga oid kontekstlar horijiy kitobxon uchun tushunarsiz bo'lib tuyulishi mumkin. V.I.Karasik tilning lingvokulturologik tahlili til birliklarining 3 xil turini ajratib ko'rsatishini ta'kidlaydi. Uning fikricha, ular quyidagicha:

1) Tillarni o'zaro qiyoslaganda bir-biriga aniq mos tushuvchi so'zlar (masalan aniq fanlardagi terminlar)

2) Ikkinchi tilda umuman muqobili yo'q so'z va so'z birikmalari (idiomalar).

3) Ikkinchi tilda qisman muvofiq keluvchi so'z va birikamalar. Turli tillarda uchraydigan, biroq butunlay boshqa ma'no bildiruvchi so'zlar. Masalan: cho'chqa – rus madaniyatida ko'chma ma'noda toza-ozodalikni bilmaydigan madaniyatsiz odamni anglatadi, inglizlarda "ochko'z" odamni, xitoy tilida hiyonatkorni anglatadi.

Xulosa. Glyuttonik diskursga oid zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda diskursning lisoniy va lingvomadaniy xususiyatlari tahlilga tortilganligiga guvoh bo'lish mumkin. Glyuttonik diskurs har bir tilning madaniyat, tarix va adabiyotida, kundalik ijtimoiy hayotida kattagina lingvistik maydonni egallaydi. Glyuttonik diskurs tadqiqi nafaqat tilshunoslik, balik tarjimashunoslik, madaniyatshunoslik va sotsiologiya fanlari uchun ham tadqiqod obyekti bo'la oladi. Glyuttonik diskursda nafaqat taom va yeguliklar balki, taom iste'moli, tanovvul madaniyatiga xos bo'lgan tushunsalar ham o'rganiladi. Kelajakda glyuttonik diskursning badiiy adabiyotda berilishi tillar muqoyasasi o'laroq tahlilga tortilsa, turli madaniyatlar va dunyoarash vakillarining olam milliy lisoniy manzarasidagi o'xshash va farqli jihatlarni tasniflash imkoniyati paydo bo'ladi. Glyuttonik diskursni til va tarjima muammolari kesimida o'rganish madaniyatlararo muloqotga kirishish, millatlararo bir-birini anglash va umumiy o'xshashliklar va farqlarni tushunishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abduazizova D.A. (1997). Sravnitelno-tipologicheskii analiz paralingvistikicheskix sredstv (na materiale angliyskogo, russkogo, uzbekskogo yazikov). *kan. fil.nauk.diss.* Tashkent.
2. Arutyunova N.D. (1990). Diskurs. *Lingvisticheskii entsiklopedicheskii slovar.* (s. 136-137). Moskva.
3. Bart R. (1994). Izbrannie raboti. *Semiotika. Poetika.* (s. 387). Moskva.
4. Belozeroval N.N. (2002). Paradoxi diskursa. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=YZvd79YAAAAJ&scstart=20&pagesize=80&citation_for_view=YZvd79YAAAAJ:XiSMed-E-HIC
5. Chernyavskaya V.Ye. (2001). Diskurs kak ob'ekt lingvisticheskix issledovaniy. Tekst i diskurs. Problemi ekonomicheskogo diskursa. *sb. nauch. tr. gos. un-t ekonomiki i finansov* (s.11-22). SPb. S.Peterb.
6. Demyankov V.Z.(2002). Politicheskii diskurs kak predmet politologicheskoy filologii. *Politicheskaya nauka. Politicheskii diskurs: Istoriya i sovremennye issledovaniya.* № 3, (s. 32-43)
7. Derzhavetskaya I.A. (2013). Glyuttonicheskaya leksika i problemi yeyo perevoda. *Uchenie zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta im. V.I. Vernadskogo. Seriya «Filologiya. Sotsialnie kommunikatsii» Tom. 26 (65). № 1 /.* (s. 466-470).
8. Derzhavetska I.A. (2013). Gluttonic lexis and difficulties of its translation. *Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. Series: Philology. Social communications. Vol. 26 (65). No 1 – P.466-470*
9. Deyk T. A. (1989). Yazik. Poznanie. Kommunikatsiya. (s. 308). M.
10. Douglas M. (1971). Deciphering a meal. Food and culture. *Routledge. A reader / ed. by C. Counihan and P. Van Esterik.* New York. London.
11. Edward O. Wilson., Debby Cotter Kaspari. (2019). Genesis: the deep origin of societies. *First edition. Liveright Publishing Corporation, a division of W.W. Norton & Company. ISBN 978-1-63149-554-0.* New York.
12. Filips L. Dj., Yorgensen M. V. (2008). Diskurs analiz. Teoriya i metod. *per. s angl. Izd-e 2-e, ispr. X.Gumanitarniy Sentp.* (s. 624).
13. Fiske J. (1987). Television Culture. *L.N.Y. Methuen and Co Ltd.* (p. 355).
14. Fuko M., Levchenko K. (1996). Arxeologiya znaniya. *per. s fr.obshh. red. Nika-Tsentr.* (s. 208).
15. Grigoreva V.S. (2007). Diskurs kak element kommunikativnogo protsessa: pragmalingvisticheskii i kognitivniy aspekti. *Tambov: Izd-vo TGTU.* (s. 288)
16. Hakimov M., Gazieva M. (2020). Pragmalingvistika asoslari. *Klassik.* Farg'ona.
17. Harris Z. S. (1952). Discourse Analysis. *Language.* No. 8. (p. 1-30).
18. Karasik V. I. (2000). O tipax diskursa. *Yazikovaya lichnost: institutsionalniy i personalniy diskurs.* (s. 5-20). Volgograd.
19. Karimova F.S. (2021). O'zbek tilidagi dialogik nutqning lingvopragmatik xususiyatlari. *filol fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).* 2021. Toshkent.
20. Karimova R.A. (1991). Semantiko-strukturnaya organizatsiya teksta (na materiale ustnix spontannix i pismennix tekstov). *Izd-vo BashGU.* (s. 156). Ufa.
21. Kibrik A.Ye. (1987). Modelirovanie yazikovoy deyatel'nosti v intellektualnix sistemax. *Kurs lektsiy.* (s. 280). M.

22. Krasnix V.V. (2001). Osnovi psixolingvistiki i teorii kommunikatsii. *Kurs lektsiy*. (s. 270). M.
23. Kubryakova Ye.S. (2001). O tekste i kriteriyax yego opredeleniya <http://www.philology.ru/linguistics1/kubryakova-01.htm>
24. Levi-Stros K. (2000). Proisxojenie zastolnix obichayev. *Universitetskaya kniga*. (s. 461). M.
25. Lovtsevich G.N. (2009). Krosskulturniy terminologicheskii slovar kak sredstvo reprezentatsii terminologii gumanitarnix nauk. *Izd-vo Dalnevost. un-ta*. (s. 264). Vladivostok.
26. Lutfullaeva D. (1997). Tasdiq gaplarda inkor va shakliy-mazmuniy nomuvofiqlik. *filol. fan. nomz. diss.avtoref*. Toshkent.
27. Lutfullaeva D. (2001). Sodda gaplarda yo'qlik ma'nosining yashirin ifodalanishi. *O'zbek tili va adabiyoti. №5*. (b. 42-45). Toshkent.
28. Makarov M. L. (2003). Osnovi teorii diskursa. *ITDGK «Gnozis»*. (s. 280). M.
29. Mirtojiyev M.M. (2008). Gap bo'laklarida semantik-sintaktik nomutanosiblik. *Universitet*. Toshkent.
30. Mo'minov S.M. (2019). O'zbek muloqot xulqining ijtimoiy – lisoniy xususiyatlari. *filol. fan. nomz. diss.avtoref*. (b. 24). Toshkent.
31. Odilova G. (2019). Xususiy diskurslar lingvomadaniy talqinining nazariyasi va amaliyoti (glyuttonik diskurs misolida). *Filol.fanlari.doktori.diss*. Toshkent.
32. Odilova G., Маматова D. (2023). Xitoy taom nominantlarining lingvomadaniy xususiyatlari va tarjima masalasi. *Xorijiy filologiya*, 2(87). Samarqand.
33. Olyanich A.V. (2004). Prezentatsionnaya teoriya diskursa. *Monografiya. Paradigma*. (s. 397). Volgograd.
34. Raupova L.R. (2012). Dialogik diskursdagi nopredikativ birliklarning sotsiopragmatik tadqiqi. *Filol.fan.Dr.diss*. (b. 220). Toshkent.
35. Safarov J.Sh. (2000). Struktura diplomaticheskogo diskursa i yego leksiko-frazeologicheskii sostav (na materiale angliyskogo yazika). *Diss.kand.filol. nauk*. (s. 175). Samarkand.
36. Saidxonov M.M. (1993). Noverbal vositalar va ularning o'zbek tilida ifodalanishi. *Filol.fan.nom.diss*. (b. 161). Toshkent.
37. Sh.Shamsieva. (2022). Xitoy, koreys va turkiy xalqlar madaniyatida oziq-ovqat va yegulik bilan bog'liq tabular. *Volume 2|special issue 26 issn 2181-1784 sjif:5.947*.
38. Umarxo'djaev M.E. (2019). "Qizil kitob"ga tushmagan tuyg'ular. *Qomusiy lug'at. Akademnashr*. (b. 114). Toshkent.
39. Undritsova M.V. (2015). Glyuttonicheskii diskurs: lingvokulturologicheskie, kognitivno-pragmaticheskie i perevodicheskie aspekti. *diss. kand. filol.nauk*. Moskva.
40. Van Deyk T.A. (1997). Yazik. Poznanie. Kommunikatsiya. (per. s angl. i nem). *Peremena*. (s. 42). Volgograd.
41. Vernadsky V.I. (2013). Social communications. *National University. Philology. Vol. 26 (65). No 1*. (p. 466-470)
42. Yakobson R. (1999). Teksti, dokumenti, issledovaniya (otv. red. X.Baran, S.Gindin). *Ros. gos. gumanit. un-t*. (s. 918).
43. Yartseva. V.N. (1990). Sov. Entsiklopediya. (s. 136–137). Moskva.
44. Yusupova Sh. (2020). Diniy matn pragmatikasi. *Klassik*.
45. Zemskova A.Yu. (2009). Lingvosemioticheskie xarakteristiki angloyazichnogo gastronomicheskogo diskursa. *Diss.kand.filol.nauk.10.02.04*. (s. 338). Volgograd.
46. Zotov A.F. (2005). Sovremennaya zapadnaya filosofiya. *Izd-e 2-e. Visshaya shkola*. (s. 781). Moskva.

UO'K 811.11+81'367

HOLAT FE'LLARINI TAHLIL QILISHDA ASSOTSIATIV METODDAN FOYDALANISH**G.M.Qo'ymuradova, o'qituvchi, University of Business and Science oliygohi, Namangan**

Annotatsiya. Ushbu maqolada holat fe'llarini tahlil qilishda assotsiativ metoddan foydalanish mumkinligi yoritilgan. Fe'llarini tahlil qilish va tushunish jarayonida assotsiativ metodining roli yetarlicha o'rganilmagan, bu esa, o'z navbatida, matn tahlili va semantik idrok etish qoidalarini aniqlash masalasiga jiddiy e'tibor qaratishni talab qiladi.

Kalit so'zlar: assotsiativ metod, leksema, lingvistik xususiyatlar, holat fe'llari, leksik ma'no.

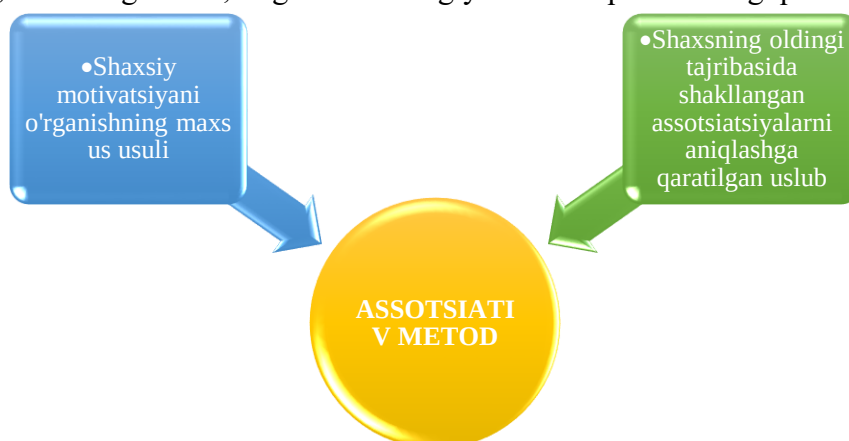
Аннотация. В данной статье освещается возможность использования ассоциативного метода при анализе глаголов состояния. Роль ассоциативного метода в процессе восприятия и понимания глаголов, узбекской лексики недостаточно изучены в лингвистике, что, в своей очереди, требует серьезного внимания к вопросу определения правил анализа текста и смыслового восприятия.

Ключевые слова: ассоциативный метод, лексема, лингвистические особенности, глагол, лексическое значение.

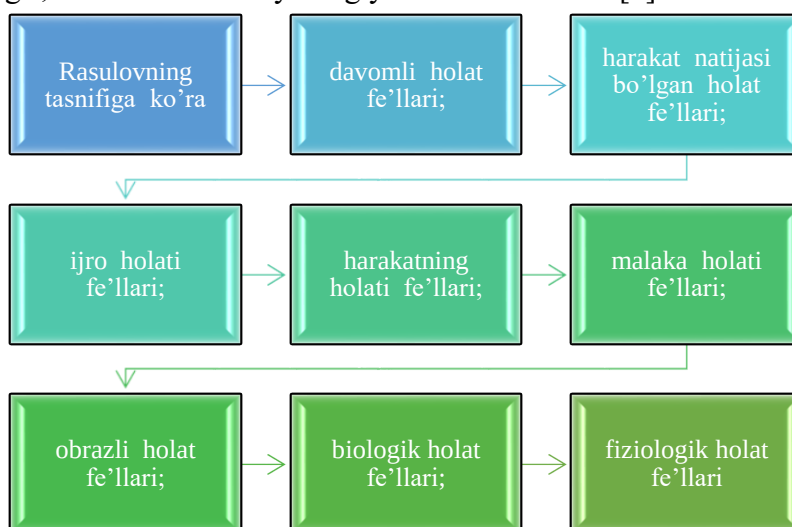
Abstract. This article highlights the possibility of using the associative method in the analysis of state verbs. The role of the associative method in the process of analyzing and understanding verbs has not been sufficiently studied, which, in turn, requires serious attention to the issue of determining the rules of text analysis and semantic perception.

Key words: associative method, lexeme, linguistic features, case verbs, lexical meaning.

Assotsiativ metod — bu shaxsiyatni o'rganishning proyektiv usullaridan biri bo'lib, bu sizga "men" ning o'zini o'zi boshqarish qobiliyatini yo'q qilishga imkon beradi. Endi bu fanning turli sohalarida qo'llaniladigan muhim tadqiqot usuli: psixologiya, psixiatriya, kriminologiya. Uning yordami bilan ular xotira tizimlarini tashkil etish va ishlash tamoyillarini o'rganadilar, psixikadagi patologik o'zgarishlar va ongning o'zgargan holatlariga tashxis qo'yishadi, shaxsiy motivatsiyani o'rganishadi va hokazo. Erkin assotsiatsiya usuli "Freydning ikkita eng katta yutug'idan biri" va "terapiyaning asosiy qoidasi" hisoblanadi va zamonaviy psixoanalizda qo'llaniladi. U psixolingvistika, sotsiolingvistika, lingvokulturologiya va boshqalarda keng qo'llanilishini topdi [2].

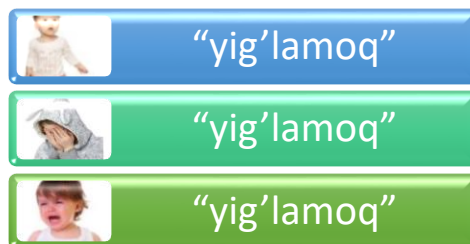
O'zbek tilidagi holat fe'llari obyektiv asosiga ko'ra tabiat va jamiyatdagi, o'simliklar va hayvonot olamidagi, inson biologiyasi, fiziologiyasi va psixikasi bilan bog'liq muayyan jarayonlarni o'z ichiga oladi. Demak, holat fe'llari moddiy asosiga (ob'yektiga) ko'ra kengligi va murakkabligi, materiyaga xos turlicha holatlarni o'ziga "joylashtirishi" bilan boshqa semantik maydonga kiruvchi fe'l leksemalardan ajralib turadi. Holatning realligi, ob'yektivligi, uning muayyan shaxs yoki predmetda "to'planishi", unda "moddiylashishi" bilan bog'liq ekan, demak, logik sub'yektning mavjudligi faqat uning absolyut harakati bilan emas, balki uning "absolyut" holati bilan ham o'lchanadi. Aniqrog'i, holat ham materiyaning yashash formasidir [1].

"O'zbek tilshunos olimlaridan Rasulovning tasnifiga ko'ra, o'zbek tilidagi holat fe'llarini, komponent e'tiboriga ko'ra, tahlil qilishda semantik maydonning quyidagi leksik semantik guruhlardan tashkil topishi aniqlandi. Ular quyidagilar: davomli holat fe'llari; harakat natijasi

bo'lgan holat fe'llari; ijro holati fe'llari; harakatning holati fe'llari; malaka holati fe'llari; obrazli holat fe'llari; biologik holat fe'llari va fiziologik holat fe'llari [3].

Masalan assotsiativ kartalar asosida holat fe'llarini ko'rib chiqish mumkin: o'zaro ta'sir jarayonida taqdimot materiali bilan ikkinchisi tuzilgan, shaxs o'ziga xos narsalarni loyihalashtiradi. Uning ichki dunyosining xususiyatlari (ehtiyotlar, nizolar, tashvishlar va boshqalar). Assotsiativ kartalar ochiladi va chuqur qarama-qarshiliklar, komplekslar va his-tuyg'ular, ularni tushunish va o'ylashga yordam beradi. Ushbu tadqiqotning maqsadi assotsiativ kartalardan foydalanishning mavjud amaliyotini o'rganishdir. Ushbu maqolada odamlarning o'ziga xos psixodiagnostik xususiyatlari tasvirlangan. Ushbu mavzu keng qamrovli simptomlar majmuasi va aniqlash qiyinligi sifatida dolzarbdir. Assotsiativ kartalar holat fe'llari tahlil qilish uchun samarali vositadir. Tahlilimizning asosiy obyekti bo'lgan holat fe'llari – “yig'lamoq” fe'li umumiy ma'no ko'lamiga ko'ra fiziologik holat fe'llari tarkibiga kiradi.

Buning asosiy sababi fiziologik holat fe'llari yuqoridagi sanab o'tilgan turli xil fe'llar semantik maydonining eng katta qismini tashkil qiladi. Ular inson va hayvon organizmining (organlarining) jismoniy holatini ifodalaydi. Bu holat fe'llari ma'nosida jonli mavjudotlar organizmida, ularning muayyan organlarida yuzaga kelgan real fiziologik o'zgarishlar aks etadi. Fiziologik holat fe'llariga quyidagilarni kiritishimiz mumkin: uxlar, charchamoq, shilpiqlanmoq, toliqmoq, mung'aymoq, bo'zraymoq, terlar, og'rimoq, sulaymoq, oriqlamoq, ozmoq, isitmalamoq, bezraymoq, yig'lamoq va boshqalar. Nazarda tutilgan holatlar shaxsda yuzaga keladi. Shaxs ushbu holatlarni o'zida tashiydi, ayni holatlarga ega bo'ladi. Binobarin, bunday holatlarning asosida inson bo'lishi mantiqiydir. Bu, bizningcha, holat fe'llarining semantik imkoniyatiga ko'ra holatning markazi sifatida shaxsni bevosita talab qilishidan kelib chiqadi. Chunki holat fe'llarining semantik strukturasida shaxs semasi asosiylik bilan ajralib turadi. Haqiqatan, obyektiv borliqda qayd etilgan holatlarda bo'lish imkoni asosan insonga xosdir. Demak, sintaktik konstruksiyalarda holat fe'llarining asosi bo'lib shaxsning kelishi logik-semantik qonuniyatga asoslanadi.

Ammo holat nisbiyligi bilan, harakat esa absolyutligi bilan ajralib turadi. Fe'l sememasidagi logik sub'yekt holati qanchalik davom etmasin, qanchalik real, turlicha, “perspektivali” bo'lmasin, u nisbiydir, uning nisbiyligi absolyutdir. Chunki har qanday holat asosida harakat mavjuddir. Ammo bu harakat ko'zga real tashlanmasligi, yashirinligi bilan xarakterlanadi. Demak, holat fe'llarida ifodalangan holat yuz bergan holat akti, holat o'zgarishi logik sub'yektning ichki, passiv harakatidan sodir bo'ladi, harakat natijasi sanaladi. Tilshunos Sh.Balli ta'kidlaganidek, “holat biz tomondan bevosita harakat ketidan ergashuvchi sifatida idrok qilinadi”. Aytilganlardan kelib chiqib, holat fe'lida reallashgan holat harakatga nisbatan passiv akt bo'lsa-da, uni ham protsess sifatida tushunish logik-filosofik to'g'ri bo'ladi. Shunga ko'ra manbalarda “fe'l mustaqil so'z turkumi bo'lib, predmetning harakat va holatini irotsess sifatida ifodalovchi so'zlarni birlashtiradi”, deyiladi. Obyektiv borliqdagi narsa — predmetlarga, shaxsga, hayvonga xos turlicha holatlarni ifodalovchi holat fe'llari nutqda aktiv ishlatilishi va murakkab semantik strukturasiga bilan ajralib turadi. O'zbek tilidagi holat fe'llari arxisemadan boshqa differensial semalari bilan ham xarakterlanadi. Bu tabiiy, mantiqiy. Chunki holat fe'llari muayyan differensial semalariga ko'ra nutqda konkret denotativ ma'noga, umumiylikdan nisbiy ajralishga ega bo'ladi. O'zbek tilidagi holat fe'llari arxisema va differensial semadan boshqa semaga ham egadir. Bu sema “holat” arxisemali va muayyan differensial semali holat fe'llarining ichki semantik gruppalari uchun umumiydir, shuning uchun holat fe'llarini tahlil qilishda assotsiativ metoddan ya'ni assotsiativ kartalar foydalanish samaralidir, chunki hissiyotlarni yengishga yordam beradi va holatlar, tashvishlarni nazorat qilish, harakatlar uchun

motivatsiyani tan olish, qaror qabul qilish, shaxsiy qaror qabul qilish mas'uliyat va mustaqil munosabatni saqlashda ko'maklashadi. Shuni xulosa qilishimiz mumkinki, fe'lning gap strukturasi belgilashi, uning potensial semantik imkoniyati bo'lib, fe'lni boshqa so'z turkumlaridan ajratuvchi eng muhim xususiyati hisoblanadi. O'zbek tilidagi holat fe'llari obyektiv asosiga ko'ra tabiat va jamiyatdagi, o'simliklar va hayvonot olamidagi, inson biologiyasi, fiziologiyasi va psixikasi bilan bog'liq muayyan jarayonlarni so'z ichiga oladi. Holat fe'llarining semantik imkoniyati holatning markazi sifatida shaxsni bevosita talab qilishidan kelib chiqadi. Sintaktik konstruksiyalarda holat fe'llarining asosi bo'lib shaxsning kelishi logik-semantik qonuniyatga asoslanadi. Shuningdek, atributiv formadagi fiziologik va psixik integral semali holat fe'llarining aniqlanmish pozitsiyasidagi asosi tovushdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдуллаева М. Р. (2021). Инглиз тилидан ўзбек тилига таржима жараёни ва унинг моҳияти хусусида. International journal of discourse on innovation, integration and education, 2(2), 297-306. Retrieved from <https://summusjournals.uz/index.php/ijdiie/article/view/641>
2. Дмитриев Б. Т., Ботиров М.С. Ассоциативные карты в трудности преподавания глаголов. Учебно-практическое пособие (Ташкент-Казань: «ЛУЧ», 2021)
3. Ro'zmetov H., Matkarimova O. R. O'zbek va ingliz tilida holat fe'llari xususida nazariy qarashlar// So'ngi ilmiy tadqiqotlar nazariyasi 6-JILD 5-SON respublika ilmiy-uslubiy jurnali.

UO'K 821.135.1

MIFOLOGIK TAFAKKUR VA IJODKOR BADIY OLAMI

F. A. Qurbonova, katta o'qituvchi, Qo'qon davlat pedagogika instituti, Qo'qon

Annotatsiya. Maqolada Isajon Sulton hikoyalaridagi folklorizmlarning asar badiiyatidagi o'rni, poetik vazifalari, folklor elementlaridan foydalanishda yozuvchi mahorati va mifopoetik talqin imkoniyatlari yoritib berilgan.

Kalit so'z: mif, mifologiya, mifologema, mifopoetik talqin, afsona, asotir, rivoyat, obraz, motiv

Аннотация. В статье показано роль фольклоризмов в рассказах Исаджона Султана в художественном произведении, их поэтические функции, мастерство писателя в использовании элементов фольклора и возможности мифопоэтической интерпретации.

Ключевые слова: миф, мифология, мифологема, мифопоэтическая интерпретация, легенда, мистерия, повествование, образ, мотив

Abstract. The article is to reveal the role of folklorisms in the stories of Isajon Sultan, their poetic functions, the writer's skill in using folklore elements, and the possibilities of mythopoetic interpretation.

Key words: myth, mythology, mythologeme, mythopoetic interpretation, myth, legend, narrative, image, motive

Xalq og'zaki ijodi yozma adabiyotning beshigi vazifasini o'tagan. Qadimgi ajdodlarimiz dastlab o'z badiiy mushohadalarini og'zaki tarzda ifoda etishgan. Folklorshunoslar yakdillik bilan arxaik shakldagi og'zaki asarlarni adabiyotning ilk namunalari sifatida baholaydilar. Folklorshunos O.Qayumovning yozishicha, arxaik mifologiyadagi tabulashtirish an'anasi insonni inson haqida hikoya qilishini taqiqlagan. Shu sababli dastlabki badiiy obraz sifatida mifologik obrazlar paydo bo'lgan. Badiiy tafakkurning ilk tasvir obyektida aks etgan badiiy obraz mifologik mohiyat kasb etib, tashqi ko'rinishi butunlay g'ayritabiiy maxluq sifatida tasvirlangan. Mifologik obrazlar tafakkur tadriji davomida asta-sekinlik bilan gibril qiyofa (yarmi hayvon, yarmi g'ayritabiiy maxluq), keyinchalik zoomorf qiyofa (jonivorlar, ilon-ajdar, kaptar singari), tafakkurning keyingi bosqichlarida qurama (yarmi odam, yarmi ot, yarmi odam, yarmi ho'kiz, yarmi odam, yarmi baliq) va nihoyat badiiy tafakkurning oxirgi bosqichida badiiy tasvir obyektiga to'laqonli inson qiyofasi kirib kelgan[1.59].

Yozuvning paydo bo'lishi va ommalashishi bilan yozma adabiyotning maydonga kelishi ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan epik an'analarning hayotida yangi davrni boshlab bergan. Burxoniddin Rabg'uziyning "Qisasi Rabg'uziy" asarida arxaik folklorning epik an'analari to'laligicha o'z ifodasini topgan. Ayni shu asar mumtoz va zamonaviy adabiyotda avliyolar, ular bilan

bog'liq sirli voqealarning talqin qilinishiga zamin hozirlagan. Miflarga xos vazifalar – karomatlilik inson qiyofasidagi mifologik obrazlarning maydonga kelishiga sabab bo'lgan.

Har bir xalq umumiy madaniy merosini asrab-avaylashda yozma adabiyot va xalq og'zaki ijodining o'zaro munosabatini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqlar, millatlar, o'tmish, bugun va ertani yaqinlashtirishda qudratli vosita sanaladi. Vatanparvarlik, ma'naviy qadriyatlarning moddiyatdan ustunligi kabi azaliy an'analarning ahamiyati shubhasiz, lekin bugun bu ustuvorlik biroz sustlashganki, adiblarimiz o'z asarlari orqali ularni tiklashga harakat qilmoqdalar. An'analar, urf-odatlar nafaqat bir xalqning, balki turli millatlar, avlodlar o'rtasida ham ko'prik vazifasini bajaradi. Milliy an'analar, urf-odatlarsiz tarbiyalangan yoshlar milliy madaniyat ildizlaridan uzilib, ma'naviy qashshoqlashadi, axloqiy-badiiy qadriyatlarni belgilashda o'z yo'llarini yo'qotadi. Bugun milliy qadriyatlar, an'analirimizni tiklash va rivojlantirishni xalq og'zaki ijodiga murojaat qilmasdan tasavvur qilish qiyin.

“Insoniyat aqli mifdan va mifologik olamdan, ajdodlarning ilk xayoliy dunyosidan qanchalik uzoqlashib va taraqqiyot zinalaridan ko'tarilgan sayin bu mavzu yana ham qizg'inroq tus oldi” [2.147].

O'zbekiston xalq yozuvchisi Isajon Sulton shu yo'nalishda sermahsul ijod namunalarini yaratmoqda. “Xalqona afsona va asotirlar, islom rivoyatlari, turli fantastik motivlar, mifologik obrazlar, zamonaviy axborotlar vositasida o'rganilishi mumkin bo'lgan aqlni lol etuvchi narsa-hodisalar Isajon Sulton hikoyalarida o'z aksini topgan. Isajon “Oydinbuloq”, “Mening gulim”, “Bog'i Eram hikoyalari” kabi go'zal lirik hikoyalar bilan bir qatorda mahdudlik davrining umumijtimoiy kayfiyatini aks ettiruvchi “Todd”, “Ayvon” (“Qismat”), insonning ma'naviy umrining mohiyatidan bahs etuvchi “Avliyo”, “Manzil”, “Orif” hikoyalarini yozdi” [3.261].

Yozuvchi badiiy olami haqida yaxlit tasavvur hosil qilish, muallif pozitsiyasini oydinlashtirish uchun badiiy asarlarning folklordan oziqlanishi va mifologik ramziyligini tahlil qilish lozim.

Xalq og'zaki ijodida dev, pari, jin, ajdar, Ahriman, Semurg, Jo'mard, Xizr, Zahhok, Hubbi, Haydar, Sust xotin kabi qator obrazlar mavjud bo'lib, ularning aksariyati yozma adabiyotga ham ko'chib o'tgan.

Isajon Sulton hikoyalarida mifologik obrazlarning yangi qiyofada qayta jonlantirilganligiga guvoh bo'lamiz. Bu hodisa mifshunoslikda demifologizatsiya atamasi bilan yuritilmoqda. Demifologizatsiya miflarning birlamchi kuchini yo'qotib, yangicha tusda jonlantirishdir.

Mifologik mahluqlar obrazi jahon adabiyotida ko'p uchraydi. Sofoklning “Shoh Edip” tragediyasidagi Sfinks, Gomerining “Illiada” dostonidagi bir ko'zli Siklop shular jumlasidandir. Isajon Sulton dunyo xalqlari mifologiyasidagi Katoblepas obraziga murojaat qildi. Ammo biz yozuvchi qalamiga mansub “Kichkina pushtirang maxluqcha” hikoyasida mazkur obrazning demifologizatsiyasini kuzatamiz. Voqea hayvonot bog'ida bo'lib o'tadi. Adib, avvalo, katoblepas haqida to'xtalar ekan, bu g'aroyib jonzot haqida bundan ikki ming avval yunon faylasufi Pliniy xabar berganligi, keyinchalik Flober asarida uchrashini, u beso'naqay maxluq bo'lib, boshi haddan ziyod kattaligidan doimo yerga qarab yurishi, ammo nigohi nihoyatda o'tkirligidan uning ko'zlariga to'qnash kelgan jonzot borki, til tortmay o'lishini qayd etadi. Ko'rinadiki, mazkur hayvon ham G'arb mifologiyasida yovuzlik ramzida qo'llangan mifologik obrazdir. Ammo hayvonot bog'idagi katoblepas butunlay boshqacha edi: “Bu kichkina gavdali, ammo bo'yni uzun yoqimtoygina jonzot edi. Ko'zlari g'oyat musaffo, nimasi bilandir yosh bolaning ko'zlarini eslatadi. Barmoqchalari ham jajjigina, och pushti tusda ekan. Uzun kipriklarini pirpiratib odamlarga qarar, ko'rgan odam beixtiyor uni yoqtirib qoladigan darajada ma'sum” [4.186].

Hikoya qahramoni bu holga izoh so'raganda, nazoratchi davr o'tishi bilan qiyofasi o'zgarib, shu holga kelib qolgan bo'lishi mumkinligini aytadi. Katoblepas (Kichkina pushtirang maxluqcha) haqida nazoratchi gapirar ekan, uning qiziq odatiga ham to'xtaladi: u yovuzlik, zo'ravonlikka beparvo bo'la olmaydi. Maxluq uyasi joylashgan yerga oyoqlari chivirlangan, hali ko'zi ham ochilmagan quyonni keltirib tashlaydilar. Shu payt bir ilon quyonga tomon kela boshlaydi. Bu holatni ko'rgan Katoblepas g'alati tovushlar chiqaradi, gir-gir aylanib, quyonni xavfdan ozod qilmoqchi bo'ladi. O'zining barmoqlarini chinqirgancha yeya boshlaydi. (Azoblanayotgan odam ich-etini yegani kabi). Bu yerda zulm hodisasi ro'y bermoqda. Zulm ilonning quyon bolasini o'lja qilishida emas. Sayd va

sayyod hodisasi tabiat yaralganidan beri azaliy davom etib kelayotgan hodisa. Zulm bu yerda quyon bolasining chilvir bilan kishanlanishi va ilon qarshisiga atay keltirib qo'yilishida namoyon bo'lmoqda. Yoqimtoy pushtirang maxluqchani bu yerga olib kelib tomosha qildiradiganlar va tomoshabinlar ham zolimlardir, gap mana shunda. Quyon xatardan qutuladi. Hayratlanarli tomoni shundaki, hozirgina chaynab uzib tashlangan panjalar yana qaytadan o'sib chiqadi. Afsuslanarli tomoni esa, bu holdan katoblepas o'zini yeyishgacha bordi, u qutqargan quyon esa yana pildirab kelib, ilonning yoniga yotib oladi. Bu holat tasviri orqali mazlumlik psixologiyasi aks etgan. Hikoya ramzlar asosiga qurilgan. Bu yerda ilon – zolimning, quyon – mazlumning, katoblepas esa, zulmga qarshi oshkora kurasholmasa-da, ich-ichidan azob chekadigan insonning ramziy obrazidir. Mazkur obrazlar, shuningdek, tomoshabinlar orqali jamiyat qiyofasi nazarda tutilgan. Hikoya tilining ramziy majozilikka qurilgani asarning mifologik xususiyatini oshirgan. Isajon Sulton mazkur hikoyada qadimiy mifologik obrazga ijodiy yondashuv asosida uni hozirgi zamon poetik tafakkurining sinkretik kontekstida qayta ishlagan. Yozuvchi noreal voqelik orqali muhim insoniy holatni tasvirlab bergan.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, Isajon Sulton o'z hikoyalarida qahramonning ichki kechinmalarini, xarakterini ochib berishda ajdodlarimiz tafakkurida mavjud bo'lgan mifologik tasavvurdan, xalqona tasvir usulidan keng foydalanadi. Yozuvchi hikoyalarida mif mohiyatan o'zining sakral vazifasini kengaytirib, mifopoetik vazifani ado eta boshlaydi. Hikoya syujetida ikkilamchi mazmun doirasiga ko'chadi. Ya'ni, biror hodisaning mohiyatini teranlashtirish, qaysidir personaj xarakterini ochish, qaysidir badiiy niyatni amalga oshirishda vosita vazifasini o'taydi. Isajon Sulton jahon va o'zbek folklori asosidagi badiiy mifologizmlarning betakror namunalarini yaratdi. Yozuvchi hikoyalarida folklorga xos motiv va syujetlar stilizatsiyasi, mifologik obrazlar transformatsiyasi, diniy-e'tiqodiy qarashlarga asoslangan mifologizmlar yaqqol namoyon bo'lgan. Hikoyada folklor unsurlaridan foydalanish muallif dunyoqarashi, estetik idealini gavdalantiruvchi vosita sifatida ko'rinadi. Ayni paytda yozuvchining ijodiy individualligini ham belgilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Қаюмов О. Ўзбек фольклорида пари образи (генезиси ва поэтикаси). Филол.фан.номз. дисс. – Тошкент, 1999. – Б. 59.
2. Эшонкулов Ж. Миф ва бадий тафаккур. – Тошкент: Фан, 2019. – Б. 147.
3. Раҳмат Р. “Муножот”дан “Бокий дарбадар”гача /И.Султон. Бокий дарбадар. Роман. Қисса. Ҳикоялар. – Тошкент: Ўзбекистон, 2011. – Б. 260-261.
4. Исажон Султон. Кичкина пуштиранг махлуқча. / Асарлар. Ҳикоялар. I жилд. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2017. – Б. 186.
5. Қаюмов О.С. Узбекская мифология и шаманство. // Материали Международная научная конференция XX Ивановские чтения. – Санкт-Петербург, 2018. – С.83.
6. Исажон Султон. Қиш эртаклари /Ҳазрати Ҳизр изидан. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги НМИУ, 2018. – Б. 58.
7. Agzamovna, Kurbanova Feruza. "Study of Modern Uzbek Written Literature and Folklore." *European journal of innovation in nonformal education* 2.5 (2022): 142-145.
8. Qurbonova, Feruza. "Classic traditions and folklore motivations in the stories of Isajan Sultan." *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal* 11.3 (2021): 492-495.
9. Agzamovna, Kurbanova Feruza. "Artistic speech is a factor of creating the hero's spirit (on the stories of Isajan Sultan)." *Asian journal of multidimensional research* 10.5 (2021): 37-39.

UO'K 81.373.21

QADIMGI INGLIZ GIDRONIMLARINING KELIB CHIQISH TARIXI VA YASALISHI

G.A.Qurbonova, o'qituvchi, Termiz Davlat Pedagogika Instituti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz gidronimlari, ularning kelib chiqishi, xususiyatlari va turlari haqida so'z boradi. Britaniya orollarining geografik nomlari juda yaxshi o'rganilgan. Angliyada va umuman Buyuk Britaniyadagi geografik nomlar ingliz tilida so'zlashadigan boshqa mamlakatlarda keng tarqaldi.

Kalit so'zlar: gidronimlar, toponimlar, geografik nomlar, tilshunoslik, geografik nomlar va tuzilishi.

Аннотация. Статья посвящена английским гидронимам, их происхождению, характеристикам и типам. Географические названия Британских островов достаточно хорошо изучены. Эти острова представляют собой территорию с четко очерченными естественными границами. Имена, возникшие в Англии и Великобритании в целом, получили широкое распространение в других странах, где говорят на английском языке.

Ключевые слова: гидронимы, топонимы, географические названия, лингвистика, виды и структура.

Abstract. This article is about the English hydronyms, its origins, characteristics and types. The geographical names of the British Isles are quite well studied. These islands represent an area with clearly defined natural boundaries. The names that developed in England and the UK as a whole have become widespread in other countries where English is spoken.

Key words: hydronyms, toponyms, geographical names, linguistics, types and structure.

Ko'p sonli Angliya shahar, qishloq va viloyat nomlari gidronimlardan kelib chiqqan. Bu eng qadimiy nomlar qatlami bo'lib, u ko'pgina mamlakatning g'arbiy qismida saqlanib qolgan. Ko'p hollarda toponimga asos bo'lgan gidronimlar faqat yozma yodgorliklarda saqlanib qolgan. Gidronimlardan toponimlarni yaratishning eng keng tarqalgan usuli bu – **ton** birikmasi (Alwinton, Ribbleton va boshqalar). -ton birikmasi bilan yasalgan gidronimlar mamlakatning g'arbiy va janubi-g'arbiy qismida juda keng tarqalgan, ammo Kembrijshtir, Suffolk, Norfolk, Huntingdonshire, Linkolnshir, Surrey, ya'ni mamlakatning sharqi va janubi-sharqida deyarli yo'q.

-ham birikmasi bilan yasalgan nomlar kamroq tarqalgan va asosan shimoliy hududlarda saqlanib qolgan. Shuningdek, wic, burg, ceaster bilan yasalgan kombinatsiyalar hali ham mavjud: karyola, stoc, worth, feld, head, mouth, dale, bridge, ford. Amaldagi elementlarning tabiati shuni ko'rsatadiki, gidronimlardan toponimlarning hosil bo'lish jarayoni asosan Angliyaning g'arbiy mintaqalarini qamrab olgan.

Buyuk Britaniyadagi joy nomlari boy va xilma-xil bo'lib, asosan til va madaniyatidagi o'zgarishlarga bog'liq. Ular turli xalqlar — keltlar, rimliklar, anglo-sakslar, skandinaviyalar, fransuzlar tillaridan ildiz kelib chiqqan nomlarni o'z ichiga olishi mumkin. Bu xalqlarning barchasi mamlakat toponimiyasiga hissa qo'shgan.

Buyuk Britaniyaning mahalliy tili ingliz tili bo'lishiga qaramay, joy nomlari qisman inglizcha. Ular orasida bir nechta toponimik nomlarni ajratib ko'rsatish mumkin, birinchi navbatda, Kelt qabilalarining Britaniyaga bostirib kirishi va joylashishi boshlandi, bu 12-asr boshlarigacha davom etdi. Miloddan avvalgi Keltlar mahalliy Piktlar va Shotlandiya qabilalari bilan aralashib ketgan aralash aholi, asosan keltlarning kelib chiqishi an'anaviy ravishda britaniyaliklar deb ataladi. Miloddan avvalgi 400-350 yillarda Keltlarning tillari ayniqsa Britaniya orollarida keng tarqalgan: ko'pgina joy nomlari, to'liqligicha bo'lmasa ham, qisman keltlardan kelib chiqqan. Tabiiy ob'ektlarning nomlari orasida ko'plab kelt nomlari mavjud, masalan, daryolar: Eden (eski Keltlar nomi Edehelm), Cocker, Irthing. Orollar anglo-sakslar tomonidan mustamlaka qilinganidan so'ng, kelt qabilalari ko'chmanchilar tomonidan shimol va g'arbga surgun qilindi. Shu sababli, keltlar guruhining tillari — Irland, Shotlandiya, Uels -, Irlandiya, Uels, Kornuolldagi kelt nomlari soni keskin ko'paydi. Shimoliy Shotlandiyada gidronimlarning nomlari Gallik tilidan kelib chiqqan, masalan, ko'l nomlarida loch atamasi tez-tez uchraydi, kelt tillarida ko'l degan ma'noni anglatadi: Loch Ness, Loch Lomond, Loch Ney. Angliyadagi ko'lning nomi ko'l (Uimblbol ko'li) va sun'iy suv ombori suv ombori (Roadford suv ombori, Kolliford suv ombori) atamalarini o'z ichiga olishi mumkin. Ba'zi kelt qo'shimchalari quyidagi nomlarda mavjud: Aberystwyth, Aberdyfi, Aberdeen, Aberuthven, bu erda aber daryoning og'zi, daryolarning qo'shilishi, shuningdek inver prefiksi esa daryolarning qo'shilishi, og'izdir.

Buyuk Britaniya va Irlandiya toponimiyasi va gidronomiyasida kelt elementi -don keng tarqalgan bo'lib, etimologiyasi "daryo" deb talqin etiladi; u qo'shimcha, affiks va prefiks vazifasini bajaradi:

1) –don suffiksi quyidagi shaharlar nomlarida mavjud: Sheffield-upon-London (London viloyati), Bandon (Irlandiyaning janubiy qirg'og'ida), Badon (500-yilda bu yerda inglizlar o'rtasida

jang bo'lgan. va Ambrosius Aurelianus boshchiligidagi romanlashtirilgan keltlar, Uimblon (London yaqinida, tennis musobaqalari bilan mashhur); daryolari: Kalmdon (Shimoliy Irlandiyada), Kroydon (London yaqinida), Ledon (Angliyada), Loddon (London hududi), Littledon (Angliya);

2) –don prefiksi quyidagi nomlarda mavjud:

a) shaharlar: Dongegal (Irlandiyadagi Donegal ko'rfazida), Donkaster (Angliyadagi Don daryosi bo'yida), Donson-ko'prigi (Angliyada);

b) daryo va qo'ltiqlar: Don daryosi (Angliyadagi Humber havzasi), Don daryosi (Shotlandiyada), Donegal ko'rfazi (Irlandiyaning shimoli-g'arbida);

3) –don o'zagiga qo'shilgan nomlarda:

a) shaharlar nomlarida: Londonderri (Shimoliy Irlandiyada Loch-File ko'rfazi yaqinida), Londonald (Shotlandiyada);

b) viloyat nomlarida: Londonderri, Xantingdonshir (Angliyada)

London — Angliyaning poytaxti, shuningdek, rimliklar tomonidan Londiniumga aylantirilgan kelt Llyn-dun (daryo bo'yidagi qal'a deb tarjima qilingan). Avon — daryo — o'ziga xos nom sifatida saqlanib qolgan. Kelt tilidagi uisge (suv) so'zidan Exe, Usk, Esk daryolarining nomlari keladi. Xuddi shu so'zdan viski nomi keyinchalik hosil bo'ladi (spirtli ichimlik turi.). Keltlar loch so'zi Shotlandiyadagi ko'plab ko'l nomlarida saqlanib qolgan bo'lib, ularning nomlariga Loch kiradi. Keltlar qarzlar qadimgi german tiliga kirdi, qadimgi ingliz tilining grammatikasi, fonetikasi va so'z shakllanishi qonunlariga bo'ysundi va asl lug'atdan ajratib bo'lmaydigan bo'lib qoldi [<http://encourse.web-3.ru/intro/history/>].

Milodiy 449 yilda Burchaklar, sakslar va jutlar Britaniya orollariga joylasha boshladilar. Anglo-sakslar mamlakatni Angliya (burchaklar mamlakati) deb atashgan va ularning tili ingliz deb atalgan, zamonaviy olimlar uni eski ingliz yoki anglo-sakson deb atashgan. Zamonaviy ingliz tili to'g'ridan-to'g'ri qadimgi ingliz tilidan yaratilganligi sababli, qadimgi ingliz tilidan kelib chiqqan joy nomlari haligacha o'z nomlanishida saqlanib qolgan. Suv havzalari nomlarida ishlatiladigan qadimgi inglizcha elementlar bourne, burn — stream (Ashbourne, Blackburn, Bornemouth, Eastbourne), quduq — buloq manbai, quduq (Elmswell, Bakewell).

Lotin tili ham oz bo'lsa-da, ingliz joy nomlariga ta'sir ko'rsatadi. Britaniya orollarining 400 yillik Rim istilosi davri mamlakat aholisida sezilarli iz qoldirmadi. Bu davrdan saqlanib qolgan nomlarning aksariyati o'ziga xos lotin-keltlar komplekslaridir. Bu yerda -chester/-caster komponentining mashhurligini ta'kidlash kerak (lotincha castra — lager, (qadimgi ingliz) kaster — lager) sobiq Rim istehkomlari va shaharlari o'rnida joylashgan aholi punktlari nomlarida saqlanib qolgan. Qadimgi kelt daryo nomlarining kelib chiqishi: (Donkaster <gidronimi Don; Kolchester <gidronimi Colne; Lankaster <gidronimi Lune) bilan birgalikda qo'llaniladi. Shu o'rinda Lotin tilini ham eslatib o'tish joiz. portus — Angliya janubidagi ba'zi nomlardagi port prefiksli gidronimlar saqlanib qolgan: Portsmouth, Portsi, Portsdaun, Portchester.

Ba'zi hollarda (ayniqsa, daryo bo'yidagi aholi yashash manzilini bildirganda) inglizcha yuqori va pastki, lotincha yuqori va pastki: — Rickinghall Superior, Rickinghall Inferior deb nomlanadi.

Skandinaviya bosqinchilari (IX-XI asrlar) Britaniya orollari toponimiyasida sezilarli iz qoldirdi. Biroq, ularning ta'siri butun mamlakat bo'ylab emas, balki Yorkshire, Linkolnshir, Norfolk, Lestershire, Nottinghamshire, Lancashire, Cumberland nomlarini qamrab olgan Danelaw (Daniya qonuni) deb nomlanuvchi ma'lum bir shimoliy-sharqiy mintaqada yaqqol seziladi. Bu hududda Skandinaviya aholi punktlarining barpo etilishi Skandinaviya toponimik qatlamining shakllanishiga olib keldi. Danelawda ommaviy ravishda takrorlanadigan toponimik birikma orasida suvga yaqin yer maydonlarini, kichik orollarni (inglizcha holm — toshqin tekisligi, daryo oroli) belgilash uchun ishlatilgan –holm birikmasini ajratib ko'rsatish kerak. Holm oddiy toponim sifatida (Holme) va murakkab nomlarning oxirgi ko'rinishi (Heigholme, Bromhohn, Oxcnholme, Tupholme) sifatida uchraydi. Qadimgi Nors tilining gidronimlarida eng keng tarqalgan birikmalardan biri fit – (tor dengiz ko'rfazi), ko'rfazi edi: Burrafith, Firth, Forth. Shaharning inglizcha nomi Suonsi qadimgi Nors tilidan kelib chiqqan bo'lib, Swain oroli degan ma'noni anglatadi va uels tilida uning nomi Tave daryosining og'zini anglatadi va Abertawega o'xshaydi.

Ingliz aholi yashash manzillarida nomlarining morfologik va semantik xususiyatlarini o'rganayotganda, suv ob'yektlari bilan bog'liq ba'zi elementlarning takrorlanishini aniqlash mumkin: aber (Keltlar tarkibida) — daryoning og'zi yoki ikkita daryoning qo'shilishi (Aberystwyth Abergavemy);

avon (Celtic tarkibida) — daryo (Avon, Netheravon, Avonmouth);

a (anglo-sakson tarkibida) – oqim, oqim, orol (Greta); a, ay, ey (Skandinaviya elementi) – orol (Strongsay, Sheppey);

bank — daryo, ko'l, qum qirg'og'i (Firbank, Ninebanks);

bek – oqim (Sandbek, Pinchbek);

bourne, borne, burn (eski ingliz tilidan element) — oqim (Broxbourne, Bornemouth, Blackburn, Wolburne);

brook — kichik oqim, ariq (Sedgebrook);

by- (eski ingliz tilidan element) — daryoning egilishi (Byford);

krook – daryoning burilishi, egilishi, qiyshayishi (Krook);

ea, eau, e (qadimgi ingliz tilidan olingan element) — daryo (Shepeau, Eaton, River Eye);

fen (eski ingliz tilidan element) — botqoq, botqoq (Matfen, Swinfen, The Fens);

flot (dialektizm) – daryoning oqim, kichik irmog'i (Aldingfleet, Fleetstreet);

ford (anglo-sakson elementi) — ford (Kriford, Oksford, Fordxem, Tetford);

loch (gael) – ko'l (Loch Fine, Loch Lomond); Irlandiyada odatda Lough;

botqoq – botqoq, botqoq tuproq (Lamarsh, Denge botqoqligi);

meer — botqoq, ko'l, hovuz;

pool — kichik hovuz (Blackpool, Butpool);

wash- (Eski ingliz elementi) — oqim yoki botqoq (Washford).

Gidronimlarni va ularning yaratilish jarayoni bilan bog'liq holda ko'rib chiqsak, ingliz toponimik adabiyotida "back-formations" atamasi nomlarni, ya'ni toponimik nomlarning asoslarini ko'rsatish kerak. Daryo nomini aholi punkti nomidan kelib chiqqan nomlar juda keng tarqalgan. Biroq, "back-formations" ya'ni teskari nom keyingi davr uchun xosdir. Angliyada nom shakllanishining asosiy ommaviy oqimidan chiqib ketadigan bu hodisa (aniqrog'i, uning teskarisi) ko'pincha aralash aholi yashaydigan hududlarda uchraydi, bu erda lingvistik farqlar aholiga to'g'ri tushunish va idrok etishga imkon bermagan. ilgari mavjud bo'lgan xorijiy nomning ma'nosi va shuning uchun almashtirildi. "Teskari" shakllanishlar asosan Angliyaning janubi-sharqida, Esseks, Sasseks va Kentda keng tarqalgan. Anglo-sakson, kelt va Skandinaviya millatiga mansub aholi istiqomat qiladigan Kamberlendda ham ko'p sonlar qayd etilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abduholiqovna Q. G. Preliminary study of uzbek hydronymy on the roots. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021.

2. https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&cluster=94933850051_50413450&btnI=1&hl=ru

3. Qurbonova Gulnoza Abdukhaliq qizi. № 17 (255) / 2019 The notions of "knowledge", "action" and "learning" // Молодой ученый- р. 217

4. Qurbonova Gulnoza Abduholiqovna. (2021). Epistemological approaches and the psychology of knowledge. Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL), 2(04), 50–53. Retrieved from <https://ejedl.academiascience.org/index.php/ejedl/article/view/23>

UO'K 81-13

XUDOYBERDI TO'XTABOYEVNING "SARIQ DEVNI MINIB" ROMANIDA BOLALAR RUHIYATINING IFODALANISHI

S.F.Raximboyeva, magistrant, O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada bolalar adabiyotining yuksak namoyandasi Xudoyberdi To'xtaboyevning mashhur "Sariq devni minib" romanida bolalarga xos bo'lgan xarakter-xususiyatlarning badiiy jihatdan ifodalanishi masalasi tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: bolalar adabiyoti, sharqona qadriyat, do'stlik, ustoz, shogird, adolatlilik, haqgo'ylik, tabiatga e'tibor.

Аннотация. В статье анализируется вопрос художественного выражения особенностей детского характера в знаменитом романе «Верхом на желтом великане» видного деятеля детской литературы Худойберди Тохтабоева.

Ключевые слова: детская литература, восточные ценности, дружба, учитель, ученик, справедливость, честность, внимание к природе.

Abstract. In the article, the issue of artistic expression of children's character traits in the famous novel "Riding the Yellow Giant" by Khudoyberdi Tokhtaboyev, a prominent figure of children's literature, is analyzed.

Key words: children's literature, oriental value, friendship, teacher, student, justice, honesty, attention to nature.

Bolalar adabiyotining serqirra ijodkori Xudoyberdi To'xtaboyevning shunday bir shoh asari borki, uni katta-yu kichik birdek sevib mutolaa qiladi. Hattoki, qator sharq va g'arb bolalarining ko'nglidan joy olishga ulgurgan "Sariq devni minib" romanining boshqa tillarga tarjimalari ortayotganligi ham asarning ularga manzur bo'layotganligining isbotidir. Ushbu romanni barcha bolalarning sevimli kitobiga aylanishining sabablari juda ko'p. Birinchidan, yozuvchining bolalar ichki dunyosi, tuyg'ulari, kechinmalarini his qila olishidir. Ikkinchidan, yozuvchining o'zining ham bolalarcha beg'uborligi, soddaligi deyishimiz mumkin. X.To'xtaboyev shaxsidagi ana shu sifatlar nazarimizda, ushbu durdona asarning yaratilishiga zamin yaratgan. "Sariq devni minib" romani bir-biridan qiziqarli, takrorlanmas hamda g'ayrioddiy sarguzashtlarga boyligi sababli undagi ba'zi xayolan to'qilgan voqealarga, go'yoki ishonib ham qolasiz. Asarni birinchi marotaba o'qigan kitobxonda, albatta, dastlabki taassurotlar paydo bo'ladi. Asardagi obrazlardan ijobiy va salbiy xislatlarni axtaradi. Biroq yozuvchi asarda obrazlarni yaxshi va yomonga ajratmaydi, balki qator sho'xliklarga boy voqealar ostida bolalarning insonlarga, atrofida ro'y beryotgan voqea-hodisalarga bo'lgan munosabatini yoritib beradi.

Asarning bosh qahramoni Hoshimjon hamisha ignadan ip o'tkazishga qiynaladigan buvijonidan "ko'ngliga xush yoqadi"gan gap eshitsa yoki biror joyga borishga ruxsat olsa, har safar "Sizga, albatta, ko'zoynak olib beraman, olib berganda ham qo'shqavatlisidan olib beraman", - deya va'da beradi. Shuni ta'kidlash joizki, Bibirobiya buvi Hoshimjonni hamisha uy ishlarini qilishga tayinlagan, ko'chada o'ynashga, televizor ko'rishga ruxsat bermagan, yana ko'p tomonlama unga turli cheklovlar qo'yganiga qaramay, Hoshimjonning buvisi uchun qayg'urishini, unga g'amxo'r ekanini bilish qiyin emas. Mana shunday vaziyatlarda Hoshimjon shunchaki quruq rahmat bilan yoki "Sizni yaxshi ko'raman, buvijonim" singari gaplar bilan emas, balki ko'zoynak olib berish minnatdorchiligi bilan ishora etayotgani o'zbek bolalarining sharqona qadriyatlar qon-qoniga singanidan dalolat beradi.

Qator mamlakatlarga nigoh tashlaydigan bo'lsak, voyaga yetgan shaxs borki, o'zi mustaqil hayot kechiradi, ba'zilar butunlay ota-onadan bo'lak yashab, hattoki, ularni unutish darajasigacha borishadi. Ammo o'zbek xalqi bor ekanki, bolam deb yashaydi, o'zi yemay yediradi, kiymay kiydiradi. "Shuning uchun ham aynan oila hayotida paydo bo'ladigan ota-onaga hurmat, ularning oldidagi umrbod qarzdorlik burchini chuqur anglash har qaysi insonga xos bo'lgan odamiylik fazilatlar va oilaviy munosabatlarning negizini, oilaning ma'naviy olamini tashkil etadi"[1]. Buning natijasida kamol topgan o'zbek farzandi hamisha kattalarni e'zozlaydi, g'amxo'rlik qiladi hamda qadrlaydi. Bu an'ana o'zbek xalqining ruhiga hamohang bo'lganligi asarning asl mohiyati bilan bog'liqdir.

Hoshimjon buvisining xohishi bilan Yong'oq qorining uyiga shogirdlik uchun har 2-3 kundan qatnab yuradi. Hoshimjon qori hovlisidagi qarovsiz ona-bola eshaklar uchun yashirinchalik borib, kolxozning bedasidan o'rib keladi, ularning tagini tozalaydi. Hoshimjonning beminnat bir yordami borki, bu bilan u "qosh qo'yaman deb, ko'z chiqaradi", ya'ni yangi kuratori Vohid Soliyevich maktab chetidagi hovliga ko'chib keladi. Bu hovlining atrofidagi suvsizlikdan sarg'aygan, quriyotgan gullarni ko'rgan Hoshimjon ularni anhordan sug'ormoqchi bo'ladi, o'zi esa sevimli ustozini bu ish bilan xursand qilishini o'ylab shirin xayollar bilan uyquga cho'madi. Afsuski, shirin orzular sarobga aylanadi: Hoshimjon ertalab uyqudan uyg'onadi-yu, suv esiga tushadi. Hovliga borib ne ko'z bilan

ko'rsinki, hamma joyni suv bosgan. Bu vaziyatda Hoshimjon shunchaki gullarni sug'orib, yanada ko'proq e'tibor qozonmoqchi edi, xolos.

Bu misollar timsolida uy yumushlarini bajarishga uquvsizligi va erinchoqligi Hoshimjonning tabiatiga xos bo'lishiga qaramay, hovlida qarovsiz yotgan ona-bola eshakka hamda suvsizlikdan quriyotgan gullarga nisbatan ko'nglida iliqlik va achinish hissi borki, ularga e'tibor qaratadi, parvarish qiladi. Bor-yo'g'i hali 6-sinf o'quvchisining tabiatga bo'lgan mehri, atrof-muhitga munosabatini mana shular orqali namoyon bo'ladi. Aslida, atrof-olamga, jonzoatlarga, umuman, tabiatga mehrli bo'lish, ularni asrab-avaylash, parvarish qilish o'zbek xalqining azaliy odatiga aylanib ulgurgan qadriyatlar bo'lganligi sababli buni ularga uqtirish, o'rgatish zarur emas, shunchaki qush uyasida ko'rganini qiladi.

Yozuvchi Hoshimjon va o'rtoqlarining qishloq chetida qurilayotgan lagerning qurilishiga o'z hissalarini qo'shish uchun borganini shunday tasvirlaydi: "Bilasizku, qishlog'imizning bolalari sho'xlik qilib, doim onalaridan gap eshitib yursa ham, ammo ishga kelganda katta odamlarni ham qochiradi". Lager qurilishi joyidagi toshlarni olib tashlash uchun Hoshimjon bolalarni ikki guruhga ajratib, bu ishni musobaqa tarzida amalga oshirishadi. Hoshimjon boshchiligidagi bu ishga bolalarcha yondashib, kattalar uchun beminnat yordam ko'rsatishadi. Ko'rinib turibdi-ki, bolalar o'rtasida ko'tarinki jamoaviy ruh borligi uchun ham hashar ularga qiyinchilik tug'dirmaydi, aksincha, maroqli bir bellashuvga aylanadi.

Yana shuni ham aytish kerakki, Hoshimjonning do'stlariga qay darajada mehribon, g'amxo'r ekanini lagerdan qaytgan o'rtoq'i Orifning o'z qishlog'ida kutubxona ochish niyatini ro'yobga chiqarishda unga yordam berish uchun bir qancha harakatlarni amalga oshirishi jarayonlari orqali ochib berilgan. Hoshimjon Yong'oq qorining xo'tikchasida ziyoratga kelgan odamlarni sayr qildirib ishlagan pulini kutubxona uchun yig'gan pulini yo'qotib qo'ygan Orifga bermoqchi bo'ladi. Biroq xo'tikcha charchaganidan beli sinib yiqiladi va buni kuzatib turgan Yong'oq qori Hoshimjonni anchagina kaltaklaydi, aksiga olib yig'ilgan pullarni ham tortib olib qo'yadi. Bunga qaramay, Hoshimjon Orifga yordamlashish niyatidan qaytmaydi. Uchastkavoyga qamalishdan qochib Yong'oq qoridan panoh topgan, boshqa qiyofaga kirib, tilanchilik bilan shug'ullanib yurgan Sultonovni topishga yordam bergan Hoshimjon qishloqdagilarni yolg'onlariga ishontirib, soxta xizmati uchun pul, go'sht, turli yeguliklar singari odamlarning rizqidan olib, tekintomoqlik evaziga qorilik qilib yurgan Yong'oq qorining kirdikorlarini ochishga bor kuchi bilan harakat qiladi. Keyinchalik yolg'onlari ayon bo'lib qochib ketgan qori domlani tutishga muvaffaq bo'ladi. Chunki unga nisbatan yuragida anchagina nafratlar yig'ilib qolgandida. Bu jasorati bilan uchastkavoy amakiga ikkinchi marotaba yordam berayotgan Hoshimjon "Senga medal olib beraman" taklifini rad etib, Orifning kutubxonasi uchun kitob javoni so'ragani haqiqiy do'stlikdan dalolatdir.

Hoshimjon adolatsizlikka, yolg'onlarga sira toqat qila olmaydi, haqgo'ylik hamisha ustun bo'lishini xohlaydi va doim nohaqliklar oldini olish payida yuradi. Uchastkavoy va'dasiga binoan, kitob javoni olib beradi va do'stiga yaxshilik qilish uchun chin dildan harakat qilgan Hoshimjon uni Orifga sovg'a qilganida Orifning xursandligini ko'rib, ko'ngli bir dunyo quvonchga to'ladi. Hoshimjon medal olib ustozlari, qishloq odamlari oldida nufuzli inson e'tirofiga musharraf bo'lish o'rniga, do'stiga yordamlashishni afzal ko'rgani bolaning qanchalik oqko'ngil, yaxshilik qilish uchun o'z manfaatidan ham vos kecha oladigan murg'ak qalb sohibi ekanini ko'rishimiz mumkin.

Hamma dangasa, o'qishi sust, hech ish qo'lidan kelmaydigan bola nazari bilan qaraydigan Hoshimjon kattalarning e'tirofi va maqtoviga erishishni juda xohlaydi. Yangi kurator Vohid Soliyevichgina Hoshimjonning harakat qilsa odam bo'la olishiga ishonadi, vaqti-vaqti bilan uning tarafini olib Hoshimjonning o'ziga ishonchi ortishiga umid bag'ishlaydi. Bu bilan Hoshimjonning ustozlari Vohid Soliyevichga alohida mehri tushadi, hattoki, o'zi yeb o'tirgan ovqatidan ilinib, ustozlari uchun olib boradi. Ustozning bolaga ishonch bildirishi, uning fikrini qo'llab-quvvatlashi, turli vaziyatlarda ham uni tinglay olishi uning o'ziga bo'lgan ishonchini yanada oshirishga yordam beradi, mustaqil bo'la olishiga tayyorlaydi, orzu-istaklariga erishish uchun yo'l ochib bergandek bo'ladi. Bu orqali yozuvchi romanda ustoz-shogird an'anasi xalqimizda hamisha ulug'lanishi va bu qadriyat hamma zamonda yuksak e'tiroflarga sazovor bo'lib kelganini ifodalab beradi.

Xullas, yozuvchining mahorati shundaki, bu asarda hamma tarafdin ijobiy xislatlarga ega bolani emas, balki sho'x, o'yinqaroq, qiziquvchan Hoshimjon obrazi orqali oddiylikdan qochib sarguzashtlarga boy voqealarni tabiiy tarzda tasvirlab berishga harakat qiladi. Agarda yozuvchi oddiygina bolani bosh obraz sifatida olganida asar sun'iylikdan iborat bo'lib qolgan bo'lar edi. Yozuvchining o'zgacha yondashuvi sabab, o'qirmanni zeriktirmaydigan, aksincha, qiziqishini kuchaytiradigan asar maydonga kelgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karimov I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: “Ma'naviyat”, 2008. – 38-bet.
2. To'xtaboyev X. Sariq devni minib. Roman. – Toshkent: “Global books”. 2021. 272-b.
3. Raximova G. Ona tili va adabiyot (Bolalar adabiyoti). O'quv qo'llanma. – Samarqand: SamDU, 2022. – 308-b.

UO'K 808.5

ANEKDOT JANRINING DIAKRONIK-SINXRONIK TAHLILI

I.T.Rustamov, prof. v/b., PhD, Toshkent davlat transport universiteti, Toshkent

N.B.Amirova, talaba, Toshkent davlat transport universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada anekdot janrining diakronik-sinxronik hamda lingvostilistik xususiyatlari yoritiladi. O'zbek milliy so'z o'yinlari, ularni hosil qilishning usul va vositalari qiziqchilar nutqi misolida tahlil etiladi. Shuningdek, maqolada qiziqchilik, askiyachilik, latifa (anekdot)larning xususiyatlari, bir-biriga o'xshash va farqli jihatlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: askiya, latifa, so'z o'yinlari, metod, anekdot.

Аннотация. В данной статье будут рассмотрены как диахроническо-синхронические, так и лингвостилистические особенности жанра анекдота. Узбекские национальные словесные игры, способы и средства их образования анализируются на примере речи заинтересованных лиц. Также в статье рассматриваются особенности, сходства и отличия любопытства, аскетизма, анекдотической (анекдотической) работы.

Ключевые слова: Аския, анекдот, игра слов, метод, анекдот.

Abstract. This article will highlight the diachronic-synchronous and linguistic features of the anecdotal genre. Uzbek national word games, methods and means of their formation are analyzed using the example of the speech of interested people. The article also reflects on curiosities, asceticism, the characteristics of anecdotes (anecdotes), and the similar and different aspects of each other.

Keywords: quick - witted, anecdote, word play, method, anecdote.

Kirish. Hajviy mazmundagi o'zbek milliy so'z o'yinlari asosan askiya, latifa va qiziqchilikda namoyon bo'lar ekan, ushbu nutq ko'rinishlarining bir-biriga o'xshash va farqli jihatlari e'tibordan chetda qoldirmaslik zarur. Avvalo, shuni aytish lozimki, askiya san'ati muayyan darajada o'rganilgan bo'lsa-da, o'zbek qiziqchiligi, o'zbek milliy latifalari hamon o'zbek tilshunosligining tadqiqot ob'ektiga aylanmagan.

Adabiyotlar sharhi. O'zbek folklori epik janrlari orasida xalq latifalari g'oyat ommaviyligi va hozirjavobligi bilan ajralib turuvchi mustaqil an'anaviy janr hisoblanadi. «Latifa» so'zi arabcha «latif va lutf» so'zlaridan olingan bulib, nozik qochirimli, mayin kinoyali kichik kulgili hikoyani anglatgani sababli istilohiy mohiyat kasb etgan. Shuni alohida ta'kidlash joizki, fors- tojik tilida bunday kulgili epizodik hikoyalarni maxsus to'plab, 1223 yilda «Javome'ul-hikoyot va lavome'ur-rivoyot» (Hikoyatlar to'plami va rivoyatlar ziyosi) nomi ostida alohida kitob sifatida tartib bergan Muhammad Avfiy Buxoriy (1172/1176 - 1233/1242) ham ularni latifa demagan, balki hikoyat degan. Sirasini aytganda, aslida hikoyat deyilsa-da, davrlar o'tishi bilan ma'lum g'oyalarni ifodalashga moslashtirilib qayta ishlanishi natijasida latifa namunalariga aylangan bunday asarlar Majduddin Muhammad binni Adnom Surhakatiyning «Tarixi Turkiston», Abu Ja'far Muhammad binni Jarir Tabariy (838-923)ning «Tarixi Tabariy», Abu Rayhon Beruniy (973-1048)ning «Osor-ul-boqiya», «Kitob-ul Hind», saljuqiylar vaziri Nizomulmulk (1018-1092)ning «Siyosatnoma», Unsurul Maoliy Kaykovus (1021-vafot yili noma'lum)ning «Qobusnoma», Nizomi Aruzi Samarqandiyning (XII asr) «Chahor maqola», Zahiriy Samarqandiy (XII asr) ning «Sindbodnoma», Hakim Sanoiy (XII asr)ning

«Hadiqat-ul haqiq» (Haqiqatlar bog'i), Sa'diy Sheroziyning «Guliston», Zayniddin Vosifiyning «Badoe' ul- vaqoe'» (Badiiy voqealar), Davlatshoh Samarqandiy (1435/36-1495)ning «Tazkirat ush shuaro» (Shoirilar bo'stoni), Xondamirning «Makorim ul-axloq» (Yaxshi hulqlar) va «Habib us-siyar» (Yoqimli xislatlar), Mirxondning «Ravzat us-safo» (Safo bog'i) va boshqalarda istagancha keltirilgan esa-da, barchasida hikoyat istilohi istifoda etilgan.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Alisher Navoiy ham latifa o'rnida «bazla» va uni aytuvchini «bazlago'y» tarzda qo'llaydi:

Foydasiz qilmasa zohir karam,

Bermasa bir bazlaga yuz ming diram. («Hayratul-abror», 100-b) Va:

Zarofat holatida bazlago'lar,

Atoridqa qilib har dam g'ulular. («Farhod va Shirin», 30-b) va boshqalar.

Dastlabki paytda foydasiz narsalar uchun qalam «zohir etish» sarflashga hojat bo'lmaganidek, behuda, mantiqsiz, kulgu qo'zg'amaydigan «bazla» (latifa)ga «yuz ming diram» sarflamoqqa ne hojat deyilsa, ikkinchi baytda nozikfahmlilik, zariflik kayfiyatida «bazlago'» (latifago'y)lar aytayotgan quvnoq latifalardan qah-qahalar avji Atorud (Yupiter)gacha yetardi degan ma'noni uqish mumkin. Ko'rinib turibdiki, «bazama» va «bazla» so'zlari yagona «baz» o'zagi asosida yaratilganligi bilan o'zaro hamohangdir. Shunga qaramay, turkiy tildagi «bazla» va «bazama» istilohlari o'rnida arabcha «latifa» istilohi ilmiy taomilga o'zlashib ketdi. Biroq xalq orasida «hikoyat», «mutoyiba» istilohlarini «latifa» ma'nosida qo'llash hamon davom etayotir.

Latifa umumfolklor hodisasi bo'lib, ruslarda anekdot, polyaklarda pereklad, italyanlarda fassesiya, fransuzlarda fablio va nemislarda shvank deb yuritiladi. Biroq unutmash kerakki, ruslardagi «anekdot» mazmunan «latifa» istilohiga teng ekvivalent bo'la olmaydi. Chunki «anekdot» so'zi «chop etilmagan asar» yoki «chop etilishi mumkin bo'lmagan asar» ma'nosida bo'lib, uni ilk bor vizantiyalik tarixchi Prokopiyy Kesariyskiy qo'llagan edi. U o'zining Vizantiya imperatoriga bag'ishlab yozgan kitobini «Anekdot» deb nomlagan edi. Hozirgacha fanda «Taynaya istoriya» («Yashirin tarix») nomi bilan mashhur bo'lib kelayotgan bu kitobni yozishda maxfiy hujjatlardan foydalanilganligi tufayli uni shunday atash zaruriyatga aylangan edi. Anekdotlarda ham tagdor qochirimlar, piching va kesatqlarni ifodalovchi ma'nolar borligi sababli XVIII asrdan e'tiboran xalq og'zaki nasrida latifaga o'xshagan hodisani ifodalovchi istiloh sifatida qo'llana boshlandi.

Askiyaning anekdot bilan quyidagi o'xshash jihatlari bor: og'zakilik (askiya va anekdot aksariyat hollarda og'zaki shaklda mavjud bo'ladi), ommaviylik (askiya, anekdot jamoatda, kishilar davrasida aytiladi), teatrallik (askiya, anekdotni hikoya qilib bera olish ba'zan aktyorlik mahoratini ko'zda tutadi), sintetizm (askiya, anekdotlarda og'zaki va yozma ijodiyot hamda ijro san'atining xususiyatlari birlashtiriladi), komizm (askiya, anekdotning asosiy maqsadi – ko'ngil ochish, zavqlantirish).

Anekdot askiyadan quyidagi xususiyatlari bilan farqlanadi: umumiy tarqalganlik (anekdotlar har bir madaniyatda keng tarqalgan bo'ladi, askiya o'zbek xalqi orasida tarqalgan), nazoratsiz paydo bo'lish va tarqalish (anekdot o'z-o'zicha yaraladi va tarqaladi, askiya so'z ustalari (professional va havaskor askiyachilar) tomonidan ijod qilinadi), variativlik (anekdot matnlari doimiy qayd etilmagan va ma'lum omillar ta'sirida muntazam o'zgarib turadi, askiya matnlarida ma'lum darajada barqarorlik mavjud bo'ladi), anonimlik (odatda anekdot muallifi noma'lum, professional sahnaviy askiyaning muallifi aniq). Askiyaga xos quyidagi jihatlar anekdotda ko'zga tashlanmaydi: musobaqalilik («raqib»lar bir-birini mot qilish uchun bellashadi), sahnaviylik (askiya sahnada ijro etiladi), maxsus tur va ko'rinishlarga egalik (askiya o'ziga xos shakliy-ifodaviy turlarga ega), gender xususiyatga egalik (askiya asosan erkaklarning ijro san'ati – «erkaklar hammomi»), so'z o'yini, ko'ptalqinli sharhga egalik (matniy ko'p ma'nolilik, paronomaziya, shakldoshlik, amfiboliya, allofroniya asosida shakllantiriladi), milliy-madaniy o'ziga xoslik (askiya milliy tafakkur mahsuli, milliy janr). Askiya va qiziqchilik o'rtasida quyidagi o'xshash va farqli jihatlar mavjud:

№	Xususiyatlar	Askiya	Qiziqchilik
1.	Hozirjavoblik, eksprompt	+	–
2.	Oldindan tayyorgarlik	–	+
3.	Monologik nutq shakliga xoslanganlik	–	+
4.	«Raqib»larning mavjudligi	+	+ –

5.	Nutqiy bahs, bellashuv	+	+ –
6.	Dialogik, polilogik nutq shakliga xoslanganlik	+	+ –
7.	So'z o'yiniga asoslanishi	+	+ –
8.	Ijrochining kulgusi	+	–
9.	Murojaat birliklarining keng qo'llanishi	+	–

Ma'lumki, omonimlar qatorida polisemantik so'zlar, paronimlar ham so'z o'yinlari hosil qilishning samarali vositalari bo'lib, ular qiziqchilar nutqida ko'pincha kulgi qo'zg'atishning effektiv vositasi bo'lib xizmat qiladi. Mas.:

Mijoz: Hech kim yemagan ovqatlariz bormi?

Ofitsiant: Bor, bir haftalik ovqat bor, hech kim yemayapti.

Mijoz: Aroq bormi?

Ofitsiant: Yo'q, b-roq bor, xohlasangiz v-roq bor. Mayli sizga q-roq'idantopib beramiz.

Mijoz: Qatiq bering. **Ofitsiant:** Yumshoq bersam-chi? **Mijoz:** Xonim bormi?

Ofitsiant: Kechki payt kelishadi.

Mijoz: Tort bering! **Ofitsiant:** Besh bersam-chi? **Mijoz:** Yupqa bering!

Ofitsiant: Qalin bor.

Mijoz: Bo'pti, shotni ko'rsatib yuboring!

Ofitsiant: Shotti ko'rsataymi yo sal naryog'ni ko'rsataymi?

Mijoz: Yo'q, hisobni aytib yuboring! **Ofitsiant:** Ha, 3:1 O'zbekiston yutdi. («Bravo» jamoasi)

So'zlar bilan bir qatorda morfemalar ham nutqda turli uslubiy-semantik vazifalarni bajaradi. Ulardan nutq tuzishda unumli foydalanish, ayniqsa, so'z o'yinlarini yuzaga chiqarish so'zlovchining lingvistik mahoratidan darak beradi. Masalan, sohaga oid manbalarda -lar ko'plik qo'shimchasining uslubiy ma'nolari sifatida hurmat, kesatq, kuchaytirish, ta'kid, birgalik, o'xshatish, xilma-xillik, jamlik, tasviriylilik, ifodaviylilik kabi ma'nolari izohlanadi. Lisoniy dalillar tahlili shundan dalolat beradiki, ko'plik qo'shimchasi yuqoridagi ma'nolari bilan birga, hajv yaratish uchun ham xizmat qiladi:

- Mullo Sunnatillo, H₂O nima?
- H₂O, domlajon, H₂O – o'zlari H₂O-da. (tele hajviya)

Hurmat ma'nosida qo'llanuvchi -lar qo'shimchasi kulgi qo'zg'atuvchi vosita sifatida latifalar matnida ham uchraydi:

Marg'ilonlik er-xotinlar qo'rqinchli (vahshiy, ujas) kino ko'rib o'tirganlarida bir vahshiy odamxo'r boshqasiga yaqinlashganda, kelin eriga qarab debdi: "voy, hozir bu kishi mana bu kishini yeb qo'yadilar". (ijtimoiy tarmoqdan)

Qiziqchilar o'z nutqida **sinkretik so'z o'yinidan** ham foydalanadilar. Ushbu so'z o'yinida birdan ortiq lingvistik hodisalar qorishib ketadi. Quyidagi misolda polisemantik va polifunksional so'zning kontekstda turli ma'no va vazifada kelib, ularning qorishib ketganligini ko'rishimiz mumkin: - Men deputat bo'lsam, rohat-farog'atda yashaysizlar, deb va'da bergan deputat obrazida qiziqchi G'ayrat Axmedov choyxonada dam olib turganida bir saylovchi kelib norizolik ohangida:

- Sizdan bita narsa so'rab olsam maylimi, - deydi.
- Mayli so'rayvering.
- Siz o-o saylanayotganingizda meni saylasanglar, rohat-farog'atda yashaysizlar degandindiz. To'g'rimi?
- To'g'ri.
- Endi-chi? Hozir nima bo'lyapti?
- Hah, aytingchi, men deputat bo'lib saylanmasdan oldin, ular qaysi ko'chadayashar edi?
- Mexanizatorlar ko'chasida.

- O‘lmang, o‘lmang! Ha, hozir-chi? Ko‘chalarigizning nomi nima?
- Hozirmi? «Rohat-farog‘at».
- Xo‘sh, qaerda yashayapsizlar ekan?!

Natijalar. Matnda qo‘llangan rohat-farog‘at juft so‘zi to‘kin-sochinlik, farovonlik ma‘nosida va ko‘chaning nomi ma‘nosida qo‘llangan bo‘lib, bir paytning o‘zida ravish holi va o‘rin holi vazifasini bajarmoqda. Boshqa nutq ko‘rinishida biron bir so‘z kontekstda faqat bir gap bo‘lagi vazifasida kelsa, so‘z o‘yinlarini hosil qilishda ayrim til birliklari birdan ortiqgap bo‘lagi vazifasida qo‘llanishi e‘tiborlidir. Chunki so‘z o‘yinini hosil qilishda me‘yoriylikdan chekinish, so‘zlarni ataylab ko‘ptalqinli tarzda qo‘llash lozim bo‘ladi. Mana shu jihati bilan so‘z o‘yinlari matni boshqa nutq ko‘rinishlaridan keskin farq qiladi. So‘z o‘yining ushbu semantik-sintaktik-stilistik xususiyatlari, ayniqsa, askiya san‘atiga xosdir. Qiziqchilar o‘z nutqida kulgi qo‘zg‘atuvchi usullar orasida **uslubiy sintagmalash** usulidan ko‘proq foydalanadi. Uslubiy sintagmalash usulida so‘zlarni bo‘lib talaffuz qilish hamda to‘xtam (pauza) alohida stilistik qimmatga ega bo‘ladi:

- Xalqdan pul olsa-chi?

Ho-o-o kimligini aytmayman.

- Daraxt kessa-chi?
- **Ho-o-o** kimligini aytmayman.
- Uy buzza-chi?
- **Ho-o-o** kimligini aytmayman.

– E-e, bo‘ldi qiling-e. Nimaga aytmaysiz, xo‘jayin? Ayting unda, tushuntirib bering-chi.

- Jinnimisan, qamalib ketaman-ku. (“Aristokratlar” jamoasi)

Ushbu hajviy matnda so‘z o‘yini katta ijtimoiy-lisoniy vazifa bajargan. Dialogik nutqda asosiy maqsad hokimlarning jamiyatdagi qing‘ir ishlarini fosh qilishga qaratilgan: “Hooo kimligini aytmayman” gapining asosiy mazmuni “hokimligini aytmayman” (hokim ekanligini aytmayman) bo‘lib, fikr alyuziv tarzda so‘z o‘yini vositasida yuzaga chiqarilganligi o‘ziga xos tarzda kulgi qo‘zg‘atishga xizmat qilgan.

Xulosa va munozara. Xullas, o‘zbek milliy qiziqchiligi san‘atida so‘z o‘yinlari xajv yaratish uchun asosiy uslubiy vosita bo‘lib xizmat qiladi. Qiziqchilar nutqida so‘zo‘yinlaridan foydalanish tinglovchilarga emotsional-estetik zavq bag‘ishlab, fikrning ta‘sir kuchini oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Muhammadiev R. Askiya /O‘zbek xalq og‘zaki ijodiyotining janri/ Filol. fan. nomz... diss. – Toshkent, 1961. – 174 b.;
2. Dusmatov X. Askiya matnining lingvostilistikasi. Filol. fan. fal. dok. (PhD) diss. – Farg‘ona, 2018. –135 b.
3. O‘zbek xalq ogzaki ijodida satira va yumor. -71: Fan, 2015, 86-6.
4. O‘zbek xalq og‘zaki poetik ijodi. Darslik. -T.: O‘qituvchi, 2010, 126-6.
5. O.Safarov O‘zbek xalq og‘zaki ijodi: pedagogika oliy o‘quv yurtlari uchun darslik. O‘zR oliy o‘rtamaksus ta‘lim vazirligi, Buxoro Davlat universiteti. — T.: Musiqqa, 2010. 368 b.

UO‘K 821.161.1

POETIK RAMZLAR GENEZISI VA O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

N.E.Sabirova, f.f.d.(DSc), prof., Xorazm VPYMO‘MM, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada so‘z poetik ramzlarning paydo bo‘lishi va o‘ziga xos xususiyatlari xususida so‘z yuritiladi. Shuningdek, ramzning dastlabki ko‘rinishlari sakral, ritual xarakterga egaligi, davr o‘tishi bilan ijtimoiy taraqqiyot jarayonida ramzlar turli munosabatlarda vositachilik rolini o‘taganligi haqida fikr-mulohazalar bildirilgan.

Kalit so‘zlar: ramz, poetik ramz, simvol, nishon, belgi, obraz, ramziy ifoda, o‘ziga xoslik.

Аннотация. В данной статье говорится о появлении поэтических символов и их характеристиках. Также высказывались мнения, что первоначальные проявления символа

носили сакральный, ритуальный характер и что символы играли опосредующую роль в различных отношениях в ходе общественного развития с течением времени.

Ключевые слова: символ, поэтический символ, символ, знак, образ, символическое выражение, идентичность.

Abstract. This article talks about the appearance of poetic symbols and their characteristics. Also, opinions were expressed that the initial manifestations of the symbol were of a sacred, ritual nature, and that symbols played a mediating role in various relationships in the course of social development over time.

Key words: symbol, poetic symbol, symbol, sign, symbol, image, symbolic expression, identity.

Ramzlar qadim-qadimda hayotda, fanda, san'atda keng qo'llanib keladi. Ramziy ifodalarning shakllanishi inson hayotining ibtidosi qadar qadimiy bo'lib, u inson tafakkurining hosilasidir. Ibtidoiy inson dastlab hayotiy ehtiyoj sohasida ramzlardan foydalangan. Albatta ushbu ramzlar o'sha davrlarda oddiy belgini ifodalagan. Ovchilik, chorvachilik bilan bog'liq turli belgilar ibtidoiy insonning turli talablarini bajarishiga xizmat qilib, uning ov qilishiga, o'z molini o'zgalarnikidan farqlashda yordam bergan. Inson tafakkuri rivojlana borgan sari ramziy ifodalarning ma'no doirasi asta-sekin kengayib borgan. Jamiyat taraqqiyoti dinni e'tiqod va inonchlarning paydo bo'lishiga yo'l ochgan, qo'shiq kuylash, raqs tushish kabi san'atning ibtidoiy shakllari yuzaga kelgan. Raqsda ov jarayonini, urushni, hayvonlarga xos harakatlarni ramziy ifodalash shakllana boshlagan [1]. Keyinchalik raqsda konkret hayvon shakliga kirib, uning terisiga yopinib o'ynash holatlari paydo bo'lgan. Bu jarayonlarning barchasi o'sha hayvonlarga bo'lgan inonch-totemlarning natijasidir. Bunday olib qaraganda o'sha raqslarning negizida asosan ramziylik yotadi. Chunki kult-inonch hamisha obraz sifatida qiyofaga ega bo'lishga intiladi, obraz esa ruhning ramzi bo'libgina qolmasdan unda gavdalangan ruhning qobig'i hamdir. Ruh esa xalq inonchida turli narsalar: o'simliklar, hayvonot olami, tosh (fetish)lar orqali ramziy ifodaga ega bo'lishi mumkin. Hatto ibtidoiy davrda eri o'lgan ayol, eri qiyofasidagi qo'g'irchoqni uning ruhi ramzi sifatida ko'kragiga osib yurgan [2]. Demak, ramzning dastlabki ko'rinishlari sakral, ritual xarakterga ega. Bu albatta masalaning bir tomoni. Davr o'tishi ijtimoiy taraqqiyot jarayonida ramzlar turli munosabatlarda vositachilik rolini o'tagan. M.Qoshg'ariyning ma'lumot berishicha, turkiy qabila va urug'larning har birida o'zaro farq qiluvchi va muayyan urug'ni anglatuvchi tamg'alar bo'lgan [3]. Ushbu hodisaning eng so'nggi ko'rinishlari davlat gerblaridir. Insonlar ramzdan turli hodisalarni anglatish, ifoda qilishda foydalanganlar. Masalan, oq bayroq ko'tarish davrida yarashish ramzini bildirgan xalq orqasida urush bilan bog'liq turli idioma, iboralar hozirgacha saqlanib qolgan. Jumladan, Xorazmda "Etagimdagi toshni to'kdim" iborasidagi "tosh" urush ramzi, uni to'kib tashlash esa yarashish tushunchasini anglatadi. Xalq nazdida xuddi shu hodisaga o'xshash turli predmetlar turlicha tushunchalarni o'zida mujassamlashtirgan ramziy ifodalarga aylangan. Xorazmda tarqalgan "Xiromon pari" dostonida xarakterli bir epizod bor. Shikorga chiqqan shahzoda Munavvarsultonning ko'ziga nogohonda bir oq narsa ko'rinadi. Borib qarasa «jahonning xurshididek bir sohibjamol» qiz ekan. Shahzoda uni ko'rib behush bo'lib yiqiladi. Sohibjamol qiz biroz kutadi, lekin yigit hushiga kelmaydi. Nihoyat qiz boshidagi ro'molini olib, anga yetti dona ko'mir va soqol taroqni solib, yigitning boshiga bog'lab ko'zdan g'oyib bo'ladi. Shahzodaning bu ahvolda yotganligidan xabar topgan yigitlar uni otasining huzuriga olib kelishadi. Podsho qurandozlarni chaqirib, bu ahvolning ma'nosini surishtiradi. Shunda bitta momo podsho huzuriga kelib aytadiki, ey podshohim bu ro'ymol bir ishorat turur. Qandim ko'mir zargarga darkor bo'lur, qizning otasi zargar erkan. Bu saqol taroqi shamshod yog'ochidin bo'lur, yurti Shamshod erkan [4]. Dostondagi kampirning "ishorat" degan so'zi ramz ma'nosida ishlatilgan. Demak, qiz ro'mol orqali o'z sevgisini, ko'mir orqali otasining kimligini, shamshod daraxtidan ishlangan taroq orqali eli shamshod mamlakati ekanligini anglatishni maqsad qilgan. Ushbu predmetlarning barchasining negizida ramziylik yotadi. Bunday epizodlar ertaklar tarkibida ham ko'plab uchraydi. Binobarin, ramzlar xalq ijodiyotining aksariyat janrlarida u yoki bu shaklda namoyon bo'ladi. Insoniyat tarixining barcha bosqichlarida ramzlar turlicha tarzda qo'llanilib, turlicha maqsadlarga xizmat qilib kelgan. Biz so'z yuritmoqchi bo'lgan poetik simvollarning badiiy adabiyotdagi hozirgi ko'rinishlarigacha bo'lgan davrlarda ushbu badiiy vosita jiddiy takomil yo'lini

bosib o'tgan. Shu sababdan bo'lsa kerak ilmiy adabiyotlarda ramzlar bilan bog'liq turli qarashlar mavjud. Ramz-simvol yunon tilidagi symbolon so'zidan olingan bo'lib, aslida "belgi", "nishon", alomat, "tamg'a", "parol", "signal" kabi bir – biriga yaqin ko'plab ma'nolarni o'zida mujassamlashtiradi [5]. "Simvol – ramz" atamasi ma'nosini uzoq yillar davomida har kim o'zicha idrok qilib keldi. Uni goh "allegoriya", gohida "belgi", ba'zan "badiiy obraz", ba'zida "jonlantirish", ayrim hollarda "tamg'a", "ibora" tarzida istifoda qilib kelindi" [6]. Rus folkloshunosligida "simvol-ramz" tushunchasi tarixi chinakamiga XVIII asrning oxirlaridan boshlanadi. O'sha paytlargacha ramzlar oddiy emblema yoki emblemaning aforistik ifodasi sifatida baholandi [7]. K.M.Butirlinning ta'kidlashicha, birinchilardan bo'lib A.A.Potebnya ramzni allegoriyadan alohida ravishda baholab, uni poetik obraz sifatida tan oladi. Shu bilan birga olimning ta'kidlashicha, fikr belgiga borib taqaladi va ma'noga kelib bog'lanadi. A.A.Potebnyaning nazariyasiga ko'ra ramz poetik tushunchaga qaraganda psixologik tushunchaga yaqinroq keladi. Ramzlar haqida XIX asr oxirlarida yangi konsepsiya bilan chiqqan yana bir olim A.N.Veselovskiydir. Uning simvol masalasidagi qarashlari o'z zamondoshi A.A.Potebnyanikiga ancha mos keladi. U simvol, allegoriya va metafora bilan aloqador poetik obrazlarni psixologik parallelizmlar bilan bog'laydi [8].

XIX asrning boshiga kelib simvol – ramz bilan aloqador muhim mulohazalar V.V.Vinogradovning ishlarida ko'rina boshladi. Uning fikricha, simvol-ramz-poetik nutqning semantik birligidir. Masalani umumlashtirganda, bu uchala olim masalaga turlicha aspektida yondashib, Potebnya psixologik, Veselovskiy madaniy-tarixiy, Vinogradov esa lingvistik nuqtayi nazardan yondashdilar [9]. Ushbu qaydlardan anglashiladiki, rus olimlarining tadqiqotlarida ham simvol-ramz masalasida turlicha qarashlar mavjud bo'lgan. Buning asosiy sabablaridan biri ushbu poetik ko'chimga an'anaviy semantikasi bilan badiiy asardagi o'rnini aniq belgilamaslikdandir. Bir vaqtlari belgi, tamg'a shaklida paydo bo'lgan ramziy ifodalardan o'sib yetishgan poetik ramzlar oddiygina o'xshatish yoki metafora emas. "Simvolda predmet va ma'no o'rtasidagi o'zaro bog'lanish o'xshashlik, ichki qarama – qarshilikka asoslanadi. Tashqi ko'rinish (predmet) va ma'no o'rtasidagi bu qarama-qarshilik badiiy simvolning mohiyatini tashkil etadi [10]". Boshqacharoq aytganda, har qanday simvol o'zining bevosita mohiyatidan chetga chiquvchi predmetga ishora qiladi [11]. Shu jihatdan olganda simvol uchun tanlab olingan obyekt (predmet) ma'no tomonidan ko'p qirralidir. Uning bir uchigina umumiy o'xshashlikka kelib birikadi. Masalan, gul o'simligini olib qaraydigan bo'lsak, u go'zallik ramzi bo'lib hisoblanadi. Agar she'riyatga nazar tashlaydigan bo'lsak, "Gul hamisha poetik matnda ayolning ekvivalentidir, ayol hamisha qahramonning murodi, qalbi, ruhiyati, o'zligi, «men»ligining timsolidir" [12]. Demak, gul ayolga bir ko'rinishi – go'zalligi bilan kelib bog'lanadi. Ayol esa go'zal bo'lishidan tashqari fikrlovchi inson, sadoqatli yor, oila farovonligidir. Badiiy tafakkurning eng qadimgi namunalaridan bo'lgan maqollarda ham ayrim hukm – xulosalar ramziy ifodalar orqali ro'yobga chiqadi. Masalan:

Er-xotin — qo'sh ho'kiz.

O'g'ling yoqqan chiroqni,

Qizing ham yoqadi.

Odatda er – xotin – juftlik, qo'sh ho'kiz ham juftlik. Ikki tushunchani faqat o'sha juftlikkina bir-biriga bog'laydi. Masalaning asosiy mohiyatiga kelsak, er-xotin – oila. Oilani esa juftlik birga tortishi kerak. Demak, qo'sh ho'kizning predmetlik belgisining tashqaridan olib qaraganda oilaga hech qanday aloqasi yo'q. Ikkinchi maqolda ham o'sha hodisani kuzatish mumkin. Chiroq – oila ramzi. Bu yerda qizning chiroqni predmet sifatida bevosita yondirish haqida so'z ketmasdan oila, sulolani davom ettirish masalasi asosiy fikr sifatida namoyon bo'layotir. Mana shu nuqtayi nazardan masalaga yondashilsa, simvol belgi sifatida ko'zga tashlanadi, lekin har qanday belgi simvol bo'la olmaydi. Simvol bo'lish uchun semantik akt bo'lishi shart [13].

Folklorshunos A.Musaqulov «O'zbek xalq lirikasining tarixiy asoslari» risolasida xarakterli bir misolni keltiradi:

Qoshingning qorasi yuvsa ketarmi,

Seningdek toza gul bog'da bitarmi?

Seningdek toza gul bog'larda bitsa,

So'rab borsam bog'bon menga sotarmi?

Xalq qo'shig'i tabiatiga ko'ra qora qosh — go'zallik, toza gul – balog'atga yetgan bokira qiz, bog' – oila, bog'bon – oila boshlig'i, ya'ni otaning poetik obrazlaridir [14]. Folklorshunos olimning sharhlashicha, bu qo'shiqdagi “tozagul” bokira qiz bo'lib, “sotish” so'zining zamirida “sen tozagulday bokira, balog'atga yetibsan, urf – odatimizdagi qalinni to'lasam, otang rozi bo'larmikan”, degan ma'no yotadi. Binobarin, matndagi “sotish” so'zi ham urfiy ramz hisoblanadi. Ramzlarning bunday ko'rinishlari og'zaki va yozma adabiyotda ko'plab uchraydi. Mumtoz adabiyotda va xalq ijodiyotida shunday obrazlar borki, ular birorta asarda o'z o'rniga ega bo'lish bilan birga muayyan bir tushunchaning mohiyatini o'zida ifodalay oladigan ramziy tushunchaga ham aylanib ketgan.

Komil Xorazmiy ijodida shunday misralar bor:

Ishqing ichra Majnundek subhu shom, ey Layli,

Yig'lag'uvchi holig'a borcha shayhushob o'lmish [15].

Shoir o'zining sevgi – muhabbatini Majnun, mahbubasini esa Layli ismlarini keltirish orqali ifodalab, ishqiy kechinmalarini Layli va Majnun ramzida ko'rsatmoqchi. “Oshiq G'arib va Shohsanam” dostonida ham shunday xususiyatga duch kelinadi:

To'lib – toshib, Jayhun bo'lib,

Qizil kiyib, gulgun bo'lib,

Bu kun oshiq Majnun bo'lib,

Layli deb kof, loma yuzlan [16].

Dostondagi asosiy obraz bo'lgan G'arib o'zini Majnun, Shohsanamni Layli qiyofasida tilga olib, o'rtalaridagi sevgi – muhabbatning kuch-qudratini bayon qilmoqchi bo'ladi. Binobarin, Layli va Majnun obrazlari ishq masalasida ramziy dominant darajasiga ko'tarilgan.

Xalq qo'shiqlari uning yaratuvchisi bo'lgan insonlar turmushi va dunyoqarashi bilan chambarchas bog'langan. Mazkur janr xalq badiiy tafakkurining ilk mevalari bo'lib, ibtidoiy hayot qadar qadimiydir. Shu sababli xalq qo'shiqlari poetikasini totemizm, shomonlik, magiya, hosildorlik kultlari, marosim, urf-odatlarini o'rganmay turib, to'la yoritish mumkin emas. Buning uchun har bir qo'shiq har bir obraz, har bir ramz, har bir tasvir vositasi, so'zni jiddiy o'rganish lozim [17]. Shunday qilib, xalq qo'shiqlari haqida gap ketar ekan, ular tarkibida qo'llanilgan ramzlar boshqa badiiy ko'chimlar qatoridan muhim o'rin egallaydi. O'z navbatida ular o'ziga xos muayyan xususiyatlari bilan majozlarning boshqa turlaridan ajralib turadi. Ramziy ifoda oddiy majoz emas. Uning mohiyatida an'anaviy tasavvurlar urf-odatlar, turli marosimlar, ijtimoiy tafakkur, xalqning magik-mifologik dunyoqarashlari aks etadi. Ramz yuqorida ta'kidlaganimiz kabi dastlabki paydo bo'lishidan e'tiboran o'z ijodkori hayoti bilan bog'liq holda kattagina tadrijiy tafakkur yo'lini bosib o'tdi, evolyutsion o'zgarishni boshdan kechirdi, oddiy tamg'adan poetik mushohadani ifodalovchi badiiy vositaga aylandi. Ramzning poetik ma'nodorligi nihoyatda keng doirani tashkil etadi. Ushbu badiiy vosita obrazlilikdan kelib chiquvchi mantiqiy semantikaga ega. Shu sababli badiiy obraz ramziylikdan tashqarida tura olmaydi. «ramziylikni badiiy obrazdan ajratish, uni obraz sifatida gavdalanadigan predmetdan mahrum qilish demakdir. Ta'bir joiz bo'lsa, ramz har qanday badiiy obrazlilikning ashyoviy predmeti va uni ro'yobga chiqaruvchi andozasidir [18]”. Shunday qilib, simvol tadrijiy taraqqiyot natijasida oddiy belgidan eng muhim poetik ko'chim darajasigacha o'sib chiqdi. Xalq qo'shiqlari marosim bilan uzviy bog'langanligi sababli ularda maishiy turmush bilan bog'liq ramziy ifodalar faol qo'llaniladi. Qo'shiqlardagi badiiy – estetik pafosni yuksaltirishda asosiy poetik vosita bo'lgan ramzlarni o'rganish xalq dunyoqarashining rang – barang qirralarini yoritishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Колер И., Ранке И., Ратцел Ф. История человечества (доисторический период), СПб.: Полигон, 2003, С.78.
2. O'sha joyda, 77-бет.
3. Koshg'ariy M. Devonu lug'atit turk, — T.: Fan, 1960.
4. Oshiqnoma, II -kitob, Urganch, “Xorazm”, 2006, 301-бет.
5. Лосев А.Ф. Проблемы символа и реалистическое искусство, М.: Искусство, 1976, С.18.
6. Лосев А.Ф. Проблемы символа и реалистическое искусство. С.18.
7. Бутырлин К.М. Проблема поэтического символа в русском литературоведении (XIX-XX вв.) // Исследования по поэтике и стилистике, Л.: Наука, 1972, С.249.
8. Веселовский А.Н. Историческая поэтика, М.: ВШ., 1989, С.147-148.

9. Бутырлин К.М. Кўрсатилган манба, 259-бет.
10. Sharopova A. Olamlar ichra olamlar, 59-бет.
11. Лоцев А.Ф. Ко'rsatilgan asar, 36-бет.
12. Eshonqul J. Epik tafakkur tadriji, T.: Fan, 2006, 112-бет.
13. Лоцев А.Ф. Ко'rsatilgan asar, 54-55-бетlar.
14. Musaqllov A. O'zbek xalq lirikasining tarixiy asoslari, 7-бет.
15. Komil, T.: "Adabiyot va san'at", 1975, 79-бет.
16. Oshiqnoma, II kitob, Urganch, "Xorazm", 2006, 97-бет.
17. Musaqllov A. O'zbek xalq lirikasining tarixiy asoslari, 9-бет.
18. Лоцев А.Ф. Кўрсатилган асар, 144-бет.

UO'K 808.5

CH.DIKKENSNING "DOMBI VA O'G'LI" ASARIDA BOLA OBRAZINING IFODALANISHI

Z.T.Safarova, PhD, dots., Buxoro davlat universiteti, Buxoro

M.N.Narzulloyeva, magistr, Turkiston yangi innovatsiyalar universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ingliz tanqidiy realizmining buyuk vakili Charlz Dikens ijodi turli xil xarakter va toifadagi bolalar qiyofasi, ularning hayot tarzi, taqdiri, orzu-umidlarining tasviriga boy ekanligi bilan ajralib turadi. Adib obrazlarining ko'pchiligi ijtimoiy tuzum adolatsizliklari hamda kattalarning nohaq munosabatlaridan aziyat chekkan yetim bolalar sifatida namoyon bo'ladi. Jumladan, "Dombi va o'g'li" asarida otasining ulkan orzulari-yu hayotga bo'lgan qarashlariga munosib bo'lish uchun zimmasiga og'ir yukni olishga majbur bo'lgan murg'ak bola hayoti tasviriga olinadi. Mazkur maqolada qahramon kechinmalari orqali bola obrazining yoritib berilishi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Tarbiya romanlari, obraz, tarbiyachi, tarbiyalanuvchi, qahramon, motiv, janr.

Аннотация. Чарльз Диккенс, великий представитель английского критического реализма, отличается тем, что его произведения богаты образами детей разных характеров и категорий, их образа жизни, судеб и мечтаний. Большинство героев писателя предстают сиротами, страдающими от несправедливости общественного и несправедливого отношения взрослых. Например, "Домби и сын" изображают жизнь маленького мальчика, которому приходится взять на себя тяжёлое бремя, чтобы соответствовать большим мечтам и взглядам своего отца на жизнь. В данной статье анализируется освещение образа ребенка через переживания героя.

Ключевые слова: Романы воспитания, образ, педагог, ученик, герой, мотив, жанр.

Abstract. Charles Dickens, the great representative of English critical realism, is distinguished by the fact that his works are rich in images of children of different characters and categories, their lifestyle, fate, and dreams. Most of the writer's characters appear as orphans who suffer from the injustices of the social system and unfair relations of adults. For example, "Dombey and son" depicts the life of a small boy who has to take on a heavy burden in order to live up to his father's big dreams and views on life. This article analyzes the illumination of the image of the child through the experiences of the hero.

Keywords: Novels of formation, image, educator, student, hero, motive, genre.

Badiiy adabiyotda yozuvchi ma'lum bir davr voqeligini aks ettirishni maqsad qilar ekan, avvalo, o'sha davr uchun xos bo'lgan obrazlarni tanlab oladi hamda ijtimoiy qatlam vakillarining xarakter-xususiyatlarini shu obrazlar vositasida bayon qiladi. Demak, badiiy asarda hayot obrazlar yordamida aks ettiriladi. Muallif o'zi yaratgan obraz vositasida hayotiy kuzatishlariga asoslangan yaratilgan va estetik qiymat kasb etgan inson xayotining umumlashma va, ayni choqda, konkret manzarasidir".[9,62-63] Ushbu ta'rifdan anglashilyapdiki, obraz o'zida ham reallik belgilarini ham to'qima mahsulini mujassam qiladi. Hech bir obraz to'liqligicha yozuvchi xayolotiga asoslangan bo'lmaydi.

a

d

a

b

i

v

o'xshab ketsa-da, aynan ularning o'zi bo'la olmaydi. Chunki, obraz umumlashma mahsuli bo'ladi. Bundan kelib chiqib aytish mumkinki, bir badiiy obraz o'zida ko'plab insonlarning xarakter

Ingliz yozuvchisi Ch. Dikens aksariyat romanlarida bosh qahraman sifatida bola obrazini tanlaydi va uning bu asarlari tarbiya romanlari deb ta'riflanadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, bu bo'ladigan salbiy va ijobiy personajlar siyosiy-ijtimoiy davr manzarasini ochib berishga xizmat qiladi. Jumladan, adibning "Dombi va o'g'li" asarida otasining orzu-umidlarini amalga oshirish, u istagandek merosxo'r bo'lib yetishish yo'lida ojiz yelkasiga ulkan mas'uliyatni olgan yosh bola hamda otasidan mehr ko'rmay, uning ozgina e'tiboriga sazovor bo'lish umidida yolg'izlikda, tushkun munosabatlari mohirona yoritilgan, o'g'il farzandni ulug'lash, qiz farzandni, aksincha, mensimaslik kabi illatlar ko'rsatib berilgan. Katta tadbirkorlik firmasining egasi Pol Dombi juda takabbur inson bo'lib, uning yagona istagi o'g'il farzandga – biznesini davom ettiruvchi vorisga ega bo'lish edi. Uning hayotida bundan muhim narsa yo'q edi. U ayollarni odam o'rnida ko'rmaydigan, ularga keraksiz buyumdek qaraydigan obraz, shuning uchun qizi Florengga hech qachon yaxshi munosabatda bo'lmaydi. Hatto, uni biror tuyg'u ifodalashga ham arzimaydi deb hisoblaydi, go'yoki uning uchun u yo'qdek edi. Nihoyat, Florens olti yoshga to'lganida xonadonda o'g'il farzand dunyoga keladi.

Dombi xonim uzoq kutilgan farzandni dunyoga keltirib, vafot etadi. Chaqaloqqa enagalar g'amxo'rlik qilishadi, atrofida nima bo'layotganini anglamayotgan bola eng mukammal darajadagi sharoitlar bilan ta'minlangan edi. Mehr-e'tiborga muhtoj Florensni esa, go'yoki hech kim payqamas edi. Florengga hatto ukasining yoniga kelish ta'qiqlangan edi. Agar xizmatkorlar Janob Dombiga Florens juda yolg'iz, ukasi bilan o'ynasin, ko'ngli yoziladi deganlarida u aslo rozilik bermagan bo'lardi. Chunki, u uchun qizining his-tuyg'ulari ahamiyatsiz edi. Muallif qizning ichki kechinmalarini quyidagicha ifodalaydi: *When little Florence timidly presented herself, Mr. Dombey stopped in his pacing up and down and looked towards her. Had he looked with greater interest and with a father's eye, he might have read in her keen glance the impulses and fears that made her waver; the passionate desire to run clinging to him, crying, as she hid her face in his embrace, "Oh father, try to love me! There's no one else!"* [1,38]

Yosh qizaloqning o'z otasi tomonidan bunday itarilishi, uning qalbini vayron qiladi. Shunday bo'lsa-da u hech qachon umidini uzmaydi. Bir kun kelib otasi uni yaxshi ko'rib qolishini intizorlik bilan kutib yashaydi. Ammo, uning mayus boqishlari otasining muz yuragini hech qachon eritmaydi. Qizning bunday holati faqatgina enagani tashvishga solar, bu mehribon ayol qanday qilib qizni baxtli qilish yo'lini izlardir. Shuning uchun oqila va mehribon enaga ayyorlik bilan Janob Dombiga o'g'li uchun boshqa bolalar bilan o'ynashi foydali bo'lishini, opasi bilan ko'proq vaqt o'tkazsa, kayfiyati ko'tarilishini aytadi, faqat shundagina u Florengga ukasi bilan vaqt o'tkazishga ruxsat beradi. Enaganing asl maqsadi qizga xursandchilik bag'ishlash hamda oilaning bir bo'lagi sifatida his qilishi uchun imkon yaratib berish edi. Haqiqatdan ham, bu voqea Florens uchun ulkan quvonchlar olib keldi. Uning hayotida endi yaqin kishisi, qadrli insoni bore di. Shu kundan boshlab, Florens ukasiga onalarcha g'amxo'rlik qila boshlaydi. Opa-uka bir-birlariga qattiq bog'lanib qolishadi. Florens obrazi cheksiz mehr-muhabbat, sabr-toqat ramzi bo'lib o'z oilasi uchun, ukasi va otasini baxtli qilish uchun hamma narsaga tayyor bo'ladi. U yosh bo'lsa-da, juda aqlli va kuchli irodaga ega shaxs.

Asarda tasvirlangan boshqa bir bola obrazi, janob Dombining uzoq kutilgan o'g'li kichkintoy Poldir. Pol o'zidan kutilayotgan tengsiz iqtidor va matonatni namoyish qilishi lozimligini yaxshi tushunardi. Ammo, Pol juda nimjon va ojiz bo'lib o'sayotganligi tufayli, orzu-istaklari har doim ham imkoniyatiga mos kelavermaydi. Yozuvchi bolaning jismoniy holatini shunday tasvirlaydi: *all this vigilance and care could not make little Paul a thriving boy. Naturally delicate, perhaps, he pined and wasted after the dismissal of his nurse, and, for a long time, seemed but to wait his opportunity of gliding through their hands, and seeking his lost mother.* [1,95]

Ko'rinib turibdiki, Pol tabiatan ojizgina bo'lib, sal bahona bilan onasi tomon ravona bo'lishga imkon qidirayotgandek tasvirlanyapti. Bu orqali bir tomondan ona mehridan tug'ilib judo bo'lgan,

hayotda yashab ketishga qiynalayotgan bola siymosi, ikkinchi tomondan oila biznesini davom ettiruvchi yagona merosxo'r sifatida unga yuklangan mas'uliyat yukini ko'tara olmayotgan murg'ak qiyofasi gavdalanadi. Pol bir kuni otasiga o'zining kuchsizligi, juda tez holsizlanib qolishi, suyaklari qaqshab og'rishi haqida shikoyat qilib gapiradi. U so'rayotgan g'ayrioddiy savollardan va yoshiga mos bo'lmagan mavzularda so'z ochganidan janob Pol o'zini go'yo kichkina "keksa odamcha" bilan suhbatlashayotgandek his qiladi. "Keksa odamcha" iborasi asar davomida bir necha bor tilga olinadi. Bu bilan muallif katta umidlar bog'langan bu bolaning yoshiga nisbatan ancha erta ulg'ayishga majbur bo'lganiga ishora qilyapti.

Bu holat janob Dombini tashvishlantirib qo'yadi, u opasi bilan maslahatlashgach, dengiz havosi foyda qiladi degan niyatda ham davolanib, ham ta'lim olishi uchun o'g'lini Braytondagi Pipchin xonim bolalar pansionatiga yuboradi. Bu xonim haqidagi ilk tasavvur ushbu jumladan uyg'otiladi: ... *She was generally spoken of as 'a great manager' of children; and the secret of her management was, to give them everything that they didn't like, and nothing that they did...* – U bolalarning "buyuk boshqaruvchisi" deb ta'riflanardi. Uning boshqaruv tizimi siri shunda ediki, u bolalar yoqtirmagan hamma narsani ularga berardi, ular yoqtirgan hech narsani bermasdi. Mana shu birgina jumla kitobxonga bolalar qanday ahvolda o'qitilgani va ularga qanday munosabatda bo'linganini ochib bermoqda. Dikkins asarlari mana shunday yorqin tasvirlarga boyligi bilan ajralib turadi. Bu yerda Polning sog'ligi bir oz yaxshilangandek bo'ladi. Shunda janob Dombi uni tengdoshlariga yetib olsin deb, o'ta kuchli bosim bilan o'qitiladigan janob Blimber maktabiga o'qishga beradi. Bu yerda juda murakkab fanlar o'qitilar, bolalar uchun ularni o'zlashtirish og'irlik qilardi. Florens ukasiga yordam berish niyatida barcha kitoblarni qidirib topadi va o'zi o'qib o'zlashtiradi. Dam olish kunlarida esa, ukasiga mavzularni tushuntirib beradi. Afsuski, opasi qanchalik asrab-avaylamasin, kundan-kun Pol kuchdan qolaveradi va oxir-oqibat olti yoshli bola vafot etadi. Bu judolik Florensga qattiq ta'sir qiladi, endi uning birorta ham yaqini qolmagan edi. Bu umumiy dard otasi bilan uni yaqinlashtirishidan umid qilgan qiz, bir kuni xonasiga qamalib olgan otasining yoniga keladi. Biroq, uning ko'zlarida hech qanday otalik mehrini topmaydi. Sovuqqon va hissiz otasi unga befarq boqadi va bezovta qilmasligini so'rab, uni xonadan chiqarib yuboradi. Florens obrazi chekchiz mehr-muhabbat tashuvchi farishta misoli yaratilganki, uning har bir so'zi, har bir harakatida bu ko'rinib turadi. U butun umr otasidan e'tibor, mehr, shirin so'z kutib yashaydi, bularni hech qachon otasidan ko'rmagan bo'lsa-da, qalban uni yaxshi ko'rishda davom etadi. Anglashilyaptiki, qiz farzand ham otalarga baxt-saodat, xotirjamlik keltira oladi, hayotiga mazmun olib keladi. Ularni qadrlamaganlar, eng baxtiqaro insonlardir. Bu haqiqatni janob Dombi kech bo'lsa-da tushunib yetadi. Adib ushbu asarida nafaqat yosh qahramonning, balki yoshi katta insonning ham ma'nan o'sishi va qarashlari o'zgarishini mohirona yaratib bergan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ch.Dickens. Dombey and Son. Bradbury and Evans. – London,1848.-779 p.
2. Safarova, Z. (2022). A realistic artistic depiction of the lives of orphans in Dickens's novel Oliver Twist. Центр научных публикаций (buxdu. uz), 13(13).
3. Tolibovna, S. Z. (2022). Analysis of abandoned and orphan heroes in JK rowling's "garry potter". ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 12(5), 401-405.
4. Бобоев Т. Адабиётшуносликка кириш. – Т.: Ўқитувчи, 1979. – 287 б.
5. Safarova, Z. (2023). Tarbiya romanlarining badiiy adabiyotdagi genezisi va o'g'ini. центр научных публикаций (buxdu. uz), 40(40).
6. Buckley J.H. Season of Youth: The Bildungsromane from Dickens to Golding. – Harvard: Harvard University Press, 1974. – 352 p.
7. Tolibovna, S. Z. (2023). Expression of orphans'life through the theme of "hunger" in bildungsromans.
8. Safarova, Z. (2023). Education in sharlotte bronte's "jeyn eyre". центр научных публикаций (buxdu. uz), 32(32).
9. Тимофеев Л.И. Основы теории литературы. – М.: Просвещение, 1971. – 464 с.
10. Tolibovna, S. Z. (2023). "Longing" as a main theme in english and Uzbek bildungsromans. Asian Journal Of Multidimensional Research, 12(8), 11-15.
11. <https://thevirtuallibrary.org/>

Z.T.Safarova, PhD, dots., Buxoro davlat universiteti, Buxoro
D.B.Saidova, magistrant, Turkiston yangi innovatsiyalar universiteti, Buxoro

Annotatsiya. *Obraz badiiy adabiyotning eng muhim unsurlaridan biri bo'lib, yozuvchi real voqelikni ifodalashda obrazga tayanadi. Yaratilgan asar janriy xususiyatiga ko'ra bir qator obrazlar tizimi yuzaga keladi. Shu jumladan, tarbiya romanlarida ham tarbiyachi va tarbiyalanuvchilar obrazlaridan ko'proq foydalaniladi. Bu obrazlar ko'proq tanlanishiga sabab, tarbiya romanlarida asosan yetim bolalar bosh qahramon sifatida tanlanadi va ularning tarbiyasi uchun mas'ul bo'lgan obrazlarni yaratishga ehtiyoj tug'iladi.*

Kalit so'zlar: Tarbiya romanlari, obraz, tarbiyachi, tarbiyalanuvchi, qahramon, motiv, janr.

Аннотация. *Образ - один из важнейших элементов художественного произведения, и писатель использует его для выражения действительности. В зависимости от жанра создаваемого произведения появляется система образов. В романах воспитания чаще используются образы учителей и учеников. Причина, по которой эти персонажи выбираются чаще, заключается в том, что главными героями воспитательных романов выбирают детей-сирот, и возникает необходимость создания персонажей, ответственных за их воспитание.*

Ключевые слова: Учебные романы, образ, педагог, ученик, герой, мотив, жанр.

Abstract. *Image is one of the most important elements of a literary work, and the writer uses it to express reality. Depending on the genre of the work being created, a system of images appears. In novels of formation (Bildungsromans), images of educators and students are more often used. The reason why these characters are chosen more often is because orphans are chosen as the main characters in Bildungsromans, and there is a need to create characters responsible for raising them.*

Keywords: Novels of formation, image, teacher, student, hero, motive, genre.

Ma'lumki, badiiy asarda hayot obrazlar yordamida aks ettiriladi. Muallif o'zi yaratgan obraz vositasida hayotiy kuzatishlariga asoslangan voqea-hodisalarni qayta tiklaydi. Prof. L.I.Timofeyevning ta'rificha, "obraz – to'qima yordami bilan yaratilgan va estetik kiymat kasb etgan inson xayotining umumlashma va, ayni choqda, konkret manzarasidir." [2,62-63]

Tolstoyning fikricha, adabiyotda ma'lum bir tip yaratish uchun shu toifadagi juda ko'p kishilarga xos xususiyatlarni tanlab olib, badiiy bir butunlikka jamlash kerak. [1, 52-53] Shuning uchun asar qahramoni hayotdagi kishilarga juda o'xshab ketsa-da, aynan ularning o'zi bo'la olmaydi. Chunki, obraz umumlashma mahsuli bo'ladi. Bu haqda N.G. Chernishevskiy "San'atning voqelikka estetik munosabatlari" asarida shunday yozadi: "Yozuvchi ko'pgina individual shaxslarni kuzatadi; bularning hech qaysi tip bo'lib xizmat qila olmaydi; lekin u har biridan umumiy tipik xususiyatlarini aniqlaydi; barcha tasodifiy xislatlarni chiqarib tashlab har xil kishilarga xos bo'lgan xususiyatlarni badiiy bir butunlikka birlashtirish yo'li bilan xarakter yaratadi." [1,42-43] Bundan kelib chiqib aytish mumkinki, bir badiiy obraz o'zida ko'plab insonlarning xarakter xususiyatlarini aks ettiradi. Muallif o'z shaxsiy orzu-umidlariga asoslangan jamiyatni tasvirlashni maqsad qilgan bo'lsa, har tomonlama mukammal, ideal shaxs obrazini shakllantiradi. Bunday shaxs real hayotda uchramaydi, shunchaki, yozuvchi xayolidagi voqelikning in'ikosi hisoblanadi. Bular romantik obrazlar bo'lib, "Farhod va Shirin"dagi Farhod, "Saddi Iskandariy"dagi Iskandar, "Uch mushketyor"dagi Dartanyan va boshqalar shular jumlasidandir. Biroq, qahramon oddiy insonlar kabi xato va nuqsonlari, yutuqlari va mag'lubiyatlari, ham ijobiy, ham salbiy xususiyatlari bilan, hech qanday bo'yoqlarsiz tasvirlansa, realistik obrazlar deyiladi. Realistik obrazlar yozuvchi yashab turgan jamiyatga xos bo'lgan shaxslar xarakter-xususiyatlarini o'zida mujassam qilgan bo'ladi.

Tarbiya romanlari haqida gap ketar ekan, ular mana shunday hayotiy obrazlar bilan boyitilganini ta'kidlash joiz. Xususan, bu asarlarda bosh qahramon hayotida muhim ahamiyatga ega tarbiyachi obrazlar tizimi ahamiyatlidir. Ma'lumki, tarbiya romanlari bosh qahramoni sifatida aksariyat hollarda ota-onasining biri, yoki ikkisidan ham ayrilgan yetim bola tanlanadi. Bu bola biror qarindoshi qaramog'ida qoladi va shu qarindosh asarda tarbiyachi vazifasini o'taydi. Ingliz

yo'zuvchisi Ch. Dikens ijodida bunday tarbiyachi obrazlar turli xil qiyofalarda yaratilganining guvohi bo'lamiz. Masalan, Ch.Dikensning "Katta umidlar" asarida Pip opasi va pochchasi qo'lida katta bo'ladi. Ammo, bu yerda muallif opa obrazini onaning o'rnini bosuvchi mehribon ayol qiyofasida emas, balki, befarzand, shirin so'zlikdan yiroq, qo'pol xarakter sohibasi sifatida tasvirlaydiki, Pip opasi tomonidan doimiy kaltak yeb, mehr ko'rmay o'sadi. U bolaligi haqida eslar ekan: *"My sister, Mrs. Joe Gargery, was more than twenty years older than I, and had established a great reputation with herself and the neighbors because she had brought me up "by hand." Having at that time to find out for myself what the expression meant, and knowing her to have a hard and heavy hand, and to be much in the habit of laying it upon her husband as well as upon me, I supposed that Joe Gargery and I were brought up by hand."*[4,9] – *"Opam, Missis Jo Gerjeri, kaminadan yigirma yoshlar chamasi kattaroq bo'lib, fe'l-atvori hamda meni "o'z qo'li bilan" tarbiya qilgani sababli qo'shnilar nigohida va o'z nazdida o'ta taniqli edi. O'sha vaqtlarda ushbu iboraning ma'nosini boshimdan o'tkazib, opamning qo'li qattiq va yugirik ekaniga, uni dam eriga, dam menga yugurtirish odati borligiga ishonch hosil qilib, Jo Gerjeri ikkimiz haqiqatan qo'l tarbiyasini olganmiz"*[5,6] – deydi. Bu yerda ingliz tilidagi "by hand" iborasi urish, kaltaklash ma'nolarida ishlatilyapti. Shunday bo'lsa-da, biroz to'pori, lekin ko'ngli bo'sh, sodda pochchasi temirchi Jo uni qo'ldan kelganicha himoya qilar, o'zi bilganicha unga g'amxo'rlik ko'rsatardi. Bu bilan Dikens Missis Gerjerini salbiy obraz demoqchi emas, shunchaki, u madaniyatsiz, savodsiz, qattiq mehnat qilib kun kechiradigan bir ayolning, tarbiya va g'amxo'rlikni qanday tushunishini ko'rsatib beradi.

"Devid Kopperfild" asarida qattiqqo'l tarbiyachilarning bir necha ko'rinishi mujassam. Devidning o'gay otasi Janob Murdstoun bolalarni sovuqqon va his-tuyg'uga tobe bo'lmagan holda tarbiyalash zarur deb hisoblaydi, bunda qamchi uning uchun eng munosib ko'makchi bo'ladi. Rafiqasiga ham Devidni erkalash, onalik tuyg'ularini ifoda etishni taqiqlaydi. Shavqatsizlarcha jazo choralari qo'llaganida yuragi umuman achimaydi. Uning bunday munosabatidan hayiqqan Devid, o'zi bilmagan holda yanada ko'proq xato qilib qo'yadi. Onasi bilan dars qilayotganida uning bu qo'rquvi ko'proq namoyon bo'ladi, chunki, Janob Murdstoun va uning opasi ularga tikilib, dakki berishga tayyordek turishlari bolaga ruhan salbiy ta'sir o'tkazadi. Devid ular haqida: *"I could have done very well if I had been without Murdstones; but the influence of Murdstones upon me was like the fascination of two snakes on a wretched young bird."*[4, 42-43] – *"Murdstounlar bo'lmaganida men juda yaxshi uddalagan bo'lardim. Ammo, Murdstounlarning menga ta'siri go'yo ikki ilonning yosh qushga maftun bo'lib turganidek edi."* Bu jumladan sezilyaptiki, bu obrazlar Devidning har bir harakatini kuzatib, xato qilsa tashlanishni kutib turgan yirtqichdek tasvirlangan.

Devidning katta ammasi ham aristokratlarcha tartib-intizomga rioya qilib, tarbiyaga o'ta jiddiy qaraydi, ammo, uning qattiqqo'lligi ostida ezgu niyatlari, mehri, bolaning kelajagi uchun qayg'urayotgani sezilib turadi. Devid uni *"the principal magnate of our family"* [11,5]– *"oilamizning asosiy magnati"* deb ataydi. Devid Missis Trovtudning uyiga qochib borganda u o'g'il bolalarni yoqtirmasa-da, Devidni qabul qiladi va obro'li maktablardan biriga joylab qo'yadi. Janob Murdstoun Devidni qaytarishni talab qilib kelganda, bolani unga bermaydi. Bu obraz qiyofasida insofli va mehribon g'arb "ledi"si namoyon bo'ladi. Devid ammasidan haqiqat uchun kurashishni, zolimlardan qo'rqmaslikni o'rganadi. Demak, janob Murdstoun va Trovtud xonim qattiqqo'llikning ikki xil ko'rinishini namoyon qilishadi.

"Jeyn Eyrr" asarida Jeyn amakisining xotini qo'lida qoladi va "Devid Kopperfild"dagi Janob Murdstoun singari qo'pol va mehrsiz Missis Ridning "tarbiyaviy choralari" bilan birga o'sadi. Bu ayol ham yetim bolaga nisbatan Missis Murdstoundek, his-tuyg'usiz va qattiqqo'l inson. Ammo, o'z farzandlarini haddan ortiq taltaytirib yuboradi. Ayniqsa, o'g'li Jonni ko'r-ko'rona yaxshi ko'radi, uning zo'ravonligi va axmoqliklariga loqayd qaraydi. Uning xarakterida Viktoriya davri qadriyatlarini, ya'ni o'g'il farzandning qizlardan ustun turishi aks etgan.

"Garri Potter" asari qahramoni Garri ota-onasi chaqaloqligidayoq vafot etadi va u xolasining uyida katta bo'ladi. Qahramon bu xonadonda "baxtsiz, ro'shnoliksiz" o'tgan o'n yillik hayotni boshidan kechiradi. Uning hech bir kuni xolasi Putuniya, pochchasi Vernon va o'zi tengi xolavachchasi Dudlining qo'pol munosabati, turtkilashlari hamda dakkilarisiz o'tmas edi. Garri Petuniyaning singlisidan qolgan birdan-bir yodgorligi bo'lsa-da, uni ko'rishga ko'zi yo'q edi. Bu

yerda opaning singlisiga bo'lgan g'arazi, hasadgo'yilgini ko'rish mumkin. Muallif, Dursllar mehmonxonasida osilgan xonadon farzandi Dudlining turli suratlarini tasvirlar ekan, "bu xonadonda yana bir nafar bola yashashidan dalolat beradigan birorta alomat yo'q" [8,25] ligini ta'kidlab o'tadi va bu orqali kitobxon bu uyda Garriga bo'lgan e'tiborsizlik hamda mehrsizlik hukm surishini osonlik bilan anglab yetadi. Petuniya va janob Vernon ham o'z o'g'illari tarbiyasida o'ta ko'nglibo'shlik qilib, "Jeyn Eyr"dagi Rid xonimni esga solishadi.

Ingliz adabiyoti "Tarbiya romanlari" tahlili shuni ko'rsatadiki, bosh qahramon qanday tarbiyachining qo'lida unib-o'smasin, unga qanday munosabatda bo'linmasin, qalbidagi ezgulik o'rnini hech qachon alamzadalik yoki o'ch olish tuyg'usi egallamaydi. Ularning bari samimiy, ko'ngli pok insonligicha qoladi va yaxshilikning yomonlik ustidan hamisha g'alaba qozonishi motivini tashuvchilar bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бобоев Т. Адабиётшуносликка кириш. – Т.: Ўқитувчи, 1979. – 287 б.
2. Тимофеев Л.И. Основы теории литературы. – М.: Просвещение, 1971. – 464 с.
3. Safarova, Z. (2023). Education in sharlotte bronte's "Jeyn Eyre". Центр научных публикаций (buxdu. uz), 32(32).
4. Dickens Ch. Great expectations. Planet Ebook.com. (2008). – P. 685.
5. Диккенс Ч. Катта умидлар. Ш.Миноваров таржимаси. – Тошкент: Нихол, 2017. – Б. 364.
6. Bronte Ch. Jane Eyre. Smith, Elder and Co., Cornhill, Third Edition, 1857. – 539 p.
7. Rouling J.K. Garri Potter va afsonaviy tosh. Sh.Z. Dolimov tarjimasi. – Toshkent: Adabiyot uchqunlari, 2018. – 366 b.
8. Safarova, Z. (2022). A realistic artistic depiction of the lives of orphans in Dickens's novel Oliver Twist. Центр научных публикаций (buxdu. uz), 13(13).
9. Tolibovna, S. Z. (2023). "Longing" as a main theme in english and Uzbek bildungsromans. Asian Journal Of Multidimensional Research, 12(8), 11-15.
10. Charles Dickens. David Copperfield. – Москва, 1949. – 1307 p.
11. Safarova, Z. (2020). Analysis of orphan images and orphanhood in children's literature. Центр научных публикаций (buxdu. uz), 1(1).
12. Safarova, Z. (2023). Tarbiya romanlarining badiiy adabiyotdagi genezisi va o'rni. Центр научных публикаций (buxdu. uz), 40(40).
13. Tolibovna, S. Z. (2023). Expression of orphans' life through the theme of "Hunger" in bildungsromans.

UO'K 81-2

TILSHUNOSLIKDA PRAGMATIK BELGILARINI TADQIQ QILISH

S.Safoyeva, o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqola pragmatik belgilar sohasini o'rganib chiqib, ularning muhim jihatlari, funksiyalari va madaniy ahamiyatga ega bo'lgan o'ziga xos belgilarini ko'rsatib beradi. Kirish qism pragmatik belgi tasnifini o'z ichiga oladi va ularning muloqotdagi muhim rolini namoyon qiladi. Maqolada pragmatik markerlarning ko'p taraflama funksiyalari tizimli ravishda yoritilgan.

Kalit so'zlar: pragmatika, marker, kommunikativ funksiya, semantik mazmun, klassifikatsiya, belgi, konsepsiya, munosabat belgilari, rol, tasnif, shaxslararo aloqa, dinamika.

Аннотация. В данной статье рассматривается область прагматических знаков и показаны их важные аспекты, функции и культурно значимые особенности. Введение включает классификацию прагматических знаков и показывает их важную роль в общении. В статье систематически освещаются многосторонние функции прагматических маркеров.

Ключевые слова: прагматика, маркер, коммуникативная функция, смысловое наполнение, классификация, признак, понятие, признаки отношения, роль, классификация, межличностное общение, динамика.

Abstract. This article examines the field of pragmatic signs and shows their important aspects, functions and culturally significant features. The introduction includes a classification of pragmatic signs and shows their important role in communication. The paper systematically covers the multiple-sided functions of pragmatic markers.

Key words: pragmatics, marker, communicative function, semantic content, classification, sign, relevance, concept, signs of relationship, role, classification, interpersonal communication, dynamics.

Kirish: Pragmatik markerlar suhbat davomida muloqotni shakllantirishda rol o'ynaydigan lingvistik qurilmalardir. Ular qo'shimcha ma'no yuklaydi va suhbatdoshning niyatini, munosabatini, his-tuyg'ularini yetkazishda yordam beradi. Ushbu maqola pragmatik belgi tushunchasi va ularning nutq tahlilidagi ahamiyatini tushunishga bag'ishlangan. Biz ularning vazifalarini, tasniflarini o'rganib chiqamiz va ulardan qanday foydalanilishini va muloqotga ta'sir qilishini ko'rsatamiz.

Pragmatik markerlarning tasnifi va vazifalari. Pragmatik belgilar - bu leksik elementlar, ko'pincha so'z yoki ifodalar bo'lib, ular so'zlovchining munosabati, niyati yoki gapning pragmatik kontsepsiyasini bildirishda juda muhim o'rin egallaydi. Muayyan semantik mazmunga ega bo'lgan so'zlardan farqli o'laroq, pragmatik belgilari asosan nutq yoki kommunikativ funksiyaga xizmat qiladi.[2] Pragmatik belgilari taklif mazmunining tarkibiy qismlari emas, aksincha, pragmatik funktsiyalar uchun vosita sifatida qo'llaniladigan so'zlar, iboralar yoki gaplardir.

Ularning vazifasini quyidagicha ta'riflash mumkin:

1. Suhbatni boshlash yoki yakunlash: suhbatning boshlanishi yoki tugashini ifodalash maqsadida pragmatik belgilardan foydalaniladi. Masalan, "So, as I was saying..." yoki "Well, that's the end of that".

2. Fikr va ko'rsatkichlarni ifodalash: ular fikr bildirishga, e'tiborni yetkazishga yoki diqqatni jalb qilishga xizmat qiladi. Misollar: "I mean" va "You know".

3. Ko'rsatuvchi va mustahkamlovchi: nutqda signal berish, ta'kidlash yoki mustahkamlash uchun pragmatik belgilar qo'llanadi – "Look, let me explain it to you"

4. Muhokamani boshlash yoki davom ettirish: ular muhokamani boshlashda yoki davom ettirishda yordam beradi. "Anyway" yoki "To be honest" kabi so'zlar misol bo'la oladi.

5. Tafsilotlarni taqdim etish: pragmatik belgilar shaxslararo aloqani batafsil bayon qilishda yoki aniqlashtirishda yordam beradi. Misollar: "In other words" yoki "For instance".

6. Nutqni aniqlashtirish yoki rostgo'ylikni bildirishda: ular nutqni aniqroq aytishga yoki rostgo'ylikka urg'u berishga xizmat qiladi. Misollar: "Actually" yoki "To be specific".

7. Ochiq ifoda etish yoki ta'kidlash: pragmatik belgilar muayyan fikrlarni ifodalashga yoki ta'kidlashga yordam beradi - "You see" yoki "Actually".

Pragmatik belgilarining klassifikatsiyasi bu lingvistik elementlarni ularning vazifalari va muloqotdagi rollari asosida turkumlashdan iborat. Pragmatik belgilarini ularning shakli, vazifasi yoki kelib chiqishiga qarab tasniflashning turli usullari mavjud. Lorel J.Brintonning so'zlariga ko'ra,[1] maqbul klassifikatsiyalardan biri:

- Diskurs belgilar: Gapni bir-biriga bog'lovchi va nutqqa nisbatan ma'ruzachining nuqtai nazarini ko'rsatuvchi pragmatik belgilar. Misollar: well, so, anyway, you know, I mean va hokazo.

- Modal zarralar. Biror gapning nutqdagi yoki yozuvdagi kuchini yoki kayfiyatini o'zgartirib, so'zlovchining munosabatini, hissiyotini yoki maqsadini ifodalovchi pragmatik belgilar. Misollar - just, really, actually, indeed, perhaps.

- Hedj: Bir gapning ta'sir kuchini kamaytirib, suhbatdoshning muloyimligi, hurmati yoki ishonchsizligini ko'rsatadigan pragmatik belgilar. Misollar - kind of, sort of, maybe, I think, I guess va hokazo.

- Kuchaytirgichlar: Pragmatik belgilar so'zning kuchini yoki ishonchini kuchaytiradi va ma'ruzachining bag'rikengligini, e'tiborini yoki ishonchini ko'rsatadi. Misollar - definitely, absolutely, surely, I know, I'm sure va boshqalar.

- Munosabat belgilari: Tinglovchining fikr-mulohazalari, kelishuvi yoki suhbatga aloqadorligini ko'rsatadigan pragmatik belgilar. Misollar: yeah, right, uh-huh, okay, wow, va hokazo.

- Undov so'zlar: So'zlovchining his-tuyg'ularini, reaksiyasini ifodalovchi pragmatik belgilari. Misollar: ouch, oops, yuck, wow, oh, va boshqalar.

Pragmatik belgilar tahliliga doir ba'zi misollar:

Well: Bu marker mavzuni tanishtirish, mavzuning o'zgarishini bildirish, ikkilanishni bildirish, qarshi ekanligini ko'rsatish uchun ishlatilishi mumkin. Masalan: Well, I think lesson will start now.. (mavzu bilan tanishtirish) Well, that's another story. (mavzuni o'zgartirish) Well, who knows?.

(ikkilanishni bildiradi) Well, Chanel belt is trendy, but it costs an arm and leg... (qarshilikni ko'rsatish Well, Tony might be right. (fikrga tan berish)

Just: Ushbu belgi so'rovni yumshatish, tanqidni yumshatish, fikrni ta'kidlash yoki aniqlikni ko'rsatish uchun ishlatilishi mumkin. Masalan: Could you just turn off the radio for a moment? (talabni yumshatish) It's just that I don't like it.. (tanqidni yengillashtirish) I just obsessed with this necklace (fikrni ta'kidlash) It's just 5 minutes to leave. (aniqlikni ko'rsatish)

You know: Ushbu marker kelishuvga intilish, tushunishni tekshirish, daxldorlikni ko'rsatish yoki pauzani to'ldirish uchun ishlatilishi mumkin. Masalan: It's so complicated, you know? (kelishuvga intilish) You know what I just said? (tushunganlikni tekshirish) You know, I respect your parents. (daxldorlikni ko'rsatish) It was so realistic...you know, I couldn't stop staring at it (pauzani to'ldirish)

Pragmatik belgilari so'zlashuvda keng qo'llaniladi, lekin yozma matnlarda, ayniqsa norasmiy matnlarda ham uchratsa bo'ladi. Ular kontekstga, ta'sirchanlikka va tilning o'ziga xos xususiyatlariga qarab farq qilishi mumkin. Masalan, ba'zi pragmatik belgilar Britaniya ingliz tilisiga xosdir, masalan, "while" yoki "innit", boshqalari esa "like" yoki "guys" kabi Amerika ingliz tilisida ko'proq uchraydi. [3]

Pragmatik belgilaridan foydalanish tilning qiziqarli va muhim jihati sanaladi, chunki ular odamlarning bir-biri bilan qanday aloqada bo'lishlarini aks ettiradi. Ular nutq yoki yozuvning tabiiy va qiziqarli bo'lishini ta'minlashga ham hissa qo'shadi. Biroq, biz ulardan to'g'ri foydalanishimiz zarur, chunki pragmatik belgilaridan haddan tashqari ko'p foydalanish nutq yoki yozuvni noprofessional qilishi mumkin.

Madaniyatlararo muloqotda pragmatik belgilar. Pragmatik belgilar madaniyatlararo aloqani osonlashtirish yoki murakkablashtirishda katta ahamiyat kasb etadi, chunki ular turli madaniy qadriyatlarni, normalarni va maqsadlarni aks ettirishi mumkin. Kontekst va suhbatdoshga qarab pragmatik belgilar turli funktsiya va ahamiyatga ega bo'lishi mumkin, bu esa tushunmovchiliklarga, noto'g'ri muloqotga, hatto ziddiyatlarga olib keladi. Shuning uchun madaniyatlararo kommunikatorlar o'zlari foydalanadigan markerlarning pragmatik vazifalari va ta'siridan xabardor bo'lishlari va ulardan foydalanishning turli xil vaziyatlarini ko'rib chiqishlari zarur. Masalan, ayrim belgilar ba'zi madaniyatlarda do'stona yoki hamkorlik sifatida qabul qilinishi mumkin, ammo boshqalarda qo'pol yoki intruziv deb hisoblanishi mumkin. Ba'zi belgilar bir madaniyatda qiziqish yoki rozi bo'lishni bildirish uchun ishlatilishi mumkin, ammo boshqasida to'qnashuv yoki intruziv deb hisoblanishi mumkin. Shunday qilib, markerlarning pragmatik funktsiyalari va ta'sirini tushunish madaniyatlararo kommunikatorlarga nutqni tinglovchilarga moslashtirish imkonini beradi. Amerika va Britaniya ingliz tillari o'rtasidagi pragmatik markerlarning lingvistik farqiga misol "quite" so'zini ishlatishdir. Amerikalik ingliz tilida "quite" ko'pincha " She is quite beautiful " da bo'lgani kabi, kuchli yoki mutlaq ma'noni yetkazib beruvchi kuchaytiruvchi sifatida ishlaydi. Biroq, Britaniya ingliz tilida "quite" yumshoqroq sifatda ishlatiladi, bu o'rtacha yoki biroz degan ma'noni anglatadi. " She is quite beautiful " gapi "she is rather beautiful" ma'nosini anglatadi. Shu sababli, amerikalik ma'ruzachi bilmasdan britaniyalik odamga kuchliroq maqtov bildirishi mumkin, britaniyalik ma'ruzachi esa amerikalik tinglovchi bilan "quite" foydalanishda ularning maqtovini noto'g'ri tushunishi mumkin. Bu esa pragmatik belgilaridagi madaniy farqlar muloqotning talqiniga qanday ta'sir ko'rsatishi mumkinligini yaqqol ko'rsatadi.

Xulosa. Pragmatik markerlarni tadqiq qilish samarali muloqotni shakllantirishda ularning muhim rolini ochib beradi. Pragmatik belgilar, lingvistik qurilmalar sifatida nutqdagi ijtimoiy dinamika, niyat va hissiy nuanslarni ifodalashi orqali til imkoniyatlariga kuchli ta'sir o'tkazadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Brinton, L. The Evolution of Pragmatic Markers in English: Pathways of Change. – Cambridge University Press, 2017. – 332 p.
2. Beeching, K. Pragmatic Markers in British English. Meaning in Social Interaction. – Cambridge: Cambridge University Press, 2016. – 255 p
3. Aijmer, K. Understanding Pragmatic Markers: A Variational Pragmatic Approach. – Edinburgh: Edinburgh Univ. Press, 2013. – 192 p.
4. Nasilloyevna, S. S. The Connotative meanings of noun and adjective lexemes in Uzbek and English languages Qayumova Nigora Muxtor kizi. Scientific reports of Bukhara State University, 79.

5. Sadokat Safoyeva, Text-reality integration and sociological analysis of literary text , центр научных публикаций (buxdu.uz): Том 26 № 26 (2022): Статьи и тезисы (buxdu.uz)

6. Sadokat Safoyeva, Lingvistics features of the publicistic style, центр научных публикаций (buxdu.uz): Том 5 № 5 (2021): Maqola va tezislar (buxdu.uz)

UDC: 81'221:001.53

TPOLOGY OF NON-VERBAL MEANS OF COMMUNICATION BASED ON THE NOVEL "THE ALCHEMIST" BY PAULO COELHO

M.U.Saidova, Associate professor, Bukhara state university, Bukhara

N.Sh.Kosimova, master degree student, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Paulo Koeloning "Alkimyogar" romanida muallif og'zaki tildan tashqariga chiqadigan turli muloqot shakllarini o'rganadi. Bu og'zaki bo'lmagan belgilar qahramonlar uchun o'zlarini ifoda etish va his-tuyg'ular va xabarlarini hikoya davomida etkazish uchun muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Ushbu maqolaning maqsadi romanda uchraydigan turli xil og'zaki bo'lmagan muloqot turlarini tahlil qilish va tasniflash, ularning ma'nosi va qahramonlarning sayohatlariga ta'sirini yoritishdir.

Kalit so'zlar: noverbal aloqa vositalari, hissiyotlar, madaniyat, ma'no, tasnif, paralingvistika, kinetika, gastika, tashqi ko'rinish, sistemologiya.

Аннотация. В романе Пауло Коэльо «Алхимик» автор исследует различные формы общения, выходящие за рамки вербального языка. Эти невербальные средства служат важными инструментами для самовыражения персонажей, передачи эмоций и сообщений на протяжении всей истории. Целью этой статьи является анализ и классификация различных типов невербальных средств общения, встречающихся в романе, проливая свет на их значение и влияние на путешествия персонажей.

Ключевые слова: невербальные средства коммуникации, эмоции, культура, значение, классификация, паралингвистика, кинетика, гастика, внешний вид, системология.

Abstract. In Paulo Coelho's novel "The Alchemist," the author explores various forms of communication that extend beyond verbal language. These non-verbal means serve as essential tools for characters to express themselves, convey emotions, and transmit messages throughout the story. This article aims to analyze and categorize these different types of non-verbal communication means found in the novel, shedding light on their significance and impact on the characters' journeys.

Key words: non-verbal means of communication, emotions, culture, meaning, classification, paralinguistics, kinetics, gastics, appearance, systemology.

Introduction. Communication is the process of exchanging information, ideas, and feelings between individuals or groups. According to Wilson (1979), communication occurs "whenever the behaviour of one individual (the sender) influences the behaviour of another individual (the receiver)" [2, 417]. Therefore, it involves the transmission and reception of messages through various channels, such as verbal language, non-verbal cues, written text, and visual or auditory signals.

"Nonverbal behavior includes all communicative acts except speech" [2, 417]. It involves various non-linguistic cues, such as body language, facial expressions, tone of voice, gestures, postures, and eye contact. Vansyatskaya claims that "the effectiveness of any communication contacts is determined not only by how clear the words and other elements of verbal communication are to the interlocutor, but also the ability to interpret correctly visual information, such as, eye-contact, facial expressions and gestures, body movements, posture, distance, pace and timbre of speech" [4, 65]. NVC is often subconscious and can add depth and nuance to the literary discourse.

In literary discourse, non-verbal communication plays a vital role in enhancing the understanding and interpretation of the text. It enables readers to perceive and analyze the emotions, attitudes, and motivations of the characters beyond their spoken words.

However, due to the fact that there is a small number of works devoted to the consideration of the role of non-verbal means of communication in literary discourse, the purpose of this article is to

examine and categorize them using examples taken from the literary work “The Alchemist” written by Paulo Coelho.

Materials and Methods. While writing this article, such general scientific research methods as the descriptive-analytical method, classification, generalization, interpretation and systematization of the data obtained were used. First of all, to analyze non-verbal units, the novel “The Alchemist” was taken and fragments containing elements of non-verbal communication were identified. Then the fragments were parsed into phrases and separate words, which were further interpreted using the method of contextual analysis. Based on general similarities, the given examples were generalized into separate groups and classified according to the corresponding characteristics. The data was processed and systematized taking into account the specifics of the context.

Results. Nowadays, there is no exact classification of nonverbal means of communication, since the opinions of scientists are divided depending on different approaches, but they all have common features.

From a psychological point of view, nonverbal communication can be divided into 5 subsystems [1, 554-555]:

- visual type of communication that includes gestures, body language, skin reaction, spatial-temporal organization of communication, eye-contact;
- an acoustic system that consists of paralinguistic system (voice, timbre, range, tone) and extra linguistic system (speech pauses and other means such as laughing, coughing, crying, etc.);
- a touch system (touching, kissing, hugging);
- the olfactory system (pleasant and unpleasant odors of environment).

Based on these characteristics, there are two disciplines studying NVC: Kinesics (connected with facial expressions, gestures, posture, eye contact) and Proxemics (related to the distance between the communicants during speech communication).

However, according to Goranka Zoric, Karlo Smid, Igor S. Pandzic there are a number of categories which non-verbal communication can be divided into [7, 2-3]:

- Kinesics, or body language, refers to non-verbal behavior involving the movement of the body, such as facial expressions, eye movements, gestures, and posture.
- Oculistics, or eye contact, is the influence of visual contact on the perception of the communicated message.
- Haptics involves touch and refers to touching behaviors.
- Proxemics focuses on personal space and how it is used.
- Paralanguage, or paralinguistics, consists of non-verbal cues that are closely related to language use, such as non-word utterances.
- Chronemics examines the use of time, including waiting and pausing.
- Silence is the absence of sound and can convey muteness, stillness, or secrecy.
- Olfactics refers to the sense of smell.
- Vocalics involves the vocal features of speech, such as tone of voice, timbre, volume, and speed.
- Physical appearance and artifacts refer to the physical characteristics of the body, clothing, jewelry, hairstyle, and so on.
- Symbolism, or semiotics, explores the meaning of signs and symbols.

In addition to these types, Kreidlin considers two more types of nonverbal communication – systemology (which considers the systems and functions of objects surrounding people) and gastiks (the science of the symbolic and communicative functions of food and drinks) [9, 22].

To identify a more accurate classification from the existing ones, examples from the work “The Alchemist” were considered and shown in the table below.

Example	Type of NVC	Meaning
The lake, which had been fresh water, transformed into a lake of salty tears.	gastiks	The lake became salty because it was also sad.
He swept the floor with his jacket and lay down, using the book he had just finished reading as a pillow.	systemology	The situation around shows the guy's social status - poverty.

He had noticed that, as soon as he awoke, most of his animals also began to stir.	chronemics	This shows the special bond between the sheep and the shepherd.
Moorish eyes went wide with fear and surprise.	kinesics	The girl was delighted by the guy's stories and surprised by his adventures.
His father said no more. The next day, he gave his son a pouch that held three ancient Spanish gold coins.	symbolism	These three coins served as a sign of the father's blessing and the acceptance of the son's decision.
... he looked at the sunrise.	kinesics	It means thoughtfulness.
He recited an Our Father silently.	silence	This indicates the intimacy of the moment, because turning to God is something personal for each human being.
His hands began to tremble... He pulled his hands away.	kinesics	This shows the guy's fear.
He paused for a moment to see if the woman knew what the Egyptian pyramids were.	chronemics	He paused to find out if the woman really knew about everything.
... he said the last three words slowly, so that the old woman would understand...	vocalics	He thought that the woman must not understand him, and this way it would be easier for her.
There was a moment of silence so profound that it seemed the city was asleep.	silence	The shepherd felt that everything he believed in was in vain, he was lost and silence accompanied this feeling.
The old woman asked him to swear again while looking at the image of the Sacred Heart of Jesus.	symbolism	The sacred image meant that the guy would not lie by looking at it.
He ran his fingers slowly over the stones, sensing their temperature and feeling their surface.	haptics	Touching them, he felt better, as they reminded him of the old man and that he was always with him.
The boy was tempted to be rude, and move to another bench...	proxemics	He didn't want to talk, so he wanted to change seats, move away.
The old man pointed to a baker...	kinesics	This means indication.
The old man wore a breastplate of heavy gold covered with precious stones.	physical appearance	Seeing such a robe, the shepherd believed that this was really a king.
The boy felt a pang in his heart...	kinesics	This example indicates the hopelessness of the situation, thinking about how a girl can be with another guy.
...sighed the old man.	paralinguistics	Indicates regret.
...a butterfly appeared and fluttered between him and the old man.	symbolism	The butterfly meant a good sign.
"And ask for a glass of wine for me. I hate this tea." "There is no wine in this country", the young man said. "The religion here forbids it".	gastics	This example represents cultural differences.
...that made him feel better, the tea seemed less bitter.	gastiks	Having found hope again, the bitter tea was no longer so bitter, which meant relief and calm.
... the marketplace was empty, and he was far away from home...	systemology	This absence of people and complete emptiness means the shepherd's loneliness and fear from the uncertainty of his future being in a foreign country.
His eyes filled with tears...	kinesics	Means sadness.
And the odor of the animals became a bit more tolerable.	olfactics	The thought of his aim made the American feel better and the smell became more tolerable.
The stranger shouted: "Urim and Thummim!"	vocalics	Surprise was expressed here.
The boy stepped closer to the girl...	proxemics	Since the guy was in love, this position expresses sensual intimacy and the desire to be close.
Something that exerted the same force whenever two pairs of eyes met, as had theirs here at well.	oculesics	The prolonged eye contact is compared to the expression of feelings.

Discussion. Having analyzed the results of the table, it can be noticed that all the types of nonverbal communication mentioned above were found in the book "The Alchemist". Body language

was the most common, as it constitutes a significant part of communication and includes eye movements, gestures, postures, and facial expressions.

Examining paralinguistics, most scientists are of the opinion that this comprises sound codes additional to speech, included into the communication process and conveying meaning. Kreidlin distinguishes here the following units [9, 27-28]: individual non-speech sounds emanating from the oral or nasal cavity, sound complexes arising in various types of physiological reactions, voice and its constant qualities, paralinguistic prosody (pitch, rate of speech, tonal level, etc.). Thus, it is clear that vocalics identified by Zoric is a subtype of paralinguistics. Dorff considers vocalics as a synonym for the word paralinguistics "vocalics (paralinguistics) - vocal effects, namely: tone, speed of speech, voice strength, the presence or absence of pauses, sound intensity. Intonation, vibration, timbre, cry, breathing make meaning and sound inseparable, and often the sound (intonation) can replace the meaning of what was said." [8, 380]. Thus, we can conclude that vocalics is not an independent, but an integral part of paralinguistics.

As for gastics, it can also be considered a type of nonverbal communication. From the examples given in the table it is clear that with the help of food and drinks the author can express a person's emotional state. For example, in the beginning, when Santiago tried tea in another country with a language unfamiliar to him, it seemed bitter to him. But then, when he remembered his path and how much he had already done for his aim, he calmed down and the tea no longer seemed so bitter.

In such a way, NVC also aids in creating a vivid and immersive reading experience. Descriptions of body language, facial expressions, and movements can bring the characters to life and help readers connect with them on a deeper level. These non-verbal details provide visual and sensory cues that stimulate the readers' imagination and allow them to form a mental image of the scene or situation described in the literary work. The remaining types are similar in all classifications and are also presented in the table given above.

Conclusion. Having analyzed the examples from the book and systematized them, it became obvious that the classification of nonverbal means of communication consists of many types. The main and frequently encountered ones are kinesics, paralinguistics, artifacts and physical appearance. Gastics, considered non-verbal communication, actually plays a role in conveying the emotional state of the characters in the work.

Moreover, non-verbal communication in literary discourse can convey cultural or societal norms, allowing readers to gain insights into the broader context and social dynamics of the story. For example, drinks and physical appearance reveal information about a character's background, social status, or cultural upbringing.

What is more, by incorporating non-verbal communication into their writing, authors can create more nuanced characters, evoke emotions, and enhance the overall impact of their storytelling. They can provide readers with additional layers of meaning and subtext, allowing for deeper analysis and interpretation of the literary work.

REFERENCES:

1. Gozalova M.R., Gazilov M.G., Kobeleva O.V., Seredina M.I., Loseva E.S., "Non-Verbal Communication in the Modern World", ISSN 2039-2117 (online), Mediterranean Journal of Social Sciences, Vol 7 No 4, July 2016. <https://www.richtmann.org/journal/index.php/mjss/article/view/9354/9033>
2. Mandal, F. B. (2014). Nonverbal communication in humans. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 24(4), 417–421. <https://doi.org/10.1080/10911359.2013.831288>
3. Saidova, M. U. (2020). Lexicographic and etymological analysis of the concise oxford dictionary of literary terms by. <https://namdu.researchcommons.org/cgi/viewcontent.cgi?article=2723&context=journal>
4. Вансяцкая Е. А. "Языковая репрезентация миремических невербальных компонентов коммуникации (Гендерный аспект)", Вестник ИВГУ. Серия: Гуманитарные науки, 2013. <https://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-reprezentatsiya-miremicheskikh-neverbalnyh-komponentov-kommunikatsii-gendernyy-aspekt>
5. Saidova, M. U. The problem of studying literary terms on figurative language. https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0,5&cluster=9219256601546054307
6. Umidullayevna, Saidova Mukhayyo. "SEMANTIC ANALYSIS OF ENGLISH POETIC TERMS IN LITERARY DICTIONARIES." RESEARCH AND EDUCATION 1.1 (2022): 38-46. <https://researchedu.org/index.php/re/article/view/682>

7. Zoric G., Smid K., Pandzic I.S., "Facial Gestures: Taxonomy and Application of Non-Verbal, Non-Emotional Facial Displays for Embodied Conversational Agents", *Conversational Informatics: An Engineering Approach* Edited by Toyooki Nishida, 2007 John Wiley & Sons, Ltd. <https://hotlab.fer.hr/images/50009014/ch907.pdf>

8. Дорф Т. В., Мироненкова Н. Н., "Типы невербальной коммуникации в обучении с позиции смыслоцентрированного подхода", Текст научной статьи по специальности «Науки об образовании», [Научные междисциплинарные исследования](https://cyberleninka.ru/article/n/tipy-neverbalnoy-kommunikatsii-v-obuchanii-s-pozitsii-smyslotsentrirovannogo-podhoda), 2021. <https://cyberleninka.ru/article/n/tipy-neverbalnoy-kommunikatsii-v-obuchanii-s-pozitsii-smyslotsentrirovannogo-podhoda>

9. Крейдлин, Г.Е. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык [Текст] / Г.Е. Крейдлин. – М.: Новое литературное обозрение, 2002. – 592 с.

UDC 811

ONOMATOPOEIA AS A LITERARY DEVICE

M.Sharipova, researcher, Kokand state pedagogical institute, Kokand

Annotatsiya. *Ushbu maqola onomatopeya lingvistik hodisasiga bag'ishlangan bo'lib, unda onomatoplarga, jumladan, ularning badiiy xususiyatlariga alohida urg'u berilgan. Maqolada, shuningdek, ingliz tilidagi onomatoplarning badiiy san'atlar sifatida qo'llanilishiga doir bir nechta misollar tahlil qilinadi, ularning badiiy matnda qanday ma'no kasb etish uchun ishlatilgani va umumiy jihatlari taqqoslanadi hamda mavzu yuzasidan umumiy xulosa taqdim etiladi.*

Kalit so'zlar: *onomatopeya, badiiy san'at, stilistik san'at, taqlid, tovush, sher, hayvonlar tovushlari, tabiatdagi tovushlar, metafora.*

Аннотация. *Эта статья посвящена лингвистическому явлению ономапоеи, в которой особое внимание уделяется ономапоам, в том числе их художественным особенностям. В статье также будут проанализированы несколько примеров применения англоязычных ономапопов в качестве художественных искусств, сопоставлены их смысл и общие аспекты, которые используются в художественном тексте и представлены общие выводы по теме.*

Ключевые слова: *звукоподражание, литературный прием, стилистический прием, подражание, звук, стихотворение, звук животных, звук природы, метафора.*

Abstract. *This article will lay stress on linguistic phenomenon called onomatopoeia generally and specify its certain peculiarities in terms of literature. It also analyses the usage of onomatopoeic words as a literary device, compares the meaning they denote in literary context with their general features. and draw a logical conclusion on the topic.*

Key words: *onomatopoeia, literary device, stylistic device, imitation, sound, poem, sound of animals, sound of nature, metaphor.*

Onomatopoeia is a Latin word, but its etymology can be traced back to the Ancient Greek "onomatopoiia," meaning "the making of a name or word." the usage of words to describe any sound that is created by a living being, a non-living object or entity is termed onomatopoeia. Rundgren states that the word onomatopoeia comes from the combination of two Greek words, one meaning "name" and the other meaning "I make", so onomatopoeia literally means "the name (or sound)I make". That is to say that the word means nothing more than the sound it makes. Even before the appearance of human, animals made sounds, and inanimate nature also sounded: waves rustled, the wind whistled, fallen leaves rustled –human appeared in the sounding world. Having captured the surrounding sounds, he created his own acoustic signaling, which, therefore, did not arise from scratch. Ancient human learned to understand, decipher the sounds of nature around him/her, he/she imitated them in order to adapt to the environment, and ultimately to survive [1]. English author Henry Peacham first used the term *Onomatopoeia* in his 1577 book on grammar and rhetoric called "The Garden of Eloquence." He defined it as "when we invent, devise, and make a name intimating the sound." [2] There are sporadic instances in all languages of what is traditionally referred to as onomatopoeia: the non –arbitrary connection between the form and the meaning of onomatopoeic words. Onomatopoeic words be the central object of one of the important part of linguistics. The most striking characteristics of an onomatopoeic words is the connection between their form and meaning. It is generally the case that there is no natural connection between a linguistic form and its meaning. But this is not true for onomatopoeic words considered a part of

the natural sounds "theory of language" origin. There are sporadic instances in all languages of what is traditionally referred to as onomatopoeia: the non-arbitrary connection between the form and the meaning of an onomatopoeic word. More accurately, it is possible to predict the meaning and given the meaning of a word just by analyzing the form such as *meow* or *bang*. It is possible to predict the meaning as they denote things related to the sounds they make. Onomatopoeic words have been used actively to denote the sound in Uzbek and English languages. Many linguistic scholars suggested different theories about the denotative meanings, semantic groups and morphological features of onomatopoeic words. Onomatopoeia can be defined as the formation of words whose sound is imitative of the sound of noise or action designated such as hiss, buzz, and bang. [3] Such words are used for poetic or rhetorical effect both in literature and poetry. In poetry and literature, the onomatopoeic effect is something writers can harness to create vivid imagery without verbosity. In literature onomatopoeia can be used as a literary device that can be used by writers and poets to create heightened experience for the reader. As onomatopoeic words are descriptive and conducive to rhymes, they help readers to provide a sensory effect and vivid imagery of the written work. These sounds create a sensory impression in the minds of the readers which they understand. The readers also understand the impacts of the sounds, their likely meanings, and their roles in creating those meanings. These words actually look like the sounds they make, and one can almost hear those sounds as he reads a piece of written work such as slam or splash. According to Ullmann, there are two types of onomatopoeia primary onomatopoeia which refers to the imitation of sound by sound which is truly an echo to the sense as buzz, crack, growl, whiz, etc. and secondary onomatopoeia in which the sound evoke, not an acoustic experience, but a movement (dither, slither, wrinkle) or some physical or moral quality, usually unfavorable such as gloom, slimy, slick, sluggish) Hugh Bredin [4] points out that there are two types of onomatopoeic words:

1. Direct onomatopoeia: The sounds of the word resembles a member of the class to explain it simply such as hiss, moan, whirr and buzz. However, he also suggests that none of these words is exactly like the sound that it denotes. There are higher and lower degrees of onomatopoeic word resemblance and the number of words which have quite a high degree of resemblance, is relatively small such as hiss.

2. Associative onomatopoeia: it occurs whenever the sound of a word resembles a sound associated with the word denotes. Some examples of this are cuckoo, bubble, smash, and whip. None of these words has a sound that resembles the objects or actions that they denote, for instance, cuckoo is bird's name, but its acoustic resemblance is to the song that it produces, not the bird itself.

Berlin and O'Neill researched 206 bird names in the South American language and confirmed that 34% of the names of them had onomatopoeic feature. It shows that many animal names derived from the sound they made. [5]

In a broader sense it refers to any combination of imitative sounds and rhythms that are used:

1. To reinforce the sense or moods of a passage of poetry or prose.
2. To enrich the contents of the article, by giving more vivid description of the environment;
3. To increase the degree of musicality, since onomatopes are words that imitate natural sounds;
4. To deepen the impression of readers towards the message, because onomatopes "audiolize" the picture;

4. To maximize the reality of the situation so that the readers can get a real acoustic sensation of the whole picture. Onomatopoeia is one way that poets convey sound. When a poet uses onomatopoeia, the word itself looks like the sound it makes, and somehow one "hears" it as one reads. In addition to other figures of speech, poets often use onomatopoeia to shape a poem's sound or achieve a desired effect. Onomatopoeia is also common in children's books, comics, and fiction, as it can add excitement and verisimilitude. It is a powerful poetry device because it can add depth, excitement action by allowing the reader to hear and remember the word. Imitating real-life sounds in the literary work helps poets to add a sense of reality to poetry and to understand the

author's message easily. Using onomatopoeic words as a literary device can also be an effective way to introduce humor encouraging reader to smile if used correctly in comic texts. It is possible to find millions of poems in English literature illustrated with onomatopoeic effects. Here are some examples: these lines from Robert Browning's poem "The Pied Piper of Hamelin."

There was a rustling that seemed like a bustling
Of merry crowds justling at pitching and hustling,
Small feet were pattering, wooden shoes clattering,
Little hands clapping and little tongues chattering,
And, like fowls in a farm-yard when barley is scattering,
Out came the children running.

In this dramatic monologue onomatopoeic words like bustle, hustle, clatter, chatter, serve to enhance the image of the poem with audible sounds and help to build the rhythm of the poem with their phonetic correspondence. In the next example, "The Bells" by Edgar Allen Poe begins with the description of bells and how they sound:

How they clang, and clash, and roar!
What a horror they outpour
On the bosom of the palpitating air!
Yet the ear it fully knows,
By the twanging and the clanging,
How the danger ebbs and flows;
Yet the ear distinctly tells,
In the jangling and the wrangling.
How the danger sinks and swells,
By the sinking or the swelling in the anger of the bells—
Of the bells- Of the bells, bells, bells, bells,
Bells, bells, bells—In the clamor and the clangor of the bells!

In this poem the words like clang, clash, roar, clang, twang are used to present a negative effect to the reader by creating frightening mood in their mind. In another example by William Shakespeare a subtle imagery of the nature are depicted with the help of onomatopoeia denoting animal sounds:

"Hark, hark! Bow-wow.
The watch-dogs bark! Bow-wow.
Hark, hark! I hear
The strain of strutting chanticleer
Cry, 'cock-a-diddle-dow!'"

Carl Sandburg who was the author of the poem called "Honky Tonk in Cleveland Ohio" uses onomatopoeia to describe the sound and feeling of a bar:

It's a jazz affair,
drum crashes and cornet razzes,
The trombone pony neighs and the tuba jack as snort.
The banjo tickles and titters to awful.

Another author who mastered the onomatopoeic words in his literary works is Alfred Noyes : Over the cobbles he clattered and clashes in the dark inn-yard,/ he tapped with his whip on the shutters, but all was locked and barred; Tlot-tlot, tlot-tlot! Had they heard it? The horses hooves, ringing clear; Tlot-tlot, tlot-tlot, in the distance !Were they deaf that they did not hear? (*The Highwayman*) In this stanza the word tlot-tlot used as a warning to the soldiers in the war to cause tension between them. Furthermore, the repetition of the sound [t] at the beginning and ending of the word adds a phonetic colour to the poem. The piece taken from the poem " Fossils" by Ogden Nash proved the onomatopoeic feature of the word not only used for enriching the content but it may also cause humour. In this respect many contexts can be found used onomatopes to produce a humorous text: There were no drums or saxophones , But just the clatter of their bones, Rolling, rattling carefree circus, Of mammoth polkas and mazurkas. In Ernest Hemingway's *For Whom the Bell Tolls*, Hemingway uses it to bring the reader into the world of the novel and experience of its characters.

He writes: *“He saw nothing and heard nothing but he could feel his heart pounding and then he heard the clack on stone and the leaping, dropping clicks of a small rock falling.”* The “clack” of the stone and “clicks” of a small rock falling bring the story to life. The sentence itself could have made complete sense without the use of the literary device. But by using the literary device, Hemingway created a more vivid picture of what was occurring in the story. Alfred Lord Tennyson who was the famous English poet used such sentence to describe the death of the legendary King Arthur in “MorteD Arthur” “I heard the ripple washing in the reeds”. Here, the word ripple refers to the death of the king by metaphoring the waves in the ocean. By giving this example it is proven that onomatopoeic words can describe not only the sound or scene but they can depict the picture of the case by comparing them to another object using metaphor [6]. In this point it can be stated that adding onomatopoeic effect to the written work may function as a key feature to fully deliver the meaning of the context making it reachable to larger audience as onomatopoeic words are much more similar to each other as the same phones can denote the same concept even in different languages. From the sound of the animals to the sound of the natural events are nearly interpreted the same although some exceptions may be found due to the phonetic system of languages.

In conclusion, there are a number of literary and stylistic devices that frequently categorized as a figure of speech. By given examples above it is proven that onomatopoeia which is defined as a word which imitates the natural sounds of a thing or people can be used such literary device because of unique phonetic features like repetition of sounds in the same word making it easier to reach a rhyme in the poems. In a much broader sense, especially in prose It creates a sound effect that mimics the thing described ,making the description more expressive and interesting For instance, “the gushing stream flows in the forest” is a more meaningful description than just saying, ”the stream flows in the street”.

The reader is drawn to hear the sound of a “gushing stream” which makes the expression more effective. In a broader sense it refers to any combination of imitative sounds and rhythms that are used to reinforce the sense or mood of a passage of poetry or prose.

Onomatopoeia is the sounding word which depends on imitating the movement of something that has a relation with the object that one imitates .

It may be animal or machine or water etc. so the movement of the tongue inside the bird leads to make the sound of twitter which is the onomatopoeic word. It is acceptable to remind that onomatopoeic words serve the readers hear the sounds the words reflect. As a result, the reader can enter the world created by the poet with the aid of these words. The beauty of onomatopoeic words lies in the fact that they are bound to have an effect on the readers senses and imagination. Moreover, a simple, plain expression does not have the same emphatic effect that conveys an idea powerfully to the readers .The usage of onomatopoeic words helps to create emphasis in speech.

REFERENCES:

1. I Kaharova I: Morphology and phonostylistics of imitative words in the English and uzbek languages// Oriental journal of philology
2. Peacham H. "The Garden of Eloquence.
3. Harper, Douglas (2010) Origin and Meaning of Onomatopoeia by on line Etymology dictionary onomatopoeic words <www.etymonline .com
4. Bredin H Vol 27, The John Hopkins University press 555-569 Onomatopoeia as a figure and a linguistic principle New literary history
5. Berlin (1992), pp249-250
6. Scott .A.F. (1951) Current Literary Terms :A Concise Dictionary of their Origin and Use. Cambridge University Press.

UO‘K 81.821.03

OYBEKNING "NAVOIY" ROMANIDA ALISHER NAVOIY OBRAZI

A.V.Tkachenko, o‘qituvchi, Mirzo Ulug‘bek tumani 210-sonli maktab, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada Oybekning "Navoiy" romanida Alisher Navoiy obrazi ko'rib chiqiladi. Tarixiy romanda muallif (asosan) bosh qahramon timsolida tarixiy shaxs konsepsiyasini ilgari suradi. Ya'ni ijodkor olamni bilish yo'lida o'z badiiy talqinidagi tarixiy shaxs ruhiyatini taftish qiladi, uning murakkab taqdiriga nazar soladi. Shu tarixiy shaxs vositasida zamon va makonni o'rganadi. Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, madaniy, falsafiy qarashlarini ilgari suradi. Shu ma'noda Oybek romanida Alisher Navoiy obrazi misolida ko'rinadigan tarixiy shaxs konsepsiyasi e'tiborga olinishi zarur.

Kalit so'zlar: Navoiy, obraz va personaj, tarixiy roman, Oybekning "Navoiy" romani, umrboqiy asar.

Аннотация. В данной статье рассматривается образ Алишера Навои в романе Ойбека «Навои». В историческом романе автор выдвигает концепцию исторического лица в образе (преимущественно) главного героя. То есть, чтобы познать мир, писатель исследует психику исторического человека в его художественной интерпретации, смотрит на его сложную судьбу. Через эту историческую фигуру он изучает время и пространство. Продвигает социальные, экономические, политические, культурные, философские взгляды. В этом смысле необходимо учитывать понятие исторической личности, которое можно увидеть на примере образа Алишера Навои в романе Ойбека «Навои».

Ключевые слова: Навои, образ и персонаж, исторический роман, роман Ойбека «Навои», долговечное произведение.

Abstract. This article examines the character of Alisher Navoi in Oibek's novel "Navoi". In a historical novel, the author puts forward the concept of a historical person in the form of (mainly) the main character. That is, in order to know the world, the artist examines the psyche of the historical person in his artistic interpretation, looks at his complex fate. Through this historical figure, he studies time and space. Promotes social, economic, political, cultural, philosophical views. In this sense, it is necessary to take into account the concept of a historical person, which can be seen in the example of Alisher Navoi's character in Oibek's novel.

Key words: Navoi, image and character, historical novel, Oibek's novel "Navoi", a lifelong work.

Badiiy adabiyot, badiiy asar shunday ne'matki, ularda asrlar osha mo'jizalar saqlanadi, ne-ne ko'ksi ishqqa, zaboni ilmi ash'orga to'la qahramonlar har dam barhayot bo'lishadi. Davrlar o'tadiki, har biri o'zidan bir daho yaratib uning ilmini, ijodini kelajak avlodga meros qilib qoldiradi. Yurtimiz tarixida XIV-XV asrlar alohida o'rinni egallaydi. Ushbu asrlarda Sharqning hozirga qadar iftixori bo'lib kelgan mahobatli inshootlar –me'moriy obidalar bino etildi. Adabiyot, san'at va fan keng taraqqiy etdi. Ana shu taraqqiyotning timsoli va natijasi sifatida Alisher Navoiyning buyuk asarlari yaratildi. Navoiy faqat buyuk shoir bo'libgina qolmay XV asrning ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy, ma'rifiy hayotiga ham katta ta'sir o'tkazdi. Navoiy ijodining jilvasi bizga qadar yetib, ko'ngillarga yorug'lik ulashmoqda. Oybek o'zining "Navoiy" romani orqali shunday o'tgan asrlarning dahosi sanalgan Navoiyni bizga tanitmoqchi bo'lgan bo'lsa ajab emas [1]. Oybekning asosiy maqsadi Navoiyning ulug' inson, shoir va davlat arbobi sifatidagi obrazini yaratishdir. Oybek Navoiyning insonparvar shoir va davlat arbobi sifatidagi obrazini yaratish uchun asarga tarixiy shaxslar obrazi bilan birga badiiy to'qima obrazlarni ham kiritgan.

Avvalo shuni ta'kidlash joizki, adabiyotimiz tarixida Alisher Navoiyning to'laqonli badiiy siymosini yaratishga bo'lgan urinishlar u qadar ko'p emas. Oybekning "Navoiy" romani (1944), Uyg'un va Izzat Sultonning "Alisher Navoiy" dramasi (1945), Omon Muxtorning "Ishq ahli" romanlarida (2007) Alisher Navoiy siymosi tarixiy-ijtimoiy voqealar markazida badiiy talqin etiladi. Bu asarlar ichida Navoiy shaxsiyatining nisbatan to'laqonli, konseptual badiiy qiyofasi Oybekning "Navoiy" romanida ifodalangan desak, mazkur asarning yozilganiga qariyb sakson yil bo'lganini e'tibordan qochirmasligimiz lozim. Ya'ni o'tgan sakson yil davomida ijtimoiy shart-sharoit ham, tuzum ham, adabiy-estetik qarashlar ham, hatto, tarixning o'zi ham yangilanganini hisobga olishimiz zarur. Shunday ekan, Isajon Sultonning Alisher Navoiy siymosini qaytadan badiiy talqin etishga

bo'lgan urinishiga shunchaki shaxsiy ijodiy ehtiyoj sifatida emas, balki adabiy-madaniy hayotimizda yetilib kelgan umumestetik ehtiyojning mevasi sifatida qarash o'rinli bo'ladi. Asarda tarixiy shaxs obrazi sifatida asosan bosh qahramon Alisher Navoiy siymosi turadi. Oybek romanda buyuk shoir obrazini yaratishda Navoiyning turkiy til va adabiyotga bo'lgan munosabati tasviridan ham o'rinli foydalangan. Romanda haqqoniy tasvirlanganidek, Navoiy o'z ona tili — turkiyni dildan sevadi. Uning go'zal va boy til ekanini inkor qiluvchilarga qarshi dadil kurashadi. O'zbek tilining boyligini amalda namoyish qiluvchi ajoyib badiiy asarlar yaratadi. Romanda Alisher Navoiy bilan bir qatorda Abdurahmon Jomiy, Husayn Boyqaro, Badiuzzamon, Xadicha begim, Mo'min Mirzo, Darveshali, Binoiy, Majididdin singari tarixiy shaxslar obrazi ham berilgan. Bu obrazlar Navoiy xarakterini ochishda muhim o'rin tutadilar, ular vositasida o'sha davr hayotini haqqoniy ko'rsatgan [2]. Navoiy siymosini gavdalandirishga, uning zohiriy va botiniy dunyosini yoritib berishga bel bog'lagan. Shu sababli ham asarda Navoiyga xos bo'lgan insoniy fazilatlar — ilm olish, to'g'riso'zlik, ezgulik, adolat, haqiqat, hamjihatlik, oliyanoblik, mehr-oqibat, yaxshilik, birso'zlik, vaqtni qadrlash, kasb-hunar, tilga va boshqa ko'plab mavzularga oid maqollar o'rin egallagan. Sanalgan omillar ta'sirida Oybek ko'proq Navoiyning elparvarlik, kambag'alparvarlik kabi jihatlariga e'tibor qaratib, tarixiy shaxsning ijtimoiylashganiga urg'u beradi. Adabiyotshunos Matyoqub Qo'shjonov "Navoiy" romani haqida yozarkan "Romanda adibning asosiy maqsadi ulug' shoir Alisher Navoiyning keng va ko'lamli ijodiga xos insonparvarlik g'oyalarini ochib berishdan iborat edi" [2] deya ta'kidlaydi. Ozod Sharafiddinov ham ayni masalada shunga yaqin so'zlarni yozadi: "Oybek Navoiy xarakterini yaratarkan, birinchi navbatda, uning buyuk gumanist ekaniga, nafaqat san'atkor, balki mutafakkir sifatidagi qarashlarini ifodalashga alohida ahamiyat beradi" [3]. Chindan ham Oybekda Navoiy insonparvar shoir o'laroq xalqning farovonligi, ravnaqi, tinchligi yo'lida tinim bilmas fidokor shaxs sifatida jonlantiriladi. To'g'ri, Navoiy tarixan shunday sifatlardan holi emasligi kundek ravshan. Biroq bu o'rinda biz Oybekning Navoiy hayoti va xarakteridagi ayni shu jihatga urg'u berayotgani, tarixiy shaxs konsepsiyasida shuni birinchi o'ringa olib chiqishga uringaniga e'tiborni qaratmoqdamiz.

Yana bir yetuk adabiyotshunos Naim Karimov Oybekning tarixiy shaxs konsepsiyasidagi ayrim jihatlariga alohida e'tibor qaratadi: "Adib adolatli shoh va xalq, Navoiy va xalq, Navoiy va urush, Navoiy va madaniyat taqdiri, Navoiy va xalqlar do'stligi singari masalalarni badiiy talqin etdi hamda zamondoshlari uchun muhim, kelgusi avlodlar uchun esa ibratli bo'lgan ijtimoiy-falsafiy qarashlarini shoir obrazi orqali olg'a surdi" [2]. Bundan tashqari, romanda Navoiy – gumanist, qaysidir ma'noda xalq vakili o'laroq, o'rta asrlar feodalizmiga zid qo'yiladi. Oybekning o'zi romani haqida shunday yozadi: "Navoiy" romanida asosan u davrdagi sotsial hayotni, kuchli intrigalarni, murakkab siyosiy voqealarni aks ettirishga tirishdim" [1]. Adib ta'kidlaganidek, "Navoiy" romanida "kuchli (siyosiy) intrigalar" tasviriga alohida e'tibor qaratiladi. Bunda to'qima obrazlardan ham foydalaniladi. O'z davrining mafkuraviy talabi nuqtai nazaridan ham Oybek shunday qilishi, feodalizmning badkirdorligini imkon qadar bo'rttirib tasvirlashi zarur edi.

Tan olib aytish kerak, ommaning Navoiy hayoti, u yashagan davr va unga zamondosh bo'lgan tarixiy shaxslar haqidagi tasavvurlari "Navoiy" romani vositasida shakllangan. Sababi, mazkur romanga qadar o'zbek adabiyotida Navoiy haqida, umuman, o'rta asrlar feodalizmi haqida katta hajmli badiiy asar bo'lmagan. Oybekning bu romani Navoiy dahosini ommaga olib kirish, anglatish bilan birga, o'quvchini besh asr naridagi tarixiy, siyosiy-ijtimoiy hayot bilan ham tanishtirgan. Boshqacha aytganda, o'tgan asrning 40-yillarida Husayn Boyqaro, Jomiy, Xadicha begim, Majididdin singari tarixiy shaxslarni ommaga yozuvchi Oybek mashhur qilgan. Bu tarixiy shaxslar haqidagi tasavvurlarimiz ham Oybek talqinida ongimizga muhrlangan. Endi so'nggi tadqiqotlar, aniqlangan yangi tarixiy faktlarga tayanib mazkur shaxslarning tarixiy badiiy qiyofasini qayta yaratish ehtiyoji tabiiy ravishda yuza kelgan. Aytish mumkinki, Oybek Navoiy xarakterining shakllanish bosqichlarini ko'rsatishni maqsad qilib olmagan: "Asarda qahramon xarakterning shakllanishi mukammal berilmaydi. Yozuvchi bu haqda ba'zi bir izohlar berish yoki qisqa mulohazalar yuritish bilan cheklanadi, xolos" [3]. Oybek o'z asarida Navoiyning butun hayotini qamrab oladi. Albatta, buning o'ziga yarasha jiddiy sabablari bor. Birinchidan, Navoiy 18 yoshga qadar shoir sifatida Movarounnahr va Hurosonda mashhur bo'lib ulgurgan edi. Demak, Navoiyning tarixiy shaxs sifatidagi yaxlit qiyofasini yaratishda uning bolalik va o'spirinlik chog'idagi hayotini

tasvirlash, shoir sifatida kamol topishiga ta'sir etgan asosiy omillarni shu davrdan izlash ehtiyoji bor. Qolaversa, hozirgi dunyo xaritasi nuqtai nazaridan qaralganda, Navoiyning ayni o'smirlik davri O'zbekiston bilan chambarchas bog'liq. Bu davrda Navoiy Samarqandda yashab ijod qiladi va tahsil oladi.

Yuqorida qayt etganimizdek, davr o'tishi bilan tarixiy voqelikka, tarixiy shaxslarga boshqa rakurslardan qarashga, badiiy talqin qilishga bo'lgan ehtiyoj tabiiy ravishda yuzaga kelaveradi. Shu ma'noda, Isajon Sultonning "Alisher Navoiy" romani nafaqat Navoiy haqidagi tasavvurlarimizni, balki besh asr naridagi tarix haqidagi bilimlarimizni ham boyitadi. Asar tom ma'noda yangi avlod mevasi. U unib-o'sib kelayotgan yangi avlod uchun Navoiyni anglashda, ijodini tushunishda, buyuk mutafakkir bilan yuzlashishda muhim manba bo'lib qoladi degan umiddamiz. Oybekning o'zbek mumtoz adabiyotida yorqin siymo, ulug' mutafakkir sanalgan Navoiy obrazini go'zal tasvirlab bera olgan bu romani Alisher Navoiyning bizga qoldirgan nodir ijod namunalari bilan mangu yashayveradi. Qachonki romanga ko'z tashlar ekansiz sahifalar qatidan ulug'vor, halimtabiat shoirning nurli siymosi sizga mehr bilan boqib turadi. Shu tariqa, davr o'tishi bilan tarixiy voqelikka, tarixiy shaxslarga boshqa rakurslardan qarashga, badiiy talqin qilishga bo'lgan ehtiyoj tabiiy ravishda yuzaga kelaveradi. Shu ma'noda, Oybekning "Navoiy" romani nafaqat Navoiy haqidagi tasavvurlarimizni, balki besh asr naridagi tarix haqidagi bilimlarimizni ham boyitadi. U unib-o'sib kelayotgan yangi avlod uchun Navoiyni anglashda, ijodini tushunishda, buyuk mutafakkir bilan yuzlashishda muhim manba bo'lib qoladi degan umiddamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bolibekov A. A., Kenjayeva I.A. (2022). Oybekning "Navoiy" romanida maqollarning qo'llanilishi. Science and innovation, 1 (Special Issue 2), 88-91. DOI: 10.5281/zenodo.7341116
2. Sodiq S. Yangi o'zbek adabiyoti. Ma'ruzalar matni, T-2023.
3. Xalikulova G. E. Oybekning "Navoiy" romani xususida // Science and Education. 2023. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/oybekning-navoiy-romani-xususida> (дата обращения: 09.01.2024).

UDC 81

WINGED WORDS IN ENGLISH AND UZBEK LITERATURE

N.Ya.Usarova, teacher, Kokand State Pedagogical Institute, Kokand

Annotatsiya. Bu tadqiqot ingliz va o'zbek tillaridagi mashhur iqtiboslar tanlaganini o'rganadi. Ularning ba'zilarini deyarli hamma biladi, hatto rasmiy adabiy ma'lumotga ega bo'lmagan odamlar ham. Qanotli so'z yoki idiomaga aylangan bu tirnoqlar muhokama qilinadi. Ingliz tilidagi ko'plab iboralar va iboralar hali ham kundalik tilda, ba'zida ongsiz ravishda qo'llaniladi.

Kalit so'zlar: qanotli so'zlar, metafora, tashbeh, kontseptual ibora.

Аннотация. В данном исследовании рассматривается подборка известных цитат на английском и узбекском языках. Некоторые из них знают почти все, даже люди, не имеющие формального литературного образования. Обсуждаются эти цитаты, ставшие крылатыми словами или идиомами. Многие фразы и выражения в английском языке до сих пор используются в повседневной речи, иногда неосознанно.

Ключевые слова: крылатые слова, метафора, аллюзия, концептуальная фраза

Abstract. This research explores a selection of famous quotes in English and Uzbek languages. Almost everyone knows some of them, even people lacking formal literary education. These quotes, which have become winged words or idioms, are discussed. Many phrases and expressions in English are still used in everyday language, sometimes unconsciously.

Key words: winged words, metaphor, allusion, conceptual phrase.

This paper is an effort to investigate whether the selected phrases continue to live in the English language as well as other languages such as Swedish and German. Well-known, commonly used phrases are subject of this research. These phrases occur in today's social media such as Twitter, Instagram, Facebook and blogs and are frequent in newspaper headlines and in book- and film titles, not to mention lyrics and music albums. Furthermore they seem to bridge the generation gap; they are used by older as well as younger people. They often occur in modern music- and video titles.

Drawing on the cognitive linguistic theory of conceptual metaphors, this paper argues that the epic formula 'winged words', whose reference and precise meaning has long been debated, is best understood as an instantiation of the conduit metaphor which conceptualizes verbal communication as a process of transfer between speaker and listener. The metaphor needs to be interpreted in the context of similar phrases which also refer to words as objects being passed between sender and recipient, and its main point of comparison is the act of flying through the air (irrespective of whether the original reference was to birds or arrows). Thus, words become 'winged' only when they are spoken out loud. This explanation also accounts for the less common, but equally controversial phrase 'wingless word', which then must refer to an utterance which remains unvocalised and thus is not sent 'flying'. Winged word is word or statement which is very apt for an occasion, or memorable

Shakespeare enriched the English language as well as other languages in an incomparable way. His significance reaches beyond geographical boundaries and historical eras. His tragedy Hamlet is a cornerstone in English literature as well as world literature. It is still performed on stage although more than four hundred years have elapsed since its first opening. Theatre audiences all over the world appreciate the wit in Hamlet. However, the play we meet today is different from earlier versions. Over the centuries parts of the original text disappeared. In their York Notes Advanced Hamlet William Shakespeare Wood, Jeff & Lynn observe that Shakespeare writers made editorial changes of the original text. They usually based their texts upon those published in the first Folio of 1623. But there were earlier versions of the play, two versions in the case of Hamlet, what they did was to lift from earlier versions anything they thought worth including". Many well-known quotes in Hamlet have become common usage in England as well as in Germany and Sweden. These quotes are forever etched into our minds irrespective of language. They have influenced us linguistically in the past and continue to affect us. The phrases are winged, an expression that has been elaborated on by Hellsing, Hellquist & Hallengren in their *Bevingat från Adam & Eva till Köttberget*: "According to the poet Homer, winged words are words so powerful that they fly from mouth to mouth. The term was first used during the early nineteenth century. It was applied on collections of quotations, i.e. known words and expressions uttered by a particular person or drafted in writing". (The translation is mine like all other translations of Swedish and German phrases into English in this essay). However, one should not equate Shakespeare and Hamlet. Hamlet is not Shakespeare's mouthpiece. Griffiths & Joscelyne claim in their foreword to *Longman Guide to Shakespeare Quotations* that quotation always involves removing the lines quoted from their context and can lead to serious falsification if it is assumed that, for example, Hamlet's meditation on suicide or Jacques's seven ages of Man speech represents Shakespeare's own thoughts". Surely we can learn something from the phrases while enjoying their beauty. Some of them contain wisdom still valid although several centuries have elapsed since "garbled pirated edition came out in 1603". Moreover, if we quote 5 them appropriately they might give us an advantage in social life. Griffiths & Joscelyne note that "Shakespeare's lines have been enlisted by politicians spurred on by praises of English virtues, by lovers seeking to impress their loved ones with borrowed eloquence, by ordinary people who see in his words a crystallization of their own hopes and fears". The quotes were coined in a different era with the purpose to entertain the Elizabethan audience. Some of the phrases contain eternal wisdom whereas others express grief and joy. As a matter of fact they are as strong as ever. The purpose of this essay is to explore the broad impact of a selection of winged words in Shakespeare's Hamlet. The aim is to show to what extent these expressions are still used and whether they live independent lives without reference to Hamlet. This research also seeks to determine whether the translated versions have maintained their strength in their new language suites. The translations used are mainly Carl August Hagberg's, Britt G. Hallqvist's and Theodore Fontane's works, all three titled *William Shakespeare Hamlet*, and *Der Bestrafte Brudermord* by Reinhold Freudenstein. These translators are presented in the Method section. Naturally, the original English phrases are more frequent in modern texts than their translated equivalents, but this essay also examines the latter. In this respect the phrases' presence in daily use is investigated. The so-called normalization process, described in the Method section, is thereby helpful. The general point of this paper is to show that these phrases are of great value despite the fact that they were coined such a long time ago.

A perfect example of this is “*To be, / or not / to be: / that is / the ques- / -tion*”. Shakespeare also reverses the order of the stresses in some iambs to help emphasize certain words or ideas. If you look closely at the fourth iambus in the Hamlet quote above, you can see how he has placed an emphasis on the word ‘that’ by inverting the stresses.

The use of winged words in poetry is widely used not only in Uzbek but also in English, and in English literature, John Donne is the poet who uses metaphor the most, as well as Abdulla Oripov in Uzbek literature. His poem “The Sun Rising” can be analyzed as an example: She's all states, and all princes, I, Nothing else is.

Princes do but play us, compared to this, All honor's mimic, all wealth alchemy.

It should be noted that writers skillfully used winged words in the prose genre as well. In Uzbek literature, S.Ahmad is the writer who most often refers to winged words in his works, and in English literature, this person is O. Henry. Many of O.Henry's works are short stories, but many winged words (metaphorical words) can be found. Taking “The last leaf” as an example, the first winged words is “pneumonia”⁸. In fact, this word is the name of a disease, and the writer describes it as a person in the work. As mentioned earlier, this word ensures that the meaning reaches the reader more effectively. If the author had called it simply a disease, it would have been significantly more difficult to understand.

Another winged words -rich work of this writer is “The gift of the Magi”. In this work, the first winged words begins with the title of the work. These words came in a metaphorical way, meaning the love of Della and Jim. In addition, the hair is animated in the work, and it ripples like brown water, creating a moving meaning. In the play, Della's character cuts her hair for the man she loves. This episode takes place at the climax of the story. That is why the writer described this event through a metaphor. The next winged words is the comparison of eyes to diamonds. This winged words refers to Della's tears of joy. In the key lines of this work, the phrase “next two hours tripped by on rosy wings” is translated as “next two hours tripped by on rosy wings” and describes Della's next time spent happily.

As mentioned above, in Uzbek literature, Said Ahmed is the creator who used the most winged words. For example, one of his most famous works “Khandon Pista” is rich in winged words. The word “lip” is emphasized in the first story and the first lines of this work. It creates a metaphor by giving descriptions like “ruby lip, bud lip, sugar lip”. In the story “On the Harm of Meat”, Said Ahmed writes that he likens past times to a “sweet dream”, and this indicates that the past is rich in memorable memories.

Winged words is similar, so many approaches are similar in form and method, but differ in essence. For this reason, it is interpreted in a figurative sense. Another thing to know is that a winged word (metaphor) is called an “allegory” in classical literature. Both are the same in terms of meaning, content, and function. However, winged words is used only in poetry. In fact, the thing or person depicted in a poem is reflected in an exaggerated manner than in a simple poem. The presence of winged words in it ensures that the image is more impressive to the reader. When both languages talk about the role of metaphor in everyday life, it helps to make communication more intelligible and more civilized. Specially in prose works, the winged words is noticeable to the observer. The reason is that in a prose work there is more development of events and it is more impressive to the reader and it is the most important source for describing the idea embodied in the mind of the writer. That is why the place of winged words in literature is incomparable.

In short, winged words is not a term that appeared in the last ten years. This term has long been used to make speech beautiful. In particular, it means that the image expressed in the works is figuratively expressed. It should also be noted that there are several types of winged words and information about this can be found in linguistics textbooks. As mentioned earlier, this term is studied not only in literature textbooks, but also in linguistics. Information related to this is taught to the learner through textbooks given at school. As for literature, metaphors are used equally in any genre of literature (prose, poetry, comic). In addition, it can be proved with several examples that people used it in everyday life.

REFERENCES:

1. “Winged words, plural n.”, in Lexico, Dictionary.com; Oxford University Press, 2019–2022.

2. Blakemore, Evans G. 1974. The Riverside Shakespeare. Boston: Houghton Mifflin Company
3. Büchmann, Georg. 1972. Geflügelte Worte. Berlin: Haude & Spensersche Verlagsbuchhandlung.
4. Fontane, Theodor. 1996. William Shakespeare "Hamlet". Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag.
5. Freudenstein, Reinhold. 1958. Der bestrafte Brudermord. Hamburg: Cram, de Gruyter & Co,
6. Russian-English dictionary of Winged Words by I.A.Walshe, V.P.Berkov .
7. Griffiths, Trevor R.; Joscelyne, Trevor A. 1984. Longman Guide to Shakespeare's Quotations. Essex: Longman Group Limited.
8. Hagberg, Carl August. 2003. William Shakespeare Hamlet. Introduction and comments by Erik Frykman on Hagberg's translation. Smedjebacken: Scandbook
9. Alisherovna, K. D., Yakubovna, U. N., & Kizi, N. G. A. (2020). The role of parentheses in semantics and syntax. Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR), 9(1), 39-43.
10. Usarova, N. Y., & Nazarov, G. A. K. (2022). The use of borrowed words in language norms. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), 2(10), 237-240.

UO'K 40+398.54+413.11

O'ZBEK FOKLORI MATERIALLARINING LINGVISTIK JIHATDAN O'RGANILISHIGA DOIR MULOHAZALAR

S.S.Xo'jayeva, o'qituvchi, Urganch davlat pedagogika instituti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek folklori manbalarining lisoniy tadqiq qilinishi borasida olib borilgan tadqiqotlar, shuningdek, zamonaviy tilshunoslik yo'nalishlari, xususan, antroposentrik tilshunoslik tarmoqlari nuqtayi nazaridan o'rganilishi masalasi yuzasidan mulohazalarga o'rin berilgan.

Kalit so'zlar: Fan va madaniyat, milliy qadriyatlar, folklor asarlari, ertaklar, dostonlar, rivoyatlar, antroposentrik yondashuv

Аннотация. В данной статье есть место комментариям по лингвистическим исследованиям источников узбекского фольклора, а также по вопросу их изучения с точки зрения современных лингвистических направлений, в частности, антропоцентрического языкознания.

Ключевые слова: Наука и культура, национальные ценности, фольклорные произведения, сказки, былины, нарративы, антропоцентрический подход.

Abstract. This article contains space for comments on linguistic studies of the sources of Uzbek folklore, as well as on the issue of their study from the point of view of modern linguistic trends, in particular, anthropocentric linguistics.

Key words: Science and culture, national values, folklore works, fairy tales, epics, narratives, anthropocentric approach.

XXI asrga yangiliklar, yangilanishlar asri deya berilgan ta'rif asta-sekin o'z isbotini topmoqda. Va, albatta, dunyo fani, madaniyati va iqtisodi taraqqiyotida ro'y berayotgan o'zgarishlar ta'siri o'zbek fanini ham yangilanishlar qurshovida qoldirdi. Ayniqsa, mustaqillikka erishganimizdan keyin, yurtboshimiz tashabbusi bilan milliy qadriyatlar, ota-bobolar merosiga ijodiy yondashuv, o'zligimizning qayta tiklanishi barcha sohalarda bo'lganidek, tilshunoslik fani rivojiga ham katta turtki bo'ldi desak, mubolag'a bo'lmaydi.

O'sib kelayotgan yosh avlodni vatanga muhabbatli, yurtga fidokor komil inson qilib tarbiyalash uchun o'z milliyligimiz, qadriyatlarimiz, an'analарimiz ufurib turgan bobolar me'rosini o'rganish, targ'ib qilish bugungi kunda katta ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlashimiz joizdir.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning 2019-yil 21-oktabrda bayon etgan nutqi va Farmondagi muhim fikrlar ham mazkur yo'nalishdagi ishlarning ahamiyati va dolzarbligini belgilab beradi. Jumladan, Farmonda shunday deyiladi: "Bugungi globallashuv davrida har bir xalq, har qaysi mustaqil davlat o'z milliy manfaatlarini ta'minlash, bu borada, avvalo, o'z madaniyatini, azaliy qadriyatlarini, ona tilini asrab avaylash va rivojlantirish masalasiga ustuvor ahamiyat qaratishi tabiiydir"[1].

Milliy manfaatlarimizning eng muhim himoyasi milliy tilimizning himoyalаниshidan boshlanadi. Milliy tilimizning asosiy manbalari esa, folklor asarlari, xususan, ertak va dostonlar,

afsona-yu rivoyatlar matnlarida saqlanadi va avloddan-avlodga yetib keladi. Folklor manbalari tili ana shunday muhim lisoniy unsurlarni o'zida saqlab kelmoqdaki, ularni to'plash, o'rganish zamonaviy o'zbek tilimizning rivojlanishida muhim manba vazifasini o'tay oladi.

Folklor manbalari tilini o'rganish bo'yicha shu kungacha bir qancha tadqiqotlar amalga oshirilgan. Jumladan, M.Jumaniyozova "Xorazm xalq qo'shiqlari leksikasi" (1999), Z.Husainova "Topishmoq terminlari"[2], M.Jo'rayeva "Bir topishmoqning tarixiy asosi haqida"[3], kabi ishlar diqqatga sazovordir.

Shu bilan birga, folklor manbalarining eng yirik janrlaridan bo'lmish dostonlar tili yo'nalishida ham ko'zga ko'rinarli ishlar amalga oshirilgan. Jumladan, Z.Xolmonova "Shayboniyxon" dostonining leksik qatlamlari va ularning o'ziga xos xususiyatlarini tadqiq qiladi[4]. J.Xolmurodovanning "Shimoliy Xorazm dostonlarining til xususiyatlari"(2000), S.Ro'zimboyevning "Janubiy Xorazm dostonlarining lisoniy xususiyatlari ("Shahriyor" va "Malikai Zavriyo" qo'lyozma dostonlari asosida)" (2000), A.Xoliqovning "Go'ro'g'lining tug'ilishi" dostoni tilining leksik-semantik xususiyatlari (2009), Q.Olloyorovning "Xorazm dostonlari onomastikasi" kabi izlanishlari e'tiborga loyiqdir [5].

Shu paytgacha olib borilgan tadqiqotlarda folklor manbalari tili an'anaviy shakllar va qoliplardagi tekshirish usullari orqali amalga oshirilganligini qayd qilish lozim. Keyingi yillarda jahon tilshunosligi fanida yetakchi o'ringa chiqib ulgurgan antroposentrik yondashuv oldin tekshirilgan manbalarni ham qaytadan tadqiq qilish, xususan, zamonaviy tilshunoslik tamoyillari asosida o'rganish zarurligini taqozo qilmoqda.

Filologiya fanlari doktori, professor Nizomiddin Mahmudov o'zining "Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab" maqolasida antroposentrizm tilshunoslar tomonidan faqat til tadqiqigagina nisbatlangan tushuncha yoki paradigma emas, balki antroposentrizm bevosita tilning mohiyatiga daxldor hodisadir deydi va antroposentrik paradigmadagi inson asosiy o'ringa chiqariladi, til esa inson shaxsini tarkib toptiruvchi bosh unsur degan fikrni ilgari suradi[6].

Har qanday manbada uning egasi, foydalanuvchisi insonning o'rni alohida ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, folklor manbalar tilini o'rganishda uning ijrochisi va tinglovchisi, qolaversa, yaratuvchisi hisoblangan xalqimizning mazkur manbalar lisoniy shakllanishidagi o'rnini inkor etib bo'lmaydi. Shu o'rinda yana bir jihatni e'tiborga olish zarur deb hisoblaymiz. Ya'ni, folklor manbalari haqida gap ketganda, dunyoning ko'plagan xalqlari tomonidan yaratilgan og'zaki ijod namunalari o'zaro uyg'unlik va umumiyliliklar ham mavjud bo'ladi.

Masalan, ingliz xalq og'zaki ijodi yoki nemis folklori kabi manbalarining o'zaro umumiylilik jihatlari mavjud bo'lishi tabiiy holat. Chunki, folklor manbalarining aksariyatida uchqur ot timsoli yoki afsonaviy qushlar, gigant mavjudotlar (devlar) obrazlari qo'llaniladiki, ularning nomlanishi, leksik tasvirlari o'ziga xos uyg'unlik kasb etishi tabiiy holatdir.

Bunday umumiyliklarning ham zamirida hayotiy haqiqat yotadi. Jumladan, insoniyat Yerdagi istiqomat qilar ekan, uni o'rab turgan olamning ko'rinishi bir xil, olamning yoritgichi bo'lmish Quyosh hamma yerda bir xil nur sochadi, yomg'ir, shamolning harakati ham barcha joyda bir xilda ro'y beradi va amalga oshadi. Odatda, folklor manbalari tabiat hodisalariga mos ravishda yuzaga kelganligi uchun yuqoridagi holatlar ham jahon xalqlari folklor asarlaridagi o'zaro yaqinlik va umumiyliliklarni yuzaga keltiradi.

Bunday umumiylilik jihatlari mif, afsona va tabiat hodisalari bilan bog'liq rivoyatlar misolida yaqqol kuzatish mumkin. Jumladan, o'zbek xalqi tomonidan yaratilgan folklor asarlarida yulduzlar, momoqaldiraq, shamol kabi tabiat hodisalariga aloqador timsollar mavjudki, ularni jahonning boshqa xalqlari folklori materiallarida ham kuzatish mumkin.

Biroq, har bir xalqning faqat o'zigagina xos bo'lgan an'analari, voqealarni idrok etish odatlari, umuman olganda, olamning lisoniy manzarasini turlicha anglash xususiyati ham mavjud. Bu jihatdan og'zaki ijod namunalari alohidalik jihati namoyon bo'ladi. Ushbu xususiyatlarni folklor manbalarining lisoniy xususiyatlari borasida ham bayon etish mumkin.

Folklor manbalarini lingvistik jihatdan tekshirishda, yuqorida qayd qilib o'tilganidek, zamonaviy tadqiqot yo'nalishlari, xususan, antroposentrik tilshunoslik yo'nalishlari nuqatyi nazaridan tekshirish hozirgi kungacha ancha kam o'rganilgan va murojaat qilingan deb hisoblashimiz

uchun barcha asoslar yetarli. Masalan, o'zbek va xorijiy xalqlar folklorining onomastik umumiyliklari va farqli jihatlar, folklor manbalarining lingvokulturologik xususiyatlari yoki sotsiolingvistik xarakteri kabi yo'nalishlarda deyarli ishlar amalga oshirilmagan. Bundan tashqari, og'zaki ijod namunalarida etnolingvistik jihatlar, folklor janrlari tilining pretsedent birliklari va boshqalar ham deyarli nazardan chetda qolgan deb hisoblash mumkin.

Bugungi kunda jahonda urf bo'lib ulgurgan antroposentrik yo'nalish folklor manbalarining tekshirilishi mumkin bo'lgan ana shunday bir qancha liniyalardagi tadqiqotlar uchun zamin yaratmoqda. Shu bilan birga, bugungi globallashuv jarayonlarida xalqimiz tomonidan bunyod etilgan og'zaki ijod durdonalarini jahon xalqlari folklor manblari bilan qiyosiy o'rganish, leksik tasvir vositalarining ifoda usullarini tekshirish, folklor manbalaridagi turli xildagi obrazlarni nomlash tamoyillarini qiyoslash hamda umumiy va farqli xususiyatlarini tekshirish anchayin muhim lingvistik ma'lumotlarni taqdim qilishi mumkin.

Xalq og'zaki ijodini antroposentrik yondashuv asosida o'rganishda xalq an'analari insonga qaratilishi, odamlar o'rtasidagi munosabat va ularning madaniy aks etishi masalalariga e'tibor qaratadi. Bu yondashuv folklorning inson o'ziga xosligi, jamiyati va tarixini qanday aks ettirishi va shakllantirayotganini o'rganadi, inson kechinmalari, e'tiqodlari va urf-odatlarini tahlil markaziga qo'yadi. Antroposentrik yondashuvda inson va uning ijodkorligi, madaniy identifikatsiya, ijtimoiy funktsiyalar, shaxslararo munosabatlar, folklor asarlarining hissiy va psixologik ta'siri, uning tarixiy kontekst bilan aloqadorligi kabi masalalar tahlil qilinadi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, dunyo xalqlari folklor manbalari bilan o'zbek og'zaki ijod namunalarining lisoniy xarakterini qiyosiy o'rganish natijasida, turli sathlardagi leksik va grammatik birliklarni to'plash va tahlil qilish, mazkur birliklarning mavzuiy guruhlarini belgilash, shuningdek, bir necha tillarning o'zaro aloqalari masalasiga faktik misollar keltirish imkoniyati yuzaga keladi. Bu esa, o'z navbatida, tilshunoslik bo'yicha qilinayotgan tadqiqotlarni yangi lingvistik ma'lumotlar bilan boyitishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni// Xalq so'zi, 2019, 22 oktabr, № 218 (7448).
2. Jo'rayeva M. Suv kulti va uning topishmoqlar genezisida tutgan o'rniga doir ayrim mulohazalar. // Xorazmfolklori, 8-tom. –Urganch: Universitet, 2006.
3. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab...// O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2012. №5.
4. Ro'zimboyev S.S. Janubiy Xorazm dostonlarining lisoniy xususiyatlari. ("Shahriyor" va "Malikai Zavriyo" qo'lyozma dostonlari asosida) NDA. – Toshkent: 2000.
5. Xolmonova Z. Shayboniyxon dostoni leksikasi. NDA. – Toshkent, 1999.
6. Husainova Z. O'zbek topishmoqlari. -Toshkent: Fan, 1966.

UO'K 81'37

INGLIZ TILIDA QUR'ONI KARIM IBORALARINING LEKSIKOGRAFIK XUSUSIYATLARI

O' A. Xudoynazarova, katta o'qituvchi, Termiz Davlat universiteti, Termiz

G. J. Mexmonaliyeva, magistrant, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, o'qituvchi, Termiz Shahar 6-IDUM, Termiz

Annotatsiya. *Qur'on- Alloh Taoloning kalomi, Muhammad payg'ambarga Jabroil farishta orqali butun insoniyatga nozil etilgan buyuk ta'limot bo'lish bilan birga, Qur'on insonlar uchun nizom, yo'l-yo'riq va qiyomat kunida yordamchidir. Uni boshqa tillarga aynan tarjima qilishning imkoni yo'q. Odatda asar boshqa tillarga o'girilsa, uning ma'nolari tarjima qilinadi. Qur'oni Karimning tarjima jarayonda mutarjimdan nafaqat arab tilini bilish, balki islom dini ta'limoti, Qur'oni Karim suralarning nozil bo'lish tarixi va musulmonlar madaniyatidan habardor bo'lishligi ham talab etadi. Shu bilan bir qatorda tarjimon suralardagi diniy leksemalardan tashkil topgan qur'on leksikografikasini ham o'rganishi, uni adekvatligini tahlil qilishi muhim sanaladi. Mazkur maqolada Qur'oni karimning ingliz tiliga qilingan tarjimalari va leksikografik xususiyatlari haqida fikr yuritiladi.*

Kalit soʻzlar: Qurʼoni karim, Leksikografiya, tarjima, tafsir, tarjimon, Yajuj-Majuj, Qiyomat, oxirat.

Аннотация. Коран – это слово Всевышнего Мухаммада. Помимо того, что это великое учение, открытое всему человечеству в Судный день. Точно перевести его на другие языки невозможно. Обычно при переводе произведения на другие языки переводится его смысл. В процессе перевода Священного Корана переводчику необходимо не только знать арабские языки, но и знать учение исламской религии, историю ниспослания сур Священного Корана и культуру мусульман. Кроме того, переводчику важно изучить лексикографию Корана, состоящую из религиозных лексем в сурах, и проанализировать ее адекватность. В данной статье рассматривается перевод Священного Корана на английский язык и его лексикографические особенности.

Ключевые слова: Коран Карим, лексикография, перевод, переводчик, Ягог-Магог, Киямат, Будущая жизнь.

Abstract. The Quran is the word of God Almighty, Muhammad. In addition to being a great teaching revealed to all mankind through the Day of Judgement. It is not possible to translate it exactly into other languages. Usually, when a work is translated into other languages, its meanings are translated. In translating process of the Holy Quran, the translator needs not only to know the Arabic languages, but also to be aware of the teachings of the Islamic religion, the history of the revelation of the Holy Quran Surah and the culture of Muslims. Moreover, it is important for the translator to study the lexicography of the Koran, which consist of religious lexemes in the surahs and to analyze it adequacy. This article discusses the translation of the Holy Quran into English and its lexicographic features.

Key words: The Quran Kareem, lexicography, translation, translator, Yagog-Magog, Qiyamat, Hereafter.

Kirish. Qurʼoni karim Alloh taoloning ochiq oydin arab tilida nozil qilgan kitobidir. Ammo, Alloh uni butun insoniyat uchun dastur qildi va insoniyatga uni oʻrganish va amal qilishga buyurdi. Insonlar esa irqdari va tillari turlicha boʻlgan jonzotlardir. Shu bois har kim Qurʼonni oʻz ona tilida oʻrganishga muhtoj boʻladi. Bu Qurʼonni turli tillarga tarjima qilinishi sababidir.

Keyinroq 1930-yilda islomni qabul qilgan ingliz olimi Marmaduke Pickthallning soʻzma-soʻz tarjimasi paydo boʻldi.

Koʻp oʻtmay, 1934-yilda Abdulla Yusuf Ali tarjimaning asosiy matnini toʻldirish uchun koʻplab izohlar bilan oʻz tarjimasini nashr etdi — 6000 dan ortiq eslatma, odatda maʼlum bir sahifadagi matnning taxminan 95 % ni tashkil qiladi. Bu tarjima turli nashriyotlar tomonidan 30 dan ortiq bosma nashrlardan oʻtgan va Pikthal, Saudiya Arabistoni homiyligidagi Hiloli Xon tarjimalari bilan bir qatorda ingliz tilida soʻzlashuvchi musulmonlar orasida eng mashhurlaridan biri hisoblanadi.

Yuqoridagi mufasssirlarni Qurʼon tarjimasini tahlil qilish natijasida, suralarda keltirilgan diniy lesemalar va frazeologik birliklar va atoqli otlarning ingliz tili leksikografiyasida qanday oʻzlashganligini tahlil qilib berishga harakat qilamiz.

Asosiy qism. Leksikografiya-(yunoncha lexicon –lugʻat grapho –yozaman) lugʻat tuzish, lugʻatshunoslikni oʻrganuvchi leksikologiya bilan bogʻliq boʻlimdir.

Ingliz tiliga tarjima qilingan Qurʼoni Karimning tahlili jarayonida ingliz tili lugʻatlarida Allohning goʻzal ismlari, ilohiy suralarning nomlarini tarjima qilinmay, balki asl nomlarning toʻgʻrisiga izohlari keltirilganligini koʻrishimiz mumkin. Chunki atributlarni oʻzgartirish oʻzini oqlamaydi. Tarjima qonuniyatlariga koʻra ham realiylarni asl holicha berish oʻzini oqlaydi. Yana bir muhim jihatlari realiylar istiloh –atamalar bilan birga islom gʻoyasining oʻziga xosliklari boshqa til muhitlariga ham oʻtib boradi. Ular islomni oʻziga xos din ekanligiga urgʻu beradi. Tarjimonning vazifasi va tarjima sanʼati ham aynan matnning asliyatini oʻz til vakillariga yetkazishdan iboratdir.

Yevropa Olimlari sinchkovlik bilan Qurʼon atamaları, terminlari realiylar ustida qunt bilan tekshirishlar olib borganlar. Hatto akademik N.Y.A Marr „Arabcha hanif“ termini va uning poleontologik yoritilishi degan risola ham yozgan. (1920) Realiiylarni asl holicha berish ilohiy matnning yuksak kolorotini saqlashga xizmat qiladi. Bu qonuniyatga amal qilish orqali tarjimon

asliyatni bora bora tarjimasiz ham tushunarli bo'lishiga va Qur'ondagi suralarning nomlarini, diniy konfessional atamalarini va Alloh taoloning go'zal ismlari kabi tushunchalar tilimizga qanday singib o'zlashib ketgan bo'lsa, ularni ham shunday singib o'zlashib borishiga xizmat qilgan bo'ladi.

Quyidagi misollar orqali Alloh taoloning go'zal ismlarini ingliz tili leksikografiyasida kelishini ko'rishimiz mumkin va bu jarayonda biz turli tarjima transformatsiyalarini sanab o'tishimiz mumkin. Masalan: Ar-Rahmaan, Al-Ghaffar, Al-khafiz, Dhul-Jalaali, Wal-Ikraam kabi allohning ismlarini tarjima qilishda tovush tushishi, tovush ortirilishi va tovush o'zgarishi jarayonlari kuzatilgan. Bu albatta asliyatni yetkazishda kuzatiladigan transliteratsiya tarjima qonunidir. Bizga ma'lumki ilohiy suralarning nomlari hoh o'zbek tili, hoh ingliz tilida bo'lsin, tarjimonlar bu suralarning nomlarini tarjima qilmay asl holicha berib, ularning alohida tafsirlarini berishgan „Tafsir “- arabcha –(bayon qilish) Qur'on oyatlarini o'ziga xos ravishda ma'nosini berishdir. Quyida muqaddas suralarning ingliz va o'zbek tilidagi tafsiri keltirib o'tamiz.

1. Al-Fatihah (The Opening)- Fotixa surasi (Ochuvchi) **2. Al-Baqarah** 2 (The Cow) – Baqara surasi (Sigir) **3. Al-i-Imran.** (Family of Amran)- Oli- Imron surasi (Imron oilasi) **4. Al-Nisa** (The Women) - Niso surasi (Ayollar) **5. Al-Maidah – Moida surasi (Dasturxon)** **6. Al-An'am** (The Cattle)- An'om surasi (chorva mollari) **7. Al-A'raf** (The Elevated Places)- **8. Al-Anfal** (The Voluntary Gifts)-Anfol surasi (o'ljalar) **9. Al-Taubah** (The Repentance) –Tavba surasi **10. Yunus** (Jonah)-Yunus surasi **11. Hud** (Hūd)Hud surasi. **12. Yusuf** (Joseph)- yusuf surasi **13. Al-Rad** (The Thunder)- Momaqaldiraq surasi **14. Ibrahim** (Abraham)-Ibrohim surasi **15. Al-Hijr** (The Rock)-Hijr surasi. **16. Al-Nahl** (The Bee)-Nahl surasi (asalari) **17. Al-Isra** (The Night-Journey) Al-Isro surasi (tunda sayr qildirish) **18. Al-Kahf** (The Place of Refuge)- Kahf surasi (G'or) **19. Maryam**(Mary)- Maryam surasi. The TAHA- **20.** (Perfect Man be at rest) -Toha surasi (To, Ho) **21. Al-Anbiyah** (The Prophets)-Anbiyo surasi (Payg'ambarlar) **22. Al-Hajj** (The Pilgrimage) Haj surasi (Hajj ziyorati) **23. Al-Mu'minun** (The Believers)- Mu'min surasi **24. Al-Nur** (The Light) – Nur surasi (Yorug'lik) **25. Al-Furqan** (The Standard of Truth and Falsehood) -Furqon surasi (ajrim etuvchi) **26. Al-Shuara** (The Poets) – Shuaro surasi (shoirilar) **27. Al-Naml** (The Tribe of Naml - Namlites) Naml surasi (Chumolilar) **28. Al-Qasas** (Narrative)- Qasos surasi (Qissa) **29. Al-Ankabut** (The Spider)–Ankabut surasi (O'rgimchak) **30. Al-Rum** (The Byzantines) –rum Rurasi (Vizantiya g'alabasi) **31. Luqman** (Luqman)- Luqmon surasi **32. Al-Sajdah** (The Prostration) –Sajda surasi **33. Al-Ahzab** (The confederates) –ahzob surasi (Firqalar, Hizb) **34. Sabah** (Sheba) – Sabo surasi (shahar nomi) **35. Fatir**(Originator)-Fotir surasi (Ilk bor yaratuvchi) **36. Ya'sin** (O Perfect Man!)- Yosin surasi (Ey, inson, Ey Muhammad, Ey Sayyid) **37. Al-Saffat** (Those Ranging in Ranks) Vas-Saffot surasi (Saf tortib turuvchilar) **38. Sad** (The Truthful God)-Sod surasi (arab alifbosida 14 raqam) **39. Al-Zumur** (The Multitudes) Zumar surasi (Guruhlar) **40. Ghafir** (Granter of Protection). Gunohlarni kechiruvchi). **41. Fussillat** (Clear in Exposition) Fussillat surasi (mufassal bayon qiluvchi) **42. Al-Shura** (The Council)-Sho'ro surasi (maslahat) **43. Al-Zukhruf** (The Ornaments)- Zuxruf surasi (Bezak) **44. Al-Dukhan**(The Draught)-Duxon surasi (tutun) **45. Al-Jathiyah** (The Fallen on the Knees) Josiya surasi (tiz cho'kib o'tiruvchi) **46. Al-Ahqaf** (The Sand Dunes)-Ahqof surasi (qumtepalar) **47. Muhammad** (Muhammad)-Muhammad surasi. **48. Al-Fath** (The Victory)- Fath surasi (G'alaba) **49. Al-Hujurat** (The Chambers)-Hujurot surasi (Hujralar) **50. Qaf** (Allâh is Almighty)–Qof surasi (arab alifbosining 21 harfi) **51. Al-Dhariat** (The Scatterers) – Va-Zoriyat surasi (Haydovchilar) **52. Al-Tur**(The Mount) – Tur surasi (Tog' nomi) **53. Al-Najm** (The Parts of the Qorân)-Najm surasi. **54. Al-Qamar** (The Moon)-Qamar surasi (oy) **55. Al-Rahman** (The Most Gracious) Rahmon surasi (Mehribon) **56. Al-Waqiah** (The Great Event) – Voqea surasi (qiyomat nomlaridan biri) **57. Al-Hadid** (The Iron) – Hadid surasi (Temir) **58. Al-Mujadilah** (The Pleading Woman) –Mujodala surasi (Bahlashadigan ayol) **59. Al-Hashr** (The Banishment)-Hashr surasi **60. Al-Mumtahanah** (She that is to be Examined)- Mumtahana surasi (imtixon qilunuvchi ayol). **61. Al-Saff** (The Ranks)-Al Saf surasi (saf tortish). **62. Al-Jumu'ah** (The Congregation)- Juma surasi **63. Al-Munafiqun** (The Hypocrites)–Munofiq suarsi. **64. Al-Taghabun** (Manifestation of Loss)- Tag'obun surasi (bir birini muomalada aldash) **65. Al-Talaq** (The Divorce)-Taloq suarsi. **66. Al-Tahrim** (The Prohibition)–Tahrim surasi (Harom qilish, Taqiqlash. **67. Al-Mulk** (The Supreme Power)-Mulk surasi (Podshohlik, Hukmronlik) **68. Al-Qalam**(The Pen)- Qalam surasi. **69. Al-**

Haqqah (The Great Inevitable Reality)-Haqqa suarsi (haqiqatda ro'y beruvchi voqea) 70. **Al-Ma'arij** (The Ways of Ascent)-Maorij surasi (Merojlar, Pog'onalar) 71. **Nuh** (Noah)-Nuh surasi 72. **Al-Jiin** (The Jinn)-Jin surasi 73. **Al-Muzammil** (He who has Wrapped Himself)- Muzammil surasi (o'ralib olgan) 74. **Al-Mudaththir** (One Endowed with Excellent Capabilities)-Mudassir surasi 75. **Al-Qiyamah** (The Resurrection) – Qiyomat surasi 76. **Al-Insan** (The Human Being)-inson surasi 77. **Al-Mursalat** (Those Sent Forth)-Mursalat surasi (estirilgan shamol) 78. **Al-Naba'**. (The Important Announcement)-Na'ba surasi (habar) 79. **Al-Naziat** (Those who perform their Duties Vigorously)-Noziyot surasi (sug'uruvchilar) 80. **'Abasa** (He Frowned)-Abasa surasi (yuzini burushtirdi) 81. **Al-Takwir** (Losing of the Light)-Takvir surasi (o'rab qo'yish, Yorug'likni kamaytirish) 82. **Al-Infitar** (The Cleaving Asunder)- Infitor surasi (yorilish) 83. **Al-Mutaffifin** (The Defaulters in Duty)-Mutaffafin surasi (Tarozi va o'lchovdan urib qoluvchilar) 84. **Al-Inshiqaq** (The Bursting Asunder)-Inshiqoq surasi (qiyomatda osmonni yorilishi) 85. **Al-Buruj** (The Stary Spheres) Buruj surasi (burjlar, osmon burjlari) 86. **Al-Tariq**(The Night Visitant)-Toriq surasi (Zuhul yulduzi, 87. **Al-A'la** (The Most Hight)- A'lo surasi (Alloh taolo Oliy Zot) 88. **Al-Ghashiah** (The Overwhelming Event)-G'oshiya surasi (O'rab oluvchi) 89. **Al-Fajr**(The Dawn)-Fajr surasi (tong, sahar) 90. **Al-Balad** (The City) Balad surasi (shahar) 91. **Al-Shams** (The Sun) Shams surasi (quyosh) 92. **Al-Lail** (The Night)-Layl surasi (Kecha, Tun) 93. **Al-Dhuha** (The Forenoon Brightness)-Zuxo surasi (choshgoh surasi) 94. **Al-Sharha**(The Expanding)- Sharh surasi (Rasulullohning qalblarini ilm bilan ochish) 95. **Al-Tin** (The Fig)- Tin surasi (anjir) 96. **Al-Alaq** (The Clot)- Alaq surasi (laxta qon) 97. **Al-qadr** (The Majesty)- QAdr surasi (qadr qimmatini ulug') 98. **Al-Bayyina** (The Manifest Proof)-Bayyina surasi (Hujjat) 99. **Al-Zalzalah** (The Shaking) – Zalzala surasi (zilzila) 100. **Al-Adiyat** (The Chargers) Odiyot surasi (Chopuvchi otlar) 101. **Al-Qariah** (The Disastreous Rattling) Qiriya surasi (zarba beruvchi) 102. **Al-Takasur** (The Vying with One Another)-Takosur surasi (To'plab ko'paytirish ishtiyoqi bo'lmoq) 103. **Al-Asr** (The Time)- Asr surasi (vaqt) 104. **Al-Humazah** (The Slanderer)-Humaza surasi G'iybat qiluvchi shaxs) 105. **Al-Fil** (The Elephant) – Fil surasi. 106. **Quraish** (Tribe of Quraish)-Quraysh surasi (makkada 12 qabiladan biri) 107. **Al-Ma'un** (The Acts of Kindness)-Mo'un surasi (ro'zg'or buyumlari va anjomlari) 108. **Al-Kavthar** (The Abundance of Good) – Kavsar surasi (jannatdagi hovuz nomi) 109. **Al-Kafirun** (The Disbelievers)-Kafirun surasi (Kofirlar) 110. **Al-Nasr** (The Help)-nasr suarasi (yordam) 111. **Al-Masad** (The Twisted Strands)-Masad surasi (puxta tola, do'zax olovi) 112. **Al-Ikhlâs** (The Purification of the Unity of God)-Ixlos surasi (iymonni poklash) 113. **Al-Falaq** (The Daybreak)-Falaq surasi (tong) 114. **Al-Nas** (The Mankind)-Nos surasi (odamlar).

Shuningdek ingliz tili lug'atida Qur'onda keltirilgan Arab ismlarini inglizcha ekvivalentini quyidagicha ko'rishimiz mumkin:

1. Ayyûb–Job, - Ayub Alayhissalom
2. Dâwûd–David, - Dovud Alayhissalom
3. Fir'aun–Pharaoh, -Fir'avn
4. Hârûn–Aaron, -Horun
5. Ibrâhîm–Abraham, -Ibrahim Alayhissalom
6. Ilyâs–Elias, -Ilyos
7. 'Imrân–Amran, -Imron
8. Injîl– Gospel, -Injil
9. 'Isâ– Jesus, Iso payg'ambar
10. Isaac, -Isoq
11. Jâlût– Goliath, -Jolut
12. Jibrîl –Gabriel, Jabroil
13. Lût– Lot,
14. Mâjûj– Magog, - Majuj
15. Maryam– Mary, - Maryam
16. Mîkâ'il– Michael, - Mikoil
17. Mûsâ–Moses, -Muso alayhissalom
18. Nûh–Noah, - Nuh alayhissalom

19. Qârûn –Korah, -Qorun
20. Sabâ'- Shebah, -Sabo
21. Sulaimân-Solomon, Sulaymon
22. Tâlût- Gideon or Saul, -Tolut
23. Taurât -Torah -Tavrot
24. Uzair-Ezra, -Uzayir
25. Yâjûj- Gog, -Yajuj
26. Ya'qûb- Jacob, -Yoqub alayhissalom
27. Yahûdî –Jew, - Yahudi
28. Yahyâ –John, -Yahyo
29. al-Yas'a- Elisha, Al- yasin
30. Yûnus-Jonah, -Yunus alayhissalom
31. Yusuf-Joseph, -Yusuf alayhissalom
32. Zakariyyâh –Zacharias, -Zakariya
33. Zulqarnain–Cyrus or Alexander. - Zulqarnayn

Qayd etish joizki, islom dini bilan bog'liq bir qator arab so'zlari ingliz tiliga bevosita O'rta asrlarda arab- islom sivilizatsiyasi davrida kirib kelgan. Ingliz tilida Qur'oni Karimdan olingan diniy tushunchalar, leksemalarni o'rganish mobaynida ularni quyidagi semantik guruhlariga bo'lishimiz mumkin.

1) Din bilan bog'liq shaxs va joy nomlari :**masjid, maqbara, sirot ko'prigi, Ka'ba, Makka-yu Madina, Payg'ambar, Imom, Shayx, Sahoba so'fi Haj, Umra** kabilar o'zbek tilida bo'lsa, **mosque, mausoleum, the bridge of Sirat, Kabah, Makkah and Madinah, Prophet, Imam, Sheikh, Sahabah, Sufih Hajj, Umrah** so'zlari ushbu semantic guruhning analogidir.

2) Diniy marosim va Bayram nomlari: **Ramazan Hayiti, Qurbon Hayiti, Aqiqa, Xatna, Nikoh, Laylat-ul Qadr, janoza** kabilar o'zbek tilida, **Ramadan, Eid ul –Adha, Id al- Fitr, Lailat ul-Qadr, Akikakh, burial, Circumcision** kabilar ingliz tili Qur'on leksikografiyasidan joy olgan.

3) Diniy marosimlarda foydalaniladigan narsa va predmet nomlari: **Joynamoz, Tasbex, Qur'on kitobi, Kafan, mahr puli** kabilar o'zbek tilida bo'lsa, **Prayer beads, prayer mat, The Holy Koran book, the dowry money** so'zlari ingliz tilida ifodalanishidir.

4) Diniy ish harakatlar jarayoni: **Namoz o'qish, azon chaqirish, Tavof qilish, ro'za tutish, xutba, zakot berish, qurbonlik qilish** so'zlarining inglizcha ekvivalenti quyidagilar: **Pray, Worship, Hajj, Profession of faith (Shahadah), Prayer, (Salat) Alms (zakat) fasting (swam).**

5) Diniy confessional atamalar: Ushbu guruhga o'zbek tilida **din, e'tiqod, duo, vasiyat, va'z, xutba, qismat, tahorat, jihod, gunoh, savob, mazhab, tasavvuf, juz, pora, oyat, sura, tafsir, hadis, jannat, do'zax, qiyomat kuni, taloq, oxirat, zino, fatvo, tawhid, farishta, vahiy, allohning elchisi, sunnat, arofat, da'vat, shahodat, salovat, shariat, halol, harom, qasam, nafaqa, ehson** so'fizm va hokazolar, ingliz tilida **religion, faith, prayer, will (testament), preach, sermon, destiny, percuission, (takharat), jikhad, Sin, deen, sect, mysticism, juz, chapter, surah, tawsir, hadith, heaven, hell, (fire), The Day Resurrection yoki The Day of Judgement, revocable (divorser), Hereafter (Akhirah), adultery, Fatwa, Tawhid, angel, Wahy (Divine message, revelation), Allah's Messenger, Sunnah, Arafat, exhortation, Shakhadah, salat, Shariah, halal, haram, oaths, surplus, alms, Sufism** kabilardir.

6) Yovuz kuchlarni ifodalovchi diniy nomlar va personajlar: **Shayton, Jin, Djallol, Yajuj- Majuj, leksemalari o'zbek tilida bo'lsa, devil, demon, evil spirit, deuce** kabilar ingliz tilida yovuz kuchlarni ifodalaydigan leksemalar hisoblanadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib **xulosaga** kelish mumkinki:

Tarjimonlarni islom ta'limotiga va Qur'onni o'rganishga qiziqishi ortida Sharq Eron, Turkiya, Yevropa xalqlarining diniy leksikografiyasini boyitishga ta'sir ko'rsatganini guvohi bo'lishimiz mumkin. Shuningdek, Qur'oni Karimning ingliz tiliga tarjima qilinishi ingliz adabiy tiliga bir emas bir nechta ishonchli va asliyatga iloji boricha yaqinlashib borayotgan tarjimalarni ortib borayotgani ko'rishimiz mumkin. Buning natijasida, islom madaniyatini ravnaq topishi va boshqa xalqlarning Qur'onni yanada oson anglashi va unga rioya etishiga yo'llar ochilmoqda. Lingvistik jihatdan

yondashdigan bo'lsak tarjimonning moxirona tarjimasi va realiyalarni ingliz tilida ma'nolarini ochib berishi yoki asliyatning kolorotini saqlab qolishi natijasida ingliz leksikografiyasini boyitishga ulkan hissa qo'shayotgani ham rad etib bo'lmas haqiqatdir.

Ingliz Olimi Lord Robbenport o'tgan asrning boshlaridayoq, „Islomni tez sur'atlarda yoyilayotganiga asosiy sabab, bu dinning ma'naviy masalalari bo'yicha juda talabchan bo'lganidir“ deb yozgan. U o'z fikrini davom ettirib: Musulmonlar Marhamatli, Xushxulq va odobli ijtimoiy adolatli, ilm fanga bo'lgan muhabbat va extiromda musulmonlarga teng keladigan millat va xalq yo'qdir. Islom moddiy boyliklardan ko'ra fanni Afzal ko'radi deydi "Mangu baxt saodat" kitobida.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shayx Muhammadsodiq Muhammadyuf. Tafsiri Hilol
2. Maushali Sher Ali. The Holy Qur'an – Arabic text and english translation.
3. I. G'ofurov. O. Mo'minov. N. Qambarov. Tarjima Nazariyasi, Toshkent, 2012.-b-75
4. Abdulaziz Mansur. Qur'oni Karim ma'nolar tarjimasi.
5. H. Usmonova, Islom dini asoslari va ma'naviyati. Guliston, 2015.
6. Prof.Dr. Muhammad Ali Alkhuli., A dictionary of islamic Terms “
7. Hoshimova N.A Ingliz va o'zbek tillarining funksional uslublari. 2021
8. Sh. M sultonova Diniy leksika diniy frazeologik birliklarning tarkibiy qismi sifatida
9. A. V. Kunin. English –russian phraseological dictionary.

UO'K 811

POLISEMIYA HODISASINING O'RGANILISHI VA NAZARIY ASOSLARI

M.Sh.Yunusova, o'qituvchi, Buxoro davlat tibbiyot instituti, Buxoro

Annotatsiya. Tilshunoslikda polisemiya salmoqli o'ringa ega bo'lgan lingvistik hodisa bo'lib, uni o'rganishga qiziqish doimo dolzarblik kasb etadi.

Kalit so'zlar: polesemiya, leksik ma'no, ko'p ma'noli so'zlar, semantika, omonimiya, leksik ma'no, monosemantik so'z, ko'chma, nutq hodisasi, evfimizm, disfemizm, affiksatsiya.

Аннотация. В лингвистике полисемия – лингвистическое явление, занимающее важное место, и интерес к ее изучению всегда актуален.

Ключевые слова: полеземия, лексическое значение, многозначные слова, семантика, омонимия, лексическое значение, однозначное слово, мобиль, речевое событие, эвфемизм, дисфемизм, аффиксация.

Abstract. In linguistics, polysemy is a linguistic phenomenon that has an important place, and the interest in its study is always relevant..

Keywords: polesemy, lexical meaning, polysemous words, semantics, homonymy, lexical meaning, monosemantic word, mobile, speech event, euphemism, dysphemism, affixation.

Kirish. Polisemiya har qanday tilda ham salmoqli o'rin tutadi. Til boyligi faqat so'zlar, iboralar bilangina emas, so'zlarning leksik ma'no bilan ham o'lchanadi. Demak, so'zlarning ko'p ma'noliligi polisemiya tilda o'z o'rniga ega. Tildagi polisemiya juda qadimdan olimlar diqqatini o'ziga jalb qiladi. Eramizdan avval uni falsafa va uslubiyat nuqtai nazaridan o'rganishdi. Tilshunoslarning qayd etishicha, bu masala bilan xitoy va hind olimlari, eramizning boshlarida esa yunonlar ham shug'ullanganlar. O'rta Osiyoning buyuk leksikografi Mahmud Koshg'ariy ham o'zining mashhur «Devonu lug'atit turk» kitobida turkiy polisemantik so'zlarni qayd etadi. Biroq unda polisemantik so'zning har bir ma'nosi "alohida" so'z sifatida berilgan. Bu holatni «Attuhfatuz zakiyati til lug'atit turkiya» da ham, Zamaxshariyning «Muqaddimatul adab» lug'atida ham ko'rishimiz mumkin. XV asrning buyuk mutafakkiri Alisher Navoiy ham turkiy til imkoniyatlarini fors tiliga solishtirib tahlil qilganida, so'zlardagi ma'no boyligiga to'xtab o'tgan edi [1]. Ushbu fikrlar lingvistik nuqtai nazardan emas, balki turli sohalar nuqtai nazaridan kelib, shu hodisani qayd etish mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. **Polisemiya hodisasiga logik matematiklar «akademik semantika» oqimi nomi bilan yondashgan edilar. Bu oqimning mashhur namoyondasi amerikalik olim R.Karnap edi. Shuningdek, lingvist matematiklar ham polisemiya nisbatan o'z nuqtai nazarlari bilan yondashib ko'proq mashina tarjimasini e'tiborda tutishgan edi. Mashina tarjimasida esa polisemiya katta qiyinchilikni yuzaga keltiradi. Shuning uchun ular**

so'zlarni bir ma'noli qilish masalasini ko'tarib chiqqan edilar. Ammo hayotda bunday til yo'q va uni yuzaga keltirish mumkin ham emas. Buni lingvist matematik E. Dela buni to'g'ri anglab, so'zlarning ko'p ma'noliligini o'rganishni ma'qul ko'rdi. Polisemiya hodisasiga sof lingvistik nuqtani nazardan yondashishni fransuz semasiology M.Brealdan boshlandi. Shundan keyin polisemiya haqida lingvistlarning turlicha qarashlari yuzaga kela boshladi. Taniqli rus tilshunosi L. A. Potebnya esa «...qayerda ikki ma'no bo'lsa, shu yerda ikki so'z bor», degan fikrni oldinga surgan edi. Demak, u polisemantik so'z strukturasi tarkibida nechta ma'no bo'lsa, uni shuncha so'z deb tushunadi. Boshqacha qilib aytganda, olim omonimiya bilan polisemiyaning teng hodisa holatiga keltirib qo'yadi. L.V.Shcherba ham A.A. Potebnya fikriga qo'shiladi va «forma ham ifoda birligi» ni uni quvvatlovchi asos sifatida ko'rsatadi. Ammo L.V.Shcherba shu fikrida qat'iy qolmaydi. U amaliy ishlarida polisemantik so'zlarni to'g'ri tahlil qilib beradi. Ayniqsa, L.V.Shcherba tomonidan tuzilgan ruscha-fransuzcha lug'atga [2] bir nazar tashlagan har bir lingvist buni darhol seza oladi. U bu lug'atda polisemantik so'zlarni bir lug'at maqolasi, omonim tarkibidagi so'zlarni alohida lug'at maqolasi sifatida qayd etadi. Hech bir o'rinda ular qorishtirilmagan. Buning ustiga mazkur lug'atning «So'z boshi» si «Barcha so'zlar shunchalik ko'p ma'noli, shunchalik dialektal...», deb boshlab ketilgan. Shuning o'zi ham L.V.Shcherba polisemiyaning to'g'ri tushuna bilganligini ko'rsatadi. R.A.Budagov esa A.A.Potebnyaning ham keyinchalik to'g'ri xulosaga kelganligi va shu xulosalari keyingi asarlarida qayd etilganligi haqida xabar beradi. Ammo biz A.A.Potebnyaning avvalgi fikrini inkor etuvchi boshqa aniq fikrini yoki ishini uchrata olmadik. Shuning uchun bu haqda biroz qat'iy fikr ayta olmaymiz. Shuningdek, R.A.Budagov ham mazkur xabarni bekorga keltirgan emasdir, degan mulohazadamiz. Lingvist Noreyp ham, har bir ma'no uchun bir so'z bo'lishi kerak, degan fikrni oldinga surgan.

Polisemiya inson bilimining xarakteri bilan bog'liq ekan, turli xalqlardagi bilim xarakterining turliligi ham o'sha xalq tilidagi polisemiyalarda o'z aksini topadi. Aniqroq qilib aytganda, polisemiya milliy xarakterga ega bo'ladi. Leksik ma'nolarning, tilshunoslikda tan olinganidek, milliy xarakterga ega bo'lishi polisemantik so'zlarda o'z aksini topmasdan iloji ham yo'q. Chunki polisemantik so'zlar leksik ma'nolar hisobigagina tarkib topadi. Masalan, «tutilmagan» degan leksik ma'no turli tillarda turli so'zlarning semantik strukturasi o'ldirilgan holatda hosil bo'lgan. O'zbek tilida u yangi so'zining semantik strukturasi kiradi: yangi daftar. Rus tilida esa *чистый* so'zining semantik strukturasi kiradi: чистая тетрадь. Vaholanki, *чистый* so'zi o'zbek tiliga genetik ma'nosi asosida tarjima qilinsa, toza so'ziga tengdir. O'zbek tilida esa mazkur leksik ma'noni toza so'zi orqali ifoda etib bo'lmaydi. Agar toza daftar birikmasini tuzsak, u yangi daftar birikmasi kabi ma'no ifoda etmaydi. Chunki o'zbek tilida nihoyatda ozodalik bilan yozib to'ldirilgan daftar ham toza daftar deb atalaveradi. Demak, o'zbek tilida toza so'zi 'kirlanish' ma'nosi bilan bog'liq bo'lgan ma'noni ifoda eta olar, ammo tutilmagan leksik ma'nosini ifodalay olmas ekan. Rus tilidagi *чистый* so'zi esa o'zbek tilidagi toza so'ziga o'xshash genetik ma'noga ega bo'lsa ham 'tutilmagan' leksik ma'nosini ham ifoda etaveradi.

Muhokama va natijalar. Yuqorida keltirilgan til faktlari polisemiya milliy xarakterga ega ekanligini yaqqol ko'rsatadi. Ruslar va arablar «tutilmagan» holatni toza, o'zbeklar esa yangi holat bilan bog'lar ekanlar, shunga asosan, leksik ma'nolar taraqqiy etgan va har bir tilning mazkur polisemantik so'zi vujudga kelishiga sabab bo'lgan.

Affiksatsiya natijasida polisemantik so'zning vujudga kelishi ham milliy xarakterga ega. U tilning o'ziga xos xususiyati bilan bog'liq. Masalan, butilkali so'zi o'zbek tilida polisemantikdir. Bu so'z o'zbek tilidagi semantik strukturasi bilan na hind-evropa, na hamit-semit tarmog'iga oid biror tilda polisemantik bo'lishi mumkin. Bu esa tilning o'ziga xos yasash xususiyati va affiks imkoniyatidan kelib chiqqanligini ko'rsatadi.

Ma'lum tilda polisemantik so'zlar vujudga kelish imkoniyatlarining ko'p bo'lishi va tilda polisemiyaning nihoyatda, taraqqiy etganligi fikr ayirboshlash uchun hech mahal qiyinchilik tug'dirmaydi. Uning taraqqiyoti ob'ektiv mavjudotni o'zaro bog'liq holda anglash, ularni qiyosiy o'rganish, taraqqiyotlarning tilda aks etib turishi kabilar natijasi bo'ladi. Ya'ni polisemiya sivilizatsiya belgisidir. Qaysi xalqda fan, texnika, madaniyat, san'at taraqqiy etgan bo'lsa, o'sha xalq

ob'ektiv borliqning o'zaro aloqasini shuncha ko'proq ko'radi, ularni bir-biriga ko'proq qiyoslaydi bular tilida ko'proq o'z aksini topadi. So'z ma'nolarini o'zgartirib turuvchi taraqqiyotlar ketma-ket sodir bo'lib turadi. Bu esa polisemantik so'zlar taraqqiyoti uchun sabab bo'ladi, ya'ni insonning o'z atrofini o'rab turgan borliqni umumlashtira olishi bilan bog'liq holatda polisemiya mavjud va taraqqiy etaveradi.

Eng ilg'or va sivilizatsiyalashgan xalqlarning tilida polisemantik so'zlar ko'p bo'lib, shu tildagi polisemantik so'z strukturasi ham leksik ma'nolarga boydir. Ammo falon xalqning sivilizatsiyasi yuksak va uning tilida polisemantik so'zlar ko'p deb baholash qiyin. Chunki buning uchun eng taraqqiy etgan tillarni, semantik salmog'ini o'lchay oladigan darajada egallash shart. Bunday imkoniyatga ega bo'lish esa inson qobiliyati nuqtai nazaridan ham mumkin emas. Shunga qaramasdan ba'zi olimlar ayrim tillarni polisemantik so'zga boy til degan da'vo bilan ham chiqishgan. Masalan: St. Ulman o'z ishida fransuz tilida boshqa tillarga nisbatan polisemantik so'zlar ko'p desa, E. Koler roman tillari ichida ispan tilidagi so'z ma'nolari ancha keng, degan fikrni oldinga suradi. Bunday da'volar, turgan gapki, o'z tekshirish obekti bo'lgan tildan tashqari tilning semantik salmog'ini ola bilmaslikdan kelib chiqqan. Ingliz, nemis, rus, italyan tillarning semantik salmog'i fransuz, ispan tillariga nisbatan kam deb qarashning o'zi ob'ektiv bo'lmay qoladi. Ularni biri biridan kamsitish to'g'ri emas. Bu tillar qatoriga qoshib sanaydigan yana bir necha tillarni ko'rsatishimiz mumkin. Biz yana O'zbek tilini ham semantik salmog'i eng og'ir tillardan biri sifatida qayd qilmoqchimiz. Bunga o'zbek tiliga oid lug'atlarni varaqlash va boshqa lug'atlarni chog'ishtirish sabab bo'ladi. Bundan tashqari, o'zbek badiiy adabiyotida so'z o'yini, askiya va tuyuq kabi janrlarning boshqa til badiiy adabiyotlarimizga nisbatan keng ekanligi ham mazkur fikrimizni tasdiqlaydi. Chunki mazkur janrlar asosan polisemiya va omonimiyaga asoslanadi.

O'zbek tilida polisemiyaning o'rganishga bag'ishlangan faqat birgina nazariy ish mavjud. Bu Tesha Aliqulovning "O'zbek tilidagi ot turkumiga oid so'zlarda polisemantik" deb nomlangan dissertatsiyasidir [3]. Ammo mazkur ish tub mohiyati jihatidan polisemiya bag'ishlangan ish bo'lib chiqmagan. U asosan ot turkumiga oid polisemantik so'zlarni vujudga keltiruvchi leksik ma'nolarning hosil bo'lishi haqidagi tadqiqot bo'lishi bilan harakterlanadi. Buning ustiga, olim til hodisasi bilan nutq hodisasini farqlamay, ularni bir hodisa sifatida talqin qilgan. U polisemantik so'zning vujudga kelishi haqida fikr yutitar ekan, ot turkumiga oid so'zlarning ko'chma ma'no hosil qilishiga to'la yondashadi. Keyin ko'chma ma'no hosil bo'lishining ko'plab omillari polisemantik so'zlarni vujudga keltirmaydi, deb ko'rsatadi. Vaholanki, o'sha ko'plab omillar ko'chma ma'no hosil bo'lishi nutq hodisasiga xosdir. Polisemiya esa tilga xos hodisa bo'lib, bu o'rinda nutqga xos hodisalarni keltirib, til hodisalari bilan aralashtirib, yana farqlash uchun urinish ortiqchadir. Shuningdek polisemiyaning yuzaga keltiruvchi hodisa sifatida faqat so'zlarning ko'chma ma'no hosil qilishini ko'rsatish bilan chegaralanish ham yetarli emas-biryozlamalilikdir. Polisemiya evfimizm–disfemizmda va affiksatsiya natijasida ham yuzaga kelishi mumkin. Bu haqda biz II bobda mufassal to'xtalamiz.

O'zbek tilida polisemiya oid yana ikki ilmiy ish yaratilgan. Biri M.Sodiqovning rang-tus bildiruvchi so'zlarga bag'ishlangan nomzodlik dissertatsiyasi bo'lib, uning I bobi shu so'zlarning semantik strukturasi haqida tahlil qilishdan iboratdir [4]. Ikkinchisi esa D.X.Bozorovning nomzodlik dissertatsiyasi bo'lib, u umuman turkiy tillardagi tana a'zosi nomlari va ularning ko'chma ma'nosini tahlil qilishdan iborat [5]. Shuning birinchisi rang-tus bildiruvchi so'zlar semantikasini oddiy tahlil qilishdan iborat bo'lib, amaliy qimmatga egadir. Ikkinchi ilmiy ishda esa ma'lum darajada nazariy masalalarga qisman urinib ko'rilgan. Ammo uning nazariy qarashlari ancha chalkashliklardan iborat. U ko'chma ma'no hosil qiluvchi hodisalarni metafora va metonimiya deb ko'rsatadi. Shuningdek, ularning aralash usuli ham mavjud ekanligini qayd etadi. Turgan gapki, aralash usul haqidagi fikr asossizdir. Chunki ikki narsa o'rtasida ham aloqadorlik, ham o'xshashlik bo'lishi mumkin emas. Buni D.X. Bozorova keltirgan fakt ham tasdiqlay olmaydi. Ko'chma ma'no hosil qiluvchi hodisalar ham faqat metafora va metonimiyaning o'zidagina iborat emas. Muallif yana ko'chma ma'no hosil bo'lishiga kon'yunksionalizatsiyani ham aralashtirib yuborgan.

Shunday qilib, polisemiya, boshqa tillar singari, o'zbek tilida ham atroflicha, monografiya shaklida ishlab chiqish uchun ob'ekt bo'lishi lozim. Uning o'zbek tilida bir qancha yondosh

hodisalari mavjud. Ko'pgina o'rinlarda ular qorishtirib kelinadi. Polisemiyaning yondosh hodisalardan farqlanuvchi belgilarini aniqlab chiqish zarur.

Xulosa qilib aytganda, shu vaqtgacha polisemiyalar tasniflanmagan. Bu esa umuman tilshunoslikka xos holatdir. Ba'zi urinishlar bo'lsa ham u polisemantik so'z strukturasiga oid masalalar darajasidan nari o'tmagan. Polisemiyaning yuzaga keltiruvchi hodisalarga tilshunoslikda ko'p urinilgan bo'lsa ham, u bir yoqlama bo'lib qolgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. M.Mirtojiyev. O'zbek tilida polisemiya.-T.: Fan.1984.-B.5
2. Л.В. Шерба. Русско-французский словарь.- М.: 1959.- С 46
3. Т.Аликулов. Полисемия существительных в узбекском языке. Автореферат канд. Дисс.- Т.: 1986.-22с
4. М.Содиқова. Слова обозначающие цвет и окраску в узб. языке. Автореферат канд.дисс.- Т.: 1963.-21с.
5. Д.Х. Бозорова. Семантика наименований частей тела противопоставленный от них в польских языках. Автореферат канд.дисс.-Т.:2007-22с.
6. M.M.Mirtojiyev.O'zbek tili semasiologiyasi.-T.: " Mumtoz so'z ". 2010. 5.157.
7. I.Buranov. A.Muminov a practical course in English Lexicology. -T: O'qituvchi, 1990-p.79.
8. T.Aliqulov.Polisemiyalarining hosil bo'lishi haqida. Uzbek tili va adabiyoti. 1963-6-son ; B 46-49

УДК 811.161.1:81'276

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ПОНЯТИЕ КОММУНИКАТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ РУССКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ

М.А.Аминова, докторант, Национальный университет Узбекистана, Ташкент

Аннотация. В данной статье исследуется теоретическое понятие коммуникативно-прагматических особенностей русских фразеологизмов. Работа основана на анализе лингвистических исследований, проведенных на протяжении последних лет, а также на собственном эмпирическом опыте автора. В итоге исследования выявлены особенности употребления и толкования фразеологических единиц в речи носителей русского языка, а также различные стратегии использования данных выражений в различных коммуникативных ситуациях. Кроме того, рассматривается влияние фразеологических единиц на создание эффективной коммуникации и формирование стиля речи.

Ключевые слова: фразеологизмы, коммуникативно-прагматические особенности, употребление, толкование, коммуникативные стратегии.

Annotatsiya. Ushbu maqola rus frazeologik birliklarining kommunikativ va pragmatik xususiyatlarining nazariy kontseptsiyasini o'rganadi. Ish so'nggi yillarda olib borilgan lingvistik tadqiqotlar tahliliga, shuningdek, muallifning o'z empirik tajribasiga asoslangan. Tadqiqot natijasida ona rus tilida so'zlashuvchilar nutqida frazeologik birliklarni qo'llash va talqin qilishning o'ziga xos xususiyatlari, shuningdek, ushbu iboralarni turli kommunikativ vaziyatlarda qo'llashning turli strategiyalari aniqlandi. Bundan tashqari, frazeologik birliklarning samarali muloqot yaratish va nutq uslubini shakllantirishga ta'siri ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: frazeologik birliklar, kommunikativ va pragmatik xususiyatlar, qo'llanish, izohlash, kommunikativ strategiyalar.

Abstract. This article explores the theoretical concept of communicative and pragmatic features of Russian phraseological units. The work is based on an analysis of linguistic research conducted over recent years, as well as on the author's own empirical experience. As a result of the study, the peculiarities of the use and interpretation of phraseological units in the speech of native Russian speakers were identified, as well as various strategies for using these expressions in various communicative situations. In addition, the influence of phraseological units on the creation of effective communication and the formation of speech style is considered.

Key words: phraseological units, communicative and pragmatic features, use, interpretation, communicative strategies.

Введение. Фразеологизмы представляют собой особую категорию лексических единиц, которые обладают высокой степенью устойчивости в языке. Они имеют своеобразную лексическую и грамматическую структуру, а также специфическое значение, которое часто не

связано с значениями составляющих их слов. Однако, помимо лексико-грамматических характеристик, фразеологические единицы обладают и коммуникативно-прагматическими особенностями. Они могут использоваться для решения различных коммуникативных задач, таких как выражение эмоций, создание образов, установление отношений между говорящими и др. Поэтому изучение коммуникативно-прагматических особенностей фразеологизмов представляет большой научный интерес.

Научная новизна данной работы заключается в том, что проводится комплексный анализ коммуникативных и прагматических характеристик русских фразеологизмов. Ранее проводившиеся исследования чаще всего фокусировались на лексико-грамматических аспектах, без полноценного анализа коммуникативной функции данных выражений. Данная работа позволяет расширить существующие представления об употреблении и толковании фразеологических единиц и выявить их прагматические особенности.

Кроме того, статья раскрывает различные функции, которые фразеологические единицы выполняют в коммуникации. Это позволяет лучше понять, как фразеологизмы способствуют формированию стиля речи и усиливают эффекты высказывания. Осознание этих функций и возможностей позволяет говорящему быть более авторитетным, эмоционально выразительным и привлекательным для аудитории. Также в статье приводятся рекомендации по использованию русских фразеологизмов в коммуникативной практике. Эти рекомендации базируются на научных исследованиях и имеют практическую значимость для улучшения навыков коммуникации на русском языке. Таким образом, статья предлагает новый подход к применению фразеологических выражений в коммуникации, что является значимым и инновационным вкладом в область фразеологии и прагматики русского языка.

Методы исследования. Для достижения поставленных целей в работе использовались следующие методы исследования: анализ литературных источников, анализ собственного корпуса текстов, анкетирование носителей русского языка, анализ контекстов употребления фразеологических единиц, сопоставительный анализ нескольких языковых систем.

В данной работе были проведены исследования коммуникативно-прагматических особенностей русских фразеологизмов. Исследование включало анализ литературных источников, анализ эмпирических данных, полученных из собственного корпуса текстов, анкетирование носителей русского языка, анализ контекстов употребления фразеологических единиц и сопоставительный анализ с другими языками. Одной из особенностей, выявленных в ходе исследования, является вариативность толкования фразеологических единиц. Одна и та же фразеологическая единица может иметь различные значения в зависимости от контекста употребления и индивидуальных особенностей говорящего. Это связано с тем, что фразеологизмы имеют устойчивую лексическую и грамматическую структуру, но их смысл часто не связан с значениями отдельных составляющих слов. Коммуникативная функция фразеологических единиц также была исследована. Оказалось, что они часто используются для выражения эмоций, усиления высказывания или создания особого эффекта. Это позволяет говорящим более точно передать свои мысли и чувства и вызвать определенную реакцию у слушателя.

В целом, исследование позволяет расширить существующие представления о фразеологических единицах и выявить их коммуникативно-прагматические особенности. Понимание этих особенностей поможет говорящим самостоятельно использовать фразеологизмы в различных коммуникативных ситуациях, а также лучше понимать их значение при восприятии речи других людей.

Исследование также позволило выявить различные коммуникативные стратегии при использовании русских фразеологизмов. В зависимости от коммуникативной задачи, говорящие могут применять фразеологические выражения для достижения определенных целей. Например, фразеологизмы могут использоваться для создания образов или ассоциаций. Это может помочь говорящему более наглядно и выразительно передать свои мысли или сообщить информацию. Фразеологические единицы с яркими образными значениями способны создать определенное настроение или вызвать определенные ассоциации у

слушателя. Кроме того, фразеологизмы могут использоваться для установления отношений между говорящими. Некоторые фразеологические выражения могут выражать уважение, дружелюбие, иронию или сарказм. Использование этих выражений может помочь установить эмоциональную связь и настроение в общении.

Фразеологические единицы также могут использоваться для усиления высказывания или выражения эмоций. Некоторые фразеологизмы имеют сильное выразительное значение и позволяют говорящему передать свои эмоции более сильно и убедительно. Это позволяет создать эффект в речи и произвести впечатление на слушателя.

Также важно отметить, что фразеологические выражения играют существенную роль в развитии и сохранении языка. Они обогащают словарный запас и позволяют говорящему более выразительно и точно выражать свои мысли. Благодаря использованию фразеологизмов язык становится более живым и красочным, а коммуникация – более эффективной и интересной.

Русские фразеологические единицы оказывают влияние на культурное понимание и сопереживание. Фразеологические выражения отражают историческое и культурное наследие народа и тесно связаны с его ценностями, обычаями и традициями. Понимание фразеологических единиц помогает увидеть мир глазами других людей и лучше понять их жизненный опыт. Кроме того, фразеологические единицы могут иметь множество значений и нюансов. Знание этих значений и их использование в правильном контексте помогает говорящему быть точнее и яснее в своем выражении. Одна и та же фразеологическая единица может иметь разное значение в различных ситуациях, поэтому важно учесть контекст и понять, какое значение более подходит в данной коммуникативной ситуации.

Результаты исследования. Обращаясь к конкретным результатам исследования, были выявлены некоторые особенности употребления русских фразеологических единиц в различных коммуникативных контекстах.

Во-первых, фразеологические единицы могут использоваться для создания юмористического эффекта. Некоторые фразеологизмы имеют встроенную иронию или сарказм, что позволяет говорящему вызвать улыбку у слушателя или передать определенную смешную ситуацию. Это особенно важно при использовании фразеологических единиц в разговорной речи или при написании юмористических текстов.

Во-вторых, фразеологические выражения могут использоваться для установления эмоциональной связи между говорящим и слушателем. Некоторые фразеологизмы могут выражать уважение, дружелюбие или сочувствие, что помогает установить хорошие взаимоотношения между участниками коммуникации. Это особенно важно при общении с незнакомыми людьми или в ситуациях, требующих эмпатии и поддержки.

Закключение. В результате исследования были выявлены и описаны коммуникативно-прагматические особенности русских фразеологизмов. Эти особенности имеют важное значение для понимания и использования данных выражений в речи. Дальнейшее развитие исследований в этой области позволит более глубоко изучить коммуникативные стратегии, связанные с фразеологическими выражениями, и расширить наши знания о русском языке и его коммуникативных механизмах.

Исследование коммуникативно-прагматических особенностей русских фразеологических единиц позволяет говорящему более эффективно использовать эти выражения в коммуникации. Знание и понимание особенностей употребления фразеологических единиц помогает создать точное и выразительное сообщение, а также учесть особенности лингвистической и социокультурной ситуации. Таким образом, фразеологические выражения становятся мощным инструментом в руках говорящего для достижения своих коммуникативных целей.

Наконец, фразеологические единицы могут использоваться для украшения речи и придания ей выразительности. Использование красочных и образных выражений позволяет говорящему сделать свою речь более привлекательной и запоминающейся. Это особенно

полезно при проведении публичных выступлений или презентаций, когда необходимо удерживать внимание аудитории и создать эффектный имидж.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Аминова М.А. Коммуникативно-прагматические особенности русских фразеологизмов, выражающие эмоциональное состояние человека // Научный вестник НУУз. – 2022. – № 1/12/1. – С. 199-201.
2. Аминова М.А. Коммуникативно-прагматические особенности русских фразеологических единиц // Tamaddun nuri / рекомендованном Высшей аттестационной комиссией. – 2023. – №10 (49). – С. 82-84.
3. Кубрякова Е.С. Русская фразеология: семантика, структура, употребление. - М.: Школа "Языки русской культуры", 2006.
4. Нерсисянц А. К. Русская фразеология: идеи и методы. М., Языки славянской культуры, 2003.

УДК 811.161.1

РОЛЬ ЦВЕТА И КОННОТАЦИЙ ЦВЕТА В ПОЭТИЧЕСКОМ И ПРОЗАИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ

О.О. Акифьева, преподаватель, Каршинский государственный университет, Карши

Annotatsiya. Maqola Boris Pasternak ijodi misolida she'riy va nasriy matndagi rang ma'nolarini o'rganish va taqqoslashga bag'ishlangan. She'riy matnlarda ranglar alohida rol o'ynaydi. Ular nafaqat vizual tasvirlarni etkazibgina qolmay, balki hissiy va ramziy yukni etkazish vositasi bo'lib xizmat qiladi. She'riy matndagi rang funksiyalari juda xilma-xil bo'lishi mumkin va asarning idrokini boyitishga imkon beradi. She'riyatdagi rangning muhim jihatlaridan biri uning hissiy yukidir. Har bir rang shoir tomonidan ma'lum bir kayfiyat yoki his-tuyg'ularni etkazish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan ma'lum bir hissiy rangga ega. Nasrdagi rang funksiyalari muallifga atmosferani yaratish, kayfiyatni etkazish va his-tuyg'ularni ifoda etish imkonini beradigan kuchli vosita bo'lishi mumkin. Ranglar ramziy vosita bo'lib xizmat qilishi mumkin, bu o'quvchiga matnni yaxshiroq tushunish va idrok etishga yordam beradi. Ranglarni tanlash orqali muallif sahnaning kayfiyatini etkazishi va qahramonlarning xususiyatlarini ta'kidlashi mumkin.

Kalit so'zlar: rang, rang mazmuni, she'riyat, Nasr, futurizm, uzatish vositasi.

Аннотация. Статья посвящена изучению и сравнению цветовых коннотаций в поэтическом и прозаическом тексте на примере творчества Бориса Пастернака. В поэтических и прозаических текстах цвета играют особую роль. Они не только передают визуальные образы, но и служат средством передачи эмоциональной и символической нагрузки. Функции цвета в поэтическом тексте могут быть самыми разнообразными и позволяют обогатить восприятие произведения. Одним из важных аспектов цвета в поэзии является его эмоциональная нагрузка. Каждый цвет несет определенную эмоциональную окраску, которая может быть использована поэтом для передачи определенного настроения или чувства. Функции цвета в прозе могут быть мощным инструментом, который позволяет автору создать атмосферу, передать настроение и выразить эмоции. Цвета могут служить средством символики, помогая читателю лучше понять и воспринять текст. Через выбор цветов автор может передать настроение сцены и подчеркнуть особенности персонажей.

Ключевые слова: цвет, коннотация цвета, поэзия, проза, футуризм, средство передачи.

Abstract. The article is devoted to the study and comparison of color connotations in poetic and prose text using the example of Boris Pasternak's work. Colors play a special role in poetic texts. They not only convey visual images, but also serve as a means of conveying emotional and symbolic load. The functions of color in a poetic text can be very diverse and allow you to enrich the perception of the work. One of the important aspects of color in poetry is its emotional load. Each color carries a certain emotional coloring, which can be used by the poet to convey a certain mood or feeling. The functions of color in prose can be a powerful tool that allows the author to create an atmosphere, convey a mood and express emotions. Colors can serve as a means of symbolism, helping the reader to better understand and perceive the text. Through the choice of colors, the author can convey the mood of the scene and emphasize the characteristics of the characters.

Keywords: color, connotation of color, poetry, prose, futurism, medium of transmission.

Введение. Цвет — это мощный инструмент, который писатели используют для передачи настроения, создания атмосферы и дополнительного смысла в своих произведениях. В прозе детальное описание цвета может помочь читателю представить себе образ или сцену более ярко и живо. «Лексические поэтические средства, связываясь в ассоциативно-вербальную сеть, являются основой энергетики поэтического текста. Они передают эмотивность, образность, оценку поэта, который может выражать это с помощью цветообозначений» [2]. Коннотации цвета в поэзии и прозе могут быть такими же разнообразными, как и сами цвета. Каждый цвет несет в себе определенное значение и ассоциации, которые автор может использовать, чтобы подчеркнуть свое намерение или раскрыть глубокий смысл своего текста. «В поэтических текстах сложные прилагательные, обозначающие цвет, обладают широкой семантической наполненностью и валентностью. Такие прилагательные указывают на разноцветность предметов, степень интенсивности окраски, эмоциональность, могут выступать в качестве компаративов, а также обозначать внешность и характер человека» [3]. Например, черный цвет может олицетворять темноту, загадку, скрытые страхи или смерть. Он может быть используется для создания душевной атмосферы или напоминает о конечности времени. Черный может также представлять предательство, мрачность или отчаяние. Белый цвет, напротив, имеет свои собственные коннотации и символизм. Он обычно ассоциируется со светом, чистотой, невинностью или добротой. В прозе также часто используются другие цвета с различными коннотациями. Авторы могут использовать эти коннотации цвета, чтобы создать эмоциональную глубину или образную насыщенность в своем тексте. Они могут использовать цвет, чтобы подчеркнуть настроение или характеры персонажей.

Коннотации цвета в прозе могут быть весьма субъективными и зависят от культурных или личных ассоциаций каждого читателя. Однако, когда автор тщательно выбирает и описывает цвета в своем произведении, это может быть мощным средством для передачи настроения, создания образа и углубления понимания текста. Например, использование серого, тусклых цветов может сделать атмосферу текста мрачной и пессимистичной, в то время как использование ярких, насыщенных цветов может создать эффект радости и энергии. Цвета также могут использоваться для передачи эмоций и чувств персонажей. Например, красный цвет может быть связан с яростью, страстью или агрессией, в то время как синий цвет может ассоциироваться с печалью или спокойствием. Автор может использовать цвета, чтобы показать, какие эмоции переживает герой в определенный момент истории. Символическое значение цвета также может быть использовано для усиления определенных идей или концепций в тексте. Функции цвета в прозе также могут быть связаны с различными стилем и языком автора. Каждый писатель имеет свою собственную палитру, уникальную идентичность, которая отражается в его произведениях. Это может быть выражено в тоне текста, его настроении и выразительности. Цвета играют важную роль в создании этой уникальности и помогают придать произведению индивидуальность.

Таким образом, функции цвета в поэзии и прозе огромны. Они позволяют авторам создавать уникальное и выразительное произведение, подчеркивая атмосферу, эмоции персонажей и символическое значение идей. Цвета становятся инструментом авторского стиля и помогают читателю глубже погрузиться в текст и понять его смысл.

Обсуждение. В поэтических текстах цвета играют особую роль. Они не только передают визуальные образы, но и служат средством передачи эмоциональной и символической нагрузки. Функции цвета в поэтическом тексте могут быть самыми разнообразными и позволяют обогатить восприятие произведения. Одним из важных аспектов цвета в поэзии является его эмоциональная нагрузка. Каждый цвет несет определенную эмоциональную окраску, которая может быть использована поэтом для передачи определенного настроения или чувства. Например, красный цвет может быть ассоциирован с страстью, жаром, любовью. Он может передавать силу и энергию происходящего. Синий цвет, напротив, ассоциируется с холодом, спокойствием, грустью. Зеленый цвет может символизировать природу, красоту и обновление. Каждый цвет имеет свое значение и может быть использован поэтом для достижения определенной эмоциональной реакции у читателя. Еще одной функцией цвета в

поэтическом тексте является его символическая нагрузка. Некоторые цвета имеют определенные символические значения, которые могут быть использованы поэтом для обозначения определенных понятий или идей, и его выбор несет определенную информацию для читателя. Также, функции цвета в поэтическом тексте могут быть связаны с его художественными качествами. Цвета могут служить средством создания конкретных образов, ассоциаций и настроений. Например, если поэт использует яркие и сочные цвета, это может создавать образ веселого и яркого мира. Если цвета тусклые и приглушенные, это может передавать настроение грусти или меланхолии. Поэты активно используют силу цвета, чтобы создавать свои уникальные образы и передавать определенные настроения.

Функции цвета в поэтическом тексте очень многообразны и зависят от жанра произведения, поэтической манеры и индивидуального стиля поэта. Цвета могут быть использованы для создания прекрасных образов, передачи эмоций и символизма. Коннотации цвета в поэзии и в прозе варьируются в зависимости от контекста и образов, а также отличаются от культуры к культуре. Некоторые цвета могут вызывать разные эмоции в разных культурах или эпохах.

Футуризм – это художественное направление, которое возникло в начале XX века и заявило о себе яркими и необычными формами и идеями. В своей поэзии футуристы стремились выразить эмоции и чувства, передать динамичность и энергию своего времени, а одним из самых важных элементов для этого был цвет. Цвет играл невероятно важную роль в поэзии футуристов. Они использовали яркие и неожиданные сочетания цветов, чтобы создать впечатление динамического движения и энергии. Насыщенные краски и контрасты помогали передать экспрессивность и эмоциональность футуристической поэзии. Футуристы отказывались от традиционных правил и конвенций в использовании цвета и стремились выразить свои идеи и чувства с помощью необычных комбинаций и оттенков. Футуристы часто использовали цвета, чтобы передать впечатление движения и скорости в своих стихах. Они часто использовали насыщенные краски, такие как красный, синий и желтый, чтобы вызвать ощущение динамического движения и современности. В их поэзии цвета были не только описанием окружающего мира, но и символическими знаками, которые передавали настроение и эмоции. Борис Пастернак, как один из ярких поэтов-футуристов, использовал цвета, чтобы передать эмоциональное состояние и настроение героев своих стихотворений. В его поэзии цвета были инструментом, который помогал создать определенную атмосферу и передать ощущение времени и мира, в котором жили футуристы.

Роль цвета в поэзии футуристов была очень значимой и необычной. Яркие и необычные сочетания цветов помогали передать динамичность и энергию того времени, а также выразить идеи и чувства футуристов. Цвета стали важным элементом и символом футуристической поэзии и способом передачи идей и эмоций. Немалое количество примеров окказиональных сочетаний цветов можно встретить в их поэзии.

Цвет является одним из ключевых элементов в поэзии Бориса Пастернака. Он использует разнообразие цветов, чтобы передать эмоции и создать яркие образы в своих стихах. Роль цвета в его поэзии может быть прослежена на протяжении всего его творчества. Так, в стихотворении «Mein liebchen was willst du noch mehr?» («Любимая, что тебе угодно?») весь спектр цветов, использованных автором, способен передать не только пейзажность, но и эмоциональность поэтического текста:

*«Год сгорел на керосине
Залетевшей в лампу мышкой.
Вон зарею **серио-синей**
Встал он сонный, встал намокий...
Лес навис в **свинцовых** пасмах,
Сед и пасмурен репейник,
Он – в слезах, а ты прекрасна,
Вся, как день, как нетерпенье!».*

Один из самых заметных примеров использования цвета в поэзии Пастернака - это его частое использование цвета синего. Синий цвет ассоциируется с глубиной и безграничностью, а Б.Л. Пастернак использует его, чтобы передать чувство потери, разочарования и мучений. Он описывает себя как *синюю розу*, *синий огонь* в одном из своих стихотворений. Такое описание позволяет нам представить себе его душевное состояние и его эмоции. Красный цвет также играет важную роль в поэзии Пастернака. Красный цвет ассоциируется с любовью, страстью и эмоциями. Он использует его, чтобы описать красоту природы и сильные чувства в своих стихах: «*Как хорошо быть с тобой вместе, когда **красный** закат глядит на нас с неба*» [4]. Эта фраза передает чувство любви и счастья, которые он испытывает, находясь рядом с любимым человеком.

Борис Пастернак, как один из величайших русских поэтов и писателей XX века, который своими произведениями вносил особую эмоциональную глубину и философские оттенки в мир русской поэзии, использовал различные стилистические приемы, чтобы передать свои мысли и эмоции, и цвет являлся одним из самых важных и символических элементов его поэтического языка.

Заключение. Цвет является одним из ключевых элементов в поэзии и прозе Бориса Пастернака. Он использует разнообразие цветов, чтобы передать эмоции и создать яркие образы в своих стихах. Роль цвета в его поэзии может быть прослежена на протяжении всего его творчества. В мире литературы цвет является мощным средством выражения и передачи эмоций. Коннотации цвета помогают автору создать атмосферу и раскрыть глубину персонажей. Одним из наиболее распространенных способов использования цвета в литературе является его связь с эмоциональным состоянием или настроением героев. В целом, цвет является важным аспектом поэзии Бориса Пастернака. Он выбирает разнообразные цвета, чтобы передать эмоции и создать яркие образы в своих стихах. Цвета также могут использоваться как символы, чтобы подчеркнуть идеи и темы, присутствующие в его поэзии и прозе. Роль цвета в поэзии и прозе Бориса Пастернака позволяет читателю глубже погрузиться в его мир и понять его эмоциональное состояние.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Акифьева О.О. Особенности функционирования глаголов и глагольных форм в значении цвета в поэтическом тексте. / Research and Education/ ISSN: 2181-3191/Volume 1/ Issue 9/ 2022 – С. 348 – 356.
2. Акифьева О.О. Особенности функционирования и употребления сложных прилагательных – цветообозначений в поэтических текстах М.И. Цветаевой» / Innovative Development in Educational Activities/ ISSN: 2181-3523/ Volume 2/ Issue 3/ 2023. – С.23-28.
3. Акифьева О.О. Лексико-семантические поля цвета и их символичность (на материале поэтических текстов). / Вестник Хорезмской академии Маъмуна 2023 – 6/4. – С. 241-249.
4. Пастернак, Б.Л. Стихотворения и поэмы./ Л.Б. Пастернак. Ашхабад, 1987. – С. 9 – 70.

УЎК 81'37

МАҚОЛ ВА МАТАЛЛАРДА ИМПЕРАТИВЛИКНИНГ ПРАГМА – ДИСКУРСИВ ТАЛҚИНИ

О.Ф.Ачилова, PhD, Самарқанд давлат чет тиллар институти, Самарқанд

Аннотация. Ушбу мақолада паремияларда ҳаракатга ундаш хусусиятига эга бўлган нуткий актларнинг прагматик ҳамда дискурсив хусусиятлари ва уларнинг мулоқот дискурсида воқеланишига оид айрим масалалар ҳақида фикр юритилган. Шунингдек, “прагматика” ҳамда “дискурс” тушунчаларига ойдинлик киритилиб, уларнинг этимологияси, ўзаро боғлиқлиги ҳамда ғарб ва шарқ олимларининг ушбу соҳаларни тадқиқ этиш борасидаги илмий ёндашувлари ҳамда хулосалари ҳақида тўхталган.

Мавзуга оид илмий ёндашувлар ўзбек ва япон тили мисолида қиёсий таҳлил қилинган. Мулоқот матнида императивликнинг ўзига хос хусусиятлари таҳлилга тортилган.

Калит сўзлар: прагматика, дискурс, императивлик, гипероним, гипоним, иллюстратсия, паремия, мақол, нутқ.

Аннотация. В данной статье обсуждаются прагматические и дискурсивные особенности речевых актов, имеющих в паремиях характер мотивации к действию, и

некоторые вопросы, связанные с их реализацией в дискурсе общения. Также были уточнены понятия «прагматика» и «дискурс», обсуждены их этимология, взаимосвязь, а также научные подходы и выводы западных и восточных ученых к исследованию этих направлений. Научные подходы к теме были сравнительно проанализированы на примере узбекского и японского языков.

В тексте диалога анализируются особенности императивности.

Ключевые слова: Прагматика, дискурс, императив, гипероним, гипоним, иллюстрация, паремия, пословица, дискурс.

Abstract. This article discusses the pragmatic and discursive features of speech acts in paremias and their implementation in the discourse of communication. Also, the concepts of “pragmatics” and “discourse” were clarified, their etymology, interrelationship, and the scientific approaches and conclusions of Western and Eastern scientists in researching these areas were discussed.

Scientific approaches to the subject were comparatively analyzed on the example of the Uzbek and Japanese languages. Specific features of imperativeness are analyzed in the dialogue.

Key words: Pragmatics, discourse, imperative, hyperonym, hyponym, illustration, paremia, proverb, speech.

Кириш. Ушбу мақолада паремияларда ҳаракатга ундаш хусусиятига эга бўлган нуткий актларнинг прагматик ҳамда дискурсив хусусиятлари ва уларнинг мулоқот дискурсида воқеланишига оид айрим масалалар ҳақида фикр юритишга ҳаракат қиламиз. Аввало бор, “прагматика” ҳамда “дискурс” тушунчаларига ойдинлик киритиб, уларнинг этимологияси, ўзаро боғлиқлиги, шунингдек, ғарб ва шарқ олимларининг ушбу соҳаларни тадқиқ этиш борасидаги илмий ёндашувлари ҳамда ҳулосалар ҳақида тўхталишни жоиз топдик.

Адабиётлар таҳлили ва методология. Тилшунослик соҳасида “прагматика” атамаси юнонча “прагма”, “прагматос” сўзларидан олинган бўлиб, “иш-ҳаракат” деган мазмунда таърифланади. Ушбу соҳа семиотика ва тилшуносликнинг нутқда тил белгиларининг амал қилишини ўрганувчи соҳаси, деб таърифланади. Бошқача айтганда, муайян белгилар тизимини ўзлаштириб, ундан фойдаланувчи субъектларнинг айни шу белгилар тизимида муносабатини ўрганувчи фан тармоғидир. Ушбу атама ҳақидаги асосий ғоя америкалик олим Ч. Пирс томонидан ўртага ташланган бўлса, яна бир америкалик олим Ч. Моррис ушбу ғояни ривожлантирган ва прагматика терминини семиотика бўлимларидан бирининг номи сифатида амалиётга киритганлиги маълум.

Ўзбек тилшуноси Ш. Сафаров талқинида эса прагматика тилшуносликнинг алоҳида соҳаси бўлиб, унда мулоқот жараёнида лисоний бирликларни танлаб олиш, уларни қўллаш ҳамда ушбу қўлланишдаги бирликларнинг мулоқот иштирокчиларига таъсири масалалари ўрганилиши назарда тутилади.

Шу ўринда, “дискурс” атамасига изоҳ киритадиган бўлсак, у тилшуносликнинг нутқ билан дахлдор бўлган бўлимини ўрганадиган соҳа бўлиб, бугунги кунда дискурсив таҳлил тилшуносларнинг марказий бўлимларидан бирига айланиб улғирди.

Тадқиқотчилар томонидан “дискурс” атамасига оид изоҳлар турлича таърифланиб келинмоқда. Э. С. Кубрякова дискурсни нутқ фаолиятининг когнитив жараёни, деб ҳисобласа, япон тилшуноси 西原 鈴子(Нишихара Сузуко)нинг илмий асарларида “дискурс” - бу тил мулоқот қилиш учун фойдаланилганда яратадиган контекстуал гуруҳ бўлиб, ушбу атама 「談話」 (данва) ёки 「ディスコース」 (дисукоусу) деб ҳам аталади.

“Мулоқот” сўзлашув нутқи ва ёзма нутқни ўз ичига олади. “Дискурс” ўзининг таркибий элементлари бўлимиш “гап”дан вазифаси, тузилиши ва фаолиятига кўра фарқ қилади. Демак, юқорида қайд этилган фикрларнинг барчаси “дискурс” тушунчасининг кенг қамровли ва аниқ бир ечимга эга бўлмаган ҳодиса эканлигига ишорадир.

Натижалар. Ўтган асрнинг биринчи ярмида тил тизимини ўрганишга бўлган қизиқиш ва нутқни шакллантиришга қаратилган эътибор кескин авж олиб борган бўлса-да, нуткий фаолият ушбу давр тадқиқотчилари учун аҳамиятли объектга айланмаганлиги манбаларда

кайд этилган ва кейинчалик тилда сўзловчи ва тингловчи ўртасидаги ўзаро муносабат билан боғлиқ фаолият сифатида қарала бошлади.

Шу ўринда, мақолларда қўлланиладиган нуткий ҳаракатнинг хусусиятларига тўхталадиган бўлсак, паремияларда нутқ иллокутцияси умумлаштирилган ва уларни оддий жумлалардан ажратиб турадиган, предикатив компонентларнинг флексив категориялари иштирокида нутқ вазиятини контекстга мослаштира оладиган табиатга эгадир. Илмий манбаларга кўра, нутқда ифода топадиган мақоллар тингловчи диққатини қамраб оладиган, мулоқотни янада жонли ва ишонарли ҳолатга келтирувчи мажозий кўрсатма (иллюстрация) вазифасини бажариш хусусиятига эга.

Муҳокама. Дарҳақиқат, мақоллар коммуникатив жараёнда шахс томонидан ўйлаб топилган кўрсатмалар ёки унинг шахсий фикрлари жамланмаси асосида юза келмайди, аксинча, улар умумэтироф этилган ишончли қоида ва асосли манба сифатида қабул қилинади. Шу жиҳатдан, нутққа нисбатан сўзловчи масъулиятини енгиллаштириш ва уни жавобгарликдан озода этиш хусусиятига кўра мақоллар мулоқот иштирокчилари ўртасида кутилмаган келишмовчиликлар ва низолаарга чек қўйиш хусусияти билан ҳам характерланиши мумкин. Бу борада О. Б. Абакумова мулоқот дискурсида воқеланувчи мақоллар вазифасига кўра уч турга бўлиниши ҳақида фикр билдириб, улар: 1) воқеа ёки вазиятлардан хабар бериш; 2) объект хусусиятларини тавсифлаш; 3) объектлар ўртасидаги муносабатларнинг тавсифидан иборат. Қуйидаги мақоллар иштирокидаги дискурсив таҳлил қилиш орқали уларнинг вазифаларига ойдинлик киритамиз:

Япон тилида: *今は大変だけど、止まない雨はないから、いつかは良い日 comes.*

Ҳозирча қийин, лекин *“тўхтамайдиған ёмғир йўқ” дейишади, қачондир ёруғ кунлар келади.* (<https://kerokero.green/yamanaiame/>).

Ўзбек тилида: *Одам сўзлашиб топишади, йилқи кишинашиб топишади, Зиёдулла чавандоз! Шундай - шундай топишади-да!*

(Т. Мурод “От кишнаган оқшом”:19).

Ушбу жумлаларда ҳар иккала тилда ҳам сўзловчи адресатни маълум бир ҳаракатни амалга оширишга ундаши ва ундан олдин эса уни бу ҳолатга ишонтиришга бўлган ҳаракати кўриниб турибди.

Мақоллар халқ фалсафаси ва заковати асосида шаклланган мажозий иборалар тўплами бўлиб, одатда, улардан англашиладиган маъно ёки уларнинг хусусиятлари ҳақида суҳбатдошлар ўртасида баҳслашиш ҳолатлари кузатилмайдди. Шу боис, мақоллардан аниқ факт сифатида мулоқот дискурсида фойдаланиш самарали ва кенг тарқалган ҳолатлардан ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан, мақоллар нутқ вазиятига боғлиқ ҳолда, ўзаро низолаар, суҳбатдошга эътироз билдириш ва ўз мавқеини ҳимоя қилиш каби нутқ ижрочисининг муайян мақсадларига ботинан эришиш воситаси сифатида ҳам амалда қўлланилишини кузатиш мумкин.

Япон тилида: *石橋を叩いて渡るような人だから、これまで大きなミスをしたことがない。* (<https://study-z.net/100059576/2>).

У тош кўприкни ҳам уриб кўриб ўтадиган одам, шунинг учун ҳеч қачон катта хато қилмаган.

Ўзбек тилида: *Оти беқилиқлар ерга тушиб, етаклаб ўтди. Биродарлар, отга минсанг - бошингни ўйла, ерга тушсанг - отингни ўйла.*

(Т. Мурод “От кишнаган оқшом”:18).

Мақоллар нафақат кундалик одатий мулоқот дискурсида, балки кенг аудиторияда оммавий тингловчиларга қарата ижро этилган мулоқот матнида ҳам кенг кузатилади. Маълумки, кенг жамоа ёки йирик аудитория вакиллариини ёппасига маълум бир ҳаракатни бажаришга ундаш ёки кўрсатма бериш жараёнида мулоқот этикаси ва сўзлар ҳамда иборалар танловидаги маҳорат муҳим омиллардан ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан, кўп ҳолларда бу турдаги нутқ самарадорлигини таъминлаш мақсадида паремиялар ёрдамга келиши ҳолатлари кузатилса, уларнинг мулоқот дискурсида имплицит тарзда воқеланиши эса эҳтимолий конфликтларни бартараф этиш имконини беради.

Умуман олганда, мулоқот дискурсида паремияларнинг қўлланилиши билвосита нутқий акт сифатида сўзловчи ўзининг ҳақиқий ҳис-туйғулари ёки нутқ мақсадини ботинан воқелантирган ҳолда, мулоқот мақсадига эришишга ёрдам беради. Бошқача қилиб айтганда, мақол бир вақтнинг ўзида ҳам нутқий акт вазифасини бажарса, бошқа томондан ҳаракатга ундашнинг самарали воситаси ҳамдир. Фикримиз далили сифатида қуйидаги мисолларга мурожаат қиламиз:

Япон тилида: 枯れ木も山の賑わいだ。選ばれなかった作品も展示しておこう。

Қуриган дарахт бўлса ҳам, тоққа безак беради. Шунинг учун, танланмаган асарларни ҳам кўргазмага қўйиб қўйлик.

Ушбу мисрадаги 「枯れ木も山の賑わいだ」 (қуриган дарахт бўлса ҳам, тоққа безак беради) мақоли воситасида, арзимас бўлса ҳам, бирор жисмнинг йўқлигидан кўра, борлиги афзал деган маънога ишора қилинади.

Ўзбек тилида: Биродарлар, эл шундай! Эл оғзига элак тутиб бўлмайди! Одамзод шундай! Бор бўлса кўролмайди, йўқ бўлса беролмайди! Шундай экан, одам бўламан десангиз, эл оғзига эътибор берманг! Аммо бепарво-да бўлманг! (Т. Мурод “От кишнаган оқишом”: 9).

Япон тилида келтирилган мисолларда сўзловчи назарида амалга оширилаётган ҳаракат атрофдагилар кўз ўнгида ҳижолатомуз ва ғализ ҳолатдек гўё. Ушбу тасаввурнинг амалда реаллашуви ва айрим нохушликларни бартараф этиш мақсадида мажозий мазмунда мақолларга мурожаат қилинмоқда.

Хулоса. Мулоқот дискурсида муҳокама қилинаётган ҳаракатни бажариш учун суҳбатдошнинг хоҳиши ва шижоати аҳамиятлидир. Аммо бундай даъватга унинг ҳафсаласи йўл қўймайдиган вазиятларга ҳам дуч келиш мумкин. Бундай ҳолатда адресатга бевосита таҳдид солиш ёки уни мажбурий ҳаракатга ундаш, шунингдек агрессияга таяниш самарасиз ва мулоқот этикасига мос келмайдиган амаллардан ҳисобланади. Мулоқот дискурсида шу ва шу каби инсон руҳияти билан боғлиқ мунозарали вазиятларда, кўп ҳолларда, хулоса чиқариш учун далил бўлиб хизмат қиладиган мажозий мақолларга мурожаат қилиниши бирмунча самарали кечади. Шундай қилиб, паремиялар бир вақтнинг ўзида ҳам билвосита нутқий вазифасини бажарса, бошқа томондан нутқ интенциясини мажозий воқелантирувчи факт сифатида ҳам гавдаланишини кузатиш мумкин.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Абакумова, О.Б. (2008) Пословицы в когнитивно-дискурсивном аспекте // Международный конгресс по когнитивной лингвистике: Сб.мат.-лов. - Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Г. Р. Державина.
2. Кубрякова, Е.С. (1991) О Когнитивной лингвистике и семантике термина “Когнитивный”. ВЕСТНИК ВГУ.
3. Сафаров, Ш. (2008) Прагмалингвистика -Тошкент.
4. 隆 横田(2017) “日本語教育における命令文”, 東北大学 .
5. “日本語文法入門”-アルク、2014
6. “広辞苑”一岩波書店-2012
7. “ミニことわざ辞典”-2013
8. <https://kerokero.green/yamanaiaame/>
9. <https://study-z.net/100059576/2>

УЎК 81-13

**ҚОРАҚАЛПОҚ АДАБИЁТШУНОСЛИГИДА «АДАБИЁТ – БУ ИЛМ»
КОНЦЕПЦИЯСИНING ИФОДА ЭТИЛИШИ
(ДАЙТМУРАТОВНИНГ «ШЕЪРИЯТ, УМУМАН ОЛГАНДА АДАБИЁТ – БУ
ВИЖДОН БИЛАН БИТКАН ИЛМ» МАҚОЛАСИ МИСОЛИДА)**

Аннотация. Ёзувчининг ижодий сиймосини ўрганиш адабиётшуносликнинг долзарб масалаларидан саналади. Мазкур йўналишда тўпланган илмий-назарий қарашлар, адабий-танқидий фикрлар адибнинг ижодий лабораториясини, ёзувчи кредосини ёритишга ёрдам беради. Ушбу мақола қорақалпоқ ёзувчиси Д.Айтмуратовнинг ижодий сиймосини унинг «Поэзия, умуман олганда адабиёт – бу виждон билан бирга битган илм» номли мақоласи асосида ўрганишга бағишланган. Муаллиф томонидан ўз ижодий кредосини ташиқ қиладиган бадиий-эстетик мезонларни ифода қилишда Д.Айтмуратов «адабиёт – бу илм» концепциясига таянган, деган хулоса ясалади.

Калит сўзлар: ёзувчи, кредо, адабиёт, илм, ижодий лаборатория, Д.Айтмуратов.

Аннотация. Изучение творческой личности писателя является одной из актуальных проблем литературоведения. Научно-теоретические взгляды, критические мнения относительно данной проблемы позволяют осветить вопрос о творческой лаборатории, кредо писателя. Данная статья посвящена изучению творческой личности каракалпакского писателя Д.Айтмуратова на основе его статьи «Поэзия, вообще литература – это дарованная вместе с совестью наука». Автор приходит к выводу о том, что в процессе отображения в статье своих художественно-эстетических принципов, составляющих кредо писателя, Д.Айтмуратов придерживался концепции «литература – это наука».

Ключевые слова: писатель, кредо, литература, наука, творческая лаборатория, Д.Айтмуратов.

Abstract. The study to the creative personality of a writer is one of the actually problems of Literary Study. Scientific and theoretical views and critical opinions regarding this problem make it possible to illuminate the issue of a creative laboratory, the writer's credo. This article is devoted to the study of the creative personality of the Karakalpak writer D.Aytmuratov on the basis of his article "Poetry, literature in general, is a science gifted together with conscience". The author comes to the conclusion that in the process of displaying in the article his artistic and aesthetic principles, which constitute the writer's credo, D.Aytmuratov adhered to the concept "literature is science".

Key words: writer, credo, literature, science, creative laboratory, D.Aytmuratov.

Муаллиф сиймоси ва у томонидан яратилган асарлари адабиётшунослик илмида муҳим аҳамият касб этади. Бунда адибнинг асарлари, унинг ижодиёти тўғрисидаги илмий-назарий қарашлар, танқидий фикрлар, ёзувчи билан ўтказилган суҳбатлар, унинг шахсий архивида сақланаётган кундаликлар, китоб ҳошиясидаги қайдлар, хотиралар (муаллифнинг ўзининг хотиралари ёки адибни яхши танийдиган одамларнинг хотирлашлари) ва ҳ.к. адиб ижодий лабораторияси борасидаги бебаҳо манба вазифасини ўтайди. Ушбу материаллардан унумли фойдаланиш қалам эгасининг ҳаётий тажрибаси, унинг ҳис – туйғулари ва кечинмалари ўлароқ юзага келган бадиий ижод сирларини очишга ёрдам беради.

Д.Айтмуратовнинг «Поэзия, умуман олганда адабиёт – бу виждон билан бирга битган илм» номли мақоласи адибнинг ижодий лабораториясига кириб боришга имкон беради. Унда муаллиф энг аввало бадиий адабиёт, шеърят тўғрисида гап очадики, «китобхонлар ҳамжамияти адабиётнинг, шу жумладан шеърятнинг бадиий асар эканлигини билади» деятуриб, «бадиий асар» сўзининг маъносига эътибор қаратади, бунда бадиий асарнинг мазмуни ва шаклининг аҳамиятини алоҳида таъкидлаб ўтади.

Шундай қилиб, бадиий асарни илм билан алоқадорликда, яъни адабиётни илм дея тушуниш масаласига тўхтади. Ёзувчининг фикрича, «адабиёт, шу билан бирга шеърят – бу илм. Илм кашф этилган янгиликни қайта кашф қилмайди. Илим – кашфиёт бўлмаган жойда илм эмас. Мана, адиб, шоир ҳам шунақа бўлиши керак булади. Бу ерда ёзувчи ва шоирнинг вазифаси – чиройлилик, жозибадорлик, гўзаллик, сулувлик очиш. Гўзалликнинг, сулувликнинг кўзини очишдир» [1, б.5].

Маълумки, XX асрнинг 80-йиллари ўртасига келиб ижтимоий-ҳаётий муаммоларни акс эттиришда виждон масаласи қорақалпоқ адабиётдаги йирик ҳажмли асарларда, хусусан

Т.Қайипбергеновнинг «Кўз қорачиғи» (1986), О.Абдирахмановнинг «Бўсаға» (1989), К.Мамбетовнинг «Виждон» (1991), К.Рахмановнинг «Оқибат» (1993) сингари романларида кун тартибига қўйилди.

Виждон масаласи юқорида қайд қилинган ёзувчилар билан ҳамнафас бўлган Д.Айтмуратовнинг ҳам диққат марказида туради. Чунки адиб бевосита ўз асарлари воситасида ҳам («Ёлғончининг иши» («Ялғаншының иси»), «Пиркокқан» («Пирқаққан») комедиялари, «Ахмоқликни кўйлаш» («Ақмақлықты жырлаў») сатирик комедиясида), чет эл адабиётидан таржима қилиш йўли билан ҳам (Э.Роттердамскийнинг «Ахмоқликни мақташ» сатирик романи, «Занжирбанд Прометей» трагедияси) мазкур масалага такрор ва такрор мурожаат қилади. Д.Айтмуратовнинг шахсий нуқтаи назари билан қараганда, унинг учун оригинал асарлар деб саналадиган асарлар «Мен ҳақиқатни севдим усиз ҳеч нарсада қадр йўқ» («Мен шынлиқни сўйдим олсиз ҳеш нәрседе қадир йоқ») номли китобчасига киритилган. Ушбу асарларни битта китобга жамлаб, китобхонлар ҳамжамиятига тақдим қилиш воситасида адиб ўз оппонентлари билан полемикага тушаётгандек, уларга ўз асарлари юзасида жавоб қайтармоқчи бўлгандек туюлади. Чунки, китоб муқаддимаси вазифасини ўтовчи мақола «Поэзия, умуман олганда адабиёт – бу виждон билан бирга битган илм» дея номланиб, унда қуйидаги сатрларни учратамиз: «Бадий асар, яъни бадийликни яратиш, ... гўзалликни, сулувликни яратиш сўзининг маъносига келайлик: бу сўз, бизнинг фикримизча, ... ҳаммамизга тушунарлидек. Бироқ биз бу сўзнинг маъносига бирқанча даражада бефарқлироқ қараб юрибмиз» [1, б.4]. Муаллиф адабий жараёнда катта ё кичик фикрни адабий асарда мазмун бўлиш учун арзийдими ё арзимайдими, шу фикр бундан илгари айтилгани ё айтилмаганига етарли даражада эътибор бермасданоқ асар ёза солиш фактларининг аксарият ҳолларда учрашини таъкидлайди. Бу ҳолатга «агар аввалдан бор, эски сюжетларга асар ёзган бўлсак, у сюжетларга асарни ундан тобора кучлироқ, ундан тобора яхшироқ, ундан тобора гўзалроқ қилиб ёзган бўлишимиз керак» дея муносабат билдиради [1, б.5]. Қалам эгасининг ижодиётини ўрганиш борасида адибнинг кредоси тўғрисида тушунча ҳосил қилишимиз табиий. Манбаларда «кредо – шахсий тушунча, инсоннинг дунёқарашининг асоси» [5]; «инсон томонидан ўз хатти-ҳаракатларида таянадиган ҳаётий принцип, базавий турғу» экани қайд қилинган [6]. Рус адиби К.Паустовский ўз кредосида 7 банддан иборат принципни ёритади: 1) ёзиш, ўқиш, жуда тинч, ақлга солиб ҳаёт суриш, шошилмаслик; 2) одамларга жуда хуш мойиллик билан муносабатда бўлиш, бироқ уларни ўзининг шахсий (интим) ҳаётингдан авлоқ тутиш; 3) бўлмағур нарсалардан трагедия ясамаслик, малоллашмаслик; 4) буткул эркин яшаш, бошқаларнинг ҳис-туйғуларининг эркинлигини ҳурмат қилиш, одамлар тўғрисида «учинчи қўлдан» (яъни бошқа бировнинг айтганига кўра – **Т.Б.**) фикр юритмаслик ва ўзининг кўнглинг севмайдиган шахсга барча гуноҳларнинг ҳаммасини тақиш; 5) сеvimли касбинг билан шуғулланиш; 6) адабиётда ва санъатда урф (мода – **Т.Б.**) бўлган нарсаларнинг изидан қувмаслик; 7) кўпроқ дам олиш, ҳаётдан сафсатани йўқотиш. Мана, умуман олганда, шу [7]. Ўзбек ёзувчиси Абдулла Қаҳҳорнинг ижодий кредоси У. Қосимов томонидан қуйидагича тавсифланганига гувоҳ бўламиз: «Абдулла Қаҳҳор дунёқарашининг таянч устун ва адабий эстетикасининг ўзаги бўлган ҳақиқатпарварлик адиб зуваласи, зийнатидаги табиий фазилат, отамерос темирчилик касби билан тобланган нодир инсоний ҳислат эди дейиш тўғри бўлади» [2], унинг ижодий принциплари бўлмиш «юксак бадийлик ва ҳаққонийлик, чинакам ҳаётийлик ва инсонпарварлик каби фазилатлар А.Қаҳҳор асарларига теран мазмун ва жозиба бағишлайди ва улар миллионлаб китобхонларнинг кўнглидан жой олади» [3]. Қорақалпоқ ёзувчиси М.Низанов ўзининг «Ҳаётим баёни» номли автобиографик мемуарининг якунловчи қисмида ёш авлод истеъдод эгаларига йўл-йўриқ кўрсатади. Қисқагина олиб қарайдиган бўлсак, «Ёш ижодкорларга маслаҳат» дея номланган мазкур қисмнинг мазмунида адиб кредосини ташкил қиладиган бадий-эстетик принциплар намоён бўлади: 1) Кўп ўқи, кўп излан! 2) Барча жанрда ўрганиб ўқишни одат қилинг... Буларнинг ҳаммаси ўзингиз сезмаган ҳолда сизни руҳан бойитиб бораверади; 3) Ҳамма тушунадиган содда тилда ёз; 4) Ҳаргиз мақтанчоқликка берилма; 5) Ўзингга нуқсонни кўриниб турган, лекин у нуқсонни қандай йўқотишни билмаган асарингни мақтаса, «тўғри эканов» дея қабул қилаверма. Сабаби, у сени

носамимий мактаяти, ёинки фикрлаш дунёси ўзингга қараганда пастроқ. Сен пастга қаноат қилма, юқорига интил; 6) Ёш ижодкорлар китобхонларнинг фикрини билиш учун ёки ўзининг даражасини англаш учун кўпроқ адабиётшунослардан фикр кутади. Бунга ҳеч қачон вақтингни ва диққатингни бўлма; 7) Шунинг ҳеч қачон унутмагинки, китобхонлар мунаққидларнинг мактовига кўра ўқимади сени. Гоҳо уларнинг бадиий адабиётга берган баҳоси мутахассис танқидчилардан ҳам юқорида келадиган пайтлари бўлади; 8) Янги китобга тақриз – бу фақат тақдимот деб тушун. Сен ҳеч қачон ўзинг ёзган асарга бировнинг номидан ўзинг танқидий мақола ёзиб, мактаб «манавига қўл қўйиб бер» дея оборма; 9) Сен эл таниган ёзувчи бўлдинг. Ана, шу вақтда ўзингнинг кадр-қимматингни янада баланд тут: «Мен нима ёзсам чиқараверади» деб шунчаки ёза солма. Ёқмаса, илҳом келмаса ёзма [4, б.282].

Маслаҳат «Эң асосийси, халқнинг назаридан четда қолмаслик» деган огоҳлантириш билан якунланади. Д.Айтмуратовнинг «Поэзия, умуман олганда адабиёт – бу виждон билан бирга битган илм» мақоласида ҳам адиб кредоси замиридаги бадиий-эстетик принциплар ўз аксини топган. Масалан, «Асарни унча кўп ёзаверишнинг кераги йўқ. Одамзодга фикр айтиб бер, сўз айтиб бер ажойиб!» [1, б.5] «Шеърятнинг, умуман адабиётнинг бош вазифаси гўзал, ажойиб бўлиб ёзилиши билан бирга ҳақиқатни, одилликни айтиш ва уларнинг ғалабасига эришиш саналади. Энди эса, бундай эзгу ишларни ва бунинг устига ҳолис ишларни паст, виждонсиз одамлар қила олмайди. Демак, бадиий асар яратиш учун уни яратувчи ёзувчининг, шоирнинг ўзининг инсонийлик хислати юқори бўлиши керак бўлади» [1, б.6]. Айтиб ўтиш жоиз, Д.Айтмуратов мазкур китобчасига чет эл адабиёти намуналаридан таржималарини ҳам киритган. Муаллифнинг таъкидлашича, бу асарлар ижодий таржималар сифатида адибнинг (Д.Айтмуратовнинг – Т.Б.) ижодиётидан ўрин олгани маъқулдир, «айниқса, Лермонтовнинг «Ўйлар» шеърини, Навоийнинг уч-тўртта ғазалини, Крыловнинг масалларини айтишга бўлади. Шулар ичида менинг мазкур тўпламимга кирган уч-тўрт ғазал жуда эркин таржима қилинди. Менин ўйлашимча, шеъринг асарининг таржимаси (агар у академик таржима бўлмаса) – бу бошқа тилдан таржима қилинаётган асарни ўша оригиналдаги тайёр фикр, тайёр мазмун, тайёр ғоя асосида ўз тилингда қайтадан ёзиш саналади» [1, б.9]. Бундан хулоса келиб чиқадики, адиб нуктаи назарида ижодий йўл билан яратилган бошқа халқлар адабиёти таржималари ёзувчи меҳнатининг ютуғи сифатида оригинал асарлар қаторига қиради. Мақолани якунловчи сўнгги сатрларда Д.Айтмуратов яна бир маротаба виждон мавзусини кўтаришни маъқул кўрадики, бу ҳолатни виждон хусусидаги адибнинг таржимонга берган баҳоси, деб қабул қилишимиз мумкин: «Мен таржиманинг сифати ҳақида буни айтар эдим. Агар Пушкинни халтуршиқ таржима қилса, Пушкин халтуршиқ бўлиб чиқади, агар халтуршиқни Пушкин таржима қилса, халтуршиқ Пушкин бўлиб чиқади» [1, б.9]. Муаллифнинг юқоридаги фикрлари таржимонлар учун ҳам, таржима назарияси учун ҳам алоҳида аҳамиятга эгадир.

Хуллас, «Поэзия, умуман олганда адабиёт – бу виждон билан бирга битган илм» номли мақоласи Д.Айтмуратов ижодий лабораториясига доир муҳим манба бўлиши билан бирга, унинг бадиий ижодиётга қўйган талабларини, ҳамкасбларига деган танқидий қарашларини акс эттиради. Шу билан бирга, адибнинг ижодий кредосини ташкил қилувчи бадиий-эстетик принципларни ифода қилишда муаллиф «адабиёт – бу илм» концепциясига таянганига гувоҳ бўлди. Мухтасар қилиб айтганда, миллий драма, шеърят, бадиий таржима, Қорақалпоғистонда филология соҳасининг тараққиётидаги Д.Айтмуратов сиймосининг ўрни ва хизмати салмоқли бўлиб, ушбу қалам эгасининг адабий жараёндаги фаолияти қорақалпоқ адабиётшунослигида алоҳида тадқиқот объекти бўлишга арзийди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Айтмуратов Д. Поэзия, улыўма айтқанда эдебият – бул ҳўждан менен бирге питкен илим // Айтмуратов Д. Мен шынлықты сўйдим ол ҳеш нәрседе қадир йок: Қосықлар ҳэм тымсаллар. Нөкис: Қарақалпақстан, 1988. – 84 б., б.3-9.
2. Қосимов У. Адабий-эстетик тафаккур тадрижи: анъанавийлик, ворисийлик ва ўзига хослик (Абдулла Қодирий, Абдулла Қаҳҳор ва Тоғай Мурод ижоди мисолида). Филология фанлари бўйича докторлик

диссертацияси автореферати. Тошкент, 2020. 77 б. // Сулхонбердиева Ш. Абдулла Қаҳҳор асарлари тадқиқида муаллиф кредоси ва бадиий маҳоратининг изоҳланиши масаласи (адабий мақолалар ва илмий манбалар асосида). / Международный научный журнал Научный импульс. №5 (100), часть 1. Январь 2023. 1186-1191 б.

3. Қосимов У., Каримова Ю. Қаҳҳор ибрати ва маҳорати. / Абдулла Қаҳҳор: шахс ва ижодкор тўплами. – Тошкент: Тамаддун, 2013. // Сулхонбердиева Ш. Абдулла Қаҳҳор асарлари тадқиқида муаллиф кредоси ва бадиий маҳоратининг изоҳланиши масаласи (адабий мақолалар ва илмий манбалар асосида). / Международный научный журнал Научный импульс. №5 (100), часть 1. Январь 2023. 1186-1191 б.

4. Нызанов М. Өмирим баяны (мемуар). Екинши китап. Нөкис: Jeti iqlim, 2022. – 292 б.

5. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BE>

6. <https://chto-eto-takoe.ru/credo>

7. <https://izbrannoe.com/news/mysli/konstantin-paustovskiy-kredo-pisatelya>

УЎК 81'276.6

АСТРОНОМИЯ СОҲАСИГА ОИД БИР ВА КЎП МАЪНОЛИ ТЕРМИНЛАРНИНГ ТАВСИФИ

Ф.С.Бахтиярова, ўқитувчи, Алфраганус University, Тошкент

М.Я.Бахтияров, PhD, доц., Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети, Тошкент

Аннотация. Мазкур мақолада астрономия соҳасига оид терминларнинг бир ва кўп маънолилиқ хусусиятлари таҳлил қилиниб, уларда учрайдиган муаммолар ва уларнинг ечими ислоҳ этилган. Астрономия соҳасига оид терминларни аниқлашда сўзнинг семантик тузилиши, ундаги бир ва кўп маънолилиқ муҳим аҳамият касб этади, чунки у турли хил маъноларни бирлаштирадиган кўп қиррали ҳодиса ҳисобланади. Мақолада шу каби ҳодисаларнинг хусусиятлари астрономия соҳасига оид бир ва кўп маъноли терминлар мисолида ёритилган шунингдек, тилишуносликда бу терминларнинг тил бирлиги сифатида қаралиши асосланган.

Калит сўзлар: термин; астрономия соҳасига оид терминлар; терминосистема; терминларда бир маънолилиқ; кўп маъноли терминлар; термин тизим; моносемантик бирлик; полисемантик бирлик;

Аннотация. В этой статье проанализированы особенности одного и многих значений терминов, относящихся к области астрономии, а также пересмотрены возникающие в них проблемы и пути их решения. Семантическая структура слова, единственное число в нем и многозначность важны при определении терминов, относящихся к области астрономии, поскольку это многогранное явление, сочетающее в себе различные значения. Статья основана на примере одно- и многозначных терминов, относящихся к области астрономии, а также на том факте, что в лингвистике эти термины трактуются как единица языка.

Ключевые слова: термин; терминология; относящаяся к области астрономии; терминосистема; двусмысленность терминов; неоднозначные термины; система терминов; однозначный единица; многозначная единица

Abstract. In this article, the features of one and many meanings of terms related to the field of astronomy are analyzed, as well as the problems arising in them and ways to solve them are revised. The semantic structure of the word, the singular in it and the ambiguity are important when defining terms related to the field of astronomy, since this is a multifaceted phenomenon that combines various meanings. The article is based on the example of one- and many-valued terms related to the field of astronomy, as well as on the fact that in linguistics these terms are interpreted as a unit of language.

Keywords: term; terminology related to the field of astronomy; term system; ambiguity of terms; ambiguous terms; system of terms; unambiguous union; multi - valued unit

Кириш. Астрономия соҳаси фан-техниканинг энг ривожланаётган соҳаларидан бири бўлиб, ушбу соҳанинг қайтадан ислоҳ этилиши бугун ҳар қачонгидан ҳам муҳимроқдир. Ўзбек тилининг изоҳли луғатида берилган астрономия соҳасига оид терминларни семантик жиҳатдан тадқиқ этиш ва уларнинг муаммоли жиҳатларини ўрганишнинг долзарблиги ватанимиз ва хорижий компаниялар ўртасидаги ҳамкорликнинг янада кенгайиши ва бунинг натижасида ушбу соҳадаги ҳамкорлик ҳажмининг ошиши билан боғлиқ. Тадқиқотлар

картотекасида кўриш мумкинки, кейинги ўн йилликда илмий-техник терминлар тадқиқи билан бир қаторда астрономия соҳасига оид терминларнинг тавсифи ва таҳлили масалалари лингвистика соҳасида олиб борилаётган илмий изланишларнинг етакчи йўналишлари қаторидан ўрин эгаллади. Мазкур соҳа терминологияси масалаларига бўлган қизиқиш терминология ва унинг стандартлаштириш соҳасидаги турли йўналишларига бўлган эҳтиёжнинг ортиб бораётганлиги билан изоҳланади. Астрономия соҳасига оид терминларни тартибга солиш жараёни кўп жиҳатдан тил ва махсус-илмий соҳалар ўртасидаги номувофиқликни, шунингдек, махсус-касбий фаолиятда учрайдиган айрим ноқулайликларни бартараф этиш орқали соҳа ривожининг муваффақияти учун аҳамиятли. Ўсиб келаётган соҳалардан саналадиган астрономияга оид терминологиянинг тилшунослик нуқтаи назаридан ўрганилиши, айниқса, бутун дунё миқёсида ўзининг долзарблиги билан алоҳида аҳамият касб этади.

Асосий қисм. Маълумки, астрономия соҳасига оид терминосистеманинг асосий вазибаларидан бири, жорий луғатларда мавжуд бўлган махсус астрономияга оид терминларнинг янгича талқинларини яратишдан иборат. Астрономияга оид терминларни аниқлашда лексеманинг семантик тузилиши муҳим аҳамиятга эга: битта маъно ифодалаш, синонимлардан мутлақ холи, аниқликка ва чегараланган маънога эга, услубий бетарафлик, лўндалик хусусиятига эга бўлиши кабилардан иборат. Бироқ олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатадики, мавжуд терминологияларда бу каби комплекс талабларни жорий этишнинг имкони йўқ. Гарчи, санаб ўтилган талаблар “идеал” терминларгагина хос бўлса-да, аслида, ҳақиқий терминологик бирликлар синонимлик ва омонимлик хусусиятларига эга, шунингдек, кўп маъноли ва бир неча компонентдан иборат терминлар ҳам мавжуд. Бу ҳақда дунё тилшунос олимларининг фикрлари ҳам турлича. Айрим тилшунослар турли тилларда полисемия ҳодисасининг динамикаси бир қатор лингвистик ва экстралингвистик омилларга асосланиб, жамиятнинг ривожланиш жараёни, нафақат янги сўзларни ясашда, балки мавжуд бўлган терминларга янги маъно кўшишда муҳим саналади [1] деган фикрни илгари сурсалар, айримлари терминнинг фақат битта маънога эга эканлиги хусусида фикр юритган [2].

Биз тилшунос олим Прошинанинг фикрини қувватлаган ҳолда айтишимиз мумкинки, терминологияда қўлланилган термин фақатгина маълум бир соҳага оид бўлган маънони англатади. Яъни терминларда зарур ҳисобланган аниқлик хусусияти унинг маъно кўламининг умумистеъмол лексемалар маъно кўламига нисбатан тор бўлишига олиб келади. Лингвистик тадқиқотларда муайян касб эгалари томонидан махсус соҳаларда қўлланувчи бирликлар термин сифатида қаралиши қайд этилади. Бир гуруҳ тилшунослар термин тил лексик системасининг тенг ҳуқуқли аъзоси эканлигига оид қарашларини баён қилади [3]. Рус тилшунос олими Н.П. Кузькин термин билан сўзга таъриф берар экан, улар ўртасида ўтиб бўлмас чегара йўқ, улар шаклан ҳам, мазмунан ҳам жиддий тафовутга эга эмаслигини таъкидлайди [4]. Г.О. Винокурнинг фикрича, термин ҳам моҳиятан сўз ҳисобланади, фақат у сўзнинг алоҳида тури [5].

В.П. Даниленко терминни умумистеъмолдаги сўзлардан фарқловчи қуйидаги белгиларни санаб ўтади:

1) термин – умумадабий тилнинг махсус, функционал кўриниши, яъни илм-фан тилидаги тил бирлиги (сўз ва сўз бирикмаси);

2) термин – махсус объект ёки тушунчанинг номи;

3) термин муайян дефиницияга эга бўлиши зарур, зеро дефиниция ёрдамида тегишли тушунча мазмунини аниқроқ акс эттириш; терминнинг бир тушунчани иккинчисидан фарқлаш имконини берувчи, айни пайтда муайян тушунчани тегишли, аниқ бир таснифий қаторга кўювчи фарқловчи белгилардан ажратиш мумкин бўлади [6]. Юқоридаги таърифлардан кўринадики, термин муайян соҳа, илм-фан ёки ўзаро алоқадор соҳалар доирасида бир маъноли бўлади. Бу эса ўз ўрнида тилшуносликда терминларнинг моносемантиклиги ҳақидаги қарашларни таъкидлайди. Зеро, айнан терминлар бир маъноли эканлиги билан сўзлардан фарқ қилади [7].

Терминнинг бир маънолилиги ҳақидаги назарияларда ҳам кўп маъноли терминларга оид назариялардаги каби бир қанча тафовутлар мавжуд. У.Турсунов, Ж.Мухторов, Ш.Раҳматуллаев каби тилшунос олимлар бир маънолилик фақат контекстда намоён бўлишини, яъни лексик бирлик ҳар қандай матнда айнан бир тушунчани ифодалаб, матн ичидагина бир маъноли бўлишини таъкидласа [8], айримлари бирор сўзнинг термин бўлиши учун унинг қўлланиш доираси чекланиши шарт эмаслиги, бирор соҳа доирасидагина терминлик касб этиши қатъий талаб эмаслигини таъкидлаган ҳолда унинг маъноси чекланиши шартлигини қайд этишади, яъни муайян тушунчанинг аниқ ва барқарор ифодаси бўлган сўз ва сўз бирикмалари термин бўлавермаслиги тўғрисида фикрларини баён этади [9]. Маълумки, терминнинг моносемантик хусусияти муайян соҳа терминосистемасида намоён бўлади. Ушбу терминологик тизим доирасидагина бир маънолилик касб этади. Алоқадор соҳа терминосистемасига ўтганда эса моносемантик хусусиятини йўқотади. Айтиш мумкинки, терминлар белгиланган шартларга мувофиқ термин вазифасини бажаради, яъни муайян бир соҳа доирасида лексик бирлик ёки бирикма мазмуни термин сифатида шаклланади. Кундалик ишчи сўзлар сингари мулоқот воситасининг бирлиги ҳисобланадиган терминлар маълум соҳа ёки тармоқ доирасида “ўз вазифаси”га киришади яъни, термин битта терминосистема соҳасида битта мазмунда қўлланади ҳамда ушбу моносемантиклик асосида терминлик мақомини касб этади.

Тил тафаккур ойнаси. Яъни инсон тафаккурининг ўсиб бориши, билим даражасининг ортиб бориши, унинг олами турли жиҳатдан кашф этишига сабаб бўлади ва натижада сўзларнинг турли қирралари асосида ўзлаштирилиши, маънолари кенгайиб, кўпайиб боришига сабаб бўлади. Бунинг натижасида битта лексема бирдан ортиқ маъно ифодалай бошлайди.

Кўп маънолилик лексик маъноларнинг ҳосил бўлиши натижасида юзага келадиган ҳодиса. Лексик маънолар маъно кўчиши натижасида ҳам ҳосил бўлади. Ўзбек тилида эса маъно кўчишининг бир қанча тури мавжуд, булар: метафора, метонимия, синекдоха ҳамда вазифадорлик. Умумистеъмолдаги сўзлар ўхшатиш, хослаш, материалга кўра номлаш, нисбат бериш, ўрнига, ташқи шакл ва ҳолати ҳамда овозга кўра номлаш тамойилларига асосан терминологик маъно касб этади.

Ўзбек тилининг терминологиясида ўзлашма лексемалар термин сифатида фаол. Бу вазият бошқа соҳалар қатори астрономия соҳасига ҳам тааллуқли. Ўзбек тилининг изоҳли луғатида берилган астрономия соҳасига оид терминлар таҳлилида кўрадиган бўлсак, қуйидаги терминлар бир маъноли лексема сифатида берилган:

5 жилдда: 140 та: *авиакомпания, авиакомпас, авиалиния, авиамоделчи, авиамоделчилик, авиамодел, авиапочта, авиасалон, авиатор, авиатрасса, авиапилот, апогей, астро, астероидлар, астробиология, астролябия, астроботаника, астролог, астрология...*;

2 томлида: 106 та: *авиабаза, авиазавод, авиалиния, авиамоделлизм, авиамоделчи, авиамодел, авианос, авиапочта, авиаразведка, авиатор, авиатранспорт, ангар...*

Ушбу бир маъноли терминларнинг ўзлашганлик миқдорида кўра улушига қаралса, **5 жилдда ва 2 томлида** соф миллий тил сўзларининг (ва тилга араб-форс тилларидан муқим ўзлашган бирликларнинг) бир маъноли термин сифатида берилиши – 11, 4 % (16та); – 9,4 % (10 та);

– ўзлашма сўзларнинг улуши – 88, 5 % (124та); – 90, 5% (96 та);

– ўзлашма ҳамда миллий сўзнинг жуфтлашиши натижасида ҳосил қилинган термин – 0,7 % (1та); – 0,7 % (1та).

Изоҳли луғатдаги кўп маъноли астрономияга оид терминлар кўп маъноли бўлса, барча ёки 1тадан ортиқ маъноси астрономияга оид бўлган терминлар ва кўп маъноли сўз бўлса, фақат бир маъноси астрономияга оид бўлган терминлар тартибида таҳлилга тортилди. Биз мақоламизда юқоридагиларни умумийлаштириб кўп маъноли астрономияга оид терминлар сифатида тақдим этдик:

– 5 жилддида: 48 та: *Асп, абберрация авиация, Асад, БаротII, Барс, Далв, Жавзо, Жадий, Йил, Мезон, мунажжим, обсерватория, Ой, осмон, фазо, Қавс, планетарий, Ҳамал, Хут, эфир, Савр, Саратон, Сунбула, Шамс, БалиқI, бўшлиқ, баллон, босимI, вариометр, қора гуруҳлар...*;

– 2 томлида: 44 та: *Асад, авиация, ШарI(Ер Шари), Ақраб, Далв, Жавзо, Жадий, Йил, Мезон, планеталараро, эфир, ҚавсII, Ҳамал, Хут, Саратон...*

Ўзбек тилининг изохли луғати(5 жилдди ва 2 томли)да берилган астрономия соҳасига оид кўп маъноли терминларнинг таҳлили эса қуйидаги натижаларни берди:

– соф миллий тил сўзларининг (ва тилга араб-форс тилларидан муқим ўзлашган бирликларнинг) кўп маъноли термин сифатида берилиши – 77, 3% (37 та); –65, 9% (29 та);

–ўзлашма сўзларнинг улуши –20,8 % (10 та); – 25 % (11 та);

–ўзлашма ҳамда миллий сўзнинг жуфтлашиши натижасида ҳосил қилинган термин – Йўқ; – 4,5 % (2та).

Мақолада қайд этилганидек, астрономияга оид терминларнинг тадқиқи тилшуносликнинг ривожланаётган янги соҳасидир, шунинг учун ҳам бу соҳадаги алоқа муносабатлари ҳар қачонгидан ҳам муҳимроқдир. Илмий тараққиёт, ахборотнинг очиқлиги, маданиятлараро алоқанинг ривожланиши соҳа тараққиётининг янада кучайишини талаб этади. Бу эса луғатларни қайта тузишда астрономияга оид терминларнинг мукамал тарзда киритилиши долзарб масалалардан эканлигини кўрсатади, шу билан бир қаторда кейинги назарий таҳлил ва амалий тадқиқотларни талаб қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Stephen Ullmann Words and their use, New York, Philosophical Library, 1951, 236 p. 20. The Oxford Dictionary for the Business World. Oksford University Press in Oksford. New York, 2003. – 996 p.
2. Прошина З.Г. Теория перевода (с английского языка на русский и с русского языка на английский): Уч. на англ. яз. — Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 2008. — 265 с.
3. Виноградов В.В. Вступительное слово на Всесоюзном терминологическом совещании // Вопросы терминологии. М., 1961. С. 3–10; Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Труды МИФЛИ. Т.5. Сборник статей по языковедению. М., 1939. – С. 3–54; Реформацкий А.А. Что такое термин И терминология // Вопросы терминологии. М., 1961. С. 46–54; Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. М., 1977.
4. Кузькин Н.П. к вопросу о сущности термина Вестник ЛГУ, №20. Серия истории, языка и литературы. Вып.4. – Л., 1962. – С 145.
5. Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Труды МИФЛИ. Т.5. Сборник статей по языковедению. М., 1939. – С. 3.
6. Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. М., 1977. С. 90.
7. Сафаров Ш.С., Сайткулов Х.С. Теория и практика терминологической номинации. Учебное пособие. – Самарканд: СамГУ, 1986. – С.59.
8. Турсунов У., Мухторов Ж., Рахматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992. – Б.124.
9. Маматов Н. Термин ва унинг таърифи ҳақида // Ўзбек тили ва адабиёти, 1977. 1-сон, – Б.68.

УДК 101.1:314.952

О ПРОИСХОЖДЕНИИ И ЗНАЧЕНИИ СЛОВА “КАЗАК” В РАЗНЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ИСТОЧНИКАХ

А.Л.Бобо-Ходжаева, преподаватель, школа «Вихоро Maktabi», Алмалык

Annotatsiya. Ushbu maqola rus tilidagi turkizmlar kabi hodisa tushunchasini ochib beradi, rus tilidagi "kazak" so'zining keng talqini va turli manbalarda talqin qilish variantlari beradi.

Kalit so'zlar: turkiyliklar, o'zlashtirish, talqin.

Аннотация. В данной статье раскрывается понятие такого явления в русском языке как тюркизмы, дается широкое толкование слово «казак» в русский язык и варианты истолкования в разных источниках.

Ключевые слова: тюркизм, заимствование, толкование.

Abstract. This article reveals the concept of such a phenomenon in the Russian language as Turkisms, gives a broad interpretation of the word "kazak" in the Russian language and variants of interpretation in various sources.

Key words: Turkisms, borrowing, interpretation.

Заимствования из других языков – естественное явление языка. Процесс заимствования не прерывался никогда и продолжается в настоящее время. Особый интерес представляют заимствования-тюркизмы. По некоторым сведениям, тюркизмы составляют едва ли не 50% общего объёма заимствований в современном русском языке [Мухина: С.140]. Откроем любой словарь на букву «А»: *алмаз, арбуз, айва, айран, акын, алкоголь, Аллах, алтын, араб, арба* (и *Арбат*), *аргамак, аркан, атлас, аул* и т.д. – это всё заимствования из тюркских, старотюркских и арабских языков.

Однако не у всех заимствований из тюркских языков имеются безусловно тюркские, легко доказуемые историко-этимологические корни. В частности, исследуя заимствованные слова, можно встретить в источниках несколько версий происхождения слова. Одним из таких примеров с недостаточно ясным происхождением является весьма распространенное в наши дни слово **казак**.

В одном из академических словарей (МАС) по этому слову дана очень лаконичная справка: **казак** – от тюрк. к а з а к – вольный человек [МАС 1983: 13]. Подкрепляется это также сведениями из переводных и этимологических словарей: **казак** (из старотюркского) – «кўзгоқ», то есть «кочевник» или «свободный человек» [ЭС-П: 158].

Слово «казак» фигурирует в источниках с XIV века [См. Википедия]. Оно впервые упоминается в значении «стража» в старейшем письменном памятнике – в многоязычном переводном словаре староқыпчакского (половецкого) языка начала XIV века Codex Cumanicus. Тот факт, что это словарь, позволяет говорить об употреблении данного термина раньше, по крайней мере, уже в XIII в. Список Codex Cumanicus хранится в библиотеке собора Святого Марка в Венеции. В нем дан первый латинский перевод слова «казак» – «свободный человек» [См. Википедия]. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Казаки>

На Руси первое письменное слово, напоминающее «козак», встречается в Псковских летописях о событиях начала XV века: *посадник Юрий Козакович, Юрий посадник Козачкович* и др. С середины XV века казачество становится упоминаемым в документах словом, встречается во многих источниках, в частности, в Никоновской и Ермолинской летописях, в «Повести о Мустафе-царевиче»; например, там встречаются упоминания о «казаках рязанских», которые пришли на помощь к рязанцам и москвичам в борьбе против татар [См. Википедия]. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Казаки>

Позже пытался выяснить вопрос казачьего этногенеза польский автор Веспасиан Коховский в XVII веке. Он считал, что *казаками* (или *козаками*) именовались «люди, которые верхом на лошадях были быстры и легки, как козы». Здесь, по нашему мнению, выражено скорее проявление народной (ложной) этимологии. Сюда же можно отнести утверждения, что казаки – это жители «кавказских кособоров», граждане страны Касахии, или даже турецкие «гуси» (*каз* – гусь по-турецки), или монгольские бронники и пограничники (*ко-захь*). Некоторые исследователи связывают *казак* и *сказать/казать*: в псалмах о Духоборце есть диалог: «Почему ты казак? – Потому что смею Божие слово сказать, Сатану связать» [5].

К теме происхождения казачества обращался известный этнограф Л.Н. Гумилев: он выводил казаков из «хазар», предполагая, что предками низовых казаков были бродники, православные хазары.

Но всё очевиднее становятся тюркские корни этого слова. Во всяком случае, большинство исследователей указывают на его юрское происхождение [Сопов 2008: 72].

Таким образом, слово «казак» — тюркского происхождения и означает вольного кочевника, свободного человека [по Википедия] URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Казаки>. Оно изначально применялось к человеку, в одиночку или с семьёй отделившемуся от своего государства, рода и вынужденного самостоятельно искать средства для содержания в степи, вести жизнь «искателя приключений». Казаками также могли называть недовольных правителем (ханом, князем, королём, царём) подданных, ушедших в другое место, и самого правителя, потерпевшего поражение и оставшегося с небольшой группой сторонников.

Эту версию подтверждают наиболее авторитетные этимологические и толковые словари. В первую очередь, обратимся к словарю В.И. Даля. Вот как выглядит статья о слове «казак» в одной из современных версий знаменитого словаря.

Казак, или **козак** (вероятно, от среднеазиатского *казмак* – скитаться, бродить; как *гайдук* от *гайда*, *бродяга* от *бродить* и пр. Киргизы сами себя зовут *казак*) – войсковой обыватель, поселенный воин, принадлежащий к особому сословию казаков – легкого конного войска, обязанного служить по вызову на своих конях, в своей одежде и вооружении. Примеры. *Казак – глаза и уши армии* (Суворов). *Терпи казак, атаман будешь. Не всем казакам в атаманах быть. Казак и в беде не плачет. Без коня казак кругом сирота. Казачонок* – малый работник, подпасок, помощник пастуху. *Казачина*: 1) м.р. – казак-молодец; 2) ж.р., собир. – казачье войско, сословие, быт, состояние, земля, обитаемая казаками. *Казакин* – полукафтан с бортами, с прямым воротом, без пуговиц, на крючках. *Казаковатый, казаковать, казакованье. Казачничать* (тверск.) – батрачить, жить у кого-то в работниках [Даль, 2007: 147].

Удивительные метаморфозы происходят со словом *казак* ко времени собирания слов В.И. Далем в XIX веке: кроме значений «вольный, свободный», появляется противоположное значение «батрак, наемный рабочий». Этот факт отмечен только Далем.

Обратимся к одному из академических словарей XX века – 4-х томному словарю русского языка, изданному Институтом русского языка АН СССР в 1983 году (МАС):

«**Казак**, -а, м., мн. казѧки и казакѧи.

1. В Русском государстве 15-17 вв: вольный человек из бежавших на окраины государства (Дон, Яик, Запорожье) крепостных крестьян, холопов и городской бедноты. *Запорожские казаки*.

2. Представитель военного сословия, которое складывалось на границах Русского государства в 15-17 вв. из этих вольных людей, а с 18 в. обязано было нести военную службу за льготное пользование земель (житель войсковых областей: Кубанской, Оренбургской, войска Донского. *Донские казаки. Терские казаки*.

3. Уроженец некоторых областей СССР (бывших войсковых областей). *Из задних рядов долго пробирался к сцене невысокий, в сером зипуне, казак. Шолохов. Поднятая целина*» [МАС 1983: 13].

Далее следует безвариантная этимологическая справка: «От тюрк. к а з а к – вольный человек [МАС 1983: 13].

В качестве устойчивого выражения приводится фразеологизм *Вольный казак* – без иллюстрирующего примера. Выражение *вольный казак* мы используем в том случае, когда хотим подчеркнуть свободу своих действий: *Экзамены сдал, теперь я вольный казак до 1 сентября*; *Тебе хорошо – ты вольный казак*» (т.е. не женат) и др. [из разговоров].

Подводя итог нашему небольшому исследованию, хотелось бы отметить, что исследование истории происхождения и современного функционирования всего одного слова дает возможность погрузиться в историю и культуру не только какого-либо определенного народа, но и в мировую историю. В Интернете обширная справка по казакам начинается с указания, что «**казакѧи** (др.-рус. козѧкъ; укр. козакѧи; польск. *kozacy*; от тюрк. (казак – вольный человек), а также *черкасы*) или **козаки** – представители **казачества** – специфической этно-социальной общности, сформировавшейся в рамках особого, служилого сословия на территории современных Австрии, Казахстана, Польши, России, Украины, Хорватии, Чехии...» [См. Википедия]. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Казаки>.

Таким образом, слово *казак*, помимо своей необычной истории, имеет еще одну особенность – оно объединяет народы, т.к. является знаковым для истории и культуры как тюркских, так и славянских народов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Даль В.И. Иллюстрированный толковый словарь русского языка. Современная версия. – М.: Эксмо; Форум, 2007. – 288 с.: ил.
2. Мухина Н.Н. Тюркские заимствования в современном русском языке: особенности функционирования / Мухина Наталья Николаевна. - XIII Международная научно-практическая конференция/ 2019. – С. 139- 144

3. Словарь русского языка. В 4-х томах. АН СССР, Институт русского языка. Изд. 2-е, испр. и дополн. – М.: Русский язык, 1983. Т. 2 (МАС).
4. Сопов А. В. Проблема этнического происхождения казачества и ее современное прочтение // Вестник Московского университета. Сер. 8. История. 2008. – № 4. – С. 66-85
5. Этимологический словарь русского языка: в 4-х т. / авт.-сост. М. Фасмер ; пер. с нем. и доп. чл.-кор. АН СССР О. Н. Трубачёва. – Изд. 2-е, стер. – М.: Прогресс, 1986. — Т. II (ЭС)
6. Происхождение слова казак: в бесполезных поисках
7. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Казак>

УДК 81'373.4

ТИПОЛОГИЯ ЗНАЧЕНИЙ СЛОВА КАК ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ

**Ш.Икрамова, PhD, свободный соискатель НУУз, преподаватель Гёте-Института,
Ташкент**

Annotatsiya. Ushbu maqolada ma'no va tushuncha o'rtasidagi farq tahlil qilinadi. Ma'no asosiy g'oya yoki tushuncha bilan chambarchas bog'liq, lekin ular bilan bir xil emas. Ma'no kontekst bilan bog'liq bo'lgan uchta konstruktsiya o'rtasidagi farq bilan bog'liq: lisoniy belgining fonetik shakli, bu fonetik shakl asosidagi tushuncha va referensiya. Ma'no va tushuncha o'rtasidagi farq bir xil tushunchalarni ifodalovchi, lekin lisoniy ma'noga ega bo'lgan sinonim so'z va iboralarni taqqoslashda namoyon bo'ladi. So'zlarda turli xil semantik ma'nolar mavjud: grammatik va leksik, denotativ va konnotativ.

Kalit so'zlar: so'z, leksik ma'no, semantika, semantik tuzilma, so'z ma'nosi turlari.

Аннотация. В данной статье анализируется различие между значением и понятием. Значение тесно связано с основной идеей или понятием, но не является тождественным им. Значение коррелирует с различием между тремя конструкциями, связанными с контекстом: фонетическая форма языкового знака, понятие, лежащее в основе этой фонетической формы, и референция. Различие между значением и понятием проявляется при сравнении синонимичных слов и словосочетаний, выражающих одни и те же понятия, но обладающих языковым значением. Существует различные типы смысловых значений, которые присутствуют в словах: грамматическое и лексическое, денотативное и коннотативное.

Ключевые слова: слово, лексическое значение, семантика, семантическая структура, типы значений слова.

Abstract. This article analyzes the difference between meaning and concept. Meaning is closely related to the main idea or concept, but is not identical to them. Meaning correlates with the difference between three context-related constructions: the phonetic form of the linguistic sign, the concept underlying this phonetic form, and the reference. The difference between meaning and concept is manifested when comparing synonymous words and phrases that express the same concepts, but have a linguistic meaning. There are different types of semantic meanings that are present in words: grammatical and lexical, denotative and connotative.

Key words: word, lexical meaning, semantics, semantic structure, types of word meaning.

До настоящего времени все главные исследования в области семантики основывались на понятии значения. Одним из важных аспектов этого подхода является различие между тремя конструкциями, связанными с контекстом: фонетическая форма языкового знака, понятие, лежащее в основе этой фонетической формы, и референция.

Изучение слова показывает, что его значение тесно связано с основной идеей или понятием, но не является тождественным им.

Концепты – это категории человеческого знания, выражающие сущностную функцию того, что они обозначают. Наш ум позволяет нам различать общие и уникальные характеристики различных вещей. Благодаря абстракции и синтезу, все идеи более или менее универсальны для каждой культуры в рамках ее исторического развития. Следовательно, слова, используемые для выражения одного и того же предложения в английском и русском языках, могут сильно отличаться по смысловому объему.

Например, в английском языке понятие физического организма выражается словом «body», а в русском языке – словом «тело». Однако, смысловой объем английского слова не полностью совпадает с русским словом. Слово «тело» в русском языке может также означать ряд лиц и вещей, коллективное целое в отличие от конечностей и головы, главную часть как армии, структуру книги и т.д. Таким образом, для выражения таких понятий в русском языке могут использоваться другие слова.

Различие между значением и понятием также проявляется при сравнении синонимичных слов и словосочетаний, выражающих одни и те же понятия, но обладающих языковым значением, которое ощущается как различное в каждой из рассматриваемых единиц.

Значение является лингвистической категорией, в то время как объект или референт выходят за рамки языка. Несколько слов с разными значениями могут относиться к одному и тому же объекту.

Например, предмет мебели, который мы называем «стол», можно также описать другими словами. Поэтому, если несколько слов имеют одинаковый референт, то их значение может быть схожим. Значение слова не может быть определено только по действительным свойствам референта. Например, значение слова «вода» не отождествляется с ее химической формулой H_2O , так как для большинства англоязычных людей оно означает одно и то же, в том числе и для тех, кто не знает о ее химическом составе.

Некоторые сторонники референциального подхода считают, что значение языкового знака является ключевым понятием. Они заменяют понятие базового треугольника значения. Другие утверждают, что значение тесно связано с референтом или понятием, но не идентично им. Однако, даже те, кто поддерживает эту точку зрения, не согласны по поводу природы значения. Некоторые лингвисты рассматривают значение как отношение между тремя точками в конкретном языке, а не как реальную часть языкового знака. Другие опираются на основные принципы языка и смыслового назначения, и рассматривают языковые символы как двумерные. Они видят значение как важный знак в сознании вещей, событий или отношений, входящих в состав знака языка, взаимодействующий со звуковыми формами, действующими вне его.

С точки зрения функционального подхода, изучение значения языковых знаков сводится к исследованию отношений между ними. Сравнение референтного и функционального подходов показывает, что они не являются альтернативами, а скорее дополняют друг друга. Каждый подход рассматривает определенную сторону проблемы и не может полностью заменить другой.

Существует два основных типа значения: грамматическое и лексическое.

Грамматическое значение, являющееся одним из двух основных типов значения, определяется как семантический конструктивный блок, который повторяется в различных типах слов в рамках одного и того же языка. Например, слова «стол», «стул» и «куст» означают разные вещи, но у них есть общее грамматическое значение множественного числа. Оно проявляется в одинаковом окончании «-ы/-и» при образовании форм множественного числа у этих слов. Грамматическое значение может также быть связано с временем (например, значение времени в глагольных формах «спросить», «сказал») или падежом в разных формах существительных (например, «дева», «ночь»).

Лексическое значение представляет собой смысловую составляющую слова, которая является общей для всех частей речи. Например, слова «писать» и «написано» имеют разные грамматические значения времени и лица, однако они оба описывают процесс написания на бумаге. Этот смысловой элемент можно найти во всех формах этих слов и во всех возможных контекстах.

Отличия между частями речи и грамматическими конструкциями следует искать не в различиях значений, а в способе их выражения. Например, концепт множественного числа может быть выражен значением слова «множественное число» или различными формами слов, независимо от значения самого слова.

Соотношение лексических и грамматических значений и их функции зависят от класса или группы слов. Для некоторых частей речи, таких как глаголы, семантическая грамматика является основной составляющей.

Существует два типа смысловых значений, которые присутствуют в словах: денотативное и коннотативное. Одной из функций слов является указание на вещи, идеи и другие аспекты окружающего мира. Пользователи языка не могут иметь понимания о различных явлениях и событиях, пока не знают значений слов, связанных с этими явлениями. Кроме того, значение предложения определяется структурой и коммуникативной функцией слов в предложении.

Коннотативный компонент лексического значения включает в себя эмоциональную нагрузку, которую несет слово. Это стилевой аспект значения, который варьируется в зависимости от контекста и культурных особенностей. Например, слово «лачуга» означает «маленький дом» или «хижину», но также имеет отрицательную коннотацию, указывая на унылость, грязь, неприглядность и неприятность такого жилища.

Многие прилагательные, связанные с названиями животных, птиц и насекомых, имеют общепонятные значения. Например, слово «теленек» может означать «неопытный молодой человек», «осел» может указывать на «глупого человека», а «обезьяна» может описывать «озорного ребенка». С другой стороны, слова в разных языках могут иметь различные значения и коннотации. Например, в английском языке слово «жук» может описывать «сумасшедшего», «глупого» или «фанатика», тогда как в русском языке это слово имеет другое значение. Также слово «акула» может обозначать «обманщика» в английском языке, но не в русском языке. Таким образом, значение слов может меняться в зависимости от контекста и культурных нюансов.

Металлы обладают определенными коннотациями, производными от их индивидуальных свойств. Слово «золото» ассоциируется с высокой стоимостью, в то время как «железо» и «сталь» означают силу. «Медь» связана со смелостью, а «свинец» – с медлительностью и весом.

Слова также могут иметь эмоциональную силу, которая является частью их коннотативного значения. Это является одним из объективных семантических признаков, присущих некоторым словам как языковым единицам и входящих в их интенциональное значение. Например, стилистически окрашенные слова являются синонимами своих нейтральных аналогов.

Естественно, необходимо различать эмоциональный элемент, присущий некоторым словам, и субъективное употребление слов, которые, в противном случае, эмоционально не окрашены.

В реальной речи, выразительные оттенки могут быть получены по-разному. В различных контекстах, языковых или ситуативных, слова, лишённые какого-либо эмотивного элемента, могут наделяться отчетливой экспрессивной функцией в зависимости от отношения говорящего к собеседнику или к предмету речи.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Акинина Н.М. Социальный аспект семантики немецких глаголов (на материале коллоквиальных глаголов в составе немецкого литературного языка): Автореф. дисс. ...канд. филол. наук. – Пятигорск, 2009. – 31 с.
2. Воркачев С.Г. Счастье как лингвокультурный концепт. – М.: Гнозис, 2004. – 236 с.
3. Гайсина Р.М. Значение и синтагматика глаголов (на материале глаголов отношения). – Уфа, БГУ, 1980. – 79 с.
4. Булыгина Е.Ю., Трипольская Т.А.. Национально-культурный компонент в семантике слова и способы его представления в базе данных прагматически маркированной лексики // Вопросы лексикографии, № 11, 2017. – С. 5-19.
5. Козынцева У.Н. Социальный компонент семантики слова // Традиции и новации в гуманитарном и социально-экономическом исследовании: проблемы, методы, практики: Матер. Всероссийской науч. конф. студентов-стипендиатов Оксфордского Российского Фонда. – Екатеринбург, 2017. – С. 95-97.
6. Маклакова Е.А. Типы семантических компонентов и аспектноструктурный подход к описанию семантики слова. – Воронеж: Истоки, 2013. – 31 с.

ИНДИВИДУАЛЬНО-АВТОРСКАЯ ИДИОМАТИКА В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ КАК МИКРОФРАГМЕНТЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА

*В.Ю.Краева, к.ф.н., доц., Алтайский государственный педагогический университет,
Алтай, Российская Федерация*

*Ш.Э.Худайбергенов, заведующий кафедрой, негосударственное образовательное
учреждение «Университет-Маъмуна», Хива, Республика Узбекистан*

Аннотация. На основе функционирования фразеологизмов в языке и художественном тексте выделяются авторские (оказиональные) фразеологические единицы. Они не зафиксированы во фразеологических словарях, их появление обусловлено контекстом, и созданы они автором. Появление авторской фразеологии базируется на основных способах и приемах трансформации фразеологических единиц. Эффективность и правомерность функционирования такой фразеологии «подтверждается» временем. Некоторые единицы так и остаются в рамках своего контекста. Но есть выражения, которые выходят за границы текста и становятся полноправными единицами языковой системы, пополняя национальный фразеологический фонд. Такие фразеологизмы особенно интересны для описания национальной языковой картины мира, поскольку иллюстрируют особенности индивидуального, авторского, восприятия окружающей действительности.

Ключевые слова: идиоматика, фразеология, фразеологическая единица, текст, автор, языковая картина мира.

Annotatsiya. Frazеologik birliklarning til va badiiy matndagi qo'llanilishida mualliflik (okkazional) frazeologik birliklar alohida ahamiyat kasb etadi. Ular frazeologik lug'atlarda qayd etilmagan bo'lib, tashqi ko'rinishi kontekstga qarab belgilanadi va muallif tomonidan yaratilganligi bilan e'tiborlidir. Muallif frazeologiyasining paydo bo'lishi frazeologik birliklar transformatsiyasining asosiy usul va uslublari asoslanadi. Bunday frazeologiyaning samarasi va ma'lum qonuniyatlari vaqt o'tishi bilan o'z o'rniga ega bo'ladi. Ba'zi birliklar o'z kontekstida ishlatilishi bilan cheklansa, boshqa iboralar matn chegarasini "chetlab o'tib", til tizimining to'laqonli birligiga aylangan holda, milliy frazeologik fondni boyitadi. Bunday frazeologik birliklar dunyoning milliy lisoniy manzarasini tavsiflash uchun ahamiyatga ega bo'lib, muallifning individual xususiyatlarini, uning voqelikni idrok etishidagi o'ziga xos taraflarini aks ettiradi.

Kalit so'zlar: idioma, frazeologiya, frazeologik birlik, matn, muallif, dunyoning lisoniy manzarasi.

Abstract. Based on the functioning of phraseological units in language and literary text, author's (occasional) phraseological units are identified. They are not recorded in phraseological dictionaries, their appearance is determined by the context, and they were created by the author. The emergence of author's phraseology is based on the basic methods and techniques of transformation of phraseological units. The effectiveness and legality of the functioning of such phraseology is "confirmed" by time. Some units remain within their context. But there are expressions that go beyond the boundaries of the text and become full-fledged units of the language system, replenishing the national phraseological fund. Such phraseological units are especially interesting for describing the national linguistic picture of the world, since they illustrate the features of the individual, author's perception of the surrounding reality.

Key words: idiom, phraseology, phraseological unit, text, author, linguistic picture of the world.

Введение. Стилистическое использование фразеологизмов писателями всегда является творческим, а приемы их употребления могут быть самыми различными.

Фразеологические единицы (далее ФЕ) могут быть использованы в определенных стилистических целях как без изменения, так и в трансформированном виде, с иным

значением, структурой или новыми экспрессивно-стилистическими свойствами. Последнее и формирует понятие «авторской фразеологии».

Сложно сказать, какой из этих двух способов в художественной литературе является преобладающим. Важно отметить, что оба они являются способами активными и продуктивными, в отличие от разговорно-бытовой речи, для которой характерно использование ФЕ в готовом, известном, виде.

Трансформация ФЕ в авторских текстах возможна из-за особенностей структурной организации ФЕ (в отличие от слова). Однако изменения чаще касаются структуры, затем семантики. Стилистическая принадлежность же ФЕ практически остается неизменной, а употребление фразеологизма в несвойственном ему окружении обязательно целеоправдано [1].

Основная часть. Большую часть фразеологического фонда В.М. Шукшина представляют авторские (окаzionaliальные) ФЕ [2]. Они представлены двумя типами:

1. Фразеологизмы по структурной модели, компонентному составу, значению соотносимые с известной общенародной ФЕ, но претерпевшие некоторые изменения. **Чаще** всего встречаются варианты общенародных ФЕ по компонентному составу: *душу растравлять* – «волновать, тревожить, вызывать тяжкие воспоминания» (ср. с лит. *бередить душу*):

– Ну! – сказал он огорченно. – *Так у нас ничего не выйдет: не успел уехать, она уже ночей не спит. Эдак она себе всю **душу растравит** и нам тут...* (Позови меня в даль светлую).

Реже изменяется семантика фразеологизма при формальном тождестве общенародной ФЕ: *от горшка два вершка* – «очень молодой человек» (ср. с лит. «человек очень низкого роста»):

– *А ты откуда знаешь про крепостное время-то? ... Откуда ты знаешь-то? Тебе всего-то **от горшка два вершка**, а сидит рассуждает.* (Позови меня в даль светлую).

Иногда трансформация автором литературной ФЕ касается как компонентного состава, так и семантики: *дорогу переезжать* – «мешать осуществлению планов» (ср. с лит. перебегать дорогу – «опережать кого-либо в чем-либо, захватывать то, на что рассчитывал другой»):

– *Но нам, Витька, война **дорогу переехала**. Война, будь она проклята* (Позови меня в даль светлую).

Анализ авторской фразеологии в текстах произведений В.М. Шукшина иллюстрирует яркое, мастерское использование автором приемов трансформации фразеологических единиц [3].

1. Прием вставочного расчленения фразеологизмов. Используется для усиления или ослабления значения ФЕ и её компонентов: *Трактор с трудом пробивался; он то круто полз вверх, то пот самый радиатор зарывался в сугроб, и тогда особенно натруженно, из **последних своих могучих сил** ревел, выбираясь, дымил, парил, дрожал, лязгал, упорно лез вперед* (Начальник).

2. Прием субституции (замены). Чаще слово-заменитель является синонимом, как языковым, так и контекстуально-ситуативным: *У тебя прям **не голова, а сельсовет*** (вместо – *не голова, а Дом советов*). Встречается паронимическая замена: слово-подстановка созвучно компоненту исходной ФЕ, хотя семантически отдалено от него: вместо *лезть на рожон* – ***лезть на рога*** (Охота жить);

гиперболическая замена выражается в замене компонента-числительного. У В.М. Шукшина такая замена своеобразна [4]: *Места здешние он знал как свои **восемь пальцев**, охотник был умный и удачливый* (Миль пардон, мадам). Здесь обыгрывание, т.е. столкновение двух планов – реального (у героя, Броньки, покалечена одна рука) и переносного («хорошо знать что-либо»). Квалифицировать данный пример трансформации можно и как литоту, на наш взгляд, не позволяя сохранение в значении экспрессивности – степени проявления (в данном контексте – знания, опыта, сноровки) и отсутствие в языке выражения *знать как свои десять пальцев*;

эвфемическая замена используется для замены грубого слова-компонента ФЕ «завуалированным»: *Да пошел ты к такой-то матери!* – обозлился Егорка.

3. Прием аллюзии. В рассказах субституция компонентов фразеологизма доводится до такой степени, что от ФЕ остается только её структура. Таким образом в трансформированной форме ФЕ является аллюзией, намеком на «бывшую» ФЕ:

«Можно сотни раз писать во всех статьях слово «народ», но знаний от этого не прибавится» - афоризм героя рассказа «Срезал» является аллюзией афоризма *«Можно сто раз повторить слово «мёд», но от этого во рту не станет сладко»*, который включается в речь персонажа раньше измененного.

4. Прием эллипсиса и подключения:

- редуцируется часть ФЕ: *«В чем дело? – В шляпе»* (Случай в ресторане);
- разворачивается ФЕ: *«Чуть героически дуба не дал»* (Начальник), *«... много героев остается под сукном»* (Миль пардон, мадам).

5. Семантическая трансформация. Сохраняется лишь внешняя форма ФЕ: *брать быка за рога* – «начинать действовать энергично, решительно и сразу с самого главного» в рассказе «Думы» приобретает значение «прибрат к рукам»: *«Чего ты радуешься, бычок? Она тебя возьмет теперь за рога, Нинка-то. Они все, Кречетовы, такие»*.

2. Фразеологизмы, созданные самим автором и не имеющие аналогий в литературном и диалектном языках: *всадиться до ушей* – «неудачно выйти замуж» – *С одним всадила до ушей... Но тогда хоть молодая была – простительно, а теперь-то – это уж глупость будет несусветная* (Позови меня в даль светлую). Однако это положение достаточно условно. Во-первых, далеко не все фразеологизмы зафиксированы в словаре, что не позволяет определить их статус: общенародный или диалектный. Во-вторых, в текстах Шукшина это осложнено ещё и тем, что сам автор хорошо знал народный язык, о чем свидетельствуют его высказывания, статьи и т.п. и использовал его в своих произведениях. Поэтому, скорее всего, многие ФЕ были ему известны от самих носителей диалекта, которые и являются их авторами. В.М. Шукшин, по свидетельству современников и земляков, часто ходил с магнитофоном и беседовал с жителями деревни и высказывал мысль о создании «народного» словаря [5].

Такой словарь сегодня существует. С 1983 г. в Алтайском государственном университете под руководством профессора И.А. Воробьевой началась целенаправленная работа по обобщению материала и созданию диалектного словаря Алтая. Результатом многолетнего труда и комплексной работы по сбору и интерпретации диалектных слов лингвистов-диалектологов стал «Словарь русских говоров Алтая» (СРГА), публиковавшийся выпусками с 1993 по 1998 г. Словарь отразил особенности диалектной обстановки на Алтае. Он не является словарем дифференциального типа, а приближается к типу сводного дифференциального словаря русских народных говоров.

Лексика «Словаря русских говоров Алтая» отражает мир вещественных реалий и тем самым духовную культуру, самобытность региона. В последнее время язык Алтая изучается и с позиций лингвокультурологии

Лингвокультурологический подход рассматривает не только и не столько лингвистические особенности формального плана – наличие различных фонетических, морфологических и иных черт, а прежде всего «инвентарь» языковых единиц, которые, называя реалии, отражают их оценку, значимость для языкового сообщества.

Выводы. Фразеология русских говоров Алтая как пласт регионального языка также стал предметом специального, лингвокультурологического, исследования, поскольку моделирование языковой картины мира диалектоносителя может и должно включать фразеологическую картину мира в качестве составляющего и дополняющего элемента в соответствии с современной научной парадигмой [6].

Таким образом, исследование авторской и диалектной фразеологии русских говоров Алтая вносит, на наш взгляд, определенную лепту в воссоздание единой картины, отражающей основные черты народного мировоззрения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Полтинина (Краева) В.Ю. Диалектные и авторские фразеологизмы в киноповестях В.М. Шукшина / В.Ю. Краева // В.М. Шукшин. Жизнь и творчество. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 1997. – С. 136-138. (Poltinina [Kraeva], V. Dialectal and author's phraseological units in film stories by V.M. Shukshin / V. Kraeva // V.M. Shukshin. Life and art. – Barnaul: Publishing house of Altai University, 1997. – P. 136-138)
2. Краева В.Ю. Фразеологизмы русских говоров Алтая (лингвокультурологический аспект) / В.Ю. Краева // Вестник Барнаульского государственного педагогического университета. – Вып. 6. – Серия: Гуманитарные науки, 2006. – С. 114-116 (Kraeva V. Phraseological units of Russian dialects of Altai (linguocultural aspect) / V. Kraeva // Bulletin of Barnaul State Pedagogical University. – Vol. 6. – Series: Humanities, 2006. – P. 114-116)
3. Пономарева Т. Потаенная любовь Шукшина / Т.Пonomareva. – Москва: Эксмо, 2004. – 416 с. (Ponomareva T. Shukshin's hidden love / T.Ponomareva. – Moscow: Eksmo, 2004. – 416 p.)
4. Байрамова Т.Ф. Фразеология рассказов В.М. Шукшина / Т.Ф. Байрамова, И. Садыкова // В.М. Шукшин. Жизнь и творчество: тезисы докладов. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 1989. – С. 96-97 (Bayramova T.F. Phraseology of stories by V.M. Shukshin / T.F. Bayramova, I. Sadykova // V.M.Shukshin. Life and creativity: abstracts of reports. – Barnaul: Publishing house of Altai University, 1989. – P. 96-97.)
5. Полтинина (Краева), В.Ю. Оказиональные варианты общенародных и диалектных фразеологизмов в киноповестях В.М. Шукшина / В.Ю. Краева // Творчество В.М. Шукшина. Поэтика. Стиль. Язык (к 65-летию со дня рождения). – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 1994. – С. 152-167 (Poltinina [Kraeva] V. Occasional variants of popular and dialect phraseological units in the film stories of V.M. Shukshin / V. Kraeva // Creativity of V.M. Shukshin. Poetics. Style. Language (for the 65th birthday). – Barnaul: Publishing house of Altai University, 1994. – P. 152-167)
6. Краева В.Ю. Диалектная фразеология русских говоров Алтая (Лингвокультурологический аспект): Диссертация ... канд. филол. наук. – Барнаул, 2007. – 255 с. (Kraeva V. Dialectal phraseology of Russian dialects of Altai (Linguocultural aspect): Dissertation ... cand. Philol. Sci. – Barnaul, 2007. – 255 p.)

УДК 811.161.1(075.8)

МЕТОДЫ АНАЛИЗА СТИЛИСТИЧЕСКОЙ И СЕМАНТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ СЛОВА

Ш.Мажидова, преподаватель, Международный инновационный университет, Карши

Annotatsiya. *So'zlarining tahlil qilinishida turli metodik uslublar, nazariva va qarashlar mavjud bo'lib, ushbu maqolada so'zning stilistik va semantik tuzilishini tahlil qilish usullari yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *metodika, so'z, ma'no, stilistika, semantika, struktura, nazaroya va qarashlar, adabiyot.*

Аннотация. *В анализе слов присутствуют различные методологические приемы, теория и точки зрения, в данной статье освещаются методы анализа стилистической и семантической структуры слова.*

Ключевые слова: *методология, слово, значение, стилистика, семантика, структура, теория и взгляды, литература.*

Abstract. *In the analysis of words, there are various methodological styles, theories and views, and this article illuminates the methods of analyzing the stylistic and semantic structure of a word.*

Keywords: *methodology, word, meaning, Stylistics, semantics, structure, theory and views, literature.*

Методология очень важна в любой форме анализа текста, и сами аналитики также несут ответственность за то, что они делают и как они это делают. Это делает анализ прозрачным для других и позволяет читателям понять, как аналитики пришли к своим интерпретационным решениям. В этой главе рассматривается избранный спектр методологий, используемых в стилистическом анализе, с особым акцентом на применении стилистики в аудиторных занятиях. Во введении также обязательно обсуждается сама стилистика как методология.

Стилистика – это лингвистическая наука о способах речевой выразительности и о правилах функционирования языка, обусловленных грамотным применением языковых единиц в зависимости от содержания, цели, ситуации, сферы общения и прочих факторов. Академик В.В.Виноградов говорит о необходимости в аргументации стилистики указать 3 аспекта проверки, которые взаимосвязаны, но различаются по функциям:

1. Стилистика, развивающая функциональные стили языка. Это также называется структурной стилистикой. Задача структурной стилистики-показать особенности и средства

выражения формального, научного, публицистического, художественного стилей, являющихся его структурными элементами.

2. Различают жанры речевой стилистики, исследующие семантические, экспрессивно-стилистические аспекты смысла и быстрого воздействия, а также разницу между устной и письменной речью. Его задача исследует письменные и устные формы языка, проявления литературной и разговорной речи вместе со всей системой стилей. Он исследует, какая из единиц языка чаще всего используется в письменной и устной речи, правильно ли выбраны или неправильно взяты языковые средства выражения мысли, способы использования этих средств вместо них.

3. Литературные направления, стилистика художественной литературы, изучающая художественное произведение, а также стиль писателя. Его задача-аргументировать умение писателя использовать средства выражения при создании художественных произведений[1].

Глава начинается с некоторых теоретических основ проектирования и разработки учебных программ, а затем иллюстрирует различные педагогические возможности, которые влекут за собой различные методологии стилистического анализа. Литература, язык и образование: некоторая предыстория За последние двадцать лет были достигнуты значительные успехи в лингвистике, образовании и теории литературы и культуры, что обеспечило прочную основу для изучения текстов с использованием различных методологий.

Теория литературы охватывает множество тем, включая природу авторских намерений, характер и измерение реакций читателя и специфическую текстуальность художественного текста. В частности, продолжается теоретизация отбора художественных текстов для изучения, которая имела значительный резонанс для преподавания литературы и ее взаимодействия с языковыми классами. С одной стороны, существует точка зрения, до сих пор широко распространенная во всем мире, что изучение литературы - это изучение избранного числа великих писателей, оцениваемых в соответствии с неизменно серьезным характером их изучения состояния человека. С другой стороны, существует точка зрения, что понятие литературы относительно и что приписывание ценности текстам - это преходящий процесс, зависящий от заданных значений в данный момент времени. Таким образом, то, как меняются вкусы и оценки в рамках процесса формирования канона, неразрывно связано с определениями того, что такое литература и для чего она предназначена. В этом отношении определения литературы и литературного языка являются либо онтологическими - устанавливающими существенное, вневременное свойство того, чем является литература или литературный язык, - либо функциональными - устанавливающими конкретные и изменчивые обстоятельства, в рамках которых тексты обозначаются как литературные, и цели, для которых эти тексты используются и могут быть использованы. Недавняя работа по креативности и языковой игре укрепила это осознание как непрерывности, так и разрывов в степени литературности различных типов дискурса.

Стилистика имеет два вида: 1. Стилистика речи. Это также называется функциональными формами языка. Это включает разговорный стиль, формальный стиль, включает научный стиль, публицистический и художественный стиль.

2. Лингвистическая, т. е. языковая стилистика. Его виды: фонетическая стилистика, лексическая стилистика, грамматическая стилистика.

Стилистический анализ текста рассматривает произведение с точки зрения его коммуникативных качеств и коммуникативно-прагматического значения, выявляет риторические приемы формирования смыслов и образов. Основными целями такого анализа являются:

- изучение типовой ситуации общения;
- исследование стилевых черт, свойственных тексту;
- анализ языковых средств, которые связаны со стилевыми чертами и ситуацией общения.

Одним из результатов стало введение в языковые программы, как для изучающих первый, так и для изучающих второй иностранный язык, гораздо большего разнообразия

текстов и их типов, так что художественные тексты изучаются наряду с рекламой, газетными репортажами, журналами, текстами популярных песен, блогами, интернет-дискурсами и многими мультимодальными тексты, к которым мы привыкли.

Лексическая семантика - это изучение значения слова. Ниже сначала представлен обзор основных явлений, изучаемых в области лексической семантики, а затем представлены различные теоретические традиции, которые внесли свой вклад в развитие этой области. Основное внимание уделяется лексикологическому изучению значения слова как явления самого по себе, а не взаимодействию с соседними дисциплинами. Это подразумевает, что морфологическая семантика, то есть изучение значения морфем и способа, которым они объединяются в слова, не рассматривается, поскольку обычно рассматривается как отдельная область от собственно лексической семантики. Аналогично, взаимодействие между лексической семантикой и синтаксисом не будет подробно обсуждаться, поскольку считается, что оно представляет первостепенный интерес для синтаксической теории. Здесь нет места для обсуждения взаимосвязи между лексической семантикой и лексикографией как прикладной дисциплиной.

Семантика относится к значению и интерпретации слов, символов и структуры предложения. Семантика в основном определяет то, как мы читаем и понимаем, как мы воспринимаем мнения других и даже какие решения мы принимаем в результате наших комментариев. Семантика также может относиться к разделу лингвистики, который занимается пониманием языка и значения. Это особенно интересная область для представителей отрасли, которые обсуждают природу значения, то, как мы делимся значением с другими и как значение меняется с течением времени.

Одним из основных вопросов семантики является различие буквального и переносного значения. В прямом смысле мы принимаем понятия за чистую монету. Например, если мы скажем: “Осень началась со скручивания и скручивания листьев”, мы поймем, что сезон начал меняться после того, как цвет и форма листьев изменились на другой оттенок.

Изучение семантики рассматривает, как значение работает на языке, и поэтому часто использует интуицию носителя языка относительно значения слов и фраз, чтобы опираться на исследования. Мы все понимаем семантику на бессознательном уровне, мы легко понимаем друг друга, когда говорим.

Одна из вещей, которые семантика рассматривает и основывается на ней, как вы можете видеть из приведенного выше примера текстов песен, заключается в том, что смысл речи понимается только из комбинированных значений отдельных слов. Смысл речи-это совокупность значений отдельных слов и способ их расположения в структуре. Семантика также рассматривает способы связи значений слов.

Таким образом, изучение стилистических и семантических особенностей слов станет большим толчком для дальнейшего развития языкознания и художественной литературы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Nurmatova G.T. “Semantika-gaplarning tuzilishi va talqini” // SAI. 2022. №B3.
2. Shukurova Z., Stilistik vositalarning nutqda ishlatilishi va uning vazifalari // Innovative Development in Educational Activities. Vol 1, Issue 6, -P. 360.

УЎК 811.161.1

**ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИ ТИЛИНИНГ ФУНКЦИОНАЛ-УСЛУБИЙ
ХАРАКТЕРИСТИКАСИНИНГ АЙРИМ ЖИҲАТЛАРИ ҲАҚИДА**

Аннотация. Мақолада оммавий ахборот воситалари тилининг функционал-услубий характеристикасининг айрим жиҳатлари ҳақида сўз юритилади, шунингдек, социолингвистика нуқтаи назаридан матнни шакллантиришининг турли босқичлари, уни жўнатувчи томонидан амалга оширилган бир қатор объектив ва субъектив омиллар кўриб чиқилади. Функционал услубларни фарқлаш мезонлари, уларнинг нутқи ёки тил ҳолати, ҳамда функционал услубларнинг тилни коммуникатив йўналиши нуқтаи назаридан таърифи, ўзаро боғлиқ тушунчаларни аниқроқ фарқлаш зарурати муаммолари аниқланди.

Калит сўзлар: оммавий ахборот воситалари, социолингвистика, функционал услублар, матн, стилистик хусусият, тил услуги, нутқ услуги, матбуот тили.

Аннотация. В статье рассказываются о некоторых аспектах функциональной и методологической характеристики языка СМИ, а также рассмотрены различные этапы формирования текста с точки зрения социолингвистики, ряд объективных и субъективных факторов, осуществляемых его отправителем. Были выявлены проблемы критериев различения функциональных стилей, их речевого или языкового состояния, определения функциональных стилей с точки зрения коммуникативной направленности языка, необходимость более точного разграничения родственных понятий.

Ключевые слова: медиа, социолингвистика, функциональные стили, текст, стилистическая особенность, языковой стиль, стиль речи, язык прессы.

Abstract. The article describes some aspects of the functional and methodological characteristics of the media language, as well as considers various stages of text formation from the point of view of sociolinguistics, a number of objective and subjective factors carried out by its sender. The problems of criteria for distinguishing functional styles, their speech or language state, the definition of functional styles from the point of view of the communicative orientation of the language, the need for a more precise differentiation of related concepts were identified.

Key words: media, sociolinguistics, functional styles, text, stylistic feature, language style, the style of speech, the language of the press.

Ҳозирги вақтда ўзининг табиатига кўра бир хил бўлмаган кўплаб маълумотлар турлари, шунингдек, уларни узатиш усуллари ва техник воситалари мавжуд. Ахборотнинг энг кенг тарқалган шаклларида бири бўлган оғзаки ва ёзма матн шакли, мавжуд вербал шаклдир. Матн жуда универсал восита бўлиб, бадиий адабиётда ҳам, оммавий ва индивидуал алоқа тизимларида ҳам қўлланилиши мумкин (газетадаги матн ёки радиода эшиттириш; суҳбатдошлар ўртасида алмашиладиган матн) [1].

Илмий ва илмий-услубий адабиётларда матнларнинг қуйидаги таснифлари ажралиб туради:

1) матнларнинг маълум алоқа соҳаларида (илмий, бизнес, журналистик, кундалик матнлар ва ҳоказоларда ишлашини ҳисобга олган ҳолда таснифи);

2) композиция нуқтаи назаридан таснифлаш (тавсифий, баёний, фикрий матнлар ва бошқалар);

3) нутқни юборувчининг муносабати асосида таснифлаш - баён қилиш предмети (нейтрал ёки ҳиссий жиҳатдан ранг-баранглиги);

4) нутқнинг жўнатувчи-қабул қилувчи муносабатларига асосланган тасниф (хабардор қилиш, таъсир кўрсатиш, рағбатлантириш);

5) алоқа турига қараб (ёзма ёки оғзаки);

6) алоқа шакли нуқтаи назаридан (монологик, диалогик, полилогик);

7) алоқа иштирокчилари сонига қараб (шахслараро ва оммавий алоқа матнлари) ва бошқалар [2].

Матн турларини таснифлашнинг ушбу мезонлари анча шартли ва кўпинча аралаш характерга эга. Сўнгги ўн йилликлардаги тилшуносларнинг асарларида матнни унинг барча

хусусиятлари, ҳам интралингвистик, ҳам экстралингвистик маълумотлар йиғиндисиди ўрганишга тобора кўпроқ эътибор қаратилмоқда, бу янги атамалар ва тушунчаларнинг пайдо бўлишини олдиндан белгилаб берди, хусусан "дискурс-нутқ" тушунчаси [3]. Бир қатор тадқиқотчилар матнларнинг таснифни маълумотларнинг табиати ёки функционал услублари бўйича чеклашни таклиф қилишмоқда.

Анъанавий равишда ажралиб турадиган функционал услублар маълум алоқа соҳалари билан ўзаро боғлиқ бўлиб, улар ўз навбатида санъат, фан, сиёсат, ҳуқуқ каби ижтимоий онг шакллари билан боғлиқ. Буларнинг барчаси функционал услубнинг асосий экстралингвистик асосини ташкил этади. В.В. Виноградов услубларни тилнинг асосий функциялари - алоқа, хабар бериш ва таъсир кўрсатишга кўра ажратади, унга кўра у қуйидаги таснифни таклиф қилади: *кундалик-услуб* (алоқа функцияси); *кундалик-бизнес, расмий-ҳужжатли ва илмий* (хабар бериш функцияси), *публицистик ва бадиий-фантастика* (таъсир кўрсатувчи функция) [4].

Функционал услубларнинг тилни коммуникатив йўналиши нуктаи назаридан таърифи, ўзаро боғлиқ тушунчаларни аниқроқ фарқлаш зарурати муаммосини аниқлади: тил услуби/нутқ услуби; умумий лингвистик меъёр/ адабий меъёр/ички меъёр; умумий тил тизимининг варианты/инварианти. И.Р. Галперин нуктаи назаридан "*функционал услублар - бадиий адабиёт тили, газета тили, илмий наср тили, расмий ҳужжатлар тили*-умумий тил тизимининг вариантлари, *адабий тил* эса умумий тил тизимининг ўзгармасидир" [5, п.30]. М. Н. Кожина, умуман олганда, ушбу баҳога рози бўлган ҳолда, функционал услубни аниқлашда тилнинг функционал жиҳатига, тилни турли соҳаларда ишлатиш муаммоларига, тил ва нутқни (тил услуби ва нутқ услуби) бир-бирига зид қилмасдан, диалектик бирликни ифодалаган ҳолда эътибор беришни зарур деб ҳисоблайди. М. Н. Кожина функционал услубнинг қуйидаги таърифини таклиф қилади: "Нутқнинг функционал услуби - бу ижтимоий фаолиятнинг маълум бир соҳасига мос келадиган у ёки бу ижтимоий хилма-хил бўлган нутқнинг ўзига хос хусусияти ва у билан боғлиқ бўлган онг шакли бўлиб, ушбу соҳадаги лингвистик воситалар фаолиятининг ўзига хос хусусиятлари билан яратилган ва муайян бир стилистик бўёққа эга бўлган ўзига хос нутқни пайдо бўлишидир" [6, с. 42]. З.И. Хованская ҳам худди шу нуктаи назарга амал қилиб, ҳар доим услуб билан функционал категория сифатида боғлиқ бўлган тилнинг коммуникатив жиҳатини таъкидлайди: "Эслатиб ўтамиз, функционал услублар муаммосини чуқур ишлаб чиққан В. В. Виноградов уларни тил услублари (нутқ эмас) деб атаган ва шу билан уларнинг тизим-таркибий хусусиятларини ва ижтимоий боғлиқлигини таъкидлаган. Ушбу атамадан фойдаланиш В. В. Виноградов назариясида тил стилистикаси ва нутқ стилистикасини ушбу фаннинг мустақил бўлимларига ажратиш билан ҳам боғлиқ. Агар улар ўртасида қатъий фарқ бўлмаса, "тил услуби" ва "нутқ услуби" атамалари фарқланмаган ҳолда ишлатилиши мумкин" [7].

Ҳозирги вақтда оғзаки мулоқотга асосланган энг кенг тарқалган таснифлардан бири *бу илмий, расмий-бизнес, публицистик, бадиий ва адабий-сўзлашув услублари* ажралиб турадиган таснифдир (М. Н. Кожинада — сўзлашув [6]. Кўпинча ёзма алоқа шаклида ажралиб турадиган функционал услубларнинг таснифи: *расмий-бизнес, илмий, адабий-бадиий, публицистик* таснифлардир. Ўз ишимизда биз "публицистик услуб", бу лингвистик тадқиқотларда [2; 6; 8; 9] фойдаланиш частотаси туфайли бизга энг мос келадиган, унга яқин тушунчалардан фарқли ўлароқ атамасини ҳам ишлатамиз: "газета-ахборот услуби", "матбуот ва публицистиканинг функционал услуби" "ижтимоий-сиёсий алоқа услуби" [8], "газета-публицистик услуб" ва бошқалар.

Адабий меъёр миллий тилнинг энг яхши намунаси ҳисобланган ва жамият томонидан таълим тизими ва оммавий алоқа орқали жорий этилган, адабий жиҳатдан ишлаб чиқилган тил стандарти билан ифодаланади. Миллий тилнинг барча услубий хилма-хиллигида ишлашини фақат адабий меъёр билан тартибга солиб бўлмайди, чунки ҳар бир алоқа тури ҳам нутқ фаолиятида онгли равишда ишлаб чиқилган ёки ўз-ўзидан ўрнатилган ўзининг "ички" қоидаларига мувофиқ ташкил этилади.

Шундай қилиб, ёзма алоқа шаклида ажралиб турадиган барча функционал услублар адабий-нормаллаштирилган нутқ чегараларидан ташқарига чиқмайди, ўз навбатида адабий меъёр қоидаларига риоя қилиш уларнинг умумий хусусиятидир. Аммо уларнинг ҳар бири ўзининг, уни бошқа ифода усулларида ажратиб турувчи, ички нормаси билан ажралиб туради.

Одатда, у ёки бу функционал услуб бир қатор ўзига хос услубий хусусиятлар билан тавсифланади, улар ўз навбатида маълум тил бирликлар доираси ва ушбу услубнинг ўзига хос нутқ тизими томонидан яратилади. Бироқ, стилистик хусусиятларнинг “тўплами” унчалик кўп эмас ва шунинг учун кўпинча у ёки бу стилистик хусусият бир вақтнинг ўзida бир нечта услубларга хос бўлиб чиқади. Масалан, аниқликни ҳам илмий, ҳам ишбилармонлик, баъзан эса бошқа услубларнинг хусусияти деб аташади. Худди шу нарса нутқнинг образлилиги, мантиқийлиги ва бошқа услубий хусусиятларига ҳам тегишли[5]. Бу тушунчанинг жиҳатларидан бири стилистик хусусиятларнинг машҳурлигига кўра ёндашишдир, масалан: *аниқлик-ноаниқлик, образlilik-нообразlilik, эмоционаlilik-рационаlilik* ва ҳоказо. Одатда иккала хусусият ҳам бир хил функционал услубда бир вақтнинг ўзida мавжуд бўлиши мумкин эмас деб ҳисобланади ва услублар уларда қутбли услуб хусусиятларининг мавжудлиги билан фарқ қилади [6]. Бу тушунчани қўллаган ҳолда, шуни эътироф этиш керакки, матбуот тилида давом этаётган ўзгаришлар функционал услубларда стилистик хусусиятларнинг айрим жиҳатларини таъкидлаш ва уларга зид қўйишнинг муайян шартлилигини кўрсатади. Кўпинча юқоридаги қутбли стилистик хусусиятларнинг биргаликда мавжудлиги матбуот тилининг ўзига хос услубий хусусиятига айланади. Тилнинг функционал турларини таснифлашда экстралингвистик ва интралингвистик омиллар ҳисобга олинади. Биринчисига, жамиятда тилдан фойдаланиш соҳаси, оғзаки ёки ёзма мулоқот шакллари, иккинчисига — услубларнинг маълум бир нутқ тизими доирасида ёзилган услубий хусусиятларга асосланган коммуникатив ниятларни ифода этиш усуллари киради.

Функционал услубларнинг ҳаддан ташқари умумлашма хусусиятини эмас, балки кўпроқ қисмли нутқ жанрларидан ўтиш мақсадга мувофиқдир. Умуман олганда, услуб умумий тушунча бўлиб, типологик тушунча сифатида жанрларга ажратилади. Жанрлар (матн турлари) - кичикроқ функционал услуб шаклланишидир.

Функционал услублар бу умумлаштирилган нутқ жанрларидан бошқа нарса эмас, яъни, *олим, маъмур, шоир, сиёсатчи, журналист* ва бошқалар каби умумлаштирилган ижтимоий ролларни ўзida мужассам этган матнларнинг маълум, анча кенг шакллари куриш учун нутқ нормалари ҳисобланади. Нутқ муаллифи бошқалар (ўқувчилар, тингловчилар) ундан айнан шундай нутқий хатти-ҳаракатни кутишини билади; айрим ҳолларда “газета тили” каби махсус қўлланмаларда услуб меъёрлари шакллантирилади [8]. Рус ва ўзбек тилидаги матбуотда кўп жанрли матнларнинг услубий хусусиятларини ўрганиш шуни кўрсатадики, ушбу матнларнинг таъсир қилиш функциясининг асосий мақсадларидан бири бу ўқувчининг ғоявий дунёқарашини шакллантиришга интилишдир.

Ҳозирги кунда, масалан Ўзбекистонда “Даракчи”, “Сўғдиёна” ва бошқа кенг китобхонлар учун мўлжалланган жуда кўп сонли газеталар мавжуд. Бундай газеталар сиёсат, иқтисод, илм-фан муаммоларини чуқур ўрганмайдиган жуда кенг китобхонлар учун мўлжалланган; ушбу газеталарнинг ўзига хос хусусияти шундаки, улар ҳиссиётлар орқали идрок этиш учун мўлжалланган. Шунга кўра, санаб ўтилган газеталарнинг тили кодификация ва нормативлик билан фарқ қилмайди, лекин норасмий ва информатив-экспрессив сифатида тавсифланади.

Матбуот тилини қиёсий ўрганиш ўқувчининг дунёни идрок этишига, унинг мафкуравий ишончига, миллий қадриятларга, шу жумладан миллий тилга содиқлигига таъсир қилиш функциясини тил орқали амалга ошириш хусусиятларини аниқлашга имкон беради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Каменская О.Л. Текст как средство коммуникации. Сб. научн. трудов. - М.: МГПИИЯ им. М. Тореза. Вып.158, 1980.

2. Бессмертная Н.В. К вопросу о типологии текста. - Сб. научн. трудов. Лингвистика текста и обучение иностранным языкам - Киев: Олий мактаб школа, 1978.

3. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика-М.: 1963.
4. Буркитбаева Г.Г. Деловой дискурс: онтология, интеракция и жанры. - Автореферат докт. дис., Алматы, 2005.
5. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования - М.:Наука, 1981.
6. Кожина М.Н. Стилистика русского языка, - М.: Просвещение, 1977.
7. Хованская З.И. Стилистика французского языка, - М.: Высшая школа, 1984.
8. Долинин К.А. Стилистика французского языка. - Л.: Просвещение, 1978

УЎК 811

ИНГЛИЗ ТИЛИДА АФСУН СЕМАНТИК МАЙДОНИНИ ТАШКИЛ ЭТУВЧИ ВОСИТАЛАР ТАҲЛИЛИ

Г.Х.Норбекова, таянч докторант, Жиззах давлат педагогика университети, Жиззах
Ғ.К.Мирсанов, доц., Жиззах давлат педагогика университети, Жиззах

Аннотация. Ушбу мақола инглиз тилидаги афсун ва сеҳр-жодуни ташиқил этувчи семантик соҳанинг мураккаб ва мистик бўлимини тадқиқ қилади. Шунингдек, сеҳрли афсунларнинг семантик майдонига маданий ва тарихий таъсирлар кўриб чиқилиб, турли даврлар ва цивилизациялар томонидан қўшилган турли тил элементлари муҳокама қилинади.

Калит сўзлар: афсун, сеҳр-жоду, семантик майдон, тил воситалари, маданий асослар, рамз, метафора, тасаввуф илми, юнон ва латин тиллари, Друидлар, Англо-саксонлар, Нормандлар.

Аннотация. В данной статье исследуется сложная и мистическая ветвь семантического поля, составляющая заклинания и магию в английском языке. В нем также исследуются культурные и исторические влияния на семантическое поле магических заклинаний и обсуждаются различные лингвистические элементы, добавленные разными эпохами и цивилизациями.

Ключевые слова: заклинание, магия, семантическое поле, языковые средства, культурные основы, символ, метафора, мистика, греческий и латинский языки, друиды, англосаксы, норманны.

Abstract. This article explores the complex and mystical branch of the semantic field that constitutes spells and magic in English. Cultural and historical influences on the semantic field of magic spells are also considered, and various linguistic elements added by different eras and civilizations are discussed.

Key words: spell, magic, semantic field, language tools, cultural foundations, symbol, metaphor, mysticism, Greek and Latin languages, Druids, Anglo-Saxons, Normans.

Кириш. Ҳар бир тилда, миллатда, элатда шундай стереотиплар борки, уларнинг таркибига кирувчи афсун, сеҳр-жоду тушунчалари мавжуд бўлиб, у муҳим ҳодиса сифатида фольклор, халқ оғзаки ижоди, тасвирий санъат ва умуман адабиётда ўз аксини топади, чунки тил миллат билан бирга ривожланади ва у билан бирга ўлади [1], шунингдек, у тил соҳибининг дунёқарашили ҳам белгилайди, миллий дунёқарашни шакллантиради ва ўзига хос вазифалар тизимини ўзида мужассамлаштиради.

Биз таҳлил қилаётган инглиз тилидаги мавжуд афсун, сеҳр-жоду лексемалари турли тилларда этимологик нуқтаи назардан фарқ қилади, чунки этимологик таҳлил ёрдамида маданиятнинг лисоний–когнитив имкониятларини аниқлаш мумкин.

Шу муносабат билан, инглиз тилидаги сеҳр-жоду бирликларини сеҳр таъсирининг “воситаси” нуқтаи назаридан кўриб чиқиш айни муддао ҳисобланиб, бу маълум даражада сеҳрли нутқда рамзийлик ва тимсоллаштириш, уларнинг расмийлаштирилиши, ифодаланишининг ўзига хос хусусиятларини моҳиятини тушунишга имкон беради.

Адабиётлар таҳлили ва методлар. МДҲ давлатларида биз таҳлил қилаётган мавзуда куйидаги бир нечта тилшунос олимлар тадқиқот олиб боришган: И.А. Седакова, Я.Э. Голосовкер, А.Ф. Косарева, А.Ф. Лосевлар мифда ҳаёлий, мўжизавий объектнинг инъикосини ва ўзининг барча улуғворлиги, даҳшат ва сирларининг ноаниқлиги билан тасвирларда

мухрланган дунё билимини кўрадилар [2]. А.Ф. Лосев учун миф “ҳақиқий, моддий ва ҳиссий жиҳатдан яратилган воқелик” [3], “онг ва умуман борлиқнинг зарурий категорияси”. Э.Кассирер турли руҳий ўлчовларга эга бўлган тил ва афсона, дин ва санъат мустақил тузилишга эга бўлиб, уларнинг ҳар бири “дунёни англаш ва идеал яратишнинг асосий тақибий қисми, илмий-назарий билимлардан фарқли ўлароқ, ўзининг махсус мақсади ва мавжуд бўлиш учун ўзининг махсус ҳуқуқига эга” деб ёзган эди [4].

Чет давлари, хусусан, Европа ва АҚШ тилшунос олимларидан Сюзанна Лимскомбнинг “A history of magic, witchcraft and occult” номли китоби ва Филип Кар Гомм, Ричард Хейгейтларнинг “The book of English magic” номли илмий китоблари ишимизнинг асосий адабиётларидан ҳисобланиб, уларда афсун ва сеҳр-жодуга оид лексик бирликларнинг пайда бўлиши ва асрлар давомида қай тарзда ривожланиб келаётганлиги ҳақида атрофлича маълумотлар берилган.

Ўзбек тилшунос олимларидан эса Мирзаева Салима Раимжоновнинг “Ўзбек халқ афсун дуоларининг жанр хусусиятлари ва бадиияти” номли монографияси сеҳр-жоду бирликларини тадқиқ қилишда назарий асос бўлиб хизмат қилди.

Натижалар ва муҳокамалар. XIV асрда тасаввуфий ғоялар ва сеҳр-жоду, афсун каби тушунчалар Англияда ҳам кенг тарқалди. VIII асрда норманлар деб аталувчи халқ бутун дунёни ўзларининг сеҳр-жодуси билан бошқараётганликлари ҳақида ёзиб қолдирилган айрим манбалардан билишимиз мумкин. Норманлар дунёни девлар, ельфлар ва гномлар каби мистик мавжудотлар билан тўла ва барча дарахтлар, қоялар, дарё ва ҳатто уйларда руҳлар ва девлар яшайди деб ишонишган. Норман сеҳр-жодусининг марказини аёл жодугарлар ташкил қилган. Норманларнинг тақдирни бошқариши ҳақидаги тасаввурларнинг мавжуд бўлишига қарамай, улар “сеҳр” яъни сеҳр-жоду ёрдамида руҳлар билан мулоқот қилиб келажакни олдиндан кўриш ва ҳаттоки уни ўзгартириш қобилиятига эга бўлганлар деб тахмин қилинади. Мисол учун, ҳар бир тугилаётган чақалоқнинг онасини ёнида Норман жодугарлари бўлишган ва оналарга махсус “норнагретур” номли бўтқани бериш орқали боланинг тадқирини яратишган. Она бўтқани таътиб кўриши билан, боласининг тақдирига ёрқин келажак ёзилди деб ишонишган.

Шу ўринда Руний ёзуви ҳақида ҳам таъкидлаб ўтишимиз керак. Бу ёзув Норманлар томонидан биринчи ишлатилган бўлиб у бурчакли белгилардан ташкил топган. “Rune” сўзи “хат”, “сир” маъноларини англатиб, бу тил куч-қудрат ва сеҳр-жодунинг махсус тили бўлган. Мазкур ёзув алифбоси милодий III асрда пайдо бўлиб, XVI-XVII асрларгача фойдаланилган. Айрим руний ёзувлари афсун ёки сеҳр-жоду сўзлари сифатида ишлатилган ва улар шеърӣ оҳангда талаффуз қилинган ҳолатда сеҳр кучини кўрсатган.

Об-ҳаво шароитлари яхшиланиши ват тинч-тотув ҳаёт бошланиши билан руҳонийлик, сеҳргарлик каби фаолият турлари ҳам жадал тарзда ривожлана бошлаган. Машхур Юлий Цезар ва Диодор Сикулус каби классик ёзувчиларнинг ижоди орқали милоддан аввалги I асргача бўлган даврда Британия ҳудудида асосий диний фаолият ва маросимлар билан шуғулланувчи Друидлар номи билан аталган Келт қабиласи яшаб ўтганини билишимиз мумкин. “Друид” сўзи сеҳргар ва олдиндан билгувчи тарзида таржима қилиниб келинган аммо аслида еса бу сўз “доно” маъносини беради. Цезар уларга биринчи марта Францияда дуч келади ва у ўзининг “Таллик урушлари” асарида бу қабилага шундай таъриф беради: “Друидлар Англияга денгиз орқали кириб келган ва уларнинг ўзига хос табиати шундан иборатки, улар маънавий тарбияга кўпроқ аҳамият беришган, яъни ўз тингловчиларини сеҳрлай олишлари усун товуш сеҳри ва сўз қудрати каби хусусийлар ёшлиқдан ўргатилган бўлиб, бу кўникмалар орқали улар аждодларининг ким бўлганлиги ва уларнинг қаҳрамонликлари ҳақида юзлаб ҳикояларни айтиб бериш қобилиятига эга қилиб тарбия қилишган.

Шу тариқа Друидлар ўзларининг тилига ҳам асос соладилар ва бу тил “The tree language of the Druids” деб аталган. Ўзларининг тилида Огам (Old Irish) деб аталган бу тил 25 та ўсимлик ва дарахт шаклидаги ҳарфлардан ташкил топган.

V асрда Рим Империяси қулаб Британия калониялари озод бўлган даврда Друидлар ётиқоди ҳам таназзулга учраб, янги Насроний ётиқод пайдо бўла бошлади. Бу даврнинг ўзига хос афсун ва сеҳр-жодусини афсунгар Мерлин афсонаси ҳамда машҳур фантастик ёзувчи Ж. К. К. Толкеиннинг “Ҳоббит” ҳамда “Узуклар ҳукмдори” каби асарлари орқали билишимиз мумкин.

Мазкур давр Англо-Саксонлар даври деб аталиб, у V ва VII асрлар сеҳр-жодусини ўз ичига олади. Англо-Саксонлар даври сеҳр-жодуси X ва XI асрларда ёзиб қолдирилган тиббий ва сеҳрли матинларни ўз ичига олган “Лакнунга” кўл ёзмаси орқали етарли таърифланган. Турли юқумли ва захарли касалликларга ёки екин йерларининг унумсизлигига қарши курашиш мақсадида Англо-Саксонлар ўзларининг маҳаллий донишмандларига (“wizard”- Ўрта асрлар инглиз тилисидан олинган “wys” сўзи бўлиб, замонавий инглиз тилида “wise” доно маъносида ишлатилади) мурожаат қилишади. Лакнунга кўлёмаси бу каби донишмандларнинг қандай қилиб турли афсунлар, дуолар ва турли маросимлардан фойдаланганлигини очиб беради. [5] Мисол учун “Тўққиз гиёҳ сеҳри” (“Nine Herbs Charm”) номли афсун тўққиз хил захарли ва юқумли касалликларга шифо топишда ва екин йерларининг ҳосилдорлигини оширишда уч марта айтиш орқали қўлланилган. [6]

These nine stand in opposition against nine poisons

Recall, mugwort, what you declared,

What you established, at the Great Council.

“Unique” you are called, most senior of herbs.

You prevail against three and against thirty,

You prevail against poison and against infection,

You prevail against the harmful one that travels the throughout the land. [7]

Мирзаева С. Р.нинг таъкидлашича, “халқ ўртасида қадим-қадим замонлардан қўлланилиб келинаётган афсун-дуолар ҳам узоқ аجدодларимиз томонидан турли хилдаги касалликларга, жонли ва жонсиз табиий зарбаларига, шунингдек, бевосита инсонларнинг ўзаро салбий муносабатларига қарши ўйлаб топган чораларидан бошқа нарсасиз эмас” [8].

Инглиз тилидаги сеҳрли афсунларнинг семантик майдони тасаввуф, сеҳр ва ғайритабиийликни уйғотадиган лингвистик воситалар ва элементларнинг бой соҳасини ўз ичига олади. Ушбу семантик соҳа сеҳр-жодуларнинг моҳияти ва кучини йеткизиш учун турли хил тил воситаларидан фойдаланади, уларни бошқа дунёвий куч ва тасаввуф туйғуси билан сингдиради. Афсун ва сеҳр-жоду лексикаси асосан лотин, юнон тиллари каби қадимий тилларга мансуб бўлган архаик ёки езотерик луғатларда акс етган. Бу сўзлар сеҳргар ва жодугарлар томонидан ўзларининг экзотик ва сирли маънолари учун танланган. Бундан ташқари, сеҳр-жоду сўзларининг тузилиши ва синтаксиси ритм, қофия ва аллитерация учун мўлжалланган бўлиб, бу лингвистик ва стилистик элементлар уларнинг сеҳрли табиатини мустаҳкамлайди. Аллитерация, ритмик бўёқдорликлар кўпинча афсуннинг сеҳрли аурасини акс еттирувчи ва таъсир кучини оширувчи муҳит яратиш учун қўлланилади. Луғат ва тузилишдан ташқари, сеҳрли афсунларнинг семантик майдони кўпинча ғайритабиий кучлар устидан бошқарув ва буйруқ туйғусини уйғотиш учун мўлжалланган буйруқ феъллари ва чақирувчи ҳаракатларни ўз ичига олади. Ушбу феъллар сирли энергияларни тортиш кучига ега бўлиб, уларни ҳимоя қилиш, ўзгартириш ёки чақириш каби исталган натижага йўналтиради.

Бундан ташқари, сеҳр-жоду лексик бирликлари ичида рамзий тил ва метафора иборалар кенг тарқалган. Символизм ният ва истакларни ғайритабиийлик оламига ўтказиш учун восита бўлиб хизмат қилади, метафоралардан фойдаланиб, мураккаб тушунчалар қисқа иборалар билан қамраб олинади ва шу билан афсуннинг таъсирини кучайтириш учун рамзий кучдан фойдаланилади.

Хулоса. Сеҳргарлик соҳасидаги кўплаб тадқиқотлар ҳозирги вақтда (антропологик ёндашув доирасида) инсоннинг нафақат кундалик ҳаётини, балки кундалик ҳаётидаги мавжуд бўлган парда ортига қарашни, унинг асл мақсади, истак ва интилишларини кўриш, шахсий ҳаётини, менталитетини, ҳис-туйғуларини, эҳтиросларини тушуниш билан боғлиқ ҳолда олиб

борилмоқда. Сеҳр-жоду маросимларнинг ҳар бири барча керакли томонлардан мустақил равишда ўрганилиши кераклигига ҳеч шубҳа йўқ. Шу билан бирга, ҳодисани бир бутун сифатида кўриб чиқиш ҳам фойдалидир, бу бизга унинг ҳақиқий мавжудлигининг умумий формал-концептуал контурларини тақдим этиш имконини беради.

Шу муносабат билан, сеҳр-жоду бирликларини сеҳр таъсирининг “воситаси” нуктаи назаридан кўриб чиқиш айни муддао ҳисобланиб, бу маълум даражада сеҳрли нутқда рамзийлик ва тимсоллаштириш, уларнинг расмийлаштирилиши, ифодаланишининг ўзига хос хусусиятларини моҳиятини тушунишга имкон беради.

Инглиз тилидаги афсун ва сеҳр-жодуга оид бирликларнинг семантик майдонини шакллантирадиган маданий ва тарихий таъсирларни ҳам таъкидлаш муҳимдир. Қадимги гримоирлардан тортиб, замонавий фантазия адабиётигача, ҳар бир давр ва маданият ушбу сирли сўзларнинг лексикаси ва тузилишига ҳисса қўшган, бу сирли семантик соҳани доимий равишда бойитиб, кенгайтирган. Хулоса қилиб айтганда, инглиз тилидаги афсун ва сеҳр-жодуга оид лексик бирликларнинг семантик майдони қадимги архаик сўзлар, ритмик тузилмалар, императив буйруқлар, рамзий тил ва маданий таъсирларнинг комбинациясини ўз ичига олади. Биргаликда бу лингвистик воситалар бирлашиб, жозибали оламни яратиб, одамларни ноодатий сеҳрли кучга ега бўлган дунёга олиб киради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Гумбольдт, В. фон. Язык и философия культуры / В. фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1985. – С 250.
2. Голосовкер Я.Э. Логика мифа. – М.: Наука, 1980. – С.14.
3. Лосев А.Ф. Диалектика мифа// А.Ф. Лосев. Философия. Мифология. Культура. – М.: Политиздат, 1991. – С.44.
4. Кассирер Э. Избранное: индивид и космос. – М.; СПб.: Университетская книга, 2000. – С.275.
5. Philip Carr-Gomm, Richard Heygate. “The book of English magic”, John Murray publishers, 2014. p. 97.
6. Philip Carr-Gomm, Richard Heygate. “The book of English magic”, John Murray publishers, 2014. p. 97
7. Brian Branston. “The Lost Gods of England”, 1957. p. 56.
8. Мирзаева Салима Раимжоновна. Ўзбек халқ афсун дуоларининг жанр хусусиятлари ва бадиияти. Андижон Давлат университети-Тошкент, 2005. 4 бет

УЎК 808.5

АМЕРИКАЛИК ЮДЖИН НАЙДАНИНГ ДИНАМИК ЭКВИВАЛЕНТЛИК НАЗАРИЯСИ ВА УНИНГ БАДИИЙ ТАРЖИМА АМАЛИЁТИ УЧУН АҲАМИЯТИ (Оскар Уайльднинг “Дориан Грей сурати” романи таржимаси мисолида) Н.С.Очилов, ўқитувчи, Бухоро давлат университети, Бухоро

Аннотация. Мақолада Америкалик таржимашунос Юджин Найданинг динамик эквивалентлик назарияси, унинг моҳияти, бадиий таржима амалиёти учун аҳамияти ҳақида сўз юритилади, Оскар Уайльднинг “Дориан Грей сурати” романининг ўзбекча таржимасидан олинган мисоллар воситасида ёритиб берилади.

Калит сўзлар: динамик эквивалентлик, функционал эквивалентлик, формал эквивалентлик, эстетизм, полисиндетон (кўпбоғловчилик)

Аннотация. В статье рассматривается значение теории динамической эквивалентности американского учёного Юджина Найды на материале переводов романа Оскара Уайльда «Портрет Дориана Грея» на узбекский язык.

Ключевые слова: динамическая эквивалентность, функциональная эквивалентность, формальная эквивалентность, эстетическое течение, многосоюзие.

Abstract. The article deals with the dynamic equivalence theory by the American theorist of translation Eugene Nida. Its essence and importance is considered on the examples taken from translation of Oscar Wilde’s novel “The Picture of Dorian Gray” into Uzbek.

Keywords: dynamic equivalence, functional equivalence, formal equivalence, aesthetic movement, polysyndeton

Кириш. Таржимашуносликда динамик эквивалентлик (dynamic equivalence) назарияси илк бора АҚШлик олим Юджин Найда (1914-2011) томонидан ишлаб чиқилган бўлиб,

кейинчалик ушбу назария кўпгина бадий таржималар таҳлилида муҳим ўрин тутадиган бўлди. Юджин Найданинг ўзи динамик эквивалентликни “функционал эквивалентлик” (functional equivalence) [4,11; 5] деб ҳам атайди, чунки ушбу назарияда сўзлар, тушунчалар, гаплар орасидаги вазифа жиҳатидан мутаносибликка катта эътибор қаратилади.

Асосий қисм. Юджин Найданинг изланишлари асосан Библия таржималарини таҳлил қилишга бағишланган. Маълумки диний китобларда сўз ва ибораларнинг қўлланиши анчагина мураккаб бўлиб, бошқа тилга ўгирганда уларнинг аслият тилидаги талқини ва моҳияти ўзгариши ва бу таржимада номутаносибликка олиб келиши мумкин. Шунинг учун ҳам таржимон олим бундай пайтларда формал мутаносибликлардан кўра динамик (функционал) мутаносибликлардан фойдаланиш ўринли эканлигини таъкидлайди. Динамик ёки функционал мутаносиблик деганда, турли тилларда бир хил эмоционал таъсир ва мазмунга эга бўлган бирликлар ва шакллар кўзда тутилади.

Такникли рус таржимашуноси В.Н.Комиссаров Найданинг динамик эквивалентлик назариясини тавсиф этар экан, унинг аҳамиятли томонларидан бири китобхоннинг қабул қилиш хусусиятларига катта эътибор берилишини таъкидлаб ўтади. [3,15] Хитойлик тадқиқотчи Гао Ёинли Юджин Найданинг динамик эквивалентлик назариясини таҳлил қилар экан, социолингвистика ва тилнинг коммуникатив функцияси нуқтаи назаридан ушбу таълимотда таржиманини баҳолаш учун китобхоннинг муносабати (реакцияси) мезон сифатида хизмат қилишини эътироф этади. [2, 205] Биз ҳам ушбу назариянинг моҳиятини Уайльднинг “Дориан Грей Расми” романи таржималаридан олинган мисоллар воситасида кузатишга ҳаракат қиламиз:

Talking to him was like playing upon an exquisite violin. He answered to every touch and thrill of the bow.[10]

Говорить с этим мальчиком было все равно что играть на редкостной скрипке. Он отзывался на каждое прикосновение, на малейшую дрожь смычка.[8, 42]

Бу бола билан суҳбатлашиш гўёки бир найни чалмоқдай гап эди. У ҳар бир пардага, нафасингизнинг ҳар бир экинига акс садо берарди.[9,53]

Сўзларни матндан ажратиб олганда “скрипка” ва “най” сўзларининг биргина умумий хусусияти, яъни уларнинг иккиси ҳам чолғу асбоби эканлиги, бошқа жиҳатлардан улар биридан фарқ қилиши, яъни мутаносиб бўлмаслиги кузатилади. Аммо берилган матнда инглиз ва рус тилларидаги скрипка ва ўзбек тилидаги най чолғу асбобларидан тараладиган мусиканинг инсон руғиятига таъсири ҳақида сўз юритилганлиги туфайли, улар берилган матнларда мутаносиб вазифани, яъни мутаносиб функцияни бажарганини сезамиз. Бунда “скрипка” ўзбек тилига “скрипка” тарзида ўтирилса формал мутаносиблик, “най” тарзида ўтирилса динамик, яъни функционал, ёки вазифа жиҳатидан функционалликка эришилади. Бу ҳолатда таржима жараёнида формал мутаносибликдан ҳам, динамик функционалликдан ҳам фойдаланса бўлади. Танлов таржимон услубига ва таржима қилиниётган матн турига боғлиқ. Табиийки, “violin” (“скрипка”) сўзи шу чолғу асбоби ҳақидаги илмий матнда қўлланган бўлса, уни асло “най” сўзи билан ўгириб бўлмайди, чунки бу ҳолда формал эквивалентлик муҳим ўрин тутайди.

Оскар Уайльд эстетик оқим вакили бўлганлиги туфайли, унинг асарларида гўзаллик ва нафосатни тасвирлашга бирламчи эътибор берилган. “Дориан Грейнинг сурати” асарида, бир томондан, асосий қаҳрамон ташқи жиҳатдан ниҳоятда гўзал инсон сифатида тасвирланган бўлса, иккинчи томондан асарнинг тили ҳам услубий воситаларга бойлиги туфайли жуда ҳам таъсирчан ва гўзал. Аксар ҳолларда бу услубий воситалар рус таржимасида ҳам, ўзбек таржимасида ҳам ўзининг муқобил ифодасини топган. Бунга жуда кўп мисоллар келтириш мумкин. Масалан:

The moon hung low in the sky like a yellow skull. [10]

Луна, низко висевшая в небе, была похожа на жёлтый череп. [8, 158]

Осмонда қўл етса бўладигандай жойда муаллақ турган ой сан-сарик бош чаногига ўхшайди. [9,262]

Юқоридаги мисолда тўлин ой сариқ бошчаноқга ўхшатиляпти. Бундай ўхшатиш бадий адабиётда янги қўлланилаётгани кўришиб турибди. Китобхон янги туғилган ойнинг гўзал хилол қошга, тўлин ойнинг маҳбубанинг юзига ўхшатилиши каби кўпгина ҳолатларнинг гувоҳи бўлган. Аммо ойнинг сариқ бошчаноқга ўхшатилиши нодир ҳол бўлиб, бу асарнинг протогонисти ҳолати билан боғлиқ. Берилган гап Дорианнинг дўсти Бэзилни пичоқлаганидан кейинги кечинмаларини ифодалашда қўлланган. Дориан виждон азобида қийналадиган шахс эмас, шунинг учун ҳам у ўзини айбламасликка ва бу машъум ҳодисани тезроқ унутишга ҳаракат қилади. Аммо барибир юрагида қандайдир ғулғула, хиралик мавжуд ва бу ёзувчи томонидан табиатдаги хиралик ва мавҳумлик орқали тасвирланади: “Муздек ёмғир савалай бошлади. Унинг туманли пардаси ортидан кўча фонусларининг хира ёғдуси ажабтовур совуқ кўринади.” [9, 262] Ман шундай ҳолатда, Дориан ўз қотиллигини унутмоқчи бўлиб турганда осмонда пастлаб турган сап-сариқ бошчаноқга ўхшаган ой унга қотиллигини эслатади. Ушбу мисолда рус таржимони ҳам, ўзбек таржимони ҳам аслиятга нисбатан ҳам формал, ҳам динамик (функционал) мутосибликка эришган.

Бадий асар таржимони матннинг фақатгина мазмунига эмас, балки шу мазмуннинг ўқувчига қай тарзда етказилганига ҳам эътибор қаратиши талаб қилинади. Бу ҳақда қомусий ўзбек таржимашуноси Ғ.Саломов куйидагича фикр билдиради: “Таржимада асарнинг шакл хусусиятлари аҳамиятсиз, уларни эътиборсиз қолдирса ҳам бўлавераркан, деб ўйлаш хато. Дуруст таржимада асл нусханинг формал мантикий-грамматик кўрсаткичлари, сўз бирикмаларининг категориал белгилари, тур, тус, майл, жинс кўрсаткичлари эмас, балки улар воситасида ифодаланган фикр, маъно етакчилик қилади. Зеро бунда муайян сўз туркумлари ёки гап бўлаклари тамомила бўлак грамматик унсурлар, категориялар билан ифодаланиши ҳам мумкин. Аммо бу айтилганлардан асл нусхадаги гапнинг мазмуни таржима учун ҳам муҳим экан, ана шу мазмун қай тарзда, қандай йўсинда ифодаланиши муҳим эмас, деган тезисни мутлақо илгари суриб бўлмайди. Чунки муайян грамматик шакл ифодаланаётган маълум бадий-эстетик мазмуннинг либоси экан, таржимада буни назардан соқит қилиш мумкин эмас.” [7,147] Устоз таржимашунос Ғ.Саломовнинг юқоридаги фикрида бадий асарнинг шаклига “бадий-эстетик мазмуннинг либоси” тавсифи бериляптики, бу таржимада шакл ва мазмун бирлигини аслиятга мутаносиб тарзда қайта яратиш кераклигини уқтиради. Бу унсур сўз ҳам, лексик услубий восита ҳам. синтактик услубий восита ҳам, фонетик бирлик ҳам бўлиши мумкин. Масалан: *"I could not get rid of her. She brought me up to royalties, and people with stars and garters, and elderly ladies with gigantic tiaras and parrot noses...."*

Русча таржима: - *Мне не удалось от нее отделаться. Она представила меня высочайшим особам, потом разным сановникам, в звёздах и орденах Подвязки и каким-то старым дамам в огромных диадемах и с крючковатыми носами. ...*

Ўзбекча таржимаси: - *Ундан қутулмоғимнинг иложи бўлмади. У мени аллақандай олий зотлар билан таништирди, кейин кўкси юлдузу нишонларга тўла рутбали одамларга рўпара қилди, шапалоқдек-шапалоқдек олмос тўғнагичлар қадаб олган эгрибурун кампирларга кўз-кўз қилди.*

Оскар Уайльднинг “Дориан Грей сурати” асарида олинган юқоридаги мисолда инглиз тилига хос бўлган “polysyndeton” (“многосоюзие”, “кўпбоғловчилик”) услубий воситасидан фойдаланилган, Яъни “and” боғловчиси тўрт марта такрорланган. Русча таржимада ҳам “и” боғловчиси такрорланган. Ўзбек тилида эса “and”нинг муқобили бўлган “ва” боғловчиси бир гапда бир неча марта такрорланиши мумкин эмас. Шу боис формал эквивалентликни назарда тутганда ушбу услубий восита ўзбек тилига берилмайди дейилиши мумкин. Аммо Найданинг “динамик (функционал) эквивалентлик” назариясига мурожаат этсак, бу муаммонинг ечимини ҳам топиш мумкин. У ҳолда услубий воситанинг шакли эмас, балки унинг бадий матнда бажарган вазифаси биринчи ўринга чиқади. Инглиз услубшунослиги бўйича қатор илмий ишлар муаллифи И.Р.Гальперин полисиндетон услубий воситасининг асосий вазифаси бадий матнда ритм яратиш эканлигини ёзади. [1, 226-227]

Иккинчи томондан қараганда, ритмнинг ҳам насрий асарларда қўллашнинг ўз вазифалари бор. Насрий асарларда ритм ўқувчи диққатини баён этилаётган воқеа ёки ҳолатга

қаратиш, баъзида доимий такрорланиб турадиган зерикарли монотон ходисаларни тасвирлашда қўлланади.

Боғловчи такрорланишининг шу хусусиятини эътиборга олиб, унинг функциясини ўзбек тилига хос бўлган бошқа бир восита билан алмаштириш мумкин. Ўзбек таржимони бу ўринда параллел қурилмалар гаплардан фойдаланиб, прозада ўзига хос ритм яратган ва динамик эквивалентликка эришган.

Хулоса. Шундай қилиб, Юджин Найданинг динамик эквивалентлик назариясини атрофлича ўрганиш ва эҳтиёж туғилганда уни қўллаш таржима амалиётидаги айрим мушкулликларни ечишда ёрдам беради. Аммо бу усулдан фақатгина аслий ва таржима тиллари бирликлари орасида мутаносиблик мавжуд бўлмаган ҳолдагина фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Galperin I.R. Stylistics. - Moscow: Higher School Publishing House, 1977.
2. Gao Yinli. Analysis of Eugene Nida's Translation Theory. International Journal of Education and Humanities. Volume-10, No.1, 2023. –P. 201-205
3. Комиссаров В.Н. Перевод и интерпретация // Тетради переводчика. – Вып. 19 (Под ред. Л.С. Бархударова). - М.: Высшая школа, 1982. – С. 3-91.
4. Найда, Юджин А. К науке переводить. Принципы соответствий. Пер. с англ. Л.Черняховской. – В кн. Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – Москва: Международные отношения, 1978. – С. 114-136.
5. Nida & Taber: The Theory and Practice of Translation – China: Shanghai Foreign Language Education Press, 2004.
6. Очилов Н.С. Оскар Уайльд “Happy Prince” (“Бахтли Шахзода”) эртагининг ўзбек тилидаги таржималари киёсий таҳлили European Journal of Interdisciplinary Research and Development. Volume-16 June 2023. –P. 356-360
7. Саломов Ғ. Таржима назарияси асослари. –Тошкент: Ўқитувчи, 1983.
8. Уайльд О. Портрет Дориана Грея. Перевод Б.Абкиной. - Тошкент: Ўқитувчи, 1987.
9. Уайльд О. Дориан Грейнинг портрети. О.Шарофиддинов таржимаси. –Тошкент: Забаржад медиа, 2020.
10. Wilde Oscar. The Picture of Dorian Grey. <http://www.planetpdf.com/>.

УЎК 811.572.133'373.611

ҚОЗОҚ АДИБЛАРИ АСАРЛАРИДАГИ ЎЗБЕК ТИЛИ ЛЕКСИКАСИНING СЕМАНТИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Б.Н.Сайфуллаев, ўқитувчи, Тошкент давлат педагогика университети, Тошкент

Аннотация. Ушбу мақолада ўзбек ва қозоқ тиллари контактининг бадиий адабиётдаги айрим хусусиятлари ҳақида маълумот берилиб, қозоқ адибларининг асарларидаги сўзлар семантикаси ёритилади.

Калим сўзлар: контакт, адстрат, фонетика, лексика, семантика.

Аннотация. В данной статье представлена информация о некоторых особенностях контакта узбекского и казахского языков в художественной литературе, а также освещена семантика слов в произведениях казахских писателей.

Ключевые слова: контакт, абстракция, фонетика, лексика, семантика.

Abstract. This article provides information about some features of the contact between the Uzbek and Kazakh languages in fiction, and highlights the semantics of words in the works of Kazakh writers.

Key words: contact, abstraction, phonetics, lexicon, semantics.

Ўзбек ва қозоқ тиллари контактларида ўзбек тилининг қозоқ шеваларига маҳаллий шеваларидан сўзлар кўпроқ ўзлашган. Бу фикрни маҳаллий адиблар ижодида бундай сўзларнинг қўлланиш микдорининг форс ва араб тиллари ўзлашмаларига нисбатан айтмоқдамиз. Бу, албатта, қозоқ шеваси вакилларининг ўзбеклар билан мулоқотда ўзбекча (туркий) ўзлашмаларни ўз нутқларида нисбатан кўпроқ қўллашлари натижаси, бошқача айтганда, қозоқ тилига яқинлиги туфайлидир.

Қозоқлар ўзбеклар билан мулоқотда ўзбекча сўзларни ўзбек тили фонетик қобиғида талаффуз қила оладилар, лекин ўзбекча сўзлар ўзаро мулоқот доирасида қозоқлаштирилади ва қозоқ тилининг талаффуз меъёрларига мослаштирилади. Таъкидлаш жоизки, бу хусусият

маҳаллий адиблар асарларида ҳам бу сўз ва сўз шакллари ўзбекча (туркий), форсий ёки арабий бўлишидан қатъи назар қозоқ тили фонетик хусусиятларига бўйсундирилган, оз сонли сўзлар борки, сўзнинг фонетик структураси ўзбек ва қозоқ тиллари структурасига тенг келади.

Маълумки, ўзбек ва қозоқ адабий тиллари бир-биридан сингармонизм қонуни билан фарқ қилади. Қозоқ адибларининг асарларидаги ўзбек тилидан олинган сўзлар аслида сингармонизмни йўқотган шевалардир, лекин улар қозоқ тилида, асосан, сингармонизмга бўйсундирилган, лекин айрим сўзлар бу қонунни қабул қилмаган. Булар тўғрисида ўз ўрнида фикр юритилади.

Маҳаллий қозоқ адиблари ижодидаги контакт туфайли қозоқлар шевасига ўзлашган сўз ва сўз шакллари икки тоифаси тўғрисида фикр юритамиз. Булар: 1. Ўзбек тилидан ўзлашган сўзлар ва сўз шакллари. 2. Ўзбек тили орқали форс ҳамда араб тилидан ўзлашган сўзлар ва сўз шакллари. Бундай сўзлар тарихий эмас, балки замонавий лексик қатламлари ўрганилади, ҳар бир сўз қайд этилади ва уларнинг семантикасидаги ўзига хосликлар изоҳланади. Сўзнинг лексик-семантик изоҳларида айни ўринларда уларнинг фонетик структурасига ҳам, баъзан уларга этимологик характеристика ҳам бериб борилади.

Маҳаллий қозоқ адиблари томонидан ўзбек тили ареалидаги сўзлар ва сўз шакллари асарларида қўллашларини диалектизм деб юритиш ҳам мумкин, лекин қозоқ тилининг жанубий ареалларига хос сўзлар ва Ўзбекистон Республикаси ҳудудларидаги қозоқ тилига ўзлашиб, деярли, туб сўзлари қаторига ўтиб кетган. Уларнинг аксарияти “Қазақ тілінің түсіндірмелі сөздігі”да, айримлари луғатларда акс этган. Биз таҳлилга тортган сўзлар ва сўз шакллари, гарчи қозоқ тилининг луғатларида у ёки бу даражада акс этган бўлса-да, улар маҳаллий қозоқлар тилига ўзбек тили ва унинг шеваларидан ўтганлиги ҳамда адиб асарларида стилистик фигура сифатида қўлланганлиги эътиборга олинган. Демак, уларнинг барчасига нисбатан диалектизм сифатида қараш тўғри деб ҳисобламаймиз.

Шу ўринда, ўзбек тилидан ўзлаштирилган сўзларга тўхталамиз. Бундай сўзлар, аввал айтилганидек, икки манбага эга: 1) ўзбек тили шевалари, сўзлашув нутқидан ўзлашган сўзлар. Бундай сўзлар қозоқ адиблари ижодида анча кўп учрайди, албатта, бу ҳолат, аввал таъкидлаганимиздек, уларнинг маҳаллий ўзбек аҳолиси билан доимий контактининг натижасидир 2) адабий тилдан, яъни бадиий адабиёт, мактаб, вақтли матбуот, ахборот тизимларидан ўзлашган сўзлар. Тўғри, бадиий адабиётдан ўзлашган сўзлар камчиликни ташкил этади. Бунинг боиси қозоқлар ўзбек адибларининг асарларини, асосан, таржимасини ўқийдилар, лекин қозоқ адибларининг ўзбек тилидаги тарихий ва замонавий мавзудаги адабиётларни ўз оригиналида ўқиши кенг оммалашган. Шунинг учун ҳам қозоқ адиблари бу адабиёт тилидан анчагина сўзларни ўзлаштирганлар (Булар тўғрисида ўз ўрнида фикр юритилади). Мактаб, вақтли матбуот, телевидениенинг қозоқ оғзаки нутқига таъсири тўғрисида тўхталишга кўп ҳожат йўқ, чунки бу жараён барчага маълум. Бундай сўзлар мавзуй гуруҳдаги сўзларни изоҳлаш жараёнида таъкидлаб борилади.

Қариндош-уруғ ва шахсни билдирувчи сўзлар. Бундай сўзлар нисбатан кам қўлланган Бунинг боиси қозоқларда миллий анъаналарга жиддий итоат руҳида тарбияланиши билан боғлиқ. Шунда ҳам маҳаллий хусусиятлар муайян даражада ўз таъсири борлигини кўриш мумкин:

таға – тоға: *Есімде таға журтта журген кезім...* (СМ78). Т.Айдаров Тошкент атрофидаги қозоқ шеваларида нағашы ўрнида *таға* сўзи қўлланишини қайд қилган. Бу сўз график жиҳатдан фарқланса-да, фонетик жиҳатдан айнандир. Ўзбек тили таъсирида бу сўз қозоқ тилига кириб келмоқда. Аслида қозоқ тилида *нағашы* сўзи *тоға* маъносини англатади ва қўлланиш доираси ҳам кенг. *Нағашы* сўзидан маҳаллий адиблар ҳам фойдаланишган: *Жылап қалдым ақ тайлы // Нағашымды көргім кеп* (МО24). Бу сўзда ҳам а/о унлилари мослиги мавжуд.

ер – эр: *Егер менің ерім Сейіт халықтың қас жауы болса...* (РР116). *Иә, сол жігіт болады біздің еріміз* (РР284). Қозоқ тилида *ер* сўзи шахсларга, яъни жинсни кўрсатишда қўлланади, лекин бу сўзнинг *жуфти* ҳалол маъноси қайд қилинмайди, балки ўзбек тилидан айнан олинган. Бу адибга персонажнинг мағрурланишини ифодалаш учун зарур бўлган, чунки

муаллиф нуткида унинг *кўйеу* варианты қўлланмоқда. Бу сўз эса қозок тилига хосдир. Бу сўзда ҳам фонетик айнанлик сақланган.

Ўрин семали сўзлар. Бундай сўзлар ҳам санокли қўлланган. Аксинча маҳаллий адиблар қозок тилидаги умумтуркий ўрин маъноли сўзларга кўпроқ эътибор қаратишган.

таман – томон: *Аң көрсе малы таманда, // Барлығы бітті – тамам да (МО53). Кейде ол бүлк етпей, аласы мол үлкен тана көздерін жұмып, мойнын домбыраның құлағына таман әнтек ие түсіп, маужырап та отырды. (PP8).* Қозок сўзлашув тилида *таман (томон)* сўзи ишлатилмайди. Тўғри, мисоллардаги ҳар иккала қўлланишда ўзбек тилидаги каби йўналиш тушунчаси акс эттирилган. Биринчи қўлланишда *таман* сўзини *жақ* сўзи билан, иккинчи қўлланишда сўзни *қарай (қараб)* сўзи билан бериш имконияти бор эди, лекин бунга поэтик ҳолат йўл қўймас эди, яъни *таманда* сўзи *тамам да* сўз шаклига қофия қилинганлигини эътиборга олиш мумкин. Сўзда *а/о(ā)* фонемалари мослиги мавжуд.

Қишлоқ хўжалиги, мева, полиз маҳсулотларига оид сўзлар. Адиблар асарларида бундай сўзлар ҳам кам учрайди.

аңгелек – хандалак: *Сірә, өзі сары аңгелек пішінде, // Тасдай қатты, бірақ та // Қін-кішкене қауын жатар ішінде (МО310).* Бу ўринда хандалакнинг сариқлиги ўрикнинг сариқлигига ўхшатиш. *Хандалак* сўзи қозок тилига кучли фонетик ўзгариш билан ўзлаштирилган ва у маҳаллий қозок адиб асарларида акс этган. Бунда *х* ундоши туширилган, *нд* товуш бирикмаси *ң* фонемаси билан алмаштирилган, *е/а(ā)* фонемалари мослиги мавжуд.

Паррандалар ва уларга хос сўзлар. туқым – тухум. Ўзбек тилидаги *тухум* маъноси фақат Ўзбекистондаги қозоқлар шеvasида *жұмыртқа* билан синоним бўла олади, лекин *жұмыртқа* асосий лексик бирлик ҳисобланади. Қозок адабий тилида *туқхум* сўзи экинчи қўлланидиган уруғни англатади, лекин унинг қариндош-уруғ маъноси ҳам бор. М.Омарули эса уни шафтолига ўхшатади:

Бізде туқым биреу-ақ, // Бір болса да, сүйекті! (МО101). Бу ўринда адиб *тухум(жұмыртқа)*нинг ташқи кўриниши(шакли)дан фойдаланган. Фонетик мослиги: *ы/х, ы/у.*

қораз – хўроз: *Соңғы жылдары елдің ер азаматы майданға кетіп, жүрген жерінің бәрінде өзінше қораз боп көрінген ол құсы түскен әйелдерден меселі қайтып та көрмеген еді. (PP119).* Бу гапда у сўзнинг ўз маъноси, яъни биологик маъносида қўлланган эмас, балки кучли ва эътиборли маъноларида қўлланган. Маълумки, қозок тилида бу сўз ўрнида *әтеш* сўзи қўлланади. Бу сўзда *қ/х, а/ā* мослиги мавжуд.

Ҳашоратларни ағлатувчи сўзлар: шымал – чумоли: *Азанғы сәттің шымалдар // Өрікке жатыр өрмелеп (МО70).* Қозок адабий тилида бу сўз ўрнида *құмырсқа* ишлатилади. “Ўзбек тилининг изоҳли луғатида”да *құмырсқа* сўзи ҳар қандай чумоли сифатида тавсифланади. Аслида у қумурсқаларнинг бир тури ҳисобланади. Шунинг учун ҳам сўзлашув тилида *құрт-құмырсқа* тарзида қўлланиши фаолдир. ҚТАСда **шымал** сўзини Чимкент қозоқлари нуткида учраши айтилган. Демак у Ўзбекистон қозоқлари нуткига ҳам хосдир. Бу қозок адиблари сўз бойлигидан ўрин олишига асос бўла олади. Сўзда *ш/ч, ы/у, а/о (ā)* мослиги ва *і* унлиси эса қозок тилида кучсиз позитсияга эга бўлган.

шубалшаң – чувалчанг: *Шелекпен суға қосылып // шығыпты бірге шубалшаң (МО69).* Қозок тилида бу ҳашарот *жауыңқұрт, шуалшын* деб юритилади. Бу маълумот Мекембай Омарулидан олинган. ҚТТСда эса *жауыңқұрт* сўзи акс этган, лекин *шуалшын* сўзи йўқ. Маълум бўладики, кейинги сўз маҳаллий қозоқлар шеvasидагина қўлланади. Мухими шундаки, асарда у ўзбек тилидаги фонетик қиёфасига яқинлаштириб қабул қилган. Сўзларда *ш/ч, б/в, а/а (ā)* мослигини қайд қилиш мумкин.

Ўзлашган сўзлар асосан қозок тилининг фонетик хусусиятларига мослаштирилган, лекин бир сўзнинг турли фонетик вариантлари ҳам қўлланган: *давлат/даулет, әзіз/ғазиз,*

Биз ушбу кичик тадқиқотимизда Ўзбекистон Республикасидаги қозок адибларининг асарларидаги юқорида берилгани каби сўзлар учрашига амин бўлдик.

Хулоса қилиб айтганда, қардош тиллар ва уларнинг шевалари доимий контактда бўлганда адстрат ҳодисаси юз беради ва у аввало лексик ўзлашмалар тўғрисида фикр

юритишга олиб келади ва унинг оқибатида маҳаллий адиблар ҳам асар воқелигида бундай сўзларга эҳтиёж сезади.

Маҳаллий қозоқ адиблари асарларида ўзбек тилидан ўзлашган сўзлар тўрт манба орқали олинган: 1) бадий ва илмий, сиёсий адабиётларни ўзбек тилида мутолаа қилиш; 2) бевосита маҳаллий ўзбек шевадари вакиллари билан кундаликдаги мулоқот; 3) вақтли матбуот, радио, телевидение ва оммавий мажлислар; 4) маҳаллий ўзбеклар билан турмуш тарзининг умумийлиги.

Қозоқ тилидаги поэтик асарлардаги ўзбекча ўзлашмалар турли муносабатлар билан ҳам боғлиқ равишда юзага келганлигини кўриш мумкин: лакунарлик хусусияти, қофия, бўғин зарурияти ва бошқалар.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Раҳмонбердиев К. Ўзбек тил контакти. Тошкент. 1989. 6-б.
2. Айдаров Т. Қазақ тілінің лексикалық ерекшеліктері. – Алматы: Мектеп, 1975. – Б. 34 – 153;
3. Қалиев Ғ., Сарыбаев Ш. Қазақ диалектологиясы. – Алматы: Мектеп, 1967. – Б. 53 – 64.
4. Бахтикиреева У.М. Художественный билингвизм и особенности русского художественного текста писателя билинга: Автореф. ... доктора филол. наук. – Москва, 2005.
5. Рахимжанов К.Х. Языковые контакты и их отражения в региональной художественной литературе (на материале творчества писателей Павлодарского прииртышья): Автореф. ... канд. филол. наук. – Алматы, 2005.

УЎК 811

“САЙРАМОҚ” ЛЕКСЕМАСИ ВА ҚУШЛАРНИНГ ОВОЗ ҲАРАКАТИНИ ИФОДАЛОВЧИ СЎЗЛАР ТАДҚИҚИ

Д.Р.Тургунова, ўқитувчи, эркин тадқиқотчи, Андижон давлат университети, Андижон

Аннотация. Мақолада ўзбек тилида қушларнинг овоз ҳаракатини ифодаловчи сўзлар лексик-семантик гуруҳини ташкил этувчи айрим лексемалар этимологияси ва лексик-семантик хусусиятлари тадқиқ этилган.

Калим сўзлар: дидактик адабий мерос, аллегория, орнитология, прагматика, салбий услубий баҳо.

Аннотация. В статье изучены этимология и лексико-семантическая характеристика некоторых лексем, составляющих лексико-семантическую группу слов, выражающих голосовые движения птиц в узбекском языке.

Ключевые слова: Дидактическое литературное наследие, аллегория, орнитология, прагматика, серьёзная методическая оценка.

Abstract. in the article the etymology lexical semantic features of some lexemes, wich make up the lexical-semantic group of words ecsprissing the vocal movvements of birds in the uzbek language are studied.

Key words: didactic literary, heritage, allegory, ornithology, pragmatics, negativemethodological assessment.

Ўзбек тили тарихига назар ташлайдиган бўлсак, асрлар давомида кўплаб ижодкорлар томонидан қушларнинг рамзий саргузаштларига асосланган фалсафий асарлар яратганлигининг гувоҳи бўламиз. Бу анъана дастлаб Ибн Сино томонидан “Рисолатут-тайр” асари асосида бошлаб берилди. Кейинчалик Алишер Навоий “Лисон ут-тайр”, Нишотийнинг “Қушлар мунозараси”, Гулханийнинг “Зарбулмасал” асари ва яна кўплаб бошқа ижодкорлар томонидан такрорланмас аллегория санъатига асосланган ўзига хос дидактик адабий мерос манбаи шаклланди.

Қушлар турли фанларда ўша фаннинг мақсад ва вазифаларидан келиб чиқиб тадқиқ қилинади Масалан, замонавий илм-фаннинг орнитология соҳаси қушларнинг зоологик хусусиятларини махсус тадқиқ қилади [6]. Бадий адабиётда эса қуш образи мифологик характерга эга рамз сифатида ўрганилади. Ўз ўрнида шуни эътироф этишимиз керакки, тилшунослик соҳасидаги изланишларда эса асосий эътибор қуш номлари ва уларнинг лексик-семантик хусусиятларига қаратилган бўлиб, қушнинг хатти-ҳаракати билан боғлиқ сўзларнинг

камрови, халқ тили захирасидаги ўрни ва аҳамияти, тарихий шакллари, этимологияси каби муаммолар эътиборидан четда қолмоқда.

Биз қуйида ўзбек тилида қушларнинг овоз ҳаракатларини ифодаловчи айрим сўзларнинг этимологияси ва лексик-семантик хусусиятларига эътибор қаратмоқчимиз.

Ўзбек тилида *какирламоқ, какилламоқ, кукуламоқ, хувхувламоқ, вижирламоқ, вижилламоқ, қарилламоқ, замзама чек, тарона чек, чуйрушмоқ, гулгул чек, қарилламоқ, гидгидламоқ, гуд-гуд қилмоқ, чугур-чугур қилмоқ, қурқурамоқ, чиёвламоқ, чийчийламоқ, сикрийди, қичқирди, қийшламоқ, қийқилламоқ, сайрамоқ, чугурламоқ, чийжилламоқ, қагилламоқ, гужурламоқ, қурқурламоқ, қуқуламоқ, чигирламоқ, чувиллашмоқ, чагчагламоқ, чагиллашмоқ* каби сўзлар қушларнинг овоз ҳаракатини ифодаловчи сўзлар лексик-семантик гуруҳини ҳосил қилади.

Ҳозирги ўзбек тилида қушларнинг ёқимли оҳангда овоз чиқариб, хониш қилиши *сайрамоқ* сўзи билан ифодаланади [8, III, 423]. Бу лексема соф туркий сўз сифатида дастлаб Маҳмуд Қошғарийнинг “Туркий сўзлар девони” да *сажради* шаклида қайд этилган. Мисол: *сандувач сажради* – булбул ҳар хил овозлар, лаҳнлар билан сайради [5, II, 325].

Бугунги кунда *сайрамоқ* сўзи ҳар қандай қушнинг сайраш ҳаракат-ҳолатини ифодалайди. Мисол: *Гарангсиб уни сийпаб кўраётганда, каклик нариги дўнг устида сайраб юборди. Омон мерган бурила солиб яна ўрмалай кетди.* (Шукур Холмирозев “Омон овчининг ўлими”).

Алишер Навоий қушларнинг сайраш ҳаракатини ифодалаш учун икки хил лексемадан фойдаланган. Улардан бири *янгиламоқ* сўзи бўлиб, ҳар қандай қушга нисбатан “хониш қилиш” маъносини ифодалаган. Масалан: *Ҳақгўй қушнинг тамкин била зикр этури қошида қарлугочнинг бемалол янгиламоғи малолат келтурур* [3, III, 594]. Шунингдек, Навоий ўз асарларида *янгиламоқ* сўзи билан бирга *сайрамоқ* сўзидан ҳам фойдаланган бўлиб, бу лексема ҳам юқорида келтирилган маънони ифодалайди. Масалан: *Сайрағил, эй тўтеи ширин калом, Нутқи ташрифи била олий маком.* [3, III, 28-29].

Алишер Навоий ўз асарларида қушларнинг сайраш ҳаракатини ифодалаш мақсадида *замзама чек, гулгул чек, тарона чек, нараи ҳойил* каби лексемалардан ҳам фойдаланган. Масалан, *замзама чек* лексемаси булбулга нисбатан қўлланиб, унинг оҳиста, майин овозда сайрашини ифодалаган. Мисол: *Жилван ноз айламайин гул ҳануз,*

Замзама чекмай анга булбул ҳануз [3, III, 462].

Тарона чек лексемаси эса барча қушларга нисбатан умумий ишлатилиб, *сайрамоқ* маъносини ифодалаган. Мисол:

Боқиб Машиқ сори бошлаб фасона,

Чекиб тонг қушлари янглиз тарона [3, III, 462].

Қушлардаги “дард билан сайраш” маъносини ифодалаш учун Навоий *гулгул чек* лексемасидан фойдаланган. Мисол: *Кўнуб ул сарв уза булбул, чекиб гул шавқидин гулгул* [3, IV, 119].

Нарайи ҳойил сўзидан эса қушларнинг кўрқинчли, дахшатли ҳайқиришини ифодалаш учун фойдаланган. Масалан:

Чунки ушшоқ уни ёқмас эмиш ул гул қулогига,

Эй Навоий, неча булбул киби бу нараи ҳойил [3, II, 444].

Юқорида келтирилган *замзама чек, гулгул чек, тарона чек, нараи ҳойил* каби қушларнинг сайраш ҳаракатига нисбатан қўлланган сўзлар бир-биридан маъновий ва услубий жиҳатдан фарқланади. Бу сўзлар даҳо ижодкорнинг такрорланмас индивидуал маҳоратининг самараси ўлароқ бошқа адабий манбаларда учрамайди.

Туркий тилларда сўзларнинг прагматик тадқиқига оид дастлабки ҳам назарий ҳам амалий тадқиқотлар ҳеч шубҳасиз, Маҳмуд Қошғарийнинг “Девону луғатит турк” асарида келтирилган. Мисол учун, *сайрамоқ* сўзи инсоннинг беҳуда гапларни гапириш ҳаракатига – *сўзлаш ҳолатига* нисбатан қўлланиши мумкинлиги, бундай ўринда салбий услубий баҳо муносабати ифодаланиши юқоридаги манбада келтирилган. Масалан: *эр тэлим сажради* –

одам беҳуда гапларни кўп сўзлади [5, II, 325]. Ҳозирги ўзбек тилида таҳлилга олинган сўзнинг кўшимча коннотатив маънолари ҳақида кейинги изланишларимизда батафсил тўхталамиз.

Буни қарангки, қадимги туркий тилда какликларнинг жам бўлиб баланд овозда сайрашидан чиқадиган товушни ифодаловчи алоҳида лексема ҳам мавжуд экан. Маҳмуд Қошғарий *сікрїшді* лексемасини шундай маънони ифодаловчи сўз сифатида кўрсатиб ўтади. Масалан: *Олар барча (какликлар) сікрїшді* [5, II, 247]. *Сікрїшур, сікрїшмақ* вариантларига эга бўлган *сікрїшді* сўзи *қичқирмоқ* маъносини ифодалайди. Шунингдек, бу лексема қадимги туркий тилда илон ва бошқаларга нисбатан ҳам истеъмолда бўлиб, чинқирмоқ маъносини англатган.

Узоқ тарихга эга бўлган ўзбек халқ достонларида ҳам *сайрамоқ* лексемаси қўлланган бўлиб, асосан, қушларнинг ёқимли овозда сайраш ҳаракат-ҳолатини ифодалаган. Масалан: *Атрофида эккан тоза шамшод гул, Ҳар шоҳида сайраб ўтирар булбул* (“Равшан”).

Ўзбек тилида айрим қушларнинг сайраш жараёнида “какир-какир” товуш элементи ҳосил бўлади. Бундай товушга тақлид сўздан какирламоқ феъли ясалган [7, II, 295].

Какирламоқ сўзининг келиб чиқиши ҳақидаги қуйидаги қизиқарли маълумотга эътиборимизни қаратмоқчимиз. “Товуксимонлар оиласига мансуб, сайроқи тоғ қуши номини ифодалайдиган “каклик” сўзи асли товушга тақлиддан ҳосил бўлиб, унинг туб илдизи “какилламоқ” феълига бориб тақалади. Эҳтимол, “каклик” “какиллақ” бўлгандир. Изоҳли луғатда “какилламоқ”, ва “какирламоқ” сўзлари бир хил асосга эга, деб кўрсатилган. Халқ орасида “каклик какирлайди”, деган ибора йўқ” [2].

Тилимиздаги сўзларнинг маънолар хазинаси ҳақида қимматли маълумотлар берган устознинг юқоридаги фикрига қўшилаемиз. Тўғри, сўзлашув тилимизда какликнинг сайрашига нисбатан какирламоқ сўзи қўлланмайди, лекин бадиий адабиётимизда эса талайгина мисоллар учрайди. Мисол учун:

Каклиги какир-какирлаб,

Кийик улоғи дикирлаб,

Булоғи биқир-биқирлаб [Хол Муҳаммад Ҳасан <https://kh-davron.uz/>].

Бизнингча какликка нисбатан *какилламоқ* сўзини қўллаш, лайлакка нисбатан эса *какирламоқ* сўзини қўллаш ўринли бўлади. Негаки, лайлак, турна каби узун тумшукли қушларнинг тумшукларини бир-бирига тегиши натижасида ҳосил бўладиган “какир-какир” товушидан какирламоқ сўзи ҳосил бўлган. Бундай фикрга келишимизга сабаб эса уларнинг овозида худди шундай товуш элементининг ифодаланишидир. Шундай экан, какирламоқ сўзи узун тумшукли қушлар овозига нисбатан қўлланса, мақсадга мувофиқ бўлар эди. Мисол: *Ола қанотли лайлакнинг какирлаб, баҳорда хабар берганига анчагина бўлди* [7, II, 295]. Фикримизга асос сифатида қуйидаги манбани илова қиламиз [4].

Олиб борилган ўрганишлар натижасига кўра қуйидаги хулосаларга келинди. Ўзбек тилида қушларнинг сайраш хатти-ҳаракатини ифодаловчи сўзлар тил лексик захираси фондида алоҳида лексик-семантик гуруҳни ташкил қилади. Бу гуруҳдаги *замзама чек, гулгул чек, тарона чек, нараи ҳойил* каби лексемалар Навоий асарлари тилига хос. *Сайради* лексемаси XI асрда *сажради* шаклида истеъмолда бўлган. XIV-XV асрда, хусусан, Навоий давридан бошлаб фонетик ўзгариш таъсирида сайради шаклига келгандир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Бегматов Э., Мадвалиев А. ва бошқалар. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Тошкент : www.ziyouz.com.
2. Эшқобил Шукур. Сўздан сўзнинг фарқи бор. <https://uzpedia.uz/>.
3. Фозилов Э. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. IV томлик. – Тошкент. Фан.1985.
4. http://givnost.ru/wp-content/uploads/2018/06/aist-belyy-golos-6581-onbird.ru_.mp3.
5. Муталлибов.С. Маҳмуд Қошғарий. Туркий сўзлар девони. III томлик. – Тошкент. 1963. www.ziyouz.com.
6. Юлдашева Дилноза Бекмуродовна. Ўзбек тили орнитонимларининг структуравий ва семантик тадқиқи. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори диссертацияси автореферати. – Самарқанд. 2020.
7. Ўринбоева Д.Б. Фольклор асарлари тилининг изоҳли луғати. Самарқанд – 2017.–Б. 223.
8. Ўзбек тилининг изоҳли луғати (электрон шакл). – Тошкент: Ўзбекистон. 2020. <http://idum.uz/uz/archives.10087>.

ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТЬ РОМАНА Д.БРАУНА «ИНФЕРНО» И ЕГО ГИПЕРТЕКСТ

Т.П.Хамракулов, преподаватель, Международного Университета Туризма и Культурного Наследия «Шелковый Путь», Самарканд

Annotatsiya. Ushbu maqola "Do'zax" romanining bevosita intertekstualligi xususiyatlarini ochib beradi, uning turli qahramonlar bilan bog'liq bo'lgan ko'p darajali tabiati, shuningdek, "Do'zax" va "Jannat" dan olingan alohida satrlarni iqtibos va o'zgartirish, talqin qilish bilan bog'liq. "Ilohiy komediya". Intellectual detektivning janr xususiyatlarini hisobga olgan holda, iqtibos, "asl matn yo'nalishi bo'yicha replika" jinoyatni tergov qilish vektoridir.

Kalit so'zlar: intertekstuallik, intellektual detektiv, Gipermatn, gipoteks, pretsedent matn, badiiy ong.

Аннотация. В данной статье раскрываются особенности прямой интертекстуальности романа «Инферно», отмечается ее многоуровневость, связанная с разными героями, а также с цитированием и трансформацией, интерпретацией отдельных строк из «Ада» и «Рая» «Божественной комедии». Учитывая жанровые особенности – интеллектуального детектива, цитатность, «реплика в сторону исходного текста» есть вектор расследования преступления.

Ключевые слова: интертекстуальность, интеллектуальный детектив, Гипертекст, Гипотекст, прецедентный текст, художественное сознание.

Abstract. This article reveals the features of direct intertextuality of the novel "Inferno", notes its multi-level nature associated with different characters, as well as with quotation and transformation, interpretation of individual lines from "Hell" and "Paradise" of the "Divine Comedy". Taking into account the genre features of the intellectual detective, quotation, "replica in the direction of the original text" is a vector for investigating a crime.

Key words: intertextuality, intellectual detective, Hypertext, Hypotext, precedent text, artistic consciousness.

Роман Д.Брауна «Инферно» 2013 г является явным и декларативным интертекстом. Важно, что материалом, текстом-источником, на котором базируется весь комплекс (начиная от названия до главной интриги, от символики до культурного пространства) расследования является великая «Божественная комедия» Данте, то есть прецедентный текст. Д.Браун как бы демонстрирует все формы интертекстуальности от просто цитирования терцин «Ада» до интерпретации их для расследования в разных ситуациях Р.Лэнгдоном. Фоновые знания (биография Данте- история посмертной маски- картина Боттичелли), анализ культурного пространства Флоренции, Венеции и Стамбула – есть векторная отсылка к тексту «Ада». Все вышеперечисленное считаем осознанным авторским приемом- подчеркнутым приемом интертекстуальности. Предварительная творческая работа над текстом «Божественной комедии», когнитивный анализ глубинных смыслов «Ада» есть проявление художественного сознания Д.Брауна: « Когда читатель, является одновременно еще и писателем, то его рефлексия над чужим текстом может вылиться в форму художественного текста, одним из референтом которого будет исходный чужой текст» (Лукин 1999:172).

.Проблема интертекстуальности получила свое активное развитие, начиная с доклада Ю.Кристевой в 1968 году, до сегодняшних научных разработок. Взяв за основу определение интертекстуальности «...вид и способ построения художественного текста..состоящий в том, что текст состоит из цитат и реминисценций к другим текстам»(Руднев 1997:113), проанализируем «работу» данного явления в тексте и структуре романа. Обращение Д.Брауна к имени и творчеству Данте определяет не только нарративную структуру интеллектуального детектива, но и его своеобразие (разгадки квеста лежат в интерпретации символики «Божественной комедии»), культурное пространство Флоренции, Стамбула- становятся местом преступления и т.д. Д.Браун демонстрирует в романе «Инферно» настолько тонкое и глубокое прочтение великой поэмы, знание биографии Данте, что позволяет писать о

нескольких «пластах» интертекстуальности. Важно использовать продуктивное понятие «текста в тексте», которое Ю.М.Лотман соотносит с явлением «многоуровневых и многогранных отношений с исходным текстом, представляя «качественно новый этап в усложнении структуры текста» (Лотман 1981: 6). Д.Браун воссоздает в романе «Инферно» «текст о Данте», пластично и логично вписывая его в план криминального расследования. К примеру, обоснованно необходима картина Боттичелли, история посмертной маски Данте, культурные объекты, связанные с именем великого флорентийца.

Роман «Инферно» - интеллектуальный детектив, главным расследователем которого традиционно является ученый, специалист по религиозным символам – Р.Лэнгдон. Считаем, что обращение к главам «Ада» и 25 главе «Рая», интерпретация их Р.Лэнгдоном, цитирование «Божественной комедии» почти всеми героями «Инферно» создает трансформацию «текста в тексте» в прямой зависимости от контекста и ситуации.. Все вышесказанное позволяет обратиться еще к одному важному термину в когнитивном литературоведении - гипертексте: « Гипертекст(ГТ) - нелинейный набор гипотекстов, интегрирующий в информационные ресурсы и содержащие узлы перехода от одного гипотекста к другому, позволяющие пользователю избрать последовательность их усвоения» (Шехтман 2014: 6). Учитывая возможности жанра «интеллектуального детектива», которые Д.Браун воссоздает на всех уровнях традиционного жанра(преступление, система антагонистов-персонажей, погоня) и интеллектуального квеста, основанного на творчестве Данте, согласимся с Н.А. Шехтманом: « ГТ –это путь к интеллектуальному богатству, многовариантности понимания». Необходимо отметить, что понимание интертекстуальности «Инферно» начнем с названия, дублирующего название первой части поэмы «Божественная комедия». Ученые справедливо подчеркивают неразрывную связь заголовка с текстом, его «мотивированность» самим текстом; считают «знаком с уникальным значением» (Лукин), так как заголовок встречается и актуализируется множество раз. Второй раз «Инферно» отмечен в ФАКТАХ (традиционное авторское уточнение Д.Брауна, подчеркивающее некую реальность, происходящего в романах- Т.Х.): «Inferno is the underworld as discribed in Dante Alighieri's epic poem The Divine Comedy....»

Третьей небольшой «репликой» в сторону «Божественной комедии» является эпитафия: « The darkest in hell are reserved for those who maintain their neutrality in times of moral crisis». Данный эпитафия не просто эпитафия, он неоднократно повторяется в тексте, в связи с разными ситуациями и героями, приобретая новые смыслы: « Эпитафия может указывать на основную тему. Его повтор в тексте встречается гораздо реже, чем заглавие, но если это происходит, то значимость такого повтора весьма велика»(Лукин 1999:72). Д.Браун делает эпитафия значимым ,к примеру, в борьбе Б.Забриста с доктором Сински, когда не договорившись, он просто посылает письмо-предупреждение со знаменитым высказыванием Данте(глава 38). Криминальный сюжет романа способствует тому, что герои из противоположных лагерей, должны объединиться перед лицом страшной бактериологической опасности. В главе 73 шеф и доктор Сински смотрят послание Б.Забриста: «The darkest in hell»- he whispered....»(Brown 2013 : 423). Данное послание в контексте с указанием даты и местом преступления, звучит как обвинение бездействию Всемирной Организации, а усиливается обвинение факт гибели Бертрана Забриста. В эпилоге автору необходима иная тональность контекста, в котором звучат данные слова: «For Langdon, the meaning of these words had never felt so clear...»(Brown 2013 : 610). Во-первых, участие в расследовании дало Р.Лэнгдону убежденность в его личной ответственности за судьбы мира. Во-вторых, модальность нового прочтения Данте меняется у героя после завершения расследования: « ... it was about the power of the human spirit to endure any challenge no matter how daunting»....»(Brown 2013 : 610).

Структура романа – детектива предполагает несколько уровней расследования, включающие ошибки, тайны и недомолвки. В романе «Инферно» есть два центра, ведущих расследование: команда шефа и Р.Лэнгдон с Сиеной Брукс. Оба расследования центрированы на анализе и расшифровки тайных знаков «Божественной комедии». Д.Браун подчеркивает огромную разницу в понимании значимости и значении «Божественной комедии» для Шефа и Р.Лэнгдона, это как «лакмусовая бумага» их характеристики.

История деятельности консорциума связана с особым зеленоглазым клиентом, который передает красную флешку для «среброволосой дьяволицы» в назначенный день: «She will discover it is a map.... her own personal Virgil» (Brown 2013 : 95). Более того, клиент оставляет шефу книгу со странным комментарием : «...this book was written for me» И еще более неожиданной для шефа просьбой/приказом : «Read it. It will help you understand all I have done» (Brown 2013 : 97). Все эти фразы с цитатой из «Ада» станут значимыми «пазлами» в дальнейших событиях романа, но Д.Брауну необходимо отметить, насколько несведущ был шеф, и что участие его команды в опасной игре заведомо минимальны: «The provost had no idea what this mean but he'd read enough» (Brown 2013: 98). Первый удар по тому незнанию – пропажа из ячейки банка флешки. Уже отмечалась важность такого понятия как гипертекст («выход за пределы исходного текста в мир денотатов и сигнификатов»), необходимо привести определение гипотексту, чтобы продуктивно использовать данные понятия для анализа текста романа: «Под гипотекстом как способом организации структурирования знания подразумевается фрагмент гипертекста, но если гипертекст –это нелинейный организованный объем полной логической информации, то в гипотексте наблюдается характерная для любого текста ее линейная организация» (Шехтман 2014: 52). Таким образом –гипотекст будет определяться в романе «Инферно» линией Бертрона Зобриста, его безумной любви к Данте(что подтверждается многочисленными факторами, помимо основной загадки). Отметим, что «узлом» гипертекста является параллельная линия расследования Сински и консорциума, которую провоцирует Б.Зобрист, в тексте романа неоднократно указывается на этот «предмет», сотворенный зеленоглазым трансгуманистом. Предположим, что обращение измененной «Карте Ада» есть также прием интертекстуальности, так как предмет имеет в романе несколько функций помимо характеристики профессиональной проницательности Р.Лэнгдона.

1. «Карта Ада» демонстрирует глубокие знания текста «Божественной комедии» Б.Зобристом, его длительную интеллектуальную работу для зашифровки послания ВОЗ.

2. Продуманный план, который поэтапно должен быть реализован в культурном пространстве мест, связанных с биографией и героями Данте, даже фактом исполнение ораторией Ф.Листа «Данте» в подземном дворце Стамбула в течение 7 дней.

3. Посмертная шутка Б.Зобриста над доктором Сински: «His letter said he wanted me to be the first to visit ground zero which nobody would ever find without following his Map of Hell» (Brown 2013: 476).

4. По закону детективного жанра автор придерживает объяснение того, для чего и как Р.Лэнгдон появился во Флоренции, встретился с Иньянцио. Почти в конце повествования доктор Сински признается: «I didn't have much hope of understanding the map in time, so I recruited you to help me» (Brown 2013: 476).

Все главные персонажи «Инферно» так или иначе, связаны с «Божественной комедией» Данте. Самый большой «удельный вес» в главах романа принадлежит Роберту Лэнгдону. Основной сквозной персонаж всех романов Д.Брауна профессор религиозной символики Р.Лэнгдон выбран автором как единственный специалист, как интеллектуальный центр, куда стягиваются все нити расследования преступления. Важно отметить, что с самого начала расследования автору необходим такой знаток творчества Данте, чтобы организовать «диалог» между героями. 1. Именно Бретан Забрист добавил на «Карте ада» Боттичелли буквы, изображение фигурки чумного доктора и надпись: «The truth can be glimpsed only through the eyes of death» (Brown 2013: 84). По задумке автора это должно служить для Лэнгдона подсказкой или направлением в кроссворде. 2. Маска Данте, которую Бертран Забрист выкупил и оставил в музее на хранение, является следующим вектором в расследовании. Примечательно, что понимающим интерпретатором компилятивного текста может быть только Лэнгдон, который сразу узнает первую строчку : «The path of text was eerily reminiscent of Mount Purgatory's spiraling pathway to paradise» (Brown 2013: 333). Написанное Бертраном Забристом послание также выдает в нем человека, умеющего компоновать и трансформировать некоторые строчки Данте в зашифрованные подсказки о месте

преступления. Именно Р.Лэнгдон, специалист по символике, разбирает строчки 9 кругов(даже такая прямая отсылка к кругам Ада) в Левой Архимедовой спирали: «Zobrist, after all, by altering Botticelli's Mappa dell'Inferno, had already revealed his proclivity for collaborating with the masters...»(Brown 2013: 334). Считаем, что такая «переработка» стихов почти всей первой части «Божественной комедии» есть также вариант «интертекстуальности», тем более необходимой для расследования.

Р.Лэнгдон.- знаток творчества Данте, неоднократно бывал во Флоренции, что объясняет его знания культурного пространства города, знакомства с работниками музеев. Более того, Д.Браун использует излюбленный нарративный прием - обращение к ретроспективной лекции Р.Лэнгдона о Данте, чтобы дать расширенное представление о том или ином факте. Все это позволяет писать о широте и уникальности творческого сознания Д.Брауна: « Целостный характер феномена сознания определяется его системностью, в основе которой лежат психогенетические и ментально мировоззренческие особенности личности писателя»(Кошечко 2012: 285). Ведь, чтобы создать такое мощное произведение, необходимо было найти самому логические «зацепки» в «Божественной комедии», смоделировать их с знаковыми памятниками в культурном пространстве (Флоренции-Венеции-Стамбула), переформатировать в кроссворд для Забриста и «спустить» загадки для Р.Лэнгдона. Представляется возможным в этой связи говорить об особом понимании и реализации приема прямой интертекстуальности Д.Брауном, автором «Инферно». Н.С.Валгина, характеризуя работу с текстом, подчеркивает: «...важно обратить внимание на то, как он сделан, поскольку текст –это не сумма компонентов, а цельное произведение, имеющее целеустановку, функциональное назначение и обладающее авторской модальностью» (Валгина 2003:3). «Целеустановка»- создание гипертекста, в котором заработали все фоновые знания о Данте, художниках, которых вдохновила «Божественная комедия», культурная экскурсия по музеям Флоренции и Стамбула. «Функциональное назначение» - это просветительский посыл «Инферно», когда миллионы читателей не просто расширили свой культурный горизонт, но и креативно интерпретировали, вслед за Лэнгдоном, интеллектуальный квест.

Д.Браун создал детектив, в котором множество гипотез, ситуаций, связанных с несколькими линиями расследования. Как уже отмечалось, одна линия-это интерпретация символов, зашифрованных Бретаном и проработанных Р.Лэнгдоном «Ада» Данте. Вторая линия связана с поисками похищенной маски Данте и посланием Иньяцио: «The gates are open to you... Paradise Twenty- five» (Brown 2013: 240). Указания Иньяцио автор разворачивает в 52 главе «открытую» интертекстуальность – цитирование отрывков из 25 главы «Рая». Важнее то, как показана работа творческого сознания героя, как идет процесс расшифровки текста, доступная для понимания только знатоку творчества и жизни Данте: «Langdon stared at the words ... he'd almost missed a glowing prospect in the very opening lines.. « at my baptismal font» (Brown 2013: 300).

Д.Браун создает в «Инферно» уже не просто «реплику в сторону другого текста»(Ю.Кристева),а интерпретирует текст Данте и иллюстрации Боттичелли, находит подсказки для собственного интеллектуального, с множеством сюжетных линий, детектива: «Благодаря интертекстуальным связям текст выступает и как «конденсатор культурной памяти» и как «генератор новых смыслов» (Ю.М.Лотман), которые возникают в результате преобразования цитат...»(Николина 2003: 224). Справедливость данного высказывания по поводу преобразования цитат доказывают неоднократные повторы «Bloodred waters» и «the chthonic moncter», догадка об имени и местоположении гробницы: « Enrico Dandolo.... The doge who lived forever» (Brown 2013: 433). Раскрытие последней тайны приведет расследование в Стамбул, сначала в знаменитую Айя- Софию,а затем в « Еребатан-сарай»,где в течение 7 дней Стамбульский государственный симфонический оркестр исполнял «Данте-симфонию» Ф.Листа: «These 6 words the most famous line in all of Dante's Inferno... Abandon all hope ye who enter here» (Brown 2013: 536). Как видим, Д.Браун вновь закольцовывает словом « Inferno» финал романа, что позволяет считать его многозначным.

Таким образом, можно в результате подчеркнуть сложную и интертекстуальную предварительную работу художественного сознания Д.Брауна, направленную на расшифровку продуктивных символов Данте, которые вновь зашифрованы в художественном тексте «Инферно». Многоплановость и многоуровневость интертекстуальности в интеллектуальном детективе проявляется от заглавия и эпиграфа до ситуаций, связанных с глобальным расследованием угрозы человечеству Б.Зобристом.

Основной пласт интертекстуальности (гл. «Ада» и 25 песни «Рая») связан с когнитивной личностью Р.Лэнгдона, его избранностью как профессионала.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Валгина Н.С. Теория текста. Учебное пособие. - М.: Лагос, 2003. - 173 с.
2. Кошечко А.Н. Болезнь как экзистенциальный феномен в творческом сознании Ф.М. Достоевского // Вестник КемГУ. - 2012. - №4(52). - т.3. - С.285-289.
3. Лукин В.А. Художественный текст: Основы лингвистической теории и элементы анализа. М.: Из-во «Ось-89», 1999. - 192 с.
4. Лотман Ю.М. Текст в тексте // Ученые записки Тартуского гос. у-та 1981. Вып 567. - С.5-6.
5. Николина Н.А. Филологический анализ текста М.: Издательский центр «Академия», 2003. - 256 с.
6. Руднев В.П. Энциклопедический словарь культуры XX века М.: Аграф, 1997. - 384 с.
7. Шехтман Н.А. Понимание речевого произведения и гипертекст-Оренбург. Из-во ОГПУ, 2014. - 148с.
8. Brown D Inferno. Anchor books. A division of random house. INC. - New York, 2013. - 672 p.

УЎК 81-13

"ДЕВОНИ ФОНИЙ"ДА ТАТАББУЪЛАР ТАЛҚИНИ

(Алишер Навоийнинг Амир Хусрав ғазалларига татаббуълари мисолида)

Н.Н.Худоёрва, ўқитувчи, мустақил тадқиқотчи, Термиз муҳандислик-технология институти, Бухоро давлат университети, Бухоро

Аннотация. Ушбу мақолада Алишер Навоийнинг Амир Хусрав ғазалларига татаббуълари мисолида сўз боради. Алишер Фоний ғазалларининг Хусрав Деҳлавий шеърятига жавоб тариқасида яратилган ғазаллар билан муқояса этилиши яхши самаралар берди (18; 211). Деҳлавий ва Фоний ғазалларини чоғиштириши жараёнида Яқин ва Ўрта Шарқ адабиётида назирагўйлик тарихи, унинг тарихий илдизи масалаларининг турли қирралари ёритилди. Икки устод санъаткор ғазалларининг қиёсий таҳлили натижасида жиддий илмий хулосалар ўртага ташланди.

Калит сўзлар: Девони Фоний, татаббуълар талқини, Амир Хусрав ғазаллари, Алишер Навоий

Аннотация. В данной статье рассматриваются на примере прелюдий Алишера Навои к газелям Амира Хусрава. Хорошие результаты дало сравнение газелей Алишера Фони с газелями, созданными как ответ на поэзию Хосрава Деглави (18; 211). В процессе сравнения газелей Дехлави и Фони были освещены различные аспекты истории назирагоизма и его исторических корней в литературе Ближнего и Среднего Востока. В результате сравнительного анализа газелей двух мастеров-художников были выявлены серьезные научные выводы.

Ключевые слова: Девони Фони, интерпретация татаббу, газелей Амира Хусрава, Алишера Навои

Abstract. This article deals with the example of Alisher Navoi's preludes to Amir Khusrav's ghazals. The comparison of Alisher Foni's ghazals with the ghazals created as a response to Khusrav Dehlavi's poetry gave good results (18; 211). In the process of comparing Dehlavi's and Foni's ghazals, various aspects of the history of Naziragoism and its historical roots were illuminated in the literature of the Near and Middle East. As a result of the comparative analysis of the ghazals of two master artists, serious scientific conclusions were revealed.

Keywords: Devoni Foni, interpretation of tatabbu, ghazals of Amir Khusrav, Alisher Navoi

Яқин ва Ўрта Шарқ классик адабиётида издошлик қайси жанрда бўлмасин “татаббуъ” истилоҳи билан аталади. Шунингдек, “пайрав”, “назира”, “жавоб”, “муқобила”, “истиқбол”,

“издошлик”, “эргашиш”, “ўхшатма” атамалари “татаббуъ” баробарида ишлатилади. Назира ғазалларда аввалги ғазал (ўтмишдош ёки замондош шоир ғазали)нинг мавзуи, воқеа тасвири, тимсоли, вазни, қофияси ва радифини сақлашга қатъий амал қилинади. Назира боғлаш шунчаки эрмак ёки оддий тақлидчилик бўлмай, балки маълум ҳаётий эҳтиёж заминида вужудга келиб, ўзининг махсус қонуниятларига ва талабларига эгадир. “У шоирдан катта истеъдод, юксак адабий-эстетик дид ва маҳоратини талаб қилади. Шу жиҳатдан қараганда, ўхшатма ёзиш янги мустақил шеър ёзишдан ҳам мураккаброқ ва масъулиятлироқ”дир (12.Сулаймонова).

Татаббу' - “эргашмоқ”, “изидан бормоқ” маъносини ифодаловчи сўз бўлиб адабиётшуносликда ижодкорнинг бошқа шоир билан беллашиш, мусобақалашуш мақсадида унинг бирор асарига жавоб ёзиш усули шу сўз билан аталади. Мусобақалашаётган шоир бирон асарга жавоб битар экан, ўша асар муаллифи билан бир хил имкониятга эга бўлиши зарур. Шунинг учун ҳам жавоб ўша асарда танланган мавзу, вазн ва қофия доирасида ёзилиши шарт. Татаббуълар шеърятнинг исталган жанри ёки шакли асосида – фарддан дostonгача ёзилиши мумкин. Адабиётимиздаги татаббуълар кўпроқ ғазал ва дoston шаклларида битилган.

Алишер Навоий форс-тожик классик адабиётининг қатор йирик намояндалари ғазалларига жавоб ғазаллар битди. “Девони Фоний” татаббуъларининг аксари Ҳофиз – 237, Жомий – 52, Деҳлавий – 33, Саъдий – 25 ғазалларига эргашиб битилган татаббуълардан иборатдир. Қолганлари Котибий (вафоти 1435) – 5, Шоҳий (1385–1452) – 5, Ҳўжандий (1321–1401) – 4, Суҳайлий (1444–1502) – 4, Ҳасан Деҳлавий (1254–1327) – 3, Ҳусайний (1438–1506) – 2, Вафой (вафоти 1492) – 2, Ҳожа Салмон (1310–1376) – 1, Ҳожа Уҳд – 1, Саидқосим Анвор (1356–1433) – 1 сингари қалам усталари шеърларига пайрав қилинган.

“Девони Фоний”да Деҳлавий ғазалларига ёзилган татаббуълар алоҳида салмоққа эга.

Амир Хусрав:

Эй бод, бурқаъ барфikan он рӯи оташнокро,

В-эй дида, гар сафро кунам, обе бизан ин хокро (1– С.29).

Мазмуни:

Алишер Фоний:

Гар парда андозад маҳам он рӯи оташнокро,

Сўзам бо оташин нух пардаи афлокро (2–Б.10 тўғрилаш).

Мазмуни:

Хусрав Деҳлавий қаҳрамони ғазалнинг биринчи байтида шамол (бод)га ва кўз (дида)га илтижо қилиб, оташ юзли ёр юзидан чимматни кўтар, гар ўтли йўтолсам (сафро кунам), тупроққа сув пурка (обе бизан ин хокро), негаки у ерни куйдиради. Алишер Навоий қаҳрамони оташин оҳим билан тўққиз фалак пардасига ўт кўяман, дейди. Ҳар икки ҳолатда сабаб битта, ёр оташин юзини парда ичра яширганлигидир, кўринадики, Навоий устод тасвирини ривожлантириб иғроқ-ғулуда муносиб рақобат билдира олган. Деҳлавийнинг биринчи ва ўнинчи байтини бирга олиб, Навоийнинг биринчи байти билан солиштириб кўрсак ажойиб ҳодисанинг шоҳиди бўламиз.

Амир Хусрав:

Эй бод, бурқаъ барфikan он рӯи оташнокро,

В-эй дида, гар сафро кунам, обе бизан ин хокро.

Гўй баромад гоҳи **хоб** андар дили шаб офтоб,

Он дам к-аз оҳи **субҳтоб** оташ занам афлокро (1– С.29).

Алишер Фоний:

Гар парда андозад маҳам он рӯи оташнокро,

Сўзам бо оташин нух пардаи афлокро (2–Б.10).

Хусрав Деҳлавийнинг икки байтидаги маънони Алишер Навоий бир байт қобиғида куради, уларни бир байтда жамлайди ва ихчамликка эришиб, ажойиб манзара яратади. Яна диққат қилинса, ҳар икки шоирнинг бадий маҳорати, уларнинг санъаткорлиги шу байтлар мисолида янада муфассалроқ намоён бўлади. Ҳар икки матлаъда “оташ” сўзига аниқ урғу

берилади ва шу калом (сўз) атрофида қаҳрамон ҳолати очиб борилади ва умумий тасвирнинг чуқур жиҳатлари равшанлашиб боради. Масалан Деҳлавий “оташ” сўзи воситасида қаҳрамоннинг турли сифатларини беради, ёр таърифини сифатлашда ҳам айнан шу сўз қўл келган. “Оташ” бу – юз, чехра, оташ – кўз, оташ – сув, кўз – сув, оташ – офтоб, оташ – тоб, оташ – оҳ кабилар. Деҳлавий ва Навоий биргина “оташ” калимаси билан ҳам тазод, ҳам сифатлаш усуллари қўллаб, яъни оташ Деҳлавийда сув билан қарама-қаршилантиради, зеро ушбу сўзлар табиатан ҳам бир-бирига зиддир. Навоий ўз матлаъсининг икки ўрнида “оташ” сўзини ишлатилади ва шу сўз атрофида қаҳрамон ҳолатини тасвирлашда тўлиқ эришади. Эътибор қилинг: оташ ва оҳ, оташ ва ой, оташ ва фалак, оташ ва парда, оташ ва юз, ой ва юз, ой ва парда, юз ва парда, негаки оташ ва оҳ, оташ ва фалак бир-бирига уйғун маънолар касб этади. Энди ёр жамоли оташ, ёр юзи ой, оташ ва ой – ёр юзи, ёр юзи – ой, оташ – юз парда ичра яширин, пинҳон, шул сабаб ошиқ. Демак оташ – ёр юзи, ёр юзи – ой, оташ – оҳ, ошиқнинг оҳи оташли, ўтли, парда ва фалак, парда ва оташ, парда ва юз, парда ва ой, оташ, юз, ойни фалак бекитмоқда, бу фалаkning кажрафторлигига ишора, шундан ошиқ ўтли оҳи ила фалакка – замонга қарши чиқмоқчи, тўғрироғи чиқаяпти ҳам. Бу хил ҳусусият Деҳлавийнинг ўнинчи байтида ҳам яққол кўринади, унда шоир шаб ва оташ, тун ва қуёш, субҳ ва шаб тазодларини устакорона қўллаб, ошиқ ўз оҳи билан фалакка ўт қўймоқ истагида ёнади.

Амир Хусрав:

Он дам ки мепўши **қабо**, маҳром, аз баҳри **худо**,
Пўшида дор аз чашми **мо** он қомати чолокро (1–29).

Алишер Фоний:

Афтад ба мардум сад **хатар** гўяд малойик **алҳазар**,
Ҳар сў ки сози **жилвагар** он қомати чолокро (2–10).

Деҳлавий “он қомати чолокро” – чиройли қоматни биздан яшир, бизнинг кўзимиздан пинҳон тут дейди, сабаби у ошиқни тоқатсизлантиради, уни жабр-зулмга маҳкум этади. Навоий устоднинг айнан шу байтини давом эттириб, унга жонли тасвир ва ҳаётини лавҳалар бахш этади. Деҳлавий қаҳрамонининг зорланишида жон бор, жавобни Навоий беради: гўзал қоматининг ҳар тарафга намоиш этсанг, инсонларни хатарга солганинг етмагандай, ҳатто фаришталарни ёқа чок этишга мажбур этасан! Юқоридаги мисол тариқасида келтирилган ҳар икки байт ҳар жиҳатдан ўзининг реал ва логик асосларига эгаллиги ила ажралиб туради.

Алишер Навоий гоҳи Амир Хусрав Деҳлавий байтларининг чинакам мафтунига айланади, бу “идрок” кофияли байтлар мисолида кўринади.

Амир Хусрав:

Ҳаргиз лабе надҳи **ба ман** в-ар бўсае гўй **бизан**,
Оям чу наздики **дахан**, раҳ гум шавад идрокро (1–29).

Хусрав Деҳлавий байтидаги мазмун ўз теранлиги билан кишини ҳайратга солади, Алишер Навоий уни тақрорлашдан ўзини асрайди ва унинг бошқа мазмуний қирраларини топишга интилади.

Алишер Фоний:

Бояд ки масти **фан кун** дайри муғон **маскан кун**,
Гар боядат **равшан кун** ойнаи идрокро (2–Б.10).

Алишер Навоий қаҳрамонига қанчалик мастлик ва таркидунёчиликни ўзинга шиор қилиб олсанг ҳам – “Бояд ки масти фан кун, қўи фано маскан кун”, аммо ақлни равшан тут, ақлдан озма – Гар боядат равшан кун, ойнаи идрокро”, - дейди. Лекин инсоф юзасидан айтганда Деҳлавий байти Навоийни лол қолдирганидек, ғазалхоннинг ҳам бор вужудини қамраб олади. Деҳлавий байтининг иккинчи мисрасида ошиқлик ҳусусида шоҳ фикрлар айтилган: “Оям чу наздики даҳан, раҳ гум шавад идрокро”, ахир бекиёс шайдолик аломати, чин ошиқлик белгисининг таърифи бундан ортиқ бўлмайди.

Ҳар икки ғазалда “таръёк” деталига алоҳида урғу берилади:

Амир Хусрав:

Жонам чу рафт аз тан **бурун**, васлам чи кор ояд **кунун**,

Ин захр бигзашт аз **фусун**, зоеъ макун таръёкро (1–С.29).

Алишер Фоний:

Оний дар ин дайр **олам** чун муҳлат шуд захри **ғам**,

Чун муршид жон бахш **дам** з-ў нўш кун тарёкро (2–Б.10).

Таръёк – май каби шодлик, шўхлик рамзи, ғам-аламдан фориг бўлиш белгиси. Навоий таръёк воситасида “дайри алам” – алами дунёдан, унинг ғамларидан, найрангларида хориж бўлмоқчи. Бу гоё ҳар икки байтда айтарлик бир хил жаранглайди, ҳатто Хусрав байти ғазалнинг якунидек янграйди. Навоий буни яхши англагалиги боис “тарёк” деталини айнан ғазалнинг мақтаёсида беради. Ушбу хил маъно ва мазмун, тасвир ва услубий яқинликлар, ҳамоҳангликлар, гоҳо мақсад ва фикрдаги ўхшашликлар тез-тез учраб туради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Алишер Навоий: комусий луғат. 12-жилдлар /Масъул муҳаррир Ш.Сироҷиддинов. – Т.: Sharq, 2016.
2. Давлатов О. Фонийнинг мухтараъ ғазаллари / ЎзАС, 2013. № 47.
3. Комилов Н. Фақр нури порлаган қалб (Алишер Навоийнинг форсий қасидалари). – Т.: Маънавият, 2001.
4. Шодиев Э. Навоий татабуларига оид баъзи мулоҳазалар: “Девони Фоний” ҳақида // Ўзбек тили ва адабиёти. – Т., 1997. - № 2.
5. Зоҳидов Л. “Девони Фоний” бадийига доир мулоҳазалар // Адабиёт кўзгуси. – Т, 2010. – № 10.
6. Юсупова Д., Куროнов С. Навоийнинг форсий қасидалари // Жаҳон адабиёти. – Т, 2011.
7. Ўзбек адабиёти тарихи. Беш жилдлик. 2-жилд (XV асрнинг иккинчи ярми). –Т.: Фан, 1977.

УДК 808.2-5

О ПЕРЕВОДЕ КРЫЛАТЫХ ВЫРАЖЕНИЙ С РУССКОГО ЯЗЫКА НА УЗБЕКСКИЙ

(на материале идиом из кинокомедии «Иван Васильевич меняет профессию»)

Ш.Э.Худайбергенов, заведующий кафедрой, Негосударственное образовательное учреждение «Университет-Маъмуна», Хива

Аннотация. Ушбу мақолада идиоматик ибораларнинг рус тилидан ўзбек тилига таржима қилиш масаласи ёритилади. Материал сифатида мумтоз кинокомедия ҳисобланган “Иван Васильевич касбини ўзгартиради” фильмида қўлланилган бирликлар танланган. Таржимоннинг матнни ўғирлигига ижодий ёндашгани алоҳида таъкидланади.

Калит сўзлар: киноидиома, ибора, таржима, таржимон, ижодий ёндашув, комедия, акцент, асл матн, лингвомаданий контекст.

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос о переводе идиоматических выражений с русского языка на узбекский. В качестве материала выбраны выражения, использованные в классической кинокомедии «Иван Васильевич меняет профессию». Особо отмечается творческий подход переводчика к передаче смыслового содержания текста.

Ключевые слова: киноидиома, выражение, перевод, переводчик, творческий подход, комедия, акцент, оригинальный текст, лингвокультурный контекст.

Abstract. This article discusses the issue of translating idiomatic expressions from Russian into Uzbek. Expressions used in the classic film comedy “Ivan Vasilievich: Back to the Future” were chosen as material. The translator's creative approach to conveying the semantic content of the text is especially noted.

Key words: film idiom, expression, translation, translator, creative approach, comedy, accent, original text, linguocultural context.

«Иван Васильевич меняет профессию» представляет собой образец классической кинокомедии, сочетающей в себе юмор, сатиру и элементы фарса. Фильм отличается остроумным сценарием, яркими диалогами и непредсказуемыми поворотами сюжета, что делает его истинным шедевром комедийного жанра.

Кинокомедия «Иван Васильевич меняет профессию» заслуженно стала культовой картиной и одним из наиболее известных и любимых фильмов в истории русской (советской) кинематографии. Она абсолютно универсальна и понятна для зрителей разных возрастных категорий и социальных слоев, что свидетельствует о её исключительной привлекательности.

Комедия была снята режиссёром Леонидом Гайдаем в 1973 года по мотивам пьесы М.Булгакова «Иван Васильевич» [4].

Сюжет фильма. Инженер Тимофеев изобретает машину времени в своей московской квартире и сюжет разворачивается вокруг путешествия персонажей во времени [4].

Среди ярких языковых особенностей кинокомедии «Иван Васильевич меняет профессию» можно особо отметить использование исторической лексики, жаргонных фразеологизмов, просторечных и бранных выражений, устаревших форм обращений, варваризмов, а также образование бессмысленных сочетаний из архаизированных единиц и др.

Кинокомедия «Иван Васильевич меняет профессию» была переведена на несколько языков, включая английский, французский, немецкий, итальянский и другие. Это позволило фильму стать доступным и понятным для зрителей по всему миру, а также приобрести международную популярность. На узбекский язык текст кинокомедии перевел талантливый переводчик М.Мирзоитов. Именно благодаря его мастерству, а также усилиям актеров узбекской школы дубляжа, можно без преувеличения отметить, что некоторые элементы кинокомедии на узбекском языке превосходят даже оригинал.

Рассмотрим особенности перевода на узбекский язык киноидиом из рассматриваемой комедии. Отметим, что под киноидиомой в данной работе понимается выражение (сочетание слов, целое предложение или несколько интонационно-смысловых речевых единиц), которое стало употребляться в повседневном общении для более четкого выражения мысли.

<i>Выражение на русском языке</i>	<i>Перевод на узбекский язык</i>
– А что это вы на меня так смотрите, отец родной? На мне узоров нету и цветы не растут.	– Биродари азиз, бунча менга тикилиб қолдингиз? Мен сизга томоша қовоғи эмасман-ку!

Здесь выражение *на мне узоров нету и цветы не растут* переводчик передает посредством фразеологического сочетания *томоша қовоғи*, что буквально значит *тыква зрелищная*.

– Граждане, храните деньги в сберегательной кассе! Если, конечно, они у вас есть.	– Гражданлар, ақчангизни омонат кассада сақлангиз! Агар бор бўлса.
---	--

Смысл данного обращения героя к зрителю полностью сохранился. Фраза на узбекском языке свидетельствует о том, что перевод был осуществлен в советское время, когда вместо современного обозначения *фуқаро* употреблялся старый вариант (*гражданлар*), заимствованный из русского.

– Аз емь царь!	– Рус шоҳиман!
----------------	----------------

Единственным недочетом перевода, если, конечно, можно так выразиться, является передача устаревших слов на узбекский язык. В частности, в узбекском языке нет эквивалента обозначения *царь*, по этой причине переводчик употребляет более обобщенное *шоҳ* (правитель).

– Ах, боярыня, красотю лепа, червлена губами, бровьми союза... Чего ж тебе еще надо, собака?	– Оҳ, бойвучча, бойвучча, соҳибжамол, қошу-қўзи попукдек, лаблари эса гунчадек... Бундан ортиқ сенга нима керак, ит?
--	--

Проблема перевода безэквивалентной единицы *боярыня* подтолкнула переводчика употреблению слова *бойвучча*, от *бойвачча* (букв. потомок бая, богача), что частично передает суть обозначения.

– Вельми понеже... Весьма вами благодарен!	– Вельми понеже... Мингдан-минг раҳмат Сизга!
--	---

Переводчик, особо не задумываясь о передаче смысла сочетания из устаревших слов, оставил его без перевода, как в оригинале. Может быть в ту эпоху подобный подход был и корректным. Примечателен тот факт, что само выражение *вельми понеже* не обладает

смыслом даже в языке-оригинале: по сути, она представляет собой просто набор церковнославянских слов, которые бормочет испуганный кинорежиссер Якин [2].

– Вот что крест животворящий делает!	– Иймон-ишончинг ҳосияти шу эрур!
--------------------------------------	-----------------------------------

Особо стоит отметить учет особенностей вероисповедания аудитории переводчиком. В частности, *крест животворящий*, представляющий собой атрибут христианства, передается на узбекский язык посредством единицы *иймон-ишонч*. Отметим, что слово «ийман» в переводе с арабского означает «вера». Иман – это полное принятие всего того, с чем пришел Пророк Мухаммад, то есть вера во все то, что он говорил и передал народу от Всевышнего Аллаха [1]. С другой стороны, переводчик мог бы оставить и христианский атрибут в виде *тирилтирувчи хоч* или *жон баҳш этувчи хоч*. В результате лингвокультурологического подхода к переводу религиозного атрибута данный эпизод стал понятен зрителям от 7 до 70 лет.

– Житие мое...	– Йўк. Мен, анави, бояги...
– Какое житие твое, пёс смердящий?	– Нималар деябсан ўзингдан-ўзинг, бетавфиқ овсар. Турқингга бир қарасанг-чи, сўтак!

Приведенная в данном диалоге безэквивалентная лексика весьма искусно переведена на узбекский язык. Хотя перевод более эвфемистичен по сравнению с оригиналом, при озвучке актеру удалось «отодвинуть» данный параметр на второй план.

– Замуровали! Демоны!	– Зиндонбанд этишди! Иблислар!
-----------------------	--------------------------------

Здесь также чувствуется лингвокультурологический подход переводчика и учет «историчности» фильма, что подтолкнуло переводчика выбрать лексему *зиндонбанд* (букв. заточить в *темницу*). Подобное можно встретить и на примере перевода следующей реплики:

– Как челобитную царю подаёшь?!	– Шохга арзномангни шундай топширасанми?!
---------------------------------	---

В Толковом словаре узбекского языка *арзнома* приводится с пометой эск. (устар.) и представляет собой архаичный вариант лексемы *ариза* (заявление) [6, с. 97].

– Меня опять терзают смутные сомнения. У Шпака – магнитофон, у посла – медальон...	– Мен яна бир нарасдан гумонсираябман. Шпакнинг магнитопони, бояги элчининг медальони...
--	--

Особенностью перевода данного монолога И.Бунши является то, что здесь единица *медальон* осталась непереуведенной, т.к. в других эпизодах данное слово в узбекской озвучке фильма упоминается как *нишон*. Видимо, переводчик решил сохранить рифму внутри реплики.

– Не царская у тебя рожа.	– Биласанми, уни башараси ақлироқ.
---------------------------	------------------------------------

Если в языке-оригинале Милославский прямо указывает на расхождение в строении лица, то в узбекском языке это достигается посредством сравнения и намек, что буквально значит *его [царя] физиономия выглядит умнее*.

– Я бросаю мужа, этого святого человека со всеми удобствами, гениального изобретателя! Еду к этому подлецу.	– Ажойиб кашфиётчи, ҳар томонлама қулай, авлиё эримни ташлаб, учига чиққан фирибгарнинг бўйнига аҳмоқ бўлиб осилиб юрибман-а!
---	---

При переводе данного монолога переводчик обращается к фразеологическому фонду, употребив сочетание «*бўйнига осилмоқ*» (букв. *кинуться на шею*). В этом плане, вполне можно констатировать, что перевод превосходит оригинал.

– Да как же тебя понять, коли ты ничего не говоришь?	– Ахир одамга ўхшаб сўзласанг тушунам-да.
--	---

Переводчику удалось устранить парадокс в эпизоде: Якин бормочет что-то, но царь утверждает, что тот ничего не говорит. Перевод на узбекский язык: *пойму, коли ты говоришь, как человек*.

– Поелику мы зело на самолет опаздываем.	– Поелику мы зело самолётга кеч қоляпмиз.
--	---

Здесь, думается, было бы целесообразно передавать посредством устаревших же слов и выражений узбекского языка цель сообщения персонажа, нежели оставить его непереуведенным.

– Был у нас толмач-немчин. Ему переводить, а он лыка не вяжет. Мы его... в кипятке и... сварили.	– Бир олмон тилмоч бор эди. Биров боғдан келса, у тоғдан келар эди. Биз уни қайнаб турган қозонга ташладик.
--	---

Фразеологическое сочетание *лыка не вяжет* переводчику в данном фрагменте удалось передать с помощью аналогичного фразеологизма узбекского языка *биров боғдан келса, у тоғдан келар эди*, что демонстрирует богатство лексикона переводчика.

Таким образом, переводчику удалось даже превзойти оригинал при передаче смысла некоторых крылатых выражений из кинокомедии. Говоря о мастерстве переводчика, следует отметить, что он с особой тонкостью, например, переводит «простые» выражения с русского языка на узбекский. Рассмотрим и другие моменты воплощения творческого подхода переводчика:

– Молись, щучий сын! Прощайся с жизнью!	– Тиз чўк, мараз! Ибодат қилиб калимангни келтиравер!
---	---

В данном фрагменте переводчик не только сохраняет ругань царскую, но и идиоматичность сочетания *проститься с жизнью* посредством передачи с помощью фразеологизма *калимангни келтиравер*, что у мусульманских народов означает *произносить символ веры (перед смертью)*.

– Увы, увь мне, грешному! Горе мне, окаянному душегубцу! Ой, нечистая сила...	– Мен гуноҳкор, осий бандангни ўзинг сақла! Бу бетавфиқлардан ўзинг халос қил.
---	--

Если в оригинале царь восклицает о *нечистой силе*, то в переводе даже обращается к *Всевышнему с просьбой хранить от этой «нечисти»*.

– Какой паразит осмелился сломать дверь в царское помещение?	– Шоҳ биноси эшигини қайси каллаварам синдиришга журъат этди?
--	---

Переводчик в данном фрагменте старается более мягко выразиться: *паразит* заменяет словом *каллаварам*, что означает *головотяп* из-за небрежности ратников, сломивших дверь. Данный подход оправдан, если обратить внимание на семантику слова *паразит* (человек, живущий за чужой счёт [5, с. 489]).

– Феофан, дьяк посольского приказа.	– Феофан, элчи фармойиши бўйича мирза.
-------------------------------------	--

Переводчика, видимо, вводит в заблуждение значение слова *приказ* в современном русском языке, что употребляет при переводе единицу *фармойиши* (распоряжение). На самом деле должность Феофана означает *начальник органа управления по посланиям* (не́что в виде канцелярии), а узбекский вариант его должности *элчи фармойиши бўйича мирза* можно перевести как *секретарь по посольскому распоряжению*. Целесообразно было бы перевести ее в виде *шоҳ девонхонаси мирзабоиши* (букв. главный секретарь или начальник царской канцелярии).

... <i>сущеглупый холоп!</i>	... пайтавақулоқ қарол!
------------------------------	-------------------------

При переводе мастер «реабилитирует» единицу *пайтавақулоқ*, которая, по утверждению некоторых экспертов, относится к словам забытым [3]. Можно полагать, что бесценна роль переводчика в аспекте «возвращения» в лексикон зрителей подобных единиц.

– Так, что передать мой король?	– Ҳўш, ўзимники қиролга нима айтай?
---------------------------------	-------------------------------------

При переводе данного фрагмента, заключающую в себе иноязычный акцент, уделено внимание и на его воплощение в узбекском языке *ўзимники қиролга вместо литературного ўзимнинг қиролимга*. Подобные акценты свойственны речи иностранцев, которые не в совершенстве владеют правилами грамматики узбекского языка.

В целом, выражения из кинокомедии «Иван Васильевич меняет профессию» передаются от поколения к поколению, благодаря своей лингвокультурологической ценности, запоминаемости, юмористическому эффекту. В результате указанных факторов киноидиомы из указанной кинокомедии стали общим культурным достоянием русского народа.

Особо стоит отметить творческий подход переводчика М.Мирзоитова, учет им всех особенностей зрительской аудитории, а также стремление не только сохранить смысл высказываний, но и конкретизировать с помощью фразеологических или других метких сочетаний, а также активное употребление вышедших из обихода единиц, что соответствует колориту историчности рассматриваемой кинокомедии.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. <http://cunta.ru/content/iman>
2. https://aif.ru/society/education/chto_oznachaet_velmi_ponezhe
3. <https://daryo.uz/k/2023/05/24/bir-kallaqand-uch-som-pul-filmlardagi-nodir-sozlar-ularning-manosi-nima>
4. https://ru.wikipedia.org/wiki/Иван_Васильевич_меняет_профессию
5. Егорова Т.В. Словарь иностранных слов современного русского языка. – М.: Аделант, 2014.
6. Толковый словарь узбекского языка. В 5-ти томах. Том 1 / Под ред. А. Малвалиева. – Ташкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006.

УДК: 811.161.1:512.133:81.373.4

СОПОСТАВИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ КЛАССИФИКАЦИИ ПАРОНИМОВ РУССКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ

*Н.С.Шавилова, преподаватель, Термезский государственный педагогический институт,
Термез*

Annotatsiya. *Maqolada rus va o'zbek tillaridagi paronimlarning fonetik, morfologik, leksik-semantik jarayonlar nuqtai nazaridan differensial va o'xshash xususiyatlarini hisobga olgan holda tasniflanishi yoritilgan.*

Kalit so'zlar: «o'zak», «chekka», yaqinlik darajasi, leksik paronimlar, affiksial, ildiz.

Аннотация. *В статье описывается классификация паронимов в русском и узбекском языках, с учётом их дифференциальных и аналогичных признаков, с точки зрения фонетических, морфологических, лексико-семантических процессов.*

Ключевые слова: «ядро», «периферия», степень близости, лексические паронимы, аффиксальные, корневые.

Abstract. *The article describes the classification of paronyms in the Russian and Uzbek languages, taking into account their differential and similar features, from the point of view of phonetic, morphological, lexical-semantic processes.*

Key words: «core», «periphery», degree of closeness, lexical paronyms, affixal, root.

Введение. Актуальность данного исследования определяется необходимостью сравнительно-сопоставительного, типологического осмысления языковых процессов, происходящих в лексической системе русского и узбекского языков, в частности употребление паронимов при их функциональном внутривидовом взаимодействии. Причины появления и образования паронимических пар отражается в разнообразии оснований классификации паронимов, что затрудняет её построение.

Рассмотрение классификации паронимов в типологическом аспекте, на примере разнотипных языков, методологически и практически важно для исследования лексических систем изучаемых языков. Собранный материал теоретические определения, представленные в данной статье, несомненно интересны и актуальны в сопоставительного исследования лексики русского и узбекского языков.

Литература и методы. Используя традиционные для лингвистических исследований методы наблюдения и описания, а также контекстуального, сравнительного и сопоставительного анализа нами исследованы научные труды таких учёных-лингвистов как О. В. Вишнякова, Н. П. Колесников, Ю. А. Бельчиков и М. С. Панюшева, В.М.Лейчик, А.А.Азизов, Х. Бердиев, А.Маъруфов, В.Нафасова, Х.Я. Якубова. Так, О.В.Вишнякова приводит «структурно-семантическую классификацию, которая раскладывается по частям речи, морфологическому принципу и семантике» [1]. Но исходя из особенностей нашего исследования более близким представляется выделение различных типов паронимов, предложенных В.М.Лейчиком. Учёный предлагает различать паронимы «по тому

дифференцирующему лингвистическому признаку, который выдвигается на передний план на фоне главных признаков паронимии – различия семантику и сходство форм лексических единиц»[2], где основным «дифференцирующим признаком» является словообразовательная структура слов-паронимов.

Результаты и обсуждение. В лексико-семантической системе современного русского языка формально можно обозначить «внутреннее» и «внешнее» устройство паронимии, так как семантическая близость созвучных слов различна и является определяющим фактором при классификации многих созвучных слов.

Формально «внутреннее» устройство паронимов составляют наиболее паронимичные слова, которые отвечают всем параметрам вычленения полных паронимов, а именно: общность происхождения, совпадения вокалистической точки, несовпадение сочетательных возможностей, которые называются валентностью. Например: *безделица – бездельница, ломать – ломить, отдельный – отдельский, явно – явственно* и др.

Полными паронимами называют слова, у которых один корень, они близкозвучны, имеют одинаковое ударение, но не схожие семантически. Посмотрим, например, использование таких паронимов в стихотворении Новеллы Матвеевой: «*Одеть*», «*Надеть*» ... / Два этих слова / Мы путаем так бестолково! / «*Одеть*», «*Надеть*» / Давай глядеть: / Кого *одеть* и что *надеть*!

Как правило, полные паронимы в современном русском языке принадлежат к одной части речи: сущ.+сущ., прил.+прил., гл.+гл. т.п. и зафиксированы в словарях паронимов. Образуются слова в паронимических парах согласно особенностей словообразования языков. Понятие «полные паронимы» имеет место быть в языках исследования.

«Периферию» паронимов составляют неполные и частичные паронимы. Неполные паронимы – это сравнительно небольшая группа созвучных однокорневых слов: *догматический – догматичный, драматический – драматичный, лирический – лиричный, праздничный – праздный, обхватить – охватить, рожать – рождать* и др., например: Меня тревожит встреч тревожность, / Что и ни сердцу, ни уму, / И та не *праздничность*, а *праздность*, / В моём горящая дому (Е.Евтушенко).

Однокорневые слова с одинаковым ударением в паронимии называют неполными паронимами. Они не имеют конкретного семантического различия. Наибольшее количество неполных паронимов составляют прилагательные с суффиксом *-ическ-, -ичн-, (-еск-, -н-)*, они считаются частично переходящими в полные паронимы. Большинство слов такого типа семантически также представляют собой и однокорневые синонимы. Но в случаях различия семантики таких слов, следствие становится их переход в ряды полных паронимов. Данный процесс являлся характерным во второй половине прошлого столетия.

К рядам частичных паронимов относят однокорневые сходно звучащие, менее совпадающие по смыслу, и только внешне сходные с полными паронимами слова: *водный – водяной, гнилой – гнилотный, гордый – горделивый, дождевой – дождливый, зернистый – зерновой, гордость – гордыня* и др., например: «Рабочая его *гордость* незаметно для него самого переросла в *гордыню*, слава вскружила ему голову» (В. Козлов).

Эти слова паронимизируются отчасти и вероятно никогда не перейдут в ряды неполных и полных паронимов. Частичные паронимы не соответствуют всем критериям вычленения паронимов. Им свойственны: 1) обстоятельства частичного совпадения смысла слов, имеющих один корень, где присутствует наличие разного ударения: *шутли́вый – шу́точный, гро́зный – грозово́й, гро́мкий – громово́й* и др.; 2) обстоятельства некоторого совпадения смысла слов, имеющих разные корни, где место ударения совпадает: *отбро́сы – отхо́ды, бое́ц – боре́ц, отдалі́ть – отде́лить, плодови́тый – плодоно́сный, венок – венец* и др., например,

«И прежний сняв *венки* – они *венец* терновый,
увитый лаврами, надели на него»

(М.Ю.Лермонтов)

Итак, среди паронимов в русском языке наблюдаются три разновидности: полные (максимальные, абсолютные); неполные, которые могут быть в известной степени сближены с полными; частичные, у которых не наблюдается полной параллельности в значениях.

Анализируя паронимы современного русского языка с фонетической точки зрения, можно выделить три следующих вида:

- паронимы, у которых фонетическое различие в конце слова (созвучие в начале и середине): *читальный – читательский*;
- паронимы, у которых фонетическое различие в начале слова (созвучие в середине и в конце): *наличие – отличие*;
- паронимы, у которых фонетическое различие в середине слова (созвучие в начале и в конце): *развевать – развивать*.

Но никто из русских учёных-лингвистов не выделяет эти виды фонетического различия паронимов и не приравнивает этот факт к классификации их по фонетическому признаку. Можно утверждать лишь то, что паронимам характерно небольшое фонетическое различие, большинство паронимических пар имеют расхождение в одном звуке: *звенеть – звонить*, *невежа – невежда*. Выделяют некоторое количество паронимической лексики, которой характерно историческое чередование согласных и гласных звуков, их число составляет 158 паронимов. В таких случаях фонетическое несоответствие дополняется морфологическим: *посвящать – просвещать*.

Исходя из способов образования, лексические паронимы делят на:

- паронимы, образованные суффиксальным путём (*черепаховый – черепаший*, *изобретательный – изобретательский*, *цветастый – цветистый*): «Аркадий Иванович надел новые, для особенных случаев, *черепаховые очки*». (А. Н.Толстой, «Детство Никиты») – «Принимая во внимание его *черепаший* темп, это было одним из геракловых подвигов». (И.Грекова, «Кафедра»);
- паронимы, образованные префиксальным путём (*поглотить – проглотить*, *опечатать – отпечатать*, *предоставить – представить*): «*Опечатали* дом его и приставили караул, на каждую дверь по два солдата». (Н.Гоголь, «Мёртвые души») – «Ворона *отпечатала* на снегу аккуратные крестики, а собака — пятачки». (Б.Бедный, «Девчата»);
- паронимы, имеющие общий корень (*воскресать – воскрешать*, *абонент – абонемент*, *вакансия – вакация*, *невежа – невежда*): «В день, когда мне исполнилось восемь лет, родители подарили мне коньки, тёплые ботинки и *абонемент* на каток». (А. Коонен, «Страницы жизни») – «У Вали было столько же *абонентов*, сколько бывает в большом городе». (А. Приставкин, «Маленькая телефонистка»)

Самой многочисленной и развивающейся группой лексических паронимов по морфологическому признаку являются суффиксальные паронимы, большую часть которых составляют прилагательные, а самой малочисленной и неразвивающейся является группа корневых паронимов, подавляющее количество из них – это существительные, есть также, но в меньшем количестве – прилагательные и глаголы.

Анализ паронимов на морфемном уровне приводит нас к мысли о том, что вопрос происхождения слов-паронимов требует глубокого изучения. Несомненно общеизвестной классификацией является деление паронимов по морфологическому и лексико-семантическому признаку, но необходимо также учитывать их этимологические признаки (см. рис.1). Этимологическое изучение паронимов даёт им название – генетические паронимы. Среди генетических паронимов русского языка можно выделить исконные и заимствованные.

В узбекском языкознании, изучив научные труды многих учёных лингвистов, можно констатировать тот факт, что нигде не говорится о классификации паронимов на полные, неполные или частичные, но наиболее близкое к определению полных паронимов нам даёт проф. М. Миртожиев: «узкое понятие паронимии, рассматривается как происхождение от одного корня (ядра). Например, как *yoriq* и *yorug*’, *qurt* и *qurut*, *quylmoq* и *quyulmoq* и др.» [3] В узбекской художественной литературе употребление полных паронимов можно наблюдать

на следующем примере: *Bu haqda gap borgani mahal, / Mening hayajonsiz qolishim mahol* (Jumaniyoz Jabborov); *Alam boshqa – a'lam boshqa* (Пословица).

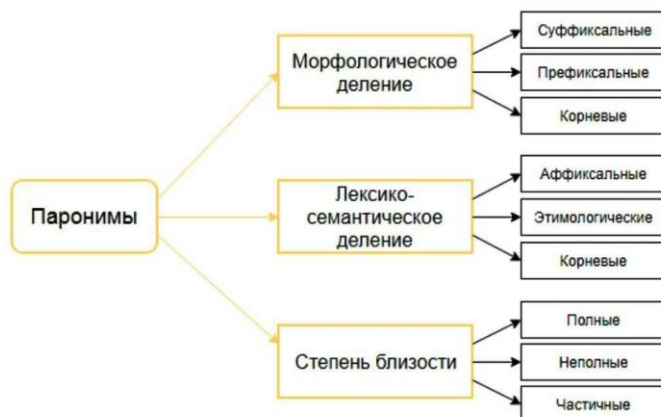

Рис.1. Классификация паронимов современного русского языка

Более подробно и развернуто классификация паронимов в узбекском языке рассматривается в научных трудах В.Т.Нафасовой [4, 5, 6, 7], где паронимическая лексика узбекского языка с точки зрения выражения и смысла имеет сложное лингвистическое и экстралингвистическое своеобразие, которые классифицированы на основе разных принципов и путем деления на более мелкие группы.

Фонетическая природа паронимической лексики в современном узбекском языке имеет особенность различия паронимических пар по схожести и несхожести. На основе этого признака паронимы можно выделять и исследовать по следующим группам:

1) Паронимы, отличающиеся по гласным или согласным фонемам:

- паронимические пары образуемые гласными фонемами о' - о: *o'zmoq - ozmoq, o'ram - orom, o'rol - orol, o'sma - osma; bola - bo'la, go'l - gol, zo'r - zor, po'st - post, so'lim - solim, to'ymoq - toymoq, xo'ja - xoja, xo'rlamoq - xorlamoq, cho'pon - chopon*, пр.: *Ko'pdan ayrilgan ozar, Ko'pga ko'shilgan o'zar* (Пословица); или паронимические пары образуемые гласными фонемами а - о: *azon - ozon, antologiya - ontologiya, ovqat - avqot, angar - angor, dam - dom, yondosh - yondash, bari - bori* и др., пр.: *Bori o'tgan, bari mulki fano qor ostida* (Sirojiddin Sayid);

- паронимические пары образуемые согласными фонемами: *ganch - ganj, mart - mard, shox - shoh, taralmoq - taranmoq, boshlik - boshliq, undamoq - unnamoq tallon - tarlon, arpa - arfa* и др., пр.: ... *mart oydan boshlab avgust oyigacha teri bozorida u bilan birga borardi* (Sadriddin Ayniy) – *Mard bir o'lar, nomard yuz olar* (Пословица).

2) Паронимы, отличающиеся по наличию одной гласной фонемы или приравненным к ним фонетическим единицам:

- наличие деления или неделения определенной фонемы: *qisim - qism, qasir - qasr, davo - da'vo*, пр.: *Quyosh, xavo - tanga davo* (Пословица) – *Yassaviy, meniki deb, Ko'ringan da'vo qilgan, Ming bir yog'i ochilmagan Qo'rig'imsan, Vatanim!* (Muxammad Yusuf);

3) Паронимические пары, отличающиеся по фонологическим признакам и вступающие в паронимические отношения:

- различие по фонологическо-фонетической структуре и графическому выражению: а) различающиеся по анлауту: *odam - adam, azon - ozon, o'tar - otar*; б) различающиеся по инлауту: *bormoq - barmoq, lafzan - lofzan, mayxo'r - moyxo'r*; в) различающиеся по ауслауту: *daha - daho, ulama - ulamo*;

- наличие количества фонологическо-фонетических единиц и компонентов паронимических пар: моносиллабические: *tup - tub, sop - sof, sher - she'r*; полисиллабические: *yolqin - yorqin, yoqilg'i - yonilg'i, egallamoq - egarlamoq*;

- относительно дистрибуции признаков различия: а) тип или количество фонемы/звуков в составе: *chaqnoq - chanqoq*; б) дистрибуционное различие в строении единиц: *suyanchiq - suyang'ich, tayanchiq - tayang'ich*.

Морфологические признаки паронимов современного узбекского языка имеют следующие различия по составу: а) корневые: *o'pqon* – *o'pqin*, *kashanda* – *kushonda*; б) аффиксальные: *baqiriq* – *baqiroq*, *chinqiriq* – *chinqiroq*; в) смешанные: *ilim* (il+-im) – *ilm*, *ko'rik* (ko'r+-ik) – *ko'rk*.

Каждую паронимическую пару входящую в группы корневых, аффиксальных и смешанных паронимов можно рассматривать с точки зрения следующих процессов:

- относительно характера, участия и места основы и производящего: а) с одинаковой основой и разной производящей: *bolali* – *bolalik*, *oqlik* – *oqliq*, *bo'shlik* – *bo'shliq*, *borlik* – *borliq*;
- исходя от значения и смыслового аспекта производящей единицы: а) производящая единица меняющая значение: *parparak* – *pirpirak*, *qurushiq* – *qorishiq*, *qusuq* – *qisiq*, *qaviq* – *qovuiq*; б) с единицей, влияющей на видовое/грамматическое строение: *turtinmoq* – *turtilmoq*, *urinmoq* – *urilmoq*, *sevinmoq* – *sevilmoq*, *sog'inmoq* – *sog'ilmoq*, *suyunmoq* – *suyilmoq*.

Лексико-семантические отношения паронимов в современном узбекском языке выражаются в следующих признаках:

- 1) Относительно того, из лексемы какого языка они произошли, т.е. этимологические признаки: а) исконный (родной) пласт: *o'tkazmoq* – *o'tqazmoq*, *surkamoq* – *surgamoq*; б) заимствованный пласт: *ta'min* – *ta'mir*, *alifbe* – *alifbo*, *sabr* – *savr*; в) родной и заимствованный пласт: *alpoz* – *alfoz*, *ko'p* – *kub*, *ota* – *ato*, *sutxo'r* – *sudxo'r*.

- 2) Лексико-семантические признаки корневых паронимов:

- в зависимости отношения единиц в составе лексем к производящей системе современного узбекского языка: а) с упрощенной лексемой: *burchak* – *burchaq*, *tutum* – *tutun*; б) с неупрощенной лексемой: *chaqim* – *chaqin*, *g'aribona* – *g'aribona*; в) с упрощенной и неупрощенной лексемой: *burun* – *burum*, *kelim* – *kelin*;

- исходя из степени использования лексем в своем составе: а) активно используемые: *xo'sh* – *xush*, *artmoq* – *aritmoq*; б) пассивно используемые: *mirza* – *mirzo*, *sho'ra* – *sho'ro*; в) используемые активно и пассивно: *to'ta* – *to'ti*, *qirol* – *qorol*, *eskirmoq* – *eskarmoq*;

- относительно признака соответствия или несоответствия лексем литературному языку: а) соответствующие литературному языку: *o'rgimchak* – *o'gamchik*; б) соответствующий или несоответствующие литературному языку: *so'zana* – *so'zona*, *toboq* – *taboq*, *chanoq* – *chinoq*; в) несоответствующие литературному языку: *kulala* – *kulali*, *mo'r* – *mor*;

- относительно количеству лексем в составе: а) с двумя лексемами: *damlamoq* – *dimlamoq*, *pilla* – *palla*, *siyg'oq* – *sayg'oq*; б) с тремя лексемами: *axir* – *oxir* – *oxur*, *yod* – *yot* – *yiod*; в) паронимы с четырьмя и большим количеством лексем не присущи паронимической лексике и макросистеме лексики узбекского языка.

- 3) Аффиксальные признаки: а) с производящим в статусе префикса: *bavosita* – *bevosita*, *bakor* – *bekor*; б) с производящим в статусе суффикса: *yiqiq* – *yig'iq*, *oqma* – *og'ma*, *bo'g'im* – *bo'g'in*, *tog'lik* – *toqlik*.

Классификацию паронимов можно отобразить в следующем виде (см.рис.2).

Рис.2. Классификация паронимов в узбекском языке

Закключение. Следует отметить, что по результатам изучения классификации паронимов в языках исследования можно сделать следующие выводы:

- классификация паронимов в современном русском языке разделяется по степени близости, по морфологическому и лексико-семантическому признакам;

- в современном узбекском языке учитываются те же признаки, что и в русском языке, и особое место уделяется фонологическо-фонетической структуре паронимов, что свойственно агглютинативным языкам, но отсутствует разделение паронимов на полные, неполные и частичные.

Исходя из представленных особенностей классификации паронимов в языках исследования можно утверждать, что лингвистическая природа паронимов очень сложна, и несомненно требует глубокого изучения. Доскональное и систематичное изучение лексических единиц языка выявляет количество и разнообразие единиц, относящихся к явлению паронимии.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Вишнякова О.В. Паронимы современного русского языка. – М., 1987, С.89. (Paronyms of the modern Russian language)
2. Лейчик В.М. Типология омонимов и паронимов // Slupskie prace humanistyczne № 18 a. Neofilologia. - 1999. - s. 133-145. (Typology of homonyms and paronyms)
3. Mirtojiev M. So'zlarining shakliy munosabatiga ko'ra // O'zbek tili leksikologiyasi. – Toshkent: Fan, 1981. 255 b. (According to the formal relationship of words // Lexicology of the Uzbek language)
4. Nafasova V.T. O'zbek tili paronimlarning lisoniy tahlili: Filol. fan. bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss. ...avtoref. – Qarshi, 2019. (Linguistic analysis of Uzbek paronyms)
5. Nafasova V.T. O'zbek tili paronimlarning qisqacha izohli lug'ati. – Qarshi: Nasaf, 2019. (Brief explanatory dictionary of Uzbek paronyms)
6. Нафасова В.Т. Паронимы в узбекском языке и их обогащение иноязычными лексемами // Русская тюркология – М., 2012. (Paronyms in the Uzbek language and their enrichment with foreign lexemes)
7. Нафасова В.Т. Лингвистическая природа паронимов // В. Т. Нафасова. Текст : непосредственный // Молодой ученый. – 2015. – № 9 (89). – С. 1389-1391. – URL: <https://moluch.ru/archive/89/17895/> (дата обращения: 08.01.2023). (Linguistic nature of paronyms)

УЎТ 72.033

БУХОРО ШАҲРИ МАҲАЛЛАЛАРИ МЕЪМОРЧИЛИГИНИНГ ЎЗИГА ХОС ТОМОНЛАРИ

М.Ш.Бабаева, докторант, Бухоро муҳандислик-технология институти, Бухоро
Ш.Р.Мирзаев, тех.ф.н., доц., Бухоро муҳандислик-технология институти, Бухоро
М.Н.Сулайманова, катта ўқитувчи, Бухоро муҳандислик-технология институти,
Бухоро

Аннотация. Феодал жамияти учун шаҳарларнинг турар-жой маҳаллаларига бўлиниши табиий ҳол эди. Бунга ўша даврга хос бўлган одамларнинг тор доирада бирлаштирилган гуруҳларда, қариндошлик ришталари, келиб чиқиши жиҳатидан умумийлик ёки касбий алоқалари каби сабаблар асос бўлган. Бухоро шаҳрининг турар-жой маҳаллаларини ўрганиш жараёнида ушбу Шарқий феодал шаҳарнинг турар-жой кварталлари Ўрта Осиёнинг бошқа шаҳарлари кварталларидан ўзига хослиги билан ажралиб туришини аниқладик. Маҳалла тирик ижтимоий организм бўлиб, маълум бир эволюцияни бошдан кечирган. Муайян шароитларда унинг хусусиятлари ўзгарган бўлиши мумкин, бошқаларида эса ушбу хусусиятларни узоқ вақт сақлаб қолиш учун шароитлар яратилган.

Калит сўзлар: Бухоро воҳаси, Шаҳристон, маҳалла, феодал шаҳар, жариб.

Аннотация. Для феодального общества было естественным делить города на жилые районы. В основе этого лежали такие причины, как родственные связи, общность происхождения или профессиональные связи людей в типичных для того времени узко сплоченных группах. В ходе исследования жилых кварталов Бухары мы выяснили, что жилые кварталы этого восточного феодального города отличаются от кварталов других городов Средней Азии. Квартал был живым социальным организмом и переживал определенную эволюцию. При определенных обстоятельствах его характер мог измениться, при других создавались условия для длительного сохранения его черт.

Ключевые слова: Бухарский оазис, Шахристан, квартал, феодальный город, джариб.

Abstract. It was natural for feudal society to divide cities into residential areas. This was based on reasons such as family ties, common origins, or professional connections of people in narrowly knit groups typical of that time. During the study of the residential areas of Bukhara, we found out that the residential areas of this eastern feudal city differ from the areas of other cities in Central Asia. The quarter was a living social organism and was experiencing a certain evolution. Under certain circumstances, his character could change; under others, conditions were created for the long-term preservation of its traits.

Key words: Bukhara oasis, Shahristan, mahalla, feudal city, jarib.

Замонавий маҳалла тушунчаси - бу тўрт томондан кўчалар билан чегараланган, одатда тўртбурчак шаклдаги майдонни эгаллаган уйлар гуруҳи тушунилади. Бунда, кўча бир квартални бошқасидан ажратиб туради ва унинг карама-қарши томонларида жойлашган уйлар турли кварталларга тегишли. Ўрта Осиё феодал шаҳрида эса аксинча, кўча унда яшовчи одамларни боғлаган, у маҳалла маркази, ўзаги сифатида хизмат қилган. Маҳаллалар орасидаги чегаралар турли кўчаларга қараган уйларнинг орқа деворлари бўйлаб ўтган. Бунинг шарофати билан маҳаллалар бир-биридан бўш деворлар билан ажратилган ва айни пайтда узлуксиз массивга ўралган. Шаҳар турар-жой қисмининг бундай тузилиши тез-тез содир бўладиган ўзаро урушлар ва босқинлар билан феодализм шароитида зарур ва мақсадга мувофиқ эди. Маҳалланинг бу каби изоляцияси унинг аҳолисини ҳимоя билан таъминлаган. Кўчалар дарвозалар билан тўсилиб, маҳалла ўзига хос қалъага айланган ва маълум даражада душманлар босқини олди олинган.

XIX аср охири XX аср бошларидаги феодализм даврида шаклланган Бухоро шаҳрининг ички тузилиши ва ташқи қиёфасини сақлаб қолган маҳаллаларини ўрганиш учун этнографик

манба ҳамда адабиётлардан фойдаланилди. О.А Сухарева томонидан маҳаллалардаги кексаларидан олинган маълумотлар асосида ҳар бир маҳалланинг хусусиятларини аниқлаш ва шу даврда уларнинг ҳақиқий сонини аниқлаш имконини берди.

Сўровлар натижасида Бухороликлар ўз шаҳарларининг 360 та маҳалласи борлигини таъкидлаганлар. Биз бу рақамни XVIII аср охирида Бухорога ташриф буюрган Бурнашев[1], Мейендорф[2] ҳамда 1841 йилда Бухорода бўлган Н.Ханыков асарларида учратишимиз мумкин. Улар шаҳардаги 360 та масжид ҳақида айтиб ўтишган[3]. Худди шу рақамни 1947-1950 йилларда бухоролик кексалар ҳам айтишган. Адабиётлардаги бу каби маълумотларнинг келтирилиши Бухоро аҳолисининг хато ҳисобланган хабарлари асосида бўлганлигига шубҳа йўқ. Шаҳарни натурада ўрганиш жараёнида бу кўрсаткич ҳақиқатга тўғри келмаслигини аниқланган.

Бундан ташқари маҳаллалар амир ҳокимияти томонидан дафтарга ҳам рўйхатга олинганлигини Н.Ханыков хабар берган. Аммо “Вазият унга дафтар ёзувлари билан танишишга имкон бермади”[3].

Қушбеги идорасининг архивида (Тошкентдаги Ўзбекистон ССР Давлат архивида сақланади) рўйхат ёзилган дафтар топилмаган. Маҳаллаларнинг бутунлай бошқача кўринишга эга ягона рўйхати эса бошқа ҳужжатлар орасидан топилган. Унинг фарқи гарчи тожик тилида бўлса-да Бухорода мавжуд урф-одатларга кўра эмас, балки европача услубда ёзилганлиги ҳисобланади. Унда “Буюк Бухоро маҳаллалари номлари” сарлавҳаси бор[4].

Маҳалла номлари қаторга жойлаштирилган, уларнинг ҳар бири серия рақамига эга, устига рақамлар билан ёзилган ва тўғри чизик билан чизилган. Рўйхатда жами 202 та маҳалла номлари кўрсатилган ва у қачон тузилганлиги маълум эмас. Ҳужжатни топиб олган К.Х.Ҳакимова унинг кўринишидан келиб чиқиб, Бухородаги қушбеги идорасида Россия сиёсий агентлиги учун тузилган бўлиши мумкин деб айта олишимиз мумкин. Бундан келиб чиқадики ҳужжат XIX аср охири XX аср бошларига тегишли.

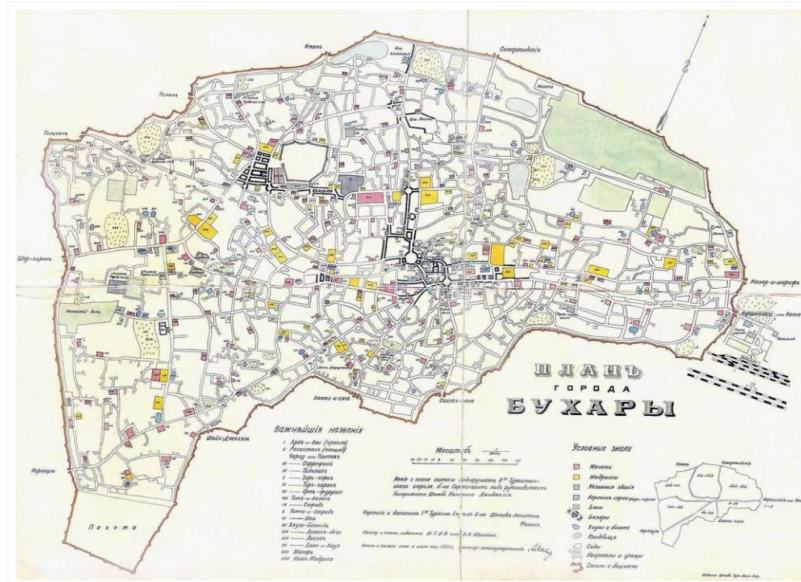
XIX аср охири ва XX аср бошларида Бухородаги маҳаллалар сони масаласи ҳарбий топографлар Парфенов ва Фенин томонидан XX аср бошларида Бухоро режасини тузиб, режани батафсил тушунтириш билан маълум даражада ҳал бўлди. Бу режада келтирилган маълумотларнинг кўплиги бўйича бошқа ҳужжатлардан ажралиб туради. Картада Бухородаги турар-жой биноларидан ташқари 547 та бино ва топографик нуқталар рангли белгилар билан кўрсатилган. Ушбу режада 218 та масжид кўрсатилган бўлиб, шундан 201 таси ҳар бир маҳаллада бўлган(пушти ранг). Бундан ташқари 83 та масжид ва ботқоқлар (кўк ранг), 199 та мадрасалар (сарик ранг), 66 та карвонсарой (тўқ яшил), 28 та қабристон (махсус белгили яшил), 16 та ҳаммом (диагоналли тўртбурчак), 15 та давлат уйи ва казармалар (кулранг), 9 та савдо гумбазлари ва тимлари, 9 та рус меъморчилиги биноси, 2 та синагога ва боғлар (оч яшил), минора ва бошқалар кўрсатилган.

Бундан ташқари О.А.Сухарева 1925 йилда тузилган маҳаллалар рўйхати билан ҳам танишиш имконига эга бўлган, ўша пайтда жуда кичик кварталлар йирикроқ маъмурий бирликларга бирлаштирилган. Ушбу рўйхатда у 192 та эски маҳаллани аниқлаган. О.А.Сухарева Бухородаги маҳаллалар сони билан боғлиқ маълумотларни аниқлаштириш учун 40-йилларнинг охирида тадқиқот олиб борди. Ўша пайтда шаҳар жуда кўп ўзгаришларга учраган. Айрим ҳудудлар хувиллаб қолди, инкилобга қадар шаҳар девори ташқарисида бўлган ва қишлоқ ҳисобланган ҳудуд шаҳарга кирди, кўп аҳоли бошқа маҳаллаларга кўчиб ўтди ёки Бухорони тарк этди. Бироқ, О.А.Сухарева томонидан қабул қилинган усул - ҳар бир маҳаллани алоҳида ўрганиш, унинг бошқа маҳаллалар билан чегараларини белгилаш ва режа бўйича маҳаллийлаштириш - етарли даражада тўлиқ ва ишончли маълумотларни тўплаш имконини берди[5].

Олиб борилган тадқиқотлар натижасида Бухорода XIX аср охири ва XX аср бошларида 220 та маҳаллалар аниқланган ва бу рақам учта яҳудий аҳоли пунктини ҳам ўз ичига олади.

Тадқиқот давомида XX асргача Бухоро шаҳрида 12 та кичик туманларга ажратиш анъанаси бўлганлиги аниқланди. XX аср бошларига келиб бу анъана бутунлай унутилган. Фақатгина ўша пайтларда битта “Жўйбор” маҳалласи ажралиб турарди. XX асрнинг

бошларида Бухорони ўрганган шарқшунос олим А. А. Семенов шаҳар 12 қисмга — жарибларга бўлинганлигини аниқлаган. У бу бўлинишни амир ҳокимияти томонидан шаҳарда назоратни ташкил этиш усули сифатида талқин қилган[7]. У аниқлаган фактнинг бу талқини яқин вақтгача шубҳа остига олинмаган. Аммо кейинчалик шарқшунос олим П.И.Лерх архивидан топилган XIX асрнинг иккинчи ярми бошида маҳаллий аҳоли қўли билан тузилган Бухоро режасида кўрсатилган бундай бўлинишнинг сабаблари чуқурроқ эканлигини англатади.

1-расм. Ҳарбий топографлар Парфенов ва Фенин томонидан XX аср бошларида тузилган Бухоро шаҳри режаси

Ушбу харитада мавжуд шаҳар тузилишини аниқ акс эттирган номаълум муаллиф Бухоро худудини 12 қисмга бўлиб, уни "маҳалла" деб атаган. Кўриниб турибдики, П.И.Лерх архивидан олинган режа амалга оширилган даврда ҳам бухорийлар онгида бу структуравий босқич сақланиб қолган. Бу каби структуравий босқич феодал шаҳарнинг ривожланиши даврида нисбатан йирик шаҳарларнинг пайдо бўлиши, уларнинг ўсиши ва тузилишининг мураккаблашиши натижасида шаклланган деб ўйлаш мумкин. Бу орқали эски кварталларни бўлиш билан ёки шаҳар таркибига кирган қишлоқ худудларини маҳаллаларга айлантириш орқали доимий равишда давом этаётган янги кварталларнинг шаклланишидан иборат эди. Ҳар бир "микротуман" нафақат худуди, балки келиб чиқиши жиҳатидан ҳам яқин бўлган маҳаллаларни ўз ичига олган.

Лерх архивидан олинган режада қуйидаги "микротуманлар"-маҳаллалар кўрсатилган: Козиён (шимолий), Моркухшон (шимоли-шарқий), Гаукушон (шарқий), Бозори Хожа (Гаукушон жануби), Суфиён (жан.-шарқ), Ҳиёбон (жанубий), Адрасбофон (жанубий-ғарбий), Жўйбор (ғарбий), Кулолгарон (ғарбий), Чашма Аюб (шимоли-ғарбий), Мурдашуён (шимоли-ғарбий), Регистон (марказий).

Этнографик маълумотлар ва шаҳар топографиясини ўрганиш жараёнида қуйидаги "жариб"ларга ажратиб кўрсатиш имконини беради: Шайх Рангрёз (жанубий-шарқий), Турки Жанди (жанубий), Жўйбор (жанубий-ғарбий), Чашма Аюб (шимоли-ғарбий), Регистон (шимоли, шаҳар шимолий девори ҳамда Регистон майдони оралиғида жойлашган), Ҳиёбон (Жўйбордан шарқий худуд), Мурдашуён (аркнинг жануби), Суфиён (Ҳиёбон жарибининг шарқий қисми), Гаукушон (марказий раён, Токи Заргарон ва Токи Телпакфурушон савдо тоқларининг ғарбий қисми), Шаҳристон (қадимий Шаҳристон худуди), Искандархон (аркнинг шимолида, Ҳазрати Имом ва Самарқанд дарвозалари оралиғида), Калобод (шимоли-шарқий).

Бухоро маҳаллаларининг умумий тавсифи. Бухоро шаҳри маҳаллаларининг аксариятида маълум бир жамоат муассасалари мажмуаси мавжуд бўлиб, бу умуман феодал шаҳар турар жой кварталининг ҳеч бўлмаганда тарихининг сўнгги босқичларида кўринишининг ажралмас белгисини ташкил этди. Бухоронинг ҳар бир маҳалласида ҳар куни беш вақт намоз ўқиш учун биттадан масжид (намози панжвақти) бўлган. Ундан маҳалланинг

барча аҳолиси фойдаланган. Бухоро маҳаллаларини тизимли ўрганиш натижасида масжидсиз маҳаллалар ҳам мавжудлиги маълум бўлди. Уларнинг аҳолиси кўшни маҳаллалардаги масжидлардан ёки яқин атрофда жойлашган катта жоме масжидидан фойдаланган. Аммо Бухоро кварталларининг ўзига хос хусусияти, масалан, Тошкентдан фарқли ўлароқ, квартал ва масжиднинг деярли тўлиқ ўзига хослиги эди, бу ерда кўплаб маҳаллалар мавжуд бўлиб, улар бир чорак жамоа, маҳалла сифатида бирлигини сақлаб, икки ёки ҳатто уч қисмга бўлинган. Бухорода XIX аср охири ва XX аср бошларида иккита масжидга эга бўлган бирорта маҳалла бўлмаган.

Бундан ташқари масжидга мажбурий равишда қўшимча ўғил болалар мактаби ташкил этилган. Бунинг учун махсус бино қурилган ҳамда баъзи жойларда қизлар мактаби уйларда ташкил этилган.

Маҳаллада масжид каби бир хил даражада зарур бўлган яна бир бино таҳорат учун хона бўлиб, у деярли ҳар маҳаллада мавжуд бўлган, баъзи жойларда у ўзига хос қулайликлари билан ажралиб турарди. Таҳорат хоналар икки хил бўлган: таҳоратхона - ҳар бир намоздан олдин қисман таҳорат олиш учун ва ғуслхона - Ислом томонидан белгилаб қўйилган тўлиқ таҳорат учун.

Бухоро маҳаллаларида жуда кўп мазорлар - зиёратгоҳлар мавжуд. Ўрта Осиёнинг бошқа шаҳарларида ҳам кўплаб мазорлар бўлган, бироқ Бухоро учун зиёратгоҳнинг бўлиши маҳалланинг деярли асосий хусусиятларидан бирига айланган. Баъзи мазорлар янада кенгрок аҳамиятга эга бўлиб, зиёратчиларни узоқдан ҳам ўзига жалб қилар эди, бошқалари эса асосан маҳаллада маълум бўлган. Бухоро маҳаллаларидаги мазорларни ўрганишнинг яна бир муҳим сабаби, баъзи мазорлар номланиши бевосита маҳалла номи билан боғлиқлиги ҳисобланади. Бундан ташқари мазорларнинг номлари ўтган асрларнинг ёзма манбаларида тез-тез учраб туради ва бундай ҳолларда бизда маҳалла тарихини чуқурроқ билишимиз, унинг узоқ ўтмишда мавжудлигини аниқлаш имконияти мавжуд бўлади.

Маҳалланинг кейинги муҳим хусусияти унинг сув таъминоти эди. Сув танқис бўлган Бухорода сув олишнинг асосий манбаи - ҳовузлар эди. Ҳовузлар ҳар бир маҳаллада учрамаган кўпинча бир ҳовуздан икки ёки ундан ортиқ маҳаллалар фойдаланган. Агар Бухорода 220 та маҳаллада юзга яқин ҳовуз бўлганини инобатга оладиган бўлсак, ўрта ҳисобда ҳар бир ҳовуз иккитадан ортиқ маҳаллага тўғри келган экан[10].

Маҳаллаларни ўрганиш жараёнида тўпланган этнографик маълумотлар асосида уларнинг ҳажми ёритиб берилди. Бухоро хонлигида аҳоли сонининг аниқ статистик маълумотлари мавжуд бўлмаганлиги сабабли шаҳар ёки маҳаллада яшовчилар сони ҳақида эмас, балки ундаги хонадонлар ҳақида маълумотлар келтирилган. Хонадонларда баъзан бир оила, битта эр-хотиндан иборат оила, баъзан бир нечта қариндош эр-хотинлар ўз фарзандлари билан яшаган. Шундай қилиб, маҳалланинг ҳажми, биринчи навбатда, унга киритилган хонадонлар сони билан боғлиқ. Майдони жиҳатидан турли хил маҳаллалар, улар ўз ичига олган хонадонлар сони бўйича ҳам бир-биридан фарқ қилар эди ҳамда иккинчиси ўртасидаги алоқа ҳар доим ҳам тўғридан-тўғри эмас эди. Маҳалла аҳолисини аниқлашда шаҳар селетиб зонасининг зичлиги муҳим аҳамиятга эга бўлган. Бухорода маҳаллаларидаги уйларнинг ҳаддан ташқари кўплиги ўртасидаги тебранишлар айниқса катта бўлиб, ушбу хусусияти орқали бошқа шаҳарлардан кескин фарқ қилади. Йигирматагача уйдан иборат маҳаллалар билан бир қаторда икки юзтагача хонадон жойлашган маҳаллалар ҳам бор эди. Турли ўлчамдаги маҳаллалар сонининг нисбати қуйидаги маълумотлардан аниқ кўринади:

Уйлар сони	Маҳаллалар сони	Уйлар сони	Маҳаллалар сони
10 — 20	19	80 — 90	7
30 — 40	26	90 — 100	7
50 — 60	23	100	15
60 — 70	25	150	5
70 — 80	13	150 юқори	8

Катта ва кичик ҳажмли маҳаллаларни шаҳар бўйлаб тақсимлашда баъзи қонуниятларни таъкидлаш жоиз. 19 та энг кичик маҳалладан 12 таси шаҳарнинг марказий қисмида, бозор

каторлари орасида жойлашган (Гузари Ҳай, Мағоки Аттори, Мирзоқули, Занғўласози, Сўзангарон, Арроки Мисгари ва бошқалар). Деярли барча 100-150 та хонадондан иборат катта маҳаллалар чеккарокда - шаҳар дарвозаларидан унча узоқ бўлмаган жойда жойлашган эди. Бундан ташқари Шахристонга яқин ҳудудда аҳолиси жуда зич жойлашган эски яҳудийлар посёлкаси ҳам жойлашган эди. Бу шуни кўрсатадики, ушбу ҳудуд шаҳар чекка ҳудуди бўлганлиги ва XVI асрда деворни қайта қуришдан анча олдин пайдо бўлган деб ҳисобланади.

80-90 хонадондан иборат маҳаллалар ҳам худди шундай тартибда жойлашганлигини кўришимиз мумкин: худди шу ҳажмдаги 14 та маҳалладан 8 таси чекка ҳудуд жойлашган бўлса, иккитаси (Вақф ва Ҳаузи баланд) Жўйбор ҳудудида, яна иккитаси марказда жойлашган: Шахристон ҳудудида Тўпхона маҳалласи (90 уй) ҳамда Регистоннинг шимоли-ғарбида Қози Файзи маҳалласи (100 га яқин уй) жойлашган. Шунингдек, аксарият ҳолларда шаҳарнинг чеккасида, яъни энг ёш туманларида уйлар сони етмиштагача бўлган маҳаллалар мавжуд.

Бу кузатишлар шуни кўрсатадики, феодал шаҳарнинг ривожланиш жараёни унинг кварталларга бўлиниши сабабли бўлиниб боришида ифодаланган. Шаҳарнинг энг қадимий, марказий қисмида у кўп асрлар давомида давом этди ва маҳаллалар жуда парчаланиб кетишга сабаб бўлди; шаҳар чегарасига анча кейин кириб келган чекка маҳаллаларда бу жараён унчалик таъсир кўрсатмаган. Бухоро маҳаллалари ўртача 50-60 уйдан иборат эди, шунинг учун ҳам унинг икки юздан ортиқ маҳаллага эга бўлган Бухоро умумий ҳисобда 12 мингга яқин уйни ўз ичига олган эди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. «Путешествие от Сибирской линии до города Бухары в 1794 и обратно в 1795 году»,— «Сибирский вестник», 1818, ч. 2, стр. 280.
2. G. Meyendorff, Voyage d'Orenburg a Boukhara fait en 1820, Paris, 1826, стр. 180; «Русские в Бухаре в 1820 г. (Записки очевидца)»,— «Справочная книжка Оренбургского края на 1871 г.», стр. 24.
3. Н. Ханыков, Описание Бухарского ханства, СПб., 1843, стр. 87. [4] Архив востоковедов ЛО ИВ АН СССР. Архив А. Л. Куна, ф. 33, оп. 1, д. 217, 30 лл.
5. О.А.Сухарева Квартальная община Бухары. Стр 62.
6. О. А. Сухарева, Традиционное соперничество..., стр. 123.
7. А. Семенов, Очерк устройства центрального административного управления Бухарского ханства позднейшего времени,— «Материалы по истории таджиков и узбеков Средней Азии», Сталинабад, 1954, стр. 48.
8. О. А. Сухарева, Очерки по истории среднеазиатских городов,—сб. «История и культура народов Средней Азии»
9. Л. М. Исаев, Ришта и ее ликвидация в Узбекистане, стр. 7

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

**ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ
АХБОРОТНОМАСИ**

**№1/4 (110)
2024 й., январь**

Ўзбекча матн муҳаррири:
Русча матн муҳаррири:
Инглизча матн муҳаррири:
Мусахҳиҳ:
Техник муҳаррир:

Рўзметов Дилшод
Ҳасанов Шодлик
Ҳамраев Нурбек, Ламерс Жон
Ўрозбоев Абдулла
Шомуродов Журъат

“Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси” Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги
Хоразм вилоят бошқармасида рўйхатдан ўтган. Гувоҳнома № 13-023

Теришга берилди: 05.01.2024
Босишга рухсат этилди: 15.01.2024.
Қўғоз бичими: 60x84 1/8. Адади 70.
Ҳажми 12,4 б.т. Буюртма: № 1-Т

Хоразм Маъмун академияси ноширлик бўлими
220900, Хива, Марказ-1
Тел/факс: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18